

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN

R. A. Prof. Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, Dr. G. W. J. DREWES,

J. KATS, S. KOPERBERG EN M. SOERIADIRADJA.

VEERTIENDE JAARGANG,
1934.

JAVA-INSTITUUT, JOGJÅKARTÅ, JAVA, N. O. I.

INHOUDSOPGAVE

VAN

JAARGANG XIV, 1934.

OPSTELLEN: Blz.

BOEKBESPREKINGEN:

UIT DE PERS:

UIT DE JAVAANSCHE CULTUUR-BEWEGING: Blz.

BLADVULLING:

AFBEELDINGEN:

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT
ONDER REDACTIE VAN:
RADEN ARIA Professor Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT,
Dr. G. W. J. DREWES, J. KATS, S. KOPERBERG
en M. SOERIADIRADJA.

Aflevering 1 **14e Jaargang**

INHOUD:

Bhārata-Yuddha
vertaald door
R. Ng. Dr. POERBATJARAKA en Dr. C. HOOYKAAS.

MEDEDEELING.

Den leden van het Java-Instituut wordt hierbij medegedeeld dat in deze maand opnieuw over de contributie en de abonnementsgelden voor het 2e HALFJAAR 1933 per postkwitantie zal worden beschikt.

De Secretaris-Penningmeester,

Mpu Sedah en Mpu Panuluh

Bhārata - Yuddha

vertaald door

R. Ng. Dr. POERBATJARAKA en Dr. C. HOOYKAAS

Gedrukt bij G. Kolff & Co., Batavia.

INLEIDING.

Bijkans acht eeuwen geleden vatte de toenmalige koning van (Oost-)Java, Djajabhája, het voornemen op, een groot werk te verrichten, en daardoor *kadígdjajan* te verwerven, d.i. eigenlijk wereldverovering, laat ons zeggen: bevestiging zijner macht, zoo als men deze ook bereiken kan door groote offeranden en omvangrijke bouwwerken[1]). Daartoe belastte hij Mpoe Sĕḍáh met het beschrijven van den grooten strijd, dien zijn voorvaderen hadden moeten leveren om aan hun recht te komen, den strijd der Bhārata's, Bhārata-Yóeddha. De dichter van de eerste helft heeft zijn werk niet kunnen beëindigen, „hij voelde zich verstijven bij het in-woorden-brengen van de daden van vorst Çálya", en droeg aan Mpoe Panóeloeh de voltooiing op[2]). Deze betuigt aan het slot op stereotype wijze zijn onbedrevenheid[3]), na zich voortreffelijk van zijn taak te hebben gekweten. Van Djajabhaja's staatkundige daden weten we niet veel af[4]), maar zijn doel heeft hij bereikt, want in de literatuurgeschiedenis is zijn naam blijven voortleven door zijn opdracht h e t epos der Javanen bij uitnemendheid te doen schrijven.

Met de andere twee epen Rāmāyaṇa en Ardjoena-wídjaja heeft het Bhārata-Yoeddha in zooverre hetzelfde lot gedeeld, dat het niet aan de vergetelheid is prijsgegeven, toen het in later eeuwen onbegrijpelijk begon te worden door zijn verouderd taaleigen, en in de dichtertaal dier dagen werd overgebracht, met gebruikmaking van de oude Sanskrit-metra. Dit literatuur-genre, kawi miring geheeten, heeft zich nooit in een groote populariteit kunnen verheugen, en het duurde dan ook niet lang, of alle drie de genoemde epen werden nogmaals bewerkt, dit keer in mâtjâpat overgebracht. Mét de namen van de twee dichters is Djâjâbâjâ er door blijven voortleven; zelfs heeft de volksmond, in welke overigens zelfs de grootste vorst geen voortbestaan gevonden heeft, hem de bekende *pralámbang's* toegedicht, de voorspellingen, „een combinatie van Javaansch Messiasgeloof en Moslimsche eschatologie, waarin ook de Mahdi niet is vergeten". [5])

Het is, als bij zooveel andere zaken, weer Raffles geweest, die in 1817 de aandacht heeft gevestigd op de „schoonheid, verhevenheid en ware dichterlijkheid" [6]) van het episch gedicht, dat naar zijn getuigenis over het geheele land bekend was [7]). In aanmerking nemende, hoe weinig er van het Kawi bekend was, (zooals hij de taal van het Bhārata-Yoeddha noemde) en hoeveel gevaar het liep, verloren te gaan, heeft hij zich zoo goed mogelijke hulp verzekerd en 138 van de 719 vierregelige verzen in tekst en vertaling weergegeven [8]); van de rest gaf hij een korten inhoud. Van zijn Chapter III, handelende over Taal, Letterkunde, Kunsten en Wetenschappen, ruimde hij zoo 66 bladzijden, nagenoeg de helft, aan dit episch gedicht in. Crawfurd en de vermaarde Von Humboldt danken hem hun kennis van het Oud-Javaansch, en Franz Bopp, de vader der linguistiek, middellijk.

Toen ruim 30 jaar later P. P. Roorda van Eysinga (Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Litt. Hum. Doct. et Theor. Phil. Mag. Hoogleeraar in de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, lid van Binnen- en Buitenlandsche Geleerde Genootschappen) zich

1) R. Friederich, *Voorloopig Verslag van het Eiland Bali*, Verh. Bat. Gen. XXII, 1849, p. 17.

2) *Bhārata-Yoeddha* LII, 13.

3) *Bhārata-Yoeddha* LII, 10 - 13.

4) *Hindoe-Javaansche Geschiedenis*[2], door N. J. Krom, 1931, p. 293.

5) *Drie Javaansche Goeroe's, hun Leven, Onderricht en Messiasprediking*, door G. W. I. Drewes, Leiden, 1925, p. 134.

6) *History of Java*[2] I, 1830, p. 459.

7) o.c. p. 458.

8) Synoptisch telkens op één pagina, aangenaam overzichtelijk, zooals tegenwoordig in wetenschappelijke tijdschriften maar al te vaak verzuimd wordt, zonder dat daar voldoende motieven voor aanwezig geacht kunnen worden.

tot repatrieeren genoodzaakt zag wegens „eene gevaarlijke kwaal", en zijn voor het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bestemde vertaling van de Nieuw-Javaansche Brâtâ-Joedâ te Leyden bij C. C. van der Hoek in 1849 deed verschijnen [1]), waande hij zich den ontginner voor Nederland van „een dichtstuk, dat dikwerf *grandioso*, niet zelden teeder, nu en dan al te erotisch en somtijds verheven en zeer poëtisch is." [2]) — „Hempoe Sedah heeft aan de hoofdvereischte bij de schildering der personen volkomen voldaan door ieder, dien hij opvoert, een eigenaardig karakter te geven en dat karakter getrouw vol te houden: in dit opzigt is hij aan Shakespeare gelijk". — Hoort nu, hoe deze Petrus en Paulus in één persoon zich ditmaal als Mozes op den berg een geroepene voelde: „Mijn, sedert langen tijd opgevat voornemen om dit dichtstuk geheel in onze taal over te brengen, werd vooral op mijne jongste reis over Java verlevendigd en op den top van den tempel van *Boro Boedoer* tot rijpheid gebragt. Op de tinne van dat verhevene gebouw ontvouwde zich een verrukkend deel van Java voor mijne oogen en ik achtte het van mijnen pligt, door het uitvoeren van mijn voornemen, een regtmatige hulde aan Java's vervlogene dichterwereld toe te brengen." — „Evenals Raffles hield ik mij overtuigd, dat tot het verstaan van het *Kâwi* de kennis van het *Sanskrit* onmisbaar is; ik besloot dan in het belang der zaak mij in die kennis te oefenen; door volhardende inspanning las en schreef ik weldra het Sanskrit, ..." — „Juist te midden mijner navorschingen werd ik vereerd met eene briefwisseling van den beroemden Wilhelm von Humboldt, die zijn belangrijk werk *über die Kawi-Sprache auf der Insel Java* bearbeidde en van mij al die inlichtingen over het *Kâwi* verzocht, welke hij zeer bescheiden erkende, noodig te hebben, doch die ik gaarne beken, niet allen te hebben kunnen geven." — „Door een bijzondere omstandigheid werd ik eigenaar van een ...... te Soerakarta ...... uit de keizerlijke boekerij .... Nu was ik weder ééne schrede nader aan mijn doel en meende het spoedig te zullen bereiken, toen ik van hooger hand werd uitgenoodigd, een Algemeen Maleisch en Nederduitsch woordenboek te vervaardigen. Eerst na de voltooiing van dat moeijelijk werk, hetwelk twee duizend bladzijden in folio in verschillende talen bevatte, begon ik met ernst weder aan mijn vroeger plan ......" — Hij schetst zijn werkwijze: „Ik heb de zangen metrisch overgezet om een juister denkbeeld van den vorm, waarin dit dichtstuk voorkomt, te geven. Somtijds is van de maat afgeweken, wanneer ik zulks in het belang der duidelijkheid dienstig achtte". — „De onkiesche coupletten van den derden en vierden zang heb ik niet durven weglaten en ook von Humboldt wenschte, dat het dichtstuk niet door weglating van eenig gedeelte mogt verminkt worden." — En geen Latijn, maar Nederduitsch! — Na ook nog over zijn hulpmiddelen en helpers uitgeweid te hebben, resumeert hij: „Het is op deze wijs en vooral door de gunst van den Algoede, dat ik dezen arbeid heb mogen voltooijen", waarbij hij aan den lezer overlaat zich een denkbeeld te vormen over zijn zwakke krachten, waarover hijzelf zeker niet gering gedacht zal hebben. Den waarlijk bescheiden over zijn poging tot vertaling uit Oud-Javaansche poëzie oordeelenden Raffles daarentegen gunde hij geen „ut desint vires, tamen est laudanda voluntas", en een uiteenzetting over diens zwakke krachten eindigt hij met de peroratie: „...... dan verkrijgt men gewis een zeer onvolledig denkbeeld van de bedoeling des dichters van de *Brâta-Joeda*, en beaamt volkomen het oordeel, dat Raffles zelf zoo nederig over zijn werk velde."

1) *De Brata Joeda of De Krijg der Bharatas, naar het Javaansche Heldendicht van Hempoe Sedah in negen en zestig zangen metrisch overgebragt door ......*

2) Dit citaat en de volgende alle uit zijn Inleiding.

Maar hoogmoed komt voor den val; nog zal onze Ridder enz. wellicht geoccupeerd geweest zijn met eene ode aan Salak en Gĕdé, welke hij zag verdwijnen in het blauwe verschiet van Java („doch mijn hart blijft aan dat pronkjuweel gehecht"), toen de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen den Ambtenaar voor de Javaansche taal- en letterkunde te Soerakarta, A. B. Cohen Stuart, uitnoodigde, R. v. E.'s onvoltooid gebleven bewerking van de Nieuw-Javaansche Brâtâ-Joedâ af te maken. Wanneer een kleine tien jaar later Stuart klaar is, bericht hij in de voorrede tot zijn magnum opus als volgt: „De tekst was afgedrukt, benevens de Voorrede en een gedeelte — ongeveer de helft — der vertaling. Na doorzage van dat afgewerkte gedeelte vond ik mij evenwel genoopt, aan de Directie in overweging te geven, om liever het geheele werk van nieuws af aan te beginnen; en zij hechtte genoeg gewigt aan de beweegredenen van mijn voorstel, om het, ondanks de buiten twijfel aanzienlijke opofferingen, die er aan verbonden waren, zonder bedenking aan te nemen. Inmiddels was het werk van mijn voorganger door hem zelf voltooid, en nog in den loop van 't zelfde jaar 1849, met een nieuwe voorrede en eenige bijvoegselen, te Leiden in 't licht verschenen. In eene beoordeeling van dat werk — met uitzondering van den Javaanschen tekst, waarover straks nader — zal ik mij hier niet begeven. Om er toch mijne meening onbewimpeld over uit te spreken, zou ik in een' toon moeten vervallen, die weinig geschikt zou zijn, om inschikkelijkheid voor de gebreken van mijne eigene uitgave te verwerven; ......"[1]).

Deze nieuwe vertaling van de Nieuw-Javaansche Brâtâ-Joedâ, verschenen in 1860, was „opgedragen als een nederig blijk van erkentelijkheid en hoogachting door zijn' leerling" aan T. Roorda, Hoogleeraar in de Oostersche Taal-, Land- en Volkenkunde aan de Koninklijke Akademie te Delft, die, zoo al niet Stuart's belangstelling gewekt heeft, dan toch hem zedelijk gesteund door zijn *Proeve van Javaansche Poëzie uit het Javaansche heldendicht de Brâta-Joedâ of De Strijd der Barâthâs* (sic); *eene voorlezing* [2]). Na een inleiding, o.a. over de verwikkelingen die voorafgaan aan de bloedige ontknooping, die het onderwerp vormt van ons „heroïsch gedicht" — welke in 1841 bij de hoorders te Leeuwarden nog niet bekend verondersteld mochten worden, maar in 1934 voor de lezers van *Djåwå* wél — gaat Roorda voort:

„Ook zijn de zaken en de zeden en gewoonten, die in het gedicht beschreven worden, dikwijls te vreemd, om het schoone van die beschrijvingen goed te voelen. Men leert die zaken voor de eerste maal kennen: hoe zal men dan kunnen oordeelen, of de beschrijving, die de dichter er van geeft, ook dichterlijke verdienste heeft? Die moet men bij de beoordeeling niet uit het oog verliezen. Ook verwachte men in de Brâtâ-Joedâ, omdat het een *heldendicht* is, niet zulk een dichterlijke kunst en zulk een altijd hoog gestemden toon, als in de Aeneïs van Virgilius, de Henriade van Voltaire en in den Ondergang der eerste Wareld van Bilderdijk. De Brâtâ-joedâ is een heldendicht, zooals de Ilias van Homerus. Dezelfde kunstelooze eenvoudigheid, dezelfde naïviteit, die ons bij Homerus zoo behaagt, is ook een der voornaamste schoonheden in de Brâtâ-joedâ; en ik twijfel niet, of hij, die Homerus heldenzangen schoon kan vinden, zal ook behagen scheppen in de onopgesmukte zangen van Empoe-sedah". [3]) — Van de door hem in vertaling meegedeelde

1) Uit zijn voorrede; het werk verscheen in Verh. Bat. Gen. XXVII en XXVIII, Batavia 1860.

2) Leeuwarden, G. T. N. Suringar, 1841.

3) Ook Roorda van Eysinga schreef de Nieuw-Javaansche Brâtâ-Joedâ nog aan Mpoe Sĕdah toe, die slechts de dichter was van de eerste helft van het Oud-Javaansche Bhârata-Yoeddha, terwijl de nieuwe omwerking op naam staat van Jâsâ di Poerâ.

stukken zegt Roorda: „Ik heb slechts willen zorgen, dat de vertaalde verzen eenigermate als verzen leesbaar zijn en als verzen in de ooren klinken. Was ik geoefend in het gebruik der Nederduitsche dichtertaal en niet onbedreven in het werktuiglijke der dichtkunst, mijn vertaling had veel beter kunnen zijn. Het onpoëtische, dat u hinderen zal, verzoek ik niet te wijten aan den Javaanschen dichter, maar aan mijn onhandigheid in het vertalen van poëzie." — Roorda hindert echter geenszins, maar houdt een aardige lezing, ook nu nog lezenswaard.

Terwijl Stuart hem dankbaar is, rept Roorda van Eysinga met geen woord van dit werkje, dat hem misschien evenzeer ontgaan is als hem ook ontgaan is C. F. Winter Sr. die o.a. de Brâtâ-Joedâ in Javaansch proza bekortte, hetwelk door de goede zorgen van T. Roorda in 1845 te Amsterdam het licht zag.

Tien jaren lang heeft Cohen Stuart — met alle waardeering voor het monumentaal resultaat van zijn scherpzinnig en onvermoeibaar streven — te Solo zitten modderen (sit venia verbo). Hem was door de Directie van het Bataviaasch Genootschap niet méér verzocht, dan een stuk vertaling te suppleeren bij een bestaanden, Nieuw-Javaanschen, door Taco Roorda als „kunsteloos eenvoudig" gekenschetsten tekst, die vergeleken werd met de Ilias.

Eenmaal bezig bemerkt hij èerst, dat de voltooide helft toch eigenlijk ook niet deugt, en hij dus een algeheele nieuwe vertaling moet leveren. Vervolgens komt hij tot het inzicht, dat de kunsteloosheid van dien aard is, dat „men niet ligt geneigd zal zijn, aan eene der omwerkingen, en wel het minst aan de onze, veel dichterlijke waarde toe te kennen. Wie zich door dien indruk niet van nadere kennismaking laat afschrikken, en daarbij met eenige inschikkelijkheid over de gebreken heenziet, zal niet nalaten, in het plan, dat er aan ten grondslag ligt, in sommige sterk uitkomende karakters, in menig levendig of roerend tafereel, in bekoorlijke beelden, nog veel te vinden, wat stof kan geven tot eene gunstiger beoordeeling. Men moge de waarde van het dichtwerk als zoodanig iets hooger of geringer schatten, daarvan alleen hangt het belang van deze uitgave niet af. Dat belang is veeleer gelegen in de voorname plaats, die de B.J. in de Javaansche Letterkunde bekleedt".

Echter: „Om de B.J. uit dat standpunt te behandelen, ware 't voorzeker in menig opzigt verkieslijk geweest, de B. J. Kawi tot grondslag te nemen, in stede van een nieuwe omwerking; en van de beide omwerkingen had de onze, ongeacht hare vermoedelijke prioriteit, nog wel de minste aanspraak op die onderscheiding. Doch ik ben niet geheel vrij geweest, om hieromtrent eene keus te doen. Toen de voltooijing van 't werk van den heer Roorda van Eysinga mij werd opgedragen, was zijn tekst, tot dezelfde omwerking behoorende, reeds geheel afgedrukt; en toen ik het voorstel deed, om de vertaling op nieuw te beginnen, vond ik nog geene voldoende aanleiding, om tevens de uitgave van een' nieuwen tekst aan te bevelen." Op den duur blijkt echter R. v. E.'s tekst, naar één handschrift afgedrukt, té slecht [1]), en wordt ook een nieuwe tekst vervaardigd — in aansluiting evenwel bij de nu reeds ten tweeden male geleverde vertaling. Voor den loop der gebeurtenissen vergeleek Stuart nog de Javaansche lakon's, waaraan hij meerdere bekendheid verleende, en het Voor-Indische Mahābhārata, waarvan hem echter slechts een inhoudsopgave ten dienste stond, die hij meende niet al te zeer te kunnen vertrouwen. Toch wist hij door al zijn bijwerk en scherpzinnige oplettendheid en ijver nog een remarkabel boek te leveren.

Hem bleef echter voortdurend bezighouden de oudste destijds van Java be-

1) Deze reeds geheel afgedrukte tekst heeft waarschijnlijk slechts gediend tot pakpapier of is anderszins vernietigd; er is geen exemplaar van bekend.

kende Mahâbhârata-bewerking: het Bhârata-Yoeddha Kawi; van de Oud-Javaansche parwa's kende men destijds het bestaan nog niet. Herhaaldelijk doet hij in de vijftiger jaren pogingen om een goed handschrift hiervan te bemachtigen, waarvan „eene doorgaande vergelijking onmisbaar is voor eene grondige behandeling van B. J. djarwâ (zijn tekst. C. H.), en tevens het belangrijkste, wat hier de kritiek te doen heeft." De taal was hem evenwel nagenoeg een gesloten boek, en de handschriften tot zijn beschikking gebrekkig; herhaald schrijven naar Batavia werd niet beantwoord. Na jaren bleek het Genootschap niets van dien aard te bezitten, vreemd genoeg, daar de Adjunct-Bibliothecaris Friederich destijds op Bali blijkens zijn Voorloopig Verslag een handschrift rustig tot zijn beschikking moet gehad hebben, en er ook de eerste plaats aan toekent onder de Gewone Kawi-Literatuur.

Stuart's buitenlandsch verlof van 1860 — 1862 werd voor hem een mijlpaal in zijn Bhârata-Yoeddha-onderzoekingen; hij begaf zich namelijk naar Londen, in de eerste plaats voor Raffles' eigen handschrift, en ook voor andere van de B.J.K., die Mr. Salomon Keijzer in 1854 gesignaleerd had [1]), „en zag het met het meest verblijdend gevolg bekroond". Op zijn voorstel heeft het Gouvernement van Nederlandsch-Indië bij besluit van 1 December 1862 No. 6 „goedgevonden en verstaan, magtiging te verleenen tot uitbetaling van den ambtenaar voor de Javaansche taal- en letterkunde A. B. Cohen Stuart, van eene som van *f* 225 voor het doen vervaardigen in Nederland, ten behoeve van de Nederlandsch-Indische regering, van een geschreven en twaalf gelithographeerde afschriften van den Brata Joeda Kawi, toebehoorende aan de Royal Asiatic Society". [2]) In 1863 leverde S. Lankhout in den Haag het bestelde dozijn af, en Cohen Stuart, inmiddels gevestigd te Batavia en eerelid van het Bataviaasch Genootschap geworden — ongetwijfeld op grond van zijn ijver en verdiensten voor het Brâtâ-Joedâ-onderzoek — kon op 13 April namens de regeering der Directie een exemplaar aanbieden. [3]) Hier voor het eerst dus eindelijk een volledige tekst van het Oud-Javaansche BhârataYoeddha.

Nu kwam het er echter nog op aan, den tekst ook te begrijpen en van een vertaling te voorzien. Stuart trachtte hiertoe zich de medewerking te verzekeren van een Inlandsch Kawi-kenner, dien hij op Bali hoopte te vinden, zoodat op zijn verzoek de Directie zich wendde tot den assistent-resident van Bali [4]), het lid Blokzeijl, bij schrijven van 28 Juni 1864 en 7 April 1865. 10 Januari 1866 zag deze zich echter genoodzaakt het hem geworden exemplaar der lithographie te retourneeren, „onder aanbieding van mijn beleefde verontschuldigingen voor de late beantwoording Uwer geëerde letteren, welke alleen is toe te schrijven aan de hoop, welke ik voortdurend bleef koesteren, al vragende en wedervragende, eindelijk toch eens eenen ontcijferaar aan te treffen. In deze verwachting ben ik echter ten eenenmale teleurgesteld. De fragmenten uit het Kawiwerk Bhârata Joedha, onder mijn toezigt, door den Balinees Ida k'toet Anom, zoowel *woord voor woord* als *vrijer* in 't *Maleisch*, zoomede *vrij* in 't *Balineesch* vertaald, heb ik de eer UwEdG. hiernevens respectievelijk op *papier* en *lontar* aantebieden."

De Notulen vervolgen: „De heer van Kinsbergen deelt mede, dat hij overeenkomstig het verlangen van Zijne Exc. den gouverneur-generaal van Bali herwaarts (d.i. naar Batavia C. H.) heeft medegebragt den door den heer Blokzeijl genoemden geleerde Ida k'toet Anom.

1) *Bijdr. Kon. Inst.* enz. Nieuwe Volgreeks, Zesde deel, 1863, p. 145 - 147.

2) *Not. Bat. Gen.* enz. deel I, 1862 - 1863, p. 56.

3) *Not. Bat. Gen.* deel II, 1864, p. 154.

4) Dit en het vervolg *Not. Bat. Gen.* deel IV, 1866, p. 102.

Wordt besloten 1. Den brief van den heer Blokzeijl en de daarbij overgelegde schrifturen ter hand te stellen aan den heer Cohen Stuart met verzoek om te dienen van berigt. 3. Den heer Cohen Stuart uit te noodigen om zich met Ida k'toet Anom in aanraking te stellen en van zijne bevinding te zijner tijd mededeeling te doen."

Aldus geschiedde; de te overwinnen moeilijkheden waren niet gering, want Stuart kende geen Balineesch, en Ida K'toet Anom natuurlijk maar een zekere mate van Maleisch, terwijl hij zich vertrouwd zal hebben moeten maken met Stuart's werkwijze. Blijkens diens nota aan de Directie [1]) „zijn die uitkomsten reeds voldoende, om te waarschuwen tegen overdreven verwachtingen van het licht, dat over de kennis der Kawi-taal van die zijde zou kunnen opgaan". Hij geeft dan enkele voorbeelden die reden geven tot de woorden: „over het geheel blijkt mij niet, dat hij er meer van verstaan heeft dan de javaansche commentatoren". [2]) Na nog eenige voorbeelden gegeven te hebben, concludeert hij: „Mogen wij ons dus ook niet vleien, dat de nevelen, die de Kawi-taal voor ons omhullen, van Bali hare gereede en volkomen oplossing zouden te verwachten hebben, evenmin hebben wij vooralsnog het regt om den bijstand te versmaden, die ook daar voor ons onderzoek te vinden is. Ik behoud mij voor, na persoonlijke kennismaking met Ida K'toet Anom op dit onderwerp terug te komen, en nadere voorstellen te doen omtrent hetgeen zou kunnen verrigt worden, om van dien bijstand een nuttig gebruik te maken."

Hier is het echter bij gebleven; andere studiën en werkzaamheden namen Stuart blijkbaar in beslag, en hij overleed te Batavia 6 Februari 1876 zonder in zake de B.J.K. verder van zich te hebben doen hooren. Zijn Javaansche manuscripten berusten in de handschriftenverzameling van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen; omtrent zijn wetenschappelijke erfenis hebben wij niets te weten kunnen komen.

Met dit in 1876 geëindigd leven was ook een ruim dertigjarige periode van belangstelling voor Java's episch gedicht ten einde. Maar dan moet toch eerst nog gewezen worden op twee belangrijke artikelen uit het begin der zeventiger jaren, om te beginnen dat van Van der Tuuk over de „Geschiedenis der Pandawa's, naar een Maleisch handschrift der Royal Asiatic Society" [3]), en bovenal Kern's „Zang XV van het Bhārata-yuddha in Kawi, met Vertaling en Aanteekeningen" [4]). Kern was wellicht beter met kennis van het Oud-Javaansch toegerust dan de beide Roorda's met die van het Nieuw-Javaansch; in tegenstelling tot hen geeft hij evenwel geen uiting aan eenigerlei andere aesthetische overwegingen dan: „Het geheele Bhārata-yuddha is in eenen eenvoudigen stijl en in een betrekkelijk licht verstaanbare taal geschreven".

Dit beweerde Roorda ook van de Nieuw-Javaansche Brātā-Joedā, waar het althans van de stijl juist was; over de taal dacht Cohen Stuart wel anders. Hier bij het Oud-Javaansche Bhārata-Yoeddha gaat het maar ten deele op, en zijn er heele stukken waarvan de stijl bepaald ingewikkeld is en de taal geenszins licht verklaarbaar — tenzij blijkbaar voor den krachtmensch Kern, wien deze tekst blijkbaar geen moeilijkheden genoeg bood, weshalve hij er den voorkeur aan gaf, het Rāmāyaṇa uit te geven en te vertalen, en de Nāgarakṛtāgama te verklaren!

Kern gaat dan verder: „De reden, die mij bewogen heeft juist dezen zang te behandelen is deze, dat de inhoud zich vrij geregeld vergelijken laat met dien

1) *Not. Bat. Gen.* deel IV, 1866, p. 125 vgg.
2) Van wie men allang wist, dat ze aan het raden waren gegaan.
3) *Tijdschrift Bat. Gen.* deel XXI, 1875, p. 1 - 90.
4) *Bijdr. Kon. Inst.* enz. 3e volgreeks dl. VIII, 1873; *Verspr. Geschr.* IX, 1920.

van 't Indische heldendicht in 't Droṇaparwan". — „Er was nog eene andere overweging, die mij bij mijne keus geleid heeft; de 15de Zang bevat namelijk een groot ingeschoven stuk. ......" — „Daarom achtte ik het een leerzaam voorbeeld van de manier waarop de Javanen met de oude teksten zijn omgegaan." Ook in de volgende jaren is Kern het Bhārata-Yoeddha blijven zien als een verzameling boomen, die hij benutte om zijn hoofdstukken der Oud-Javaansche Spraakkunst van stutten te voorzien; van het bosch heeft hij, althans in geschrifte, verder geen aandacht besteed. Wél wees hij er zijn leerlingen den weg in, zooals blijkt uit Hazeu's dissertatie [1]) en eerste artikel [2]).

Maar toen in 1903 Gunning's tekstuitgave verscheen, was er toch ook weer een periode verloopen van juist dertig jaar sinds Kern's Zang XV. Nu is dan eindelijk de tekst tenminste afgedrukt en verkrijgbaar, uitgegeven op grond van drie lontar's, Raffles' handschrift en nog drie Javaansche handschriften, gedrukt met groote staande Javaansche letter op royaal formaat papier, zoodat elke versregel, hoe lang ook, op één regel ruimschoots plaats vindt. En op de eerste bladzijde van het Voorbericht, zij het in een noot, zegt Gunning een Hollandsche vertaling toe, in bewerking zijnde; voor den vervaardiger van een kritische tekst-uitgave moet dit ook geen onoverkomelijke taak zijn. Het zelfde jaar nog in het Album-Kern verscheen van zijn hand een proeve van bewerking, Abhimanyu's dood. Daar bleef het helaas bij, en Gunning overleed in 1914 zonder verder iets van zich te hebben laten hooren — en men bleef zitten met twee boeken uit 1902 en 1903, Brandes' Nāgarakrĕtāgama en Gunning's Bhārata-Yuddha, waardevolle boeken, maar ...... gesloten boeken.

Weer verstrijkt een periode van dertig jaar voor het Bhārata-Yoeddha, waarin een enkele eens iets puurt uit dezen tekst, en wel:

1921 X in Djawa I p. 115 — 117, het verscheiden van Satyawati; d.i. Zang XLIV;
1923 Juynboll in Ned. Indië Oud & Nieuw, het begin;
1925 Drewes in zijn diss. p. 133 nt. 1 een passage;
1929 Poerbatjaraka in Feestbundel Bat. Gen. II naar aanleiding van L, 3; totdat in 1932 Gonda het Verraad van Çalya voorzichtig entameert, met in denzelfden jaargang LXXII van 't T.B.G. een naschrift van Poerbatjaraka.

Hiermee zijn we genaderd tot onze eigen poging, die we meer als baanbrekend dan als definitief willen beschouwd zien. We beseffen maar al te pijnlijk, dat Van der Tuuk's eigenaardig woordenboek feilloos noch volledig is en Juynboll's Woordenlijst zeer gebrekkig, zoodat we reikhalzend uitzien naar een voorloopig-definitief Oud-Javaansch woordenboek.

De „onechte" stukken hadden het best behandeld kunnen worden in vergelijking met die van andere kakawin's, doch die zijn helaas nog niet in druk toegankelijk.

We zijn ons de mogelijkheid bewust dat bij het nóg eens doornemen van ál Gunning's materiaal en het sindsdien daarbij gevondene een enkele tekstpassage er anders was komen uit te zien.

We hadden er Cohen Stuart bij kunnen doorploegen, een tekst in kawi miring kritisch bewerken, uitgeven en te rade nemen, en hetzelfde doen met Maleische handschriften van Hikayat Pandawa Lima en hoe ze verder allemaal heeten mogen.

We hadden er de uitgegeven 6 parwa's bij in het geding kunnen betrekken, de zes onlangs op Bali ontdekte en nog niet uitgegevene voor in het onderzoek halen, of gaan zoeken naar de zes nog niet gevondene.

Ten slotte hadden we op de voltooiing der twee groote Voor-Indische weten-

1) *Bijdrage tot de kennis van het Javaansche tooneel*, 1897, pag. 11.
2) *Bijdr. Kon. Inst. enz.* 49, 1898, p. 178.

schappelijke Mahābhārata-uitgaven kunnen gaan wachten ....

Ars longa, vita brevis.

We vinden het jammer, het Bhārata-Yoeddha nóg langer een gesloten boek te doen blijven, langer dan ons geboden schijnt. Daarvoor achten wij het Bhārata-Yoeddha té belangrijk — waarvoor we na al het bovenstaande niet langer zullen behoeven uit te weiden — en te m o o i. Dit laatste willen we nadrukkelijk wél nog eens op den voorgrond stellen: wij bewonderen dit episch gedicht. Daarvoor behoeven we niet eens rekening te houden met de omstandigheid dat de dichters wat hun gegeven betreft aan handen en voeten gebonden waren; óók op zichzelf achten we het een magistrale compositie. Juist waar de aandacht dreigt te verslappen door de vele détail-vechtpartijen, zetten de schilderingen in van den dood der groote helden, afgewisseld door die hunner trouwe gaden. De strijd begint te nijpen: wie zal den volgenden dag aanvoerder zijn? Hoe innig menschelijk en hoe waarachtig episch zijn de conflicten die zich hier voordoen — hoe meesterlijk weet Panoeloeh ons die te schilderen.

Zooals de beide Roorda's de Nieuw-Javaansche Brâtâ-Joedâ bewonderden, bewonderen wij het Oud-Javaansche Bhārata-Yoeddha; terwijl zij naar metriek getracht hebben, hebben wij althans gepoogd een zeker rhythme in onze vertaling te brengen.

Nog enkele opmerkingen over de wijze van samenwerking. De eerste helft was aanvankelijk door P. vertaald, die het werk niet had voltooid. Samen hebben de vertalers de tweede helft doorgenomen, en daarna ook de „onechte" stukken. De bijlage over de metra is van P.; de Inleiding — naar gegevens van P. — en het register zijn van H.

Dramatis personae zijn in de vertaling doorgaans slechts met één naam aangeduid, in tegenstelling met den Oud-Javaanschen tekst; slechts voor het rhythme is hiervan soms afgeweken; ook vinden we naast Káurawa bv. wel eens den Nieuw-Javaanschen vorm Koráwa.

De indeeling in zangen is gehandhaafd, die in verzen heeft plaats gemaakt voor eene in alinea's, al is de vers-telling onopvallend maar duidelijk genoeg gehandhaafd.

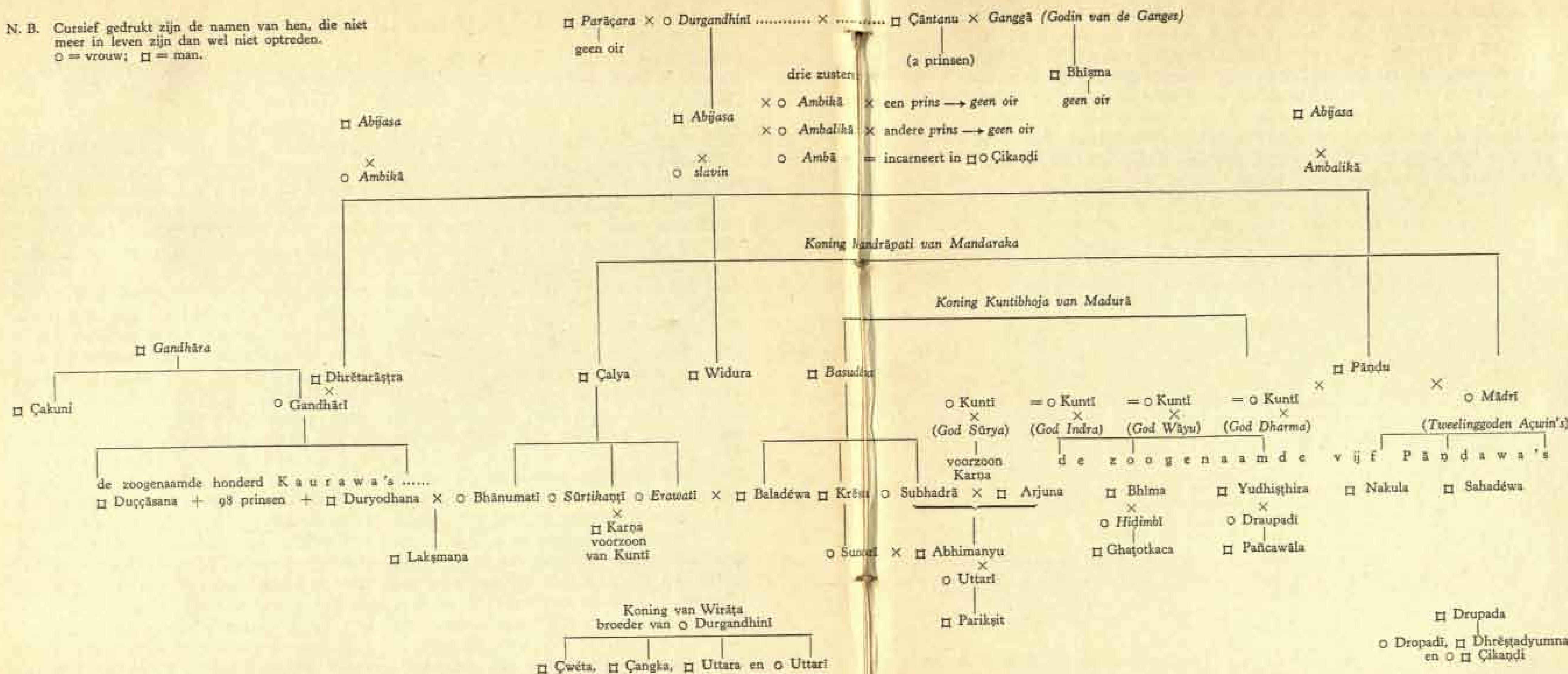
De „onechte" stukken, óók oud en óók Javaansch, zijn in extenso zoo goed mogelijk vertaald en duidelijk kenbaar gemaakt door het gebruik van een wat kleiner lettertype.

Batavia-Jogjakarta.
1931-1933.

HET GESLACHT DER BHĀRATA'S.

Bhārata-Yoeddha (de Strijd der Bhārata's) is van het Mahā-Bhārata (het Groote Werk over de Bhārata's) ongeveer datgene, wat van een vijfacter de derde en vierde acte zijn. Met dien verstande dan, dat het Bhārata-Yoeddha een Oud-Javaansche poëtische omwerking is van een gedeelte der stof die in Oud-Javaansch proza voor een aanzienlijk deel bewaard gebleven is, en die op zijn beurt weer een samenvatting is van de achttien boeken (parwa's), waarin het Sanskrit Mahābhārata onderverdeeld wordt. Tweeduizend jaar geleden en meer nog kenden de Voor-Indiërs reeds een uitgebreide epische stof, waarin verhaald werd over de jeugd en voorvaderen van de rivaliseerende neven, de vijf Pāṇḍawa's en de honderd Kaurawa's, allen afstammelingen van Koeroe en diens voorvader Bhārata. Een breede versmaat, de çloka, werd voor deze stof gebezigd, bestaande uit telkens tweemaal zestien lettergrepen, die elk weer onderverdeeld worden in twee gelijke helften. Het Indisch temperament nu schept een zóó groote vreugde in het literair détail, dat allerwegen de strakke lijnen van het episch bouwwerk overwoekerd worden. Of, om een ander beeld te gebruiken: het heldendicht heeft in den breeden stroom der verzen menige episode van een schuimende bergbeek opgenomen en zich dan weer gelouterd in de rimpellooze meren der bespiegeling; de stroom heeft zich somwijlen verbreed en vervlakt in „epische" langwijligheid, maar ook dramatisch versneld en zich in de kolken der hartstocht gestort. Danken we niet onder andere de bekende Çakoentalā-episode, die Goethe zoo enthousiast maakte voor de Sanskrit-letterkunde, aan een verblijf der helden in het woud, waar de tijd met vertellen gekort werd? Zoo ook Nala en Damayanti, ten onzent bekend door de vertaling van Mevr. Van Prooye-Salomons. Is het Bhagawad-gīta, het Gezang des Heeren, niet in oorsprong een vraag van Ardjoena aan zijn wagenmenner-zwager-geestelijk leider Krĕṣṇa-Wiṣṇoe, of het hem geoorloofd is, zijn verwanten te bestrijden? Deze voorbeelden zouden gemakkelijk vermenigvuldigd kunnen worden, en zoo zwol het Mahābhārata aan tot zijn grooten omvang, kreeg het omstreeks tien maal zooveel lettergrepen als Ilias en Odyssee samen, twee à drie keer zooveel als de Bijbel, werd in zekeren zin een encyclopaedisch werk van Voor-Indisch geestesleven.

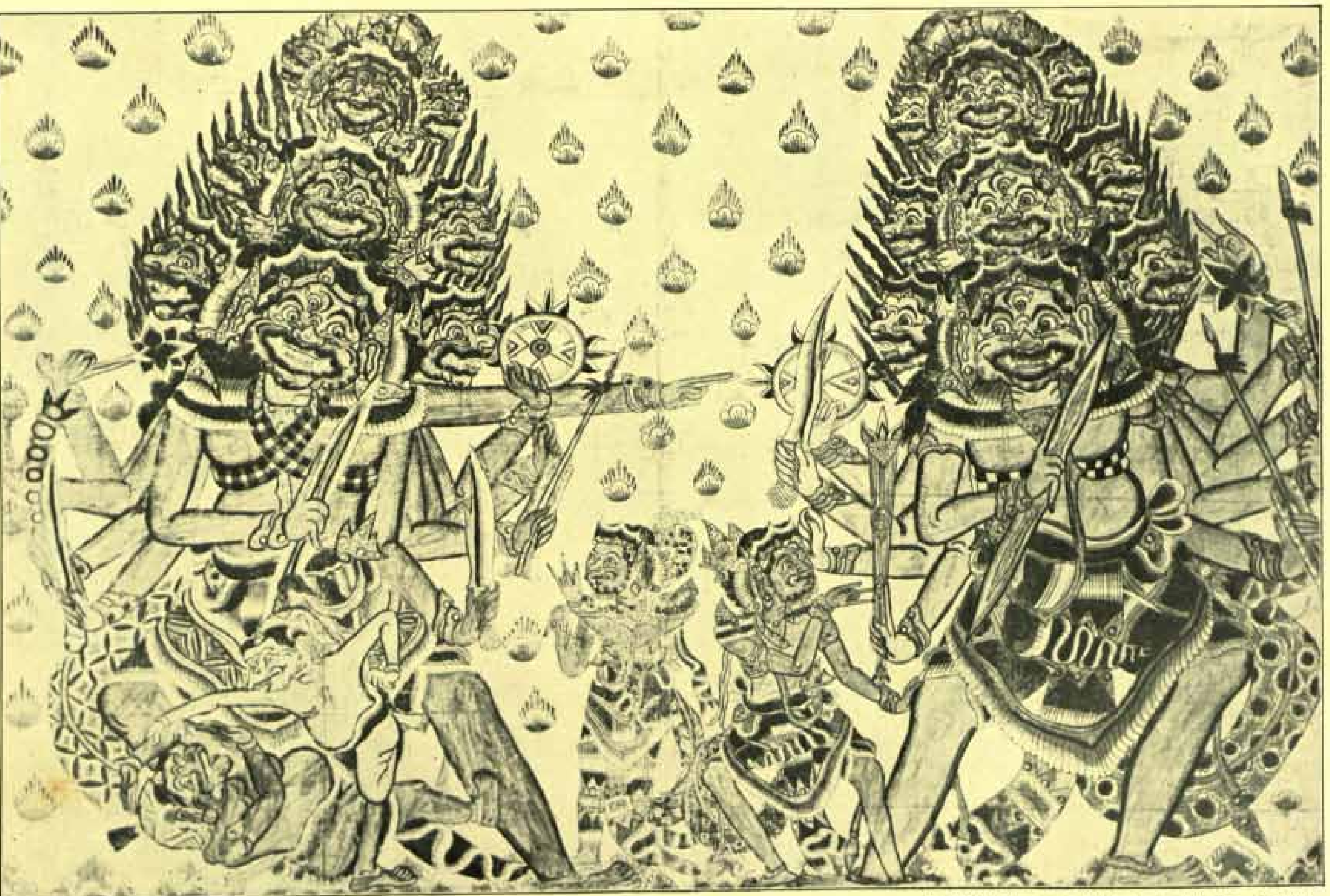
Thans omstreeks duizend jaar geleden heeft de toenmalige Javaansche koning gelast, een proza-uittreksel hiervan te maken. Van de achttien parwa' zijn er ons heden ten dage nog twaalf bekend, zes in druk toegankelijk. Innig vermengd met het oud-inheemsch geestesbezit zooals dit zich destijds op Java voordeed, hebben deze parwa's in aanzienlijken mate mede de stof geleverd voor de honderden stukken van de wel daarnaar geheeten wayang poerwâ, de oude en uit beschrijvingen wellicht best bekende vorm van Javaansch tooneel. Menige episode, nu dichterlijk omgewerkt en gekleed in de schoonste poëtische gewaden waarover de vers-kunstenaar te beschikken had, gaat hierop terug; als het meest bekend kan genoemd worden de Ardjoena-Wiwāha, nu Mintârâgâ geheeten, herhaaldelijk in nieuwen versvorm gegoten, gehouwen in tjaṇḍi-steen, terwijl ook episodes afgebeeld zijn op talooze gebruiksvoorwerpen. Den loop van het episch gebeuren in het Mahābhārata, inmiddels sterk verrijkt met jongere toevoegsels van Javaansche fantasie, vinden we zoo ongeveer terug in eenige honderden lakon's, die elk een afgeronde episode vormen. Episoden ook zijn bovengenoemde „kunst-dichten"; naast het oudere Rāmāyaṇa, navolging van het gelijknamige Sanskrit-epos, het oudste opus en chef d'oeuvre wellicht der Oud-Javaansche letteren, staat als veelomvattend geheel slechts de Bhārata-Yoeddha, herhaaldelijk gemoderniseerd, en, naar menig Javaan gelooft, magisch geladen wegens den omineuzen dood van zooveel uitstekende helden.

Het episch gebeuren, voorzoover het den lezer hier aangaat, laat zich als volgt samenvatten (vergelijk geslachtslijst hierboven):

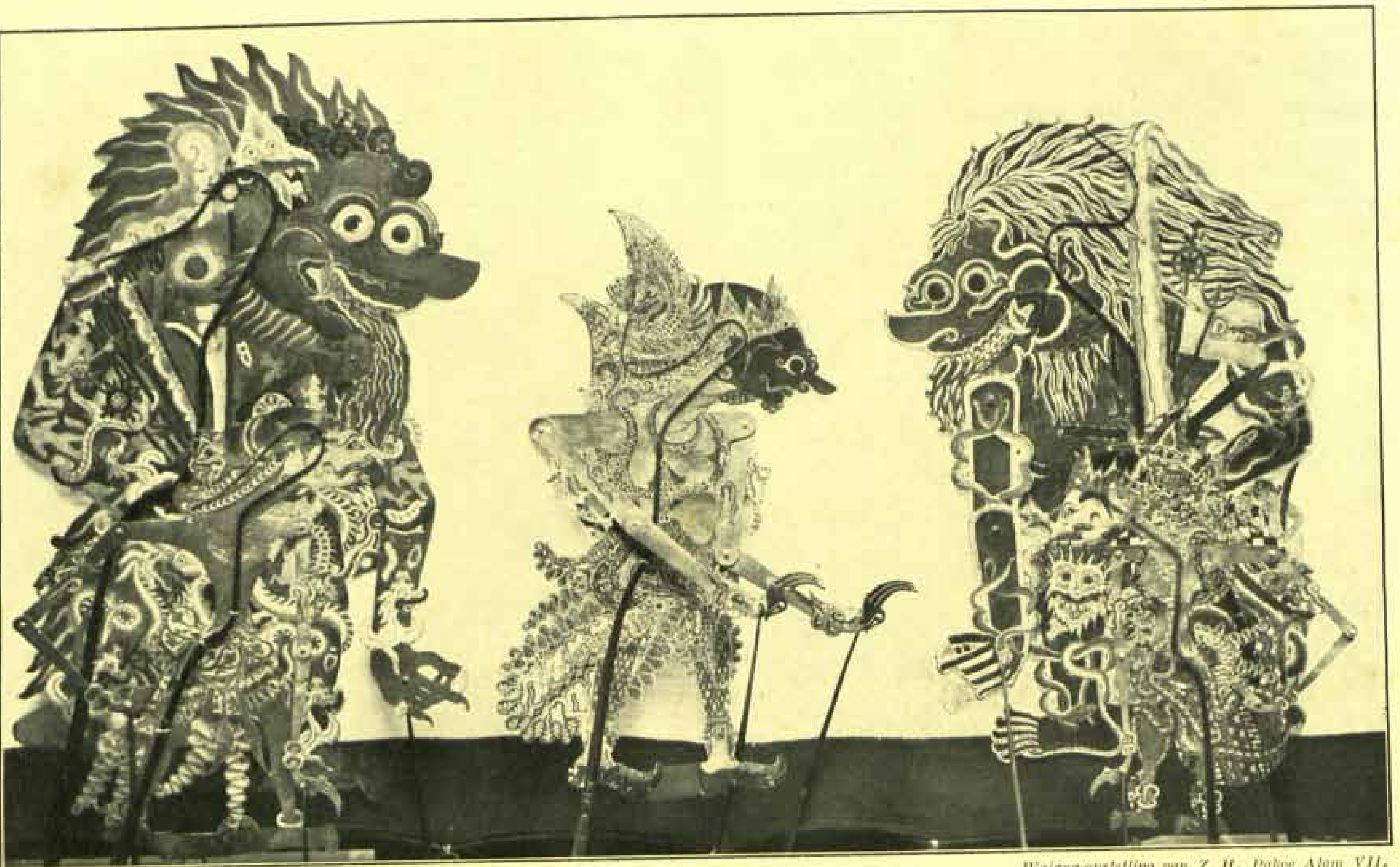
Dhrĕtarāṣṭra, zoon van Abijâsâ, aan wien de Voor-Indiërs als Wyāsa tevens het dichten van het geheele Mahābhārata toeschrijven, had wegens zijn blindheid de regeering moeten afstaan aan zijn jongeren halfbroeder Pāṇḍoe. Na diens dood maakten de naar hem geheeten Pāṇḍawa's aanspraak op den troon; de Kaurawa's evenwel, Dhrĕtarāṣṭra's honderd zonen, waren van de oudere linie en konden dus eveneens aanspraken doen gelden. Veel list en bedrog, naijver en jalouzie, lijden en verblijden gaat vooraf aan den inzet, waarmee ons gedicht begint: Krĕṣṇa begeeft zich, in opdracht der Pāṇḍawa's, naar Hāstina, om daar de hun toekomende rijkshelft te vragen voor zijn vijf neven, onder wie Ardjoena bovendien nog zijn zwager is (terwijl Krĕṣṇa's dochter Soendarī gehuwd is met Ardjoena's zoon Abhimanyoe). Ten hove wordt hij verwelkomd door zijn tante Koentī, moeder der verbannen Pāṇḍawa's, en Widoera, halfbroeder van Koentī's gestorven gemaal Pāṇḍoe en diens broeder Dhrĕtarāṣṭra, vader der honderd Kaurawa's. Van deze laatsten wordt Doer (=slechte) yodhana, die soms den naam verdient van Soe(=goede) yodhana, opgehitst door zijn broeder Doeççāsana (=die slechte orders geeft) en zijn zwager Karṇa, voorzoon van Koentī en dus halfbroer der Pāṇḍawa's, hun bitter vijandig gezind. Tégen zich vindt Krĕṣṇa verder den rijksbestuurder Çakoeni, zwager van Dhrĕtarāṣṭra en dus Doeryodhana's oom, en de gemeenschappelijke leermeesters der Pāṇḍawa's en Kaurawa's: Krĕpa en Droṇa, vader van den held Açwatthāmā, om van anderen te zwijgen. De booze Kaurawa's slaan de raadgevingen van hun ouden blinden vader Dhrĕtarāṣṭra en de goddelijke zieners in den wind en willen Krĕṣṇa zelfs uit den weg ruimen. Deze neemt zijn goddelijke gestalte aan om hun een indruk van zijn macht te geven, neemt afscheid van Koentī en begeeft zich op den terugweg naar Wirāṭa, waar de in ballingschap levende prinsen langen tijd gastvrijheid genoten hebben. Hun vorst trekt met hen ten strijde en verliest bij het eerste treffen zijn zonen. Maar de strijd gaat voort, dag na dag, soms ook des nachts. Eerst vallen in tweegevechten vele minder bekende

helden, te vergelijken met pionnen; dan valt de eene raadsheer na den ander, het eene paard na het ander; Açwatthāmā, een voormalig pion, zoon van den raadsheer Droṇa, krijgt de kracht eener koningin en woedt tegen het kasteel der Pāṇḍawa's. Voor den vreemdeling in de Javaansche mythologie is de aanvang zoo verwarrend en onoverzichtelijk en daardoor onbelangwekkend als het schaakspel voor wie niet bekend is met de regels daarvan; maar wie er eenigermate mee bekend is, of zich ermee bekend wil maken, zal de dramatische uitwerking eenigszins kunnen navoelen, óók nog in de vertaling naar wij hopen, van wat geacht kan worden een der meest klassieke uitingen te zijn van Oud-Javaansche kunst.

Balische teekening in het bezit van het Java Instituut.

Zang XXXV, vers 13, blz. 56/7. (Açwatthama en Çalya) waren beiden woedend in hun ruzie . . . . . .
En inderdaad verdween hun eigen lichaamsvorm en namen ze Rudra's gestalte aan. Het was alsof ze de drie werelden verzengen wilden en vernietigen.

Wajang-opstelling van Z. H. Pakoe Alam VII.

Zang XXXV, vers 13, blz. 57. — *Nieuw-Javaansche versie. Çalya en Açwatthama in hunne Triwikrama-gedaanten; „Duryodhana hield ze met aandrang tegen" (vers 14).*

DE STRIJD DER BHARATA'S.

Geen stoornis zij er.

ZANG I.

1. De held wenscht op het slagveld te offeren, verlangende naar de vernietiging zijns tegenstanders. De hoofdversiersels uit de haren van den in den strijd gesneuvelden vijand vormen de bekoorlijke strooibloemen. De voorhoofdjuweelen [1]) der gesneuvelde vorsten vertegenwoordigen de heilige offergraankorrels, terwijl de brandende veste des vijands den offerhaard uitmaakt. En als offerande dienen de hoofden der vijanden, afgeslagen aan hen die in hun strijdkaros de wapens voeren, onversaagd.

2. Welnu, op deze wijze is de vorst beroemd geworden. Hij wordt door de drie werelden geprezen als overwinnaar-in-den-strijd. Al zijn vijanden noemen hem den „goddelijken koning", nadat zij onderworpen zijn. Dit is algemeen bekend en daardoor wordt hij overal Z.M. koning Jayabhaya [2]) genoemd. Hij is gehuldigd door goede menschen, voorname brahmanen, Wisnuïtische heiligen, Çiwaïtische en Buddhistische geestelijken [3]), en in het bewind bevestigd.

3. Eens daalde nu God Çiwa met de scharen van de goden en de zieners bij zich neer. De koning gaf zich moeite Hem uitnoodigend tegemoet te treden [4]), bracht Hem zijn hulde en vereerde Hem, den niet-te-denken-Reine [5]). De God verheugde zich hierover in Zijn hart en sprak: „Koning Jayabhaya, wees niet bevreesd. Ik ben toch niet uit toorn gekomen; ik kom om u een gunst te schenken, waardoor gij overwinnaar der tien hemelstreken wordt. 4. Ontvang meteen mijn gunst, (die ik verleen) aan mijnen zoon Jayabhaya; de onderdanen mogen ervan vernemen. Heil zij U als koning, cakrawartin [6]) op de gansche aarde, zegepralend over de vijanden. Bovendien moge ik eeuwig één van ziel met u zijn, o mijn zoon; moogt gij ongestoord als god op aarde wezen." Aldus sprak Hij met nadruk; de scharen zieners in den hemel beaamden dit volkomen. 5. Nadat Hij zoo Zijn gunstbewijs verleend had, verdween Hij, naar Zijn godenaard. Al 's konings tegenstanders van weleer gehoorzamen hem nu, en maken een sĕmbah, zoo ook de koning van Sumatra. Gerust regeert hij over het gansche land; er zijn geen dieven meer, zij zijn gevlucht, bevreesd voor de onbegrensde macht des konings. Maar onbevreesd zijn zij die schoone vrouwen stelen; zij sluipen rond bij de opkomst van de maan.

6. Welnu [7]), dat heer Sĕḍah [8]) zich onderscheidt (door het vervaardigen van dit gedicht), geschiedt in het Çāka-jaar negen-paarden-rein-(als)-de-maan [9]).

Hij die het uiterlijk heeft van den zon ter derde maand en het haar zijns vijands steeds gebruikt als zadel, hij die gelijk is aan de maan in het begin der lichte helft, wordt aangezocht te doen (her)leven zijn ontstaan bij de vijanden (?). In het strijden dartel en gelijk aan Çiwa, verlangt hij naar de onderwerping zijner tegenstanders. 7. Het is duidelijk dat als men hulde brengt aan zijner voeten lotus, men het Bhaṭāra Çiwa doet.

Het bovenstaande is geschikt om als aanhef gebruikt te worden, bij het in dichtmaat brengen van den strijd der Pāṇḍa-

1) De vertaling van *sĕkar-taji* en *ūrṇā* in Dr. Juynboll's Oudjavaansche woordenlijst is voor deze plaats onjuist.

2) Gevaaroverwinnaar, of: Overwinningsgevaar.

3) Ondanks het veelvuldig voorkomen van de trits *ṛṣi çewa sogata*, ook in de oorkonden, is de sociale splitsing nog niet zeker; vgl. B.K.I. 75, 1919, pag. 23; B.K.I. 80, 1924, pag. 270; laatstelijk Mededeelingen van de Kirtya Liefrinck-Van der Tuuk, Afl. 3, 1 November 1931, Singaradja, pag. 37 vlgg. = Bijlage I, Secten op Bali door Dr. R. Goris.

4) Lees i.p.v. Çrī *pamaça*: Çrī *n pamasō*; zie Feestbundel uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen bij gelegenheid van zijn 150-jarig bestaan 1778-1928, G. Kolff & Co. Weltevreden, Deel II, 294-298.

5) Lees *sang acintya-nirmala* conform Raffles' facsimile.

6) Keizer, wereldbeheerscher.

7) Deze strophe is reeds vertaald door Kern in zijn (niet-herdrukte) artikel: Een en ander over koning Jayabhaya in B.K.I. 73, 1917, 499.

8) De dichter, mpu Sĕḍah.

9) 1079 = 1157 A.D.

wa's tegen den koning van de Kaurawa's. Maar het is er verre van, dat ik ertoe in staat zou zijn; het is onmogelijk: het is gelijk een liefdesgave van een sirih-pruim met schelpkalk die is aangebrand. Voorzeker is het niet smakelijk voor de tanden; toch moge het hart ervan bekoord geraken [1]).

8. Eertijds werd koning Krĕṣṇa door den koning van de Pāṇḍawa's te hulp geroepen en met aandrang uitgenoodigd, om naar den koning van de Kuru's, Suyodhana genaamd, te gaan. Geen ander was het doel, dan om de helft van het rijk te vragen voor den vorst der Pāṇḍawa's. Als vorst Suyodhana die gaf, dan zouden ze in eendracht leven, maar als hij ze niet gaf, dan was dit reden voor een vreeselijken oorlog. 9. Welnu, Krĕṣṇa vertrok met spoed uit het koninkrijk Wirāṭa, vergezeld van hem, die Sātyaki geheeten was. En spoedig was hij aangekomen door de groote kracht der paarden van zijn wagen, als had hij door de lucht gezweefd. Voor het oog verscheen de omgeving van de veste Hāstina, maar duister, daar ze werd omhuld door regenstorm. De heilige waringin-boomen deden zich voor zoo haveloos als een bedroefde vrouw, die zich een doek om het lichaam slaat, daar zij door haar geliefde werd verlaten. 10. De toppen van de poort wachtten als het ware aan den weg op hem en hunne stralenbundels wenkten zichtbaar, alsof zij ongeduldig wachtten op de komst van Krĕṣṇa. De takken van de nāgasāri-boomen, die door den stormwind werden heen en weer gezweept, maakten — zoo scheen het — een sĕmbah. Die boomen waren als de schoone vrouwen in de stad der Kuru's, die vroegen of de vorsten van de Pāṇḍawa's meekwamen. 11. Zij werden evenwel teleurgesteld, immers de vorsten van de Pāṇḍawa's waren op verzoek van koning Krĕṣṇa achtergebleven in Wirāṭa. Zoo werden de bekoorlijkheden van den weg bedroefd, terneergeslagen, terwijl de cucur-vogels bitter weenden. De jring-boom was verwelkt; de puḍak-bloem viel van den paṇḍan-boom, verwelkte op den steen. Höh-höh was het geluid der walik-vogels, en de taḍah-asih-vogels weenden op de takken van de boomen.

12. Al Hāstina's bekoorlijkheden waren bedroefd, omdat de vorstelijke Pāṇḍawa's niet meegekomen waren. Cāmpaka-boomen waren er, die zich ontdeden van hun bloemen, welke zich wilden laten vallen in de diepten der ravijnen. De tañjung's kwijnden in hun wanhoop weg; ze vielen af en bleven in de spinnewebben hangen. Van al hun levenslust beroofd treurden de bijen ongerust over de doode sânâ-bloemen, die op de golfjes van het water mededreven. 13. Het waterpaviljoen deed even droef om de afwezigheid van Arjuna; de godheid daar was radeloos, verbaasd, verstomd op het zien hoe het mos der steenen stierf. Rampzalig openden de schelpen zich en sloten weer, toen zij bespeurden dat het (kalk) blanketsel op hun wangen nutteloos was. Door droefheid overvallen stierven de waterslakken, nabootsend het lijkenfeest van het gelaat van Arjuna in steen (?). 14. De schoonheid van de vijvers was niet zooals die kon zijn bij het kijken naar een volksverzameling. De oevers waren mooi met rājasa- en goud-(suwarṇa-) boomen, armzalig als een koperen armband (?). Zoo ook de bloeiende lotussen: hun rondheid was gedekt met witte kleur (?). Bekoorlijk was het uitstorten van bloemen om in het haar te dragen [2]) wanneer ze bij het baden staan te wachten in het moeras (?). 15. Waarlijk, bij het naderen van de stad waren in volle schoonheid allerwegen langs den weg verspreid de bāṇa's, liefelijk van vorm, versierd als bonte matten, met bessen rood van rijpheid; en met den rooden lotus stond het evenzoo, die prachtig [3]) bloeide met zijn paarse schermen. (?) Van glans beroofd was de ivoor-bamboe, zoo ook de jonge spruiten [4]) met hun ivoren vruchten. 16. Het was alsof de bosschen van niets wisten; de steenen der ravijnen leken wel doofstom. De hommels op de rangin-bloemen waren te ver om het genot te kennen van de bloemen van de sirih. Voortdurend piepte de boomkever; de lijster laakte den beo omdat hij de oudste was van de bekoorlijkheden van de bergen. Het gedrag van den sĕpahan was meedoogenloos; hij stoorde zich aan niets (?).

1) De dichter hoopt, dat zijn werk door de lezers aangenomen moge worden gelijk een eigenlijk niet smakelijke sirih-pruim van een meisje door haar geliefde, met het oog op de goede bedoeling die heeft voorgezeten bij het samenstellen ervan.

2) *(a)suhun bras* komt in dezelfde beteekenis voor in zang VII strophe 4c van het Ghaṭotkacâçraya, Ms. Batavia lontar no. 847; Coll. Brandes no. 332.

3) Lees *masĕkar* i.p.v. *sasĕkar*.

4) Lees *ĕbungny* i.p.v. *ĕbunya*.

ZANG II.

1. Bekoorlijk was de aard der wegen en vergaderzalen van de hoofdstad Hāstina. Inmiddels was vorst Krĕṣṇa aangekomen op het Kuru-veld; ook Paraçurāma, Janaka en Nārada [1]) trof hij daar aan; zij wilden koning Krĕṣṇa bijstaan. 2. Spoedig nam koning Krĕṣṇa de plaats des wagenmenners in, terwijl het zevental voortreffelijke heiligen plaats ging nemen in den wagen. Ook had hij hun zijn eerbied reeds betuigd; zij antwoordden hierop met hymnen uit den Wéda. Het doel van hunne zegenspreuken was, den koning voorspoed te verzekeren. 3. Ontroerend was zijn schoonheid toen hij zich als voorkomend wagenmenner van de goddelijke zieners voordeed. Voorts sprak hij over het doel van zijne reis naar Hāstina's gebieder. Maar het was niet dát alleen, waarover zij gedachten wisselden; ook menig ander hoog-verheven onderwerp werd er behandeld. Meesleepend waren de door de heiligen geuite woorden; het leek wel nektar.

4. Terwijl Krĕṣṇa zich op het Kuruveld bevond, hoorde vorst Dhrĕtarāṣṭra spoedig van de komst van koning Krĕṣṇa. Daarom werd er gelast om de hoofdwegen van de stad te gaan versieren. Men moest kostbare doeken uitspreiden tot aan den voorhof van de Sitinggil. 5. Ook werd bij monde van vorst Bhīṣma bekend gemaakt, dat iedereen voorkomend zijn moest. Dhrĕtarāṣṭra had aldus bevolen, en men gehoorzaamde. Maar ongeneigd hiertoe en wederspannig waren Çakuni, Karṇa en Duryodhana. Immers zij wisten, dat het hart van Krĕṣṇa tot de Pāṇḍawa's geneigd was.

6. Terwijl al het onthaal, dat in de kraton maar te vinden was, en dat bestond uit de zes smaken, werd klaargezet, kwam Krĕṣṇa vóór de stad aan. Zeer liefelijk klonken de garantung's, die weergalmend hem verwelkomden. Met zijnen wagen reed hij langzaam langs de vergaderzalen. 7. De menschen, die getuigen wilden zijn van 's vorsten komst, zij gingen haastig naar de plaats van het schouwspel, bevreesd te laat te komen. Er waren er, die bezig waren met het haar nog op te maken, maar dan raakte de haarwrong in verwarring onderweg. Anderen waren bezig met het zwarten van de tanden, maar daar ze hiermee nog niet klaar gekomen waren, zagen de tanden er half wit half zwart uit. 8. En zij die renden, terwijl zij haar borsten in beide handen hadden, boden die als het ware aan Krĕṣṇa om er ijlings van te genieten (?). Er was een ivoren pop, die mee ging, in den arm gedragen. Bij aankomst ter plaatse liet haar pseudo-moeder, een jong meisje, door de pop den koning als vader beschouwen. 9. Weer anderen waren bezig zich met zwarte verfstof de wenkbrauwen bij te werken, (en zoo kwamen zij op het schouwspel) met de verf op een penseel, alsof zij den komenden vorst wilden verzoeken haar daarmee te verven. En zij, die aan het bloemenrijgen waren, kwamen met de onafgewerkte kransen in de hand. Het was alsof zij den vorst wilden naloopen om de bloemen te laten zien. 10. Welnu, die vrouwen in haar groote haast sleurden heur onderweg losgeraakte kain over den grond, bevreesd te laat te komen om den vorst te zien voorbijgaan. Doordat zij echter te haastig op een stellage klommen, brak die [2]), en het kon niet anders of dat, hetwelk gelijk was aan den mond van een beschonkene, werd ten toon gesteld [3]).

ZANG III.

1. Het zou eindeloos zijn, iedere emotie der toeschouwers aan te hooren. Toen koning Krĕṣṇa in de kraton aangekomen was, richtte hij zich niet tot vorst Suyo-

1) Goddelijke zieners.

2) Lees: *paga nyan* (met sterken nadruk, daar het woord het sunḍasche *nja* is) *tikĕl*.

3) Letterlijk: de mond van hem, die na veel arak gedronken te hebben, een boer laat.

dhana, doch wendde zich tot zijnen vader Dhrĕtarāṣṭra. 2. Daar vond hij Droṇa, Bhīṣma, Krĕpa en Çalya vergaderd, benevens prins Widura, Dhrĕtarāṣṭra en Karṇa, die koning Krĕṣṇa spoedig een onthaal aanboden: spijzen, toespijzen, benevens goud en edelgesteenten, een koning waardig. 3. Vorst Krĕṣṇa was het uitermate blij te moede, toen hij de ontvangst der vorsten zag, in het bijzonder die van Bhīṣma. Toen kwam de vorst van Hāstina met zijne spijzen. Maar deze werden door vorst Krĕṣṇa niet aangenomen, met de woorden: „Niet noodig". 4. Dit gaf den Kuru-koning reden, vorst Krĕṣṇa aldus aan te spreken: „Hé Krĕṣṇa, ge hebt toch waarlijk een verkeerde stemming. Gij slaat geen acht op mijn onthaal; dat is te kras, dat gij het niet aanvaarden wilt. Zulks geeft geen pas in het oog van hen, die in d wereld werkelijk braaf worden geacht". 5. In dezer voege sprak de Kuru-koning tot vorst Krĕṣṇa, doch deze noemde toen de plichten van een afgezant: „Men mag, vóórdat de zaak beëindigd is, geen acht slaan op weldadigheden. Immers zoolang het doel nog niet bereikt is, is het genot hiervan vergif". 6. Aldus sprak koning Krĕṣṇa, waarop [1]) de zienerschare snel verdween. Vorst Krĕṣṇa ging naar zijn logeergebouw, geleid door den uitstekenden minister Widura. Daar aangekomen wischte hij de voeten van Pāṇḍu's echtgenoote Kuntī af, de moeder der vijf Pāṇḍawa's. Nadat hij een sĕmbah gemaakt had, deed hij zijn vriendelijkheid en grooten eerbied blijken.

ZANG IV.

1. Toen koningin Kuntī vorst Krĕṣṇa aan zag komen, ontlook haar hart en werd gansch week, doch hare blijdschap was van droefheid het begin. Zij sprak den koning aan, haar neef, alsof de Pāṇḍawa's zelf waren gekomen. Daarom omhelsde zij den gast deemoedig. 2. Verder vertelde zij hem van de groote smart, waaronder zij gebogen ging; haar stem was heesch geworden van de tranen, die zij nog trachtte te bedwingen: „Gij zijt, mijn zoon, het middel dat mijn smartgevoel kan stillen. Het komt mij voor, als zag ik alle Pāṇḍawa's mét hunne kinderen, en schertste ik met hen." 3. Aldus sprak Kuntī, de koningin, weenend tot Krĕṣṇa. De toegesprokene gaf haar ten antwoord: „Weest niet bedroefd, o koningin [2]). Voor alles wat gij wenschen mocht, vorstin, kunt gij op mij met vastheid rekenen". Zoo sprak hij; daarop ging hij naar zijn logeergebouw [3]) op het verzoek van den voortreffelijken Widura.

4. Er worde nu gezwegen over de manier, waarop Krĕṣṇa door Widura onthaald werd; het was heel opgewekt, daar zij van geest volkomen harmonieerden. Nu worde dus verteld over den koning van de Kaurawa's, toen deze achtergebleven was, mismoedig en teleurgesteld, doordat zijn gansch onthaal helaas door Krĕṣṇa niet was aangenomen. 5. Daarom beraadde hij zich met Duççāsana en Çakuni, en in de eerste plaats vorst Karṇa, die buitensporig valsch was, door hem op te stoken. Vorst Karṇa sprak: „Waarom zoudt gij de ééne rijkshelft geven? Immers die koning Krĕṣṇa staat toch duidelijk aan den kant der Pāṇḍawa's. 6. Het bewijs daarvoor is, hoe hij uw onthaal geminacht heeft. Dat moet ge zeker maar aanvaarden, geen grooten haat erover koesteren en twist ontketenen. Wie is uw vijand in de eerste plaats? Het blijkt toch duidelijk dat dat Krĕṣṇa is!" Zoo sprak hij; daarop trok hij zich terug, tezamen met Duççāsana en Çakuni. 7. Welnu, toen zij naar huis waren gekeerd, betraden zij alras hun woonverblijf.

De Kuru-koning bleef bedroefd bij zijn

1) Lees *sirang* i.p.v. *ri sang*.
2) Lees: *tan çokhā* i.p.v. *tan çobhā*.
3) Er blijkt niet duidelijk, waar de ontmoeting van Krĕṣṇa en Kuntī nu eigenlijk plaatsgevonden heeft.

voortreffelijke koningin. Nu worde er verteld, hoe zij het toppunt was van alle schoonheid. Men zoude kunnen zeggen, dat zij de Koningin der liefde zelve was in nieuwen menschelijken vorm, of de godin der honigzee.

8. Er worde niet verteld vanaf het oogenblik dat hij verscheen bij de vorstin; gezwegen moge hiervan worden. Maar zijn bezorgdheid gaf koning Duryodhana het gevoel van onbehagen. Daarop verdween de zon en werd het stil; de zonnestralen maakten plaats voor koelte. En een zacht windje droeg [1]) den geur der sânâ-bloemen en verspreidde dien. 9. De zon was op het punt van te verdwijnen door zich in zee te dompelen. [2]) Bij het aanschouwen van de bekoorlijkheden van den harem werd hij blijkbaar sterk getroffen door liefdesverlangen. Derhalve keek hij nog eens even om, ontroerd alsof hij wel *moest* kijken. Met graagte keek hij naar de vrouwen die druk aan het stoeien waren in den harem. 10. De vogels kozen boomen in den tuin om er te slapen, zooals een man die in het bezit is van twee vrouwen zich van de eene tot de andere wendt om van zijn liefde te doen blijken. De hommels gonsden en een zacht gezoem was hoorbaar aan de opening van hun verblijfplaats. Het was te vergelijken met een liefkoozing van een vrouw waarbij gestreefd wordt naar het slaken van de kain. 11. De bloem van de kamurugan verspreidde een sterken geur die de haarwrong doortrok(?), gelijk de geur van het blanketsel van de vrouwen, die de begeerte opwekt haar te kussen. De reigers schreeuwden bij het huiswaartskeeren, bekoorlijk vliegend door de lucht. Het geschreeuw was als de weeklacht: „moeder!" van een meisje dat voor het eerst gedwongen wordt. 12. Er worde niet verhaald van den zonsondergang: het was alom liefelijk aan het schemeren. Op den hemel leken de sterren gouden bloemen, en wel de bloemen van een paar dat juist [3]) in het huwelijk verbonden is. De wolkgevaarten hadden schitterende randen, vermengd met (avondrood, fel als de) wereldbrand, waarmee de hemel was beschilderd gelijk geronnen bloed op het roode goed van een maandverband. 13. De maan kwam op, nog in haar eerste stadium, wel niet erg licht, slechts aan den eenen kant, maar toch reeds liefelijk, als het gezicht van iemand die door een deur gluurt die slechts half geopend is. De geurige gaḍung deed denken aan een kain die losgescheurd is door een minnaar die ze heeft willen slaken. En de jasmijnen wezen naar de sterren, alsof zij de minnaars wit (en daardoor: rein) streefden te maken. 14. De klok luidde, schrikwekkend aan de buitenzijde van den harem, alsof het een waarschuwing was van een verspieder die ontdekt, dat men een schoone vrouw zou schaken. De curing's [4]) gaven een luid geklingel; het was duidelijk dat de voltrekking van een huwelijk werd voorbereid [5]). Het was als (het geklingel van) armbanden die steeds in beweging gebracht worden door het afweren (van de aanvallen) van den man.

ZANG V.

1. Heerlijk was de bekoring van de heldere maan die straalde en de harem-liefelijkheid versierde. Des te meer weergaloos [6]) vertoonde zich de pracht van het gouden huis dat als het ware opvlamt tot het luchtruim. Ook waren de paneelen gansch van juweel, geordend als de bloemen van borduursel. Dat was het liefelijk verblijf van Banumatī wanneer zij sliep met vorst Duryodhana. 2. Ten Westen daarvan was een tuin, dicht bij de hand, met als versiering gouden paviljoens. Schitterend en glanzend en doorschijnend was het grint op het erf vermengd met parels, behoorlijk om te zien. Beryllen en saffieren, daarvan was het hek voor de omheining van de lotussen in den vijver, bestaande uit schitterend robijn. De diamanten van de poorten flikkerden en het beeldhouwwerk daaraan vertoonde een glans van suryakānta [7]). 3. De schoone vrouwen vermeidden druk zich in den maneschijn, terwijl ze keken naar de lieflijkheid der maan. De vrouwen uit het binnenst van de kraton waren waarlijk bekoorlijk als de woorden in een dichtwerk; al haar bewegingen en wendingen veroorzaakten liefde en verlangen omdat ze vol van gratie waren, juist als de geconfijte manggistan wordt opgelepeld met een lepel van puḍak-bloem waarop het reeds vol met liedjes staat. 4. Het geheel was liefelijk door het vroolijk fluisteren van haar die een behagen schiepen in den maneschijn. De vrouwen waren getroffen door de liefde; en liefde wekken was het haar beheerschende gebod. Er was een dienares die naderbijgeslopen kwam uit liefde en troetelwoordjes sprak. Ze wendde voor te

1) Lees *mar mmamwat* i. p. v. *marmma mwat*.
2) Van een dichter uit Kaḍiri zouden we verwacht hebben: door zich te zetten op de bergen.
3) Lees *wahu* i.p.v. *wayu*.
4) Een muziekinstrumentje.
5) Immers gedurende een tijd van vijf tot zeven dagen voorafgaande aan een huwelijksvoltrekking wordt er bij de bruid gewaakt.
6) Nu stellende trap, vergelijkende en overtreffende blijkbaar uitgeput zijn, gaat de schrijver gebruik maken van de „overdrijvende". Een typeerend staaltje van zijn kunnen.
7) „Door de zon geliefd"; kristal?

fluisteren, en deelde mede het geklaag van een hartstochtelijk verliefde. 5. Ook waren er wel vrouwen die naast elkander lagen en de dijen over elkander sloegen; ze verlustigden zich, elkaar te omstrengelen. Zoo kregen ze bevrediging in haar verbeelding, die vrouwen, bij het uitbotten van de liefde. Maar eigenlijk was het haar bedoeling niet, dat dit over elkander leggen van de dijen door een vrouw gebeurde; heel anders. En als voorwendsel voor die handeling gold dit, dat ze bij wijze van liefkoozing een welluidend klaaglied zongen. 6. Er waren andere vrouwen die getroffen werden door den pijl van Kāma en zich verwijderden onder een wungu-boom. Haar oogen sloten ze, terwijl een dienares, die haar de moede voeten wreef, ontspanning bracht. Ook wisten ze den minnebrief in poëzie van hem, die haar in hartstocht had ontstoken, op ongemerkte wijze liefelijk te zingen. Zoo kwam het dat haar harten verbrijzeld waren als een drinkglas dat versplintert bij het vallen op de steenen (vloer). 7. Niet van één soort slechts waren haar vermaken; ook waren er die vroolijk tokkelden in den maneschijn. Maar door een toeval was de maan gelijk een lamp die uitgedoofd wordt door een minnedief. Het duister van den nacht verspreidde zich; de nacht was nu zoo donker als het slaapvertrek van wie met gretigheid geniet van het genot der liefde. Alleen de sterren flikkerden als de oogen van verliefden die verdrietig zijn, zoodat ze alle bekoring verloren hadden. 8. In het midden van den nacht werd het steeds eenzamer; liefelijk en welluidend was het gebed van de brahmanen, als het gezoem der hommels die de afgevallen bloemen van verliefden volgden. Bekoorlijk was het geklĕngel van de belletjes, tezamen luidend met de overwinningsklok die beiert en ontroert gelijk de begeleiding van een curing voor de jonge vrouwen die juist op den leeftijd van de eerste stonden zijn, geliefkoosd (?) door haar man. 9. Inmiddels ging de nacht voorbij als de gedachte van een man die zijne liefde afbreekt zonder naar zijn geliefde om te kijken. De (morgen) ster, die de tijdsaanwijzing was voor de liefdedieven kwam op, zeer helder en bekoorlijk. Het gebons der hamers was als een heimelijk sein voor hen die waren blijven toeven door liefde, wanneer ze niet weg wilden gaan.[1]) Alom vernam men het gekraai der hanen als het geweeklaag van verliefde vrouwen.

ZANG VI.

1. Het was nu bijna dag geworden; de zon was rood als de vermoeide oogen van een verliefde. Het geroep der koekoeks op den kanigara was als het neuriën van een kidung door een minnaar. Als het gekerm van een gekwelde [2]) (?) was het geschreeuw van de boschhanen in de droge rijstevelden. De pauwen riepen en de bijen stortten zich onstuimig op de bloemen in den geurigen hof des harems. 2. De reuk van gaḍung en jasmijn van het prieel was heerlijk als zachte saffraan. Het prieel werd steeds bezocht door dampen van hen die (met wierook) vereering brengen aan het beeld van God Gaṇa. Dit kreeg den geur van de sĕlasih, aloë, sandel en rozenwater; de çrigaḍing vóór den lotus ontplooide zich als mat, en noodde steeds maar tot onthaal. 3. De onderdanen hadden een ongunstig voorkomen omdat de snelle wind hun nogal na in het gezicht kwam (?). Door nijd vertelde men van het opengaan van de sânâ in den tuin, dat het behoorlijk was (?). Door zijn gemeenen aanleg wou men graag zien het binnendringen; er moest geslopen worden en het geurige vervolgd (?). Men wilde aanschouwen dat (de bloemen) werden afgerukt ten teeken van liefde en gebracht werden naar de haarwrong. 4. Steeds duidelijker zag men de volle schittering van de edelgesteenten aan de kratonpoort. De boomen werden niet meer aangezien voor wayang-figuren door de vrouwen die de haarwrong aan den dauw blootstelden. Nu pas verscheen de vorm van den cĕmara, die den geheelen nacht hoorbaar gezucht had. En duidelijk werd het geklater van den waterval, alsof er een vergadering gehouden werd, zoo zou men kunnen meenen. 5. Zichtbaar verhief zich de Meru als ware hij in aanraking gekomen met den hemel. Ook was dat juist de richting waarheen de stralen zich begaven bij het verlichten van de schoonheid van den Himālaya, alsof die berg het einde van den hemel wilde zien; hoe zou de berg Meru in schoonheid (voor den hemel) onderdoen, wat aangaat het bezit van goud, juweel, robijn, dukūla, cako en cawĕli [3])? 6. Toen werd de zon ook helder als lippen die van een glimlach jegens een geliefde blijken doen, hetgeen de lieflijkheid van de versieringen der mooie parels van gebouwen nog vermeerderde. En daarenboven waren de paneelen van spiegelglas gemaakt, dat naar men zegt de hommels tegenhield, wanneer ze keken naar het spiegelbeeld van de kamuning-bloemen

1) Vrij vertaald: om weg te gaan.
2) Uit Sanskrit wi + $\sqrt{\text{pac}}$?
3) Vergelijk Kern, B. K. I. 55, 1903, 442 — 3; V. G. IX, 301 — 4.

aan de andere zijde. 7. Ook was het zacht aan het regenen, gepaard met wind en geur die zich verspreidde. Prachtig bevochtigden de regens het juweelen paviljoen, dat daardoor oogverblindend werd van schoonheid. De bekoring van den schitterenden koepel (van het paviljoen) was als een lokaas voor de zachte wolken, als de afgelegde huid der maan, die was blijven hangen bij het voorbij gaan.

8. Er worde van den nacht gezwegen; de dag brak aan. Nu spreken wij over den Kuru-koning, die juist gehoor verleende. Hij had zich reeds gereinigd en gekleed; zijn gansche optreden was als gewoonlijk. Toen zond hij Widura, om koning Krĕṣṇa te ontbieden, benevens den voortreffelijken prins Yuyutsu, Krĕpa, Çakuni en Karṇa, zijn bondgenooten. 9. Terwijl de vorsten spoedig ter plaatse waren aangekomen, trof Widura vorst Krĕṣṇa aan. Daar groetten zij elkaar beleefd en vriendelijk, en zeiden, dat zij naar de bijeenkomst moesten gaan; onmiddellijk vertrokken zij gezamenlijk. Het was een kostelijk schouwspel door het groot gevolg. En ook weergalmde plechtig de muziek, welke de schoonen naar buiten lokte.

ZANG VII.

1. Toen al de vorsten waren aangekomen en neergezeten met den Kurukoning, had men met Krĕṣṇa als voornaamste — hij was gast — zich in de vorstelijke vergaderzaal verzameld. Nu waren alle koningen aanwezig, met Dhrĕtarāṣṭra aan het hoofd. Met Bhīṣma en Droṇa aan de spits zetelden zij in een rij, op prachtige gestoelten. 2. Toen keek Krĕṣṇa het luchtruim in en zag de scharen zieners, die eensklaps uit het verborgene waren gekomen; naar waarheid goden in hun gansche voorkomen. Opstaande wezen Bhīṣma en Droṇa hun voor hen geschikte plaatsen aan. En vorst Duryodhana bewees hun dadelijk eerbied door zijn gevouwen handen voor de borst te houden. 3. Kortom, de wijze, waarop de edelen bijeengekomen waren en beraadslaagden, was volmaakt. Toen nam Krĕṣṇa het woord en richtte dit in het bijzonder tot Dhrĕtarāṣṭra. Voorts sprak hij tot Duryodhana, en zei hem met den meesten nadruk aan, dat hij op last van Pāṇḍu's zonen de éëne rijkshelft eischte.

4. Daarop sprak koning Dhrĕtarāṣṭra zijn instemming uit ten aanzien van vorst Krĕṣṇa's woorden, welke de eendracht en familie-vrede zouden ten gevolge hebben. Maar vorst Duryodhana bleef maar voortdurend zwijgen. Hij keek Duççāsana, Çakuni en Karṇa aan, maar die schudden slechts het hoofd, hem aansporend te weigeren. 5. Toen deden ook de juist genoemde goddelijke zieners, Paraçurāma, Kaṇwa, Nārada en Janaka geheeten, mede om te doen blijken van hun instemming met koning Krĕṣṇa's woorden, welke zeer heilzaam waren, opdat er onderling verkeer en eendracht en familievrede voor immer zouden worden aangericht.

6. En Droṇa, de brahmaan, maar in het bijzonder Bhīṣma, zeiden dat het toch zoo goed zou zijn, wanneer men zich gelegen wilde laten liggen aan de woorden van de goddelijke zieners. Minister Widura als ook de beste Sañjaya lieten zich geenszins onbetuigd. En koning Dhrĕtarāṣṭra's echtgenoote drong er al weenende op aan.

7. Wat nu betreft den Kuru-vorst, geen sprake van dat hij het in zou willigen, integendeel, hij antwoordde zelfs ruw, en norsch verklaarde hij, dat dat geen overeenkomst was [1]). Door Karṇa werd hij toen maar overreed, zich terug te trekken van de plaats der overleggingen, waarop Duryodhana al hijgend zich verwijderde.

8. Maar de vergadering was daarmee

1) Voor tweeërlei uitleg vatbaar: 1e dat een dergelijke overeenkomst indertijd niet was aangegaan; 2e dat hij een dergelijke (ongunstige) overeenkomst toch niet kon aangaan. De Javaansche tekst laat ons in onzekerheid, wat hier bedoeld wordt.

nog niet afgeloopen; om Krĕṣṇa uit den weg te ruimen werd besproken. Terstond werd wapentuig, een aantal olifanten en karossen aangevoerd en in slagorde opgesteld. „Ziet toch de kracht eens enkelings; omsingelt hem, welaan! en overstelpt hem oogenblikkelijk!" Zoo spraken Karṇa, Çakuni, Duççāsana; hun woorden vonden wederklank.

9. Naar aanleiding hiervan werd vorst Duryodhana door koning Dhrĕratāṣṭra nog maar eens geroepen. Hij werd door zijnen vader en zijn moeder aangespoord, toch wat bedaard te zijn, maar werd nog des te toorniger; bot weigerde hij al wat zijn ouders zeiden. Hij wilde met geweld vorst Krĕṣṇa aanvallen en mishandelen.

10. Op het zelfde oogenblik stelde de strijder Sātyaki Krĕṣṇa naar waarheid op de hoogte van het feit, dat vorst Duryodhana van plan was hem te dooden. Ook waren alle Yādawa-soldaten reeds voor den strijd gereed, voorzien van scherpe wapenen. Zij wachtten op het bevel van koning Krĕṣṇa; dus trokken zij zich van het gewoel niets aan.

ZANG VIII.

1. Toen stond vorst Krĕṣṇa woedend op uit de vergaderzaal. Op het plein vergrootte hij zich als Kālamrĕtyu, den god des doods. Hij toonde zijnen waren aard als incarnatie van god Wiṣṇu. Spelenderwijs nam hij zijn vreeselijken vorm aan met als lichaam de drie werelden. 2. Vier was het aantal zijner armen daarenboven; hij had drie hoofden, elk met drie oogen. Zijn lichaam vormden de gezamenlijke hoofdgoden, alsook brahmarṣi's, scharen van goden, reuzen, helden en titanen; demonen, satyrs, geesten en menschen met machtige tooverkracht. 3. Daarop schreed hij met groote stappen voort en brulde als een leeuw. Een aardbeving ontstond; en alles schudde op en neer. Bergtoppen trilden en toonden duidelijk, geschud te worden. Het water van de zee werd omgeroerd en schildpadden werden als discussen geslingerd.

4. De honderd Kaurawa's werden dan ook bevreesd, van angst vervuld. Zij zwegen stil, niemand die sprak; Karṇa verschoot van kleur; Suyodhana, Yuyutsu en Wikarṇa vielen flauw. Zij waren vast tot asch vergaan, indien vorst Krĕṣṇa hun vernietiging gewenscht had. 5. Droṇa, Bhīṣma, zoo ook de ziener Nārada aan het hoofd der zijnen, richtten met nadruk tot den god zich met hun lofprijzingen, met veel gerucht, onder een bloemenregen. Zij zeiden: „O, God Hari, wees niet zoozeer vertoornd. Koester genade en vergeet het welvaren der wereld niet. 6. Mocht gij der Kaurawa's weerbarstigen koning dooden, dan ware de gelofte van den besten, edelen Bhīma immers verijdeld! En Draupadī liep dan de kans, zich het haar nimmer te kunnen schikken tot een wrong, (immers dit doet zij niet dan na heur haar) te hebben afgewasschen met het bloed der Kuru-telgen in den strijd.

7. Welnu, juist hierom smeeken wij, dat Gij Uw toorn moogt doen bedaren." Zoo sprak de zienerschare en der heiligen beste Bhiṣma. Krĕṣṇa had medelijden met hen en hij was verheugd, dat men hem huldigde. Ineens nam hij weer zijnen vorm van koning Krĕṣṇa aan.

8. Daar Kuru's telgen zich niet hadden willen storen aan den wensch der zienerschare, trok deze zich terug in de verborgenheid. En Krĕṣṇa keerde weer naar Pāṇḍu's echtgenoote. Zoo ras hij daar gekomen was, vertelde hij haar van de weigering door den grootkoning aller Kaurawa's. Die wilde slechts den strijd en daarin sterven. 9. Toen sprak de koningin bedroefd: „Ach, heb maar medelijden en vertel den Pāṇḍu-telgen eens, dat zij slechts streven moeten naar de plicht eens helden, door het leven veil te hebben. Wie sterven midden in het strijdgewoel zullen des hemels [1]) zaligheid genieten.

1) Lees *swargā ng ulih* i. p. v. *swargāngulah*.

10. Zoo sprak de koningin tot koning Krĕṣṇa. Die gaf aan haren raad gehoor, nam met gepasten eerbied afscheid en ging heen. Hij spoedde zich naar buiten en besteeg zijn schitterenden wagen, vergezeld van Widura, Yuyutsu, Sañjaya. 11. Karṇa was Krĕṣṇa's metgezel in dien schitterenden wagen. Hem werd dringend verzocht, zich bij de Pāṇḍu-telgen aan te sluiten. De koning van Awangga hield echter voet bij stuk; hij wilde zich in deugd en krachten meten met prins Arjuna. 12. Aldus waren de harde woorden van den onbuigzamen, starren koning Karṇa. Slechts op het slagveld wilde hij nog een ontmoeting met ze hebben, zoo sprak hij ras. „Wij zullen beginnen op den vijfden; nu is het juist nieuwe maan, opdat wij op den vijftienden kunnen eindigen; dan is het donkere maandhelft[1])". 13. Zoo sprak Karṇa, zoon van den zonnegod, vol vuur zijn harde woorden uit. Met Widura, Yuyutsu en ook Sañjaya nam Karṇa van vorst Krĕṣṇa afscheid. Van hem wordt verder niet verteld; hij kwam reeds in het eigen huis.

De reis van Krĕṣṇa vorderde steeds meer.

14. We spreken niet over vorst Krĕṣṇa onderweg; aan Kuntī, de dochter van vorst Kuntībhoja, worde een oogenblik aandacht geschonken. Zij was bedroefd bij het bedenken dat haar zoon Karṇa ten strijde trekken zou; toen Krĕṣṇa bij haar kwam, vroeg zij hem naar den gang van zaken. 15. Derhalve ging zij naar vorst Karṇa toe; zij drong er sterk bij hem op aan, den Kuru-koning te verzoeken, dat hij den strijd niet aan zou nemen. Verder sprak zij: „Kontéya" tot vorst Karṇa [2]), immers hij was haar zoon van toen zij nog een maagd was. 16. Maar Karṇa was onwillig met alle beleefdheid en onder het voortdurend betuigen van zijn eerbied. Hij verzocht haar om het ten strijde gaan niet te verijdelen. „Het kṣatriya-schap moge ik najagen", zoo sprak hij met nadruk, want op hem rustte zwaar de toegenegenheid des Kuru-konings. 17. Derhalve keerde Pāṇḍu's gemalin bedroefd terug; hierover worde niet verteld; zij kwam terug in het huis van Widura. Wij spreken nu weer over de geriefelijke reis van Krĕṣṇa, in gezelschap van den voortreffelijken Sātyaki, den held van Wrĕṣṇi.

18. Hij reed met spoed; er worde niet verteld van de bijzonderheden van de reis. Al spoedig kwam hij met zijn snellen wagen te Wirāṭa aan, waar hij de Pĕṇḍawa-vorsten aantrof in beraadslaging. Toen meldde koning Krĕṣṇa hun, hoe de koning van Ngastina weigerde. Die wilde roem verwerven door zijn kracht te meten.

19. Al Pāṇḍu's zonen: Bhīma, Arjuna, prins Nakula en zijn jongere broeder Sahadéwa spraken er toen verbitterd over. Ook hadden zij de boodschap van hun moeder wel gehoord; die gaf hun order om naar roem te streven in den strijd. 20. En al de vorsten, die de zijde van de Pāṇḍawa's gekozen hadden, drongen onstuimig aan om toch ten strijd te trekken. Van Dhrĕṣṭadyumna, koning Drupada's zoon, behoeft niet meer verteld te worden, en evenmin van Çwéta, Uttara en Çangka, de zonen van den koning van Wirāṭa. Zij hebben zich gereed gemaakt om te vertrekken bij het ochtendgloren.

ZANG IX.

1. De uittocht van het heir der Pāṇḍawa's, des morgens, uit de vesting van de hoofdstad van Wirāṭa, was te vergelijken met het opgaan van de zon, die, aan de Oosterkim te voorschijn tredend, de gansche wereld wil verlichten. Stikvol en overstelpend, alles vullend, vloeide het over als een zee die zich verplaatste of een berg, waarvan de toppen nederstortten. Het gaf den indruk van een stroom van olifanten, paarden, strijdkarossen met een versiering die bestond uit schitterende diamanten.

2. Toen daalde uit de wolken een bloemenregen neer, die overstelpend was, door scharen heilige hemelsche wezens

1) Lees *pañcadaçī nya* (met nadruk) *kṛṣṇa*.

2) D.w.z.: zoon van Kuntī. Zij wees hem er dus op, dat hij haar zoon was, halfbroeder van de Pāṇḍawa's. Hij was de zoon van Sūrya, geboren vóór het huwelijk van Kuntī met Pāṇḍu.

uitgestrooid. Ook hoorde men het heilige aum-geroep en tooverformulen voor de zege van de verheven Pāṇḍu-telgen. De regen klaarde op; een zacht gedruppel was het goede teeken voor hun opmarsch, die door een sterke windvlaag werd voorafgegaan. Immers de godenkoning Indra begeleidde hen in het luchtruim, om ,,het zij zoo" uit te spreken, opdat zij zouden overwinnen in den strijd.

3. Vooraan het marcheerend leger liep de vermaarde held, Bhīma genaamd, die alles op zich nam. Hij was iemand, die op zich zelf vertrouwt, nuchter en stug, die amok loopt zonder eens anders kracht te achten. Ook zàt hij niet (als ieder ander) in een strijdkaros, maar ging alleen te voet, gewapend met een groote knots, waarmee hij heen en weder zwaaide. Want onverschrokken kruiste hij langs zeeën, over bergen en door wildernissen, op jacht naar olifanten, leeuwen, beren.

4. En ook was hij reeds lang vertoornd, door het dolle heen, gelijk een groote, wilde boscholifant, zonder aan iets maar zich te storen. Vroeger had hij alléén ten strijde willen gaan, maar had zijn oudsten broer Yudhiṣṭhira eerbiedigd. Maar toen hij nu bevel gekregen had, sprong hij vol moed vooruit en opgewonden schreeuwde hij als het brullen van een leeuw. De aarde, het luchtruim en de hemel werden met zijn stem gevuld, alom zóó dicht, dat de drie werelden afgesloten waren.

5. Prins Arjuna reed achter hem in een juweelen strijdkaros met alle kleuren van het zonnespectrum, en een gouden payong boven zich. Zijn schare schitterende gelijk een wandelende vuurberg, die de stad Hāstina met haren koning wilde verzengen. Zijn vaandel met den witten aap met open bek alsof hij schreeuwde, dit vaandel wapperde en werd als het ware begeleid door het geknetter van de bliksemschichten uit de wolken, die de hemelstreken vulden. En die verwekten weer de donderslagen ; voorwaar dit zou de zege in den strijd veroorzaken.

6. En achter Arjuna bevonden zich de prinsen Nakula en Sahadéwa in een wagen met een purpurkleurige payong. Zij waren schoon gelijk een dubbele god der liefde, die optrekt om de schoone vrouwen in den harem van den koning van Hāstina met geweld te nemen. Hun vaandel was ontroerend als een wolk, die het geurig stuifmeel van de puḍak in een regen neer doet dalen, die zacht wordt vergezeld van bliksemflits en stormvlagen, te vergelijken met het dreunen van het gegons der bijen, die luid zoemen.

7. Dan volgde nog prins Uttara naast zijnen broeder Çwéta in een schitterenden wagen. Dhrĕṣṭadyumna en Drupada gingen ook mee ; en Çikaṇḍi was ook niet achtergebleven. De onafgebroken toeloop van de wagens, olifanten, paarden, die altegaar de wegen van hun lawaai vervulden en vernielden, was vergelijkbaar met een school zeevisschen, die door den regen opwaarts tracht te zwemmen. Verblindend was het uiterlijk der veteranen.

8. Daar kwam ook Draupadī, bekoorlijk in een gouden palankijn, met pauwenveeren payong. Zij was gelijk aan een godin der gouden beeldjes, het haar loshangend, onder een baldakijn, met regendruppeltjes bezaaid. Ruig was heur haar gelijk een wolk, die voor langen duur regens van bloed voorspelde. Voorzeker zou zij toch het bloed gebruiken van de vijanden, om het haar te reinigen, om heur haarwrong weer op te maken, die door elkaar gewoeld was.

9. Als gold het een plezierrit, zoo vergezelde haar koning Yudhiṣṭhira, rijdend op den woesten olifant. Gemakkelijk was hij gezeten met een gele payong boven zich. In de eene hand droeg hij het boek, met knoopen van schitterend juweel. Waarlijk, hij was de incarnatie van den god van de gerechtigheid, die Çalya's dood en ook dien van Duryodhana begeerde in den strijd. Wanneer zij zich niet onderwierpen en zeer toornig bleven, dan zou het boek zich in een wadjra (bliksemschicht) veranderen.

10. Hem volgde Krĕṣṇa in een gouden wagen met een payong van witte kleur. Als gold het een ontspanning, zoo regelde hij den loop der vorsten, die hoofden waren van veel landsheeren. Den schitterenden discus en den schelphoorn had hij steeds bij zich. Zijn vaandel was de vogelkoning, die luide krijschte, tot in het luchtruim, wat samenging met de muziek, alom weerklinkend.

11. Op Krĕṣṇa volgde Abhimanyu, Arjuna's zoon. Hij was volledig uitgerust, reed in een juweelen wagen, en zwaaide zijn schitterenden discus in de lucht. De Yadu-helden voorts en Sātyaki bereden woeste olifanten, volmaakt en schitterend uitgerust met gouden harnassen, verblindend voor de toeschouwers.

12. En achteraan bevonden zich de zonen van de Pāṇḍawa's, genaamd „vijf prinsen", ongeëvenaard. Zij schitterden gelijkelijk in wagens, versierd met gouden franje en juweelen. Zij droegen vol ornaat: als dodot roodgekleurde ciṇḍé, die bedwelmend geurde door den overvloed van muskus, behaaglijk onder hun van hommelvleugeltjes gemaakte payongs, die oogverblindend waren als de zon scheen.

13. Veelsoortig was het uiterlijk der helden, indien dit één voor één beschreven werd. Snel ging de opmarsch voort, en het doel was reeds bereikt: de Kuru-vlakte. Een ongenaakbare verschansing was al opgeworpen, volledig met den vorstenhof erbij. Toen werd ook Kuntī, Pāṇḍu's gade, uitgenoodigd. Alras verscheen zij, vergezeld van Widura, en ging in 't kampement.

14. Daarop ging Widura weer terug; van hem wordt niet verteld, hij kwam al thuis in de gezelligheid. Wij spreken van de koningin; zij was verheugd hereend te zijn met Pāṇḍu's zonen. Elkaar vertelden zij hun smart, veroorzaakt door het heengaan van de Pāṇḍawa's naar bosch en bergen. Nu echter was het gezellig, druk, en vreugde bleek, die tranen vloeien deed, doch kennelijk door blijdschap slechts veroorzaakt.

15. Het werd te lang om Kuntī's vreugde in de kraton te beschrijven. Vervolgens hielden de Pāṇḍu-zonen krijgsraad met de andere vorsten, Krĕṣṇa in de eerste plaats. Er werd gesproken over den opperbevelhebber, die in den strijd verstand moest hebben van de ongenaakbare slagorde. „Men mag hem geenszins onderschatten, maar moet zijn kracht met die van het leger vergelijken [1]), en hem als goed houvast beschouwen in den strijd."
16. Zoo sprak Yudhiṣṭhira; dit werd beaamd door Krĕṣṇa en de andere vorsten. Een zevental werd in staat bevonden, de heldenscharen in den strijd te leiden, zoodat de zeven regimenten hecht in het gelid, welopgesteld en daardoor krachtig zouden zijn. Toen werd Çwéta gewijd tot opperbevelhebber, die het gelid der heldenstrijders in het gevecht moest kunnen regelen.

ZANG X.

1. Terwijl de Pāṇḍawa's hun veldheer huldigden, worde verteld van de manier, waarop de Kuru-vorsten overlegden. Zij wisten reeds, dat hun vijanden waren aangekomen op het Kuruveld, dat er vervuld van was, naar mededeeling van prins Widura, die hen daar opgezocht had.

2. Toen ging de vorst van Hāstina op marsch, tezamen met de vorsten van het gansch Kuru-geslacht, in dicht gelid, rumoerig en daverend gelijk de zee. Hij maakte een ongenaakbare versterking op het veld in het land der Kaurawa's. Die was alras gereed, daar hij een machtig koning was. 3. Toen werd prins Bhiṣma aangesteld als opperbevelhebber. Men zag hoe hij gehuldigd werd, reeds bloemen droeg en ook de kleeding (van zijn waardigheid). In rijen dicht opeengepakt juichten de heldenscharen als om strijd hem

1) Lees: *paṇḍingĕn* i. p. v. *paṇḍĕngĕn*; de vertaling van dezen voet is onzeker.

toe, terwijl de trommen, pauken en geblazen horens oorverdoovend tot den hemel klonken. 4. Voorts werden alle vorsten goed verzorgd en rijkelijk onthaald [1]), tot elk soldaat ook toe, elk strijder, die (in een wagen) compleet was uitgerust. Het leger werd ten strijd geschaard, sterk elf divisiën van een miljoen [2]). Daardoor was het overstelpend vol tot aan de bergen en de bosschen. 5. Toen trokken allen uit [3]) naar het slagveld, in Westelijke richting, in den rug gedekt door het kamp der Kuru-vorsten. Tot aan het front [4]) blies ieder horens, alom tegelijk, hetgeen de strijders vurig maakte en verlangend om te strijden. 6. Ook was een menschenoffer reeds gebracht op het slagveld. Rawan heette het offer van de Pāṇḍawa's, die daarin waren voorgegaan. Het offer van de Kaurawa's werd pas daarna gebracht, bestaande uit een brahmaan. Toen werd Suyodhana door dien brahmaan vervloekt, met zijn familie in den strijd te sterven [5]).

7. Nu worde weder van de Pāṇḍawa's verhaald. Zij hadden reeds hun vestiging naast het Pañcaka-meer [6]) verlaten, Oostwaarts voortrukkend tegenover de gelederen der Kaurawa's. Men schreeuwde en bemoedigde elkaar, en hield zijn wapenen omhooggericht. 8. Toen werd op het zelfde oogenblik aan iedere partij alom bekend gemaakt, in tegenwoordigheid der helden in den strijd, dat het verboden was [7]) om aan te vallen dragers van de gamĕlan dan wel van vaandels alsook hen, die reeds de wapens hadden neergelegd. 9. Vervolgens rukten tegelijkertijd de beide legers met geweld naar voren. Het getrompet der olifanten, het gehinnik van de paarden, het gedreun der oorlogsbekkens en het krijgsgeschreeuw vervulde daverend het gansche luchtruim, al de tien hemelstreken. De bodem van het slagveld sidderde en beefde onophoudelijk. 10. Bhiṣma de groote held formeerde toen een slagorde genaamd berg-zee. De vorsten op hun olifanten en hun paarden vormden de steile, hooge rotsen. De als een lawine wentelende aanval van de woedende soldaten, die golvend en onafgebroken zich op den vijand wierpen, kon vergeleken worden met het water [8]), dat nederdonderend ook steenen groot als bergen neer deed storten. 11. De Pāṇḍawa's van hun kant maakten als slagorde: de puntigscherpe wajra. Arjuna, Bhīma en Çikaṇḍī bevonden zich vooraan. De prinsen van Wirāṭa en Sātyaki met Dhrĕṣṭadyumna voerden de achterhoede aan, terwijl Yudhiṣṭhira en de andere vorsten zich in het midden hadden opgesteld.

12. Op het zien der legermachten werd Arjuna door verteedering bevangen; hij werd geroerd door de aard des vijands die uit familie slechts bestond en niet uit vreemden. Er waren neven, ooms, zooals vorst Çalya in de eerste plaats, Bhīṣma en Droṇa, die hun leeraar was. 13. Daarom verzocht hij aan vorst Krĕṣṇa, dit gevecht te mogen doen ophouden, omdat hij medelijden had op het zien der Kaurawa's. Maar Krĕṣṇa drong er bij hem sterk op aan om onversaagd te strijden; want het zou tegen de traditie zijn dat uit den strijd een kṣatriya zich terugtrok. [9]).

14. Toen zag men vorst Yudhiṣṭhira wegsluipen zonder begeleiding. Hij ging naar Bhīṣma, Krĕpa, Çalya, Droṇa, wilde zich reinigen aan hun voeten door hen te vereeren. Immers bij het bestrijden van den leeraar is het plicht hem vooraf hulde te bewijzen. 15. Zij, tot wie hij zich gericht had en die hij met zijn voorhoofd had vereerd [10]), spraken: „Mijn zoon, mijn

1) Of: naar rang en stand geëerd.

2) Lees: *wilangnya sawĕlas gaṇāñāyuta* (van sāyuta).

3) In plaats van *saka* zou men *mara* verwachten.

4) *Pagĕlaran* is hier niet het bekende gebouw, onderdeel van de kraton, doch de plaats, waar de strategie uitgevoerd wordt, de frontlinie.

5) Zie Zang XLVIII, strophe 12.

6) Vgl. Adiparwa, pag. 3.

7) Lees *hinilan* i. p. v. *sinilan.*

8) Lees *bañwa* i. p. v. *baṇwa.*

9) Het geheele Bhagawad-gīta, dat hier zou moeten komen te staan, wordt alleen vertegenwoordigd door deze twee strophen, die ongeveer overeenkomen met çloka 26-29 van de eerste adhyāya.

10) Deze versregel kan alleen zeer vrij worden vertaald.

beste, vertwijfel niet, mijn leven moogt gij nemen. Want gij, mijn zoon, zult in den strijd de zegepraal behalen en het rijk tot het uwe maken. Vorst Krěṣṇa zij getuige als ik onwaarheid spreken mocht."

16. Toen keerde hij weer naar het slagveld terug. Terstond steeg ieder in zijn strijdkaros en nam de wapens in de hand. Vol vreugde blies een ieder op zijn horen en schreeuwde luid, terwijl het alarm der oorlogsbekkens luid weerklonk; de scharen der tienduizenden riepen elkander toe.

17. De stormloop der soldaten volgde ras, ze drongen op, zonder respijt, geraakten handgemeen en kluwden door elkaar. Een strijdkaros had wel tien olifanten om zich heen, één olifant tien paarden, één paard een tiental voetknechten, heldhaftig en verwoed in het vechten. Het nut der voetknechts was het tegenhouden van een stormaanval [1]). 18. Veelsoortig was de legerindeeling; deels was men in een regiment vereend. Een andere eenheid werd gevormd uit een patti of uit een prětanā of uit een gulma, die werd aangevallen. Weer andere helden vereenigden zich tot een schaaksysteem [2]), bestaande uit een camu of akṣohinī. Zoo werd de strijd verschrikkelijk; het daverde en er vielen vele dooden. 19. Nadat de Kaurawa's zoo een paar dagen gestreden hadden met de Pāṇḍawa's, sneuvelden er eindelijk twee helden, zoons van den koning van Wirāṭa. De beroemde held, die Çangka was geheeten, was gesneuveld tegen den Brahmaan [3]), en prins Uttara stierf tegen koning Çalya, den held-in-den-strijd.

ZANG XI.

1. Toen sprong Çwéta vooruit, woedend geworden door den dood der beide helden tegelijk. Snel tastte hij den vijand met zijn troepen aan, wel een akṣohinī, hen medesleepend als een bergstroom doet. Vorst Çalya's wagen werd vernietigd, zoo ook zijn dappere soldaten, die door Çwéta's pijlen sneuvelden. Bijna stierf Çalya tegelijk met Krětawarmā, daar hij samen met hem in éénen wagen stond. 2. Toen poogden hen de strijders van de Kaurawa's te helpen: Bhīṣma, Droṇa, Wrěhadbala, Jayatséna en de vorst van Magadha. En Rukmaratha, Çalya's zoon, stond zijnen vader bij. Toen kon het niet anders, of hij werd gedood door Çwéta, die een leeuw geleek [4]).

3—4. Deerniswekkend [5]) stierf Rukmaratha daar, rollend op de wagenbank. Naarmate het vernielen aanhield, nam de moedeloosheid toe; niemand dorst meer Çwéta aan te kijken, maar nam angstig de vlucht. Toen trad de heilige Bhīṣma op, en trachtte ijlings door een stormaanval den aanval van de Pāṇḍawa's terug te werpen. Çwéta, die de strijders van de Kaurawa's gedood had, was het mikpunt van zijn aanval. Hem stond terzij de dappere Ghaṭotkaca, Dhrěṣṭadyumna en Abhimanyu. En Çwéta hielpen Bhīma en Arjuna met pijlen gelijk regen uit den hemel. Çalya schoot op hem met goddelijke, scherpe pijlen, onophoudelijk. Maar deze hadden geen effect; doch des te meer nog schitterden de pijlen van prins Çwéta, den opperbevelhebber. 5. Toen trad de vorst der Kaurawa's naar voren. Terstond door Bhīma met een pijl ontvangen, werd hij genoopt tot stilstaan, week achteruit, wankelde nog en maakte zich toen uit de voeten; op een afstand bleef hij angstig staan. Slechts Bhīṣma, schoon men het op hem had gemunt en poogde hem te omsingelen, bleef dapper staan in zijn karos. Grimmig vertoornd was hij op Çwéta, die de vernietiging der Kaurawa's veroorzaakt had. 6. Des te meer opgewonden werd

1) Deze regel is niet erg helder, evenals de leger verdeeling in de volgende strophe.
2) Of: anderen werden gevormd door de vier wapenen gecombineerd.
3) D. i. Droṇa.
4) Lees: *singhopama*.
5) De volgorde der strophen van vers 3 en 4 is in de war; tot het verkrijgen van een betere vertaling is deze als volgt gewijzigd: 3a, 3c, 4a, 3b, 3d, 4d, 4b, 4c.

prins Çwéta, der Pāṇḍawa's opperbevelhebber. Hij slingerde een voortreffelijke werpspies op den dapperste aller Kaurawa's, met name Bhīṣma. Toen werd die spies, terwijl zij vloog, gelijkend op een vliegenden, vreeselijken draak, door Bhīṣma met een pijl getroffen. Het faalde niet, zij werd in zeven stukken uit elkaar geslagen, waarvan er één op Bhīṣma's arm viel en hem wondde.

7. Wirāṭa's kroonprins steeg toen uit zijn strijdkaros en nam zijn vreeselijke knots ter hand. Hij wilde slaan op Bhīṣma's kaak; de groote heilige sprong echter uit zijn wagen op den grond. Verbrijzeld werd de strijdkaros tezamen met den wagenmenner, terwijl de paarden stortten op den grond. En veel dozijnen olifanten en landsheeren werden eveneens gedood door Çwéta. 8. De dappere Bhīṣma was benard en wilde terug, bevreesd geraakt op het zien van Çwéta, den kroonprins van Wirāṭa. Uit de lucht klonk toen een stem, verkondende dat Çwéta zou sneven door den heilige. Toen vatte Bhīṣma weder moed en nam den eersten den besten wagen en pijlen. Çwéta's leven was het, waarop hij zijn puntig-scherpe vuurpijl richtte. 9. Het faalde niet; doorboord werd de borst van den kroonprins van Wirāṭa, die stervend neerzeeg op den grond. De Pāṇḍuzonen waren diep getroffen bij het zien van Çwéta, in den strijd gesneuveld. Anders was het met de honderd Kaurawa's: zij hieven een geducht geschreeuw aan, door 's vijands dood verheugd. Duççāsana was zoo verblijd, dat hij als dol ging dansen, toen hij den kroonprins van Wirāṭa sneven zag.

10. De koning van Wirāṭa deed meteen een tegenaanval, toen hij zijn zoon gesneuveld zag. Zonder vrees trad hij naar voren; hij schoot voortdurend en aanhoudend pijlen op den heilige. Toen rolden de Pāṇḍawa-vorsten voorwaarts als de wielen van een wagen. Zij wilden sterven mèt den koning van Wirāṭa als blijk van dankbaarheid voor hun verblijf bij hem[1]).

11. Hierdoor werd het gelid van de soldaten van den heiligen Bhīṣma vernield, in wanorde gebracht, vernietigd zonder dat ze ook het kortst geluid maar konden geven. Het leek of Bhīṣma uitgeput was en verlaten, ongedekt door het vluchten van het heele Duryodhana-geslacht. Toevallig viel de nacht toen in, als wilde hij de strijders scheiden en naar huis toesturen. Daarom ging men uiteen en keerde terug om tehuis gezelligheid te zoeken in de vesting.

ZANG XII.

1. Terwijl de helden-in-den-strijd van het slagveld huiswaarts keerden, worde nu van Wirāṭa's vorst verteld, die zijne kinderen smartelijk beweende. De lijken van zijn zonen heeft hij recht gelegd, meegenomen en met zorg behandeld. Ze waren allen even schoon en knap en jong gelijk de liefdegod, verdeeld in drieën. 2. Groot was zijn smart, en diep bedroefd beweende hij den dood van zijne zonen. Gemaal en gemalin legden het gezicht op de lijken van hun bleek geworden telgen, die zij omarmden. Eén voor één werden de lijken aangeraakt en als gewekt. Zij moesten spreken en roepen: „moeder, de koningin." 3. „Ach, kinderen, aan mijne liefde had ik nog wel iets gehad, als één van u gestorven was. Maar nu gij alle drie gestorven zijt, wie kan mij dan in mijn verdriet nog troosten? Wien moet ik vragen om mij op te volgen en te genieten van het rijk? Nu mijne kinderen gestorven zijn, ach! ware mij het sterven liever." 4. Zoo klonk de weeklacht van het koninklijke echtpaar, dat terneergeslagen was en krachteloos. Hen trachtten toen te troosten de bedroefde Pāṇḍawa's. Velen zorgden voor de lijken; en toen de lijkwâ ze bedekte, werden ze in den nacht bij maneschijn henengebracht

1) Gedurende het laatste jaar van hunne ballingschap.

en aan den oever van het Pañcaka-meer verbrand.

5. Het zwijgen worde nu gedaan tot het uitdragen van de prinsen van Wirāṭa; gesproken worde van den krijgsraad van de strijders der Pāṇḍawa's. De keus viel op prins Dhrĕṣṭadyumna om nu op te volgen. Hij zou dus worden aangesteld tot den voornaamste in den strijd, tot sénapati ing alaga [1]). 6. Nadat de helden hem gehuldigd hadden, werd het ras dag, en rukte Dhrĕṣṭadyumna op. Hij hield toen raad voor het regelen van een slagorde, die vreeselijk gevaarlijk was. De naam van het onaantastbare gelid was de Garuḍawyūha, wèlbekend. 7. Vorst Drupada vormde den kop; den snavel niemand minder dan Arjuna; de koningen den rug, met Dharma's zoon aan het hoofd. Dhrĕṣṭadyumna met zijn leger nam den rechter vleugel in beslag, de sterke Bhīma den linker; Sātyaki stond op den staart.

8. Die opstelling werd nagebootst, geëvenaard door vorst Duryodhana. Çakuni vormde den kop, Çalya den snavel. Op den linker en rechter vleugel stonden Bhīṣma en Droṇa als flanken. Duryodhana maakte den rug uit en Duççāsana den staart. 9. Toen de gelederen waren opgesteld, rukte Bhīṣma vooruit en tastte de opgestelde slagorde der Pāṇḍawa's met pijlen aan. Maar dit werd tienmaal overtroffen door Arjuna, die met zijn pijlen mikte. Ook werden ze overstelpt en opgejaagd door Bhīma, die hen vertrad, verpletterde. 10. Dat was de oorzaak van hun volkomen nederlaag; niemand dacht aan een tegenaanval. Veel honderden van dappere strijders sneuvelden door pijlen. Duryodhana, Krĕpa, Çalya, Duççāsana en Çakuni vluchtten om hulp bij Bhīṣma en Droṇa, hun toeverlaat [2]).

11. En koning Krĕṣṇa, de onberispelijke wagenmenner, ging ook nog vooruit. Zonder weerga beschermde hij prins Arjuna tijdens den strijd. Wie van de Kaurawa's zou kunnen standhouden om Krĕṣṇa's aanval weerstand te biên? Men vond dat Krĕṣṇa op den God des Tijds geleek, die in zijn toorn de wereld wil verdelgen. 12. De helden van de Kaurawa's waren gewis verdelgd, als niet Bhīṣma en Droṇa tot den terugtocht bevolen hadden. Ook was het donker door de dwarreling van het stof, wat zeer verwarrend was. Eindelijk werd het weder licht door het bloed, waardoor het stof gebonden werd. 13. Bij het verdwijnen van de duisternis leek al dat bloed een volle zee. De knevels van de helden, die gesneuveld waren door elkander neer te slaan, waren met zeegras te vergelijken, olifanten en paarden met de rotsen, en de verspreid liggende wapens met dicht naast elkaar groeiende pandans. De helden, die onversaagd een tegenaanval deden, zouden dan te vergelijken zijn met dichters [3]).

14. Toen bleef de heilige Bhīṣma achter om een verwoeden stormaanval te doen; hij had zich niet mee teruggetrokken. Beschoten en omsingeld, nam hij nog toe in fiere opgewondenheid; het was een lust om aan te zien. Er waren er, die als het ware in de lucht werden gezien en schitterden. Speels reden ze in de wagens, als een fatamorgana dan wel betoovering.

15. Daarom rukten Duryodhana en Çakuni vooruit met Krĕpa, Çalya, Droṇa en alle Kaurawa's als voorhoede. En allen letten op de ongemeene dapperheid van Bhīṣma. Zijn scherpe pijlen vlogen overal dicht naast elkaar, verspreid en door elkaar gekronkeld in de lucht.

16. Die [4]) pijlen werden overtroffen, tegengehouden en tot staan gebracht door Arjuna. Buitengewoon toch was de vaardigheid van Arjuna in het schieten met den boog. Toch werden honderdvoudig nog zijn pijlen overtroffen door de miljoenen pijlen van den voortreffelijken heilige,

1) Vaste titel van de 15 Vorsten uit het Mataram'sche Vorstenhuis, beteekenend: opperbevelhebber in den strijd.

2) Immers respectievelijk hun voogd en hun leermeester.

3) Die de gewoonte hebben door de natuur te dwalen om hun beschrijvingen te kunnen maken naar de werkelijkheid, vergelijk Smaradahana pag. 115.

4) De volgorde der regels in dit vers is blijkbaar weer in de war; vertaald is c, a, b, d.

want Bhīṣma's pijlen werden hoe langer hoe menigvuldiger, namen steeds in aantal toe gelijk een regen, die het luchtruim vulde.

17. Daarop was Arjuna verbijsterd en teleurgesteld, bij het zien der vele vorsten, die deerniswaardig in hun strijdkaros gesneuveld waren, bijvoorbeeld Irawan, zijn zoon bij Ulupuy, gesneuveld tegen Çrĕnggī, een bekwamen daemon. 18. Daarom steeg koning Krĕṣṇa onverwijld uit de strijdkaros van Arjuna, en rukte te voet vooruit. Snel en vol kracht dreigde hij met zijn discus, die schitterend vlamde voor zijn borst. Hij was van plan op Bhīṣma's hals te mikken. 19. Verheugd verzocht Bhīṣma hem toen nader bij te komen. Hij sprak: „Mijn beste, het is gelukkig wanneer gij, mijn lieveling, mij doodt. Alleen uw discus is de allerbeste weg (voor mij) om terug te keeren naar uw hemel in den hemel van Wiṣṇu". 20. Nadat Bhiṣma aldus gesproken had, draalde Arjuna niet lang, maar steeg snel uit en greep de hand van Krĕṣṇa vast. Hij ried Vorst Krĕṣṇa af, dien allerbesten heilige te dooden. Daarom stond Krĕṣṇa stil; zijn poging om den heilige te dooden werd verijdeld.

ZANG XIII.

1. Toen het vorst Krĕṣṇa was belet, den besten heilige, den zoon der Ganges, te treffen met zijn discus, stegen zij beiden weder in hun wagen en schoten voortreffelijke pijlen af. Dit was niet vruchteloos; het veroorzaakte verstomping van de macht des heiligen, welke verzwakt en niet meer vreeselijk aan het laaien was. Ook werd hij slap op het zien der held Çikaṇḍi [1]), zoodat hij nog maar flauwtjes streed. 2. Hij zwaaide nog slechts met zijn hand naar vorst Yudhiṣṭhira, terwijl hij teekens gaf met zijn gezicht. Dharma's zoon las van het gelaat van den voornamen Bhīṣma, dat die zijn leven gaf aan hem, Yudhiṣṭhira. Immers eertijds, bij de aanvang van den strijd, had hij het aan den koning der Pāṇḍawa's afgestaan. De dappere Çikaṇḍī met prins Arjuna, zoo had hij voorzegd, zou hem den dood aandoen. 3. Daarom beval Yudhiṣṭhira aan Arjuna om voort te rukken en op Bhīṣma aan te vallen, tezamen met de held Çikaṇḍī, en scherpe pijlen op hem af te schieten. Toen schoot Çikaṇḍī keurig snel een pijl op Bhīṣma's borst, maar het baatte niet, zoodat prins Arjuna zijn pijlen afschoot die onophoudelijk troffen [2]). 4. Die faalden niet den val van Bhīṣma uit zijn wagen te veroorzaken; zelfs werden van zijn lijf wel honderd stukken afgereten en overal verspreid. Bloed gudste en tegelijk strooiden de zieners uit den hemel bloemen neer. Borèh verspreidde zich, bestaand uit goudpoeder als een gulden regen met reukwerk en muskus. Het was wonderbaarlijk; men zag slechts zijn handen en gezicht, en oogenblikkelijk ontstonden[3]) er zwak hoorbare gebedsformule's.

5. Toen nu de dappere Bhīṣma was gebroken, overwonnen, met pijlen werd beschoten door Çikaṇḍī, toen werd het heele Kaurawa-geslacht vernietigd, opgelost en weggevaagd; niemand deed meer een tegenaanval. Ten val gebracht werden de vorsten; gesneuveld was hun hoofd, Pratīpa, met zijn wagenmenner en zijn paarden tegen Bhīma, Ghaṭotkaca, Drupada, Arjuna, Nakula en Sahadéwa. 6. Toen daalde vorst Yudhiṣṭhira van zijnen wagen af en legde zijne wapens neer. Hij kwam de voeten van den heiligen Bhīṣma omarmen; deze herwon het bewustzijn in zeer korten tijd. Daarop traden ook Arjuna

1) Volgens latere Javaansche voorstelling is Çikaṇḍī een vrouw van Arjuna geworden. Hier en in het slot is Çikaṇḍī hermaphrodiet.

2) Slechts met moeite vindt men hier de voorstelling terug, dat Bhīṣma zich niet zou verdedigen tegen een vrouw; daarom schuift Arjuna Çikaṇḍī voor zich uit, die wel weinig uitricht, maar tegen wie Bhīṣma zich niet verweert, zoodat Arjuna de gelegenheid krijgt, Bhīṣma doodelijk te treffen.

3) Lett. werden zij (het gezicht en de handen) verwisseld met, enz.

en prins Nakula naar hem toe, en Sahadéwa bleef niet achter. Slechts Bhīma met zijn knots bleef staan; zijn woede op den vijand was nog niet bedaard. 7. Toen weenden en klaagden de honderd Kaurawa's bij het staken van den aanval door hun vijand. Zij haastten zich, de voeten van den heilige, die in den strijd bezweken was, te omarmen. Niet aldus Bhīma, die bleef staan, op zijne knots geleund. Hij gaf aan vorst Yudhiṣṭhira een teeken, dat deze hem vervangen zou bij de gezamenlijke hulde. 8. Toen waren alle Pāṇḍawa's en het geheele Kaurawa-geslacht eendrachtig; het was vredig midden op het slagveld. Daar Bhīṣma geen legersteê van gras wilde gebruiken, verwisselde prins Arjuna dit met zijn pijlen, en „pijlenbed" geheeten in den mond der vorsten was zijn legerstede. Immers een dapper en verheven mensch behoort zijn laatsten adem uit te blazen op een schraag van pijlen [1]). 9. Daarna vroegen de Pāṇḍawa's verlof om heen te mogen gaan; de heilige gaf hun ten antwoord: „Heil zij u". Duryodhana was nog gebleven; hij gaf den heilige water, doch dit werd tot zijn spijt niet aangenomen. Slechts Arjuna moest hem gauw water geven, dat was zijn opdracht. Spoedig kwam Arjuna uitstekend water geven, heilzaam omdat hij het verkregen had door middel van zijn pijl [1]).

10. Bhīṣma stierf langen tijd nog niet: hij wachtte op den dag, waarop de zon haar gang naar het Noorden zou beginnen. Zooals men weet, was hij getroffen op den zevenden der donkere maandhelft van de vijfde maand; sindsdien was hij zeer deerniswaardig en wekte het medelijden op. Nochtans gaf hij zich aan volmaakte mijmering slechts over, zonder zich te storen aan de brandende pijn veroorzaakt door de tooverkracht der pijlen (,die hem getroffen hadden). Hij hield aan het Nirwāṇa vast, daar hij de heilige syllabe aum als lichaam reeds gekregen had en één geworden was met de essentie van het Niet-zijn.

11. Men zou wel immer kunnen luisteren naar (het verhaal over) den grooten heilige, die zich op het pijlenbed bevond, in het midden van het strijdkamp. Dàar onder den waringin-boom werd hij door vorst Duryodhana verlaten, nadat hij hem gemaand had tot toegeeflijkheid. In plaats dat hij gehoor gaf aan de woorden van den heilige, werd hij hierdoor temeer verbitterd. Derhalve ging hij terug ter huldiging als legerchef van Droṇa, der brahmanen besten. 12. Toevallig deed zich een slecht omen aan hem voor, dat vast zijn neêrlaag in den strijd beteekende: toen Droṇa ingehuldigd werd, regende het 's nachts bloed in de vesting van den Kuru-koning. Ook zakten paarden en groote olifanten in elkaar, alsof ze allen steeds van kracht waren beroofd. „Dat is het teeken, dat zij zullen sterven in den strijd", zoo spraken zij, die er verstand van hadden [2]). 13. Dien nacht sliep men er des te slechter door; men was zeer moedeloos, terneergedrukt en wist het zich niet makkelijk te maken. Des morgens trokken ze op, het gelid gesloten, onder luid rumoer en daverend. De beste der brahmanen was van den opmarsch het hoofd. Op het midden van het slagveld aangekomen nam men positie tegenover het leger van de vorsten der Pāṇḍawa's. De beide legermachten hadden als slagorde: *de woedende olifant*, en vochten als twee met elkaar in botsing komende oceanen.

---

1) Bij de beschrijving van het pijlenbed en den door Arjuna gereikten drank krijgt men sterk den indruk, dat de dichter nog wel de klok had hooren luiden, maar geen idee had waar de klepel hing. De oude voorstelling is deze, dat Bhīṣma zóóveel pijlen heeft opgevangen, die van alle kanten in hem zijn blijven steken, dat hij bij zijn val op zijn pijlen lag, zooals een op zijn rug gekeerde egel. Om hem aan een hoofdkussen te helpen, schoot Arjuna toen drie pijlen in den grond, waarop de verslagen strijder het moede hoofd kon laten rusten. — Den volgenden morgen wenschte hij te drinken; slechts Arjuna kon hem water verschaffen door met kracht een pijl in den grond te schieten. Dit was Bhīṣma een aanleiding, Duryodhana te wijzen op de superioriteit der Pāṇḍawa's.

2) Daar *bh* en *n* in het Balische schrift sterk op elkaar gelijken, heerscht hier onzekerheid of we *naya* dan wel *bhaya* moeten lezen, evenals in Smar. XXII, 2, blijkens Van der Tuuk en Juynboll svv.; de lezing zooals die in de gedrukte teksten voorkomt, ligt wel het meest voor de hand.

14. Ongestoord gewis ging de titanenstrijd zijn gang, en het leger had zich ook hersteld onder commando van den besten der brahmanen. Dooreen lagen gesneuvelden met olifanten, paarden, en wel een milliard in aantal, benevens wagens die wel bergen leken. Toen rukte Bhagadatta voorwaarts, die de slurf was van Suyodhana's olifantslagorde, met Karṇa en Jayadratha, de onvergelijkelijke kern, het tweetal tanden van de opstelling der Kaurawa's.
15. Maar toen prins Arjuna, de slagtand van het gelid der Pāṇḍawa's, zijn pijlen op hen afschoot, werden ze gebroken. En de allerbeste Bhīma deed het hevig regenen van sterke pijlen, geweldig en als door elkaar gestrengeld. Toen werd vernield de bouw van den verwoeden olifant, de opstelling der Kaurawa's. Slechts Droṇa, Jayadratha, en Karṇa hielden stand en boden het hoofd aan Arjuna's verwoeden aanval.

16. Bhagadatta viel toen aan, terwijl hij zijnen olifant deed storten op het paard van Arjuna. En tegelijk bracht hij een steek toe met zijn onfeilbaar krachtig zwaard, zoodat het doordrong tot het hart van Arjuna. Die werd een oogenblik bewusteloos; terstond in aller ijl werd hij door Krĕṣṇa bijgestaan met den Wijayakusuma [1]). En inderdaad nam Arjuna ras wraak op Bhagadatta door hem te treffen; die sneuvelde mèt olifant en kornak.

17. Toen koning Bhagadatta met zijn kornak door Arjuna gesneuveld was, werden de ontelbare soldaten van heel Hāstina bezorgd en moedeloos, getroffen door de pijlen van prins Arjuna [2]). En Bhīma had hen zeker gansch vernietigd, zoo sloeg hij op hen in en zwaaide met zijn knots, indien de duistere nacht niet ingevallen was. Dus werd de strijd gestaakt en trok men naar zijn legerplaats terug.

18. Daar het de achtste van de donkere maandhelft was, moesten de vorsten in het bivak zich licht verschaffen. Gezellig was het bij de helden van de Pāṇḍawa's; zij hielden danspartij en praatten luid, terwijl belooning werd geschonken aan wie den vijand had vermorzeld.

Niet aldus het leger van de Kaurawa's; zij waren zeer terneergeslagen bij het zien van den bezorgden Kurupati. Den heelen nacht kon men niet slapen en toch moest bij het krieken van den dag men weer naar het slagveld op en daar positie nemen.

19. Ḍang hyang Droṇa gelastte vorst Yudhiṣṭhira te zeggen, waarvan afhankelijk zijn leven was [3]). Die zei: „Als Arjuna en Bhīma weg zijn door tijdens den strijd zich te verwijderen (dan kan men mij gemakkelijk dooden). Immers niets is voor hen te moeilijk; welke geduchte slagorde de vijand ook mocht hebben, hij wordt gewis door hen vernietigd en vermorzeld". Zoo sprak Yudhiṣṭhira, en Droṇa meldde het aan Suyodhana.

20. Daarom richtten de zeven vorsten van Trigarta het woord tot Arjuna, daagden hem uit te vechten in een landschap aan den voet der bergen ten Zuiden van het Kuru-veld. De dappere Arjuna was niet bevreesd, wàt ook de vijand voor had met hem uit te dagen tot den strijd. Aldus bestreed hij hen daar in de verte, door koning Krĕṣṇa vergezeld. 21. Zoo ook werd Bhīma uitgedaagd om ten Noorden van het Kuru-veld te strijden tegen tien prinsen, zoons van Dhrĕtarāṣṭra, met andere vorsten-bondgenooten nog. Ook Bhīma nam het maar aan; onttrekken kon hij zich toch niet aan des vijands uitdaging? Dus ging ook hij weg om te strijden tegen de tien prinsen, die hem met wagens overstelpten.

22. Toen werd de beste der brahmanen opgewonden, verlangend naar den dood van den Paṇḍâwâ-koning.

Dus vormde hij een onberispelijk gelid, het toppunt van gevaar en ondoordringbaarheid, cakrawyūha [4]) genaamd, die nie-

1) Naam van een geneeskrachtige wonderbloem.
2 Men kan ook vertalen:...... Hāstina ontmoedigd, daar (hun gelederen) waren opgelost, getroffen door......
3) Lees met C: *tutura* i.p.v. *tuturu*. Bovendien is *(a)humawwata* niet duidelijk. De beknoptheid, die aan gewrongenheid grenst, maakt de vertaling van deze strophe onzeker.
4) Wiel-slagorde, of werpschijf-gelid.

mand kon vernielen bij afwezigheid van Arjuna en Bhīma. Karṇa, Droṇa, Krĕpa en de Kaurawa's vormden de spaken, terwijl de andere vorsten dienden als velg. 23. Toen werd Yudhiṣṭhira verbijsterd bij het zien, hoe wel de Kaurawa's hun slagorde hadden gemaakt. Immers afwezig waren Arjuna en Bhīma, welke alleen in staat zouden geweest zijn tot de vernietiging van dit gelid. Slechts Abhimanyu, zoon van Arjuna, nam op zich de gelederen van Droṇa te verstrooien. Hij hield zich overtuigd in staat te zijn hen te vernietigen en door te dringen (in het gelid), zoo zeide hij; maar om er dan weer uit te komen, hiervan was hij niet zeker.

24. Daarom beval Yudhiṣṭhira een vreeselijke makarawyūha [1]) te vormen. Dhrĕṣṭadyumna en Ghaṭotkaca vormden de punten van de scharen, de dappere Sātyaki den bek, Nakula en Sahadéwa de oogen, de zoons der Pāṇḍawa's de voelhorens, Abhimanyu den neus, koning Yudhiṣṭhira den kop en de andere vorsten, in het gelid tot aan de achterhoede, het lichaam en den rug. 25. Vervolgens drong men ras en met geweld Droṇa's slagorde in. Abhimanyu, het inbegrip van dapperheid, vernielde daarvan de structuur, door ze met pijlen te overstelpen [2]). De slagorde werd opgelost en weggevaagd door Abhimanyu tot aan de plaats, waar zich Suyodhana bevond. De leeraars Droṇa en Krĕpa snelden te hulp, zoodat de vluchtende Suyodhana niet verder nagezet werd.

26. Toen rukte Jayadratha op, de velg in de structuur van Droṇa's slagorde. Hij handelde gelijk een deur, door Abhimanyu in te sluiten, vervolgens sterk te kluisteren. Prins Abhimanyu werd dan ook door velen aangevallen, omsingeld en met pijlen overstelpt. Maar onvervaard viel hij nog des te sterker aan en schoot voortreffelijke pijlen af, die als een regen nederkletterden. 27. En inderdaad verminderde het aantal sterke vijanden, bijvoorbeeld hij die Krĕta's zoon geheeten was en het gansch geslacht van de Wrĕhadbala's. Ook de dappere Satyaçrawas werd in zijn razernij getroffen, zonder dat hij nog schâ had weten aan te brengen, doordat hij overstelpt met pijlen werd. En een uitstekend held, zoon van den Kurukoning, was gesneuveld, na zwaar lijden, daar hij doorpriemd van pijlen was. Hij was befaamd in het Kurugeslacht, genaamd prins Lakṣmaṇa, lieveling van Suyodhana. 28. Toen werden alle Kaurawa's verwoed; zij schoten onophoudelijk pijlen af; paard en wagenmenner [3]), maar vooral Abhimanyu's lichaam, handen, voeten, rug, borst en aangezicht werden door bossen pijlen overstelpt. Abhimanyu ontvlamde des te meer. Hij greep zijn discus en slingerde dien weg, terwijl hij met de stukken van zijn boog er op sloeg. Vol moed deed hij een stormaanval om roem zich te verwerven. Verbitterd wenschte hij te sterven in een handgemeen met Kurupati.

29. Als men[4]) nu overgaat tot het beschrijven van zijn stormaanval, dan kon hij vergeleken worden met een jongeling die voor het eerst zich op een meisje stort. De flikkering van het scherpe staal werd vereenzelvigd met haar gefronste wenkbrauwen [5]). „Vast vrouwennagels", dacht hij, toen zijn borst verwond werd door de pijlen. Zoo ook hield hij het gepiep der wagens en de kreten der olifanten en der paarden voor het gekerm der jonge vrouw. 3. Hij was gelijk een sana-boom, die slechts aan één tak bloeide, aangevallen door die schoonen, die aan het wandelen waren. Zoo was de aard van Abhimanyu, den zoon van Arjuna, toen hij aan alle kanten aangevallen werd door de helpers van Suyodhana. Hij spreidde zijn leeuwenaard ten duidelijkste ten toon om de haarwrong der vorsten aan te raken. Men mocht op hem inhouwen, hem dooden, ja zelfs vernietigen, wanneer een lied (op hem) maar in de ooren klinken bleef. 31. Want hij was jong en als de bloem van den cĕmpaka die zich nog niet verzet, de haarwrong met een minneklacht te sieren (?) En hij (zijn naam) was ook nog niet gegrift op een kanigara-bloem, omarmd en onder het hoofd geplaatst. Hij werd nu nog te heviger getroffen

1) Kreeftengelid.
2) Gunning in zijn vertaling van vers 23-35 in Album Kern meent, dat Abhimanyu hier met pijlen overstelpt wordt; de tekst laat beide opvattingen toe.
3) Deze twee woorden zijn in het verband niet duidelijk; in de vertaling werd Gunning gevolgd.
4) Het is opmerkelijk, dat eerst *de dichter* of *men* de vergelijking maakt, maar dan *Abhimanyu zelf* de v. voortzet.
5) Die lang, recht en scherp bijgeschoren en geschilderd worden bij een schoone vrouw.

door de pijlen, zoodat hij slap werd als goud-boréh...... die men een nacht heeft blootgesteld aan de open lucht. Zeker zou hij vernietigd worden, getroffen door (der olifanten) tanden, en zoo tot lijk verkeeren, door de afwezigheid van Arjuna, die hem had kunnen liefhebben. 32. Immers hij was onverschrokken en heerlijk om te zien gelijk de Liefdegod die liefde opwekt bij de jonge vrouwen. Alle pijlen werden hem tot tooi; zelfs zijn hoofd was als een standaard waarin men gouden bloempjes steekt. De pijl geheeten „lichaamsbinder" vormde op dezelfde wijze een bloemensnoer over de borst ...... (?). Toen hij geraakt werd aan den slaap, stroomde het bloed als betel-spog dat daaraan was gesmeerd. 33. En daar hij op die bovenmatige wijze dapper was in den strijd, verschafte hij genot aan wie hem gadesloeg. De kleur van gele verfstof die vermengd met honing was...... lief bij het dooden van den vijand. Toen viel hij, bedekt met pijlen, verbrijzeld, ... goud in het zand gevallen. Het bloed, dat stroomde uit zijn wonden, was als suikerstroop, die in een gelen bamboekoker zat, dewelke nu verbrijzeld is. 34. Hoe ook zou hij die is als Kāma niet verbrijzeld worden, aleer hij aangevallen was door een schoone, die op de sponde ligt, aan angst ten prooi. Wanneer hij was getroffen door de punt der wenkbrauwen, en het hart van den minzieke gesmolten was, dan was er nog verzorging mogelijk. Maar nu was Abhimayu aangetast door niets dan woeste helden in den strijd. Daarom bevond hij zich nu op de tong der schoonen, die droevig zuchtten en tot het luchtruim klaagden. 35. De helden vielen hem nog sterker aan, als drommen bijen die naar des honings zoetheid haken. Hij stoorde zich niet aan het gegons der pijlen, terwijl de pezen van de bogen trillend zoemden, en de onbegaanbare ravijnen tusschen de paarden en de olifanten, gevuld met wapens waren gelijk schuingesneden bamboe. Genoeg, hij sneuvelde, bedolven in den strijd, maar de bekoring van zijn dood bestond hieruit, dat hij najoeg, wat liefelijk is.

ZANG XIV.

1. Bij den dood van Abhimanyu in den strijd

was hij vernietigd en liefelijk om te zien als watermos in een gouden kom...... tijdens den maneschijn, doorgehakt en fijn als een komkommer die is doorgesneden,

was de droefheid van de heele strijdmacht van de Pāṇḍawa's zeer groot.

Het werd gevolgd door het ophouden van het gevecht in de verte.

Allen gingen huiswaarts toe; een ieder zocht zijn eigen kampement. En daarenboven was de duisternis inmiddels ingevallen, de nacht van den negenden.

3. Er worde nu verhaald, dat vorst Yudhiṣṭhira bedroefd was bij den dood van den voortreffelijken Abhimanyu. Hoeveel te meer nog Abhimanyu's moeder, genaamd Subhadrā; zij viel verscheidene keeren flauw; en rolde op den grond. 4. Maar het toppunt van bedroefdheid was de dochter van Wirāṭa, Uttarī genaamd. En daarenboven was zij in den achtsten maand der zwangerschap. Zij zou voorzeker achterblijven en haren echtgenoot niet volgen in den dood. 5. Maar zij, die was afkomstig uit het Wrĕṣṇi-geslacht, en telg was van het geslacht der Yadu's, met name Kṣitisundarī, ging uit liefde snel zich tooien, reukwerk gebruiken. Want zij zou volgen haren man, die reeds in het hiernamaals was.

6. Terwijl de heele stad nog weende, kwam toen vorst Krĕṣṇa met prins Arjuna, alsof ze het hadden afgesproken: tegelijk met Bhīma. Zij hadden zeer hun best gedaan om machtige vijanden te dooden. 7. Daar viel prins Arjuna in zwijm, toen hem de dood van Abhimanyu, zijnen zoon, gemeld werd. Prins Arjuna, de held der Pāṇḍawa's, zei amok te gaan maken; hij zou dit, zeide hij, tot aan zijn dood vervolgen [1]).

8. Terstond hield koning Krĕṣṇa hem hiervan terug. „Dit strijdt met oud gebruik, o heer," zei hij, „laat dat. De heele Pāṇḍawa-familie deelt uw smart, is diepbedroefd." Zoo sprak Krĕṣṇa; vandaar dat Arjuna bedaard werd. 9. Hij naderde Yudhiṣṭhira, gaf een voetkus [2]) en vroeg, waardoor zijn zoon gesneuveld was. Die gaf ten antwoord: „Hij drong de radslagorde van heer Droṇa in en raakte in

1) Blijkens zijn Woordenlijst s.v. *añjur* vertaalt Juynboll *inañjurakĕn* met verweten worden; we begrijpen deze vertaling niet in het verband, noch kennen we één bewijsplaats voor deze beteekenis. Dit komt vaker voor, zonderdat we het elken keer aangeteekend hebben.

2) Lees: *marĕk angusapi* i.p.v. — *angucapi*.

het nauw. 10. Toen gingen wij er sterk op aandringen, om met ons allen een verwoeden aanval te doen, en wel met hevig ongeduld, ter ontzetting van uw zoon. Maar hij werd in den strijd door Jayadratha vastgehouden, zoodat de Kaurawa's uw zoon overmannen konden." 11. Zoo sprak koning Yudhiṣṭhira; meteen rees Arjuna omhoog om een gelofte af te leggen, Jayadratha in den strijd te zullen dooden. Hij zou zich in de vlammen werpen, als hem dit daags daarop niet lukken mocht. 12. Zoo sprak prins Arjuna; het werd overal bekend. Ook Jayadratha kwam het te hooren door spionnen, die het nauwkeurig wisten. Derhalve vroeg de Sindhu-koning oorlof om naar huis te mogen gaan, doch Droṇa zeide toe, hem te beschermen. 13. Toen was hij niet meer ongerust, en ging naar zijn bivak terug om bij het gedoofde licht te slapen.

Nu worde weer gesproken van vorst Krĕṣṇa, die met Arjuna beraadslaagde. 14. Vorst Krĕṣṇa sprak: „Wat denkt gij, Arjuna, te doen? Stellig wordt Jayadratha in den strijd bewaakt. En al wat gij gesproken hebt, heeft hem door uitgezonden spieën al bereikt. 15. Welnu, hier is mijn beste strijdkaros, waarvan de paarden Walāhaka en Abhrapuṣpa heeten, en het achterspan Sukaṇṭha en de sterke Sénya, weergaloos en niet te treffen door de goddelijke wapens. 16. Berijdt dien morgen, Arjuna, opdat het u gelukken moge, Jayadratha in den strijd te dooden. Dāruki zal alles wel in orde maken met het wapen, den cakra benevens de schelphoorn Pāñcajanya."

ZANG XV.

1. Zoo [1]) sprak vorst Krĕṣṇa tot prins Arjuna. Zij maakten beiden zich gereed, het aangezicht te wasschen en hun devotie te verrichten. Een handvol water plengden zij voor Çiwa, waarna zij voor een wijl in vroom gepeins verzonken. 2. Toen kreeg de edele Arjuna een gunstbewijs: God Rudra zelf verscheen in menschelijken vorm. Hij keurde goed, dat Jayadratha in den strijd zou sneven: „Ziehier, dit goddelijke wapen van Paçupati moet gij bezigen", sprak hij. 3. Nadat hij zoo gesproken had, verdween hij weer. Verheugd was de voortreffelijke Arjuna en uitgelaten. Ras deelde hij het Krĕṣṇa mede, en die sprak: „Heil geworde u!" 4. Zoo spraken Krĕṣṇa en prins Arjuna bij nacht; de tijd verstreek.

De maan kwam helder op. Wij spreken over haar, die Abhimanyu mede in den dood zou volgen. Zij nam als dartel afscheid van Uttarī, de zwaarbedroefde: 5. „Prinses, dit is het afscheid aan de radelooze Sundarī; ik verwijder me nu ver van u. Wees niet bedroefd, oudere zuster, en bedwing uw weenen, want ik volvoer de plicht van haar die dienstbaar is aan eenen held die is gesneuveld. 6. Wees slechts zoo vriendelijk, mijn asch, nadat ik ben verbrand, als offerande te gebruiken in een fijn boek met stofaarde (?). Het doel is slechts, dat het gegeven worden zal aan machtige natuurminnaars. Zij moeten mijn toestand tot een gedicht verwerken, en dien van mijn man, 7. opdat er een schoon lied van Çitisundarī moge bestaan. Het moge worden afgebeeld op een stuk goud als een versiering op een paviljoen. Dan moet ge kijken naar de kern van het gedicht; daarin zal ik belichaamd zijn, om met u te kunnen spreken [2]). 8. En gij moet kijken naar de sânâ, die aan één tak bloeit. Ik klaag, terwijl ik in het doodskleed ben gewikkeld, slapend op de koude steen. Gij moet mij toespreken met: „draag toch een bloem, gij met het lichaam, ijl als een wolk"; dan zal ik antwoord geven met een gerommel in het Noordwesten; mijn tranen zijn dan regen. 9. En weet, dat mijne vleeschwording zich in den maneschijn bevindt. Nu zal ik heeten taḍahasih, die zich vermeit in het schijnsel van de maan. En als de maan is uitgebluscht, dan volg ik haar ook in den dood; zulks doe ik om bij het opnieuw verschijnen mijn vreugde daaraan te beleven. 10. Wanneer ge mij verlangt te zien, prinses, dan moet ge kijken naar de letters, aan elkaar gereid, op een geurige pudak-

---

1) Reeds vertaald — met weglating van het „onechte" stuk — door Prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 3 VIII, 1873; herdrukt in Verspr. Geschr. IX, 1920 bij abuis als Zang *XI*, zulks zoowel in de inhoudsopgave als op het schutblad van de verhandeling zelf.

2) Lees: *sapocapan* i.p.v. *capocapan*.

bloem, en aarzel niet om haar te kussen; zeker zullen de letters worden uitgewischt tot tranen."

11. Zoo nam zij afscheid door middel van het heilig vuur. Speelsch vroeg zij als haar leeftocht om de sirihpruim van Uttarī, die merkbaar diep getroffen was, en deerniswekkend klaagde, als moest ook zij het leven missen: 12. „O mijn geliefde Çitisundarī, prinses, gij wilt dus heengaan om Abhimanyu te vergezellen. Gewis zult gij tot uw geluk onafgescheiden zijn van onzen echtgenoot. Weenend blijf ik achter en roep krachteloos tot het luchtruim. 13. Maar mijne klachten moet gij overbrengen aan dien edelen Abhimanyu. Draal niet te roepen uwen broeder. Prinses, indien het mogelijk is, neem dan de wond mijns harten weg. Nu is er niemand die mij kamt wanneer mijn haarwrong in wanorde is geraakt. 14. En er is niemand die mijn wenkbrauwen zwart maakt en reinigt. Het groefje in mijn lip zal niemand liefkoozen. Ik zweer, ach, dat ik niets bespot, met mijne liefdewoorden; ik tracht uw toegenegenheid te winnen, opdat gij mijn tranen af moogt vegen, en luisteren naar wat ik derf. 15. En mijne vreugde bij zijn liefkoozing en vertroosting, die vreugde moet de uwe wezen ten tijde dat gij slaapt; mijn overtuiging is, dat gij begeert omhelsd te worden tijdens het treffen van de liefde; dat moet gij vervolmaken in de sponde. 16. En als gij met uw man weer vleeschgeworden zijt, dan zult ge mij aanschouwen als een koekoek die tot de wolken klaagt, en mijn gejammer moge zich bevinden op een stukgeblazen fluit. En op een gouden lotusbloem vormen mijn tranen een zacht eiland. 17. Wanneer ge rust met Abhimanyu, dan hoort ge mij als cucur die bij lichte maan...... Dan zal ik eraan denken dat gij, mijn liefste, wordt omarmd; bitter moet ik weenen, dat ik achtergebleven ben, maar ik bedwing mijn tranen." 18. Zoo klaagde Uttarī tot haar die afscheid nam. Daarop ging Çitisundarī dan henen; daarover zwijgen wij. Alras was zij gekomen bij het lijk van Abhimanyu, en spoedig werden zij verzengd door het goddelijke vuur. 19. We zwijgen over Çitisundarī en haren dood; de tijd verstreek. De zon kwam op. Arjuna maakte zich gereed, tezamen met vorst Krĕṣṇa; hen vergezelden Dhrĕṣṭadyumna en Çatānika. 20. De Pāṇḍawa's mitsgaders edelen en strijders bewaakten toen Yudhiṣṭhira zorgvuldig. Maar Krĕṣṇa en Arjuna gingen in het strijdgewoel, ook Dhrĕṣṭadyumna met de scharen van het geslacht der Wrĕṣṇi. 21. Zoodra zij waren aangekomen voor den onverschrokken vijand, bleken de Kaurawa's reeds opgesteld in dicht gelid. Cakra-wyūha was hun slagorde, bewaakt door koning Karṇa, en Sūcīmukha, door Çalya verdedigd; 22. daartusschen in de Padmawyūha met Droṇa aan de spits; dáár werd vorst Jayadratha goed bewaard. Het gelid der wapens met veel paarden en de olifanten was achteraan, waar Kurupati zich bevond met helden en soldaten zonder tal. 23. Velen van die dappere scharen waren vazallenkoningen. Zij breidden zich naar alle kanten uit, krioelend in ontelbaren getale, vast wel tien uren diep, en in de lengte menig uur nog daarenboven. 24. Toen volgde de edele Arjuna dit voorbeeld; Dhrĕṣṭadyumna moest de vele heldenscharen aanvoeren, waaronder Çatānika de dappere, vorsten en manschappen in overvloed en talrijk aantal. 25. Arjuna trad op als hals der slagorde, als het verdelgend vuur vóór de verbranding van het heelal. Terstond rukten ze in gesloten opstelling vooruit, snel als golven die aan komen rollen, met troepen van een drietal dappere awarūthinī's. 26. Mét klonk Arjuna's schelphoorn Déwadatta, en Pāñcajanya, koning Krĕṣṇa's kinkhoorn. Het geluid verbreidde zich door het gansche luchtruim heen, zoodat het schrik verwekte in de harten van de vijanden, allen vervaard. 27. Daarop trok Arjuna in een verwoeden aanval voorwaarts; het vijandelijk gelid verstrooide zich, verward, benauwd en radeloos. Ieder die stand hield sneefde reddeloos, werd weggevaagd, met Winda aan het hoofd en den voortreffelijken Anuwinda. 28. De edele Arjuna gaf blijk van speelschen geest; toen machteloos en vol van angst de vijanden gevloden waren, schoot hij een pijl af in den grond, en uit den grond sprong water op. Genoegelijk verfrischten zich daarin de paarden en rustten voor een wijle uit.

29. Toen kwamen weer de Kaurawa's in groot getal; ze achtten dit een gunstige gelegenheid. Dit ziende, rezen Arjuna en Krĕṣṇa — die toen nog aan het schertsen waren — op, maakten zich klaar en stegen in den grooten wagen,

waar zij hun krachtige wapens weder klemden in de vuist. 30. Alras rukte de onverschrokken Kurupati op, vol ongeduld, geheel gestoken in een pantser dat hem door Droṇa was gegeven. Toen bleven de voortreffelijke pijlen, de wapens van den edelen Arjuna, van uitwerking verstoken; jammer toch: er was er geen, die Kurupati trof. 31. Op order van vorst Krĕṣṇa moest toen Arjuna op Kurupati's strijdkaros en paarden mikken, op zijnen wagenmenner voorts, op boog en pijlen. Verbrijzeld werden die op slag, zoodat de koning vlood. 32. Terwijl nu Kurupati ver gevloden was tot in de achterhoede, naderden vorst Krĕṣṇa en Arjuna vorst Jayadratha. Hen volgden Sātyaki en de edele Bhīma op dringenden aandrang van Yudhiṣṭhira. 33. Het was een groot succes voor Sātyaki: hij overwon een tegenstander die beroemd was als Jalasandha[1]), voorts dappere Kamboja's en een vorst, Ambisa genaamd. Alom verspreid lagen gesneefde helden, op hun strijdkarossen neergezegen. 34. Toen vielen door de hand van Bhīma: Citrāyuddha, Jayasuséna[2]), Cārucitra; er waren twee onoverwinnelijken onder: Jayacitra en Citraséna; Citrākṣa ook, Upacitra, Citradharma, 35. Çatruñjaya, Çaramārga, Dīrghanétra, voorts Çatrūsaha, Suwikarṇa, Rodrakarma en Dussaha met Durwimocana, prins Durmāsana en de bij uitstek dappere Durmada. 36. Dat waren de Korawa's die door Bhīma sneuvelden, met wagenmenners, olifanten, paarden neergetuimeld. Zoo sneefden ze ook door Sātyaki, zoodat de vijand week, verslagen en gevlucht. 37. Toen rukte Bhūriçrawas voorwaarts met luid krijgsgeschreeuw. Op Sātyaki en niemand anders had hij het gemunt. Vol hoogmoed sprak hij schamper, zonder zich te breidelen: „Foei, Sātyaki, je bent een kind des doods!" 38. „Het treft zeer goed, Bhūriçrawas, dat ik jou tegenkom!" sprak Sātyaki, spannend zijn grooten boog. Bhūriçrawas schoot af, en werd beschoten. Meteen werd beider wagen met de paarden stukgeschoten. 39. Toen stegen ze uit hun schitterenden wagen; luidschreeuwend en met knotsen in de hand begonnen ze een tweegevecht. Jammer dat de beide stokken door de botsing braken; tenslotte worstelden ze met elkaar, verwoed en onversaagd. 40. Maar Sātyaki lag onder, was neergesmakt nadat hij was gegrepen, en Bhūriçrawas trapte op zijn rug dat het hem pijn deed. Bijna was Candrahāsa[3]) neergekomen op zijn nek, terwijl hij in zijn machteloosheid werd gescholden en gesmaad, 41. toen Krĕṣṇa het zag en Arjuna gelastte aan te leggen op de hand des woedenden Bhūriçrawas, en de arm door Arjuna werd afgeschoten, zoodat Sĕtyáki op kon komen. 42. Nu smaadde Bhūriçrawas op het slagveld Arjuna: „Snoodaard, gemeene kerel, die verraderlijk aanvalt", schold hij. Maar Arjuna hernam: „Ik volg jouw voorbeeld, Kaurawa! Vroeger is Abhimanyu omgebracht in strijd met alle recht en regel". 43. Gezwind stond Sātyaki weer op, vol toorn, en nam zijn wapen op, Mangékabhāma. Zijn tegenaanval was niet vruchteloos; het viel op Bhūriçrawas' nek, zoodat die sneefde jammerlijk en onder luid beklag.

ZANG XVI.

1. Vervolgens na den dood van den voortreffelijken Bhūriçrawas, Somadatta's zoon, door Sātyaki, was Arjuna (zijn tegenstander) Jayadratha des te meer genaderd, terwijl Bhīma den vijand opjoeg en een dollen aanval deed. Toen vielen al de Kaurawa's den naderenden Arjuna met woede aan en overstelpten hem met hun voortreffelijkste pijlen. Zij hadden Droṇa aan het hoofd, voorts Krĕpa, Çalya, Karṇa, Açwatthāmā (Droṇa's zoon) en dan de Kuruprinsen. 2. De strijders van het Kaurawa-

1) Eigenlijk: Jarasandha.
2) We scheiden de woorden hier iets anders dan Kern.
3) Naam van Bhūriçrawas' zwaard.

geslacht verschenen en met kracht deden zij het regenen van voorname wapenen. De eerste, die door Bhīma bij zijn aanval met de knots werd doodgeknuppeld, was Çrutāyudha. Een tegenaanval maakten toen Çrutāyu, Ayutāyu en Niyutāyu, die allen een lang leven hadden [1]). Zij werden elk getroffen door de sterke pijlen, en sneuvelden, daar Arjuna hen had beschoten.

3. Steeds werden de gelederen der Kaurawa-voorhoede talrijker; als laron's [2]) deden zij een woesten aanval. De bondgenooten van den vorst der Kaurawa's, die zich met Hāstina verbonden hadden, vielen aan en poogden te omsingelen. Olifanten, paarden en honderdduizenden van vorsten werden door Bhīma en Arjuna gedood in het handgemeen. Dit was den Kuru-prinsen onverschillig; zij zwermden om (den vijand) heen en overstelpten hem voortdurend met hun krachtige strijdkarossen. 4. Het was, als werden Bhīma en Arjuna vermoeid van het dooden der vijandelijke helden, die de vlakte vulden. Daarom greep koning Krĕṣṇa naar zijn discus en eensklaps had een wonder plaats. De zonnegloed werd eenigszins getemperd doordat Krĕṣṇa zijn discus daar naar toe geslingerd had, die zich veranderde in een wolkendek. Dit deed een duisternis ontstaan alsof de zon in zee gedoken was. 5. Toen riep het leger van de Kaurawa's zege om Arjuna te hoonen, die aan bleef vallen. Ze dachten dat de nacht gevallen was; derhalve riep de vijand tot prins Arjuna, dat hij zich in het vuur moest werpen [3]). Bij die gelegenheid werd Krĕṣṇa's vaardigheid ten toon gespreid; de paarden zette hij aan tot rennen, vliegend als een bliksemstraal, op Jayadratha af, als Indrajāla [4]), terwijl hij alle vijanden voorbij reed. 6. Daarom gelastte Krĕṣṇa (aan Prins Arjuna) te schieten op zijn vijand Jayadratha. Hij mikte met de punt van zijn voortreffelijken pijl op Jayadratha's hals, en in een oogenblik was Çiwa's pijl gevlogen, en trof den hals van Jayadratha; die werd onthoofd. Op Krĕṣṇa's last werd het herhaald met nog een opperbesten pijl, opdat (het hoofd van Jayadratha door den tweeden pijl) werd gebracht naar zijn vader.

7. Om te vertellen van zijn vader: die was verdiept in bidden en het bedrijven van ascese in een grot op een verafgelegen berg. Hij hoopte heimelijk op zegen voor de handelwijze van zijn zoon, dat, als hij mocht gegrepen worden, hij, Jayadratha, voor den vijand zich tot honderd zou vermenigvuldigen, opdat hij zijnen tegenstander op zijn beurt zou kunnen grijpen in den strijd, en zoo den vijand overwinnen en vernietigen. Maar daar kwam toen het hoofd te vallen op den schoot des vaders, die schrok omdat hij dit slechts zag.

8. Na Jayadratha's dood scheen toen de zon nogmaals met rooden gloed. Zij was op het punt zich op den berg te zetten, haar stralen waren juist aan het minderen; het was op den tienden van de donkere maandhelft. Nu worde van Suyodhana gesproken; hij was zeer moedeloos, begaf zich weenend naar (Droṇa), der brahmanen besten. Hij meldde hem het groote aantal dooden, van wie Jayadratha en Bhūriçrawas wel de voornaamsten waren. 9. Suyodhana verweet Droṇa, dat deze Jayadratha had weerhouden van naar huis te gaan. In dit geval had men gedurende den strijd voorzichtig met hem moeten zijn, zijn leven in veiligheid brengen en ervoor zorgen. Daarentegen had men hem niet gedekt en in den steek gelaten; Droṇa had niet gepoogd hem te ontzetten! Zoo sprak Suyodhana met Karṇa,

1) Scheid: *niyutāyu dīrgha ring ayu*.
2) Vliegende witte mieren.
3) Omdat hij er niet in geslaagd was, dien dag Jayadratha te vellen; vergelijk Zang XIV, vers 11.
4) Indrajāla = het net van Indra, tooverkunst. Dit wonderbaarlijks behoort bij de handeling van Krĕṣṇa; de gangbare opvatting van de Javanen, zooals blijkt uit de djarwa (zie de vertaling van Cohen Stuart in Verh. Bat. Gen. deel 27 pag. 65) trekt het echter bij Jayadratha, hetgeen o.i. onjuist is.

koning Çalya en den patih Çakuni. 10. Daarop sprak Droṇa barsch: „Wie toch vermag het, tegen Arjuna te strijden, daar hem de goden immers zoo beminnen! Wien zult gij mij laten bestrijden? Soms Drupada of den koning van Wirāṭa? Maar tegen die vijf lui [1]) verzoek ik u een ander last te geven", sprak Droṇa gegriefd terwijl hij voorwaarts trad.

11. Daarom verzocht Suyodhana met aandrang aan den Zonnezoon, ten strijde op te trekken, om Arjuna's geweld te staan, en in het openbaar den wedstrijd aan te gaan in kracht en deugd en macht. Terstond rees koning Karṇa op om Arjuna in een verwoed gevecht met kracht te staan. Suyodhana was blij en rukte voort met Çakuni, Çalya en de Kaurawa's. 21. Toen Kurupati opgerukt was, maakte het leger een gebulder en rumoer dat overal weergalmde; het rolde voort en deed het óverstroomen van de lijken. Opgestapeld lagen doode olifanten en gebroken wagens, paardenlijken, overal verspreid. Want Arjuna en Bhīma stonden aan het hoofd van den verwoeden aanval van Judhiṣṭhira. Suyodhana was gansch verbijsterd toen hij getroffen werd door Dharma's zoon, maar toen ging juist de zon ten onder. 13. Nadat de zon verdwenen was, zette het duister in; de strijders dwarrelden door elkaar. „Wie ben jij daar," vroeg men, „wat ben jij" en verder „wie daar"; dat was het geroep der strijdenden. Door het noemen van den naam slechts kon men weten, met wien men vocht; men bracht elkander steken toe in het gedrang. Men stond verstomd zijn tegenstander aan te kijken, zonder onmiddellijk te slaan, te steken en te hakken. 14. Voorwaar, de pap der duisternis werd al maar dikker, zwart, en maakte bang wie het zag. Bij die gelegenheid sloegen de helden naar hun tegenstanders in het wilde weg; er waren er, die de eigen vrienden staken. Ook waren er, die makkers met hun krissen staken; een ander trof zijn bloedverwant, dien hij toevallig voor zich had. Bevreesd om zelf verraderlijk gedood te worden, sloeg men naar links en rechts en hakte er op los. 15. Bij dezen strijd van man tot man was de verwarring groot; in het tastbaar duister stikte menigeen. Toen werden vele groote fakkels en flambouwen aangestoken op de olifanten en de paarden. En bovenal de wagenlampen, die elken vorst in zijne heerlijkheid verlichtten. Zoo werd het licht; duidelijk zichtbaar werden de strijders, die elkander staken, sneden, grepen.

16. De Kaurawa's en ook de dappere Pāṇḍawa's bedienden zich van fakkels dus, die overal verspreid lichtten. Het schouwspel, dat het slagveld bood, werd daardoor des te schooner, hetgeen de heerlijkheid der vorsten nog vermeerderde. De helden rukten voort, de handen voor de oogen, om zich tegen de schelheid van de schittering van de juweelen sieradiën, die hunne oogen trof, te beschermen. Zij werden door de millioenen verblindende wapenen beschenen, die naar den vijand vlogen gelijk bliksemstralen [2]). 17. Toen werd de strijd een handgemeen tusschen de beide legers, onafgebroken met de paarden en de olifanten in de eerste plaats. Men trof elkander van terzijde en vertrapte (zijnen tegenstander); het leger hief een schreeuwen aan en vocht verwoed; men greep elkander beet. De boog van Arjuna veroorzaakte een luid gedruisch, dat samenging met dat van zijn schelphoorn en zijn apenbanier, wat nog vermeerderde het leeuwengebrul van Bhīma, die schreeuwde onder het vellen van de olifanten. 18. Toen viel vorst Karṇa met zijn bloedverwanten aan, genaamd Dhruwa en Jayaratha. Hun trad des windgods zoon, vorst Bhīma, tegemoet, en knuppelde ze dood; ze moesten beiden sneven zonder schā te hebben aangericht. Bhīma werd bovendien in zijn verwoeden aanval vergezeld van Sātyaki, den prins van Çini, die vol verbittering zijn pijlen afschoot. Hoevelen waren er die reeds gesneuveld waren met hun luid brommende olifanten [2]).

1) Bedoeld worden de vijf Pāṇḍawa's.

2) De strophen 16-18 zijn vermoedelijk een latere toevoeging. Het Oud-Javaansche *ayuta* komt hier reeds voor in zijn Nieuw-Javaanschen vorm *yuta*. Ook *sasanakira* van strophe 18 moet zeer jong zijn, daar *sanak* reeds het voorvoegsel *sa* in zich bevat, zoodat de toevoeging moet geschied zijn in een tijd, toen men niet meer wist dat *sanak* uit *sa* + *anak* bestaat.

ZANG XVII.

1. Toen rukte Prātipéya aan en richtte een voortreffelijken pijl op Sātyaki in zijne dolle woede; meteen werd hij daardoor omhoog- en weggeslingerd. Toen rukte het negental der zonen Sātyaki's vooruit, die krachtig waren in den strijd en ongemeen heldhaftig. De begaafde Wrĕhatkétu, onder de Wrĕṣṇí wijd befaamd, stond aan het hoofd van die heldhaftige strijders. 2. Maar koning Prātipéya, held-in-den-strijd, was uiterst handig en vol kracht. Hij had geen moeite om het negental op pijlen te onthalen, en was bereid te mikken op de prinsen. Vlug viel toen Bhīma aan; hij schoot zijn pijlen af om Prātipéya te dwarsboomen. Dit miste zijn uitwerking niet, en Prātipéya waggelde, toen hij door Bhīma's pijl getroffen werd. 3. Toen richtte zich de dappere Prātipéya op en slingerde een werpspies terug naar Bhīma-séna. En inderdaad werd Bhīma's borst geraakt door die werpspies, zoo machtig, scherp en onafweerbaar. Toen stapte Bhīma toornig uit zijn wagen; te voet hanteerde hij zijn knots, waarmee hij Prātipéya sloeg. Dit faalde niet; en Prātipéya werd vermorzeld met zijn wagenmenner, die dood geknuppeld werd door Bhīma onder strijdgeschreeuw. 4. Op het zien van Prātipéya's dood werden de Kaurawa's verwoed; allen tezamen deden zij een aanval. Zij rukten voort om Bhīma met zijn allen aan te vallen, en schoten machtige pijlen op hem af. Het duurde maar een korten tijd en allen waren doodgeslagen door de knots van Bhīma. Ook werd een neef van koning Karṇa en van Dhrĕtarāṣṭra doodgeslagen en verpletterd.

5. Toen trad de jongere broeder van den dapperen Çakuni naar voren, genaamd Gajākṣa, die zeer moedig was, verzeld van zijn twee broeders Çarabha en Çatacandra, van krachten onweerstaanbaar. Zij lieten het pijlen regenen op Bhīma, maar het noodlot wilde, dat zij gelijkelijk sneuvelden, doordat een ieder van de drie door Bhīma met een pijl getroffen werd.

6. Zóó moest Suyodhana Bhīma's uitzonderlijken aard aanschouwen. Toen gaf hij Karṇa last om aan te vallen, Bhīma en Arjuna te dooden in den strijd. Karṇa sprak: „Wees niet bezorgd, o vorst, voorzeker zullen Arjuna en Bhīma sneven. Helpers behoeft ge mij niet mee te geven; uw dienaar kan die Pāṇḍawa's alleen wel dooden." 7. Zoo had Karṇa gesproken; toen sprak de leeraar Krĕpa met een onverholen glimlach: „Ach, zonnezoon, ik ben beschaamd voor woorden, die beter door een held maar niet vernomen moesten zijn. Nu gij prins Arjuna niet ziet, zijt gij zoo overmoedig om te zeggen, dat hij door u zal overwonnen worden [1]). Was er een antilope [2]), zonder hoorns, en wanneer gij een slak tot spreken brengen kondt. dan was het u misschien gelukt [3])." 8. Zoo sprak Krĕpa; dit maakte koning Karṇa toornig, die naar zijn Candrahāsa greep. „Ach foei," zei Droṇa's zoon, met het wapen in de hand, op het hooren dat zijn oom zou worden aangevallen en gedood. Toen haastte zich Suyodhana om op te staan en het zwaard van Droṇa's zoon te vatten. Vervolgens zeide hij: „Laat dat; de beide helden mogen zich slechts bekommeren om mij, die die hulp verzoekt. 9. Ook is de vijand reeds gekomen; laat Karṇa dus vertrekken om den vijand aan te vallen". Zoo sprak Duryodhana, den zonnezoon verzoekende, de Pāṇḍawa's in dollen aanval aan te tasten en te verstrooien. Toen werden alle helden, die Karṇa tegen kwam, vernietigd en verschrikt, verdelgd zonder geluid te kunnen geven. Plots uitgedoofd waren de fakkels van de Pāṇḍawa's; maar bij de Kaurawa's brandden de fakkels helder.

---

1) Lees: *yan sor* i.p.v. *tan sor*.

2) Dr. Poerbatjaraka herinnert zich uit een krĕtabhāsa de verklaring van *mogha* met *hariṇa*.

3) *Mona* is hier een conjunctief van *mon*, Jav. *lamun*

10. Toen zag Yudhiṣṭhira hoe het leger van de Pāṇḍawa's verdreven werd en overwonnen. Terstond beval hij Arjuna een aanval te formeeren en Karṇa tegemoet te komen met een sterken pijl. Want zeker zou het leger vluchten, alsof het geen bescherming had; men rende zonder om te kijken. „Daarom, o broeder, doe een aanval en doe Karṇa sneuvelen; tracht hem met een voornamen pijl te treffen." 11. Zoo sprak Yudhiṣṭhira, aan Arjuna bevelend om te strijden, maar die vertrok niet dadelijk in zijn onzekerheid. Hij wachtte op een aanwijzing van Krĕṣṇa, of hij moest aanvallen of niet; die zou hij volgen. Ook was het nu de tijd niet om te strijden, in het duister van den nacht, die blindheid tengevolge had. En bovendien was Karṇa niet oprecht van aard; hij kon bij het vechten wel eens streken hebben. 12. Slechts Bhīma's zoon, Ghaṭotkaca, kon tegen Karṇa strijden in den nacht. Die was ook uiterst krachtig, onweerstaanbaar, en vertrouwd met alle listen, tooverzaken en misleiding. Het was uitgemaakt dat hij, die in de çāstra's was volleerd, den vijand met diens weergalooze kracht moest staan. Zoo sprak prins Arjuna tot Krĕṣṇa, die goed vond om het op te dragen aan Ghaṭotkaca.

ZANG XVIII.

1. Toen moest Ghaṭotkaca op order van vorst Krĕṣṇa strijd aanbinden met vorst Karṇa, en Arjuna prees zijne kracht daarop. Zoo toegesproken ging hij met een opgeruimd gemoed en vreugd' naar voren, zeggende: „Gelukkig dat gij het uwen dienaar hebt bevolen. 2. Dat ik steeds onafscheidelijk ben van uwe vorstelijke voeten, is om mij op te offeren in tijd van nood, door het leven veil te hebben; dat lijkt mij het beste. Maar het is waarlijk moeilijk om een taak behoorlijk te volvoeren. De gehechtheid [1]) zal daarom door mij van nu af aan zonder aarzelen vastgehouden [2])." 3. Zoo sprak Ghaṭotkaca, en Krĕṣṇa sneed het door het hart, zoodat hij werd verlamd, immers Ghaṭotkaca wist zóó te spreken, dat hij aan het hart de kern ontnam. En bovendien werd het hartewater van zijn oom Arjuna bijna vloeibaar gemaakt op het zien hoe jong Ghaṭotkaca nog was, en toch met Karṇa strijden moest. 4. Toen zeiden Krĕṣṇa en Arjuna: „Wel, aanstonds voor een oogenblik" [2]). Zij waren echter wel geroerd, omdat zij wisten dat het bevel misplaatst was [3]). Maar Ghaṭotkaca rukte spoedig snel naar voren, om tegemoet te treden aan den aanval van den zonnezoon, maar waarlijk, hij hield halt door vrees. 5. En toch waren zijn wapenen uistekend en van elke soort. Enkele kwamen uit zijn handen en andere uit zijn mond te voorschijn, tegelijk met zijn geschreeuw. Zij troffen Karṇa onophoudelijk, zoodat hij werd verbijsterd alsof hij in een handgemeen geraakt was. Een uitweg zoekend trok men zich terug; opnieuw kwamen de fakkels van het heir der Pāṇḍawa's tevoorschijn in ontelbaren getale.

6. Toen rukte Alĕmbana nader met een overstelpend heir van rākṣasa's. Zijn vader was Jaṭāsura, door Bhīma's hand gesneuveld. Hij kwam zich mengen in het strijdgewoel met zijn zeer dappere reuzensoldaten. De botsing van zijn aanval, eveneens met reuzen [4]), was vreeselijk en vernietigend. 7. Alĕmbana moest het in krachten afleggen en sneuvelde alras tegen Ghaṭotkaca, die hem zijn hoofd afhieuw, en het naar Suyodhana toe wierp, welke 't van schrik uitschreeuwde. „Ziedaar een hoofd van je eigen soort!" zoo sprak Ghaṭotkaca. 8. Een tegenaanval maakte Alĕmbuṣa, de held, zijn jongere broer. Zijn scherpe drietandpijlen flikkerden

1) *Tutu* schijnt hier de beteekenis te hebben van *gehechtheid, vriendschap*. Ook de beide plaatsen in Juynboll's Woordenlijst genoemd: Rām. XXVI, 24, p. 311 regel 10 en 1 v.o. schijnen het best te vertalen te zijn met *gehechtheid* of *vriendschap*.

2) De vertaling van deze strophe is onzeker.

3) Lees *kaluputan* voor *kalulutan*.

4) Onderdanen van Ghaṭotkaca.

onafgebroken gelijk regen. Maar Ghaṭotkaca stoorde zich niet daaraan; hij werd nog des te dapperder. Meteen werd Alĕmbuṣa's hoofd gescheiden van de romp en weggeslingerd ook. 9. Voorts viel Alāyudha ook aan met dichte scharen van titanen en van reuzen. Hij was verwoed over zijns vaders dood door Bhīma, en dien van Kirmira, den grooten titan, die gansch onschuldig was. Daarom was hij verbitterd, doch ook hij moest oogenblikkelijk sneven. 10. Toen viel de titan Çrĕnggawana aan, die welgemaakt was van voorkomen [1]). Hij was het, die gedood had Irawan, den zoon van Arjuna bij Ulupuy. Zijn aanval, samen met titanen, was verwoed. Maar oogenblikkelijk sneefde hij, gestoken door Ghaṭotkaca, tezamen met zijn leger, dat vernietigd werd.

11. Na het sneuvelen der vier geweldenaars die niets hadden bereikt, viel Karṇa nogmaals aan, voortrollend zonder zich aan iets te storen, om het woeden van den edelen, geduchten Ghaṭotkaca te weerhouden. Men botste tegen elkander op, bediende zich van zijn voortreffelijke, groote wapenen.

12. Maar koning Karṇa's leger scheen wel eenigszins het onderspit te delven, trok terug en maakte ruim baan. Ze waren reeds verschrikt, omdat ze werden nagezet door het overstelpend reuzenleger van Ghaṭotkaca, dat leek op Nandaka, den olifant, die een wilden leeuw zag aanvallen. Al wie een tegenaanval deed, werd gedood, geveld, doorstoken, overmand. 13. Dus sloegen ze op de vlucht, zonder weer om te kijken; zwegen van schrik. Het gedruisch van den afmarsch en het gejammer der getroffenen werd hoorbaar. Verslagen werd het heldenleger van de Kaurawa's, vernietigd en verdreven, doordat de Pāṇḍawa's voortdurend weergalooze pijlen schoten. 14. En toen geschiedde, dat de fakkels doofden van het heir der Kaurawa's, dat angstig was. Slechts brandden nog die van het heir der Pāṇḍawa's, dat naar den vijand zocht, die achter was gebleven bij de vlucht. Hun gloed leek wel het Rudra-vuur, maar sterker nog in glans, en vlammend dat het angstig was, alsof het de soldaten en de oversten der Kaurawa's verteren wilde.

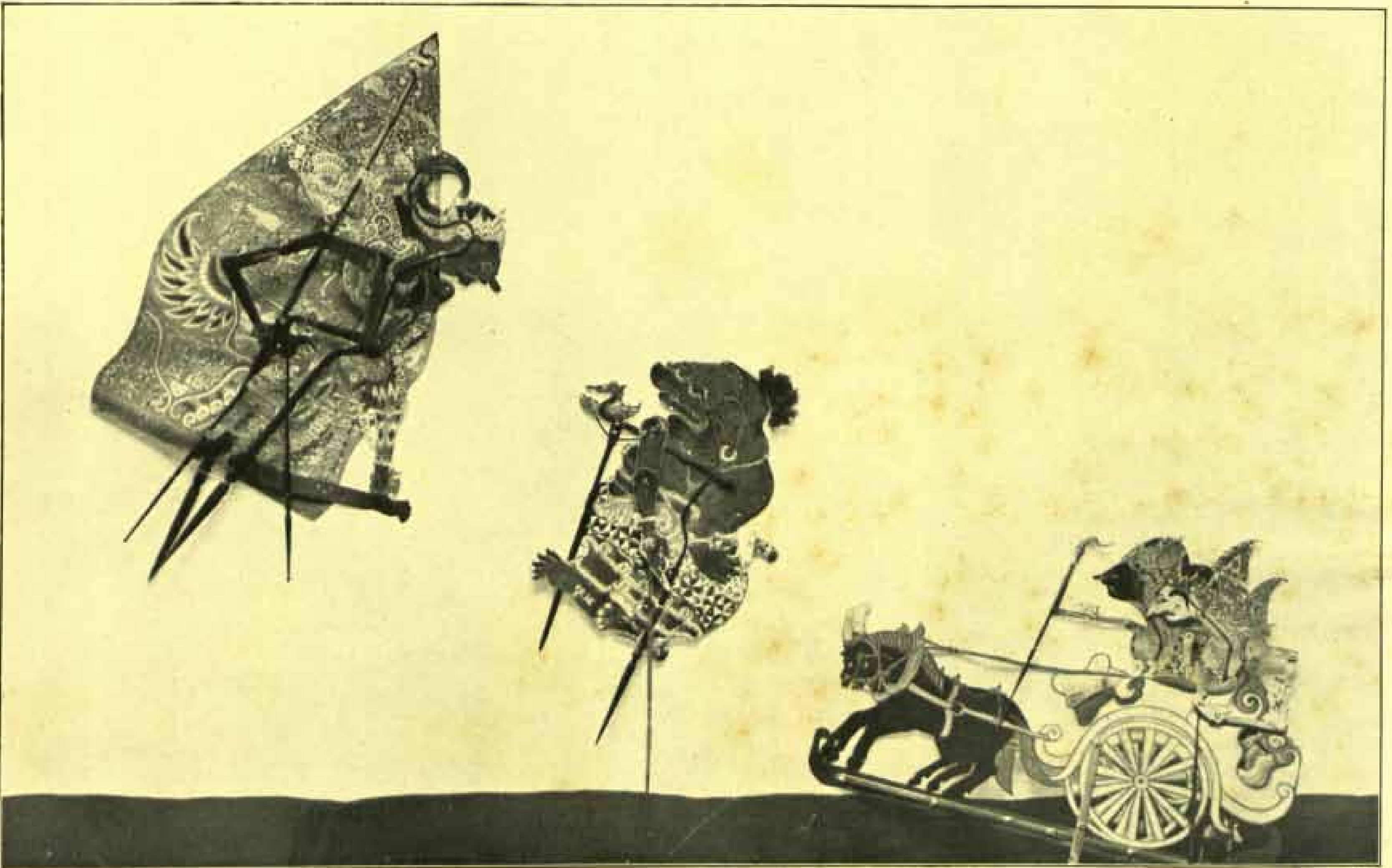
15. Maar Karṇa keek het grimmig aan, achtergebleven met zijn wagen. Daarom vernielde hij op zijn beurt den wagen van Ghaṭotkaca. De wagenmenner werd op slag gedood zonder iets bereikt te hebben, tezamen met de paarden, die voorover vielen, terwijl de wagen werd verwoest, versplinterd. 16. Toen vloog Ghaṭotkaca het luchtruim in, en zweefde daar. Hij liep niet meer over den grond, doch zette zich op wolkgevaarten. Toen werd het hart van koning Karṇa door de vrees bevangen; hij werd verward en machteloos op het zien dat Ghaṭotkaca was verdwenen, onzichtbaar. 17. Derhalve schoot hij luk raak scherpe, voorname pijlen af, nu eens naar boven, dan weer naar terzij of wel naar voren, en ook naar achteren, daar hij bevreesd was, in den rug te worden aangevallen. Daarop keek hij nog scherper toe [2]), en klemde een puntigen, machtigen pijl met veeren in zijn hand. 18. Geruimen tijd keek koning Karṇa om zich heen. Toen riep Ghaṭotkaca met luide stem vanuit het luchtruim. Met zijn bulderenden stem, die bovendien nog samen ging met donderslagen en het geknetter van het onweer, dat op het slagveld oorverdoovend was, beval hij Karṇa op te passen.

ZANG XIX.

1. De koning van Awangga keek omhoog, en zag een wolkgevaarte boven zich [3]). „O, dat zal vast Ghaṭotkaca wel zijn", zoo sprak hij bij zich zelf, vervuld van vrees en gansch verbijsterd. „Ach, ik sta op het punt door jou verraderlijk gedood

1) Vermeldenswaardige uitzondering bij titanen.
2) Lees: *amandĕng* i.p.v. *amaṇḍĕng*.

3) *Mogha* is niet vertaald.

Wajang-opstelling van Z. H. Pakoe Alam VII.

Zang XIX, blz. 36/37. — *Nieuw-Javaansche versie. . . . Ghatotkaca wordt gedood, doordat hij aan zijn vijandigen oom, die Karna's pijl overbrengt en de stem van Arimbi nabootst, zijn schuilplaats in de wolken verraadt.*

Balische teekening in het bezit van Z. H. Mangkoenagoro VII.

Zang XIX, vers 2/5, blz. 37.
Toen nam Ghatotkaca terstond een reuzen-lichaam aan...... zoo zwaar en groot ...... hij was gelijk aan Rudra in zijn Kala-vorm...... Daarom nam Karna zijn werpspies...... En waarlijk werd Ghatotkaca's borst doorboord.

Balische teekening in het bezit van Z. H. Mangkoenagoro VII.

Zang XIX, vers 5/6, blz. 37. — Karna sprong echter weg, verdween — verraderlijke handeling — van het slagveld heimelijk en liet zijn wagen in den steek. Toen kwam de jongeling Ghatotkaca beneden en stierf in Karna's wagen samen met den wagenmenner.

te worden; daarom kijk ik de lucht maar in." Zoo sprak Karṇa; daarom gelastte hij Ghaṭotkaca te dalen om op beganen grond te strijden. 2. Toen nam Ghaṭotkaca terstond een reuzen-lichaam aan, daar midden in de lucht; zoo zwaar en groot als ware hij de dood op aarde neergedaald. Verwoed stiet hij zijn krijgsgeschreeuw uit, dat de aarde, het luchtruim en den hemel vulde. Hij was gelijk aan Rudra in zijn Kāla-vorm, verlangend te verdelgen het gansche heelal. 3. Op hetzelfde oogenblik beschoot hem Karṇa met zijn Brahma-pijlen, die met felle vlammen laaiden, maar tot asch verteerden; meteen werd Ghaṭotkaca zichtbaar, het luchtruim des te meer vervullend. Viermaal beschoot vorst Karṇa hem; hij werd des te geweldiger en liet den gloed van Candrahāsa zien. Woedend en schreeuwend rukte hij voort, om af te snijden Karṇa's hals.

4. Benauwd was koning Karṇa door het verdwijnen van al zijn pijlen die hun doel maar misten. „Ach, het is mijn lot door jou te sneuvelen", zoo zei hij bij zich zelf, bevreesd en angstig naar hem kijkend. Daarom nam hij zijn werpspies, toen die juist aan het vlammen was. „Ziehier, o telg der Pāṇḍawa's," riep hij, terwijl hij Ghaṭotkaca trof. 5. En waarlijk werd zijn borst doorboord. Meteen bezwijmde hij en was een oogenblik vertwijfeld. Maar hij was niet bevreesd; hij kwam weer bij en daalde snel om Karṇa aan te vallen. Ja waarlijk, Bhīma's zoon, die alles op zich nam, wou sterven in een strijd van man tot man. Karṇa sprong echter weg, verdween — verraderlijke handeling! — van het slagveld heimelijk en liet zijn wagen in den steek. 6. Toen kwam de jongeling (Ghaṭotkaca) beneden en stierf in Karṇa's wagen samen met den wagenmenner. De vorst der Kaurawa's en het gansche leger van Duryodhana was toen verheugd.

Niet zoo de helden van de Pāṇḍawa's; zij waren sprakeloos en weenden van verdriet en smart. Het is niet noodig te spreken van den voornamen Bhīma en Yudhiṣṭhira; zij maakten zich gereed om aan te vallen, al moesten zij ook bij hun amok sneuvelen. 7. Krĕṣṇa alleen was blij en omhelsde Arjuna [1]). Toen was Arjuna niet langer bedroefd [2]) over Ghaṭotkaca's sneuvelen in den strijd. Yudhiṣṭhira werd steeds bedroefder, bitter weende hij en deerniswekkend, als hij moest denken aan Ghaṭotkaca's bewaking, in het bijzonder toen hij hem bewaakte bij het bestijgen van den berg [3]). 8. Dit maakte hem bedroefd; toch ging hij heen om aan te vallen, al zou hij het onderspit moeten delven. Met Bhīma sprong hij snel vooruit om dood te slaan ontelbare vijanden. De krijgers waren echter moe en slaperig, omdat zij nog niet hadden kunnen rusten. Ook was het middernacht van den elfden van de afnemende maandhelft; het was zóó donker, dat de hoofdelooze spoken zich vertoonden. 9. Derhalve aarzelden de helden aan te vallen, daar zij wel slapen wilden. Slechts de verwoede strijders en de Pāṇḍawa's benevens de koning van Wirāṭa en koning Drupada, vergezeld van Dhrĕṣṭadyumna, zijnen dapperen zoon, rukten met kracht vooruit. Zoo ook de overloopers Durmuka, Dhrĕṣṭakétu en Yuyutsu.

10. Het faalde niet: de strijd werd voortgezet met druk rumoer, en niemand sprak van achteruitgaan. Droṇa rukte vooruit en streed tegen den verwoeden aanval van de Kaurawa's; daardoor vielen de helden-in-den-strijd elkander aan. Wel, door het lange duren van den strijd was men vermoeid geworden, zoodat alles draaide voor de oogen, was slaperig en kon niet duidelijk zien. 11. Nog dieper sliepen de soldaten, allen die in den strijd betrokken waren, bewusteloos in vasten slaap, tot aan de olifanten en de paarden toe; zoo ook de strijders die als legerstede schilden bezigden. Anderen sneden; op hun beurt trachtten te snijden zij die een snede ontvangen hadden; de piekeniers staken elkander met hun

1) Volgens de Jav. overlevering zou Krĕṣṇa gewild hebben, dat alleen de afstammeling van Arjuna uit Subhadra de dynastie zou voortzetten.

2) *Mantĕn çara* lees: *mantĕn lara*. *Syang dyah*, lees: *sang dyah*.

3) Dit doelt op de episode, beschreven in Adiparwa blz. 146.

pieken. Onwillekeurig werden ze overvallen door den slaap; ze bleven onbewegelijk alsof het een gevecht was op een teekening. 12. Toen sliep de krijgsmacht van de Pāṇḍawa's in het gevecht en ook alle strijders van Duryodhana. Ze droomden van niets anders dan van druk gevecht en ook ijlden ze van strijd. Toen ze een poosje hadden gerust, omstreeks drie uren in de duisternis, verscheen de maan. Nu werden ze weer wakker; met vuur grepen ze naar hun wapenen en gingen weder aan den gang.

13. Toen waren dus de legerscharen in den strijd weder ontwaakt bij de opkomst van de maan; wij willen spreken over de moeder van hem die was gesneuveld in den strijd, de schoone Hiḍimbī. Bedroefd wilde zij volgen haren zoon Ghaṭotkaca, kwam daartoe afscheid nemen van haar „zuster" Dropadī. Haar woorden, die haar bleven stokken in de keel [1]), klonken als twee over elkaar geschuurde bamboestokken en roerden het hart van wie het hoorde. 14. Zij sprak: „Prinses, zie naar het afscheid dezer bedroefde, weenend en medelijdenwekkend. Ik wil mij vèr verwijderen van uwe voeten; kijk mij goed aan en maak u niet bezorgd. Prinses, ik smeek u om uw overkleed voor uwe dienares, ten einde haar tegen den zonneschijn te dekken langs den ganschen weg naar de voorvaderen, opdat ik geen belemmering moge ondervinden bij mijn gang naar den hemel van de Pāṇḍawa's. 15. In het volgende leven, als ik weer mensch mocht worden, moge ik niet gescheiden zijn van u. Indien ik mocht belanden aan de voeten van prins Bhīma, zou het mij aangenaam zijn om bij een kṣatriya te dienen. Mijn zoon is dan mijn metgezel bij het zich offeren in den strijd der Pāṇḍawa's, opdat moge verminderen mijn schuld aan hen dáárvoor, dat zij met toegenegenheid mijn diensten hebben aangenomen."

16. Zoo sprak Hiḍimbī bij het afscheidnemen om te sterven, wat medelijden wekte en het hart van Dropadī verbrijzelde. Bedroefd en krachteloos omarmde Dropadī de schoone Hiḍimbī, die oorlof vroeg, zich in het vuur te mogen storten. Want Dropadī had haar nog geen vreugde geschonken als vergelding voor de toewijding van Ghaṭotkaca, die in den strijd gesneuveld was. En zij herinnerde zich nog de reize naar den berg Gandhamadana [2]); dat had haar weenen tengevolge. 17. Daarop sprak Dropadī tot Hiḍimbi, die afscheid nam: „Ach mijn schat, mijn hart smelt weg bij het vernemen van wat ge zoo medelijdenwekkend zegt, telkens wanneer ik hieraan denk, dat ik nog niet vergolden heb de toewijding van hem die in den strijd gesneuveld is. Laat staan dat ik zijn goedheid heb vergolden, integendeel, ik ben de oorzaak van zijn dood; dit treft mij in het hart. 18. Alleen hoop ik — luister daarnaar — dat ge later mijn zuster worden zult, prinses, die mij bijstaat, met uwen zoon, die reeds gestorven is, gesneuveld in den strijd, als tweede. Dan zal ik hem begiftigen met eens kroonprinsen waardigheid, waarbij hij door de Pāṇḍawa's gezalfd zal worden. Wanneer dat is geschied, dan zal mijne vergelding een vasten vorm gevonden hebben."

19. Zoo sprak Dropadī tot Hiḍimbī, die vóór haar stond om heen te gaan. Nadat zij nog de voeten van Kuntī had afgewischt, vertrok zij en was terstond verdwenen. Er worde niet verteld over den weg; daar was zij reeds gekomen bij haar zoon, gesneuveld in den strijd. Meteen wierp zij zich in de vlammen en werd tot asch, tezamen met den zoon van Bhīma.

20. We spreken niet meer over haar, die zich gestort had in het vuur in het volle slagveld. Er worde weer verteld over den dollen aanval van alle strijders in het handgemeen: zij bliezen krachtig op hun kinkhoorns ieder en de gamĕlan klonk onophoudelijk. Dit kon den geest opzweepen van de scharen die vol van krijgslust een verwoeden aanval deden en nogmaals samentroffen.

21. Droṇa rukte vooruit om den verwoeden aanval van de Pāṇḍawa's te keeren. Hem traden in den weg de zoon van Çini en Kṣatradharma, die hunne pijlen op hem losten. Slechts viermaal echter hadden zij hun pijlen en scherpe drietandwapens krachtig afgeschoten, of ieder kreeg een schot van 's vijands voortreffelijke pijlen, die hen natuurlijk doodden, terwijl die helden niets nog hadden uitgericht. 22. Toen nu de vorst van Cédi tegelijk met Kṣatradharma sneuvelde, werd het klaarlichte dag. De zon gaf steeds meer licht, dat zich verbreidde over het slagveld. De koning van Wirāṭa samen met den koning van Pañcāla deden nu een aanval. Gedekt door zijn drie kleinzoons, die onberispelijke helden waren, was hij onbevreesd. 23. Wel, die drie helden kwamen onstuimig op het slagveld, terwijl zij het van ongetelde pijlen, als gevlochten, deden regenen. Gestuit door de vijandelijke wapenen en gezamenlijk getroffen door drie pijlen, één voor ieder, werden zij krachteloos en moesten sneuvelen; vervolgens

1) Lees hrĕt i. p. v. hrĕk.

2) Adiparwa pag. 146.

rukten Drupada en vorst Wirāṭa voorwaarts om de positie te herstellen. Verbitterd en vertoornd over den dood van zijn drie kleinzoons deed vorst Wirāṭa in zijn woede het van ontelbare pijlen regenen. 24. Toen zij vier keer hun pijlen hadden afgeschoten, trof Droṇa hen met goddelijke pijlen. Zij beiden sneuvelden danook zonder iets te hebben uitgericht aan den brahmaan, die in den strijd vergrijsd was. Dhrĕṣṭadyumna trad naar voren om zijn woorden, zijn gelofte, te uiten dáár in tegenwoordigheid der helden, en wel dat hem geen zonde treffen zou door een brahmaan te dooden. 25. Daarop viel hij terstond en krachtig aan, tezamen met de Pāṇḍawa's. Op ḍang hyang Droṇa hadden die strijders het gemunt; hem trachtten zij te omsingelen. Maar zonder effect: de wapens vloeiden weg als druppels water, die op een rotssteen vallen. Droṇa werd nog te woedender; hij hief een krijgsgeschreeuw aan, staande op zijn wagen.

ZANG XX.

1. Toen de brahmaan er vreugde in schiep beschoten te worden en omsingeld, maar zonder dat een pijl hem trof, laat staan hem schâ berokkende, gelastte Krĕṣṇa Arjuna zijn wapens neer te leggen, en ḍang hyang Droṇa toe te roepen, dat hij zijn zoon gedood had. 2. En Arjuna moest Droṇa zeggen dat Açwatthāmā gesneuveld was, opdat Droṇa zou ophouden, zijn pijlen af te schieten. Zoo sprak Krĕṣṇa bevelend; maar Arjuna en Yudhiṣṭhira maakten bezwaar. Zij wilden liever sneven in den strijd dan te liegen tot hun leeraar. 3. Toen zei Bhīma, dat hij bereid was, en sprong met zijn knots. Er was een olifant, genaamd Açwatthāmā, van den vorst van Mālawa. Het dier, dat woedend aanviel aan de kant der Kaurawa's, werd door Bhīma gedood, tezamen met zijn koning; daarop vertelde men dit den brahmaan, die zeer bedroefd werd.

4. Toch was hij nog niet zeker, en riep Yudhiṣṭhira zelf toe. Die moest Droṇa naar waarheid zeggen, of inderdaad zijn zoon gesneuveld was. „Het is waar, mijn heer [1])" zoo sprak Yudhiṣṭhira, maar zulks was hem door Krĕṣṇa voorgeschreven; „Açwatthāmā is gesneuveld", zei hij, maar in zijn hart bedoelde hij den olifant. 5. Zoo sprak Yudhiṣṭhira tot zijnen leeraar, die ineenzonk. Geheel bewusteloos stortte hij op de bank van zijn juweelen wagen neer. Toen juichten de hemelsche zieners in de lucht wegens Droṇa's toestand. Met aum-geroep strooiden zij bloemen neer, terwijl zij riepen: „Zeeg' Arjuna!" 6. Alras ging Dhrĕṣṭadyumna Droṇa met geweld onthoofden. Toen sprak Yudhiṣṭhira hem toe: „Het zou een zonde zijn, hem te onthoofden". Maar Dhrĕṣṭadyumna liet zich hieraan niet gelegen liggen, en wierp het hoofd nog des te uitgelatener omhoog. Toen smeet hij het, foei roepend, vóór den vorst der Kaurawa's. 7. Vorst Kurupati schreeuwde het uit, terwijl hij angstig weg sprong, op het zien dat Droṇa's hoofd reeds afgehouwen was en van den romp gescheiden. Ook deed het leger van de Pāṇḍawa's gezwind een stormaanval en kwam nader rollen, om alle legerkorpsen van de Kaurawa's plat te trappen. 8. En menigeen stierf onder de olifanten en de paarden, en lag daar tusschen opgestapeld. Het was angstig om te zien, de wagens door de vorsten in den steek gelaten. De guru Krĕpa, Karṇa, Çakuni en Çalya vloden met Duryodhana, die nagezet en aangevallen werd.

9. Daar kwam Açwatthāmā en vroeg, waarom ze in wanorde vluchtten. Krĕpa zei: „Ḍang hyang Droṇa is dood, onthoofd door Dhrĕṣṭadyumna, die met zijn hoofd onder den arm liep. Terwijl hij het hoofd omhoog hield, smaadde hij Duryodhana en smeet het naar hem toe."

10. Daarop viel Açwatthāmā aan, waarbij

1) Lees *pangĕmpwan* i.p.v. *mahĕmpwan*.

hij amok maakte om het verlies weer spoedig te herstellen. Op Dhrĕṣṭadyumna was zijn toorn gericht, die Droṇa het hoofd had afgehouwen en zoo onbeschoft geweest was het onder zijn arm te dragen als ware het een werptuig. „Ziehier, sang hyang Nārāyaṇa zal ik gebruiken," zeide hij. 11. Snel vloog de pijl van Açwatthāmā's boogpees. Toen werden alle legerkorpsen van Yudhiṣṭhira vernietigd. Wie maar een wapen in de hand hield, werd gedood, verzengd door het goddelijke vuur, zoodat het leger van de Pāṇḍawa's bevreesd werd, voortgedreven en van kracht beroofd 12. Toen moest prins Arjuna op last van vorst Yudhiṣṭhira ten strijd om Açwatthāmā woedend aan te vallen en het leger van de Pāṇḍawa's weer te doen omkeeren. Maar Arjuna de held had weerzin om langer nog te strijden; hij wilde liever sterven van verdriet over den dood van Droṇa. 13. Immers de menschen zouden stellig zeggen: „Hij heeft gezondigd door het dooden van zijn leeraar". Hierover schaamde Arjuna zich; maar bovendien had Droṇa hem het meeste liefgehad. Hoevele landen zouden hem niet minachten en in opspraak doen geraken: „Hij was ontzettend valsch jegens zijn goeroe". „Ik wil liever weggaan en mij vestigen in het woud," zei Arjuna bedroefd. 14. Daarop sprak Bhīma: „Wat zijt ge toch kleinmoedig. Uw plicht verzaakt ge, de overlevering van een adellijk geslacht. Genoeg met wat gij zegt; ik zal alleen Açwatthāmā bestrijden". Zoo sprak Bhīma, en begon verwoesting aan te richten onder de Kaurawa's.

15. Daarop sprak [1]) Sātyaki met ironie tot Dhrĕṣṭadyumna: „Men denkt van u dat gij amok zoudt maken, en Açwatthāmā slaan, gevangen nemen, bemachtigen of afmaken; doe dat dan maar" [2]). Vertoornd legde Dhrĕṣṭadyumna meteen zijn pijlen aan; hij wilde amok maken tegen Sātyaki, die nog wel met een knots gewapend was. 16. Toen daalde Bhīma van zijn wagen af en klemde Sātyaki in de armen. En Dhrĕṣṭadyumna werd door den dapperen Nakula omarmd. Die twee dreigden elkaar meteen vol woede aan te tasten en te dooden. Krĕṣṇa en Yudhiṣṭhira weerhielden hen, hetgeen ze weer wat kalmer maakte. 17. Toen het geschil beeindigd was, deden die twee, die zeer bedreven waren op de scherpe wapenen, een verwoeden aanval tegen Açwatthāmā, die verwoestend huishield onder de krijgers van de Pāṇḍawa's. Het vuur genaamd Nārāyaṇa, dat in geweldigheid toenam, riep allerlei voorname wapens op. Het slagveld werd daarmee gevuld, terwijl de Pāṇḍawa-soldaten in het nauw werden gebracht en sneuvelden. 18. Toen liet Krĕṣṇa de helden nederdalen op den grond en hun voertuig verlaten om een oogenblik te wachten. Zij deden het dadelijk; Bhīma alleen bleef in zijn wagen staan, en werd dan ook omringd van alle kanten door wapens zonder tal. 19. Daarop kwam Arjuna met zijn Waruṇa-pijl Bhīma te hulp. Weg was het goddelijk Nārāyaṇa-vuur, als was het weggevaagd; er bleef niets over. Daarop schoot Açwatthāmā andermaal een pijl af, Téjomaya [3]) geheeten. Meteen trok Arjuna met Krĕṣṇa Bhīma op den grond.

20. Op het zien van het verdwijnen van zijn pijlen werd Açwatthāmā nog veel woedender. Hij legde een massa van vuurpijlen aan, hoog als een berg opvlammend. Maar Arjuna, die op zijn beurt schoot met een Brahma-pijl, wist deze te vernietigen; want naar zijn aard is die het afdoende middel om voorname wapens te vernietigen.

21. Daarop werd Açwatthāmā beschaamd; hij trok zich terug, ging heimelijk weg om in de bosschen rond te dwalen. Hij zocht zijn toevlucht in een oord van bedevaart, de kluizenarij van Wāgīçwara, die als vlekkeloos bekend stond. Toen werd het leger van de Kaurawa's verlamd, vernietigd — niemand deed een tegenaanval — door Bhīma, die amok maakte en hen

1) Lees: *piniringan ujar* i.p.v. *piniring inujar*.
2) Regel 2 van dit vers kan alleen zeer vrij worden vertaald.
3) Uit glans bestaand.

bij séna's of bij pṛtanā's [1]) deed sneuvelen. 22. De slachting onder de vorsten, bondgenooten van de Kaurawa's, nam nog steeds toe. Op zijn beurt nam het leger van de Pāṇḍawa's dat van de Kaurawa's weer onder handen. Toen lagen de gesneuvelden dicht op elkaar en waren opgestapeld in het midden van het slagveld. Het vreeselijke was, dat het een zee van bloed met scherpe krissen als rotsen van koraal ontstaan deed. 23. Bovendien hadden de kapok- en alĕsĕs-boomen op het slagveld handen als bladeren, en als klimplant kronkelende dan wel afschuwelijk neerhangende darmen, die door de raven aan de takken waren gehangen. De harten vormden dan de vruchten. Het gekras der kraaien, die vliegend nipten van het bloed was angstaanjagend. 24. En daarbij was het bijna nacht; de zonnestralen zetten zich als het ware op de toppen van de bergen. Derhalve keerden Pāṇḍu's zonen terug om onderdak te zoeken in hun vesting. Zoo ook de strijders van de Kaurawa's, die in hun kamp een goed heenkomen zochten. Dit maakte het slagveld eenzaam en verlaten, waarnaar de zon nog even omkeek.

25. En zeer aangrijpend was het slagveld bij het weggaan van de vorsten. De boomen waren als bedroefde vrouwen, die bij het weggaan des geliefden beefden. Bij wijze van kain hadden ze vlaggedoeken om met bladmotieven, door het bloed, dat het doek bekladde. En zoo gezien was het alsof de koningin der honigzee zich in die boomen had geincarneerd.

ZANG XXI.

1. Geen aandacht worde meer geschonken aan de vreeselijkheden van het strijdkamp na den ondergang der zon. Wij willen spreken over hem, den Kuru-koning, die juist teruggekeerd was in zijn legerplaats. Hij zocht, wat zijn taktiek moest zijn, tezamen met de vorsten, die zich verzameld hadden in den nacht. In de vergadering werd overlegd, wie aan de beurt moest komen om te worden aangesteld tot legeraanvoerder. 2. Vorst Çalya en vorst Karṇa werden aangewezen als zeer heldhaftig in den strijd; zij waren krachtig. Ook Açwatthāmā kwam in aanmerking; hij werd Dhanurdhara[2]) genoemd. Eindelijk werd men het eens, dat vorst Karṇa de bewaker (bevelhebber) worden zou. „Dat hij zich onzer moog' ontfermen", zeiden de vorsten en het leger. 3. Daarop sprak vorst Suyodhana beleefd tot koning Karṇa: „Broeder, vorst Karṇa, moge uw toegenegenheid tot mij, rampzalige, gehandhaafd worden. Want gij en niemand anders zult door ons nu worden aangesteld om in den strijd den vijand tegemoet te treden. Bescherm ons [3]) opdat we uwe toegenegenheid toch steeds vergelden kunnen. 4. Want gij en niemand anders zijt voortdurend de oorzaak geweest van het welzijn van Suyodhana. En uwe woorden van weleer, toen ik weende aan de voeten van den grooten heilige [4]) waren zoo, dat gij zoudt trachten alle aanrukkende vijanden te vernietigen. Dit worde nu door u vervuld om uwen roem te handhaven. Gij zijt de goede toeverlaat in dit gevaar." 5. Zoo sprak Suyodhana; meteen gaf hem de Zonnezoon innemend antwoord: „O vorst, wees niet bezorgd, mijn koning, over al wat gij daar zegt. Voorzeker zal de vijand mét het leger worden weggevaagd en in den strijd gedood door mij, door middel van Wijayadhanuh [5]), den onfeilbare." 6. Zoo sprak de Zonnezoon, hetgeen een groote vreugde van Suyodhana veroorzaakte. Er werd gedacht om de offeranden voor Karṇa's wijding tot opperbevelhebber door [6]) vorst Suyodhana. Wat in dien nacht gebeurde, was, dat allen haastig naar een

1) Legereenheden.
2) Boogschutter = voornaam krijgsman.
3) Of: Bewaar ons; letterlijk: Beschouw ons als iets heiligs.
4) Dorṇa of Bhīṣma, dan wel beiden.
5) Overwinningsboog.
6) Of: van.

onderkomen zochten. Spoedig was het overal heel mooi door de overvloed van lampen. 7. In tegenwoordigheid van machtige vorsten werd de Zonnezoon gehuldigd. Kranig was hij, nadat hij van kleeding had gewisseld en gezalfd was, en de sieraden had aangelegd. Çiwaitische en Buddhistische heiligen [1]) deden gebeden en riepen „zege, zege" voor zijn duurzaam heil. Om te beginnen zilver was het offerloon dat men hun gaf, afkomstig van Suyodhana.

8. Al wat benoodigd is voor vorsten en voorname legerhoofden was reeds gekomen; ook kleedingstukken waren erbij aanwezig met gaven, goud, zilver enzoovoort, etenswaren. Karṇa was zeer voldaan, toen die vereering hem gebracht werd ter versterking in den strijd. Uit zijn geduldig handelen bij het uitkomen in den strijd bleek duidelijk, dat hij zich zeker voelde van zijn zaak. 9. De meening van de menschen met betrekking tot het hart van Karṇa, hun inzicht was, dat hij het begin van ...... vormde. Bij de ontmoeting in het gevecht had hij gezegd te helpen en alleen te durven strijden. Hij had beloofd, dat hij zou opwekken den moed der handelenden, zonder aan gevaar te denken. Waarlijk, het was geschikt dat men zijn streven richtte op ...... 10. Maar de mannen van vorst Karṇa, die altijd angstig waren, wisten geen raad. De slechte voorteekenen voor den koning wekten dag en nacht onzekerheid. De woorden van de geleerden en de wichelaars wezen steeds naar slechten afloop. Ze namen aan, dat koning Karṇa bij zijn optreden zijn doel bereiken zou, maar dat was ijdel spel, immers degene die zulks vastgesteld had was nog niet betrouwbaar [2]). 11. Deze omstandigheid verduisterde het gemoed der volgelingen van vorst Karṇa. Zoo ook de vrouwen binnen de legerplaats, allen schoonen; ze waren bleek en lieten de haren onopgemaakt, bedroefd, en gaven niet meer om de schoonheid der jasmijnen. Ze legden hare lontar's (haar gedichtjes) neer en grepen vol bedrijvigheid naar krissen, lieten opzettelijk de haarwrong los. 12. Wat nog haar vrees vermeerderde, zoodat zij zuchtten vol van droefenis, en steeds maar aan het klagen bleven, dat was, dat zich een droomgezicht had voorgedaan, hoe de vorst zich in een prauw bevond, vergezeld van zoon en van gevolg, een zee wou overvaren, snel naar het midden voer, toen in een oogenblik verdween, verzwolgen in de diepte van de zee. 13. Zoo luidde het verhaal van haar, die haren droom vertelde, hetgeen verdriet veroorzaakte. Dit werd vermeerderd door een tijding van een dienaar, die juist uit de kraton was gekomen, dat de huizen waren vernield door vuur, met inbegrip van 's konings slaapvertrek. Het tongtong-sein der dorpen klonk den ganschen nacht, tezamen met het weenen van de Çrī [3]) van het hof. 14. De mededeeling van wie juist gekomen waren uit de stad aan al de vrouwen wekte de verwarring van wie dachten: hoe zou het, als de vorst zich eens den luister nog herinnert! Gevolg hiervan was een geween van de bedroefde vrouwen die met genoegen dachten aan de schoonheid van den vorst. Bij het minnekoozen doet hij de haar aanklevende en warmte-gevende borèh afvallen. 15. Hevig was de uitbarsting van verdriet, gevolgd door een vloedgolf van overstroomend weenen. De hevigheid der tranen van de schoonen stortte zich op de verhevenheden van de borsten. Het werd vanzelf weer stil in het hart der schoonen, eenzaam en aangetast door vrees. Zij richtten haar geklaag steeds tot Krĕṣṇa, om haar tranen te stelpen. 16. De wijze waarop de vorst [4]) voortdurend fluisterde over het genot van het liefdesspel verried zijn kennis van de opeenvolging der handelingen en het ter sprake brengen van de liefde in de scherts. Hij kende de geheimen van de zaak en was bedreven in het uitvoeren van het volmaakte. Hij werd bezocht door droefheid maar hij deed alsof de liefdesafspraak nog niet afgeloopen was; hij was niet onaantastbaar. 17. En de vrouwen, die nog nieuwelingen waren, nog niet bedreven in het wezen van de liefde, haar hartstocht vlamde op, al werd haar liefde ook gedeeld. Haar wensch was, dat de liefde voortkroop [5]) als leidster voor het gaan naar het genot, teneinde in den nacht te kunnen komen, zeiden die vrouwen, om haar liefdesverlangen te kunnen genezen......(?) 18. Het verdorren van de struiken en de jonge blâren door den drogen tijd, bedroefd door het uitblijven van den regen, daarmede kon men vergelijken het ten strijde rukken van vorst Karṇa, dat slapheid ten gevolge had (bij de achtergelaten vrouwen). Er was een bel, die natgeregend was, waarvan gehoopt werd dat zij zou doen leven en opvroolijken. Doordat ze droef waren geworden, zouden ze stellig gekorven worden, al stortten zij zich ook in het vuur. 19. Bij het neerdalen van den zon gedroegen zich de schoonen alsof ze zich van het gevaar bewust waren. Ze hielden hun gelach verborgen; de roode lippen van de schoonen gingen nu fluisteren. Druk stopten ze de sânâbloemen in de haarwrong die een massa vormde en op de schouders afhing. Het blanketsel van de gezichten verdween in het geheim en snel met medeneming van den geur; dat had de wind gedaan.

1) Zie de opmerking bij Zang 1 vers 2.
2) Of: voor die bevestiging had men nog geen houvast.
3) Godin der Fortuin.
4) Lees *narendra* i.p.v. *nanendra*.
5) Lees *lūnga* i.p.v. *lungha*.

ZANG XXII.

1. Het werd te lang, wanneer we spraken van den toestand daar; de avondstonden was gekomen, het was na achten. Toen keerden Karṇa en alle vorsten terug om te gaan slapen in de legerplaats. Eenzaam was de nacht bij het rusten van de menschen door de macht der slaperige oogen. Omdat men op een mogelijke nachtelijke aanval was bedacht, bleef men voortdurend wakker op het hooren van de rumoerige gamĕlan-muziek.

2. Nu spreken we over den buitenrand van het slagveld gedurende den nacht; het gaf vrees en ontroering. En bovendien was het toen juist de twaalfde van de vijfde maand, afnemende maanhelft. Hoewel het moeilijk was, ging men toch heimelijk heen om zijn toevlucht te zoeken bij Yudhiṣṭhira. Er waren velen, die beweerden, dat het vorst Yudhiṣṭhira wel zou gelukken, de overwinning te behalen in den strijd. 3. Er waren veel bedroefden vanuit Hāstina, bekoorlijk, man en vrouw met kind(eren), die medelijden wekten. Zorgvuldig droegen ze een bundeltje kleeren bij zich, netjes gevouwen, met een stok. De tocht van hen, geleund op stokken, en waarbij ze werden vergezeld van hun bedienden en voorafgegaan door eene non, was geenszins vroolijk. Verteederd werd het hart van hen, die een prinsesje zagen loopen met een sluier, moe hangende op een oudere dienares. 4. Het paar dat moeizaam voortging met als derde een bediende, die in de hand de doos met betel droeg, ... Toen flikkerde de vreugde even op; ze waren lijdzaam; zooeven hadden ze elkaar geliefkoosd; de strekking van hun woorden was om troost te geven. Den weg langs fluisterden ze elkaar vertrouwelijk toe om elkaar door vriendelijke woorden te bemoedigen. „Wees niet boos"; met opzet grepen ze elkander beet en steeds liefkoosden ze elkaar en proefden van elkanders pruim met ingenomenheid. 5. Verteederd en geroerd was het hart van hem die gadesloeg het gaan der jongeren die moe zijn en al weenend voortloopen. Diep aangedaan was men bij het zien van hun langzaam en met moeite loopen, met hun witte kleederen, zichtbaar met diep-rood bloed besmeurd. Vriendelijk en met groot medelijden en innige toegenegenheid was de troost van haren metgezel die haar liefkoosde. Ze hadden juist gerust [1]), keken gedurig om, vermeldden hun misstap; wat nu te doen? 6. Er was een vrouw, juweeltje uit de kraton, meêdoogenwekkend en bedroefd bij het verscheiden van den vorst. Welriekend van de muskus, hetgeen door het gevolg werd waargenomen, slap en vermoeid, als ware zij een wandelende jonge boomtak. Zij klaagde: „moeder! ach ik; vader de koning! waar moet uw deerniswaardig kind heengaan?" Ten teeken dat de weenende prinsès was, kan strekken, dat zij werd getroost en door een dienares gedragen in de slendang.

7. Het zou te veel zijn alles te vermelden. Wij spreken nu over Yudhiṣṭhira, die naar het slagveld ging met koning Krĕṣṇa en Arjuna in zijn gezelschap; en uitgekozen waren de scharen die hen volgden. De tocht was aangenaam en ongestoord; als fakkels hadden zij hun pijlen, die schitterend licht gaven. Bloemen, geelgemaakte rijst, korrels en offeranden brachten zij mee; die strooiden zij voortdurend op den grond als huldeblijk. 8. Zij zouden immers uitgaan om het lijk van Droṇa op te sporen, dat achtergelaten was op het slagveld. Dat dit voorheen gescheiden werd van het hoofd, dat wilden zij herstellen, door het te vereenen met het lijf dat in den wagenbak nog lag. Ook wilden zij naar Bhīṣma gaan, die zich in mijmering verdiepte op het pijlenbed; dien beiden wilden zij hun eer betoonen. Want beiden waren machtig en bovendien hun leeraren geweest [2]); daarom ging het den Pāṇḍawa's aan het hart.

9. Eenzaam was hun weg ...... waarlangs zij zich naar het Oosten richtten, open vlakte, hellingen en ravijnen, rivieren, trās [3]) op zandig terrein, hapa-hapa's [3]) in groepjes omringd door (?) katang-katang-gras. Er waren enkele boomen flauw zichtbaar, beneveld, donker in rijen, dof en wazig; steilten waren eng en nauw en hadden scherpe hoeken, dichtbegroeid en nauwelijks te zien. 10. Gelijk de handelingen van de menschen in de stad, zoo was de aard van de bekoorlijkheden in den nacht. De donder wekte de gedachte aan een curing [4]) van een jeugdige prinses (voor wie een slamĕtan gehouden wordt) nu zij voor het eerst de stonden had gekregen. Een geurige witte sluier, daarmede was de dichtheid van de mist te vergelijken, die de boomen op de open vlakte omhulde. Het gloeien van vuur op de helling van den berg, ginds in de verte, was als gouden borèh op het slagveld.

---

1) Vertaald als stond er *wāhwārаryan* i. v. p. *wanya rwarwan*, waarmee wellicht bedoeld wordt: zij vermaten zich in liefde zich te vereenen.

2) Lees *guru tatwanira* i.p.v. *gurutatwa nira*.
3) Naam van een gewas.
4) Naam van een muziekinstrument.

ZANG XXIII.

1. Koning Yudhiṣṭhira trok voort; men deed gezamenlijk een poging, het midden van het slagveld te bereiken. De beste prinsen Arjuna en Krĕṣṇa liepen voorop en brachten bloemenhulde onder het loopen. Zij vonden reeksen lijken, die overal op het slagveld lagen en hun den weg versperden. Het was zeer moeilijk om te gaan; de stapels van olifanten, paarden en schoone strijdkarossen werden steeds hooger.

2. Verschillende personen kwam men tegen onderweg; men trachtte te vragen naar den weg, een piek als stok gebruikende. Er waren er die met hun tulband ongedeerd gebleven waren, met harnas, armband en halsversiering. Hun lijven waren rood, ... zeer glanzend tot en met het aangezicht. Zij waren blijven leven; men had hen niet ontdekt, daar zij bedolven waren onder lijken; zoo gaven ze ten antwoord op een vraag. 3. En wie op handen en voeten liepen, trachtten een weg te vinden en keken uit naar iemand die medelijden zou kunnen hebben. Verbrijzeld was hun lichaam; hun leven liep gevaar gansch opgeslurpt te worden; zij droegen vlaggedoek, dat van de natheid glansde. Diep werd hun stem gehoord, toen ze om water vroegen; dat wekte medelijden. Ze maakten een sĕmbah vol dankbaarheid, wanneer hun een sirihpruim gegeven werd, hetgeen diep mededoogen ten gevolge had.

4. Toen vorst Yudhiṣṭhira op het slagveld vorderde, werd het steeds vreeselijker met de lijken. De volheid van de bloedzee werd door het schitteren van het weerlicht zichtbaar. Daar zagen zij de spoken en de geesten, die zich in groepen dol vermaakten. Ze waren dronken; verzadigd van bloed en vleesch tornden zij strijdlustig tegen elkander op. 5. Het slagveld, van groote schoonheid, doch moeilijk te bereiken, was duidelijk te zien door de juweelen rompen der karossen en harnassen, helmen en sieradiën, benevens kronen, oorsieraden, die zeer helderen en lichten glans verspreidden. Zoo werd de nacht tot dag, door het schitteren der wapenen.

6. In het ravijn tusschen de lijkenbergen werd de stroom van bloed gestuit door paardenkadavers. De holten der borstkassen van de koningsolifanten maakten de grotten uit; de wellen werden vertegenwoordigd door het opborrelende bloed. Het gras vormden de knevels, en de steenen: hoofden, terwijl zwaarden en pijlen te beschouwen waren als opgroeiende alang-alang-spruiten. En het slijk was dan de rottende etter; de uitvloeiende faeces van de lijken waren een bron van vermiljoen.

7. Daar hielden de zeer vromen halt, volhardend in ascese. Als bidstok gebruikten zij een hand met harten [1]) bij wijze van bloemen, en merg bij wijze van sandelpoeder. Als kastekoord droegen zij darmen en als rozekrans de glanzende tanden, terwijl als lingga oogen werden gebruikt. Zoo hurkten zij in het bloed, standvastig wachtend op de nederdaling van god Bhairawa [2]). 8. Die prees hen onophoudelijk en riep: zege, zege; dit werd vernomen door Yudhiṣṭhira. Die wensch betrof het welzijn van Yudhiṣṭhira en het slagen van zijn plan. Want Bhairawa was zéér tevreden dat de Pāṇḍawa's vrijwillig hem vereering brachten. „Wie toch is vromer wel dan gij?" zei hij; ook was hij aan de zijde van de Pāṇḍawa's.

9. Ten slotte werd het lijk van Droṇa aangetroffen in een wagen; en het hoofd werd ook gevonden [3]); men ging het halen op (een schaal met) heilige bloemen [4]). Zij [5]) gaven zich de meeste moeite, hun hulde en eerbied aan den leeraar te betuigen, deemoedig hem te naderen en de añjali te maken. Zij vroegen nederig vergiffenis voor al hun handelingen, en daarop deden zij een loflied hooren:

10. „Voortreffelijk heer aller brahmanen, dit is het eerbetoon van ons verdoolden op het pad van domheid en van schande. Wij smeeken te ontvangen de gave als ambrosia, aan de voeten van den verheven

---

1) Lees: *kinĕmbanganira hati* i.p.v. *kinĕmbangani rahati*.

2) Men vergelijke ook Oudheidkundig Verslag 1930, pag. 142-3.

3) Lees: *katĕmu* i.p.v. *hakĕmu*.

4) De woorden *sĕhar kaki*, hier vertaald met: heilige bloemen, vindt men ook Ghaṭotkacāçraya, Lontar Bat. 847 folio 61 verso 2; Kāmandaka, Lontar Bat. 510 folio 14 recto 4; een manta, Lontar Bat. 204 pag. 12 regel 2.

5) Yudhisthira c.s.

leeraar, die volleerd is in de wéda's. Voor de euvele daden van ons, Pāṇḍawa's, die ons vergrepen hebben aan den leeraar, moogt gij vergiffenis ons schenken, opdat wij niet ter helle varen. 11. Want gij en niemand anders zijt de machtige Páçupati, de Toevlucht dezer gansche wereld; gij zijt de kern der hoogste waarheid, het eindpunt van het grove en het fijne; gij doet u voor als niet te vatten, alomvattend, hebt waarlijk geen gelijke in uw mysterieuzen aard. Gij zijt de vorm van Buddha en de vorm van Çiwa, die, zichtbaar geworden, der wereld heil bewerkt."

12. Aldus was hun gebed; vervolgens deden zij in alle stilte eerbiedig en met bloemen hem van hun hulde blijken. Ten slotte namen zij oorlof om heen te mogen gaan, toen middernacht al was verstreken. Zij waren bang dat reeds de dag zou komen; zij spraken van de sterren, waarmee zij zich steeds vergewisten van den tijd. De heilige Bhīṣma en geen ander was het, tot wien zij zich door een ingeving richtten.

13. Toen troffen zij daar inderdaad den heilige ook aan; het onderhoud was levendig. Mooie bloemen, mantra's en japa's werden steeds door hen gebezigd met Krĕṣṇa. Hij die vereerd werd, verklaarde verheugd te zijn op het zien der komst Yudhiṣṭhira's. Dit bleek hieruit, dat hij verslapte in zijn mijmering en oogenblikkelijk ophield met zijn overpeinzing [1]). 14. Toen trad Yudhiṣṭhira naar voren om af te wisschen het stof der voeten van den heilige. „Luister naar het geween van uwen kleinzoon, voortreffelijkste van de heiligen. Hij smeekt u om vergiffenis voor zijn wandaden; voorwaar hij was zeer slecht, dat hij zich in den strijd gestort heeft tegen den leeraar; terecht wordt dit later gelaakt, en komen wij in opspraak bij de groote menigte.

15. Wat aangaat Droṇa's dood, die maakt mij diep beschaamd. Wel is het op zijn bevel geschied, maar toch was dit wel wat misleidend en onaangenaam. Want ongetwijfeld word ik aangewezen als zondaar en zeker treft mij schuld. Dit nu kwelt steeds het hart van uwen kleinzoon, o groote heilige. 16. Derhalve wil ik smeeken aan de voeten van den voornamen heilige; moge dit worden verhoord. Deel mij het middel mee, om zoo het mogelijk is aan zonde en wangedrag te ontkomen, want grenzeloos is de verwarring van mijn hart. Wie toch zal later na uw dood zich over mij ontfermen?"

17. Zoo smeekte vorst Yudhiṣṭhira tot den voornamen heilige; die gaf den vorst een wenk. Hij kuste Dharma's zoon; hiertoe was hij in staat door de intreê van zijn kracht [2]). „O mijn kleinzoon, wees niet bang; hoe zou straf u treffen? Ook is het toch beschikking van het Noodlot dat de Kaurawa-partij zal ondergaan. 18. En het is toch duidelijk, mijn beste kleinzoon, dat gij zult zegepralen en beschermer van de wereld worden. Krĕṣṇa en Arjuna zijn uwe helpers; zet voort den vreeselijken strijd." Aldus sprak hij bedaard doch met nadruk; liefkoozend gelastte hij daarop de Pāṇḍawa's naar huis te gaan. Hij vreesde dat zijn hart bij het zich richten tot het ondenkbaar Ledig zou gebonden worden. 19. Gerust waren toen zij, die gunsten zich verworven hadden; zij maakten allen tegelijk vol eerbied een sĕmbah. Na het stof der voeten van den besten heilige gebruikt te hebben als reinigingsmiddel, keerden zij weer naar het legerkamp; als hadden zij gebaad in de beste badplaats, werden zij afgehaald door hunne troepen. Allen waren verheugd en opgewekt, maakten zich klaar om op te rukken bij het verdwijnen van de duisternis.

ZANG XXIV.

1. Toen het dag werd, trok koning Yudhiṣṭhira ten strijde met zijn leger,

1) Lees *marĕn ayoga* i.p.v. *marĕṇa yoga*.

2) Hij was voordien n.l. voortdurend krachteloos. Lees: *sĕgĕr* i.p.v. *sĕgĕh*, onthaal, dat hier geen zin heeft.

strijders en vorsten in dichte drommen. Ze stelden zich in dichte rijen op; het gelid was stevig en paraat. Terwijl het moorden reeds zijn gang ging, bleef men in het gelid, compact en ondoordringbaar als de onbewegelijke zee. (2) Buitengewoon was de bedrijvigheid der helden-strijders; niemand trok terug. Alle vorsten-helden raakten verwoed in het handgemeen en streden tegelijk. Hoeveel duizenden soldaten werden niet gevangen genomen mèt olifanten en met wagens. Er kwam een berg van lijken en een zee van bloed, die steeds meer ondoorwaadbaar werd door overvolheid. 3. Er worde niet uitvoerig van den strijd verhaald; het was als de botsing van twee bergen. Een vollen dag lang was men slaags en sloeg elkander vreeselijk neer. Ten slotte werden alle helden-in-den-strijd vermoeid en uitgeput. Ze hielden op met vechten; bij den ondergang der zon trokken zij haastig terug en gingen uiteen.

ZANG XXV.

1. Er worde niet gesproken over den toestand der vijf Pāṇḍawa's; luistert naar Suyodhana, die thuis was aangekomen. Hij overlegde met de vorsten en het leger, sprak onder drinkgelag wat nu wel de tactiek moest zijn. Toen vroeg vorst Karṇa aan den Kuru-vorst een wagenmenner, die geschikt zou zijn voor steun in het gevaar. Deze moest eenigermate Krĕṣṇa evenaren — was zijn wensch — opdat hij, Karṇa, met volle kracht kon strijden. 2. „Alleen de Madra-koning, Çalya, is daarvoor geschikt", zoo sprak Karṇa, en Çalya werd daartoe voortdurend aangezocht in tegenwoordigheid der vorsten. Voorzeker zou de vijand vernietigd worden door vorst Karṇa, indien men hem zijn wensch inwilligde. Daarom keek Kurupati Çalya aan en richtte zich beleefd tot hem. Alle mogelijke zoete woorden gebruikte hij voor die smeekbede; het was belachelijk! 3. Boos werd vorst Çalya; hij vatte het op als puren hoon van Karṇa. „Wat, moet hij met zoo iets aan „komen zetten?!" (zei hij), stond op en was op het punt naar huis te gaan uit groote verontwaardiging. Koning Duryodhana was echter op zijn hoede; hartroerend smeekte hij om medelijden, terwijl hij Çalya omarmde. Zijn tranenstroomen sneden door het hart, terwijl hij om ontferming smeekte en zich vernederde [1]). 4. Een tweestrijd maakte zich van koning Çalya meester [2]) en eindelijk pas gaf hij gehoor aan het smeeken van koning Suyodhana. Slechts eischte hij van koning Karṇa dit: „Vorst Karṇa mag gedurende den strijd geen kleineerende woorden uiten, o vorst", sprak hij nadrukkelijk tot Kurupati [3]). Nadat hem dit was toegezegd, werd Kurupati blij, en overlaadde Çalya met geschenken en met spijzen.

5. Er worde verder niet gesproken over hun handelingen in den nacht; wij keeren tot de vorsten van de Pāṇḍawa's terug. Het behaagde hun, na over het bevel te hebben overlegd, zich in de eenzaamheid terug te trekken om het algemeene welzijn te bevorderen. Vereering en devotie en lichaamsreiniging verrichtten zij, met prevelgebed en meditatie. Zij maakten zich bij het verdwijnen van den nacht gereed en wieschen het gezicht, reinigden zich terwijl alle vorsten zich alreeds hadden getooid.

ZANG XXVI.

1. De dag brak daarop aan, de trommen, bekkens en klaroenen klonken met een luid gedaver. De oorlogsbekkens donderden terwijl de troepen zich verzamelden; ze trokken voorwaarts onder luid geschreeuw, betwistten aan elkaar den voorrang. De vorsten hadden zich al uitgedost in groot ornaat en reden voort in ongeëvenaarde

1) Lees *kasor* i.p.v. *katon* (vergelijk Arjunawiwāha XII, 14).

2) Lees *koluyan*; Juynboll's „teleurgesteld" lijkt minder juist van nuance.

3) Lees *alpaka* i.p.v. *alpana*; de vertaling van regel 2 en 3 is dan nog niet geheel zeker.

strijdkarossen. Koning Yudhiṣṭhira vooraan, Bhīma, Nakula en Arjuna rukten voorwaarts aan de spits. 2. Het was alsof de aarde spleet, zóó vol was het van de menschenmenigten, die zich in drommen moeilijk voortbewogen, geen ruimte lieten en een luid gedruisch veroorzaakten. Het strijdlustig leger was gelijk een zee van vuur, die het heelal verslond bij het oplaaien. Bij aankomst op het slagveld was het vol soldaten, tot aan de flanken der bergwouden toe. Zij allen maakten zich gereed in hun gelederen; zij sloten zich aaneen, terwijl weer anderen zich van hen scheidden om den vijand op te zoeken, en allen juichten luid.

3. Vorst Krĕṣṇa sprak tot Arjuna: „Welk middel denkt gij toe te passen, nu gij vorst Karṇa hebt tot tegenstander, die nu juist onaantastbaar is, zeer krachtig en befaamd? Daarbij komt nog, dat de sterke Çalya vast en zeker zijn wagenmenner wordt. Bezin u [1]) op een slagorde en treed bezonnen tegen hem in het strijdperk; sta dus niet stil". 4. Zoo sprak Janārdana; prins Arjuna antwoordde snel: „Uw woorden zijn volkomen juist. Nu dacht ik, dat gij de halvemaan-slagorde zoudt formeeren. De aard van Karṇa is bekend; gewis valt hij onstuimig aan om woest en steeds met spoed dan op te dringen. Hij worde bij zijn aankomst om amok te maken spoedig overweldigd; men trachte hem te krijgen en gezamenlijk te lijf te gaan en wij zullen ons best doen hem te overstelpen".

5. Die woorden van prins Arjuna verwierven goedkeuring; de ontelbare karossen en de olifanten moesten zich toen opstellen. Aan het hoofd der rechter punt der vaste halvemaan-slagorde stond prins Bhīma. Op de linker prins Sātyaki, Arjuna vooraan en in het midden Dharma's zoon. Nakula en Yuyutsu stelden zich op; ook Sahadéwa had zich klaargemaakt. 6. Hun opstelling was nu reeds vast; de vorsten moesten vlug hun plaatsen innemen. De dichtheid van het heir was ongemeen; de Zuider- en de Noorder-einden waren nauwelijks te zien door grooten afstand. Als voorpost gold een deel, dat een lakṣa, een koṭi telde, klaar en overal strijdvaardig. Een enkele werd voor vijand aangezien, omdat hij wat te ver naar voren was gegaan; een ander werd onzichtbaar.

ZANG XXVII.

1. Nu worde dan verhaald van vorst Karṇa. Hij had zijn slagorde reeds opgesteld, daar hij vroeg in den morgen opgetrokken was. De menigte der vorsten leek een woud, waarvan de dichtheid werd gevormd door de talrijke wapens die de ruimte vulden. Er kwamen steeds meer menschen nog tevoorschijn, hun aantal nam maar toe, zoodat zij snel, zoover het gezichtsvermogen reikte, zich hadden uitgestrekt en alles vulden. Het leger schitterde gelijk een berg, die bij zonsondergang beschenen wordt door zonnestralen, wat vreesaanjagend was. 2. Vorst Kurupati had de kreeft als slagorde, volmaakte opstelling van Karṇa, uitgespreid. Karṇa, geen ander, was de snuit, terwijl zijn zoon steeds bij hem bleef. Wat nu betreft de sterke rechter schaar, die werd bezet door Durmukha den woesten, machtigen, met Angçuman den held. Çakuni en de dappere Sudharma waren op de linker. 3. Wat nu betreft den nek, Vorst Kurupati nam hier plaats, omringd door niet te tellen prinsen. Lichaam, staart en rug werden bezet door vorsten en door helden, die geweldig dapper waren. Soldaten, olifanten en karossen waren als een stortzee, die opklimt tot den voet eens grooten bergs, de vorsten zouden dan de spartelende visschen zijn die, naar zich begrijpen laat, de lust en aandrang tot den strijd verhoogden.

4. Toen sprak vorst Karṇa, zich tot Çalya richtende, niet zonder zelfverheerlijking: „O vorst, het groote leger van de Pāṇḍawa's, in het gelid geschaard — hoezeer, ach, is dàt te beklagen! Want aanstonds zal het door mij een berg van lijken worden. En waar bevindt zich nu de plaats

1) Lees: ingĕt-ingĕtĕn i.p.v. ingĕt-ingitĕn.

van hem die Arjuna geheeten is, die met zijn broers vernietigd moet? 5. Ik begeer hen vlug tot brij te maken in den strijd en schimmen te doen worden. Zij zullen stellig door mijn pijlen tot kerrie stukgestooten worden; zij zullen zeker fijngemalen worden als het binnenst' van den pisangstam. Let op, of niet de zee van bloed zal wassen en rood mijn pijlen zullen zien. Nooit neem ik plaats meer op den leeuwenzetel en men mag het mij doen boeten, als dat niet in vervulling gaat; verachten mag de wereld mij."

6. Zoo sprak Karṇa; met tegenzin door deze woorden gaf vorst Çalya hem ten antwoord: „Och foei, wat zijt gij toch laatdunkend; gij schimpt maar zonder acht te slaan op wat een ander denkt. Praat niet te veel, ga maar gauw strijden met uw vijand dáár. Ik wil graag zien, wie door u sneven als laron's die zich storten in het vuur. 7. Hoe zou ik er niet om lachen als gij zegt uw vijand, die geweldig dappere helden, tot pap te zullen maken! Hoe zou dat waar zijn; het is toch grootspraak! Integendeel, gij zult door Bhīma en Arjuna gekookt worden. Ik zie al dat uw hart zoo aanstonds omgewoeld zal worden door de pijlen, der tong des doods ten prooi. Foei, foei, voorzeker zal uw lichaam later de korst zijn in den helleketel; let op mijn woorden!" 8. Zoo sprak Çalya; vorst Karṇa hoorde het woedend aan en kon niet anders dan in toorn ontsteken. Maar Çalya maakte hem nog meer beschaamd, zoodat hij in een pijnlijke positie raakte. Want ter vergadering had hij beloofd, zich neer te leggen bij wat Çalya zei. Hij ergerde zich dan ook, maar moest er zich aan houden; toen maakte hij zich klaar om op te trekken.

19. Karṇa vertrok; zijn strijdkaros was fraai door onberispelijke diamanten, waarvan de glans zich overal verspreidde. Hij sprong in het oog gelijk de zon, zijn kroon had hij reeds op, en stevig tooide hij zich met schitterende sieraden. Speelsch keek hij zijn vijanden aan, gelijk in vlammen staande wouden en gebergten dan wel een vuurzee die oplaait. Hij liet zijn wagen sneller rijden, spande zijn boog, die angstaanjagend kraakte. 10. De vorsten allen met hun wagens altegader drongen om te handelen, met vorst Duryodhana en Çakuni, tezamen met de scharen helden. Hun opgewonden aanval leek wel op vulkanische uitbarstingen of bergstortingen, terwijl de troepen aanstormden gelijk neerrollende rotsblokken. Voorts vielen duizend woedende olifanten alverpletterend aan; en wat door hen betreden werd, geraakte in verstrooiing en beroering. 11. Toen mòest Yudhiṣṭhira's voorhoede het ook wel afleggen; ze werd gegrepen, nagezet, verstrooid, vertrapt. Uiteen gejaagd, hield niemand stand; een ieder, dien de vijand aantrof, werd met het mes bewerkt; het gelid werd door den aanval omgedraaid. Tienduizenden, ja honderdduizenden, van de eigen troepen afgesneden, maakten, aanstormend van ter zijde een tegenaanval, alsof zij de achterhoede waren [1]). Men werd omsingeld, overvallen, platgedrukt, gemalen, in het nauw gebracht door het overwicht van vreeselijke helden. 12. Men raakte vluchtend des te meer nog uit elkaar uit groote vrees voor den verwoeden aanval van den onverschrokken zonnezoon. Want sedert hij den reuzen-zoon van Bhīma had gedood, was er nog niemand, die tegen hem opgekomen was. Nu was hij als de Dood, die vurig pijlen afschiet om den vijand te vernietigen, vlammend van toorn. Dapper verwoestte hij de slagorde als maakte hij de wereld in een oogenblik tot pap of deed den Méru nederstorten.

13. Toen spoorden de Paṇḍâwâ's schreeuwend tot een tegenaanval aan om koen te strijden en den vijand te verpletteren. Koning Yudhiṣṭhira en alle vorsten rukten op, terwijl hun pijlen onophoudelijk vlogen. Madrī's zonen drongen er bij het geslacht der Yadu's en Çikaṇḍī op aan, toch op te passen [2]). Luid lachte Arjuna; het kraken van zijn boog weerklonk als hij

1) Deze voet is niet erg duidelijk; de vertaling is niet meer dan een gissing.

2) Of: Madrī's zonen deden hun best; de familie der Yadu's en Çikaṇḍī waren op hun hoede.

gespannen werd. 14. Snel sprong Bhīma vooruit, terwijl hij, onder krijgsgeschreeuw aanrukkend, zijn knots naar links en rechts deed zwaaien. Zwaar woog de woede van den onweerstaanbaren Bhīma, die half verblind en zonder vrees verwoede amok maakte. Allen, die hij aanviel, werden neergestooten, weggeslingerd, omvergeworpen, verspreid, verdelgd, geslagen, opgestapeld, verbrijzeld en geschud door zijn bergen van pijlen, die onweerstaanbaar rolden als golven angstaanjagend.

ZANG XXVIII.

1. Vorst Karṇa werd omsingeld en in 't nauw gebracht; men gunde hem geen tijd, door hem met krachtige pijlen te beschieten van nabij. Doch onverschrokken hield hij stand, blikte naar links en rechts, en gaf door wenken orders aan zijn leger, dat zwaar gehavend terugebde. Toen rende Bhīma ijlings voorwaarts in een stormaanval, en Karṇa zag hoe hij karossen, olifanten nedermaaide; hij rukte uit elkaar en sloeg tot pap wat hij maar voor zich had en onderhanden nam; tegen den grond smakte hij het met zijn knots. 2. Maar Karṇa, Sūrya's zoon, deed een verwoeden tegenaanval, nog bijgestaan door Suséna uit de zevende Gaṇa. Ook vorst Suyodhana en de voornaamste sterke helden stróómden toe (om Karṇa bij te staan).

De heldenstrijders van den vorst der Pāṇḍawa's spanden zich in, een woesten aanval te ontketenen, meer dan tevoren [1]). Alom was 't uitspansel vervuld van pijlen die tegen elkander botsten; de bliksemschichten knetterden oorverdoovend. 3. De twee partijen in hun gesloten slagorde ontmoetten toen elkander in hun worsteling, en raakten in een strijd van man tot man. Sommige strijders werden tot stilstand genoopt door een vloedstroom van vijanden en deinsden terug, doch met vereende krachten hielden anderen stand en maaiden hunne tegenstanders neer. In dolle woede en met inspanning van alle krachten tastten ze elkander aan; nu eens drong met geweld de eene partij naar voren, dan weer de andere, terwijl ze in het wilde staken. Velen ontvingen gapende verwondingen, doordat ze elkaar de borsten openreten; ze rukten elkaar de longen uit het lijf. 4. Het slagveld was verschrikkelijk; beide partijen leden verliezen en brachten ze den ander toe, nog afgezien van de gekwetsten die zich pijnlijk terugtrokken. En menigeen van de voornaamste helden werd overmand: Suséna kwam te vallen door de hand van Sātyaki. Yudhiṣṭhira trad in het strijdperk met vorst Karṇa; hun beider machtgloed laaide op. Ze deinsden achteruit en vielen toen elkaar weer aan; de tegenstander van vorst Karṇa werd door een pijl getroffen.

ZANG XXIX.

1. Toen Karṇa week, zette het heir der Pāṇḍawa's hem na. In een lawine vielen ruiters en olifanten op hem als een bergstorting. Over den afstand van één roep week 't leger van de Kaurawa's terug; ze werden voortgestuwd en onder den voet geloopen. De gelederen waren opgelost; ze stroomden terug, wanhopig door de pijn der steken, zochten hun toevlucht in 't (ontoegankelijk) ravijn. 2. Hierdoor geraakten Duryodhana, Çakuni en Karṇa in een moeilijke positie, legden het af en zochten de ruimte op. Açwatthāmā, Jayawikaṭa en Duççāsana geraakten hierdoor zichtbaar. Ze werden achtervolgd door Bhīma, die hen met kracht beschoot, hen grimmig hoonde en met zijn vinger dreigend naar ze wees. Hij sprak toen slechte woorden tot den koning der Kuru's, dien hij uitschold. 3. „Kom, houd toch stand, Duryodhana, jij zoon van dien ellendigen blindeman. Je vlucht, je bent beschaamd, bevreesd om mijn gezicht te zien en houdt

1) Of: hun aantal aan het front nam toe.

je schuil uit angst. Ziehier je vijand die verlangt, je hals in het strijdperk af te snijden. Foei, kijk eens om, maak een sĕmbah voor mij, jij kreng dat nog verlangt te leven!" 4. Zoo sprak Bhima; Duryodhana werd boos en schoot voortdurend pijlen op hem af, terwijl hij terug zei: „Jij schaamteloos zwijn, vol hoogmoed en boosaardigheid. Dat komt ervan, omdat je een echte boschreus bent, uitvaagsel van het heelal. Komaan, ik schaam me, jou te dooden, want dan zegt men maar, dat ik me verontreinigd heb!" 5. Zoo sprak Duryodhana; toen mikte hij op Bhīma met een voortreffelijken pijl. Doch Bhīma antwoordde door 't afschieten van uiterst tooverkrachtige Bhārgawa-pijlen. Toen werd de pees van Kurupati's boog kapot geschoten, en ook zijn bovenarm zou vast getroffen zijn, als hij niet snel daarop zich teruggetrokken had.

6. Behoedzaam naderde prins Duççāsana en spande zijnen machtigen boog. Zijn uiterst tooverkrachtige bhalla-pijlen vlogen snel en schitterend (door de lucht). Bhīma viel achterover op zijn zitvlak, maar kwam alras weer tot bezinning, stond op en schoot terug. Een tweegevecht ontstond; ze waren zóó verwoed, dat ze elkander in het nauw poogden te brengen en in strijd met goed fatsoen onder te krijgen; stof warrelde op. 7. Beiden waren ongemeen heldhaftig, beschoten elkander wederkeerig en volhardden moedig. Beider bogen braken; daarop namen ze andere bogen ter hand en spanden die. Toen nam Bhīma de houding van een strijder aan, strekte de (linker) wijsvinger dreigend uit, kwam naar voren en riep „foei"; hij hield zijn knots in de andere hand. Toen sprak hij, terwijl dat hij beschoten werd, en onvervaard zijns tegenstander's boog vastgreep: 8. „Och jij zwijn van een Duççāsana, vuilak, dat je mij toch nog weerstand bieden wilt. Ik ben erg blij, dat ik je vind; ik zal je ontweiden op het slagveld, bereid je daar maar op voor." Zoo sprak Bhīma en kwam rechtstreeks op hem af om hem te slaan. Dapper viel hij fluks aan, trok hem recht tegemoet, en sprong over een olifant. 9. Duççāsana was echter op zijn hoede, zoodat zijn strijdkaros alleen maar werd verbrijzeld. Hij antwoordde door met zijn spies te stooten en zijnerzijds terug te schelden: „O zoo, dit is mijn slaaf, die weggeloopen was, die dolleman; geef hem toch wat te eten! Hij is boos, dat ik indertijd bijna die slet van een vrouw van hem gehad heb!" 10. Zoo sprak Duççāsana, stond op het punt om weg te vluchten, maar werd gepakt, bij het haar gegrepen, doch sloeg met armen en beenen om zich heen; toen werd hij door elkaar gerammeld. Zijn gelaat was gezwollen, en verwond als hij was, werd hij nog uitgescholden ook, en kreeg voortdurend stooten met de knie. Op zijn beurt trachtte hij Bhīma nog te grijpen, maar die hield hem voortdurend onder met zijn knie. Duççāsana bleef zich zoo dapper mogelijk gedragen [1]).

11. Toen mengden vorst Duryodhana en patih Çakuni zich in den strijd en sprongen verontwaardigd naderbij. En alle Kaurawa's deden ijlings een stormaanval, om Bhīma met zijn allen te bestoken. Bhīma versaagde niet, maar lachte en hield stand, terwijl ze hem van alle kanten aanvielen. Arjuna, Nakula en Sahadéwa snelden hem te hulp. 12. Luid sprak toen Bhīma, zonder zich te storen om wat er voorviel om hem heen: „Gij alle helden, en de goden bovenal, ziet hier hoe Bhīma zijn gelofte op 't slagveld wil inlossen. Duççāsana's bloed, dat wil ik slurpen; ziet toe! En verder zal het nu voor het laatst zijn, dat Draupadi heur haren los laat hangen. Berust jij daar maar in, Duççāsana, en proef de vrucht van je gestâge slechtheid. Foei dat je nog tegenspartelt en je niet rustig houdt terwijl je wordt afgemaakt, ellendige hond die je bent. Wat beeld je je wel in? je wil je euveldaden zeker voortzetten! Dat blijkt wel hieruit, dat je weer òp probeert te komen!" 14. Aldus sprak Bhīma kort en bondig, omvatte hem met de armen, kreeg zijn buik te pakken en reet dien open. Toen

1) Lees *atahĕn* i.p.v. *atahĕr*.

raakte prins Duççāsana bezwijmd, terwijl zijn stukgereten borst werd opengerukt. Het leek alsof hij (in zijn stuiptrekkingen) nog onverschrokken, grimmig en verbitterd toesloeg, alsof hij bijten wilde. Bhīma slurpte zijn bloed, terwijl Duççāsana nog in den blinde om zich henen schopte, spartelde, greep en aan het stuiptrekken was.

15. Afgrijselijk was het schouwspel, hoe hij het bloed dronk van Duççāsana, en met zijn volle kracht het ingewand uittrok. Het was alsof hij wilde laten zien, hoe hij op een moment al zijn verlangens kon verwerkelijken. Zijn haar kon vergeleken worden met een roode wolk, zijn oogen met de zon, zoo alverlichtend, zijn boeren met den donder, en met den bliksem zijn smakken van tevredenheid. 16. Gansch rood besmeurd met bloed, gelijk hij was, kon men hem vergelijken met de wolken, rood door de zon gekleurd. Men kon Bhīma slechts houden voor een oprijzenden berg, zooals hij trots voortschreed. Toen gooide hij het lijk telkens omhoog, en ving het weder op, met kreten die op een reeks van donderslagen leken. „Hier heb je je helper" — en met die woorden slingerde hij het lijk naar vorst Duryodhana.

17. De Kaurawa-troepen hadden het toen verloren ; ze vloden weg, vol angst en vrees, nog nagezet en opgejaagd, terwijl Karṇa de Zonnezoon en de andere vorsten zich terugtrokken. Het ging gepaard met aardbeving, donderslagen, storm en donkerzwarte wolken. Het rommelde in het duister ; er lag een bleeke bank van glans in het luchtruim, dat werd doorkliefd van bliksemstralen. 18. Prins Arjuna ging met zijn wagen terug naar Dharma's zoon Yudhiṣṭhira, en Bhīma kwam te voet aanloopen ; hij lachte en manoeuvreerde behendig met zijn knots. Yudhiṣṭhira ging hem met vriendelijke woorden en een beminnelijke glimlach tegemoet. Allerlei drank en vruchten waren in overvloed reeds klaargezet. 19. Zij toefden onder den grooten wringin-boom, hielden een druk gesprek, en keken naar de voetknechts, paarden en olifanten die zich in groot getal huiswaarts begaven en vol vreugd beschutte plekken zochten. De strijders haastten zich blijkbaar, elkander voor te komen, vermoeid als ze waren, en voor den zonnebrand beducht. Ze richtten zich naar het gewapper van de vanen en hielden hun vlaggen in het oog.

ZANG XXX.

1. „Daar zijn dan nu de Pāṇḍawa's uiteengejaagd en overwonnen, vernietigd en verdelgd door Karṇa," sprak Çalya tot Karṇa met ironie, zoodat die meer dan woedend werd. Meteen viel Karṇa met zijn leger aan, tezamen met de Kaurawa's, die hevig schreeuwden. De tegenstanders schrokken allemaal, werden uiteengejaagd door dezen aanval, bevreesd en nagezet, in opschudding gebracht en neergemaaid. 2. Bij duizend' en tienduizenden hielden zij stand met kracht, zwenkten en deden een tegenaanval, maar kwamen in het gedrang en moesten zich weer ras verstrooien. Nog sterker gudste toen het zweet ; ze bleven allen staan, vlak bij elkaar met luid gekletter, terwijl ze niets dan „ach" slechts zeiden. Ze moesten wel hun plaats verlaten, vielen in hoopen over elkaar, stonden weer op, ontvingen slagen op het hoofd en houwen, en gaven nederig zich over. Bij koṭi's en bij arwuda's nam het aantal af ; weer anderen poogden onkenbaar zich te maken door zich onder den vijand te vermengen zonder ontdekt te worden. 3. Nakula en Sahadéwa hadden tegenslag doordat Karṇa en Yuyutsu hun strijdkaros verbrijzeld hadden. Çikaṇḍi wist geen raad, doordat zijn vaandel haken bleef, en Sātyaki sloeg de angst om het hart. Prins Dhrēṣṭadyumna wist geen raad, en vluchtte in het wilde weg met alle heldenscharen. Veel helden sneefden in den strijd ; en vorsten werden onverwachts op slag gedood door Karṇa.

4. Yudhiṣṭhira spande zich in, terstond een tegenaanval te ontketenen, tezamen met zijn troepen, en zich met inspanning van alle kracht te weren. Zijn pijlen, twintig

duizend wel, verpletterden den vijand die op stapels lag ; zij stortten zich maar steeds weer op hen af en beukten ze. Zijn krijgsgeschreeuw stiet Bhīma uit, terwijl hij het luchtruim met zijn pijlen vulde ; met hem hield Arjuna gelijken tred. Rotsblokken vlogen op, vier koṭi's wel ; terwijl zijn vele kletterende pijlen zich tot een berg opstapelden. 5. Vorst Karṇa werd tot staan gebracht ; zoo ook Duryodhana, getroffen door een pijl, maar toegegeven moet, dat zij zich dapper hielden. Al knarsend kwam de strijdkaros van Arjuna te staan vlak tegenover die van Karṇa, zoo dat ze elkaar te zien bekwamen. En al de heldenstrijders stonden hun man in het gevecht, zoodat tweekampen zich ontwikkelden. En de soldaten vochten [1]) aan den voet der bergen, weer anderen in de wouden, de ravijnen en de beddingen der stroomen.

6. Nu worde dan verhaald van Karṇa's strijd met Arjuna al op de strijdkarossen, met Krĕṣṇa en Çalya als de wagenmenners. Zij leken allebei bezeten door Rudra ; verglanzend en schitterend, nog des te meer tot flikkering gebracht door wapenen, die schurend langs elkander vlogen, zoodat er vonkenregens wegspatten. Als of zijvoor een oogenblik verdwenen waren met de wereld, zóó streden zij hun tweegevecht. 7. Hun beider strijd was ongemeen gevaarlijk en in hooge mate angstaanjagend, zeer bovenmenschelijk en vreesverwekkend. Het luchtruim was geheel gevuld met pijlen, de zon verduisterde en leek te dwalen, toen zij zich verwijderde naar het Westen. De goden keken toe ; met luid gedruisch moesten ze vluchten voor de wapenen, naar alle kanten in verwarring. De goddelijke ziener Nārada, die als een zwaluw vloog, werd zeer bevreesd ; zijn muts van boomschors raakte los en werd hem van het hoofd geslagen.

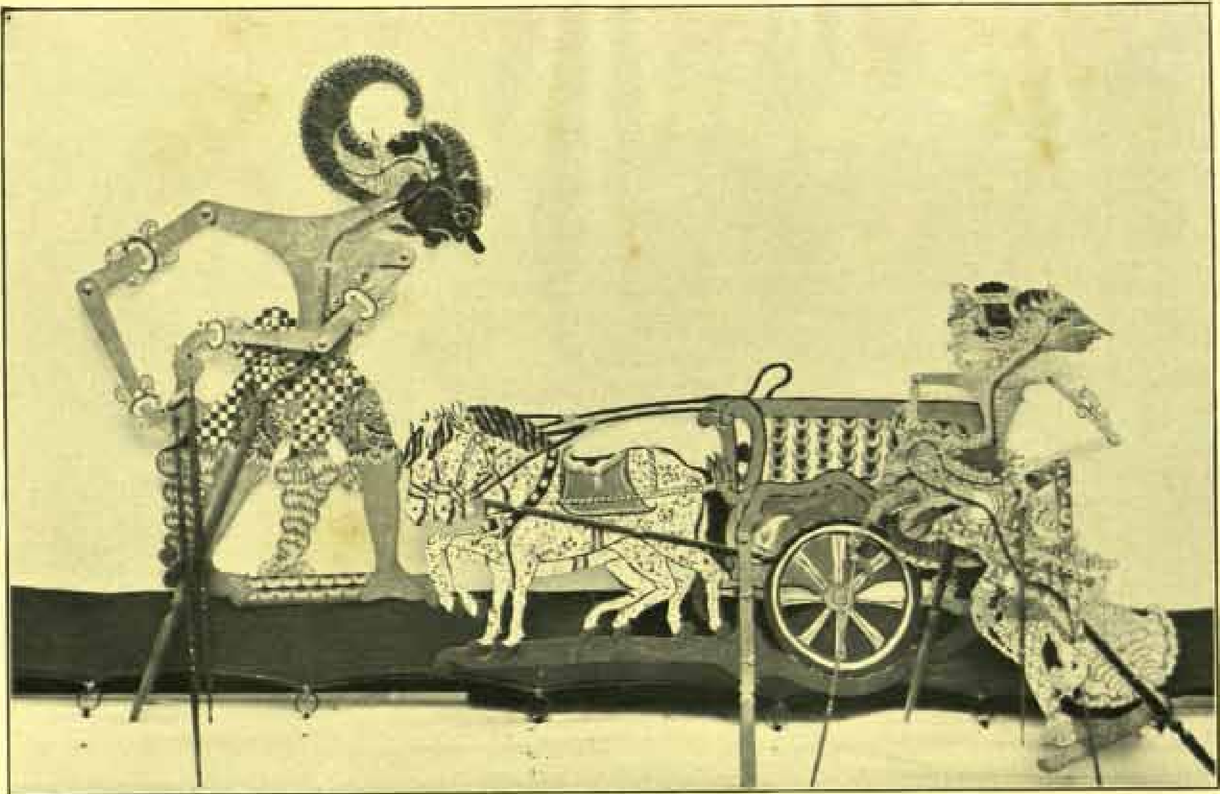
8. Door tooverspreuken riep vorst Karṇa een vreeselijken wind tevoorschijn, die snel was, wervelend en daverend. De pijlen werden weggevaagd en meegesleurd, met snelheid weggeslingerd, meegesleept, in massa door elkaar gekronkeld, en vielen in de zee. Het water van den oceaan geraakte aan het borrelen alsof het werd gekookt, zoodat de visschen stierven, uitgeroeid. Anantabhoga, vorst der slangen, werd opgeschrikt door de hitte van het water ten gevolge van de pijlen. 9. Maar beide strijders waren woedend dat hun afgeschoten pijlen al hun kracht verloren. Immers, helaas ! bij het samentreffen misten ze elkaar òf werden allebei versplinterd. Standvastig zette Karṇa toen de tanden op elkaar en nam zijn pijlen van onberispelijke kracht. De boog, dien hij met onverdeelde aandacht spande, was Sang Hyang Wijayadhanu en geen ander.

ZANG XXXI.

1. Zoodra vorst Karṇa den overwinningsboog ter hand genomen had, vlogen onfeilbare pijlen onophoudelijk in onafgebroken stroom, en overstelpend dicht op elkaar, van Karṇa's boog als was het een snelle waterval. 2. Meer dan verschrikkelijke pijlen kwamen tevoorschijn in verschillende gedaanten, volledig : nārāca, bhallaçara, kangka, warāhakarṇa, kṣurapra, sāyaka, ook vuur en Bhṛgu-pijlen ; voorts rotsgevaarten, slangenpijlen en nog windenpijlen ; 3. behalve dat de uiterst vreeselijke spoken, hoofden, rompen, armen, voeten en andere lichaamsdeelen, in het bijzonder daemons, duivels met wapens en in Kāla's vorm. Ze spuwden schroeiend vuur, ze vraten lijken, dronken het bloed. 4. Steeds werd het voller en opeens vielen ze in scharen aan onder het zwaaien van hun pieken. Verwoed verslonden zij de menschen, vermeesterden hen plotseling, vermaalden puike wapenen tusschen hun tanden. Weer anderen vlogen door de lucht die heelemaal gevuld was, door lichte kleur opvallend, in dichte drommen. Ze vochten zonder aanzien des persoons, ze weken af van hun gebied en zetten goden na.

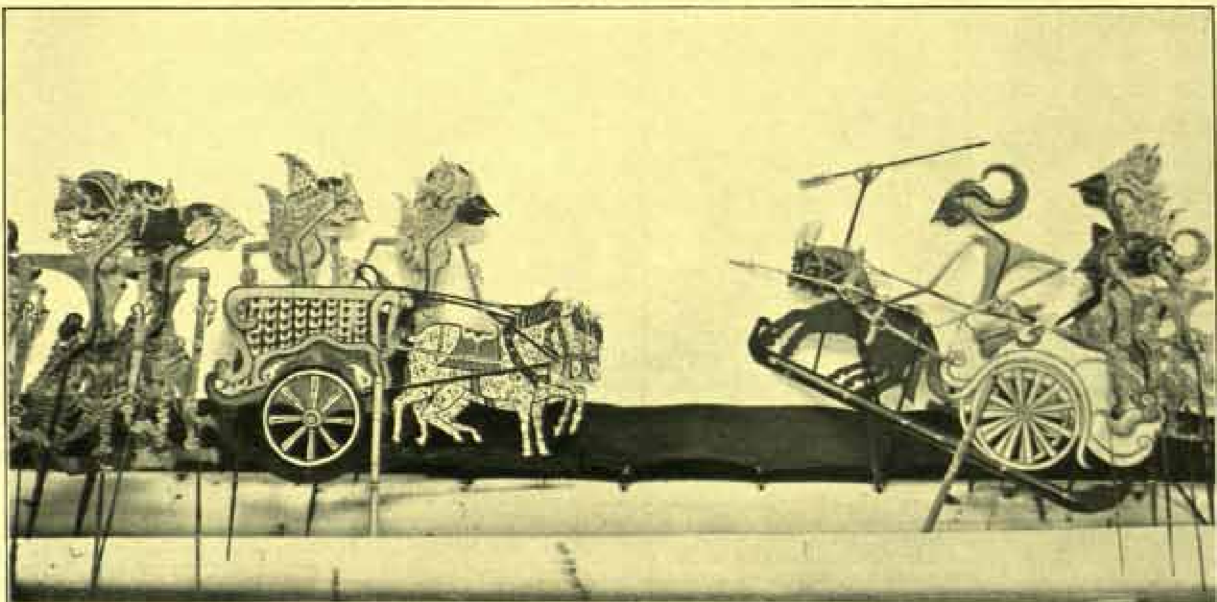
5. Maar Arjuna greep naar een pijl met goddelijke kracht, brahmāstra, die het ver-

1) Lees *pĕkāprang* i.p.v. *pĕkāmrang*.

Wajang-opstelling van Z. H. Pakoe Alam VII.

Zang XX, blz. 39. — Bhima deelt aan Drona den dood van Açwatthama mede.

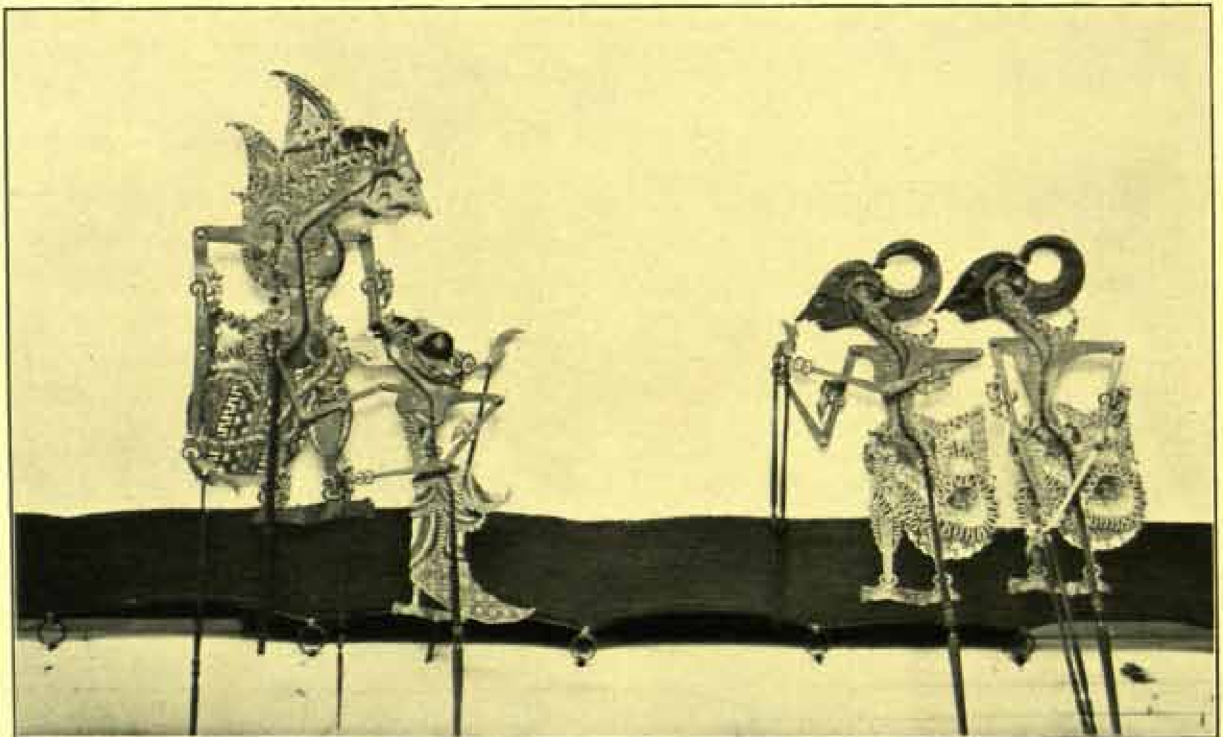
Wajang-opstelling van Z. H. Pakoe Alam VII.

Zang XXXI, vers 16, blz. 53. — Strijd tusschen Arjuna en Karna.

Balische teekening in het bezit van het Kon. Bat. Gen.

Zang XXXI, vs. 24: „......... nu is de beurt aan mij, kijk, je gaat dood".

Wajang-opstelling van Z.H. Pakoe Alam VII.

Zang XXXVI — XXXVII, blz. 58/9. — Nakula's bede aan Çalya en de droefheid van Satyawati.

mogen had, voortreffelijke pijlen af te weren. En Krĕṣṇa gaf hem het bevel, zich zeer te haasten, want het gillen van de zienerscharen in de lucht was oorverdoovend. 6. Meteen schoot Arjuna zijn machtige pijlen af, bij duizend' en tienduizenden. Die slaagden in het vernietigen der wangedrochten door ze te verdeelen, op te slorpen. Verbrijzeld werden ze en gebroken, vermolmd, maar waren niet bevreesd en grepen in het wilde naar lijken. In dichte drommen vielen ze aan, ze klapten, gonsden, sloegen. 7. Verwonderd spande Arjuna zich eindelijk ten tweeden male in. Toen kwam een pijl van goddelijken glans tevoorschijn, uit giftig vuur bestaand, en vlamde het allerwegen op; de spoken werden in een rooden gloed gezet en vluchtten angstig heen. Tot asch verbrand kwamen ze weer tevoorschijn, maar sloegen op de vlucht, en werden nagezet, zoodat niets overbleef.

8. Toen bleek, dat het ten einde liep met wereld en Suméru, want vuur ging naar verscheiden plaatsen, die ontoegankelijk en moeilijk te bereiken waren. Hemel en aarde werden overstelpt, verbrand. Dit maakte dat de rĕṣischaren gilden om de strijders toe te roepen: 9. „Hé Arjuna en Karṇa, gij beiden, maakt uw pijlen krachteloos. Het blijkt dat de wereld zal vernietigd worden door ulieden wanneer gij zoo voortgaat. Çiwa zal zeker toornig op u zijn. Gij moest u liever van listen maar bedienen!" 10. Zoo spraken de rĕṣi's, terwijl ze een bloemenregen neder deden dalen. Het tweetal kwam tot rust en deed zijn best, de pijlen krachteloos te maken. Meteen omklemden ze met kracht hun overscherpe pijlen. Ze waren even vaardig bij het pogen om elkaar te treffen en werden nooit in 't nauw gebracht.

11. Vorst Krĕṣṇa en vorst Çalya waren volleerde wagenmenners. Snel wisselden ze een verwoeden blik; als dansers zwaaiden ze met de armen en tegelijk draaiden de wagens. En bovendien vingen de paarden aan, elkaar te bijten bij de ontmoeting en hinnikten. De wagens gingen achteruit, onafgebroken draaiend, terwijl de zijden schampten. 12. Een aardbeving ontstond; de aarde werd gespleten door de wagenbakken. De bergen werden stukgescheurd en stortten neer, de zee werd mede heen en weer geschud en zwaar beroerd door het samentreffen van de opperwapenen.

Dit werd nog erger door het verschijnen van een verschrikkelijk grooten slang, 13. die op de heele wereld was bekend als Ardhawalīka [1]) en niet anders. Hij [2]) voelde zich genoopt om mee te strijden aan den kant van Karṇa, daar hij van ouds op Arjuna vertoornd was. Derhalve nam hij spoedig plaats in Karṇa's pijl. 14. Vorst Karṇa ging zóó in zijn woestheid op, dat hij hem niet had aan zien komen. Standvastig legde hij zijn besten pijl aan die juist aan het vlammen was, de kern van „Overwinningsboog", het puik van alle wapenen. De hals van Arjuna, daar was hij op gericht, met algeheele aandacht. 15. Vorst Çalya [3]) maakte hem toen juist opmerkzaam: „Je doet verkeerd; je schiet wel wat te hoog, zoodat je pijl zijn uitwerking zal missen." Zoo sprak hij; Karṇa gaf hem snel ten antwoord: „Wel neen, het is niet verkeerd, kijk maar, zoo gaat hij zeker dood."

16. Zoo sprak vorst Karṇa, en Krĕṣṇa werd behoedzaam. Hij gaf den wagen een benedenwaartschen stoot; die zakte een elleboog in den grond en kwam tot stilstand. Juist toen trof het goddelijke wapen, en raakte den kroon van Arjuna, die verbrijzeld weggeslingerd werd. 17. Vorst Arjuna ontstak in gramschap en siste van woede. Meteen bond hij zijn haar weer op, dat in de war geraakt was door het voortreffelijke wapen; met den witzijden haarband was het al weer opgebonden. Vervolgens deed hij al zijn best, een weergaloozen boog te spannen.

1) Zie voor deze episode ook Hazeu in Bijdr. Kon. Inst. 49, 1898, 175-204: De Nāga Arddhawalika bij de Javanen.

2) De slang hier mannelijk gedacht als bij de Hindu's.

3) In „Het Verraad van Çalya in het Bhārata-Yuddha", T.B.G. LXXII, 1932, pag. 596-617 onderwerpt (Prof.) Dr. J. Gonda de volgende episode aan een vergelijkend onderzoek.

18. Maar Karṇa was geërgerd, toen hem de slang toesprak: „Zeg Karṇa, leg je pijl weer aan, en haast je niet. Zooeven was ik meegekomen, maar het is door u mislukt. Maar nu moet je me niet verkeerd behandelen." 19. Zoo sprak de slang en deed zijn best, te melden hoe hij heette. Maar Karṇa sprak hem vol verachting toe en gaf hem order, heen te gaan: „Ach wat jij, ga weg en doe zooals je wilt met je vijand; het is mij nog nooit gebeurd dat ik om hulp vroeg terwijl ik aan het strijden was." 20. Zoo sprak Karṇa; snel vluchtte de angstwekkend groote slang. In woede sperde hij zijn vreeselijken bek wijd open en was verschrikkelijk. Hij wilde Arjuna opeten, en gierde rechtstreeks op hem af. Zijn tong was blauw-groen als saffier, en vlammend was het gif. 21. Prins Arjuna besefte dat zijn vijand Ardhawalīka en geen ander was. Ook had Krĕṣṇa hem nog gelast om op te passen. Toen werd den slang de kop van het lijf gescheiden door een pijl, zoodat hij stierf. Het lichaam, stukgereten door den pijl, leek op een berg die viel; verschrikkelijk.

22. Voorwaarts trok Arjuna en legde andermaal zijn boog weer aan. Toen hij zijn pijl afschoot, had hij geluk. De spaken van den wagen van vorst Karṇa werden verbrijzeld, en de pooten van de paarden werden afgeschoten. Dit feit was namelijk een gevolg van een vervloeking, vroeger uitgesproken. 23. Vorst Karṇa trok zich niet terug, maar greep zijn boog al hijgend in de hand. Prins Arjuna vreesde met schrik, dat hem een pijl ten tweeden male treffen zou. Hij rukte grimmig voorwaarts, den boog, waarover hij de mantra's had gepreveld, in de vuist geklemd. Het goddelijke wapen Paçupati had hij in de hand, dat met een tooverspreuk gewijd was. 24. Vertoornd ging Arjuna vorst Karṇa smaden: „Ach jij, nietswaardige daemon, viezik, kijk dit wapen nu eens aan. Berust maar in je lot, nu is de beurt aan mij, kijk, je gaat dood. Als je bang bent voor den dood, maak dan maar ijlings een sĕmbah, vooruit!" 25. Zoo sprak hij onder het aanleggen van een vlammenden pijl. Karṇa deed zijn best, zijn aandacht saâm te trekken op zijn tooverkrachtigen pijl. Terwijl hij aan het bidden was, werd hij in den hals getroffen en zeeg achterover neer. Onwrikbaar met een wrokkend hart viel hij als echte held daar in zijn strijdkaros.

ZANG XXXII.

1. Bij Karṇa's dood week het leger van de Kaurawa's ontzet terug. Nagezet en achtervolgd verdwenen ze in de wouden en daalden angstig af in de ravijnen en de beddingen van de rivieren. Het ging gepaard met een aardbeving; wolken verspreidden zich overal en het regende allerwegen bloed. De glans leek op een liggend lijk, en het onweer dreunde als ware het geween. 2. Zoo ging het met hem, die in den strijd gesneuveld was; wég was hij met al zijne bekoorlijkheid. Zijn tanden zijn met de çrīdānta-bloemen in een wedijver, en weg is het zwart der halfgeloken oogen. Bleek en verheven wordt het aangezicht; van glans beroofd en gapende vertoont de zware wonde zich. Alleen de helden-in-den-strijd vermeten zich, het tot het einde vol te houden op het strijdtooneel. 3. Het leek wel of de zon zachtkens liefkoosde den gevallen zoon. Daarom was rood het lichaam van den Zonnegod, bezoedeld met het bloed van zijnen zoon. De roode wolken zouden het bebloede draagkleed zijn, zeiden de menschen. Een wolk, die ver verwijderd was, scheidde zich af, en men vergeleek die toen met hem, die indertijd was weggevlucht. 4. Bij Karṇa's dood schenen de liefelijke wolken mee te willen sterven. Ze maakten zich gereed den dood te vinden en beweend te worden door het gebulder van de zee. Die wolken wekten den indruk genotvol paard te rijden in een snellen gang. Van tijd tot tijd werden ze door bliksems doorkliefd, en hun die het zagen, ging het door merg en been, hun hart verslapte.

ZANG XXXIII.

1. Om kort te gaan: na Karṇa's dood dolven de Kaurawa's het onderspit. Ze werden neergeveld, verstrooid, als in een bosch de dieren worden uiteengejaagd, verschroeid door Arjuna als door een vuur. Ze waren bijna verdelgd, en allen zouden weggedreven en overwonnen zijn, als ze waren nagezet tot in het kampement. De Kaurawa's zouden zijn uitgeroeid, wanneer de zon niet was ondergegaan, die als het ware medelijden had met hen die in verwarring vluchtten. 2. Alle troepen keerden weer naar hun kwartier, al jammerend, en wisten het zich maar niet geriefelijk te maken, door dat hun vrienden en familieleden, hun oudere en hun jongere broers gesneuveld waren; derhalve waren zij verschrikt, beangst. Ze koesterden het plan, zich te verschuilen in de bergen en de wouden, en heimelijk uit vrees te vluchten. Maar wat hen nog weerhield van het vlieden was de omstandigheid, dat vorst Duryodhana nog niet gesneuveld was. 3. Duryodhana was evenwel de eerste, die den moed had laten zinken; hij stond op het punt, den strijd maar op te geven. Want zij, op wie hij al zijn hoop gevestigd had als bondgenoot, waren gesneuveld en gebroken: Bhiṣma, Droṇa, Jayadratha, Karṇa en Bhūriçrawas waren vernietigd en gestorven. Gedaan was het met verwanten en familieleden, die de oogen hadden moeten sluiten; slechts weinigen die over waren, niet eens een kwart.

4. Derhalve sprak Duryodhana tot zijnen patih Çakuni, die onafscheidelijk dicht bij hem was: „Welke tactiek zal ons het best bekomen, vader, om ons ten goede te behoeden? Bezin u op bedrog in 't vechten om de vijanden te dooden; koester geen valsche schaamte. Het zal ons lot zijn om verdelgd te worden wanneer wij onverschillig blijven en niet om zien naar een listige taktiek. 5. Wanneer wij hen toch openlijk aantasten moeten in den strijd, dan zou het heel jammer zijn, wanneer nog één van ons zou moeten sterven. U moest nu maar heengaan en een middel zoeken dat ons baten kan. Gebruik misleiding en bedrog, al wat hun ondergang bewerken kan. Denk aan het geval eertijds met het lakhuis, en hoe zij in de bosschen zich verstaken toen wij hen met het dobbelen bestreden hadden".

ZANG XXXIV.

1. Zoo sprak Duryodhana, en Çakuni gaf kalm en met eerbied ten antwoord: „Houdt mij ten goede wat des vorsten dienaar zegt; ik zal uw woorden niet weerstreven. Ja zeker, als wij maar iets wisten te verzinnen, geheimen van bedrog en list toe konden passen! Ook is het reeds te krap, te laat, o Vorst, wanneer ge hun verwoeden aanval niet tegemoet treedt in den strijd. 2. Daar is immers vorst Çalya nog, een goede bondgenoot voor u, een steun-in-den-strijd. Hij is een onbaatzuchtig vorst, dapper en vol kracht, voorspoedig, heeft zich beroemd gemaakt en wordt geprezen in de drie werelden. Welk vijand sneeft niet door hem bij de ontmoeting in den strijd! Het komt er slechts op aan, in hoever hij ons liefheeft dan wel geen sympathie heeft jegens ons, en dat is zeker lastig om te weet te komen. 3. Maar kennelijk is hecht zijn sympathie voor u; aan het volgende kunt gij het toetsen: Wie heeft als hij tot Nakula die tot uw vijanden behoort, eene verhouding als oom? Toch is zijn hart niet omgedraaid om zich van u af te scheiden [1]) en over te loopen. De moeilijkheid is slechts hierin gelegen, dat hij zijn leven geeft aan de vijf Pāṇḍawa's. 4. Daarom moet gij hem smeeken om erbarming, hem als het ware dwingen en bewerken met uw tranen; ook moet gij hem verzoeken, eerlijk in den strijd te zijn. Blinde gehoorzaamheid als voor de goden moet gij koesteren voor de voorwaarden

1) Lees *malih-maliha saha* (van sah + conjunctief suffix).

die hij stellen mocht om het leger aan te voeren, immers hij is een toevlucht en een steun voor hen die strijden. Stellig zult gij, o vorst, den vijand overwinnen, wanneer zijn volle sympathie u toebehoort. Immers hij is ten volle Rudra's incarnatie, krachtig en energiek, vol mededoogen met de toevluchtloozen".

5. Zoo luidde Çakuni's advies; Duryodhana keurde het goed, ging er gretig op in. Toen ging Duryodhana naar Çalya toe en sprak beleefd tot hem: „Vader, ach, wil mij uw zoon roemruchtig maken; stel mij uw leeuwenmoed ten dienste. Gij moet der troepen opperbevelhebber zijn om mijne vijanden te dooden".

ZANG XXXV.

1. Talrijk waren de woorden van Duryodhana, die koning Çalya vol eerbied om ontferming smeekte. Maar deze gaf voorzichtig hem ten antwoord: „Niet zoo, mijn vorstelijke heer! Hoe zou ik, dwaas, een toevlucht kunnen vormen in den strijd? Ik ben immers ontbloot van kracht, nietig van macht, en heb te weinig invloed! 2. Ik zal desnoods mijn leven inzetten, wanneer gij mijne hoogst eerbiedige woorden aangenomen hebt: gij moet u namelijk verstaan met gene vorsten, Pāṇḍu's zonen, dan zult gij zeker voorspoed vinden, terwijl het geluk dan duurzaam is. 3. Wanneer zij echter weigeren, dan kunt gij op mij rekenen, dan hoeft ge mij niet bij te staan om hen te dooden in den strijd. Al zochten zij zich te verbergen en namen tot Çiwa de wijk, dan zou ik ze wel vinden en wel grijpen en dan stierven ze!" 4. Zoo sprak vorst Çalya, en beleefd gaf hem Duryodhana ten antwoord: „Al wat gij zegt is juist, o vorst. Maar het is nu wel erg laat; het ware beter, als dit eerder was bedacht. Denk toch aan het verdriet van hen, die hun verwanten hebben zien sneuvelen".

5. Zoo spraken die twee vorsten, die elkander trachtten te overtuigen. De zoon van Droṇa, Açwatthāmā, sprak ten slotte, rood van kwaadheid: „Hoor nu toch die partijdigheid van koning Çalya! Hij moet en zal sympathiseeren met die schoften van een Pāṇḍawa's, onze opgeblazen vijanden. 6. Kijk maar hoe Arjuna volstrekt den dood had moeten vinden gisteren door toedoen van vorst Karṇa, daar hij reeds zuiver had gemikt. Maar Çalya, tòen zijn wagenmenner, die hinderde hem door te twijfelen. Toen bukte Arjuna, en het schot was mis, daar Arjuna den wenk begrepen had. 7. Kortom, hij zal zijn sympathie den vijanden van onzen vorst steeds blijven schenken. Het spreekt ook van zelf: hij is toch oom van Nakula! Het was wel zoo goed, als hij maar heelemaal en duidelijk overgeloopen was; hij is toch in gedragingen een vijand terwijl hij bondgenoot is!"

8. Zoo sprak Açwatthāmā; vorst Çalya rees omhoog. Hij was zoo woedend, dat hij wel in had willen hakken op hem, die hem met woorden aangevallen had. „Foei, schaam je toch, brahmanenzoon, hoe durf je je zoo te vermeten?! Ik zie, dat ik je zeker dood zal maken. 9. Hoe zou de sympathie van Çalya met den vorst van Hāstina niet zuiver zijn? Het is voor mij niet moeilijk om hem in den strijd te laten winnen. Maar wat ik op het oog heb is de duurzaamheid van zijn geluk. En zou ik waarlijk nog een ridder zijn, wanneer ik het zwijgen deed tot dezen stand van zaken? 10. Jij schreeuwt nu wel heel hard en gispt mijn welgemeende woorden, alsof je heusch een dappere bent, dat je zoo'n praatjes hebt. Pas jij maar op, want met mijn wapen zal ik je vernietigen. Als je bevreesd bent voor den dood, werp je dan maar aan mijn schoeisel".

11. „Foei, Çalya, sla me maar, en wijk niet terug. Ik ben erg blij je vaardigheid te zien. Nu komt een einde aan jouw leven, waarin je zwelgde in de zonde. Verafschuwd wordt je ziel in de Yamaloka door mijn toedoen. 12. Wanneer Duryodhana nog eenigen prijs stelt op jou, dan ga ik weg, om niet te zien, hoe jij ten strijd oprukt. Ik

verafschuw het, den dood te zien van een nietswaardig zwakkeling. Het zal mij toch gelukken, mijnen vorst de overwinning te bezorgen!"

13. Zoo sprak Açwatthāmā; ze waren beiden woedend in hun ruzie. Ze waren uiterst dapper, allebei, zoodat men zei, dat ze den vorm van Rudra hadden aangenomen. En inderdaad verdween hun eigen lichaamsvorm en namen ze Rudra's gestalte aan. Het was alsof ze de drie werelden verzengen wilden en vernietigen. 14. In de vergadering ontstond toen een verward rumoer, een daverend gedruisch. Ze vatten smeekend de twee twistenden om hunne voeten. Duryodhana hield ze met aandrang tegen en bond hun op het hart, om vriendelijk te zijn. Toen beiden weer tot rust gekomen waren, ging Açwatthāmā heen.

ZANG XXXVI.

1. Zoo was nu vastgesteld en uitgemaakt, dat Çalya opperbevelhebber zou zijn. Men had ervoor geijverd, dat Çalya werd gezalfd, zoodat het onafwendbaar was. Het bericht verspreidde zich en kwam ter oore aan de Pāṇḍawa's. Zonder verwijl verzamelden die zich om te overleggen, hoe of zij hem bestrijden zouden. 2. Van koning Krĕṣṇa was de list afkomstig, om Nakula te sturen, die er dan heen zou gaan en zich zou vergewissen van wat besloten was ten aanzien van vorst Çalya. Om kort te gaan, hij was vertrokken; we keeren weer met het verhaal tot vorst Çalya. Die werd met eerbetuigingen als overstroomd, bestaande uit hemelvoorwerpen; al wat hij wilde werd verwezenlijkt. 3. Aan alle kanten klonken heilgebeden, en in het bijzonder werd met luid rumoer op de kinkhoorns geblazen. De priesters en aṣṭāsani stonden tezamen op om heilgebeden uit te spreken voor zijne overwinning. De onberispelijke ceremoniën van eerbetoon waren alle volbracht; de nacht was reeds ver voortgeschreden. De helden keerden terug naar hun bivak, en poogden het oog te sluiten, maar dat was lastig en onwillig.

4. Maar Çalya zuchtte op zijn gang terug, diep peinzende. Hij was bezorgd dat hij nu met de Pāṇḍawa's moest strijden, want Nakula was als een kind des huizes; dat maakte hem benard, zijn toegenegenheid voor dat naë familielid.

5. Hij kwam in de vergaderzaal der helden, een zaal die aan een kratonzaal gelijk was. Hoewel oorspronkelijk een open vlakte, bekoorde zij toch door hare gebouwen, in aller ijl daar opgetrokken. Een haag van levend groen was de ommuring; de deur met een hoog dak was als een hooge poort. De groote [1]) audientieplaats werd nagebootst door de inrichting van de bivakken. 6. De boomen in de stad verscholen zich in de omwikkeling van eenen lichten mist. De djatiboom, die den waringin moest vervangen, had medelijden met oudere en jongere broeders in den vorm van katang-katang-gras. Nog des te minder kwamen ze daardoor in aanraking met de liefelijkheid der haremvrouwen. (?) Het was alsof die boomen met hun droge hart naar vrucht verlangden; zoo is hun aard (?). 7. Het gyang-gyang-gras was nog niet heelemaal verdwenen van het erf, maar slap, getroffen door den wind. Het zag er uit als bijna dood door hevig lijden; de sprieten wenkten tegen elkaar met hunne wimpels. De tèrong-bloem was geurig en zou het hart van een verliefde nog wel verkwikken kunnen. Maar daar was toch geen middel voor, doordat de cucur steeds maar weende. 8. De inrichting was zoo, dat men zich kon verbeelden, hoe het heele Madra-hof zich had verplaatst. Immers alle grooten waren weder bij elkaar en ook de haremvrouwen. Het verschil was dit, dat het vol was met wapenen, gelijk een zee bij vloed op alle plaatsen overstrooming doet ontstaan. De gamĕlan's en gong's weerklonken heviger nog dan het klotsen van de golven.

9. Kortom, toen hij was thuisgekomen, gingen de begeleiders weer terug. De koning met zijn dienaar, drager van de sirihdoos, ging zijn vertrekken binnen. Hij werd verwelkomd door zijn gemalin: de dienaressen kwamen naderbij. Zij wieschen hem de voeten en gaven schoone kleeren met de spijzen die al waren klaargemaakt. 10. Maar al die lekkernijen konden hem maar niet bekoren; hij kon maar aan niets anders denken dan aan het feit, dat

---

1) Lees *gŏng* i.p.v. *jŏng*.

hij (tegen zijn zin) zijn vijand zou moeten verdelgen en vernietigen.

Toen schrok hij op de komst van Nakula, die onverwachts zijn voeten kwam omvatten. Een lievelingspatih van vorst Çalya was het, die hem had aangediend. 11. Toen sprak de aangekomene: „Vorst, sla mijn eerbetuiging gade; ik ben krachteloos en niets kan mij meer schelen; ik wilde sterven op het hooren van het bericht dat gij wilt [1]) strijden met de Pāṇḍawa's. Immers gij zijt nu opperbevelhebber, o vorst, zoo zegt de triomfante massa. 12. Nu heb ik mij vast voorgenomen om te sterven aan uw voeten, want als ik mij in het openbaar vermeet met u te strijden, dan maak ik mij aan een zeer groote zonde schuldig, die als gebrek aan eerbied jegens den leeraar wordt gebrandmerkt. Komaan, steek dus uw dolk in mijnen hals".

13. „Ach jongen, ik weet geen raad op het hooren van jouw woorden. Waarom zou ik met jou geen medelijden hebben? De diepte mijner liefde is als van de zee. En Kurupati heeft nu eenmaal zoo gewild; hij dwong me met zijn tranen. Dit heeft gemaakt, dat ik ongelukkig ben, en word gekweld, doordat ik niet ben opgewassen (tegen dergelijken aandrang). 14. En daarenboven overstelpt hij me nadrukkelijk met lofbetuigingen, geschenken. Ik voel mij daardoor aangetrokken, word zelfs door groote vreugde overstroomd. Ik ware kennelijk slecht en laag indien ik weigerde, de zijde koos van de ondankbaren. Ik sterf nog liever in den strijd dan dat men mij een ongemeen slecht mensch zou noemen. 15. Daarom zal ik mijn kracht aan Kurupati terbeschikking stellen. Mijn leven sta ik af aan jou, mijn lieveling, aanvaard dat maar. Dat vorst Yudhiṣṭhira met mij zal strijden, slechts dat is mijn verzoek, met sang hyang pustaka als wapen — dat is mijn stervensweg. 16. Dat het met mij zoo is gesteld, dat komt doordat ik onaantastbaar in den strijd ben, door groote gunst van Rudra, uiterst ondenkbaar en onmeetbaar. Van alle mogelijke wapens de vereende kracht, waarmee men yakṣa's zelfs en asura's heeft kunnen dooden, die blijkt slechts machteloos te zijn, wanneer ze afgeschoten worden tegen mijn niet te kwetsen borst. 17. En je moet weten hoe Bhaṭāra Guru mij beloofd heeft dat mijn dood slechts kan veroorzaakt worden door een mensch, die zich geheel wijdt aan de wetenschap en sterk is in de leer, en die gehecht is aan geloften en gebeden, die dapper is met als zijn zwaard het boek, waarmee hij doodt zijn zes inwendige vijanden [2]). Die zal voor mij aanleiding zijn te sterven en terug te gaan naar Rudra's hemel. 18. Ik heb je niets meer te vertellen, jongen, keer daarom maar terug. Wat ik je meegedeeld heb, moet je onderweg maar goed beschermen en bedekken". Zoo sprak vorst Çalya; prins Nakula bleef weigeren, maar moest wel (weggaan).

Om kort te gaan, prins Nakula ging terug, zooals ze hadden afgesproken, maar was bedroefd en weende steeds. 19. Van zijn terugkeer worde niet gesproken; daar was hij al weer thuis gekomen bij de zijnen. Al wat vorst Çalya hem gezegd had, bracht hij over aan Yudhiṣṭhira. Krēṣṇa en Arjuna, die waren zeer verheugd; zij hadden in hun hart niets meer te twijfelen, daar het goed gedijen van de overwinning reeds stevig in hun handen lag.

ZANG XXXVII.

1. Toen Nakula was heengegaan, bleef Çalya achter, aan doffe smart ten prooi, vol diep verdriet en met verpletterd innerlijk. Hij trachtte de vorstin in haar weekheid te troosten, daar zij bedroefd was en onrustig, zuchtend en krachteloos. Zij voelde zich benard, niet daar zij bang was voor den dood, wanneer de koning eens mocht sneuvelen, doch slechts wijl zij volop genoot en nog geenszins verzadigd was van liefde wederkeerig; dit deed haar tranen vloeien. 2. Hoe zou het hart van een verliefde niet worden aangedaan en medelijden koesteren, wanneer hij zag, hoezeer be-

1) Lees *mahyun* i.p.v. *mahyan*.

2) Te weten begeerte, toorn, hebzucht, overmoed, dwaling en nijd.

droefd zij was en hoe bekoorlijk ? De wolk zou worden opgelost tot regen, overal verbreid, verdeeld in kleine stukjes, uit droefenis om hare losgeraakte haarwrong. De kidang, die voornemens was het bosch binnen te gaan, zou stellig weder opschorten zijn plan, bezorgd voor haar bedroefde blikken. Hoe zou een hommel durven gonzen, wanneer hij haar stem hoorde, die het hart ontroert en pijnlijk snijdt ? ! 3. En welke pandan-bloem zou niet worden aangetast door smart op het zien van hare kuiten, die als bliksemstralen schitterden ? ! De jonge bladeren van den açoka werden slap en voelden zich bezwaard bij het verlangend denken aan haar schoone middel, onbedekt. Vermoeid omkronkelde de gaḍungspruit de lucht, verliefd op het zien, hoe zij daar zat, leunende op haar arm. Het buitenste omhulsel van de ivoorkokosnoot zou stellig ten ontijde droog geworden zijn, als het verwijderd was van hare borsten, na gehoord te hebben, dat (deze zóó volrond waren, dat) een gleuf ertusschen op te merken was. 4. De zoogenaamde maan-onder-het-kleed, (zóó waren de borsten) omdat ze zoo verrukkelijk glansden en schitterden. Vorst Çalya handelde gelijk de maansteen [1]) in zijn uitingen van liefkoozing, zijn parelen van liefelijke woorden. Hij, die te troosten poogde, moest wel mee weenen ; maar wat is toch de reden, dat de zaak is omgedraaid ? De schoone weende onbedwingbaar, terwijl zij zich afwendde van den vorst bij zijne poging om haar te vertroosten.

5. „Zuster, waarom zijt gij uwe bezinning zoo geheel verloren en fronst vol heftigheid uw wenkbrauwen ? Het heeft in het geheel geen zin, dat gij uw oorbellen verbrijzelt en uwe haarwrong losmaakt, waarvan de bloemen uit elkander vliegen. Uw liefelijke blikken [2]) maakt ge met opzet dof, hartstochtelijk mishandelt ge uw lippen. Misschien doet uwe schoonheid onder voor die van Ratih [3]), dat gij u zoo ten doode ongelukkig voelt. Wat is toch mijn vergrijp, o moeder, dat ge niet spreekt tot mij ? Ik heb mijn best gedaan, uw dienaar steeds te zijn in het bekoorlijke. Ik schenk u bloemen en bewaak uw schoonheid dag en nacht zonder ooit achteloos te zijn [4]). Verder zijn al uw orders steeds door mij volvoerd, zoo ook het regelen en geurig maken der versieringen van uwe haarwrong. Telkens wanneer uw haarwrong losgeraakt was, maakte ik ze weer in orde, met jeugdige wirāga-bloemen. 7. Hoeveel te meer, als ik geen zorg droeg voor uw schoonheid, dan zoudt ge mij nimmer de ware liefde schenken. Geef mij een weinig van den glans van uwen lach, en richt tot mij uw blikken ; ik ben bedreven in het opbeuren. Nog des te sterker bij het losgaan van het kleed, kort voor de ware handeling, daardoor kunt gij u overtuigen, dat ik bereid ben te sterven ; (zóó aangenaam is het !) Begiftig met uw middel mij als gunstbewijs ; voorzeker zal ik streven naar genot, zoodat ge in een roes geraakt. 8. Maar wellicht hebt ge verder geen genegenheid voor mij, wel wetende, dat ik gelijk ben aan een medelijdenwekkend dichter, die verstoken is van boeken [5]). Ik heb nog geen gedicht geleverd, en schiet te kort in de beschrijving van de liefde, geen acht slaand op wat is genotvol, en toch ben ik ronddwalend met een doek als tasch [6]), al dolend door de bergen, zonder schaamte, voortdurend zwervend voor de schoonheid. Dat is mijn fout, vorstin, dat ik tekortschiet in het schrijven van een lied en een kunstdicht. 9. Daarom wil uw broeder sterven door naar de zee te gaan, dat zou mij aangenamer zijn, wanneer ik sterf. Ge moet mijn lijk bedekken met bloemen en jonge bladeren, de hommels moeten mij bezoeken, omarmen en beweenen. Men moet mij zetten midden in de honigzee bij het uitdragen van het lijk; ik zal mij boven water houden met (?) sânâbloemen, naar alle kanten uitgespreid. Laat ik maar teruggaan naar den hemel van Kāma, opdat ik bij mijn wedergeboorte begeerd word door de schoonen".

10. Zoo sprak de vorst, en de vorstin antwoordde aangedaan, bevend en stroef: „O koning, hierom ben ik, uw dienares, onrustig en verdrietig, benard en radeloos. Ik vrees den dood niet, als de vorst eens kwam te sterven uit liefde voor de Pāṇḍawa's, maar heb nog niet genoeg aan het zitten bij u om u te bedienen, vanwege uw bekoorlijkheid bij het liefkoozen. 11. Hoe lang reeds heeft de strijd geduurd? Ik troost mijzelf, door concentratie der gedachten te beoefenen, om de genegenheid der godheid af te smeeken. Ik heb gehoopt hierop, dat onze koning ongedeerd zou zijn en onverlet, de overwinning in den strijd behalen. Maar na de komst van Nakula, waarop kan ik nu nog hopen? Men kan wel zeggen, dat de zaak bedorven is. Het is voor mij veel beter, dat ik eerder stierf, opdat ik u niet sterven zie".

Zang XXXVIII.

1. Zoo sprak de koningin; zij greep een dolk, (en richtte zich dien op de borst) maar Çalya trachtte haar te omarmen: „Ach mijn prinses Satyawatī, mijn schat, mijn ziel, wees toch bedaard

1) *Candra-kānta* = maan-geliefde.
2) Lees: *manisniku ng mata* i.p.v. *manis ni kūng mata.*
3) Lees *lĕwih* i.p.v. *lĕpih.*
4) Lees *kulĕm tak-arusuh* i.p.v. *kulĕmta karusuh.*
5) Of: niet bedreven is in het schrijven.
6) Lees *midĕr akasang* i.p.v. *midĕra ka sang.*

Hoe zou ik toch de waarheid hebben gezegd aan Nakula! Dat was voor mij alleen bij wijze van een vriendelijk onthaal. En bovendien, hoe zou men aan mijn leven een einde kunnen maken dat is toch wel te ongerijmd. 2. En welke daemon, titan, yakṣa is in staat mij in het strijdperk tegemoet te treden?! Laat staan een mensch, hoe zou hij mij slechts durven aankijken ? ! Kortom, het valt mij niet bezwaarlijk, de overwinning te behalen en de vijanden te dooden. Maar wij moeten letten (of: wachten) op de beschikking van het lot; derhalve, moedertje, maak je niet ongerust; daarmee basta. 3. Als gij het goedvindt, laten wij teruggaan naar de verblijfplaats van de goden. Daar wij een sterfelijk lichaam hebben, moeten wij den dood eens ondergaan. Daar zullen wij genieten met zijn beiden van de bekoorlijkheden van het verblijf van Indra. Hoeveel te meer, als wij weer jong geworden zijn: dan zullen wij de liefde tot haar volle recht doen komen. 4. Daar er voor ons geen kans is, van elkaar te worden afgescheiden, zullen wij immer bij elkander zijn. Als gij een bloem mocht worden, lieve, dan moge ik een hommel wezen, om uw bekoorlijkheden te bezoeken. En als ge een jonge spruit mocht worden, getroffen door den wind, prinses, dan worde ik een gaḍung-rank teneinde u te omarmen. Laat ik u vergezellen op iederen gang, waarheen ook maar, bij het genieten van bekoorlijkheden, en laten wij bezongen worden in een lied en in een kunstdicht. 5. Want waar vindt men een andere juweelen vrouw, zoo schoon als gij? En gij zijt zeer ervaren in het genezen en mijn hart verfrisschen om de bekoorlijkheden te beschrijven. Nu is Saraswatī verdwenen, godin der wijsheid, daar zij zich schaamde, dat zij onderdoet voor u in het begrijpen. Voorts is zij bang voor uwe liefelijkheid, wat aangaat het genot dat een voldoening schenkt aan alle eischen van een minnaar. 6. God Brahma, die bedreven was, uw lieflijkheid nog te veriningen, zou, naar ik geloof, voorzeker sterven op het zien van u, daar hij verliefd zou worden. Hoeveel te meer nog in den slaap; hoe zoudt gij geworden zijn .... Het wezen van wat men verlangt van eene neergedaalde Çrī, de tastbaarheid van uw bekoring, is als de god der liefde. 7. Voor hem die niet kan slagen in het overwinnen van de bekoorlijkheden [1]), is uwe schoonheid het eind van alle praten. Ja zelfs een dichterkoning zou zijn folianten laten liggen. Gewis zullen de bloemen van açoka en van tañjung ontoereikend zijn wanneer men ze aaneenrijgt; de berg zal nederstorten en de zee opdrogen, wanneer men met alle geweld u daarmee vergelijken wil. 8. Om kort te gaan, hoe zou ik van u mij kunnen scheiden? En als gij zoudt sterven, dan besluit ik ook te sterven. Maar als uw schoonheid nog bestaat, hoe zou ik dan ooit eindigen, verliefd te zijn op u? Zou het kunnen gebeuren, dat een hommel wegvloog en een bloem verliet, om naar de maan zich te begeven?"

9. Zoo sprak de vorst met liefelijke woorden: hij was bedreven in het troosten, afgewisseld met verhalen en met liedjes onder een glimlach; hij was bedreven in het opwekken. Het genot van de cohabitatie volgens de kāmantantra, het hoogst gevoel, veroorzaakt toegenegenheid. Zoo onafgebroken was zijn troosten om haar te bedaren en weer vroolijk te doen worden, waarbij hij haar in slaap probeerde te doen vallen. 10. De koningin voelde zich loom na het volvoeren van de ware handeling, slap en vermoeid en bevend. Daarenboven had zij weinig slechts geslapen, en ongemerkt wilden de oogen dichtvallen. „He, lieve hemel! ik wil niet slapen", zoo dacht zij, omdat zij bang was, dat zij zou verlaten worden. Bewusteloos geworden, droomde zij lekker te baden in de godenrivier. 11. Maar toen zij sliep, was zij geklemd tegen zijn armen als hoofdkussen.

Daar sloeg de klok van zevenen, als om te wekken. De vorst werd wakker, wist geen raad, en dacht aan haar, die op zijn arm te slapen lag: „wanneer zij wakker wordt, dan zal zij stellig klagen en met tranen mij omarmen." 12. Daarom trok hij voorzichtig zich een beetje terug, en maakte langzaam zijn arm weer los. Toevallig lag het kleed half onder haar, was lastig om haar heen geslagen. Derhalve sneed hij het maar door met zijn dolkmes zonder het jammer te vinden, en ging heen. De rest (van het kleed) hing naar beneden; dit maakte hij toen weer in orde om haar te bedekken 13 Hij voelde zich belemmerd in het weggaan, was zichzelf niet meester, kwam steeds terug om haar te naderen Zijn pruim tabak bij het sirih kauwen gaf hij haar in de hand; om zijne toegenegenheid te laten zien deed hij het boek, dat als een pop behandeld werd, aan hare borsten rusten Dat boek had hij bevochtigd met zijn tranen, als waren dat de eigen tranen (van dat kind), dat weenend achtergebleven was 14. En hij voorzag het ook van een liedje, een weergaav' van zijn droeve klachten. Hij dwong het kind: „zeg aan je moeder, dat je stilletjes verlaten door je vader bent. Vader is ten strijde opgetrokken, moeder, zoo zegt vader, om te streven naar de bestendigheid van het genot met u. Hij zou zich schamen als Ratih geen eerbied blijken deed voor uwe schoonheid, die als een caṇḍi is voor de verliefden."

15. Zoo was de korte inhoud van zijn woorden, die hij op het boek had neergeschreven. Inmiddels maakte hij in orde de wirāga-bloemen, zoo ook de losgeraakte haarwrong, waarvan de bloemen, campaka's en ook mĕnur's, die overal lagen verspreid, door hem weer op de juiste plaats

1) D.w.z. die niet in staat is, de bekoorlijkheden te beschrijven.

werden gebracht. Nu hare schoonheid weer geregeld was, hield zij hem als het ware in zijn weggaan tegen, dwarsboomde hem. 16. En daarenboven was de schoonheid der vorstin nog des te bovenmenschelijker, ja goddelijk fijn, door het schitteren van de lamp, die als het ware haar opwachting bij haar maakte, en hare schoonheid nog vermeerderde. Dit nu verbrijzelde het hart des vorsten; van kracht beroofd werd hij gebonden door zijn liefde en medegevoel. Hij wist geen raad, gestrikt door zijne liefde en geperst door de bekoring. 17. Ten slotte ging hij weg, al zuchtende, en keek gedurig om, al smakkend met de lippen. Hij had de schoone lief, hetgeen zijn tranen vloeien deed, die hij voortdurend moest afwisschen. Bij het gaan geleek het wel, of hij werd tegengehouden; na elken stap, dien hij gedaan had, bleef hij staan. Hij ware niet ten strijde opgetrokken, wanneer hij niet zijn woord gestand had willen doen.

ZANG XXXIX.

1. Zoo had zich koning Çalya heimelijk en ongemerkt naar buiten begeven, was doorgeloopen en tenslotte op de aloen-aloen aangekomen, waar hij zijn legerscharen vond, reeds opgesteld en lang al klaar, op hem slechts wachtende. De olifanten en de paarden stonden reeds in het gelid; het was er vol van beste wapenen, die bij de hand gehouden werden. 2. De vorsten, die hem zouden volgen, kwamen aan, om hem hun opwachting te maken, met hunne krijgers, oorlogsgereedschap en voertuigen, die reeds geregeld en heel mooi gerangschikt waren. De instrumenten van muziek, gamĕlan, pauken en kinkhoorns, weergalmden onder luid rumoer, tezamen met het daverend luidruchtig roepen van de opgewonden helden. 3. Reeds eerder, bij den dood van koning Karṇa, was iedereen verschrikt; zich ongemerkt onttrekken aan den strijd, dat had men wel gewild, niet wetend, wat te doen, bevreesd en bevend. Maar nu Çalya beloofd had om het leger te beschermen, nu wilde men wel weer zich inspannen, den vijand te verdelgen. 4. Vorst Çalya was verheugd te zien, dat zijn soldaten waren voorbereid, zich op te offeren. Inmiddels had hij zich gereedgemaakt: hij droeg zijn kroon, harnas en helm tot nekbescherming. Brahmanen, rĕṣi's, priesters van de buddhistische gezindte en de çiwaïtische, brachten hem gezamenlijk hun zegewenschen onder het gedreun. Wijwater, daarbij uitgegoten, was volmaakt gelijk aan amrĕta.

ZANG XL.

1. Nadat vorst Çalya zich in bonte kleeding had gestoken, trok hij te velde in zijn strijdkaros, als ware hij de Zon al op den Opgangsberg, met het geflikker van de wapenen bij wijze van diepe schittering. De dichtheid van de vaandels vormde zijn bedekking, zooals een wolk de zon bedekt; de daverende gamĕlan kon vergeleken worden met den donder. De uitgestrektheid van het leger werd dan gelijkgesteld met zonnegloed, die vijanden vernietigt, zooals deze compacte duisternis tot in het niet verdwijnen doet. 2. Hij was reeds midden op het slagveld aangekomen en stelde de onaantastbare woudslagorde op. Zijn streven was daarbij gericht op het omringen van Duryodhana met krijgers en de oversten die daarbij behoorden. Het was gelijk een zee bij vloed, die zich verheft om de aarde te overstroomen, zooals bij de vernietiging der wereld. De helden die Duryodhana bewaakten waren allen kundig en onstuimig in hun felle kracht.

3. Toen het volkomen dag geworden was, kwam het leger van de Pāṇḍawa's in dichte drommen aan; ze waren alom tegenwoordig als een neergestorte hemel. De dapperen begonnen toen met kracht weerstand te bieden en met volharding op te dringen, voort te stuwen. Harmonisch gaat de strijd zijn gang; men grijpt elkander aan, stoot toe en raakt in dolle woede handgemeen; voorwaar, men deinst niet terug. Het aantal neemt bij duizend af, tienduizenden, zelfs arwuda's; men tracht zijn tegenstander des te harder neer te slaan en schrikt er niet van terug, om op elkander aan te dringen.

4. Al Kurupati's jongere broeders deden toen een uitval, wilden zoo gaarṇe medestrijden en zich mengen in het gedrang. Ze spanden hunne bogen vol van uitgelatenheid, en overvielen met hun olifanten en hun wagens den vijand, dien zij overstelpten met een dichten pijlenregen. De troepen van de Pāṇḍawa's dolven het

onderspit, ze werden platgedrukt, vermoeid en krachteloos; zwaar hadden ze het te verduren. Voortgedreven trokken ze zich terug, en nagezet deinsden ze af, al wijkende hun toevlucht zoekend aan de voeten van de Pāṇḍawa's.

5. Vol toorn deed Bhīma toen een uitval, en trachtte te herstellen wat verloren ging, door met zijn knots te zwaaien. De vijand werd vernietigd en uiteengejaagd, de strijdkarossen en de koningsolifanten werden platgeslagen en verbrijzeld. En daarenboven deed ook Arjuna nog mee om het uitspansel te vullen door het doen samentreffen van de pijlen, zoodat het heele luchtruim daarvan werd vervuld. Het leger was heel blij en rukte weer vol vreugde voorwaarts op het aanschouwen hoe de vijand werd verpletterd en vernietigd.

6. Het leger van de Kaurawa's was krachteloos, wist zich geen raad, sloeg op de vlucht, en werd verpletterd en vernietigd zonder om te kijken. Ze kregen vizioenen [1]) van den dood van Karṇa, zoodat zij wenschten weg te schuilen in ontoegankelijke streken. „Ik zou blij zijn," dachten ze, „als ik bleef leven, en kon ontsnappen aan het treffen van de wapenen." Ze werden onverschillig en hadden geen vertrouwen dat de vorst Çalya nog in staat zou zijn den toestand te herstellen.

7. Toen bleef vorst Çalya ongedekt alleen, verlaten door de krijgsknechts en hun oversten. Hij was gelijk een hoofdstut bij het bezwijken van een dijk, die glad wordt weggeslingerd. Toen ving hij aan, den stormaanval van Bhīma en Arjuna te staan en hen met woede te bestrijden. Met allerlei zeer vreeselijke wapenen verweerde hij zich tegen hen, die waren als een laaiend vuur.

8. Vorst Çalya leek in tooverkracht de mindere te zijn; bij het samentreffen botsten de pijlen tegen elkander op, al dwarrelend en sidderend. Daarom greep Çalya toen de rudra-roṣa-pijl, die plotseling volmaakt was; de tooverformulen waren er reeds over uitgesproken. Bhuta's en daitya's yakṣa's, asura's kwamen tevoorschijn in groot getal en vulden het luchtruim boordevol. Ze kwamen om de scharen van de vijanden te pakken, kauwen, buigen, met hen zich te vermengen en hen op te slokken.

9. Voorzeker zouden de soldaten van de Pāṇḍawa's tegader opgegeten zijn door het dānawa-wapen, indien niet Krĕṣṇa tijdig aan de strijders had verboden, de wapens te hanteeren. Immers hun aard is deze, dat zij niet pijnigen hen die de wapens hebben neergelegd en zich vreedzaam gedragen. Klets boem, men geloofde het, kruiste vol eerbied [2]) de armen over de borst en hield met neergebogen hoofd met vechten op.

10. „Als niet Yudhiṣṭhira vorst Çalya doodt, dan zal de strijd geen einde hebben, immers hoe kan de rudra-roṣa-pijl, de machtige, vernietigd worden?" zoo spraken nadrukkelijk de goden. Maar vorst Yudhiṣṭhira was zacht van aard, van inborst teederhartig en geneigd om te vergeven. Daarom drong Krĕṣṇa smeekend bij hem aan, dat hij zou strijden [3]).

ZANG XLI.

1. „O vorst en koning Dharmaputra, zie hoe de wereld wordt vernietigd en ten einde loopt. Uw vijand, koning Çalya, is zeer krachtig. Wie durft hem in den strijd te staan, 2. nu hij gebruik maakt van een allervreeselijkst wapen? Slechts gij alleen kunt dit vernietigen; ook hebt gij Nakula reeds uitgezonden; het ware vruchteloos wanneer ge nu uw opzet varen liet. 3. Wanneer ge met alle geweld zachtaardig zijn wilt, dan kunt ge beter U terugtrekken naar de bosschen om daar ascese te bedrijven, en voortaan het heilige vuur te onderhouden. Dat zou nog vruchtbaar zijn als overgang tot het hiernamaals! 4. Ik zou mij schamen om de wereld te zien ondergaan doordat gij niet in staat zijt ze te hoeden. Waart

1) Vertaald alsof er stond *twan twan* voor *ton ton*.
2) Lees *mabukuh* i.p.v. *mabukut*.
3) *Angasih-asih* en *apinta kāsih* worden maar eenmaal vertaald met smeekend.

gij er niet, dan zou ik zelf in dezen strijd graag leider zijn".

5. Zoo sprak Krĕṣṇa; Yudhiṣṭhira schrok eensklaps op: „o Vorst, waarom zou ik niet willen, want slechts de vorst is de beschermer dezer wereld! 6. Mij hield alleen maar tegen, dat vorst Çalya eigenlijk gelijk is aan mijn vader. Nochtans, hij is te ver gegaan in het overtreden van den dharma, en het ware slecht, wanneer ik onder die omstandigheden werkeloos bleef stilzitten". 7. Zoo sprak Yudhiṣṭhira, stond op, en trok zijn wapenrusting aan. Zijne zachtmoedigheid vlood uit de diepte van zijn hart; daarvoor kwam in de plaats een woede die oplaaide als een berg van vuur.

ZANG XLII.

1. Yudhiṣṭhira vertrok, op zijn van goud gemaakten wagen. En eensklaps vonden de helden hun bezinning weer en rukten voorwaarts vol vertrouwen. Gĕṇḍing's en gong's donderden, de gubar's kletterden onder luid gejuich en roepen. De wagens, paarden, olifanten maakten geknars en luid gedaver bij hun opmarsch; het donderde met helsch geweld. 2. Talrijk en dicht opeen in het luchtruim waren de pijlen van Yudhiṣṭhira in dichte drommen. Kapotgereten, stukgemaakt, vernield werden de wagens, paarden, olifanten van het heir der Kaurawa's, dat fijngewreven werd. Maar de reuzen van pijlen waren in bestaan gebleven, verschrikkelijk en dreigend. In dichte drommen overal verspreid, vermeerderden ze nog voortdurend, kwamen te voorschijn met hun velen, al bijtende en kauwende.

3. Toen nam de toorn van vorst Yudhiṣṭhira nog toe, en schoot hij met gedonder zijn verschrikkelijke pijlen af. En Nakula, Sahadéwa, Bhīma en Arjuna schoten gezamenlijk en tegelijk hun pijlen af. Alle vorsten in leidende posities dwarrelden in dichte drommen door elkaar, als wolken die voorbij gedreven kwamen en de zon op middaghoogte overdekten.

4. Al werd hij aangevallen en omsingeld, vorst Çalya bleef gerust en onbevreesd. Hij ging niet heen, bleef op zijn stuk, hoewel hij werd getroffen door de voortreffelijke pijlen die hem overstelpten. Wie hem te na kwam, werd teruggejaagd, door reuzen-wapenen verjaagd en opgevreten, als laron's die zich storten in de vlammen van een machtig vuur.

5. Toen drong Krĕṣṇa er bij Yudhiṣṭira op aan, dat hij zijn boek zou afschieten. Ten slotte kwam Yudhiṣṭhira weer tot bezinning, en hij was blij, dat men zijn aandacht erop vestigde. Meteen nam hij het wapen, het boek kalimahoṣadha, ter hand. De mantra's waren er reeds over uitgesproken, zoodat het tooverkrachtig was geworden; het was nu een vlammende werpspies geworden. 6. De glans ervan, die vuur geleek, vlamde op en deed tot asch verbranden de reuzen-pijlen in den vorm van daitya-koningen. En bovendien was de aard der vlammen mantra en samādhi, die ten slotte vuur geworden waren. Çalya wist, dat dát zijn einde was, maar was niet bang. Hij drong nog des te moediger naar voren, en blindelings schoot hij een stortvloed van voortreffelijke pijlen af, stikvol. 7. Hij paste alle listen toe als laatsten slag [1]), bijvoorbeeld bergen van vuur en slangenstrikken, gekronkeld en als gevlochten. Zij reten het leger der voetknechten stuk; niemand vermocht hem aan te kijken gedurende zijn verwoeden aanval, als den Doodsgod op het einde van een wereldtijdperk, die hongerig de wereld wil verslinden.

8. Hij werd toen snel getroffen door het voortreffelijke wapen, gevormd door het boek, dat aan kwam flikkeren. Het schitterde omdat het een slagwapen was van goud en van juweel, en plantte zich in 's konings borst. Het was als een regenboog die het uitspuitend bloed des vorsten dronk [2]).

1) Lees *pamahuwus* i.p.v. *pama huwus*.

2) Volgens de Javaansche voorstelling, dat een regenboog met een kop aan iedere kant het water van Javazee en Indischen Oceaan opslurpt en dan als regen weder neer doet dalen; vergelijk Bulletin de l'Ecole Française d'Extrême Orient, tome XXXI, 1931, No. 3/4, pag. 486.

Zijn tooverkracht, verzeld van Çalya's ziel, ging terug naar de verblijfplaats van de goden.

9. De vorst bleek weer een god te worden; donder weergalmde overal. De aarde beefde en glanszuilen stonden in het luchtruim onder zacht gedonder. Hoewel de zon in het zenith stond, was het toch donker, en er viel een zachte regen. Talrijk waren de goede teekenen voor hem die zijnen plicht gedaan had, bij het terugkeeren naar het hemelsche verblijf.

ZANG XLIII.

1. Er worde nu gezwegen van den dood van Koning Çalya, den held-in-den-strijd. De troepen vluchtten naar alle kanten en werden achternagezet; er was er geen, die een tegenaanval dorst te doen. Vorst Kurupati zou zich teruggetrokken hebben, maar het was al te laat; hij werd van alle kanten aangevallen. Hij wist geen raad, stelde zijn leven op het spel door woedend aan te vallen, gezamenlijk met al zijn jongere broers. 2. Zij schoten uitstekende pijlen af, zoodat de lucht er vol van was, gevuld, stikvol. Het leek, als werd de vijand weggevaagd, vernietigd zonder dat ook iets maar overbleef. Maar Arjuna weerde het af met zijn verschrikkelijken orkaanpijl Caṇḍānila. Een wervelwind voerde de pijlen weg, zoodat ze weggevaagd te gronde gingen, hun doel gansch misten. 3. De Kaurawa's werden daarover razend; ze kwamen er op inhakken met grimmige gezichten, en traden onbevreesd naar voren. Maar Bhīma, zonder zich daaraan te storen, hield stevig stand. Op hun beurt werden nu de Kaurawa's verpletterd door knots Lohita. Ze sneuvelden bij twee, bij vijf, bij tien wel tegelijk, vermorzeld en verpletterd. 4. Suyodhana was haast getroffen, maar weerde het behendig af. Hij sprong en rende weg, zoodat men hem niet grijpen kon, ontsnapte en zocht bevreesd het leven zich te redden.

Maar Çakuni, die zeer bevreesd was, werd bij het haar gegrepen. Hij huilde en jammerde toen Bhīma hem uitschold en hem de volle portie gaf van smadende bewoordingen: 5. „Ach, kerel, zwijg, jij hond van allerslechtst, gemeenst en laagst allooi; je was nooit zat van het berokkenen van smart door listen en bedrog. De pijn, die ik jou nu op mijn beurt zal berokkenen is stellig maar gering; de dienaren van Yama pas zullen de hevigheid bepalen van jouw lijden."

6. Zoo sprak Bhīma, en gaf een flinken schop aan Çakuni. Vermorzeld lag het lijk van ārya Çakuni, toen hij een dracht van Bhīma's knots gekregen had. Om kort te gaan, Bhīma slurpte met gretigheid zijn bloed, en had hem deerlijk toegetakeld. Hij wierp de stukken naar vijf richtingen des winds, ver weg naar alle kanten.

7. De vijand was verslagen, de lijken hadden zich als bergen opgestapeld. De bloedstroom donderde als ware hij een oceaan, zoo uitgestrekt en diep. Door het ontsnappen van Suyodhana was het werk nog niet voleindigd. Men ging het spoor na om hem op te zoeken, doch kon hem maar niet vinden, en wachtte daarom verder maar.

ZANG XLIV [1]).

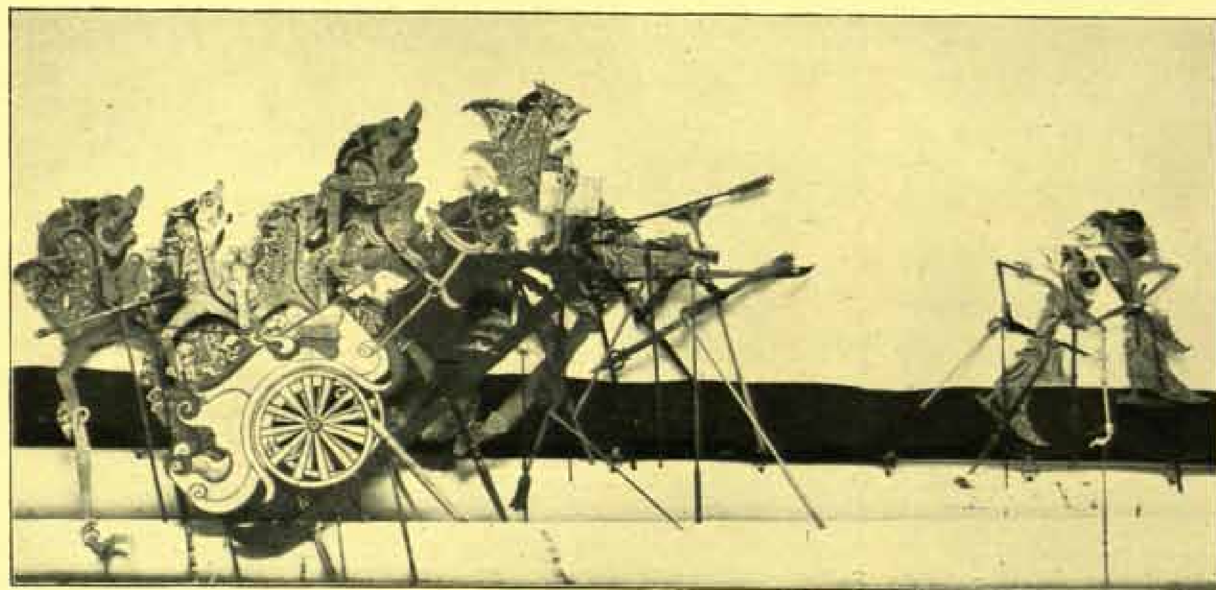
1. Na het ontsnappen van Duryodhana, trokken de vijf Paṇḍâwâ's met het leger terug en zochten rust. Er worde nu verteld van haar, dèwi Satyawatī, aan wie de dood van Çalya in den strijd werd meegedeeld. Immers een oud, vertrouwd dienaar was het eerbiedig komen melden haar, geheel naar waarheid. Daar hij zich had onttrokken aan den strijd en onder lijken zich begraven had, in neergebogen houding, was hij den dood ontsnapt. 2. Beknopt was zijn verslag; onmiddellijk daarop begon de heele stad te dreunen en allen weenden luid. Dèwī Satyawatī was het onmogelijk, een woord te uiten; zij beefde door de schudding van haar smart. Ten prooi aan hevige ontroering, vermocht zij niets te zien van

1) Reeds in vertaling opgenomen in Djawa I, 1921 blz. 115-117.

Balische teekening in het bezit van het Kon. Bat. Gen.

Zang XLIII, vs. 5. „Ach, kerel, zwijg, jij hond van allerslechtst, gemeenst en laagst allooi!"

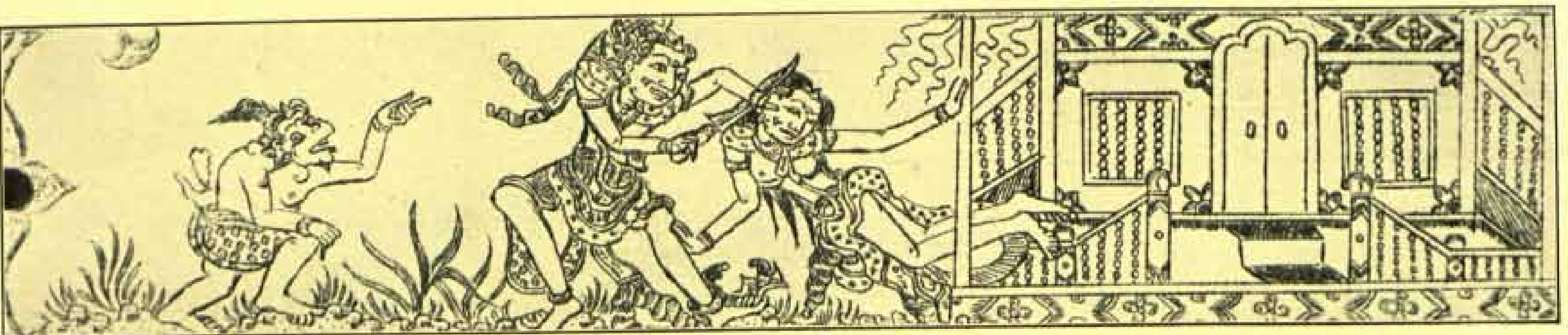

Wajang-opstelling van Z.H. Pakoe Alam VII.

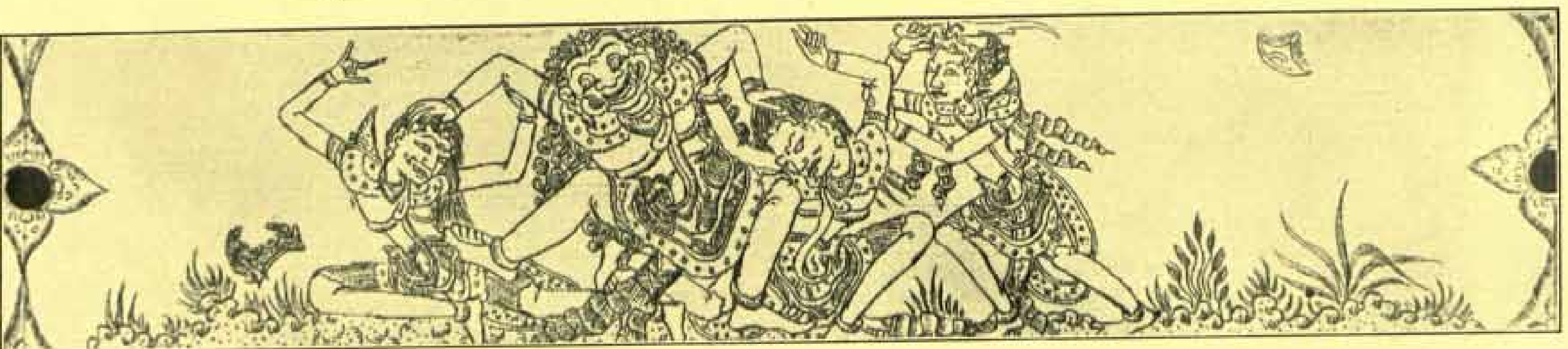
Zang XLIV — XLV, blz. 65/6. — Zelfmoord van Satyawati bij het vinden van Çalya's lijk.

Zang XLIX, vers 3, blz. 70. — Welaan, Suyodhana zou niet doodgaan, zoo had hij gezegd, wanneer hij niet de hoofden van 5 Pandawa's had gehad als voetkussen.

Zang L, vers 11, blz. 71. — Het was Dhrĕstadyumna in de eerste plaats, die was vermoord geworden.

Zang L, vers 13, blz. 72. — Derhalve had Açwatthama woedend aangevallen als de neergedaalde dood.
(Teekeningen uit een Balische lontar in het bezit van het Java Instituut).

het gebeuren om haar heen, versuft door het verdriet haars harten. Bewusteloos viel zij in zwijm, onkundig van het gejammer van de minnen en het gekrijt der dienaressen. 3. Het oogenblik, dat zij in slaap gevallen was, toen was haar ziel verdwenen, zoo meende zij. Wel had zij oogenschijnlijk nog een lichaam, doch inderdaad was het ontzield, immers haar hart was meegegaan met haren koning, toen die ten strijde trok. Zooeven het vernemen van de tijding, dat de vorst gesneuveld was, had bijkans haar een plotselingen dood doen sterven, als had zij haast, hem hemelwaarts te volgen, nog zonder zich te hoeven dooden met de kris. 4. Zij kwam weer bij door de vertroostingen, en maakte haar losgeraakte kain weder in orde. Heur haren waren losgeraakt, al had zij zelve ze niet losgemaakt, alsof zij haar verzochten om te volgen naar het slagveld. Den dolk, dien zielberoover, waardoor zij zich aanstonds met den geliefde kon vereenigen, hield zij steeds in de hand geklemd. Toen vertrok zij met den wagen, snel als de wind, die haar ongeduld bevredigen kon. 5. Zij stoorde zich niet aan het weenen van de gansche stad, die in hare bedrukking dringend verzocht om mede te gaan. Slechts ééne dienares ging mee, haar lieveling, Sugandhikā geheeten.

Toen zij bijna het midden van het slagveld had bereikt, brak plotseling haar wagen, als ware het om haar gemoed te kwellen. Zich dwingende te loopen, ging zij toen wankelend te voet, al leunend op haar dienares. 6. En daarenboven was de weg bezwaarlijk: bergen van lijken, waarvan de ruggen werden gevormd door paardenkrengen opeengestapeld. Bloed was de rivier, die, vlietend, watervallen vormend, zich stortte in ravijnen, door welke zij voortdurend waadde. Pieken en pijlen waren het grint, niet te begaan door de rotsblokken van karossenrompen. Haar weg vervolgde zij door steeds behendig hare voeten neer te zetten op de schilden, terwijl zij een gebroken piek als stok gebruikte. 7. Ach, hoe durfde de koningin de vreeselijke verschrikkingen te aanschouwen? Immers zij was gewoon, van wat haar hart behaagde, te genieten, en zich in een luisterrijke omgeving te bevinden. Maar al wat zij nù zag en hoorde, was, wat door het hart gevreesd werd en verafschuwd. En toch volvoerde zij het, vastbesloten om het lijk van koning Çalya met eigen oogen te aanschouwen. 8. Stijf, vermoeid, bevend en krachteloos waren haar voeten, die daarbij struikelden over de slappe lijken. Maar zij viel niet, hoewel zij steeds uitgleed bij het neerzetten harer voeten op de hoofden, die heen en weder schommelden. Daar zij vermoeid was, ging zij zitten om te rusten op een olifantenlijk, gelijk een platte steen met scheuren als een rots. Dáár, aan den oever van de bloedrivier, verscheurd van harte, dompelde zij haar kuiten in het vocht. 9. Een vaandel, dat nog in zijn standaard stond, beschutte haar voor zonnegloed; zij zag het voor een boom aan op een bergrug; de kraaien, die luid krijschten onder elkaar, beschouwde zij als liefelijke koekoeks, die de smart verzachtten van het hart; de walgelijke lijkenstank werd door haar opgevat als bloemengeur; de adem der gewonden en de stroomen bloeds verwarde zij met zachte streeling van den wind[1]). 10. Ja zelfs de klotsende oceaan van bloed zag zij voor een verrukkelijke zee aan, met de wapens als eilanden, vol bonte bloemen, bestaande uit de wapperende franjes van de vlaggen; visschen waren dan de blinkende sipi-siping's, Moluksche krabben de buikbanden, armsnoeren en halskettingen; discuspunten waren als garnalen langs de rotsen, aan alle kanten in het rif van krissen. 11. Zij werd getroffen in het hart op het aanschouwen van een vaandel, dat wapperend gelijk een zeil de richting volgde van de wind. Zij, trouwe gade, die haar man zocht, kwam zich zelve voor als een koopvaarder, met als schip een schild en als koopgoederen haar leven, om haar geliefde in den dood te volgen. Doel van haar vaart was om als winst de meest volmaakte trouw aan haren echtgenoot zich te verwerven en een zalig verblijf in het hiernamaals te erlangen. Helaas, zij leed schipbreuk, haar vaartuig botste en tornde op tegen een olifantenkreng, en zonk tot hare groote smart, o ramp! 12. Alsof dit alles had gediend tot de vertroosting van haar bedroefde hart, ging zij weer zoeken in het rond naar haar geliefden echtgenoot. Naar ieder lijk op een strijdwagen en van een boog voorzien, begaf zij zich, doch vruchteloos: hij was het niet. Zij keek nauwlettend naar een ieder heldenkoning, die in volle uitrusting was gesneuveld, maar hun luister was niet eens een kwart van dien van koning Çalya; zij konden slechts te vergelijken zijn met zijne dienaren. 13. Bijna had de koningin geen moed meer om nog voort te gaan, daar hij, tot wien zij zich met hare hulde wilde richten, niet te vinden was. Derhalve was zij vastbesloten om zich dood te steken, terwijl zij zich het harte reinigde onder het roepen van den naam van haar geliefden man. Maar ten langen leste kreeg de godheid medelijden met haar, en toonde haar de plaats van hem, naar wien zij zocht. Derhalve spande zij zich in, om voort te gaan, zich richtend naar de plaats van hem, waar een lichtstraal zich vertoonde. 14. Toen viel een bloemenregen neer, verspreid met (Indra's) regenboog, die den versierden wagen overstelpte. Het was, alsof de donder weende, met de regendruppelen als tranen, vol rouw over des konings dood. Welnu, dit wa-

---

1) Lees *siriring* i.p.v *siniring*.

ren de kenteekens, waarnaar de koningin zich richtte, totdat zij de gestalte van haar echtgenoot aanschouwde. Het was, of hij haar groette met zijn oogen, of hij haar zijdelings aankeek, bekoorlijk door zijn schitterende tanden. 15. Toen slaakte zij een gil en zij omvatte de voeten van den gesneuvelde, die heimelijk haar op de sponde had verlaten. Zij wist niet wat te doen: nu eens sloeg zij hem heftig met de vlakke hand, dan weer trok zij hem tot zich op haar schoot, terwijl zij zich tot hem vooroverboog. Zij bracht zijn lippen steeds maar in beweging en streek over zijn oogen, doch tevergeefs, daar deze niet meer konden blikken. Voorts trachtte zij zijn wond te heelen met haar sirihpruim, die zij voortdurend bezigde als medicijn. 16. „Ach vorst, begroet uw dienares; waarom toch blijft gij zwijgen? Gij spreekt niet tot mij, hulpelooze; wie anders zal mij, ongelukkige, beminnen? Met moeite heb ik uwe plaats op dit slagveld gezocht; nu ik u vind, keert meteen u af van mij en ziet mij niet. Moogt gij nu medelijden hebben met mijn weenen, geef mij straks antwoord en wees niet onwillig. 17. Ik weet nu wel, mijn beste, dat ge mij niet waarlijk liefhadt, al hebt ge mij geliefkoosd en gevleid. Uw woorden droppelden als honig, maar inderdaad was dat slechts uiterlijk, en kwam niet uit het hart. Dit blijkt hieruit, dat gij zoo mededoogenloos toen waart, heimelijk weg te gaan, terwijl ik sliep. Voorzeker zijt gij hemelwaarts gegaan; welnu, ik zal u volgen, of gij mij nu aanspreekt of niet. 18. Alleen verzoek ik u, mij af te halen bij de schommelende brug, die wiegelt als men er over gaat. Daar ben ik ongerust, bevreesd en angstig om te loopen, indien gij er niet zijt om mij te beschermen. Ook al verlustigdet gij u in het liefkoozen der godinnen, laat dit dan voor een oogenblik en wees niet wreed. Heb verder medelij met mij, wie slechts de dood nog rest, terwijl ik op mijn tocht steeds weer verdwaal."

ZANG XLV.

1. Het zou al te langdradig worden, te verhalen van het geklaag van Satyawatī. Haar smart nam in bergzwaarte toe. Ook bleek, dat zij op niemand meer te wachten had. Derhalve maakte zij zich haastig klaar om te gaan sterven. 2 Vlammen deed haar dolk, dien zij voortdurend klemde in haar hand. Hij was reeds uit de scheê getrokken, schitterend. Ze stootte dien zich in de borst, zonder versagen. 3. Als vermiljoen zoo rood, stroomde het bloed. Zij stierf niet dadelijk, steunde nog lang. Zij wenkte steeds Sugandhikā, en sprak tot haar: „Zuster, keer terug naar Madra's hof, en deel den lieden mede, hoe nu mijn einde is. 4. Richt een verzoek tot groote dichters, opdat mijn smart in een gedicht bezongen wordt, en aangehoord door minnenden, waardoor zij dus mijn lot zich kunnen voorstellen. Het moge hun het harte roeren en de tranen vloeiden doen." 5. Zoo sprak de lijdende met zachte stem en telkens afgebroken, zoodat men na moest denken om de beteekenis van hare woorden goed te vatten. Aandoenlijk was dan ook het antwoord van de dienares: 6. „Mijn koningin, hoe zou ik van u kunnen scheiden? Ik vergezel u, ware het ook naar een volgend leven. Wie zoudt gij water laten halen voor het wasschen, wanneer ik, prinses, niet uwe voeten wiesch? 7. Derhalve wacht op mij in het luchtruim; ik zal u begeleiden op uw moeizame reis [1]). Glad zijn de wolken door de glanzende regens; de bliksems strengelen zich wellicht om uw kuiten. 8. En als gij dan den regenboog bestijgt, volg dien dan niet, want hij is uitermate wankel en bewegelijk. Het ware een geluk, wanneer de vorst u wilde tegemoetgaan. Maar mocht gij hem niet vinden, ach, wat een ongeluk voor u!" 9. Zoo jammerde de dienares hartroerend. Zij trok den dolk, die in de borst der koningin nog stak, en trof zichzelf ermee; zij stierf op het oogenblik. Haar lijk lag onafscheidelijk aan het voeteneinde der vorstin. 10. Zonder bezwaar volgde haar ziel dan ook die der vorstin. Des vorsten ziel begroette haar vol vreugde. Vol ongeduld stond hij te wachten op een ontroerend schoone wolk, met hemelnymfen, goddelijke zieners en godenscharen. 11. Hij nam de koningin op schoot; vervolgens keerden ze weer hemelwaarts, gezeten in een schoonen godenwagen. Zij kwamen in den hemel, vol luisterrijke heerlijkheid; de bouwsels glansden schitterend; alles was van juweel. 12. Toen was de koningin voldaan; zij werd van vreugde overstroomd, die haar doortintelde; volop genoot zij er. Het gevoel van afkeer, dat zij vroeger had, toen zij nog mensch was, had zij hier niet meer; zij was opeens weer jong geworden.

ZANG XLVI.

1. Om kort te gaan, na den dood van de beroemde vorstin, die ten voorbeeld strekt aan edele vrouwen, was er nieuws omtrent Suyodhana, dat aan de Pāṇḍawa's beleefd werd meegedeeld. Hij had zich namelijk verscholen midden in den bodem van een rivier, die diep en kolkend was. Hij was gelijk een visch die zich in het water kan bevinden zonder te stikken, als

1) Lees *anginkin* i.p.v. *angiskin*.

gevolg van de volmaaktheid zijner onwankelbare mijmering. 2. De Pāṇḍawa's waren verblijd, begaven zich terstond op weg met hunne troepen, door Krĕṣṇa vergezeld, wiens woorden steeds gehoorzaamd werden en gevolgd als het eenige verhevene. Grimmig snoof Bhīma en ging te voet, zonder een wagen te berijden. Het gejuich der menschen bulderde en klonk vol zelfbewustzijn; onder het spelen der muziek trokken ze op hem af [1]).

3. Wij melden niet, hoe zij waren gegaan; zij kwamen spoedig op de plaats, waar Kurupati zich bevond. Bhīma lachte luidkeels en wees met zijn vinger naar hem, die als een boetedoener zat te prevelen: „Ach foei jij allerlaagste laagstaande, jij treedt met voeten wat een held betaamt. Dan ben je toch geen krijgsman, als je je verschuilt [2]) en bang bent voor den dood! hoe kun je je verbeelden te ontsnappen! 4. Al ware het de onderwereld en al ware het de hemel, waarheen je ook maar gaan mocht om je leven nog te rekken —, al was het een god, een daitya of een rākṣasa die jou zou dapper maken — ik zal je stellig grijpen. Van nul en geener waarde is die rivier, geenszins de moeite waard dat jij je toevlucht dáár gezocht hebt om je te verschuilen in het water. Kom wees een ferme kerel en vang op mijn knots, die jou van het leven zal berooven; schik jij je daar maar in."

5. Zoo sprak Bhīma; Suyodhana schrok op en stapte onverschrokken aan den kant. „Ach wat, ben jij daar, voortreffelijke Bhīma! de wijze waarop ik mij toeleg op mijn japa draagt in hooge mate vrucht; slechts jouw komst is wat door mij nog werd verwacht, en ik zal mij niet bezondigen door jou te slaan, want jij bent een onreine rākṣasa, Hiḍimbī's man, bekend als een gemeene kerel. 6. Laat jij je leger maar naar voren trekken en valt mij met zijn allen aan, dan zul je zien, dat ik niet wijk. Vul de gelederen maar aan, al was het met koṭi's en met lakṣa's van wagens en van olifanten, vraag hulp aan yakṣascharen en aan asura's. Geheel alleen en zonder helper zal ik jou dooden, en jullie allemaal zal ik verbrijzelen. Berust jij daar maar in, jij die benauwd bent om te sterven; je zult nu zeker opgevreten worden door de honden".

7. Zoo had Suyodhana gesproken, en Krĕṣṇa gaf ten antwoord: „Wat zegt ge toch, Suyodhana? Dat alle Pāṇḍawa's gezamenlijk op u aanvallen zouden, dat zal niet gaan, dat wordt niet toegestaan in eenig çāsana [3]). Wacht eventjes, zoek hulp van wagens en van olifanten. Zoo niet, kies u dan een van ons uit om een tweegevecht te voeren!"

8. „Ja goed, vorst Krĕṣṇa, wie anders toch dan Bhīma zou als mijn tegenstander aangewezen worden? Immers Yudhiṣṭhira is een asceet; Nakula en zijn jongere broer zijn nog maar knapen. Wanneer het Arjuna mocht zijn, dan is er onderscheid in de bewapening, en bovendien is hij verwijfd, doordat hij in een wagen rijdt. Slechts Bhīma is geschikt om te doorstaan de slagen van mijn knots, en zoo zijn lot van sterven te ondergaan".

9. Zoo sprak Duryodhana; toen kwam vorst Baladĕwa aan, geriefelijk in een karos. Hij kwam terug van bedevaart, was overal op zijn gemak naartoe gegaan en had gepleisterd waar hij wilde. Nu wenschte hij hun knotsgevecht te aanschouwen, derhalve was hij teruggekeerd van zijn afzondering. Het was bericht van Nārada, waardoor hij zich tot komen voelde aangetrokken.

10. Suyodhana was zeer verheugd op het aanschouwen van zijn guru. Immers Bhīma en hij waren beiden door hem onderricht in het hanteeren van de knots Yudhiṣṭhira heette hem welkom met vorst Krĕṣṇa, die hem goed ontving. Zoo ook al de Wrĕṣṇi- en Yādawa-familieleden heetten hem welkom. 11. „Gelukkig dat gij daar gekomen zijt, o vorst, als vrucht van mijn voortdurend prevelen. Aanschouw uw beide leerlingen, o vorst; moogt gij ge-

1) Lees *bĕk ghor kumwa...... lumurug* i.p.v. ...... *kumwang...... lumuru.*

2) Lees *hŏt* i.p.v. *hăt.*

3) Heilig boek van goddelijk en menschelijk recht.

tuige zijn van hunnen strijd." Zoo sprak Yudhiṣṭhira; Baladéwa keurde het goed, knikte en glimlachte. De beide strijders maakten toen een añjali voor hem, verzochten oorlof en verkregen dit.

12. Nadat Duryodhana zich van een kroon, een harnas en een nekkap had voorzien, trad hij moedig naar voren. Bhīma trad hem daarbij tegemoet; ze sloegen op elkander los, niet zacht. Maar geen van beiden werd geraakt, omdat zij zeer bedreven waren in het pareeren. De grond slechts en de boomen werden gehamerd en geslagen, zoodat ze scheurden door de uitschietende slagen. 13. De beide tegenstanders waren op listen wel bedacht; hun strijd deed denken aan de strengeling van twee olifanten[1]) die elkaar bevechten. Voortdurend letten zij goed op, en wisten zich eraan te onttrekken, al draaiend in een kring, zooals de zee toen die gekarnd werd. Ze sprongen steeds maar op en neer en sloegen op elkander los als golven in de branding; het tegen elkander komen van de knotsen daverde gelijk het klotsen tegen de flank der bergen. 14. Het vuur steeg vlammend op, oplaaiend bij het afweren van de knotsen door het slaan. De bergen verkeerden in opschudding en barstten uit; het water van de zee werd als het ware uitgeschept. In opschudding verkeerden leeuwen, beren, olifanten en tijgers, die verspreid naar alle kanten vluchtten. Ze waren bang door de manier waarop de strijders het bosch neersloegen bij hun aanval [2]), waarbij vernield werd al wat was getroffen.

ZANG XLVII.

1. Terwijl ze elkander sloegen, druk worstelend, en trachtend om elkander te omvatten, even behendig, elkander nazettend al draaiende in een kring, spraken de toeschouwers: „Wie is Bhīma en wie Suyodhana ?", want het was niet duidelijk te zien, daar ze onophoudelijk en zonder rusten tot één werden, verward en door elkander gestrengeld waren.

2. Toen keek Prins Arjuna verbaasd naar hun manier van vechten, en vroeg: „Wie zal verliezen en wie winnen ?" Gespannen antwoordde vorst Krĕṣṇa, met zekerheid en naar zijn beste weten, waarbij het toekomstig geluk der Pāṇḍawa's weer hoofdzaak was van wat hij zeide: 3. „O beste Arjuna, kijk, ik zal u zeggen: wie toch zou evenaren Bhīma's kracht in uithoudingsvermogen en in aanvalsdrang ? Suyodhana is evenwel heel handig om zijn vijand binnen bereik te houden, en ondoorgrondelijk. Het komt er slechts op aan, wie vol kan houden om getroffen te worden; wie misslaat, kan zich niet meer dekken. 4. Ik ben beducht, dat als uw broeder eerlijk vecht, hij het verliezen zal, doordat hij niet den moed heeft om te slaan [3]) beneden den navel. Derhalve moest ge hem een goeden raad doen toekomen: de Çāsana's nu maar te veronachtzamen bij het vechten met de knots. 5. Is het niet zijn gelofte van eertijds, meermalen uitgesproken en gehoord, om te verbrijzelen de dij van Kurupati in den strijd ? Nu is de gunstige gelegenheid, en bovendien moet ge zijn streken hem betaald zetten, wat dan tot vrucht zal hebben de zegepraal als resultaat van het strijden — zoo is het."

6. Zoo sprak vorst Krĕṣṇa; dit vond bij Arjuna instemming en eerbiediging. Toen poogde hij om zijdelings de aandacht van zijn ouderen broer te trekken. En eindelijk keek die ook om; terstond werd hem een teeken gegeven, dat hij zag: Arjuna sloeg op zijn dij; dat was de wijze, waarop hij zijn aandacht trok.

ZANG XLVIII.

1. Bhīma werd weer opgewekt, toen hij den wenk van Arjuna begrepen had, zoodat hij opnieuw naar een gelegenheid uit-

1) Of: slangen.

2) Lees: *paughruk* i.p.v. *pahruk*.

3) Lees *tĕkāmupuh i* i.p.v. *tĕkāpupuhi*.

keek om hem te treffen. Moedig doorstond hij slagen links en rechts, terwijl ze in de rondte draaiden, elkander achtervolgend. Hij zou zeker zijn vijand te slim af zijn; dat hield hij steeds in het oog.

2. Suyodhana wist zich geen raad toen hij werd achternagezet, nabij gehouden en vervolgd. Krampachtig en vermoeid door 't slaan, trilde hij en was verzwakt. Hij wilde wegspringen om zich te herstellen[1]) op een afstand. Verbrijzeld werd zijn dij, en hij ontving op slinksche wijze een lagen slag, doordat hem geen tijd gegund was. 3. Meteen viel hij als de Mèru die donderend neerstort. Voortdurend gudste het bloed en vloeide, niet te stelpen.

Bhīma schold hem geweldig uit en allerheftigst. Vol toorn vertrapte hij den kroon van hem, die in den strijd was overwonnen. 4. „Ach foei, Suyodhana, proef nu de vrucht van je slecht handelen. Dit is mijn wraak voor jouw gedrag om mij zoo dikwijls te bedriegen. Mijn dood had je op het oog toen je me wegstuurde naar het groote woud. Wel, proef nu het resultaat van je geslepen oogmerken." 5. Zoo schold hij hem, terwijl hij hem voortdurend op het hoofd sloeg. Hij liet niet los de haarwrong van hem, die in doodsangst verkeerde en aan het haar getrokken werd. De rĕṣi-scharen in het luchtruim waren blij en juichten enthousiast. Voortdurend riepen zij victorie! en overstelpten hem met bloemenregens.

6. Slechts Baladéwa maakte zich eenig verwijt. Hij billijkte Bhīma's oneerlijk strijden niet. Hij was van oordeel, dat de aanwezigheid van den getuige van nul en geener waarde was geweest. Wanneer hij zweeg over den strijd, dan was dat zonde. 7. Ook had hij medelijden met den toestand van Suyodhana, dat hij gevallen was, zijn dij verbrijzeld door de knots, en dat hij steeds werd uitgescholden, geschopt en bij het haar getrokken. Suyodhana liet deerniswekkend het hoofd maar hangen en wekte een griezeling in het water van het hart. 8. Dit griefde Baladéwa en hij sprak tot Bhīma: „Bhīma, het is me wat moois, wat jij daar doet. Van wat voor leerboek voor de helden maak jij wel gebruik, dat je naar hartelust slaat met de knots, dat het jou vrij zou staan te slaan tot nog beneden den navel? 9. Kortom, je mag het leerboek van den wapenhandel niet overtreden. Ik hier de held ben wel in staat die fout weer goed te maken. Wacht, kom maar op tegen het treffen van mijn ploegijzer. Je dood zal het gevolg zijn van je oneerlijk vechten".

10. Zoodra vorst Baladéwa dit gezegd had, in woede plots ontstoken, hief hij vol ongeduld zijn ploegschaar op. Maar Krĕṣṇa had de tegenwoordigheid van geest, hem te omvâmen om hem tegen te houden. Voorts was hij erop bedacht, hem het wapen te ontrukken en hem te kalmeeren: 11. „O vorst, mijn oudere broeder, maak geen ruzie voor niets. Gij moet op Bhīma's overwinning geen aanmerkingen maken. Bhīma heeft voortreffelijk gehandeld: hij wenschte te verwezenlijken zijn woorden toen hij zijn geloften deed. 12. En Kurupati is getroffen door den vloek eens heiligen van vroeger. Maitréya is de naam van hem die diep gegriefd is door de euveldaad van Kurupati: „Suyodhana, je bent te ver gegaan met je minachten van mij. Bhīma zal in den strijd jouw dij verbrijzelen [2])". 13. Dit is nu het resultaat van de vervloeking door dien heilige. En Draupadī heeft hem vroeger ook vervloekt, doordat hij zijn ongemanierdheid en verwaandheid volgde. Wel, dit is nu de vrucht van zijn hoogmoed en zijn slecht gedrag. 14. Het gezegde van den rĕṣi, wiens woorden in vervulling gaan, komt uit. En evenzoo een eerlijke vrouw bereikt ook steeds haar doel. Om kort te gaan, mijn oudere broer, verzet u niet met alle geweld, want het is zijn goed recht volgens de bevelen van de godheid."

---

1) Lees *sajya* van *saji* = zich klaarmaken, i.e. herstellen, i.p.v. *sujya*.

2) Deze vervloeking slaat op Zang X vers 6.

ZANG XLIX.

1. Zoo had Krĕṣṇa gesproken; hoe zou Baladéwa hem niet gehoorzamen? „Mijn jongere broeder, wat zou ik kunnen zeggen op uw woorden, die het gedrag van Bhīma billijken? Maar het kan toch inderdaad een slechte wijze van te vechten worden genoemd, dat hij maar strijdt zonder daarbij den regel op te volgen. Suyodhana, die is een held en strijdt oprecht; met vrucht sterft hij als waarlijk dapper man." 2. Zoo luidde Baladéwa's oordeel; vervolgens keerde hij naar huis, gevolgd door al de Yādawa's. Dat was op het verzoek van Krĕṣṇa, die nu alleen bleef bij de Pāṇḍawa's.

Krĕṣṇa kalmeerde Bhīma en vroeg hem om vergiffenis voor Baladéwa's boosheid. Zijn woorden stemmen het hart steeds aangenaam en namen Dharmaputra voor zich in. 3. Om kort te gaan, bij het ondergaan der zon verzocht Krĕṣṇa de vijf Pāṇḍawa's naar hun bivak terug te gaan. Ook was een onheilspellend woord vernomen, gesproken door Suyodhana. Welaan, hij zou niet doodgaan, zoo had hij gezegd, wanneer hij niet de hoofden der vijf Pāṇḍawa's tevoren had gehad als voetkussen. Het bloed der vijven met hun telgen zou hem als reinigingsmiddel dienen voor zijn teruggaan naar den godenhemel. 4. Dat Kurupati met zoo'n kracht die booze woorden uitte tot de Pāṇḍawa's, dat kwam doordat hij zich geen raad meer wist, bedroefd was en verdrietig, zich niet bedwingen kon[1]), verbitterd als hij was, daar Bhīma steeds maar voortging met te schelden, op het gezicht te slaan, te schoppen, met de knots te slaan — zij zouden er verdriet van ondervinden! 5. Toen Kurupati reeds die woorden had geuit, had Bhīma hem wel willen dooden, maar dit was niet doorgegaan, daar Krĕṣṇa het hem verboden had, omdat dat ongeoorloofd was. Derhalve keerden zij terug; om kort te gaan, zij kwamen in hun kamp met legerscharen, oorlogstuig en strijdkarossen. De vorsten die Yudhiṣṭhira als hoofd hadden erkend, gedroegen zich naar hartelust zooals het toegaat bij een overwinning. 6. Zij vermaakten zich luidruchtig en smaakten ieder zinnelijk genot; ze aten, dronken en bevredigden de zinnelijke lusten. De gamĕlan's weerklonken steeds vroolijk en onafgebroken in elk bivak; het geluid was als geroep om hen te streelen, die den machtigen vijand hadden overwonnen in den strijd. Ze waren inderdaad ook opgewonden en zeer uitgelaten en hadden het gevoel, niet terug te kunnen vallen tot een nederlaag (tegen den vijand dien men zelf reeds) overwonnen had.

ZANG L.

1. Slechts Krĕṣṇa was bezorgd, wist geen raad; hij voelde zich bezwaard[2]) en wist het zich niet aangenaam te maken. Bekommerd was hij bij het denken aan de woorden van Suyodhana, „er is niets meer aan te doen" — zij bezorgden hem steeds ongerustheid. Toen stelde hij het vijftal Pāṇḍawa-gebroeders voor, nu stilletjes[3]) een bedevaart te doen in dezen nacht. Dat moest dan als zoenoffer dienen, opdat niets euvels zou geschieden als gevolg dier slechte woorden die hen golden. 2. Kortom ze trokken naar de desa's om de bedevaartsplaatsen te bezoeken en stilletjes te gaan wandelen. Zij wilden aanschouwen het verrukkelijk gezicht op de bekoring en de liefelijkheid des nachts, zoo luisterrijk en zacht. Hoewel het (de laatste nacht der) donkere maandhelft was, was er toch licht, veroorzaakt door de schittering der sterren, glanzend en straalrijk. Langs de wegen schitterden de vuurvliegjes, die vlogen alsof

1) Lees *kapuritĕn* i.p.v. *kapurihĕn* in aansluiting bij Nieuw-Javaansch *kĕmuritĕn*.
2) Lees *kabharan* i.p.v. *kabaran*.
3) Scheid *matīrthānīsa mangkĕng kulĕm* i.p.v. *matīrthānī samangkĕng kulĕm*.

zij den weg aanwezen. 3. Het was zoo mooi alsof de aarde en de hemel van schoonheid wisselden gedurende den nacht. De boomen stonden in de plaats der wolken, de wolken waren boom geworden in het oog der mijmeraars. De sterren waren in de plaats gekomen van de bloemen, de bloemen hadden zich verspreid als sterren in het luchtruim. De wateren werden tot een hangenden mist, de hangende mist tot wateren, die ongehinderd henendreven.

4. Er was een bosch, vol met lianen, dicht en koel; hiervan maakte een wolk zich tot omhulsel. Het bosch wilde zich laven met de rijkelijke (?) dauw ginds aan de helling van een heuvel. De cucur's piepten hartontroerend, als een aandoenlijk gezang, tezamenklinkend met geween. Deze bekoring ging gepaard met het gefluit van de taḍah-asih's, die naar zoete bekoring streefden. 5. Verder klepten snel in een beek de kleppertjes[1]), gelijk de saron bij het wajangspel[2]). De holle bamboekokers gaven een geluid, wanneer de wind er doorheen speelde; dát waren de fluiten, die het begeleidden. Bij wijze van gezang der vrouwen diende de begeleiding van de bergkikvorschen, die men hoorde in de kloven. De torren van de boomen en sprinkhanen die druk piepten, vertegenwoordigden de eentonige kamanak's en de kangsi's. 6. Er was een eenzame en droge rijstaanplant, die nauwelijks uitschoot[3]); de vogelverjager daar waakte oplettend tegen de dieven. Immers de wilde varkens roofden heimelijk en ongemerkt den aanplant in hun dartelheid. De val (?) had wellicht eenig wild gevangen, ten teeken waarvan de opgehangen tong-tong alarmeerend luidde. Het schor geloei van de reebokken klonk uit Noord-Westelijke richting, en de kuwong's[4]) hieven een daverend geschreeuw aan. 7. De mist sprak als het ware moed in; er was een jonge waker en als derde een dienares. In het geheim bedreven ze echtbreuk gedurende de diepe rust; men liep onopgemerkt, getroffen door den wind. Daarop verdween het weer; er waren tjamara-boomen, die te schreeuwen leken; dat was het gebrul der toovenaars. De uilen krasten afschuwwekkend; het gekakel van de groote slangen leek wel het geluid van klokken, angstaanjagend.

8. De reis van het vijftal Pāṇḍawa's was toen al ver gevorderd, met Krĕṣṇa door de wildernis. Voortdurend spoelden zij den mond met het water van elke heilige badplaats die zij op hunnen weg ontmoetten en waar zij bloemen strooiden. De reinheid van het hart, dat helder is en schoon, dat werd door hen beoogd, opdat zij onbevlekte vreugde mochten smaken. Hoewel zij hiernaar streefden, werd het hart toch onaangenaam beroerd en hadden zij een angstgevoel, zonder te weten waar dat kwam vandaan. 9. Het was toen stil, „ter zesder stonde"; eindelijk deed zich een slechts voorteeken voor. Er kwamen kraaien op een verkeerden tijd, die elkander aanvlogen en bevochten, en daarna verrotte etter braakten. Ook kwamen honden[5]) die druk gingen vechten, afgewisseld met een regen van bloed; de hevigheid van dien regen ging gepaard met hagel zoo groot als pinangvruchten. Ook waren er ontelbare[6]) gedrochten, koplooze spoken, die gingen dansen en in hun woestheid lijken droegen.

10. Toen eensklaps was dat schouwspel weg; er kwamen boden die de voeten kusten van de Pāṇḍawa's. Velen hadden order gekregen hen te zoeken, hadden de plaatsen onderling verdeeld en waren in verschillende richting heengegaan. Ze rapporteerden, dat de legerplaats uiteengestoven was en weggevloden, omdat ze was vernietigd door Açwatthāmā, die een verwoeden aanval had gedaan[7]). Geen adem hadden zij meer kunnen scheppen, den prinsen was geen tijd gegund; — het sprak ook wel vanzelf, daar men in diepen slaap gedompeld was. 11. Het was Dhrĕṣṭadyumna in de eerste plaats, die was vermoord geworden, met Çikaṇḍi, en de vijf prinsen, in Açwatthāmā's macht geraakt, allen onthoofd. Er worde niet gesproken van de vorsten-bondgenooten tot de naburige oversten toe; die allen waren weggevaagd. Alleen de vrouwen waren niet gestorven, en wie zich in hun angst door vlucht hadden gered.

1) Een watermolentje, van bamboe gemaakt, dat een rhythmisch geklep voortbrengt.

2) Deze passage werd door Hazeu gebruikt in zijn dissertatie pag. 11-12, om den ouderdom van de wayang aan te toonen.

3) *anarandu*, letterlijk: zich vormen, van *sarandu*, bestaan of omvang.

4) cuculus orientalis Horsf.

5) Lees *asu asrang* i.p.v. *açwasrang*.

6) Lees *sŏh* i.p.v. *sāh*.

7) Lees *dwijāng;āngrĕwĕk* i.p.v. *dwijāng;drĕwĕk*.

12. Dat Açwatthāmā dien verwoeden aanval in den nacht had kunnen maken, dat kwam doordat hij was achtergebleven toen Çalya ten strijde trok; hij had zich toen verwijderd, om hulp te vragen aan de goden. Het was te wijten aan zijn woorden, dat hij verschil van meening had gehad en het oneens geworden was. Hij had gehoopt, tot opperbevelhebber te worden aangesteld na Çalya's dood, en had zich voorgenomen dán te strijden. 13. Maar nu was het al te laat, daar Kurupati het in den strijd reeds had verloren. Hij was verdrietig en bedroefd bij het denken aan 't ongeluk van Kurupati; en bovendien was hem onder geween en met herhaalde smeekbeden verzocht, te trachtten naar volvoering van Duryodhana's gelofte; derhalve had hij woedend aangevallen als de neergedaalde dood. 14. En daarenboven stond Krĕtawarmā, stond Krĕpa hem ter zijde, zoodat Açwatthāmā niet aarzelde; zeker en vast was hij in zijn verschrikkelijke werk. Alle bivakken werden afgeloopen en vernield; de vorsten boden in het geheel geen tegenstand, en de soldaten vlogen uiteen naar alle kanten, verschrikt en in de war gebracht, met achterlating van de olifanten en de wagens. 15. Door de afwezigheid der vorsten was niemand in staat hem in zijn woede het hoofd te bieden. Slechts de vijf prinsen hadden met kracht van wapenen weerstand geboden aan de vreeselijke wapenen. Maar god Rudra beschermde Açwatthāmā; daardoor was het hem gelukt te dooden gene helden, dapper in den strijd.

16. Zoo sprak de bode; Krĕṣṇa [1]) werd slap op het hooren en bezinningloos, om niet te spreken van de Pāṇḍawa's, die opgekropt van tranen waren en buiten zich zelf aan het weenen sloegen. Toen keerden ze terstond terug en kwamen des morgens in de legerplaats. Het kon niet anders: toen ze de vrouw vonden in het vrouwentimmer, gilden ze en wentelden zich op den grond. 17. Kuntī in de eerste plaats had wel de grootste smart, onvergelijkelijk; ook Draupadī was zeer beklagenswaardig en wist zich niet te troosten. Beiden wisten geen raad en weeklaagden over den dood van de vijf prinsen, wat haar verdriet veroorzaakte, en waren buiten zichzelf. Niet wetend wat te doen, verweten ze vorst Krĕṣṇa, dat hij weggegaan was en de Pāṇḍawa's had meegenomen. 18. „Ach mijn vijf kinderen, mijn schat, mijn jongens, ach ! hoe vreeselijk dat jullie gestorven bent. Ge hebt nog niets genoten van de vreugden en zijt ras gestorven, den vijand ten prooi. Zoo zoudt gij niet gestorven zijn, mijn kinderen, tegen een vijand, al waren het tienduizend in getal, wanneer uw ouders aanwezig waren geweest — maar die moesten voor een bedevaart vertrekken. 19. Het is dus vorst Krĕṣṇa, die jullie dood veroorzaakt heeft, mijn kinderen. Berust, mijn lievelingen, in zijn wreedheid jegens u; uw schuld is, dat ge niet bij uwe ouders zijt gebleven. Alzoo zal ik ook ongetwijfeld u volgen in den dood; mijn vader bovendien is reeds gesneuveld. Mijn familieleden zijn ook weg, hebben de oogen reeds geloken; hoe zou ik van het leven mij niet los gevoelen ?"

ZANG LI.

1. Aldus had Draupadī gesproken, al jammerend en weenende, waarbij ze het hart van Krĕṣṇa brak, alsof het werd afgesneden; hij werd bezwaard en vatte medelijden op. Daarom beproefde hij haar te vertroosten, sprak vriendelijk haar toe en poogde haar wat te kalmeeren. Hij ried haar aan, niet al te zeer bedroefd te zijn en te bedenken, dat zoo nu eenmaal het noodlot was. 2. „Vorstin, ach, doe mij geen verwijt; hoe zou ik niet met zorg bewaken uw familie en geslacht ? Steeds heb ik àl bedacht wat tot hun heil en voorspoed zoude strekken. Hun ongestoorde welvaart heb ik steeds op het oog. 3. Maar het is moeilijk door den drang der noodlotsmacht; de ordening der goden kan nu eenmaal niet

1) Lees *nirāng* i.p.v. *nirā*.

gedwongen worden. De handelingen van weleer zijn vast; hun goed en kwaad draagt vrucht. Vreugd en verdriet, leven en dood, daaraan is ieder onderworpen. 4. Derhalve moet ge maar niet al te treurig zijn over den dood dier helden, want zij zijn naar den hemel teruggekeerd en zullen er voorzeker zaligheid verwerven. Uw trouw aan de Pāṇḍawa's moet ge handhaven; stellig zal dat de grondslag zijn van de toekomstigę hereeniging in het hemelverblijf." 5. Zoo sprak Krĕṣṇa, maar de voortreffelijke Draupadī sloeg er geen acht op. Ook Kuntī wist geen raad en was benauwd; zoo ook de Pāṇḍawa's. Bedroefd was ook Krĕṣṇa; hij voelde zich als iemand, die een ongeluk is wedervaren, doordat het hart der diepbedroefden niet weer spoedig op kon klaren.

6. Toen kwam eensklaps uit het verborgene te zien de eerwaarde Wyāsa. Hij kwam zitten vóór de terneergeslagenen, de ontmoedigden. Hoe groot was aller schrik! ze toonden tegelijk hun eerbied zonder dralen. De voeten van den heilige wischten ze af, heetten hem welkom met alles wat daarbij behoort; toen sprak Wyāsa: 7. „Doel mijner komst is om u te vermanen in uw smart en droefenis. Bluscht deze met het juiste inzicht, waarmee ge het harteleed verdrijft. Uwe herinnering aan de innerlijke waarheid diene tot wassching van het vertroebelde gemoed. Al wat vorst Krĕṣṇa heeft gezegd, heeft van ambrosia den aard, verdient gevolgd te worden. 8. De strijd en het sneuvelen daarin is waarlijk Çiwa's ordonneering. En vroeger heeft zich voorgedaan, dat goden streden met de asura's, voortdurend worstelend. Beide partijen waren ongemeen heldhaftig, deden elkaar geweldige verliezen lijden bij de wederzijdsche aangevallen. De goden waren aan het verliezen; haast waren ze gansch uitgeroeid door de daemonen. 9. De goden Brahma en Wiṣṇu bezonnen zich toen goed, waren behoedzaam in hun optreden. Ze overlegden met de goden en de asura's, om den oceaan te karnen, opdat het hun gelukken zou, de ambrosia tevoorschijn te doen komen; dat was ook reeds verwerkelijkt. Den goden viel de ambrosia ten deel, de oorzaak van het algeheel herstel der goden. 10. Wie reeds gesneuveld waren in den strijd, belichaamden zich weer, zooals Duryodhana en anderen, die incarnatie zijn van slechte daitya's. Vroeger vochten de gòden, en dat wordt nu herhaald. Daarom moet ge er maar in berusten, dat wie den dharma volgen in den strijd — naar ik geloof — den hemel als verblijfplaats krijgen. 11. Uw zonen waren ongemeen heldhaftig en hadden zich met roem beladen; voorzeker[1]) vinden zij den hemel; hun dood draagt vrucht, berust daarin. Wanneer gij u wilt overtuigen van de waarheid mijner woorden, ontvangt dan mijn bovennatuurlijk gezichtsvermogen, waarmee gij voor een oogenblik kunt zien." 12. Zoo had Wyāsa gesproken tot de diep bedroefden. Ze maakten allen een sĕmbah, en hun verdriet werd eindelijk getroost, omdat ze inzicht kregen in de omstandigheden aller gesneuvelden. Tot zelfs het verleden en de toekomst zagen zij in de drie werelden.

13. Toen loste Wyāsa zich weer op, maar de bedroefden bleven achter en trachtten zich ferm te houden. Maar het verdriet van Draupadī, dat maar niet over wilde gaan, belemmerde (den goeden gang van zaken) zeer. Zij wenschte namelijk het kruinjuweel van hem, die de ondergang van hare zonen had bewerkt; slechts dát zou haar berggroote droefheid kunnen verkoelen. 14. En dat juweel nu werd door den zoon van Droṇa als zijn levensgeest beschouwd. Voorzeker zou hij in rampspoed vervallen, tot voorwerp van bespotting worden, wanneer hij daarvan werd gescheiden. Hoewel het zeer moeilijk was, dat te bemachtigen, beloofde Bhīma zulks, omdat hij haar, die diep bedroefd was, oprecht beminde en haar liefhad.

15. Kortom, de Pāṇḍawa's vertrokken met hun troepen, olifanten, wagens, om Açwatthāmā op te sporen; zij hielden een vervolging in de ontoegankelijke wildernis. Ze vonden hem, verstoken in de wildernis,

1) Lees *awas tåmangguh* i.p.v. *awasthā mangguh*.

bevreesd, verschrikt, beangst toen hij Bhīma zag opheffen[1]) de knots Lohitamukha om hem te slaan. 16. Angst voor den toorn der Pāṇḍawa's had hem zich doen verschuilen, want het was duidelijk, dat hij hun telgen had vermoord. Maar hij was overtuigd dat Kurupati, toen hij ijlde, daar zijn goedkeuring aan hechtte. Dit werd gevolgd door der vijf prinsen dood, maar Açwatthāmā werd ten slotte slap en bang. 17. Hij werd ontdekt; en Bhīma deed een aanval met zijn knots. „Berust maar in je lot, jij schurk", zei Bhīma, terwijl hij op hem af kwam met den wijsvinger dreigend vooruitgestoken. Maar Açwatthāmā paste op en schoot een uiterst voornamen pijl af, waarna hij sprak: „Het zal mij nu gelukken om de Pāṇḍawa's te dooden". 18. Maar Arjuna moest toen van Krĕṣṇa met een voornamen pijl hem tegenstand bieden. Men was bevreesd, dat heel de wereld asch zou worden door Brahmaçirah — dat was de naam van dat opvlammend vuur. Het was voor Arjuna niet moeilijk dit met een even sterken pijl te keeren. En inderdaad, de pijl van Arjuna, die den meest verheven naam van Çirṣa droeg[2]), viel woedend aan op Açwatthāmā's pijl. 19. Het waren goddelijke wapenen, waarmee de wereld wordt vernield. Meteen ontstond een aardbeving, en het was alsof het uitspansel geroosterd werd. Het water van den oceaan golfde op en neer, alsof het werd gekookt. Tot in den hemel heerschte opschudding, de goden vluchtten, afgemat en bang, ze vlogen weg, verspreidden zich naar alle kanten.

20. Op order van god Çiwa kwamen daar de goden met Nārada. Met nadruk poogden ze hen te weerhouden: „Au, waarom vermeten jullie je om wapens te gebruiken, die ongeschikt zijn om in de menschenwereld te worden afgeschoten? De godheid zal voorwaar op jullie toornig worden, wanneer ge ze niet bluscht. 21. Immers wordt het heelal daardoor vernield[3]), kijk maar! Berooft ze van hun kracht, opdat ge er geen kwaad gevolg van ondervinden moogt en niet door straf getroffen wordt!"

Nārada had zoo gesproken; gauw maakte Arjuna toen een sĕmbah, doofde zijn pijl, smeekte om vergiffenis en wist den ziener te kalmeeren: 22. „Eerbiedige hulde van uw zoon aan uw heiligheid; ach sta mij toe[4]) deze te ver gegane handelwijze. Toen ik zag, dat Açwatthāmā het eerst begon, heb ik mijn man gestaan. Ik weerde het af met de bedoeling om te maken, dat de wereld niet verging. Het is van mij geen overmoed of overtreding van mijn afspraak met god Çiwa." 23. Dat zeide Arjuna, en stelde hiermee Nārada tevreden.

Maar Açwatthāmā wist geen raad; hij schaamde zich, daar hij zijn pijl niet blusschen kon. Toen zeide Nārada: „Ach Açwatthāmā, op die manier delft ge het onderspit met vechten, want gij doet onder in den wedijver om deugd met Arjuna. 24. Welnu, dat kruinjuweel, dat moest ge nu maar afstaan aan Bhīma, opdat daarmee je leven zij verzekerd." Dat zeide Nārada, en Açwatthāmā gaf eraan gehoor, zoodat hij het stof der voeten Nārada's afwischte met de woorden: 25. „Eerbiedige hulde van uw kleinzoon aan zijn heer; luister een oogenblik naar mij. Dit kruinjuweel is mijn leven; daarvan gescheiden ben ik krachteloos. Desniettegenstaande zal ik het nu aan uw voeten leggen, o groote heilige. Slechts hoop ik, dat de door mij in den strijd gesproken gelofte worde vervuld. 26. Die pijl is moeilijk uit te dooven, zoolang hij niet de woorden der gelofte heeft vervuld. Daar hij niet kan vernietigd worden, doodt hij den telg der Pāṇḍawa's. Bedenk nu, beste heilige, dat zoo de gelofte is. De wereld zou verheugd zijn en de Pāṇḍawa's zouden teruggaan in het bezit van het kruinjuweel."

27. De zoon van Droṇa, Açwatthāmā, had aldus gesproken, snel en nadrukkelijk. Beleidvol gaf vorst Krĕṣṇa antwoord op zijn woorden: „Het zij zoo, in vervulling ga u ons betreffend woord, de

1) Lees *amayat amupuhĕng* i.p.v. *amayata mupuhĕng*.
2) Lees Çirṣántya *ning aran* i.p.v. Çirṣántyani *ngaran*.
3) Lees *bhraṣṭáng bhraṣṭā*.
4) Lees *tĕḍan iki ng* i.p.v. *tĕḍa niking*.

dood van dien afstammeling van het Pāṇḍawa-geslacht. Ten offer moge vallen het kind van Abhimanyu, terwijl het nog in de moederschoot vertoeft. 28. Bij zijn geboorte later zal ik het weer in het leven roepen, daar ik het liefheb. Parikṣit is zijn naam; hij zal de vorstelijke linie weer versterken. En gij zult rampspoed ondervinden, omdat gij doodt een ongeboren wicht, gefolterd worden duizend jaren lang en steeds aan schande prijsgegeven zijn."

29. Zoo sprak vorst Krĕṣṇa, en het verwierf de goedkeuring der goden, die met aandrang aan hun vreugde uiting gaven, met de volmaakte zieners in de lucht, onder het strooien van bloemen en zegeroepen. Bedroefd was Açwatthāmā door de wreedheid van de goden, die de oorzaak waren, maar hij berustte [1]) in de vermeerdering van zijne smart door Çiwa. 30. Toen deed hij afstand van zijn kruinjuweel, terwijl zijn pijl zijn weg vervolgde, en Arjuna's kindskind trof in den moederschoot.

Zij die het juweel verkregen hadden, gingen huiswaarts, en waren op het eind ook in de legerplaats teruggekeerd. Nadat Bhīma het haar, die treurig was en diepbedroefd, had afgestaan, was zij getroost. 31. Nu zou het juweel van kracht beroofd [2]) zijn, als het in het bezit bleef van Draupadī. Derhalve sprak zij, dat Yudhiṣṭhira het liever nemen moest. Bhīma en Arjuna juichten het toe, en waren het er gansch mee eens. Nu nam de schoonheid en de matelooze gloed van den almachtigen vorst nog toe. 32. Om kort te gaan, koning Yudhiṣṭhira was wereld-overwinnaar, en te Indraprastha beheerschte hij de wereld zonder eenige beperking. Voortdurend bracht hij offers, schonk zijn gaven en maakte er zijn werk van om de wereld te verbeteren. Zijn beminnelijkheid en bekoorlijkheid, zijn naam en faam, werden bezongen door de godenvrouwen.

ZANG LII.

1. Om kort te gaan, lang droeg Yudhiṣṭhira zorg voor het rijk, was de beschutting van de wereld. Niemand durfde de schittering van zijnen majesteitelijken glans maar aan te kijken; de slechtaards werden uitgeroeid [3]). Voorwaar hij was een incarnatie van den god van de gerechtigheid bij zijn bemoeiing om het heil der wereld te bestendigen. Vorst Krĕṣṇa en Arjuna, belichaming van Wiṣṇu, waren zijn bewakers; daarom was hem de zege duurzaam. 2. Er werd niet meer gedacht aan de verwoesting van de wereld bij het sterven van Suyodhana. Derhalve keerden Wiṣṇu en zijn verwanten naar den godenhemel terug; en alle godentelgen, in de eerste plaats al de vijf Pāṇḍawa's, waren in den hemel, nadat de wereld de voorschriften der heilige wetboeken op was gaan volgen.

3. De tijd vlood voort; toen brak de Kali-yuga aan, die de geheele wereld deed ondergaan. Maar het blijkt, dat er een volkrijk eiland is, het onvergelijkelijke Java, goddelijk voornaam in zijn schoonheid. Nu is het bevreesd geworden, omdat het in de macht van schurken was geraakt, en werd verwoest door de ontstentenis eens krachtigen beschermers. Het was jammer van de liefelijke schoonheid die verdween, als van de bloemen in het bosch na het weggaan van den Leeuw. 4. Het zien hiervan wekte het medelijden op van God Wiṣṇu; mismoedig werd hij en bedroefd in het hart. Daarom is Hij weer neergedaald om vorst te worden van dat land; Hij doet Zijn best, het rijk weer te herstellen. Vroeger was Zijn beroemde naam Krĕṣṇa, die de overwinning heeft behaald met vrucht. Nu wordt dit voortgezet als Pāduka Bhaṭāra Jayabhaya, waaronder Hij bekend is op de gansche wereld. 5. Voorzeker ieder vijand, die zich tegen Hem verzet, dien roeit Hij uit; de tegen-

1) Lees *yánglampu n wuwuhana wuyung* i.p.v. *yánglampū wuwuhanawuyung.*

2) Lees *wyartha n* i.p.v. *wyarthan.*

3) Lees *rinadinanirang* i.p.v. *rinadina nirang.*

stander wordt vervolgd tot in de diepste hoeken. Rts, vernietigd en verdelgd zijn de booswichten; de schurken heeft Hij als voorheen verdelgd. Wie aan den dood ontsnapt zijn op de heele uitgestrektheid van het Java-land, vermeten zich niet Hem te wederstreven. Voorwaar er is geen land in staat Hem te bestrijden, daar Hij een neergedaalde Wiṣṇu is.

6. En daarenboven is vorst Jayabhaya één van ziel met de godheid; de legeroversten hebben den aard van een geweldige berguitbarsting (in het vernielen van den vijand). Verder zijn de kloven ontoegankelijk; om zoo te zien zijn deze ondoordringbaar dicht en moeilijk te bereiken. Indien vorst Jayabhaya's beschuttende roem kon vergeleken worden met de boomen in het woud, waartoe dan nog de bladeren en uitspruitsels geteld bij de bekoorlijkheden?! Van onberispelijke schoonheid zijn de liefelijke gedichten van de groote dichters (over dit bosch; of: dezen roem), waarheen met vrucht een bedevaart wordt ondernomen. 7. De wereld is weer volkrijk en welvarend; de woorden over vroomheid hebben afgedaan. Men spreekt uitsluitend over dharma, niet langer over dieven en spionnen, als zij heimelijk weggaan (?). Dieven verdwijnen op deze wijze; maar wat verdriet en smart vermeerdert, dat is de liefdesbreuk, die droefheid ten gevolge heeft. Talrijk zijn de menschen die gestoken worden door liefelijke lonken of wel gestrikt door eene losgeraakte haarwrong. 8. Ook de discus genaamd Sudarçana is thans niet meer van nut, omdat hij opgehouden heeft, vijanden te dooden in den strijd. Daarom hecht hij zich nu aan wangen als beslag (?), hetgeen de schoonheid van de vrouwen nog vermeerdert. Ja, Nandaka is nu niet meer een kris, maar plaatst zich op de wenkbrauwen, waarmee hij zich vereent. De kinkhoorn Pañcajanya wordt voor de gewijde handelingen nog slechts dan gebruikt, wanneer de avondschemering reeds is gevallen en het uur van minnekoozen heeft geslagen (?).

9. Om kort te gaan, niemand weerstreeft Bhaṭāra Haji Jayabhaya, die te Daha regeert. Zijn hart is speelsch en vroolijk; hij houdt er van op reis te gaan; zoo zwerft hij langs de stranden en de bergen. De liefelijkheid van de door hem vervaardigde gedichten beroert [1]) de hartstocht van de mijmeraars. Zijn roem is voor de onderdanen slechts een hartbevredigend gevoel, bezongen door de apsaras'en en de apsarī's [2]). 10. Nu echter schijnt het wel, of Hij mij plagen wil en in verwarring brengen, door Zich tot mij te wenden. Hij wil met alle geweld een dichtwerk zien vervaardigen, waarin verteld wordt van Zijn vroegere overwinning, en wel toen Krĕṣṇa optrad als de befaamde [3]) hoeder in den strijd van de vijf Pāṇḍawa's; de beroemde strijd der Bhārata's en Çalya's dood was waarlijk Zijn verdienste in vroeger dagen.

11. Ik echter ben zeer dom; hoe zou ik dan voldoen aan Zijn bevel tot mij? En nu voer ik het dan maar uit, al is het smakeloos; en word ik er om uitgelachen, wat zal ik er aan doen? Want alles wat Hij wil, beschouw ik als een gunst; al straft Hij mij [4]), dan moet ik dat aanvaarden, opdat Zijn gunst een oogenblikje moge toeven en Hij voor den nietswaardigen Panuluh gevoel van sympathie moog' hebben. 12. Want ik ben waarlijk maar ellendig en rampzalig, die mij wel groote moeite geef, maar dan vergeet, dat ik geen kundigheid bezit [5]). Hevig is mijn schrik nu ik in staat gesteld word, Zijne voeten te aanschouwen, oorzaak van mijn geestverrukking. Niet zucht naar zilver, kleêren en zoo voort, maar naar Zijn sympathie, doet mij zoo handelen. Weg is mijn zonde wanneer ik aangesproken word, hetgeen een tastbare weg is om te vinden de verlossing.

13. Niet ik alleen heb dit verhaal samengesteld: er was een „clerc" des konings, de wereldberoemde Mpu Sĕḍah, verheven personage; die was het die het begin heeft opgesteld, van onberispelijke schoonheid. Bij de episode, dat Vorst Çalya optrad als opperbevelhebber, gaf hij mij order (om het voort te zetten), daar hij zich stijf gevoelde en onbedreven in de weergave; daar ik het jammer vond van het lieflijke gewrocht des koningsdichters heb ik het maar aangedurfd, om er een bitter slot aan toe te voegen.

1) Lees *rumimang i* i.p.v. *rumawangi*.
2) Hemelsche muzikanten van beiderlei geslacht.
3) Lees *khyat ing* i.p.v. wat in den tekst staat.
4) Of: al geeft hij mij een bindende opdracht.
5) Lees *tĕkap* i.p.v. *tĕtap*.

REGISTER OP DE EIGENNAMEN.

N. B. Dit register bevat slechts de namen, zooals die voorkomen in den Oud-Javaanschen tekst.

In de voorgaande vertaling daarentegen is doorloopend voor denzelfden persoon slechts één naam gebruikt — een enkele uitzondering daargelaten.

Naast eigennamen zijn hieronder in sommige gevallen ook aanduidingen of omschrijvingen opgenomen.

De gebruiker verlieze verder niet uit het oog, dat een persoon op veel meer plaatsen kan voorkomen, aangeduid of bedoeld worden dan uit een namenregister blijken kan.

K. = strijder aan de zijde der Kaurawa's.

P. = strijder aan de zijde der Pāṇḍawa's.

Bāyusuta, zoon van den Windgod, 13 21, 18 6, 9; Bhīma.

Bāyutanaya, zoon van den Windgod, 20 19, 29 12; Bhīma.

Bāywātmaja, zoon van den Windgod, 29 6, 11; Bhīma.

Bhagadatta, K., 13 14, 16, 17.

Bhānumatī, gemalin van Duryodhana, 5 1.

Bhāratayuddha, naam van het gedicht, 52 10; Çalyawadha.

Bhārgawa, pijl afkomstig van Bhṛgu, een ouden rēsi, 29 5, 31 2.

Bhaṭāra, God, 15 1, 48 14; Çiwa.

Bherawa, de verschrikkelijke, 23 7; Çiwa.

Bhīma, de tweede der vijf Pāṇḍawa's, 8 6, 19, 9 3, 11 4, 5, 12 9, 13 5, 6, 15, 22, 14 6, 15 32, 34, 36, 16 3, 17, 17 3, 6, 19 6, 8, 20 3, 14, 16, 18, 19, 21, 27 7, 14, 28 1, 29 2, 4, 5, 7, 12, 14, 15, 18, 30 4, 40 5, 42 3, 43 3, 46 3, 5, 8, 10, 12, 47 1, 3, 48 1, 6, 12, 51 14, 15, 24, 30, 31; Bāyuputra, Bāyusuta, Bāyutanaya, Bāywātmaja, Bhīmasena, Marutsuta, Pawanasuta, Wrēkodara.

Bhīmaputra, zoon van Bhīma, 17 12; Ghaṭotkaca.

Bhīmasena, = Bhīma, 17 2, 3, 26 1, 40 7, 43 6, 48 3, 8, 11.

Bhīmasūnu, zoon van Bhīma, 27 12; Ghaṭotkaca.

Bhīmasuta, zoon van Bhīma, 18 7, 11, 15, 19 5; Ghaṭotkaca.

Bhīmâtmaja, zoon van Bhīma, 17 12, 19 19; Ghaṭotkaca.

Bhīṣma, ongehuwd oudoom van de Kaurawa's en de Pāṇḍawa's, 2 5, 3 2, 3, 7 1, 2, 6, 8 5, 7, 10 3, 10, 12, 14, 11 2, 4, 5, 8, 11, 12 8, 10, 12, 15, 18-20, 13 2, 5, 6, 22 8, 23 12, 33 3, Çāntānawa, Dewabrata, Jāhnawīsuta, Mahāmuni, Mahārṣi, Muniwara, Paramarēsi, Paramārṣi, Rēṣi, Rēṣiwara, Surabrata.

Bhuriçrawa, zoon van Somadatta, K., 15 37, 38, 40, 43, 33 3; Somadatta-tanaya.

Brahma, een god, 20 20, 31 5, 38 6, 51 9, 18.

Brahmaçirah, „hoofd van Brahma," vuurwapen van Açwatthāmā, 51 18.

Brahmarṣi, de zeven hemelsche zieners met Nārada aan het hoofd 20 5;

Caṇḍânila, wapen van Arjuna, 43 2.

Candrakānta, geliefde van de maan, mythologische maansteen, 37 4.

Cārucitra, K., 15 34.

Cedi, koninkrijk, 19 22.

Citradharma, K., 15 34.

Citrākṣa, K., 15 34.

Citrasena, K., 15 34.

Citrayuddha, K., 15 34.

Çāka, 1 6. Çāka-jaartelling = A. D. — 78 j.

Çakuni, patih van Duryodhana 2 5, 4 5, 6, 6 8, 7 4, 8, 12 8, 10, 15, 16 1, 9, 11, 17 5, 20 8, 27 2, 10, 29 2, 11, 34 1, 5, 43 4, 6.

Çalya, vorst van Madra, broeder van Madrī, oom en stiefoom der Pāṇḍawa's, K., 3 2, 9 9, 10 12, 14, 19, 11 1, 2, 12 8, 10, 15, 15 21, 16 1, 9, 11, 20 8, 21 2, 25 2, 26 3, 27 8, 30 6, 31 11, 15, 34 2, 5, 35 1, 4-6, 8, 9, 11, 36 1, 2, 4, 18, 19, 37 1, 38 1, 39 1, 3, 40 1, 6, 8, 10, 41 1, 6, 42 4, 6, 43 1, 44 1, 7, 12, 50 12, 52 10, 13; Madrâdhipa, Madrâdhipati, Madrarāja, Madrarajya.

Çalyawadha, dood van Çalya, andere naam voor Bhāratayuddha, 52 10.

Çangka, prins van Wirāṭa, P., 8 20 10 19; Wirāṭaputra, Wirāṭasuta.

Çāntānawa = Bhīṣma, 11 6.

Çarabha, broeder van Çakuni, K., 17 5.

Çaramārga, K., 15 35.

Çaratalpa, „pijlenbed," waarop Bhīṣma rust alvorens te sterven, 13 8.

Çatacandra, broeder van Çakuni, K., 17 5.

Çatakorawa, de honderd Korawa's, 8 4, 6, 11 9, 13 7; Korawa.

Çatānika, P., 15 19, 24.

Çatruñjaya, K., 15 35.

OVERZICHT DER ZANGEN [1].

Zang I Wohingrat, Wawirat of Rāgakusuma.

- - - / oo- / o-o / oo- / ooo / ooo / -o- / oọ / (23)

Zang II Prěthwītāla.

o-o / oo- / o-o / oo- / o- - / oọ / (17)

Zang III Wasantatilaka

- -o / -oo / o-o / o-o / -ọ (13)

Zang IV Onbekend = Smarad. V.

ooo / ooo / - - - / - -o / ooo / ọ (16)

Zang V Çardūlawikrīḍita

- - - / oo- / o-o / oo- / - -o / - -o / ọ (19)

Zang VI Sasadara-kawěkas, Wisarjita of Widara-gumulung.

-oo / -oo / -oo / ooo / o-o / o-o / oọ (20)

Zang VII Çikharinī.

o- - / - - - / ooo / oo- / -oo / oọ (17)

Zang VIII zie III

Zang IX Sragdhara

- - - / -o- / -oo / ooo / o- - / o- - / o-ọ / (21)

Zang X zie II

Zang XI zie V

Zang XII zie IV

Zang XIII zie I

Zang XIV Puṣpitāgra

ooo / ooo / -o- / o-ọ (12) }
ooo / o-o / o-o / -o- ọ (13) } × 2

Zang XV Praharṣinī

- - - / ooo / o-o / -o- / ọ (13)

Zang XVI Açwalālita

ooo / o-o / -oo / o-o / -oo / o-o / -oo / oọ (23)

Zang XVII zie IX

Zang XVIII Rajanī

ooo / o-o / -oo / o-o / o-o /oọ (17)

Zang XIX zie V

Zang XX zie VII

Zang XXI Onbekend = Smarad II, Arj. wiw. XIV en XXX

oo- / o-o / oo- / ooo / ooo / -o- / oọ (20)

Zang XXII zie I

Zang XXIII zie XXI

Zang XXIV zie IV

Zang XXV zie I

Zang XXVI zie XVI

Zang XXVII zie IX

Zang XXVIII Matta-raga Wrěttāyana 34

- -o / -oo / o-o / -oo / o-o / -oo / o- (19)

Zang XXIX zie VII

Zang XXX zie IX

Zang XXXI zie III

Zang XXXII zie VII

Xang XXXIII zie V

Zang XXXIV Onbekend

o-o / oo- / o-o / oo- / ooo / ooo / -o- / oọ (23)

Zang XXXV zie III

Zang XXXVI zie VII

Zang XXXVII zie XVI

Zang XXXVIII Mrědukomala of Wijayagati

- - - / oo- / o-o / oo- / o-o / ooọ (18)

Zang XXXIX Suwangçapatra

ooo / o-o / -oo / o-o / ooo / ooọ / (18)

Zang XL zie IX

Zang XLI Aupacchandasika

oo- / oo- / o-o / -ọ (11) }
oo- / -oo / -o- / o-ọ / (12) } × 2

Zang XLII Mrěgangça

- - - / oo- / o-o / oo- / ooo / ooo / ọ (19)

Zang XLIII zie II

Zang XLIV zie I

Zang XLV Indrabajra

o-o / - -o / o-o / -ọ (11)

Zang XLVI Suwadana

- - - / -o- / -oo / ooo / o- - / -oo / oọ (20)

Zang XLVII zie XXXIX

Zang XLVIII zie III

Zang XLIX zie XXXIV

Zang L zie V

Zang LI zie VII

Zang LII zie I

1) De o duidt een korte lettergreep aan.

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

RADEN ARIA Professor Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, J. KATS, S. KOPERBERG en M. SOERIADIRADJA.

Aflevering 2 en 3 **14e Jaargang**

INHOUD:

LIJST DER PLATEN.

MEDEDEELING.

Den leden van het Java-Instituut wordt hierbij medegedeeld, dat begin JUNI over de contributies en abonnementsgelden voor het 1e HALFJAAR 1934 per (post)kwitantie wordt beschikt.

De Secretaris-Penningmeester.

Fig. 1.

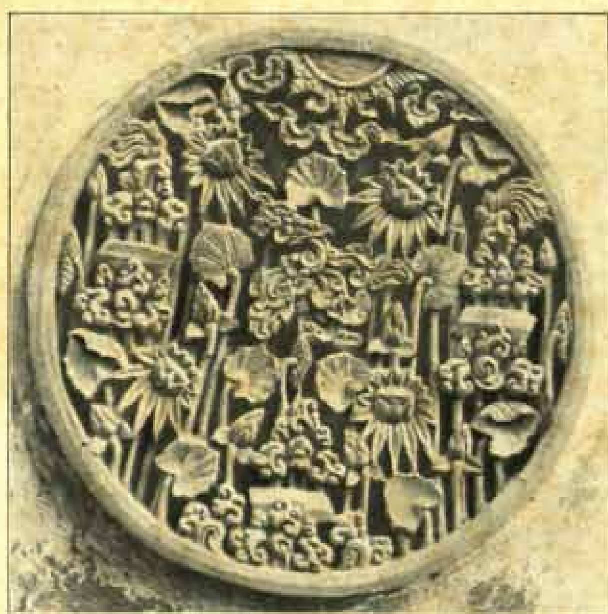

Fig. 2.
Lotusvijvers.

a. Rond medaillon van Mantingan.

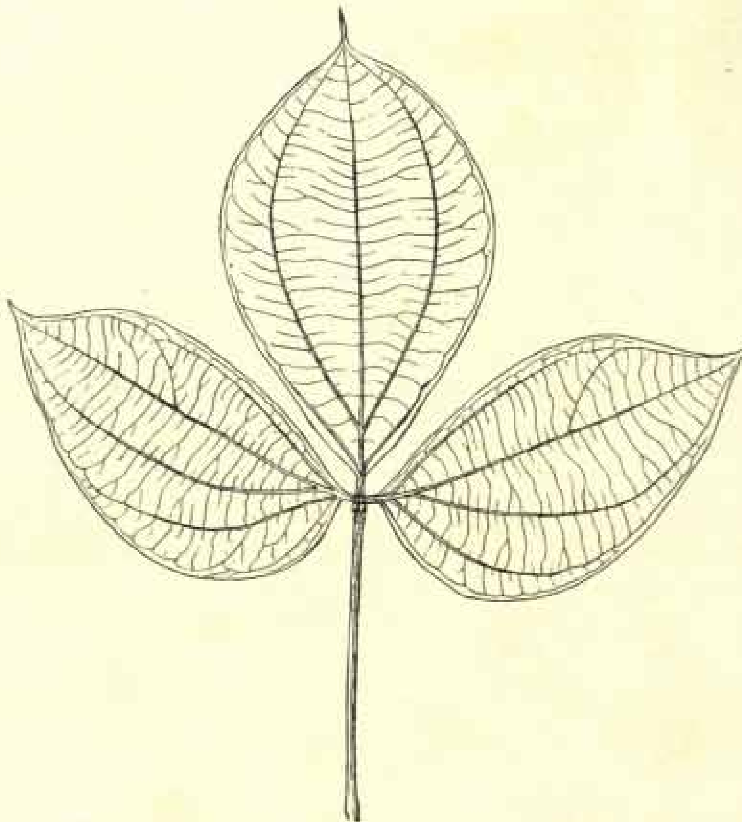

b. Afbeelding uit J. W. A. Van Welsem: Plantkunde v/d hoogste klassen der lagere scholen in Ned. Oost-Indië. 1e stuk 1922, p. 20, fig. 5.

Fig. 3.
Gloriosa superba L.

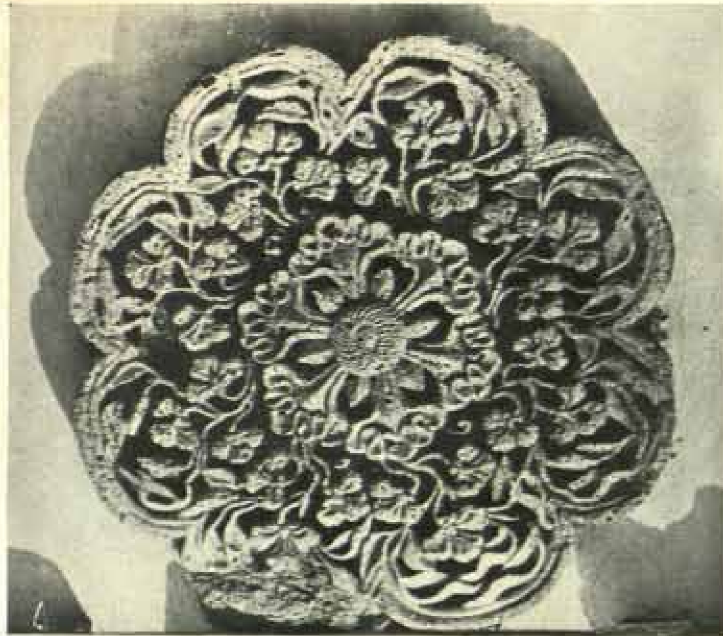

a. Medaillon van Mantingan.

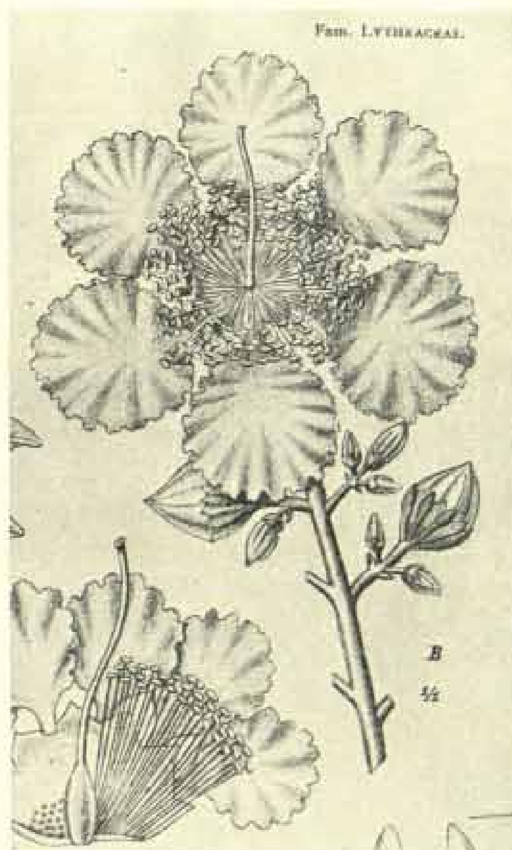

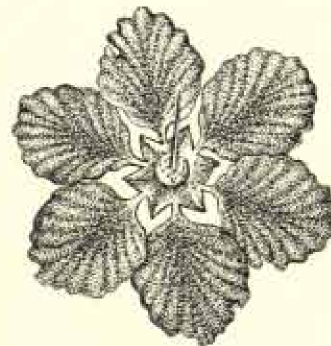
b. Afbeelding uit J. J. Ochse, Indische groenten, 1931, p. 252, fig. 163.

Fig. 4.
Dioscorea hispida Dennst.

a. Rozet van Mantingan.

c. Afbeelding uit J. Haak, Plantkunde voor Indië. 1892, plaat 33 D.

b. Afbeelding uit S. H. Koorders & Th. Valeton, Atlas der Baumarten von Java, Vol. 4. fig. 783.

Fig. 5. Lagerstroemia speciosa (L). Pers.

a. Rond medaillon van Mantingan met komkommerachtige slingerplant.

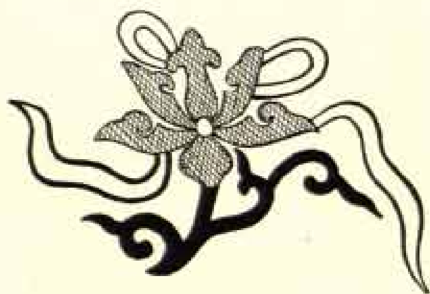

b. Langwerpig paneel van Mantingan met de kalebasplant Lagenaria leucantha (Duch.) Rusby.

Fig. 6.
Komkommerachtige slingerplanten.

a. Rond medaillon van Mantingan met gestyleerde Lotusbloem en Yui-schepter-motief.

b

b.

b. Vier ontwikkelingsstadia van het Lotusmotief uit de Chineesche ornamentiek (naar A. Hackmack).

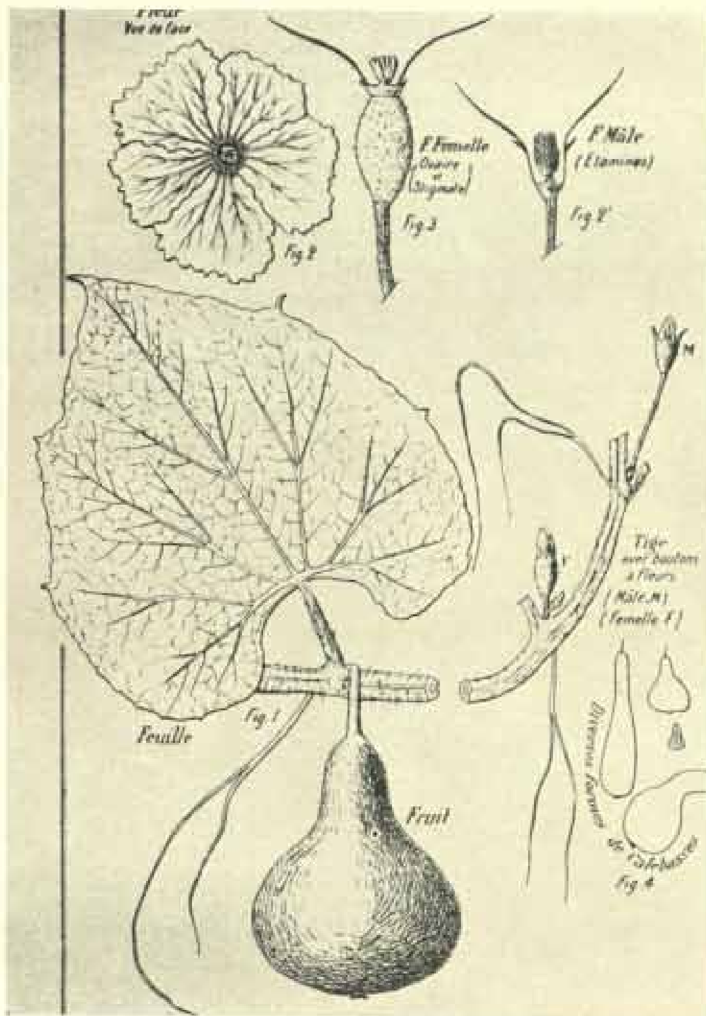

c. Basreliefs op de pilasters van tjaṇḍi Soerawana.

Fig. 7. Variatie van het Lotus-motief.

a. Paneel van Mantingan. Rechts en links Lotusbloemen in Vanda-stijl.

c. Vanda tricolor Lindl. afbeelding uit S. H. Koorders: Atlas. Exkursionsflora v. Java 1924, p. 418, fig. 684.

b. Afbeelding uit P. A. Desruisseaux: Cucurbitacées tropicales, 1908, 47.

Fig. 8. a—b. Lagenaria leucantha (Duch.) Rusby.

a

b

c

Fig. 9.

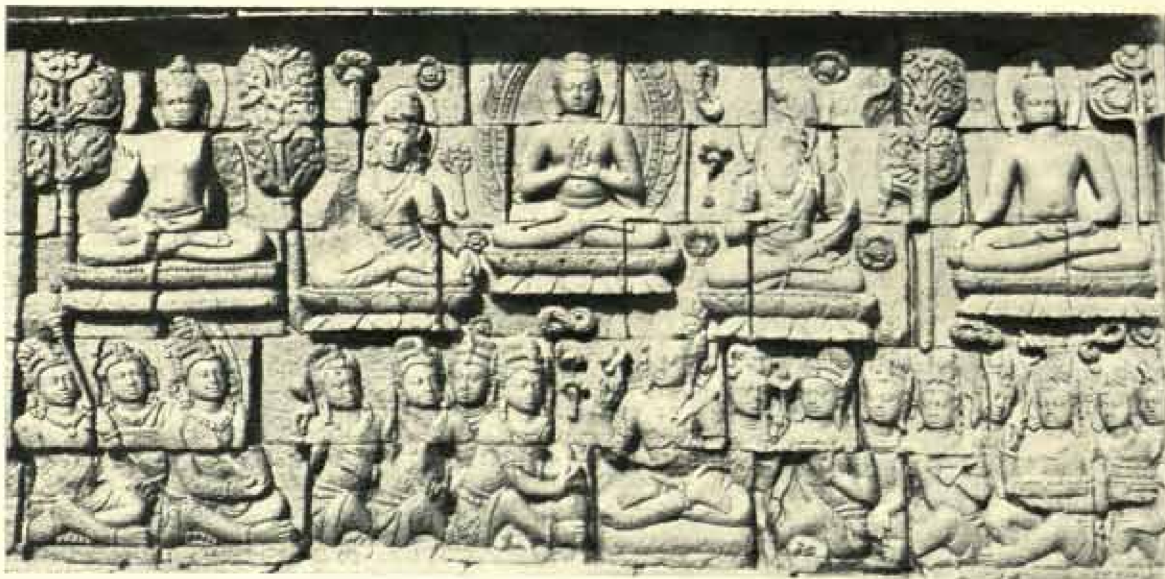
a. *Paneel van Mantingan.*
b. *Fragment van tjaṇḍi Panataran (Kṛiṣṇâyana-reliefs).*
c. *Fragment van een basrelief v/d Bârâboeḍoer (Ie gaanderÿ, hoofdmuur, ond. reeks).*

a

b

c

Fig. 10. a. *Mantingan-paneel met landschapsbeeld.*
b. *Relief uit den Bayon-tempel van Angkor Thom. Buitengaanderij, zuidvleugel, oostkant. Overgenomen uit Groslier: Le Bayon d'Angkor Thom, Paris, 1910 planche 9.*
c. *Relief uit de IVe gaanderij, hoofdmuur van de Bārāboeḍoer (Samantabhadra-text). Lotusbloemen met krullen of aanhangsels uit het midden.*

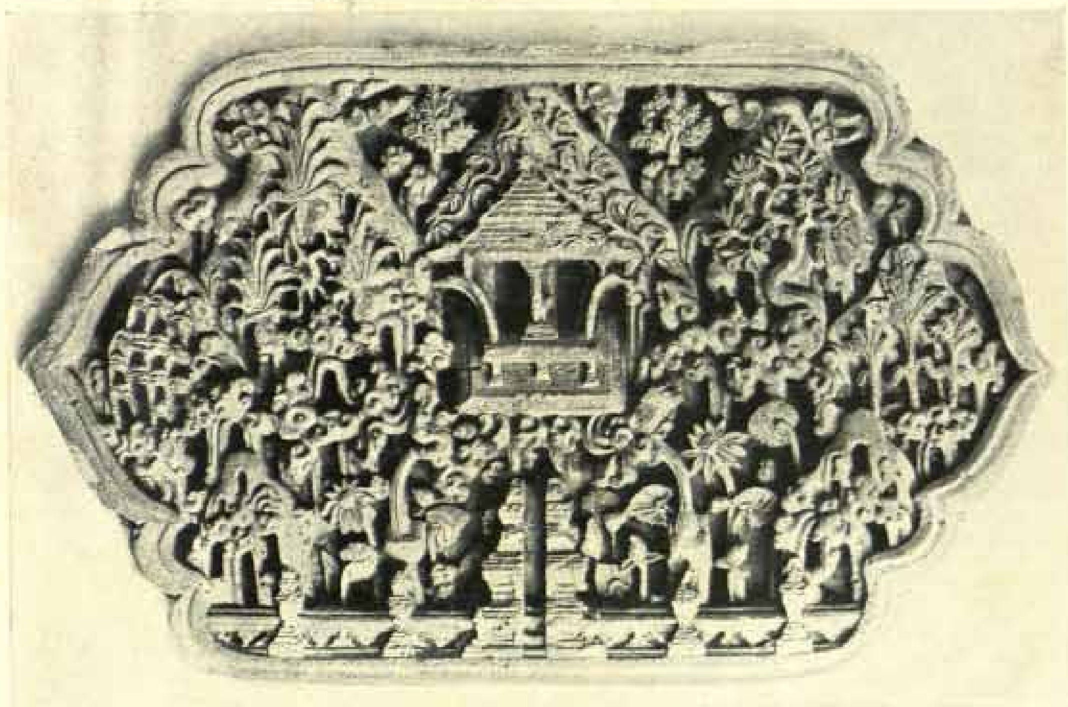
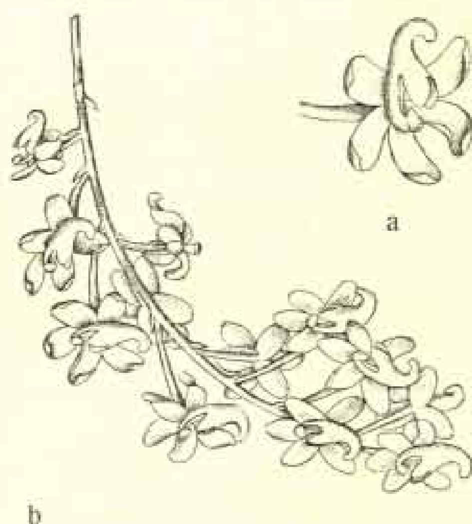

Fig. 11.
Mantingan-paneel met landschapsbeeld.

c

a

b

d

Fig. 12. Variaties van het Lotusmotief (Aerides-stijl).

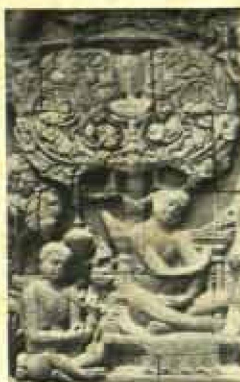
a. en b. Aerides odoratum Lour. afbeeldingen uit S. H. Koorders. Atlas Exkursionsflora von Java. 1924. p. 420, fig. 686.
c. Paneel van Mantingan.
d. Fragment uit een basrelief van de Bårâboedoer. IVe gaanderij, hoofdmuur (Samantabhadra-text).

a

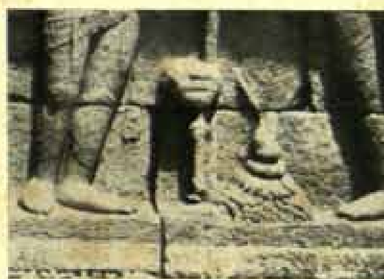
c

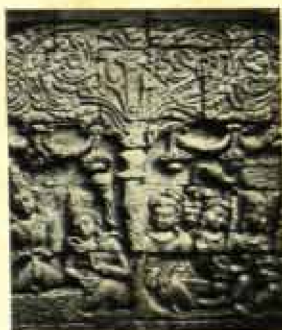
e

b

i

f

g

h

d

Fig. 13. Variaties van het Lotusmotief (Aerides-stijl) op basreliefs van den Bàràboeḍoer-tempel.
a & b: randversieringen, c & d: fragmenten uit de IVe gaanderij, hoofdmuur (Samantabhadra-text). e: fragment uit de tweede gaanderij, hoofdmuur (Gaṇḍawyūha). f, g, h: fragmenten uit de IIIe gaanderij, hoofdmuur (Maitreya-verhalen). i: gevlamde Lotus (relief 2a 109).

ENKELE OPMERKINGEN BETREFFENDE DE PLANT-ORNAMENTEN VAN MANTINGAN

door

Dr. A. STEINMANN.

In het Oudheidkundig Verslag over 1930 wordt bij de beschrijving van het beeldhouwwerk in Oud-Javaanschen stijl, behoorend bij het graf van de Ratoe Kalinjamat in Mantingan, ten Zuiden van Djapârâ, gewezen op de groote beteekenis daarvan voor de kennis der kunstuitingen in den overgangstijd tusschen het Hindoe-Javanisme en het Javaansch Mohammedanisme. In het bijzonder wordt daarbij de aandacht gevestigd op de in de medaillons voorkomende en soms sterk gestyleerde „lotusbloemen, -ranken en -vruchten" [1]).

Aan de hand van de in bovengenoemd verslag gepubliceerde afbeeldingen en de ons door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, Dr. F. D. K. Bosch welwillend ter beschikking gestelde collectie photo's, hebben wij trachten na te gaan, welke bloemen en planten in het algemeen den vroegeren beeldhouwers tot model gediend kunnen hebben. Het is ons in enkele gevallen mogen gelukken de afgebeelde planten te identificeeren, terwijl wij in andere gevallen slechts konden gissen, of tusschen een zeker aantal in aanmerking komende gewassen een keuze hadden te doen.

De identificeering van dergelijke plantversieringen kan in menig opzicht van belang worden geacht. Immers, eenerzijds zou de plantkundige zich daaruit ten deele een voorstelling kunnen maken van de Javaansche flora omstreeks 1559, terwijl anderzijds de archeoloog-kunstkenner daarnaar misschien zou kunnen beoordeelen, in hoeverre in de keuze dezer plantversieringen zuiver Hindoeistische invloeden hebben overheerscht, dan wel in hoeverre deze motieven van den bekenden Hindoe-Javaanschen stijl afgeweken zijn, of zelfs, in hoeverre men de verschillende schakeeringen der oude kunst in de tegenwoordige Javaansche versieringsmethoden, o.a. op metaal of batikwerk, zou vermogen aan te wijzen.

Laten wij de reliefs, welke met geometrische figuren versierd zijn, geheel buiten beschouwing en beperken wij ons tot de paneelen, waarop planten worden afgebeeld, dan zouden wij deze laatste in drie groepen kunnen indeelen, n.l.:

1. paneelen of ronde medaillons, die slechts één enkele plant voorstellen;

2. paneelen of ronde medaillons, waarop twee of meer plantensoorten voorkomen. Deze zijn dikwijls op een zoodanige wijze met elkaar in verbinding gebracht, dat het niet gemakkelijk valt, de verschillende motieven, die erin verwerkt zijn, te ontwarren;

3. paneelen, waarop landschappen worden afgebeeld.

Alvorens over te gaan tot de eigenlijke bespreking van de op de steenen medaillons uitgebeelde planten, wenschen wij allereerst de in hoogergenoemd verslag reeds eerder gemaakte opmerking ten volle te onderstrepen, dat men de voornaamste bloem uit de Hindoeistische kunst, nl. de Lotus, op de talrijke reliefs, zoowel op de ronde medaillons als op de langwerpige en vierkante paneelen, in alle mogelijke variaties en styleeringen uitgebeeld kan vinden.

De Lotus, *Nelumbium Nelumbo* (L.) Druce (syn. *Nelumbium speciosum* Willd.

1) Om misverstand te voorkomen wil ik hier even erop wijzen, dat de Lotus in werkelijkheid geen ranken bezit. Indien desondanks in archeologische beschrijvingen toch telkens van „lotusranken" gesproken wordt, dan is dit slechts een gevolg van het feit, dat de beeldhouwers soms aan den Lotus bladeren en ranken hebben toegevoegd, die deze plant niet bezit, waarop Huijser (*Ned. Ind. Oud en Nieuw*, Jaarg. I, 1916, p. 54), en anderen reeds hebben gewezen.

en *Nelumbo nucifera* Gaertn.), met zijn groote en ronde, schild-, trechter- of schotelvormige bladeren en de groote witte of roode bloemen, welke, aan lange stelen gezeten, steeds een eind boven het watervlak uitsteken, is een dankbaar onderwerp gebleken voor de verbeelding der oude beeldhouwers. Men vergelijke daarvoor eens de willekeurigheid in styleering der bladeren op de langwerpige paneelen van plaat 16b en 17a uit het Oudheidkundig Verslag van 1930.

Naast de eigenlijke Lotus-plant of Taraté vinden wij er echter ook heel vaak de Waterlelie in engeren zin, nl. *Nymphaea Lotus* L. of Toendjoeng, op weergegeven, waarvan de groote, aan den voet diep hartvormig ingesneden bladeren met scherp getanden rand, en de bloemen met den krans van meeldraden in het midden, duidelijk op plaat 18a en op het ronde medaillon van plaat 20 (rechts) (fig. 2) van bedoeld verslag te herkennen zijn [1]). De beeldhouwer heeft echter weleens de bij de echte Lotus behoorende schild- of trechtervormige bladeren (zie plaat 16 en 17a) verwisseld met die van de Waterlelie, zooals uit fig. 1 en 2 blijkt (de *hartvormig ingesneden* bladeren met den *getanden rand* laten geen twijfel daaromtrent over [2]). Op fig. 2 is de bloem van *Nelumbium Nelumbo* kenbaar aan den opgeheven bloembodem, in de holten waarvan de vruchtjes vervat zitten, zooals nog duidelijk te zien valt. Bij fig. 1 evenwel is de opgeheven bloembodem niet duidelijk te zien, doch wel de krans van meeldraden daaromheen. Aangezien ook bij de echte Lotus in het jeugd-stadium, wanneer de bloem pas ontloken is, de bloembodem omgeven is door een dichte krans van opgerichte meeldraden, valt in zulke gevallen niet altijd met zekerheid uit te maken, of men met een Lotus dan wel met een Waterlelie te doen heeft.

Een andere welbekende plant, die een enkele maal op de ronde medaillons voorkomt en duidelijk te herkennen valt, is de Prachtlelie, *Gloriosa superba* L. (syn. *Methonica superba* (L.) Lam.). Deze tot de familie der *Liliaceae* behoorende plant komt in Tropisch Azië en in Afrika in het wild voor. Zij stond bij de oude Hindoes bekend onder den Sanskrit-naam *Lāngalīkā* [3]), of vanwege haar gebruik als abortivum, onder dien van *Garbhaghātinī*. Op Java noemt men haar Kĕmbang soengsang, Kĕmbang koemis matjan of Koekoe matjan (Mal.), Dongkèl soengsang (Jav.), Katongkat (Soend.), Mandalika (Jav., Mad., Bal.). Zij is verspreid over de laagvlakten in de Oostelijke helft van het eiland, van de kust af tot 300 m boven zee, in struikwildernissen en heggen of tusschen kreupelhout. Wegens hare giftige eigenschappen (vooral de wortelstok wordt voor zwaar vergiftig gehouden) is zij in Midden-Java zeer gevreesd. De bloem trekt onmiddellijk de aandacht door haar grilligen vorm en door de gele en roode kleur der zes bloembladen. De bijzondere kenmerken van deze plant, zooals bijvoorbeeld de naar omlaag geknikte bloemsteeltoppen en bloemen en de rechtstandig teruggeslagen bloembladen, de lange, afstaande meeldraden en het overlangs gegroefde vruchtbeginsel, verder de zittende bladeren met den spits versmalden top, die in een rank eindigt, zijn op verschillende medaillons zoo natuurgetrouw weergegeven, dat hieromtrent geen twijfel behoeft te bestaan (fig. 3a en b). Tusschen de *Gloriosa superba* op figuur 3a ontwaren wij echter ook nog 5- à 6-hoekige bladeren, verder ranken en vruchten van een komkommerachtig gewas,

1) In tegenstelling met de echte Lotus drijven de bladeren en bloemen van de Toendjoeng op het wateroppervlak, of steken er althans niet noemenswaard boven uit. Op het relief viel dit blijkbaar om technische redenen meestal niet goed te bewerkstelligen.

2) Dat ook in de Chineesche bouwkunst bij reliefversieringen op muren de Lotus veelal tezamen met andere waterplanten afgebeeld wordt, bewijst wel het door Ernst Boerschmann (*Chinesische Baukeramik*, 1927, p. 62) afgebeelde medaillon van geglazuurd terracotta-reliefwerk op een muur der keizerlijke graven in de provincie Tschili, waarop tusschen de bladeren en de bloemen van den Lotus ook nog de pijlvormige bladeren van *Sagittaria sagittifolia* L. voorkomen.

3) Udoy Chand Dutt: *The materia medica of the Hindus*. Calcutta, 1877, p. 263.

dat sterk doet denken aan Koendoer, *Benincasa hispida* (Thunb.) Cogn. of aan Waloeh, *Cucurbita moschata* Duch. ex Poir. De beide planten zitten echter zoodanig dooreengestrengeld, dat de verschillende twijgen niet dan met eenige moeite te vervolgen zijn.

Gemakkelijk te herkennen is ook de slingerplant, die op het langwerpig paneel van fig. 4a (en verder op plaat 18c v/h Oudhk. Versl.) de meeste ruimte in beslag neemt. Ongetwijfeld was daarmede de Gadoeng, *Dioscorea hispida* Dennst. (syn. *D. daemona* Roxb., *D. hirsuta* Bl., *D. mollissima* Bl., *D. triphylla* (non L.) Blanco) bedoeld. Ook deze plant wordt op Java wild aangetroffen en wel evenals *Gloriosa superba*, voornamelijk in streken met een krachtigen Oostmoesson, van de laagvlakte tot ongeveer 850 m zeehoogte. Deze overblijvende klimplant bezit steeds drietallige bladeren (waarop trouwens de soortnaam *triphylla* duidt), wier vorm zeer karakteristiek is en op de paneelen van Mantingan natuurgetrouw werd weergegeven. De aan weerskanten van het omgekeerd-eivormige topblaadje geplaatste zijblaadjes zijn asymmetrisch en wel scheef eivormig, hetgeen op de reliefs duidelijk uitkomt (fig. 4a en b). De bloemen, welke tot kortere of langere (volgens Koorders tot ½ m lange) aren vereenigd zijn, werden ten tijde van Rumphius door de Balineezen gebruikt, om de kleeren ermede te parfumeeren. De plant wordt over den geheelen Maleischen Archipel gekweekt, en wel voor hare in klompen dicht bijeen zittende onderaardsche knollen, welke eerst na een speciale vóórbehandeling te hebben ondergaan, als voedsel genuttigd kunnen worden. De rauwe knollen zijn dioscorine-houdend en daardoor zwaar vergiftig. Zij moeten dus vóór het gebruik door uitlooging in water of anderszins van hunne bedwelmende eigenschappen ontlast worden. De knol wordt ook vaak medicinaal gebruikt, o.a. tegen lepra, lues, enz.; verder bezigt men de versch gestampte knollen, of het sap ervan, tegen eksteroogen en eeltknobbels.

Moeilijker dan het voorgaande, laat zich de plant identificeeren, die het oorspronkelijke motief geleverd heeft voor de achtdeelige rozet, ingemetseld in den wand aan de achterzijde van de mihrab. In het midden daarvan prijkt een open bloem met 6 bloembladen, waar tusschendoor de toegespitste toppen der kelkbladen zichtbaar worden (fig. 5a). De bloem vertoont zeer groote overeenkomst met die van Boengoer (Mal., Soend.), *Lagerstroemia speciosa* (L.) Pers. (syn. *L. Flos-Reginae* Retz., *L. Reginae* Roxb.), die op fig. 5b en c is afgebeeld. De essentieele onderdeelen zijn n.l. dezelfde. De kroonbladen zijn op het relief sterk gestyleerd en de gegolfde rand ervan is overdreven uitgewerkt. Bij de op fig. 5b afgebeelde open bloem zit de steelvormig versmalde voet der kroonbladen achter den dichten krans van meeldraden verborgen, terwijl de meeldraden op het relief zich nog niet ontplooid hebben, waardoor het midden van de daarop afgebeelde bloem zich in een soort van jeugdtoestand bevindt. Bij de bloem, afgebeeld op fig. 5c daarentegen, zijn de spitse kelkslippen goed zichtbaar. De stijl is op de steenen rozet vermoedelijk uit praktische overwegingen weggelaten. Men krijgt den indruk, alsof het de bedoeling van den beeldhouwer geweest is, alle onderdeelen van de bloem duidelijk te doen uitkomen. De opvatting, dat wij hier inderdaad met een *Lagerstroemia* te doen hebben, wordt bovendien versterkt door het feit, dat onder alle tropische bloemen die daarvoor in aanmerking zouden kunnen komen, en die wij de revue hebben laten passeeren, geen enkele, behalve dan deze, den typisch zestalligen bouw vertoont. Deze tot de *Lythraceae* behoorende woudreus, volgens D. Oliver (*First book of Indian Botany*, 1869, p. 213): „a native of the Indian Peninsula", komt echter ook in den Maleischen Archipel algemeen in het wild voor en trekt door zijn fraaie violette bloempluimen als sierboom algemeen de aandacht. Het hout wordt over geheel Java door de bevolking zeer hoog geschat

voor huizen- en bruggenbouw. De rand van de steenen rozet wordt door een ander, ons nog onbekend, gewas gevormd.

Eveneens niet eenvoudig is de vaststelling van de, op de twee volgende ronde medaillons (fig. 6a en 7a, benevens plaat 20 c v/h Oudheidk. Versl.) voorkomende plantensoort, waarbij ongetwijfeld die, welke op het kleine langwerpige paneel van fig. 6b en 8a met de toegespitste flanken voorkomt, aansluit. In alle vier gevallen heeft men, — dat staat wel vast —, het floristisch prototype in een komkommerachtige slingerplant te zoeken. Op het ronde medaillon van fig. 6a zijn spitseivormige, en op het langwerpige paneel van fig. 6b meer breed-kalebasvormige vruchten afgebeeld, terwijl op medaillon 7a beide vormen, voorzien van ranken, door elkaar voorkomen. De kalebasvormige vruchten, in verband met de kleine, soms 5-, soms 4-tallige bloemen, doen ons het meest denken aan de Kalebas-plant, *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby, Koekoek (Soend.), Waloeh kĕndi (Jav.), Laboe aër (Mal.), die in geheel tropisch Azië gekweekt wordt (fig. 8b). Daarmede zouden ook de op de ronde paneelen uitgebeelde bladeren kloppen. Ook de talrijke, overal langs de stengels geplaatste ranken, zijn op de reliefs bijzonder goed zichtbaar, terwijl op het langwerpige paneel van fig. 8a de resten van den ouden stempel aan den top der vruchten nog vallen waar te nemen (men vergelijke hiermede de teekening van fig. 8b) [1]. Dat de kalebas ook in de Chineesche ornamentiek een belangrijke rol speelt en o.a. een attribuut vormt voor een der acht Taoistische geniën, n.l. van Li T'ieh Guai, die steeds met zijn kruk en zijn pelgrimflesch wordt afgebeeld, is overbekend, doch zij hier ten overvloede even vermeld. In hoeverre Chineesche invloeden op de ornamentiek van de 16de eeuw in het Japarasche bewezen kunnen worden geacht, laat ik aan beter bevoegden gaarne ter beoordeeling over. Het sinds menschenheugenis aanwezig zijn van handeldrijvende Chineezen in de havenplaatsen langs Java's kusten, wijst zeer zeker op de mogelijkheid eener vroegtijdige Chineesche beïnvloeding, welke zich o.a. nog in het heden op de versieringen van batikwerk uit de Noordkust van Java laat aantoonen. Bij de klimplant van medaillon fig. 6a hebben wij de keuze tusschen Koendoer, *Benincasa hispida* (Thunb.) Cogn., waarmede de bladeren, de 5-tallige bloemen en de vruchten eenigszins zouden overeenkomen [2]) en Sĕmangka, *Citrullus vulgaris* Schrad., of anders Waloe, *Cucurbita moschata* Duch. ex Poir. Deze laatste plant met hare van overlangsche groeven voorziene vruchten, wordt in het werk van Jasper & Pirngadie [3]) onder den naam van *Cucurbita Pepo* (= *C. moschata*) vermeld als batikversiering voor het in den volksmond als Loeng waloeh latar irĕng bekend staande sĕmĕnpatroon. Hiervan wordt gezegd, dat zij „ranken met bladeren en ronde bloemen" zoude bezitten.

Op het reeds genoemde langwerpige paneel van fig. 4a (en op dat van plaat 18c v/h Oudheidk. Versl.) komen, naast de klimplant *Dioscorea* als hoofdmotief, nog andere gewassen voor, n.l. op plaat 18c in het midden drie exemplaren van een *Pandanus*-soort, terwijl op fig. 4a nog twee andere planten, onderaan alweer de bekende Kalebas-plant, *Lagenaria*, doch in het midden, uit den rots ontspringend, een kruipende of windende plant met pijl- of hartvormige bladeren en kleine schijf- of schotelvormige bloemen, waarmede mogelijkerwijze *Ipomoea reptans* (L.) Poir., Kangkoeng, bedoeld kan zijn.

Tenslotte hebben wij gepoogd, de floristische beelden uit de ornamenten van

1) P. A. Desruisseaux: *Cucurbitacées tropicales*, 1908, p. 47 (Calebasse *Lagenaria vulgaris*).
2) De afgebeelde vruchten zijn echter wat scherp toegespitst, hetgeen alweer niet klopt.

3) Jasper & Mas Pirngadie: *De inlandsche kunstnijverheid in Ned. Indië, deel III. De batikkunst, 1916*, p. 178.

het langwerpig paneel, weergegeven op plaat 17b v/h Oudheidk. Versl. 1930, thuis te brengen. Deze ornamenten hebben ons eenig hoofdbrekens gekost. De aanwezigheid van een waterplant, zooals bijv. de tot de *Onagraceae* behoorende *Jussieua repens* L., Ganggĕng londok (Soend.), Patjar banjoe (Jav.) zou met het oog op de op het relief weergegeven dieren uit de geschiedenis van den aap en den kreeft, eenigermate in het kader passen. Aan den anderen kant komt de vorm der bloemknoppen en ook der bladeren beter overeen met de zoo geliefde, op het vasteland van Indië inheemsche, Melati, *Jasminum Sambac* Ait. uit de familie der *Oleaceae*. Wij stuiten daarbij echter op de moeilijkheid, dat de volgens Engler en Prantl (Die natürlichen Pflanzenfamilien, Vol. IV, 1897, p. 15) in werkelijkheid 4- à 12-tallige bloemen, die doorgaans 5- à 8-tallig zijn, op het relief overal als 4-tallig zijn weergegeven. Het maakt echter op ons den indruk, als oordeelde de beeldhouwer het ganschelijk overbodig voor zijn ontwerp het aantal bloembladen er eerst nauwkeurig op na te tellen. Ook bij de Kalebas-plant op de Mantingan-reliefs vinden wij nu eens 4-, dan weer 5-tallige bloemen afgebeeld. In de ornamentiek van de Sasakers wordt overigens nog heden ten dage volgens Elbert (Dr. J. Elbert: Die Sunda-expedition des Vereins für Geographie und Statistik zu Frankfurt a/M. Festschr. z. Feier d. 75-jähr. Bestehens des Vereins, Bd. I, 1911. P. 47 und fig. 15) de Melatibloem als versieringsmotief op bamboekokers, meestal slechts met 4 kroonbladeren en 4 stuifmeeldraden afgebeeld.

Gaan wij nu over tot de bespreking der paneelen, welke landschappen voorstellen, zooals op fig. 9a (d.i. plaat 15 v/h Oudh. Verslag) en fig. 10a (plaat 16a, alsmede plaat 18b v/h Oudh. Versl.). De meest in het oog vallende plant, welke men hierop herkent, is de *Pandanus*, waarvan men een zevental exemplaren, met vruchten beladen, op fig. 9a vindt weergegeven. De *Pandanus* vormt ook het middenmotief van paneel 18c v/h Oudheidk. Verslag, met versiering van *Dioscorea*, terwijl een drietal Pandanen de balékambang op fig. 10a aan de linkerzijde flankeeren. Deze strandgewassen zijn ook op enkele bouwwerken uit de Oost-Javaansche periode zeer natuurgetrouw weergegeven, bijvoorbeeld op de reliefs van de Çuddhamala op tjandi Tegawangi (gesticht 1358) [1]), op de Kṛiṣṇāyana-reliefs van tjandi Panataran (? 1369), afgebeeld op fig. 9b, en op de tafereelen uit den Arjuna Wiwāha van tjandi Soerawana (gest. 1388) [2]).

Op het paneel van fig. 10a (plaat 16a v/h O.V.) en op dat van fig. 11 ontmoeten wij nogmaals de reeds besproken *Dioscorea hispida*, en wel tegen den rots achter de balékambang opklimmend. De drietallige bladeren en de langwerpige aren zijn duidelijk genoeg weergegeven. De kromme boom rechts van de balékambang, die het pendant vormt van de Pandanen links, is niet met zekerheid terecht te brengen. Op fig. 10a blijkt hij aan de takken voorzien te zijn van bloemen, en op fig. 11 van eenige bolvormige vruchten. Een dergelijke boom en wel met in kransen geplaatste bladeren, vinden wij terug op plaat 9a (hoogerop in het midden van het medaillon), in dit geval echter getooid met talrijke bloemen in eindelingsche tuilen. In hunnen habitus herinneren deze boomen (vooral die van fig. 9a) sterk aan de Kambodja, *Plumeria acuminata* Ait., welke men over geheel Java en Bali op Inlandsche en Chineesche begraafplaatsen kan aantreffen. Als wij in aanmerking nemen, dat het Mantingan-complex zelf oorspronke-

1) P. V. van Stein Callenfels: *De Sudamala in de Hindu-Javaansche kunst.* (Verh. v/h Bat. Genoot. v. Kunst & Wetensch. Jaarg. 1925, deel LXVI, fig. 6a & b).

2) Idem: *De Mintaraga-basreliefs aan de Oud-Javaansche bouwwerken.* Publ. v/d Oudheidk. Dienst in N. I. I, 1925, pl. 40, paneel 8; pl. 41, paneel 9 & 10; pl. 42, paneel 13 & 14; pl. 43, paneel 20 (Mintaraga-basreliefs) en pl. 37, paneel 6 & 7 (basreliefs op de pilasters). Zie ook: W. F. Stutterheim: *Cultuurgeschiedenis van Java in beeld.* Kolff, Weltevreden, 1926, p. 90, fig. 124.

lijk een Mohammedaansch graf vertegenwoordigde, lijkt het verband daarmede met de aanwezigheid van Kambodja-boomen in de omgeving van de balékambang, niet zoo geheel uit de lucht gegrepen. De veronderstelling, door Bakhuizen van den Brink geuit [1]), dat de Kambodja reeds vóór de komst der Spanjaarden in Azië aanwezig moet zijn geweest, zou daardoor dan tevens aan waarschijnlijkheid winnen. Alleen mag het zonderling genoemd worden, dat op fig. 11 een dergelijke boom wordt afgebeeld met vruchten (en dan nog wel geen Kambodja-vruchten!), terwijl toch van de Kambodja bekend is, dat zij deze in Azië en den Archipel zelden vormt. Aan den anderen kant hebben wij bij de bespreking van den Lotus er hierboven reeds op gewezen, dat de oude beeldhouwers zich niet altijd even getrouw aan de natuurlijke wedergave hunner motieven hebben gehouden, integendeel, zich zelfs maar al te vaak verschillende „dichterlijke vrijheden" hebben veroorloofd.

Van veel belang achten wij het voorkomen op de hier besproken reliefs van de op de Bàràboeḍoer tot nog toe vergeefs gezochte Bamboe. Wanneer wij afzien van de enkele Bàràboeḍoer-reliefs, waarop Krom [2]) en later ook Bakhuizen van den Brink [3]) meenden de Bamboe te mogen herkennen, dan zouden wij hier onder de Mantingan-versieringen *een der vroegste afbeeldingen van de bamboe in Java voor ons hebben.* [4])

Bijzonder natuurgetrouw zijn de afbeeldingen van de Bamboe met hare karakteristieke, smalle en spitse bladeren op fig. 9a rechts en links op den achtergrond van de groote rots. Wij herkennen haar nogmaals, hoewel minder duidelijk, aan de meest linksche planten op het breede paneel van fig. 10a (plaat 16a v/h O.V.). Op al deze reliefs heeft de beeldhouwer zelfs niet vergeten de verschillende stengel-geledingen door middel van dwarsgroefjes aan te geven. Een voorstelling van Bamboe-stoelen meen ik ook op enkele reliefs van den Bayon-tempel van Angkor Thom (Indochina) gevonden te hebben; ook daar spreken de typische groeiwijze en de karakteristieke spitse bladeren al even duidelijke taal. Opmerkelijk is zeker het verschil in opvatting bij het uitbeelden der Bamboe op deze twee bouwwerken (zie fig. 10b) [5]).

Als pendant van de Bamboe onderscheiden wij aan de rechterzijde van het op fig. 10a weergegeven medaillon een groep palmboomen met afhangende vruchttrossen. Daarin hebben wij, naar den hoekigen vorm der bladslippen te oordeelen, misschien een *Caryota* (*C. Rumphiana* Mart. of *C. urens* L.) te herkennen, waarvan de eerste soort op Java en Bali voorkomt en behalve eetbaar merg (sago) ook palmwijn en vezelstof levert. Waarschijnlijker echter zal de beeldhouwer daarmede toch, hoe sterk dan ook gestyleerd, de vederpalm hebben willen weergeven, die bekend staat onder den naam van *Arenga pinnata* (Wurmb.) Merr. (syn. *A. saccharifera* Labill.), de Arèn of Suikerpalm.

De twee kleine boompjes geheel bovenaan op hetzelfde paneel konden wij niet bevredigend terecht brengen, of het zouden de bloeiwijzen moeten vertegenwoor-

---

1) R. C. Bakhuizen van den Brink: *De Indische flora en hare eerste Amerikaansche indringsters.* (Natuurk. Tijdschr. v. Ned.-Indië, deel XCIII, afl. I, 1933. p. 50 enz.).

2) N. J. Krom: *Archaeologische beschrijving van Bàràboeḍoer. I. 1920, p. 108, relief 117 van den bedolven voet.*

3) R. C. Bakhuizen van den Brink: *Welke planten vindt men op de Boroboedoer afgebeeld?* (De Tropische Natuur, Jaarg. XX, afl. 10, 1931, p. 184). In beide gevallen kan hier nauwelijks van iets anders sprake zijn dan van het Suikerriet, *Saccharum officinarum* L.

4) De in het boek van C. M. Pleyte (*Die Buddha-Legende in den Skulpturen des Tempels von Bòrò-budur.* Amsterdam 1901), afgebeelde teekeningen van F. C. Wilsen, waarop Bakhuizen v/d Brink zijn veronderstelling baseerde, zijn bij vergelijking met de origineele photo's in Krom's monographie van de Bàràboeḍoer soms zeer onnauwkeurig gebleken —, iets waarop door verschillende schrijvers reeds de aandacht werd gevestigd. Bij een kritische beoordeeling van Bakhuizen's uitkomsten dient dit laatste noodzakelijk in het oog te worden gehouden.

5) Op de verschillen in opvatting en uitbeelding, o.a. van boomen tusschen de Khmer-kunst en de Hindoe-Javaansche kunst werd in een artikel: *Kambodjaansche en Javaansche reliefs* (in Ned.-Indië Oud en Nieuw, 1927, afl. 8, p. 239 — 248) gewezen door N. J. Krom.

digen van den nuttigen Sagopalm, *Metroxylon Sagu* Rottb., bekend onder de Inlandsche namen: Pohon sagoe of Roembia (Mal.), Amboeloeng (Jav.), Kirai (Soend.), dan wel de reusachtige bloeipluimen van de Lontar oetan of Gĕbang, *Corypha Utan* Lam. (syn. *C. elata* Roxb., *C. Gebanga* Bl., *C. sylvestris* Mart.).

Op paneel 10a staan bovenaan, links en rechts van de groote rots, een viertal palmboomen afgebeeld, waarvan de twee middelste ongetwijfeld de Pinang of Djambé, *Areca Catechu* L., anders misschien de grafpalm *Areca pumila* Bl., de zg. Djambè rèndè (Soend.) zullen moeten voorstellen, —doch waarvan de beide uiterste niet zoo dadelijk te bepalen zijn, daar ze in bouw en styleering sterk aan de daaronder uitgebeelde Pandan-soorten herinneren. Door het bezit van een duidelijken, rechten stam en het ontbreken van steltwortels, echter meer nog door het bezit van gevinde palmbladeren, kan hier moeilijk van een *Pandanus* sprake zijn, al doen de vruchtbollen daar ook even aan denken. Bij de bovengenoemde *Areca*'s doen de ronde en geruite bollen, die van de boomen afhangen, zeker eenigszins vreemd aan, maar ze zullen hoogstwaarschijnlijk toch niets anders moeten verbeelden dan dichte en volle vruchttrossen. De zelfde overwegingen als bij de *Areca*, zou men ook bij de twee uiterste palmen kunnen laten gelden. En dan zullen wij er niet ver naast zijn, als wij ze voorstellen als twee Klapper-boomen, *Cocos nucifera* L., waarvan de bladeren wel als nagenoeg ongesteeld zijn weergegeven, doch waartegen de habitus, de bladstand en de krachtige stam, geen verdere bezwaren in den weg leggen. Dat de wel wat al te compacte bollen van den linkschen boom toch voor de vruchttrossen van den Klapper moeten worden aangezien, kan men afleiden uit de vruchttrossen van den gelijkwaardigen rechtschen boom, waar deze trossen heel wat minder dicht bijeen gepakt zitten, zooals ook bij eenige vergrooting bij het palmboompje in den uitersten linker benedenhoek valt waar te nemen.

Uit de voorgaande opmerkingen blijkt nu verder, dat de beeldhouwers van Mantingan bij de uitbeelding der planten *haast al hunne voorbeelden moeten hebben ontleend aan de naaste omgeving hunner woonsteden*, zooals wij reeds herhaaldelijk hebben kunnen aantoonen. *Gloriosa* en *Dioscorea* wijzen zelfs duidelijk in de richting van een flora uit streken met een krachtig doorkomenden Oostmoesson, dus stellig op Midden- en Oost-Java. Onder de afgebeelde gewassen treffen wij meerdere als giftig bekende planten aan, evenals de twee zoojuist genoemde soorten; terwijl ook van *Lagenaria* een kleine giftige soort bekend is met gele vruchten, die voorzien zijn van overlangsche groene strepen. (Dergelijke overlangsche strepen vallen op bij de Kalebas-vruchten van de *Lagenaria* op het ronde medaillon van fig. 6 en 7a (alsmede op plaat 20 v/h O.V., links beneden). Daarnaast vinden wij slechts heel enkele oude, door overlevering uit het Hindoe-Javaansche tijdperk bewaard gebleven motieven terug. Als zoodanig valt dan in de eerste plaats te noemen de Lotus, het oude, gewijde symbool der Hindoes, door wie deze plant steeds met groote voorliefde tot onderwerp voor allerlei versieringen werd uitverkoren.

De meest natuurgetrouwe weergave van de Lotus-plant treffen wij aan op de sterk gestyleerde Lotus-vijvers, zoowel uit de ronde medaillons, als uit de langwerpige paneelen.

Grooter afwijkingen komen wij tegen bij de groote, eveneens sterk gestyleerde Lotus-bloemen in het midden van sommige ronde medaillons, waarvan de overige stoffeering schijnbaar bestaat uit bloemen, bladeren en ranken van een komkommerachtig gewas, de Kalebas-plant, *Lagenaria leucantha* (Duch.) Rusby (fig. 7a alsmede plaat 20 v/h O.V., links beneden). Deze 5-bladerige Lotus-bloemen naar echt Madjapahitschen trant (men ver-

gelijke daarmede het **lotus**-motief op de pilasters van tjanḍi Soerawana op fig. 7c) vertoonen echter duidelijk Chineesche invloeden. Ze stellen de **Lotus**-bloemen als-het-ware gehalveerd, „en profil" voor, zooals de afbeeldingen uit E. Boerschmann, Chinesische Baukeramik, Ornamente für Dachschmuck bei Sianfu, Prov. Schen-si, p. 32 en 113 duidelijk illustreeren. Zij is als embleem voor de vijf kenmerken van het wezen, n.l. de rede, het gevoel, de waarneming, de scherpzinnigheid en het bewustzijn, een bekend Boeddhistisch symbool [1]). In tegenstelling met de **Lotus**-bloemen uit de Oost-Javaansche periode (zie fig. 7c) eindigt hierbij het bovenste bloemblad in het, uit de Chineesche ornamentiek zoo bekend en bij de tapijtversiering en elders zoo vaak toegepast, motief der oude Chineesche school, n.l. den Yu-I-schepter. Dit symbool zal oorspronkelijk wel een wolk hebben willen voorstellen en beteekende als zoodanig, „dat alle dingen naar wensch mogen geschieden". A. Hackmack (Der Chinesische Teppich, Hamburg 1926, fig. 38, Tafel XIII) beeldt een reeks van omvormingen in de ontwikkeling van de Lotusbloemen af, welke afbeeldingen wij ter verklaring der verschillende lotus-ornamenten hierbij hebben overgenomen (fig. 7b). Over den oorsprong der Chineesche invloeden, uit een geschiedkundig oogpunt beschouwd, heb ik reeds bij de bespreking der kalebas-motieven gewezen. Duidelijk vallen deze invloeden ook aan te wijzen bij de hoekstukken in den vorm van het Chineesche vleermuis-motief, voorkomende aan weerszijden op de muren van het Mantingan-bouwwerk (zie pl. 14 van het Oudheidkundig Verslag 1930).

De beide asymmetrische bloemen rechts en links op paneel 8a van den afgebeelden **Kalebas**-plant zijn ongetwijfeld eveneens gestyleerde **Lotus**-bloemen, al gelijken zij op het eerste gezicht nog sterker op de bloemen van sommige **Orchideeën**, zooals *Vanda tricolor* Lindl. of *Vanda suavis* Lindl., waarvan wij hierbij een enkele afbeelding ter verduidelijking weergeven (fig. 8c). De typische vorm van het bovenste bloemblad (alweer het Yu-i-schepter-motief) met zijn pijlvormigen top, alsmede de rangschikking der overige bloembladen, wijst op een zoo groote overeenkomst daarmede, dat wij ons langen tijd hebben afgevraagd, — de voorkeur voor bloemmotieven uit de naaste omgeving op de Mantingan-reliefs in aanmerking nemende —, of niet misschien de een of andere **Orchidee**, b.v. een *Vanda* bij de styleering der **Lotus**-bloemen, den beeldhouwer als prototype voor oogen kan hebben gezweefd. Deze variatie zou dan als „*Vanda*-stijl" kunnen worden aangeduid [2]).

Een derde gedaanteverwisseling zien wij op het langwerpige paneel, weergegeven op fig. 12c, dat geheel ingenomen wordt door de twijgen van een slingerplant. Daar tusschendoor bevinden zich bloemen, uit wier midden een slurfachtig aanhangsel te voorschijn treedt, waardoor deze bloemen in haar uiterlijk groote overeenkomst vertoonen met die van de **Orchidee** *Aerides odoratum* Lour. (fig. 12a en b). Toch zijn het niets anders. dan gestyleerde **Lotus**-bloemen. Wij vinden precies dezelfde motieven herhaaldelijk terug op de basreliefs van de Bârâboeḍoer, en wel voornamelijk aan de z.g. wonderboomen. Op fig. 13a-h zijn enkele fragmenten, waarop dergelijke bloemen voorkomen, van de IIe, IIIe en IVe gaanderij der Bârâboeḍoer, tot staving van dit oordeel hierbij weergegeven.

Mocht bij iemand omtrent de identiteit van bovenbedoelde bloemen nog eenige

1) A. J. Kleykamp: *Chineesch aardewerk en porcelein.* 's Gravenhage 1928, p. 60. E. T. Chalmers-Werner: *Mythen en legenden van China.* Zutphen, Thieme & Cie, 1925.

2) Uit een mededeeling van Udoy Chand Dutt in zijn: „Materia medica of the Hindus", Calcutta, 1877, p. 258 blijkt, dat inderdaad enkele *Vanda*-soorten, o.a. de wortels van *Vanda Roxburghii* R. Br. (*Cymbidium tessaloides* Roxb.) in de Hindoe-geneeskunde in gebruik geweest moeten zijn.

twijfel overgebleven zijn, dan zullen de twee op fig. 12d en 13h afgebeelde Lotusbloemen, uit wier midden een dergelijke krul oprijst, hem zeker wel ganschelijk overtuigen [1]). In tegenstelling met den *Vanda*-stijl zou ik deze variatie met den naam van *Aerides*-stijl voor de Lotusbloem-uitbeelding willen aanduiden.

Tenslotte wenschen wij nog op enkele der planten te wijzen, welke ook op de basreliefs van de Bârâboeḍoer te vinden zijn, zooals de Lotus, die als knop en open bloem op het breede paneel van fig. 10a, fig. 11 voorkomt, verder op den in bloei staanden boom van fig. 9a, die achter den kop van den in het midden zittenden gestyleerden leeuw te voorschijn komt. Deze vertoont zekere gelijkenis met een op de Bârâboeḍoer afgebeelden boom, die hierbij eveneens ter vergelijking wordt vertoond (fig. 9c). In dezen boom meende Cammerloher [2]) een *Pandanus* te moeten herkennen, waarvoor de nabijheid der zeekust (het geheel verbeeldt een strandtafereel) zeker zou pleiten. De boom toont echter in habitus veel overeenkomst met de kromme boomen aan de rechterzijde van fig. 10a, fig. 11 en plaat 16a v/h O.V. welke (zooals reeds werd uiteengezet) ons eerder aan de Kambodja deden denken. Bovendien toont een vergelijking met de daaronder geplaatste photo (9b), afkomstig van de Kṛiṣṇāyana-reliefs van tjanḍi Panataran, hoe geheel verschillend de opvatting in de uitbeelding van de *Pandanus* was.

Op hetzelfde Mantingan-paneel (fig. 9a) zien wij op den voorgrond, links beneden, een boschje pijl- of hartvormige bladeren aan lange stelen, welke wij ook reeds van de Bârâboeḍoer-reliefs kennen en welke ongetwijfeld aan *Araceae* toekomen, naar alle waarschijnlijkheid een *Alocasia* of een *Cyrtosperma*.

Hiermede zijn wij dan aan het einde van onze botanische excursie rondom het beeldhouwwerk van Mantingan gekomen. Wij kregen bij de bestudeering der verschillende reliefs den indruk, dat de plantmotieven van dit kunstwerk uit den overgangstijd nog slechts voor een betrekkelijk klein gedeelte een Hindoesch karakter dragen (n.l. in de voorstelling van de Lotus-bloem), terwijl zelfs eenige daarvan Chineesche invloeden verraden. Vooral echter valt het daarbij op, dat de planten, welke afgebeeld werden, in hoofdzaak zulke betreffen, welke voor het volksleven van groote beteekenis geweest zijn, zooals voedingsgewassen, geneeskundige kruiden, grafboomen, enz., planten dus, die de Javaansche beeldhouwers van nabij moeten gekend hebben.

Alvorens deze causerie te besluiten, wensch ik eerst nog een woord van dank te richten tot de heeren Dr. F. D. K. Bosch, R. C. Bakhuizen van den Brink en Dr. P. van der Elst voor hunne belangstellende medewerking en voor hunne gewaardeerde wenken in zake de vaststelling der verschillende planten.

Buitenzorg, October 1933.

---

1) Omtrent oorsprong en beteekenis van dit, op het Perzische „Palmwipfel- of Birnmotiv" gelijkende aanhangsel of uitsteeksel is, voor zoover ik weet, niets met zekerheid bekend. Orendi (*Orientalische Teppichkunde. Hiersemanns Handbücher, Bd. IV. p. 89 & Motivblatt VII, fig. 8, 13 und 14*) geeft verschillende verklaringsmogelijkheden voor dit oude, geheimzinnige motief aan.

Zonder daaraan eenige gevolgtrekking te willen vastknoopen, wil ik hier terloops vermelden, dat de vlamsymbolen rondom den zittenden Boeddha, afgebeeld op fig. 10c (IVe gaanderij van de Bârâboeḍoer, Samanthabhadratext) eenige overeenkomst vertoonen met de krullen, die uit de bloemen der Lotus-boomen links en rechts van hetzelfde relief oprijzen, welke evenals op fig. 12d, fijne overlangsche groeven of lijnen vertoonen, die wij ook op de vlamsymbolen terugvinden (fig. 13i). Aan de beteekenis dezer Lotus-vlammen heeft W. O. J. Nieuwenkamp (De Boroboedoer, een reusachtige Lotus met ontelbare lotusbloemen versierd. Ned. Indië Oud en Nieuw, Sept. 1932, No. 5. p. 129-138) eenige beschouwingen vastgeknoopt. Interessante overgangstypen treffen wij aan op eenige randversieringen van de Bârâboeḍoer (fig. 13a en b). Zou men met deze, uit open Lotus-bloemen afhangende strengen misschien een zaadsnoer bedoeld kunnen hebben? Tusschen deze voorstelling en die der slurf- en peervormige aanhangsels of uitsteeksels vindt men allerlei overgangen.

2) H. Cammerloher: *Wat de Boroboedoer den natuuronderzoeker leert.* (De Tropische Natuur, Jaarg. XX, afl. 8, 1931, p. 149).

DE HERDENKING VAN DEN VERHEFFINGSDAG VAN WIJLEN B. KANGDJĔNG PANGÉRAN ARIÅ ADIPATI DANOERĔDJÅ VII, RIJKSBESTUURDER VAN JOGJAKARTA

door

MEVR. A. J. RESINK-WILKENS.

Waar de herdenking van den Kroondag van Z. H. den Sultan van Jogjakarta nooit door dames wordt bijgewoond, was het mij onbekend, dat hierbij nog een ceremonieel plaats heeft van grootere beteekenis dan de voor dit feest gebruikelijke slamĕtan zelf.

Eenige jaren geleden, kwam ik dat bij toeval te weten, toen ik, op bezoek zijnde bij wijlen den Rijksbestuurder K. P. A. A. Danoerĕdjå VII en Goesti Kangdjĕng Ratoe Ajoe, drie kleine staafjes op tafel zag liggen, die met garen op bepaalde afstanden bij elkaar gebonden waren.

Zeer verbaasd waren gastheer en gastvrouw, toen ik naar de beteekenis en bedoeling van die staafjes informeerde. Daarop volgde het verhaal over de interessante Kroondag-viering van Z. H. den Sultan, waarbij deze maatstaafjes, ter lichaamslengte van Z. H., ter verdeeling aan den Rijksbestuurder gezonden worden, die dan verder moet zorgen voor de juiste uitdeeling onder de Radèn Toemĕnggoengs.

Voor die juiste verdeeling worden de staafjes op bepaalde afstanden met garen gebonden, met de bedoeling, dat ze daar worden afgekapt. Iedere Radèn Toemĕnggoeng (Regent) krijgt dan daarvan zijn deel, bestaande uit een klein staaf-stukje van goud, van zilver en van rood-koper.

Dien keer was er nog een groot stuk overgebleven van de te verdeelen staafjes, als gevolg van het feit, dat er eenige R. T. 's overleden en gepensionneerd waren.

Zij, die zoo'n stukje krijgen, laten het in den regel in elkaar draaien in den vorm van een koord, dat dan gebruikt wordt als armbandje voor een klein kind, waardoor het kind beschermd heet te worden tegen slechte invloeden, dus als djimat.

Dit groote stuk was in zijn geheel dus bestemd voor den Rijksbestuurder, die het mij ten geschenke gaf met den officieelen geleide-brief uit de Kraton, die als volgt luidt :

„Sĕrat kawoeningan pandjĕnĕngan da-
„lĕm Bĕndârå Kangdjĕng Pangéran Ariå
„Hadipati Danoerĕdjå, Officier der Orde
„van Oranje Nassau.

„Noewoen koelå njahosi priksâ, Djĕné,
„Pĕṭakan, Tĕmbagi, pandjĕnĕngan sam-
„péjan dalĕm Ingkĕng Sinoewoen, ing
„woelan Djoemadilawal taoen Wawoe
„1857, pandjangipoen 72½ dim, sampoen
„ladjĕng dipoen bagé kados adat. Ingkang
„sarĕng poenikå koelå njahosakĕn bagéjan
„ingkang ḍoematĕng pandjĕnĕngan dalĕm
„pijambak 12 dim.

„Soemânggå karså dalĕm.

„*Kaping 7 Djoemadilakir Wawoe 1857.*
„*Kaping 13 December 1926.*
„(*w.g.*) *Wirjåkoesoemå* (*R. T.*)"

Vertaald luidend:

Beleefde mededeeling aan B. K. P. A. Ad. Danoerĕdjå, Officier der Orde van Oranje Nassau.

Ik heb de eer U mede te deelen, dat het goud, het zilver en het rood-koper, dat de statuur vertegenwoordigt van

Swargi Kangdjeng Pangéran Arja Adipati Danoeredja VII,
Papatih Dalem ing Karaton Ngajogjakarta.

Z. H. den Sultan, in de maand Djoemadilawal Wawoe 1857 de lengte heeft van 72½ duim, en vervolgens, zooals gewoonlijk, verdeeld is.

Hierbij heb ik de eer U het deel, dat voor U persoonlijk bestemd is, groot 12 duim, aan te bieden.

7 Djoemadilakir Wawoe 1857.
13 December 1926.
(w.g.) Wirjåkoesoemå (R. T.).

Bovendien kreeg ik groote apĕms mee en een deel van de sadjèns (offers) en van de slamĕtan. Die groote apĕms (apĕm moeståkå) worden den dag te voren, door alle naaste vrouwelijke familie-leden van den Vorst voor dit ceremonieel in de Kraton zelf bereid ; ze dienen voor de symbolische handeling van het vormen van het lichaam van den betrokkene, waarvoor de lengte van die drie verschillende staafjes als maat dient. Waar wat de Rijksbestuurders-familie mij vertelde mij toch niet heel duidelijk was, werd mij aangeboden, om het eerstvolgende verheffings-feest van den Rijksbestuurder zelf bij te wonen, wat ik dankbaar aanvaardde. Vroeger werd dit verheffings-feest ook door de Pangérans met pangkat loerah (met den rang van Hoofd van een der afdeelingen van het Kraton-bestuur) in dezen vorm herdacht, wat nu niet meer gebeurt. Het feest wordt nu nog alleen door Z. H. den Sultan en wellicht straks ook door den nieuw benoemden Rijksbestuurder gevierd.

Kort na dit gesprek mocht ik zulk eene herdenking meemaken. Ik kwam op Donderdag-Paing, 1 December 1927 om 7 uur 's morgens in de Kĕpatihan, waar gamĕlan pélog en sĕléndro om beurten speelden, waardoor een bijzondere atmosfeer heerschte.

G. K. Ratoe Ajoe ontving mij en wij gingen den dalĕm binnen, waar vóór de krobongan alle sadjèns reeds den vorigen avond geplaatst waren. Vele oude Radèn Ajoes, bloedverwanten, kwamen mee en zoo zaten wij allen te midden van deze groote verscheidenheid van sadjèns, waarvan ik de namen één voor één mocht noteeren.

Al heel spoedig was ik bevreesd hierin te kort te schieten en ik verzocht dus om een hulp ter controleering van de gemaakte notities. Een vertrouweling van wijlen den Rijksbestuurder, Radèn Sastråpradĕgså, hielp mij.

Hieronder volgt dus eerst de opsomming van de sadjèns. Waar alle notities in het Javaansch werden opgesteld, zoo geef ik die hier ook aldus weer: Tingalan pandjĕnĕngan Kangdjĕng Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå, tanggal 6 Djoemadilakir, Djimakir 1858.

SADJÈN.

1. Toembasan pĕkĕn 2 tébok (2 bakken koekjes).

2. Roedjakan warni 7 (7 soorten roedjak).

3. Djĕnang warni 7 (7 soorten koek).

4. Pålågoemantoeng, pålåkasimpar, pålåkapĕnḍĕm (boom- en aardvruchten).

5. Ampjang djagoeng, katjang warni 7 (7 soorten gebak van maïs en katjang).

6. Tĕtĕl-tĕtĕlan, djadah warni 7 (7 soorten gebak).

7. Sanggan (wat buitendien aangeboden wordt), pisang ajoe, soeroeh ajoe, gantèn pĕpak (pisang, sirih met verdere benoodigdheden voor het sirih-kauwen), kisi (spinrok), pĕngilon (spiegeltje), djoengkat, soeri (kammetje), kapoek, kapas, agĕl (verschillende soorten ongesponnen draad), lisah soenḍoel langit (soort van welriekende olie), lawé (garens), sĕkar tĕlon (bloemen), mĕnjan madoe (wierook).

8. Abon-abon: klåpå wĕtah, mawi kĕnḍitan lawé, pari, gĕndis djawi, ĕmploek mawi isi: gĕrèh, tigan, kloewak, kĕmiri, bĕras, katjang, ḍĕlé, djagoeng, botor (isi kĕtjipir), jåtrå sĕprapat (2 cent). (Klappers, rijst, Javaansche suiker, verschillende andere ontoebereide ingrediënten en 2 centen).

9. Sĕkoel asrĕp-asrĕpan lawoeh djanganan, tigan, gĕrèh, sambĕl gĕpèng.

10. Sĕkoel woedoek goerih, lawoehipoen lĕmbaran oelam ajam sambĕl pĕntjok, krètjèk, lalaban sambĕl pĕtjĕl mawi sĕkar tĕlon, borèh (9 en 10 zijn 2 soorten bereide rijst met toebehooren).

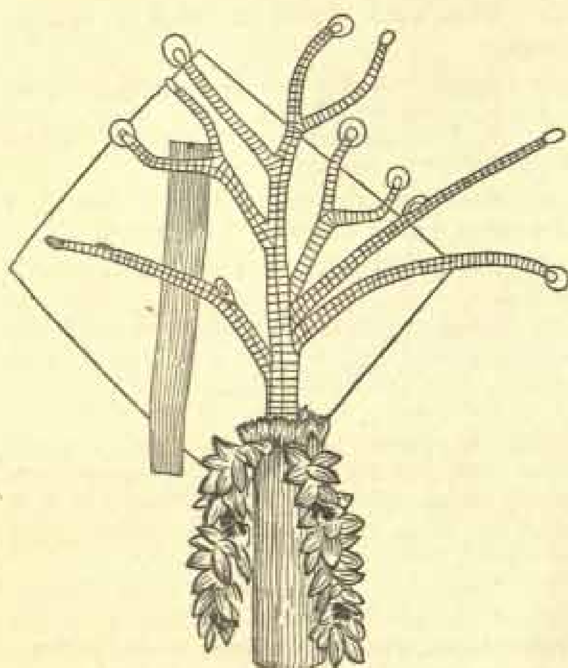
11. Djĕnang bonang-boning, woedjoedipoen pĕngaron alit énggal isi tojå, oedjoengan ḍaḍap

srěp (een pot water met geneeskrachtige bladeren).

12. Kěmbang sritaman, kěmbang warni-warni dipoen tjěmploengakěn pěngaron mawi tojå (verschillende bloemen in water).

13. Toempěng robjong lawoehipoen sami dipoen soendoek-soendoekakěn toempěng, toempěng goenḍoel lawoehipoen gorèng-gorèngan (nog twee rijstschotels met toebehooren), ajam gěsang, tojå kěnḍi, dilah, gělaran, tigan kalih, těboe saoedjoenganipoen 2 (een levend kipje, een kruik drinkwater, een lampje, een ligmat, twee eieren en 2 suikerrietstokken met bladeren).

14. Běkakak bestaande uit in rijstemeel gevuld met Javaansche stroopsuiker (goela djawa) in overeenkomstige kleuren nagebootste vormen van vogels en kleine dieren. Dit is in afwijking van dezelfde sadjèn in de Kraton, die uit geroosterde vogels en kleine dieren bestaat.

Pitjisan, ,,Alwenschboom", behoorende bij de sadjèns bij de herdenking van den Kroondag van Z.H. den Sultan van Jogjakarta in een jaar Dhal, en bij de manlijke goenoengans in de garebegoptochten.

Ik wil hierbij nog vermelden, dat ik verleden jaar uit de Kraton een sadjèn ontving, genaamd ,,*pitjisan*", volgens bekomen inlichting een ,,Alwenschboom" voorstellende, bestaande uit een stuk gěděbog (pisang-stam) waarop een bundeltje dunne gespleten spaantjes bamboe is geplant, welke spaantjes, als takjes, aan elk met geel draad omwonden uiteinde voorzien zijn van één in lood nagemaakt geldstukje ter grootte van een kwartje, waarvoor men vroeger ,,kèpèngs" gebruikte. Een der uiteinden draagt bovendien een vierkant, gesteven stuk wit goed, als achtergrond voor een gelen wimpel (ook van goed). Voorts is de gěděbog zelf versierd met een ,,boental" (guirlande), van verschillende gekleurde bladeren vervaardigd. Vide afbeelding.

Het merkwaardige van deze sadjèn is, dat deze slechts voorkomt bij een Kroondag-viering van Z. H. den Sultan in een taoen Dhal.

Deze ,,pitjisan" wordt echter ook meegedragen bij elken mannelijken ,,goenoengan" in een grěběg-optocht.

Deze ,,pitjisan" zou men m.i. kunnen beschouwen als een zeer eenvoudigen vorm van de ,,boengan tjapak", door Dr. V. E. Korn beschreven en afgebeeld in zijn werk : ,,De Dorpsrepubliek Tnganan Pagringsingan".

Om thans terug te keeren tot de beschrijving van de viering van den verheffingsdag van wijlen den Rijksbestuurder:

Al de diverse sadjèns, zijn in groepjes bij elkaar geplaatst en mogen niet naar willekeur verzet of uit hun verband gehaald worden.

Langzamerhand werd de vloer geheel bedekt, toen de soegengan tingalan (slamětan in verband met den leeftijd van wijlen den Rijksbestuurder) er bij geplaatst werd. Dit zijn allemaal verschillende rijstschotels of koeken en gebakjes.

1. Rasoelan sěkoel woedoek njaosi ḍahar Kangdjěng Nabi Moehamad mawi wowohan warni 5 (voor den Gezant Gods, met 5 soorten vruchten).

2. Sěkoel golong lawoeh pětjěl ajam, djangan měnir.

3. Toempěng pawoekon, lawoeh pinḍang ajam mawi djambé.

4. Toempěng panggang.

5. Toempĕng ladjĕr (megânâ).
6. Toempĕng pandjĕnĕngan, lawoeh pĕpak.
7. Sĕkoel golong lolâ.
8. Sĕkoel tampil.
9. Sĕkoel ambĕngan.
10. Sĕkoel gĕboeli.
11. Sĕkoel poenar.
12. Sĕkoel ḍoeplak.
13. Tjlorot.
14. Koepat.
15. Toembasan pĕkĕn.
16. Djĕnang abrit.
17. Djĕnang pĕṭak.
18. Djĕnang palang.
19. Djĕnang baro-baro.
20. Apĕm, srabi abrit pĕṭak, djongkong inṭil, oeler-oeleran.
21. Roedjak gobèt, ḍawĕd arang-arang koembang.
22. Apĕm moestâkâ.
23. Toempĕng alit-alit tjatjahipoen manoet joeswanipoen ingkang kagoengan tingalan, lawoehipoen djanganan boemboe toemboek (rijstkegeltjes ten getale van de levensjaren van den betrokkene).

Om tien uur kwam de Rijksbestuurder en op de plataran gingen de geestelijken en abdidalems zitten.

De drie dunne maatstaafjes, ter lengte van den persoon van wijlen den Rijksbestuurder werden vastgebonden aan een ronden ijzeren staaf van een vinger-dikte en daarna gewikkeld in wit goed.

Toen kwam het voornaamste werk aan de beurt.

Een en ander werd zoo neergelegd, dat de gevormde figuur de lengte had van den maatstaaf.

10 stuks voor het hoofd.

50 stuks voor het lichaam.

mat, waarop wit goed en pisang-bladeren.

Een nieuwe mat werd uitgespreid, waarop een stuk nieuw wit goed kwam te liggen van 2½ katjoe; daarop werden pisang-bladeren gelegd en nu werden door de handen van de vele vrouwen, met G. K. Ratoe Ajoe aan het hoofd, apĕms (apĕm moestâkâ) uitgelegd in het aantal van 60 stuks, correspondeerend met het aantal levensjaren van wijlen den Rijksbestuurder, volgens nevenstaande teekening.

Toen de juiste afmeting verkregen was, werden die apĕms gezet bij de reeds tevoren opgenoemde sadjèns en slamĕtan. Ze werden gelegd op daarvoor reeds klaar gezette tampahs en wel 50 apĕms op 5 tampahs, terwijl de overige 10 apĕms bestemd waren om gelaboehd (geofferd) te worden aan Njai Lârâ Kidoel met de gĕlaran pasir (mat), mori (wit goed) en oedjoengan pisang (pisangbladeren), die gebruikt waren voor het neerleggen van de apĕms.

Hierbij werden gevoegd: njamping kawoeng (kain kawoeng), sĕmĕkan gaḍoeng mlaṭi (kĕmbĕn, borstdoek) en diverse kleeren van den betrokkene, die niet meer gebruikt werden, rémâ (haar) en afgedankte pajongs, zoo ook de afgekeurde koeloek (hoofddeksel, gedragen door den prijaji bij officieele plechtigheden). Nadat alles goed verdeeld was, kwamen de geestelijken en abdidalĕms binnen en begon de processie, die zich als volgt opstelde.

pengoeloe met menjan
kamisepoeh met oekoeran (de staven)
een lange teboe-stok met bladeren
een lange teboe-stok met bladeren 1)
pajoeng boven de oekoeran.
een groene klapper
een groene klapper
4 geestelijken met de laboehan.
abdidalems.

1) De rietstokken en de klappers zijn speciaal bedoeld als offers voor het lichaam resp. het hoofd van den betrokkene.

Daarna kwamen in volgorde van drie de abdidalĕms met de sadjèns en de slamĕtan er achter, voortschrijdend van de dalĕm naar het Westen en over de plataran gaande naar het Oosten, waar alles midden in de pendâpâ gezet werd in twee rijen en waar de ondergeschikten van den Rijksbestuurder, voor zoover zij van het Kĕpatihan-kantoor konden worden gemist, gingen zitten.

De processie werd begeleid met gamelan-muziek, gĕnding oedan-angin.

De adellijke vrouwen, die voor alles gezorgd hadden, bleven van binnen uit kijken, terwijl de Rijksbestuurder en G. K. Ratoe Ajoe van af de pringgitan het schouwspel gadesloegen.

Het was buitengewoon stemmig en rustig.

Toen de processie ontbonden werd en allen gezeten waren, hield de gamĕlan op met spelen.

De menschen zaten met hun gezichten naar het Westen gekeerd, terwijl de pĕngoeloe met de „oekoeran" aan het hoofd van de twee rijen plaats had genomen, geflankeerd door de teboe-stokken, met achter zich de geestelijken.

Deze groep zat met het gezicht naar het Zuiden gekeerd.

De pengoeloe ontving op een blaadje geld en de dawoeh (opdracht) voor het gebed. Vóór het gebed zegt hij het volgende:

Saking karsanipoen Bĕndârâ Kangdjĕng sakalian Goesti Kangdjĕng Ratoe:

1. Ambĕngan rasoelan njaosi dahar Kangdjĕng Nabi Moehamad sagarwâ poetrâ, sĕkabat sadâjâ.

2. Ambĕngan njaosi dahar Noerboeat, kagĕm pârâ Nabi Roesoel (oetoesan) wontenipoen 315, lan dateng pârâ Nabi sadâjâ 124000.

3. Ambĕngan njaosi dahar pârâ wali, pârâ soehâdâ lan pârâ moekmin sadâjâ.

4. Ambĕngan njaosi dahar pârâ lĕloehoer dalĕm sadâjâ ingkang sampoen sami soemaré Kitâagĕng, Padjimatan, Mlangi lan sapanoenggilanipoen.

5. Soegĕngan tingalan dalĕm djoemĕnĕngan Bĕndârâ Kangdjĕng, sadâjâ waoe sami dipoen soewoeni pengèstoe wiloedjĕng, pandjang joeswâ dalĕm, tâtâ-tĕntrĕmipoen nagari ingkang dados kwadjibanipoen Bĕndârâ Kangdjĕng, teroes lèstantoen wiloedjĕng botĕn wonten poenâpâ-poenâpâ.

D. w. z.: Dat de schotels opgedragen werden aan:

1. den Gezant Gods en Zijn geslacht.

2. het Profeten-licht en alle Gezanten en Profeten (van vóór Moehammed) te zamen.

3. de Heiligen, de Martelaren en de Ware Geloovigen.

4. de voorouders van P. A. Ad. Danoerĕdjâ.

5. de herdenkingsdag en het heil en de voorspoed in de toekomst.

Hierna volgde het gebruikelijke, Islamitische gebed.

Na wat gegeten te hebben, werd alles verdeeld. De sadjèns, bestemd om geofferd te worden, werden in de daarvoor dienende, kleine draag-huisjes geplaatst voor den verren tocht naar Parang-tritis, waar Njai Lârâ Kidoel het een en ander in ontvangst zou nemen.

De maatstaf van den Rijksbestuurder werd onder zijn ondergeschikten verdeeld.

Ik wil dit relaas niet eindigen, zonder een woord van hartelijken dank te uiten voor den steun en de medewerking daarbij van Dr. Th. Pigeaud ondervonden.

Bundeltje afgekapte stukken van de drie staven, goud, zilver en roodkoper, ter lengte van Z. H. den Sultan, vervaardigd bij gelegenheid van de jaarlijksche herdenking van den Kroondag van Z. H.

NASCHRIFT VAN DE REDAKTIE.

Men weet, dat B.K.P.A. Ad. Danoerĕdjå VII, uit het oude geslacht der Joedånegårå's van Banjoemas, het vorige jaar is overleden, nadat hij in December 1931 zijn toemboek (64 jaar) had gevierd (zie Djåwå 1931, blz. 127). Het is voor de Redaktie van Djåwå een voldoening dit opstel van Mevr. Resink-Wilkens te kunnen plaatsen, als herinnering aan den Rijksbestuurder en den beminnaar en kenner der Javaansche dans- en toonkunst. De opvoeringen van zijn tooneel- en muziekspel Måndråwanårå namen een bijzondere plaats in naast de andere, er mede te vergelijken muziekspelen der Sålå'sche en Jogja'sche Vorsten en Grooten.

BLADVULLING.

SOENDANEESCH TOONEEL.

Korte Inhoud van het tooneelspel „*Moending-Laja*", opgevoerd door de Tooneelvereeniging „Moending-Laja" van Tjiandjoer, in de Sociteit „Soekamanah" te Soekaboemi, op 3/4 Maart 1934.

1e. Bedrijf: In het paleis „Padjadjaran" van Vorst Siliwangi I.
De Koning vertelt aan zijn gemalin, Nji Radèn Mantri, dat een zijner bijvrouwen gedroomd heeft, in het Rijk der Hemelingen de „Lalajang Domas" te hebben gezien (een bundel zilveren papieren, bevattende 800 heilige verzen). Hij wil bedoelde papieren graag in zijn bezit hebben. Nji Rd. Mantri raadt hem aan, hun oudsten zoon, Goeroe Gantangan er op uit te sturen. Deze wordt geroepen, maar ziet geen kans zijn vader te helpen. Nji Rd. Mantri meent, dat Padmawati zelf de Lalajang Domas nu maar moet zien te vinden, op straffe van den dood. Padmawati verzoekt den Vorst, eerst de hulp te mogen inroepen van haar zoon, Moending-Laja-Di-Koesoemah, die als kind op bevel van den Vorst in een kerker is opgesloten, maar door zijn ooms Gĕlapnjawang en Kidangpanandjoeng) is verlost, en daarna als hun eigen zoon opgevoed. Moending-Laja gaat er op uit, om het leven van zijn moeder te redden.

2e. Bedrijf: Op een heilige plaats Moearabèrès.
Lèngsèr tracht zijn meesteres Dèwi Asri op te vroolijken, maar het helpt niet. Haar hart gaat in smachtend verlangen uit naar haar verloofde, Moending-Laja, van wien ze in langen tijd taal noch teeken heeft ontvangen. Ze werpt zich voor een Sjiwabeeld om troost bij Hem te vinden. Daar komt Moending-Laja, vergezeld van zijn beide ooms. Deze onderhouden zich met Lèngsèr, de minnenden alleen latend. Eensklaps verschijnt er een reus, Djongrang-Kala-Pitoeng, op zoek naar buit. De beide ooms verslaat hij zonder moeite, maar tegen Moending-Laja is hij niet opgewassen; hij geeft zich over en biedt Moending-Laja een amulet aan, dat o.a. de kracht bezit, den drager den weg naar den Hemel te wijzen; Moending-Laja stijgt op naar 't Rijk der Hemelingen, zijn gevolg op Poelo Poetri achterlatend.

3e. Bedrijf: In het Rijk der Hemelingen.
Moending-Laja komt van de Godin „Soenan Amboe" te weten, dat de „Lalajang Domas" is toevertrouwd aan „Goeriang Toedjoeh" (de zeven Kala's). Moending-Laja werpt zich in een vurig gebed, den Heiligen Geesten smeekende, hem de „Lalajang Domas" te helpen bemachtigen. Zijn bede wordt verhoord. De Lalajang Domas komt als door onzichtbare hand gedragen, naar hem toe. De Goeriangs komen op Moending-Laja af. Een gevecht volgt, waaruit Moending-Laja ten slotte als overwinnaar te voorschijn treedt. Voor de verdwenen Goeriangs verschijnt een Kala, Goeriangtoenggal in de plaats, die zich als dienaar Moending-Laja aanbiedt. Soenan Amboe wenscht den succes hebbenden Prins geluk en raadt hem aan, zoo gauw mogelijk naar Padjadjaran terug te keeren.

BAMBANG TO' SÉNA. EEN PALEMBANGSCH WAJANG-VERHAAL

door

H. OVERBECK.

Onder de Maleische handschriften, die ik een jaar of tien geleden te Palembang heb gekocht, is er een met twee wajang-verhalen, beide zonder titel. De held van het eerste verhaal is bovengenoemde Bambang To' Séna, de held van het eerste gedeelte van het tweede stuk is Bambang Gandawardaja. Van het eerste verhaal, groot 31 bladzijden folio, is de onderstaande inhoudsopgave gemaakt.

Het handschrift is betrekkelijk nieuw. Vooraan staat een fragment, 2 bladzijden groot, van een Sjaër Sarikat Islam, gedateerd 1332 A. H. Dan volgt, door een ander schrijver geschreven, de Bambang To' Séna en daarop de Bambang Gandawardaja, groot 55 bl. fol., waarvan 31 door den schrijver van het sjaër-fragment, de rest door den schrijver van de Bambang To' Séna geschreven. Het slot is gedateerd 3 Djoemadi'lawal A. H. 1336 (A. D. 1918) en noemt als auteur (jang mengarang) Kemas Ahmad van Kampong 3 Oeloe (Palembang).

Ofschoon dus modern, schijnen de verhalen op oudere wajang-lakons terug te gaan. Tegen het slot van de Bambang To' Séna zegt de schrijver: „Zoo vertelt het de ḍalang, wiens verhaal dit is." Zij zijn ook doorspekt met Javaansche brokken, dikwijls zeer moeilijk te ontcijferen en te verstaan, gedeeltelijk uit de Javaansche wajanglakons bekend. De namen van de leden van het Pendawa-geslacht zijn zonder groote moeite in de Javaansche lakons terug te vinden. Ik zou dus veronderstellen dat de verhalen op bestaande ḍalang-lakons (oorspronkelijk in het Javaansch gesteld?) terug gaan, die in het Maleisch tot samenhangende verhalen zijn bewerkt, waarbij de Maleische auteur de hem onbekende Javaansche woorden meer of min fonetisch heeft weergegeven.

Den inhoud van de Bambang To' Séna heb ik in de Javaansche wajang-literatuur, zoover mij door uittreksels bekend, niet terug kunnen vinden, en ook niet in het Maleische Pendawa-Lima-verhaal en in de andere Maleische wajang-verhalen, waarover Dr. H. N. v. d. Tuuk heeft geschreven (Tijdschrift v. I. T.-L.- en V. K., dl. 21, 25 en 26).

Over den ouderdom van de oorspronkelijke ḍalang-lakons is moeilijk iets te zeggen. De vermelding van vuurwapens kan evengoed op de latere Maleische bewerking tot een verhaal teruggaan. De grappen van de Panakawan's bevatten ook in de Javaansche lakons dikwijls anachronismen, anders zou een aanknoopingspunt voor eene dateering misschien daarin te vinden zijn, dat Pétroek zich voorstelt als Generaal Muntinghe. Diens mislukte aanval op den kraton van Palembang heeft in 1819 plaats gehad; er bestaat een Maleisch hekeldicht over, „Sjaër Perang Munthinge", dd. A. H. 1235, waarvan het Kon. Bat. Genootschap twee handschriften bezit. Of het Bambang To' Séna-verhaal misschien eene persiflage is op dezen krijgstocht, zal een nadere studie van genoemd gedicht kunnen uitwijzen.

De eigennamen van het verhaal, in zoover zij slechts met kleine verbasteringen uit de Javaansche lakons zijn overgenomen, heb ik meestal in de Javaansche spelling weergegeven, de andere in de variatie, die in het verhaal het meest wordt gebezigd.

Aan Dr. Pigeaud ben ik weer veel dank verschuldigd voor zijne vèrstrekkende hulp.

* * *

In het midden van het eiland Anglangkapoera, onder den grond, ligt het rijk Soeratelang 1), geregeerd door vorst Gangga Trimoeka 2), afstammende van Maharadja Dasamoeka. Zijn twee jongere broeders zijn Maharadja Jaksa en Maharadja Rasiba Noman 3). Zijn twee patih's zijn Dasabaoe en Angkabaoe. Gangga Trimoeka en zijne broeders bezitten groote toovermacht; duizenden andere rijken (op de aarde) zijn door hem onderworpen. Eens vraagt Gangga Trimoeka gedurende eene groote audiëntie, of er nog rijken zijn, die niet aan hem zijn onderworpen, en hoort van een zijner legeraanvoerders, dat op het eiland Java een nog onafhankelijke vorst heerscht, de Sinoehoen van Merta, Koenta Déwa Wali Krama 4); hij heeft vier broeders, samen worden zij de vijf Pendawa's genoemd, en zelfs de goden ontzien hen. Gangga Trimoeka slaat in zijn heilig boek „Noeroeman ning lima" 5) na en vindt dat het niet geoorloofd is, tegen de vijf Pendawa's kwaadgezind te zijn, omdat zij de nakomelingen zijn van Lasmana Déwa, den broeder van Rama Déwa. Te gronde richten mag hij ze dus niet, wel hun verdriet aandoen, en met dat doel besluit hij hun wederzijdsche vriendschap voor te stellen, opdat zijn naam beroemd worde op de wereld. Rasiba Noman moet een brief opstellen van Maharadja Gangga Trimoeka van Soeratelang, beheerscher van de wereld in het Westen, aan Sinoehoen Merta Koenta Wali Krama, beheerscher van de wereld in het Oosten, op Djawa. Als de Sinoehoen van Merta de vriend wenscht te worden van Gangga Trimoeka, moet hij van laatstgenoemde als „Heerscher der zeven hoeken der Wereld" (ratoe pitoeng pendjoeroe alam) 6) spreken, en zoo mogelijk hem eens in de maand, en als dat niet gaat, minstens eens in het jaar zijne opwachting maken. Als teeken der vriendschap zendt Gangga Trimoeka hem veertig menteri's van veertig aan hem onderworpen landen, en veertig ossenkarren vol kostbaarheden. Onder leiding van Djelema Menteri, Patih Dasabaoe en Patih Angkabaoe vertrekt het gezantschap en bereikt Merta.

De Sinoehoen van Merta zit in de audiëntie-hal; de Sinoehoen van Darawati 7) en Patih Aria Walakadoera 8), Raden Djanaka 9), Raden Nakoela en Raden Sahdéwa maken hem hunne opwachting. Patih Djajadrata bericht de aankomst van het gezantschap; Djelema Menteri, Patih Dasabaoe en Temenggoeng Angkabaoe worden binnengebracht, en de Sinoehoen van Darawati, Batara Kresna, moet den brief voorlezen. Hij vraagt den Sinoehoen van Merta, Derma Koesoema, hoe hij over het voorstel denkt; deze wil zich bij Kresna's meening aansluiten, en Kresna stelt voor de geschenken van Gangga Trimoeka aan te nemen; van hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te spreken brengt hun geen verlies en geen moeite, en zij krijgen de geschenken dus voor niets. Vorst Derma Koesoema stemt toe, vraagt echter nog Djanaka om zijne meening. Raden Djoedipati, Temenggoeng Koesoemajoeda, Walakadoera, in woede ontstekend, roept Djanaka toe, eerst te denken en niet zonder meer zich bij de meening van hun ouderen broeder aan te sluiten. Ardjoena antwoordt dat hij dit geenszins zal doen, en dat hij weigert van een anderen vorst als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te spreken. Raden Sang Bima waarschuwt hem, dat het hun misschien last zal veroorzaken, en dat zij beiden voor alles moeten instaan, maar wat zouden zij hebben te vreezen van zoo'n onbeschoften vorst? Djelema Menteri verwijt Walakadoera, dat deze hier niets heeft te zeggen, aangezien hij slechts een ondergeschikte van den vorst is; Setria Madoekara, Djanaka, roept den gezant toe, de hal te verlaten en hier niet zijn stem te verheffen, waarop Walakadoera de drie gezanten naar buiten trekt en afranselt. Hun gevolg snelt te hulp en een groot gevecht ontstaat; de lieden van Soeratelang vluchten naar hunne schepen. De vorst van Darawati, Batara Kresna,

brengt eindelijk Bima tot bedaren en verwijt hem, dat hij menschen doodt, die zonder schuld zijn, aangezien de fout bij hun vorst ligt. Kresna draagt dan den gezanten op hun vorst, den Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam, te berichten, dat de vorst van Merta en (twee van) zijne broeders inwilligen, hem Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te noemen, dat de twee andere broeders, Walakadoera en Djanaka, echter weigeren, en dat de gezanten hun vorst moeten vragen of hij naar Java wil komen, of de Pendawa's naar Soeratelang moeten gaan? Djelema Menteri dankt Batara Kresna, zonder wiens spoedig ingrijpen het gezantschap in zijn geheel vernietigd zou zijn, en vertrekt. Kresna bericht aan den vorst van Merta wat hij heeft gedaan, en dat het gezantschap is vertrokken. Zonder twijfel zullen Maharadja Gangga Trimoeka en zijne beide broeders, moedig en tooverkrachtig als zij zijn, hen aanvallen, en zij moeten zich op een geweldigen strijd voorbereiden, die beter ver van de hoofdstad kon worden uitgevochten. Walakadoera gaat met Patih Djajadrata en Patih Rata naar de havenplaats, waar eene wijde vlakte geschikt voor slagveld is, en doet er een versterkt kamp opslaan, dat van al het noodige wordt voorzien.

Djelema Menteri bereikt Soeratelang en brengt rapport uit; in grooten toorn gelast Maharadja Gangga Trimoeka zijn broeder Maharadja Jaksa, om tegen Walakadoera en Djanaka te gaan strijden, terwijl Maharadja Rasiba Noman den Sinoehoen van Merta moet ontvoeren en naar Soeratelang brengen, waar hij in een gevangenis zal worden opgesloten. Als hun oppervorst verdwenen is, zullen de anderen wel genegen zijn, Gangga Trimoeka als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen. Als zij dat niet willen, zullen allen worden gedood. De twee vorsten vertrekken met een groot leger in honderd schepen naar Java. Zij landen aan de kust van Merta, en het leger van Merta onder Djoedipati, Setria Madoekara Djanaka, Raden Nakoela en Raden Sahdéwa trekt hun tegemoet. Van beide zijden bulderen de kanonnen, en het gevecht van man tegen man begint. De troepen van Merta worden teruggedrongen, maar Walakadoera Djoedipati en Djanaka grijpen in en richten een groot bloedbad aan onder de vijanden. Bij het aanbreken van den nacht trekken de Pendawa's naar hun legerplaats, de troepen van Soeratelang bouwen kampen of gaan terug naar hunne schepen.

Maharadja Rasiba Noman heeft zich onder het volk van Merta gemengd en is in het kamp gedrongen. Door zijn tooverkracht vallen allen in slaap, met de wapens in de hand, maar den vorst van Merta kan hij niet vinden. Hij keert tot zijn broeder terug en belooft in den volgenden nacht eene nieuwe poging te doen.

Op den volgenden ochtend, als de legers weer tegenover elkaar staan, roept Walakadoera, dat zij niet meer hunne troepen moeten laten vechten; hij daagt Maharadja Gangga Trimoeka tot een tweegevecht uit. Maharadja Jaksa doet het geschut op hem richten, maar ook steenen kogels zoo groot als een kokosnoot kunnen Walakadoera niet kwetsen, en zijne verwoede aanvallen en Madoekara Djanaka's pijlen bezorgen het leger van Soeratelang zeer groote verliezen. Met het invallen van den nacht keeren beide legers terug naar hunne kampen.

Kresna is dien avond ongerust; hij waarschuwt Aria Sentjaki en Raden Samba, die de wacht in het paleis van Merta houden, goed op hun hoede te zijn en niemand binnen te laten, ook niet als hij in de gedaante van hemzelf, Kresna, komt. Kresna gaat dan naar het kamp om zijn zwager Raden Ardjoena op te zoeken. Maharadja Rasiba Noman is in de stad Merta gekomen, vindt het paleis bewaakt en neemt de gedaante van Walakadoera aan. Hij ontmoet Aria Sentjaki, die hem echter niet binnen laat als Walakadoera de wakers binnen het paleis wenscht te controleeren; Rasiba Noman probeert

het nog in de gedaante van Madoekara Djanaka en die van Batara Kresna, zonder dat het hem gelukt 10). Hij ziet echter den Sinoehoen van Merta in den tuin, wierook brandende en biddende voor het heil zijner broeders; slechts Patih Rata is bij hem. Rasiba Noman probeert, hen door toovermacht in slaap te brengen; de Patih begint te knikkebollen en zegt dat het beter is in het paleis te slapen dan in den tuin. De vorst luistert niet; de Patih bedekt zijn hoofd en valt in vasten slaap. Ook de vorst dommelt in; Rasiba Noman nadert voorzichtig en wil hem ontvoeren, maar des vorsten gordelband maakt zich los en verandert in een draak die hem dreigt aan te vallen. Rasiba Noman wijkt terug en ziet dat de draak weder in den gordelband verandert; bij eene tweede poging verandert de doek die de vorst om het hoofd gewonden draagt in een tijger, en bij de derde poging des vorsten oorsieraad in een garoeda. Rasiba Noman beseft dat de vorst in de bijzondere gunst der goden staat en maakt zevenmaal de sembah, waarop het hem gelukt den vorst aan te raken 11). Voorzichtig heft hij hem op, neemt hem op de armen terwijl hij de slaapbetoovering nog versterkt, en draagt hem naar buiten en op zijn schip, dat dadelijk naar Soeratelang vertrekt. Hier laat Rasiba Noman den vorst in een glazen bak 12) opsluiten, die door de dapperste officieren wordt bewaakt, en zoekt zijn broeder Maharadja Gangga Trimoeka op, aan wien hij verslag uitbrengt over alles wat gebeurd is. Gangga Trimoeka, zeer verblijd, verwacht dat de andere Pendawa's spoedig hunne onderwerping zullen aanbieden, zendt echter nog meer troepen om het leger van Maharadja Jaksa te versterken.

Als de dag aanbreekt, wordt Patih Rata wakker, vindt den vorst van Merta niet meer in den tuin, zoekt hem tevergeefs binnen de muren van den kraton en in het slaapvertrek, haast zich naar het kamp, zoekt Djoedipati en Raden Djanaka op en bericht schreiende dat de vorst is verdwenen, geen spoor van hem is te vinden, maar in den tuin was een stinkende bokkelucht, walgelijk als die van een Djenggala 13), zeker de stank van zoo'n daemon die den vorst heeft ontvoerd. De vier Pendawa's beseffen dat hunne vijanden hun broeder hebben ontvoerd en waarschijnlijk hebben vermoord; zij houden het voor nutteloos hem nog te zoeken en besluiten, zich op de vijanden te storten om zich te wreken en hun broeder in den dood te volgen. Kresna ziet hen onder de vijanden woeden, zonder rechts of links te zien en voor geen overmacht terugwijkende. Hij roept ze bij elkaar en zegt hun dat de vorst van Merta door Maharadja Rasiba Noman is ontvoerd en opgesloten in een glazen bak in de zee van Soeratelang om later te worden verbrand. Ook als zij het geheele leger van Soeratelang vernietigen zullen zij daarvan geen nut hebben en hun broeder niet terugkrijgen als deze door den vorst van Soeratelang is verbrand. Hij stelt voor dat de Pendawa's voor den schijn zich overwonnen verklaren en bereid, om den vorst van Soeratelang als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen; zij moeten echter eischen dat zij met hun broeder in de glazen bak worden vereenigd. Als de vijf broeders weer samen zijn, zal Kresna gerust zijn, en het zal dan gemakkelijk voor hem zijn, middelen en wegen te vinden (om hen weer te verlossen). De vier Pendawa's stemmen toe en Nakoela en Sahdéwa worden zonder wapens naar het slagveld gezonden om den legeraanvoerder van Soeratelang de onderwerping van de vier Pendawa's aan te bieden. Zij ontmoeten Maharadja Jaksa, die zeer blij is met de onderwerping en gelast, dat de vier broeders op zijn schip moeten komen. Zij worden naar Soeratelang gebracht en samen met hun broeder in de glazen bak opgesloten. Kresna, die uit de lucht alles mede heeft aangezien, is gerustgesteld en zweeft weg.

In hun kluizenaarsverblijf zitten Sri Begawan Abijasa 14) en Raden Angka-

widjaja met Semar, Pétroek en Nilagarèng 15) bijeen. Abijasa zegt: „Hai kleinzoon Angkawidjaja, gij voert hier een genoegelijk kluizenaarsleven 16), terwijl het rijk Merta door een machtigen vijand is overvallen, en er niet meer dan de schaduw van een pajoeng bedekt van overgebleven is 17). Uw vader, uw vorstelijke oom en uw andere ooms zijn door den vorst van Soeratelang in een glazen bak opgesloten. Wat heeft het voor nut dat gij incarnatie en verwant der goden zijt 18), als gij niet den moed hebt om uw vader te bevrijden?" Raden Angkawidjaja schrikt en verzoekt verlof om dadelijk naar Soeratelang te vertrekken. Abijasa strijkt met de hand over zijn hoofd en zegent hem, dat hij zijn doel moge bereiken. Semar komt eveneens om afscheid te nemen 19); Abijasa vermaant hem goed voor Angkawidjaja te zorgen en deelt hem mede, dat deze de zoon van een der Pendawa's is. Garèng merkt op, dat hij zooveel mogelijk van Abijasa's rijst zal medenemen om geen honger te lijden. Pétroek vat lachende de hand van Abijasa en wenscht hem een goed verblijf; Abijasa dankt en vraagt, waarom Pétroek zijn hand zoo lang vasthoudt? Ineens rukt Pétroek een ring van Abijasa's hand los, dat deze haast komt te vallen, en loopt daarmee weg zonder naar het geschreeuw van Abijasa te luisteren. Hij laat zich afglijden tot aan den voet van den berg, waar hij iets vindt dat op een pisang gelijkt. Wel waarschuwt hem zijn neus, maar hij vindt het toch jammer, als het een uit de lucht gevallen pisang 20) mocht zijn, dezen te verliezen; hij bijt er een stukje van af, maar als hij beseft wat het werkelijk is, spuwt hij het Garèng in het gelaat, die natuurlijk zeer boos wordt 21).

In het land Soemoer Djalah Soenda 22) bevindt zich Maharadja Antaboga, een geweldige draak; bij hem is Raden Antaredja. Antaboga deelt hem mede, dat Antaredja's vader en zijne ooms door den vorst van Soeratelang zijn gevangen genomen. Antaredja verzoekt verlof om zijn vader te bevrijden. Antaboga roept den draak Naga Poengkoer 23), die door aarde en water kan gaan, om Antaredja naar Soeratelang te brengen. Op den rug van den Naga Poengkoer gezeten vertrekt Antaredja.

Er wordt verhaald van den vorst van Peringgandani 24), die reeds zeven maanden ziek is en niet meer de kracht heeft om te eten, zelfs geen water meer kan drinken. Zijn moeder, Dèwi Arimbi, is zeer ongerust en gelast haar Patih, haar jongeren broeder Soeberkésa 25), om naar Merta te gaan en den vader van haar zoon (Wrekodara/Bima) te waarschuwen. Soeberkésa wil haar echter niet gaarne op dit tijdstip verlaten, omdat de goden ieder oogenblik over het lot van haar zoon kunnen besluiten. Terwijl zij nog samen spreken, komt Kresna, schrikt als hij Déwi Arimbi ziet, het hoofd van Djaja Lelana op haar schoot houdende, en als hij hoort dat haar zoon reeds zeven maanden ziek is en sedert twee maanden niet meer heeft gegeten en gedronken, klaagt Kresna, dat daarmee al zijn hoop is verdwenen. Het rijk Merta is veroverd door den vorst van Soeratelang, die geeischt heeft dat de Pendawa's hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam zouden erkennen. Terwijl Kresna nog spreekt, richt de vorst van Peringgandani zich op en maakt de sembah; Kresna vat zijn hand, zijne moeder begroet zijne genezing met een „Koer semangat" 26) en zegt tot Kresna, dat zijne woorden het geneesmiddel voor Gatotkatja zijn geworden. Kresna aanvaardt dat gaarne, gelast Gatotkatja echter nog te blijven liggen, omdat hij nog zoo zwak is, en verhaalt uitvoerig wat er gebeurd is, en dat het gerucht gaat dat de vorst van Soeratelang de vijf Pendawa's spoedig zal doen verbranden. Gatotkatja vraagt dadelijk aan zijne moeder verlof om zijn vader en zijne ooms te gaan bevrijden, maar zij wil hem niet laten gaan, omdat hij nog te zwak is. Kresna vertrekt; Gatotkatja laat zich niet langer weerhouden en draagt zijn oom Soeberkésa de zorg

over zijn rijk op. Soeberkésa wil hem volgen, aangezien hij het noodig acht voor Gatotkatja te zorgen, die nauwelijks van zijne ziekte is genezen en misschien spoedig weer zal instorten, maar Gatotkatja wijst hem barsch af, verheft zich in de lucht en verdwijnt.

Er wordt verhaald van een witte garoeda, die op de Paoeh Djanggi in den navel van de zee 27) woont. Zij baart een menschelijk kind, een zoon, dien zij Bambang To' Séna 28) noemt. Als hij veertien jaar oud is, vraagt hij zijn moeder, wie eigenlijk zijn vader is. De garoeda antwoordt, dat zij zijn vader en moeder is en dat hij geen anderen vader heeft ; als hij dat niet wil gelooven, zegt zij dat het geen nut heeft over zijn vader te praten, aangezien deze niet meer in zijn rijk vertoeft, maar met zijn broeders door den vorst van Soeratelang in een glazen bak gevangen wordt gehouden. Op zijn aandringen vertelt zijne vorstelijke moeder, de witte garoeda 29), hem eindelijk, dat zijn vader Raden Sahdéwa is, tweelingbroeder van Raden Nakoela, en noemt hem ook de namen van zijne andere ooms. Bambang To' Séna vraagt dadelijk verlof om zijn vader en zijne ooms te gaan bevrijden, en laat zich niet terughouden. Zijne moeder geeft hem eene vrucht van de Paoeh Djanggi, die hare tooverkracht bevat 30) : als zij tegen een berg wordt geworpen, wordt de berg verbrijzeld, als zij in de zee wordt geworpen, droogt de zee op, geesten 31) en goden 32), door de vrucht getroffen, vervloeien tot water 33) ; alleen Bambang To' Séna's bloedverwanten blijven ongedeerd, als de vrucht hen treft, een teeken, waaraan Bambang To' Séna hen zal herkennen. Een blad van de Paoeh Djanggi verandert zij in een garoeda, die Bambang To' Séna tot rijdier moet dienen, dien hij echter moet terugzenden, zoodra hij zijn vader heeft ontmoet, waardoor hij het hart van zijn moeder zal gerust stellen. Dankbaar aanvaardt Bambang To' Séna deze geschenken en vertrekt, op de Garoeda Gentala 34) gezeten.

Over gebergten en zeeën wordt Bambang To' Séna gedragen ; als hij eens naar beneden kijkt, ziet hij in de zee een man, die door een draak door de golven wordt gedragen. Bambang To' Séna verzoekt zijn rijdier te willen dalen om zijn werptuig op dezen man te probeeren, die zeker ook bovennatuurlijke macht bezit, en te zien wie de sterkste is. Hij werpt hem met zijn Paoeh Djanggi, en R. Antaredja wordt op het strand geslingerd. Hij kijkt naar rechts en links om te zien wie hem heeft geworpen, en Bambang To' Séna zendt zijn rijdier terug naar zijn moeder om te berichten dat hij een reusachtig man heeft ontmoet, op wien hij zijn tooverkracht zal beproeven, dat zij zich echter niet ongerust moet maken, aangezien hij het gevoel heeft, alsof hij zijn vader had ontmoet. De garoeda keert naar Poeloe Laoet, naar de Poeser Tasik, terug. R. Antaredja, dien Bambang To' Séna met „Gij met de lange snor" aanspreekt en uitdaagt, wil eerst met zoo'n kleinen jongen niet strijden en zegt hem naar zijn moeder te loopen, maar Bambang To' Séna pakt hem bij de hand en slingert hem een eind weg. Antaredja is zeer verwonderd over de kracht van dien jongen, en als deze hem ook nog hoont, begint hij met hem te worstelen, wordt echter weggeslingerd.

De vorst van Peringgandani, door de lucht zwevende, ziet den strijd, daalt neer en herkent zijn neef Antaredja, worstelende met een kleinen jongen. Als Antaredja weer eens wordt weggeslingerd, vangt Gatotkatja hem op en vraagt wie de jongen is. Antaredja zegt, dat hij Bambang To' Séna heet en zoo krachtig is als hij nog niemand heeft ontmoet. Gatotkatja belooft dien jongen mores te leeren ; Antaredja waarschuwt hem, maar als Bambang To' Séna hem opnieuw uitdaagt om te vechten of aan zijn voeten de sembah te maken, verheft zich Gatotkatja in de lucht en stort zich als een garoeda op Bambang To' Séna. Deze wijkt niet terug maar pakt

Gatotkatja om den hals dat zijn tanden ratelen, en om het middel, draait hem om en slingert hem weg. Dan roept hij trotsch: „Ik ben Bambang To' Séna, de Pendawa-zoon van de Paoeh Djanggi!" Praboe Djaja Lelana luistert verbaasd, en als Bambang To' Séna hun smadend toeroept, wat zij te kletsen hebben, en of zij vrede met hem willen sluiten, beseffende dat zij, twee zoo groote kerels, hem niet kunnen overwinnen, vragen zij hem nog eens zijn gepraal te herhalen. Bambang To' Séna roept: „Weet gij niet dat ik Bambang To' Séna heet, afkomstig van de witte garoeda, een Pendawa-zoon?" Antaredja en Gatotkatja naderen hem en vragen, wie van de Pendawa's zijn vader is, en hoe de andere heeten. Bambang To' Séna noemt de juiste namen en Sahdéwa als zijn vader, maar als de twee zeggen, dat zij dan neven zijn, aangezien zij de zoons zijn van Djoedipati, houdt hij dat voor een leugen, die ze gebruiken omdat zij beseffen hem niet te kunnen overwinnen. Als de twee plechtig verzekeren de waarheid te spreken, schiet hem te binnen, dat Antaredja ongedeerd is gebleven toen hij hem met zijn Paoeh Djanggi had getroffen, en dat zijne moeder hem dit als teeken had opgegeven waardoor hij zijne bloedverwanten zou herkennen. Als zij hun doel noemen, is Bambang To' Séna overtuigd, en blij dat alles zoo goed is afgeloopen, zetten zij samen hun tocht voort.

Batara Kresna, door de lucht zwevende, ziet de drie, daalt neer en vraagt, wie de jongen is; Antaredja en Gatotkatja deelen het hem mede, en Kresna wenscht hun geluk dat zij dien neef hebben ontmoet. Bambang To' Séna vraagt wie dat is, en Antaredja zegt hem, dat dat zijn oom Batara Kresna is, Praboe Sinoehoen van Darawati, zwager van R. Djanaka. Bambang To' Séna zegt: „Oom Vorst, ik vraag vele malen om vergiffenis, maar ik kan geen Krama spreken 35), want ik ben geen zoon van het land maar van een garoeda." Kresna spreekt hem vriendelijk toe en vermaant de drie zich te haasten, aangezien binnen korten tijd de vorst van Soeratelang de glazen bak in het vuur zal doen werpen. Bambang To' Séna stelt voor dat Gatotkatja door de lucht, Antaredja op zijn draak door het water en hij zelf over land zal gaan, ieder zoo snel mogelijk, en dat wie het eerst aankomt, dadelijk met het reddingswerk begint zonder eerst op de anderen te wachten. Zoo geschiedt het, en Kresna verdwijnt in de lucht.

R. Angkawidjaja, gevolgd door de panakawan's, ontmoet in het bosch een troep Boeta Djenggala, die Soeratelang tegen mogelijke aanvallen van vrienden der Pendawa's moeten bewaken. De aanvoerder vraagt Angkawidjaja wie hij is en van waar hij komt; Angkawidjaja antwoordt niet, en als de boeta hem vraagt, waarom hij niet antwoordt, zegt Angkawidjaja dat de boeta een echt boschspook is, dat niet eens weet, hoe men menschen fatsoenlijk moet ondervragen. Op het verzoek van den boeta zegt Angkawidjaja het hem voor:

„Tédja-tédja laksana,
Tédja orang berkaton,
Sinten sinambat ing wangi,
Radèn sinten djeneng sampéjan?" 36)

„Ach moedertje," zegt de boeta, „nu eischt hij ook nog dat ik Kawi spreek", herhaalt echter de woorden van Angkawidjaja zoo goed hij kan. Angkawidjaja noemt zijn naam en zegt, dat hij een Pendawa-zoon is. De Boeta verbiedt hem verder te gaan, aangezien het in strijd met de bevelen van zijn vorst is, een dodot met bladgoud en een kris met gesneden gevest 37) te dragen; Angkawidjaja moet of zijn dodot en kris afgeven, of teruggaan. Angkawidjaja weigert het een en het ander, de boeta-aanvoerder gelast zijn mannen hem te vangen, Angkawidjaja doodt de meesten met zijne pijlen en de rest vlucht om den vorst van Soeratelang te waarschuwen. Angkawidjaja trekt verder, bereikt de kust en komt in de stad Soeratelang en op de markt. De menigte bewon-

dert zijne schoonheid ; de vraag, wie hij is, wil Angkawidjaja pas beantwoorden als hij weet hoe dit land en zijn vorst heet. Vernomen hebbende dat hij in Soeratelang is, geregeerd door Praboe Gangga Trimoeka, zegt hij dat hij een Pendawa is, Pétroek voegt er bij: „Ik ben Generaal Muntinghe, en hier Semar en Nilagarèng zijn mijne oppassers." Angkawidjaja noemt ook zijn naam en het doel van zijne komst ; de menigte heeft medelijden met hem en waarschuwt hem, dat hij alleen niets kan uitrichten tegen de toovermacht van hun vorst en diens broeders, maar Angkawidjaja wil liever sterven dan omkeeren. Maharadja Jaksa en Maharadja Rasiba Noman, van Angkawidjaja's aankomst verwittigd, zenden hunne troepen tegen hem uit, maar niemand is in staat hem te naderen, en Jaksa zelf trekt tegen hem op. Zij noemen elkaar hunne namen ; Praboe Jaksa waarschuwt Angkawidjaja, dat zelfs zijn vader, Djanaka, zich heeft moeten onderwerpen, en biedt hem eene hooge betrekking aan het hof aan, indien hij zijn voornemen wil opgeven. Woedend valt Angkawidjaja hem met zijn kris aan ; Jaksa lacht en zegt, dat hij er niet meer van voelt dan van een muggebeet. Als Angkawidjaja hem weer aanvliegt, slingert Jaksa hem weg ; Pétroek vangt hem op en Angkawidjaja verzoekt hem, voor een poosje hem in den strijd te vervangen, aangezien hij zelf volkomen is uitgeput. Pétroek vindt, dat er vervangen en vervangen is ; als men bij het eten zijn eigen portie niet kan verorberen, dan mag men een makker vragen, zijn plaats in te nemen, maar bij een gevecht gaat het om overwinnen of overwonnen worden, en als hij gedood wordt, draagt niemand anders het verlies dan zijn echtgenoote, die door iemand anders tot vrouw zal worden genomen, en zijn bezit gaat verloren. Als Angkawidjaja aandringt, vraagt Pétroek wie de tegenstander is ; Angkawidjaja noemt Maharadja Jaksa, en Pétroek vraagt of hij klein en mager is, scheel ziet, zweren aan de voeten heeft en misschien ook een beetje aan koorts lijdt 38). Angkawidjaja bevestigt dit, en Pétroek zegt hem, dan maar een europeesch touw 39) gereed te houden ; hij zal hem wel halen. Wanneer hij echter Praboe Jaksa te zien krijgt en deze hem vraagt wie hij is en wat hij wil, antwoordt Pétroek : „niets", loopt terug naar Angkawidjaja en zegt hem, dat hij onmogelijk met zoo'n vreeslijke, stinkende reus, dien hij niet eens als vriend zou willen hebben, kan vechten. Eerst als Angkawidjaja hem zooveel centen belooft als hij maar wil hebben, stemt Pétroek toe, den strijd te wagen, springt in een beerput, duikt onder, loopt Praboe Jaksa tegemoet en zonder iets te zeggen pakt hij hem en omhelst hem. Jaksa wordt zeer misselijk, Pétroek benut dit om hem nog goed in te smeren, en als Jaksa eindelijk vlucht, loopt Pétroek hem na en roept : „Wacht toch, waarom loopt gij weg, ventje ?" Met juichkreten keert Pétroek dan tot zijn meester terug. Jaksa reinigt zich en zendt nieuwe troepen tegen Angkawidjaja, wien hij toeroept, niet zijne panakawan's te laten vechten, maar zelf te strijden als hij werkelijk een Pendawa is. Angkawidjaja begint opnieuw onder de troepen van Soeratelang te woeden.

Bambang To' Séna bereikt Soeratelang, ziet een jongeling tegen een groote overmacht vechten, weet echter niet, waarom het gaat, pakt Angkawidjaja beet en vraagt het hem. Woedend over de inmenging geeft Angkawidjaja een ruw antwoord, en de twee beginnen met elkaar te worstelen. Gelukkig komt Gatotkatja op dit oogenblik aan, scheidt de twee en maakt ze met elkaar bekend. Zij vragen elkaar om vergiffenis, en als ook Antaredja nog aankomt, besluiten zij, samen de troepen van Soeratelang aan te vallen. Deze vluchten, maar Jaksa en Rasiba Noman zenden nieuwe troepen uit.

Kresna, door de lucht zwevende, ziet dien strijd, daalt neer, roept de vier tot zich en zegt, dat het nutteloos is tegen de troepen van Soeratelang te vechten ; de strijd kan jaren duren, terwijl hunne

vaders in den glazen bak blijven opgesloten, honger en dorst lijden en misschien gedood worden. Zij moeten eerst hunne vaders gaan bevrijden, dan mogen zij het hun aangedane leed gaan wreken. Hij stelt voor dat Antaredja in de zee duikt en de glazen bak aan de oppervlakte brengt, waar Gatotkatja hem in ontvangst neemt en door de lucht wegdraagt. Angkawidjaja moet in den tusschentijd tegen het leger van Soeratelang strijden, opdat de vorsten van Soeratelang niet te weten komen, dat de glazen bak in de handen van de Pendawa's is, en Bambang To' Séna moet met zijn Paoeh Djanggi den bak openen.

Zoo geschiedt het ook : Antaredja duikt in de zee, vindt den glazen bak, en noemt po de vraag van de bewakers zijn naam en doel. De aanvoerder van de boeta's wenscht hem ironisch heil en voorspoed 40), zij vechten, de boeta's worden verslagen en de aanvoerder vlucht om zijn vorst te waarschuwen. Antaredja brengt den glazen bak aan de oppervlakte van de zee, de vorst van Peringgadani, wiens gezichtsvermogen door zeven lagen van de aarde kan dringen, ontdekt hem, pakt den bak en brengt hem bij Bambang To' Séna. Deze strijkt er met zijn Paoeh Djanggi over, de bak vervloeit tot water, en de vijf Pendawa's zijn bevrijd. Kresna, Gatotkatja, Antaredja, Angkawidjaja en Bambang To' Séna begroeten hen ; Bambang To' Séna maakt echter geen sembah. De vorst van Merta vraagt Angkawidjaja, wie de jongen is ; Angkawidjaja zegt : „Dat is jaji Bambang To' Séna, de zoon van oom Sahdéwa." De vorst van Merta vraagt : „Hai broertje Sahdéwa, hebt gij werkelijk een zoon ?" Sahdéwa beweert dat hij nooit kinderen heeft willen hebben en nog niet eens getrouwd is. Kresna vermaant hem, den jongen als zijn zoon te erkennen, en ook al heeft hij geen zoon, er niets van te zeggen, want de jongen is buitengewoon dapper en toovermachtig, en hij is het ook die den glazen bak heeft vernietigd. Sahdéwa weigert, aangezien hij niet het gevoel heeft, ooit een vrouw te hebben gehad 41), en blijft er ook bij als de vorst van Merta hem vermaant aan de woorden van Kresna te gehoorzamen. Kresna vraagt eindelijk Gatotkatja, of deze het geheim kan ophelderen, en Gatotkatja zegt : „Ik vraag duizendmaal om vergiffenis, oom Sahdéwa, maar dit is werkelijk uw zoon. Toen oom vroeger eens ziek was, werd hij door de witte garoeda van de Paoeh Djanggi-boom in de navel van de zee weggehaald, en dit is de zoon van oom met de witte garoeda". Nu antwoordt Sahdéwa : „Inderdaad, dat is zoo 42)", en omhelst Bambang To' Séna, die zijn vader en zijn ooms om vergiffenis vraagt omdat hij geen Krama kan spreken, daar hij maar het kind van een vogel is. Prijaji Djoedipati zegt : „Gelukkig, mijn zoon Bambang To' Séna, dan bent gij zoo als ik, die ook geen Krama spreekt", en stelt voor, dat hij op zich neemt de Pendawa's op den vorst van Soeratelang te wreken. Bambang To' Séna vraagt dit aan hem over te laten, en Kresna stemt toe ; zij van de oudere generatie willen zich stil houden en toezien hoe de jongeren den strijd voeren. Buiten de stad van Soeratelang richten zij een versterkte legerplaats op.

Praboe Gangga Trimoeka bespreekt met Maharadja Jaksa en Maharadja Rasiba Noman den toestand. Hij is gerust ; voor de jongere Pendawa's is hij niet bang, en de eenige, dien hij vreest, Djanaka, is in den glazen bak opgesloten, waarin hij de vijf wil houden totdat zij sterven. Zijn vroegere aanbod, in vriendschap met hen te willen leven, indien zij hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam erkennen, wil hij niet meer handhaven, wat de eigen schuld van de Pendawa's is. Praboe Jaksa bericht dat een jongere Pendawa, R. Angkawidjaja, reeds met hem heeft gestreden en vele van zijne troepen heeft overwonnen, zich op het oogenblik echter uit den strijd schijnt te hebben teruggetrokken ; misschien zal hij om genade smeeken. Als zij nog samen praten, komt de Temenggoeng van Soeratelang, die de aanvoerder der bewakers van den glazen bak is ge-

weest, en bericht dat R. Antaredja, een Pendawa-zoon, de wakers heeft verslagen en den bak heeft geroofd. Een andere bode meldt dat de vijf Pendawa's buiten Soeratelang een kamp hebben opgericht en aan hunne vier zoons den strijd hebben opgedragen. Praboe Gangga Trimoeka ontsteekt in woede, zijne drie gezichten komen te voorschijn, evenzoo zijne negen armen met de verschillende wapens (genoemd pijl, kris en strijdknots), en hij gelast zijnen broeders het leger op te roepen, waarmee hij zelf wil uittrekken. Praboe Jaksa stelt voor, dat eerst hij en Rasiba Noman zullen strijden; als zij gevallen zijn, mag Gangga Trimoeka met de hem onderworpen vorsten zelf uittrekken. Gangga Trimoeka stemt toe, vermaant hem echter geen enkel van de Pendawa's te laten ontsnappen.

Het versterkte kamp van de Pendawa's wordt ingesloten. Gatotkatja, Angkawidjaja, Antaredja en Bambang To' Séna kiezen ieder een van de vier hoeken, dien zij verdedigen, en niemand van de vijanden kan hen naderen. Jaksa en Rasiba Noman doen het kamp uit de verte met steenen en stukken hout bombardeeren; Bambang To' Séna doet uit zijn Paoeh Djanggi een storm ontstaan die de werptuigen terugdrijft en duizenden van de troepen van Soeratelang doet verdwijnen. Nieuwe honderdduizenden worden in den strijd gezonden; door een blad van de Paoeh Djanggi-boom in de lucht te werpen doet Bambang To' Séna ze wegwaaien, en Praboe Jaksa en Rasiba Noman staan alleen op het slagveld. Jaksa herinnert zijn broeder aan het gebod in het geschrift hunner voorouders, dat zij de Pendawa's geen kwaad mogen doen. Hunne eer eischt echter dat zij liever ondergaan dan den strijd opgeven. Rasiba Noman geeft hem gelijk, is echter van meening, dat zij moeten probeeren de Pendawa's door een list te overwinnen. Jaksa betwijfelt of zij daarmee zullen slagen en is er meer voor, de Pendawa's tot een tweegevecht met worstelen en krissteken uit te dagen. Hij doet dit ook; Angkawidjaja wil hem tegemoet, maar Antaredja eischt de eer voor zich op en springt op het slagveld. Zij noemen elkaar hunne namen; Jaksa vraagt of hij degeen is die den glazen bak heeft geroofd. „Ja", antwoordt Antaredja, „ik ben de prins van Djamoer Djala Soenda 43), en als het u goed zal gaan, maak dan de sembah aan mijn voeten." Woedend valt Jaksa hem aan, wordt eerst teruggeschopt, maar slaagt met inspanning van al zijne krachten erin Antaredja weg te slingeren. Gatotkatja vangt hem op en treedt Jaksa tegemoet, legt het echter ook af, en evenzoo gaat het met Angkawidjaja, die tevergeefs probeert Jaksa met zijn kris te wonden. Bambang To' Séna neemt den strijd op; Jaksa weigert eerst met hem te vechten, aangezien zijn lichaam samen met zijn dodot maar één handvol is 44), maar Bambang To' Séna hoont hem totdat hij aanvalt. Hij slaat Praboe Jaksa op het hoofd, werpt hem op den grond en in de lucht, zoodat hem hooren en zien vergaat en hij beseft, dat hij zijn meester heeft gevonden. Jaksa neemt zijn strijdknots, tien pikoels zwaar, en dreigt dat een slag ervan niet eens het lichaam van Bambang To' Séna maar slechts zijn schaduw heeft te treffen om hem tot stof te verbrijzelen. Bambang To' Séna antwoordt, dat hij den knots niet zal ontwijken, waarschuwt Jaksa echter dat hij een slag zal teruggeven, die Jaksa's echtgenoote tot weduwe en zijne kinderen tot weezen zal maken. Jaksa treft hem op de borst, Bambang To' Séna lacht en weigert terug te slaan zoolang Jaksa gelooft, dat hij met zijn strijdknots nog iets kan uitrichten. Jaksa beseft spoedig, dat hij juist zoo goed op rotsen kan slaan; Bambang To' Séna treft hem met zijn Paoeh Djanggi, en Maharadja Jaksa vervloeit tot water.

Praboe Rasiba Noman wil zijn broeder wreken en valt Bambang To' Séna aan, wordt weggeslingerd, en verandert in een reusachtige Raksasa, die Bambang To' Séna bijt en in de lucht slingert. Als Bambang To' Séna valt, neemt hij snel

zijn Paoeh Djanggi, en Rasiba Noman deelt het lot van zijn broeder. Groote vreugde bij de Pendawa's, die dien avond een groot feest vieren. Kresna prijst den moed van Bambang To' Séna.

Den volgenden ochtend komt Maharadja Gangga Trimoeka zelf op het slagveld; de vier jonge Pendawa's trekken hem tegemoet. Gangga Trimoeka vraagt, wie zijn broeders heeft gedood; Bambang To' Séna noemt zijn naam en vraagt: „Zijt gij degeen, die „Heerscher van de Zeven Hoeken van de Wereld" wilde genoemd worden? Ik denk, dat gij wel de Vorst van de Zeven Hoeken van den Grond (Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Boemi) zult worden". Woedend doet Gangga Trimoeka een vreeslijk onweer ontstaan en in het donker laat hij een regen van duizenden pijlen los. Bambang To' Séna lacht en vraagt, of Gangga Trimoeka denkt, dat hij met dit kinderspel de Pendawa's kan dwingen hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam te erkennen? Hij werpt zijn Paoeh Djanggi in de lucht en het onweer verdwijnt. Gangga Trimoeka schiet zijn tooverkrachtigste pijl op Bambang To' Séna af; de pijl verdwijnt echter dicht voor Bambang To' Séna, en zoo blijken ook alle andere tooverwapenen nutteloos. Bambang To' Séna spot, of hij misschien bij den Allerhoogste 45) nog meer wapens wil halen? In dat geval zal hij als ware held gaarne wachten. Gangga Trimoeka roept hem toe nu ook zijn wapens te toonen, en Bambang To' Séna werpt zijn Paoeh Djanggi, die gonzend op Gangga Trimoeka afkomt.

Op dit oogenblik zendt Hjang Djagat Berama Goeroe Sakti de Pengoeda 46) Déwa Narada neer op de wereld, die juist nog de Paoeh Djanggi opvangt. Gangga Trimoeka maakt eerbiedig de sembah voor hem; Narada verwijt hem, dat hij vijandig tegen de Pendawa's optreedt; of hij zijne belofte heeft vergeten? Gangga Trimoeka verontschuldigt zich; hij heeft oorspronkelijk geen kwade bedoeling gehad, nu echter de meeste zijner onderdanen en zijne twee broeders door de Pendawa's zijn gedood, heeft hij tot het einde willen vechten. Narada zegt hem, dat Hjang Djagat Betara Goeroe hem heeft gezonden om Gangga Trimoeka bij de Pendawa's te brengen, wier vergiffenis hij moet vragen om niet te worden gedood. Dat heeft zijn (Narada's) jongere broeder Goeroe gedaan uit liefde voor Gangga Trimoeka, want deze zou de Paoeh Djanggi, die gebergten verbrijzelt en oceanen doet opdrogen, niet kunnen weerstaan. Gangga Trimoeka belooft den bevelen van Narada te gehoorzamen, en Narada brengt hem bij Bambang To' Séna, die verwonderd vraagt, wie de kleine verschrompelde 47) man is, die Gangga Trimoeka medebrengt? Narada noemt zijn naam en zegt dat Hjang Djagat Batara Goeroe hem gezonden heeft om vrede tusschen zijn kleinzoon (B. T. S.) en Gangga Trimoeka te sluiten. Bambang To' Séna vraagt, wat vrede beteekent 48), en Narada verklaart, dat er geen strijd meer wordt gevoerd. Bambang To' Séna zegt, dat Gangga Trimoeka zoo onbeschoft is geweest om van de Pendawa's te eischen, dat zij hem als Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam zouden erkennen, met andere woorden: de macht van de Pendawa's op de proef heeft willen stellen; hij voelt niets voor vrede, de strijd moet doorgaan. Als Gangga Trimoeka wint, heeft hij het recht op den titel Ratoe Pitoeng Pendjoeroe Alam; als hij gedood wordt, blijven de vijf Pendawa's de vervangers en verwanten der goden 18). Daarom wenscht hij het bevel van Hjang Djagat Berama Sakti Goeroe niet te gehoorzamen, maar misschien heeft hij het niet goed begrepen: is bevolen dat vrede moet worden gesloten, of is bevolen dat om vergiffenis moet worden gevraagd? Gangga Trimoeka bevestigt, dat hem gelast is om vergiffenis te vragen; Bambang To' Séna zegt, dat zij dan den vorst van Merta moeten opzoeken; als deze en de andere vier Pendawa's hem vergiffenis willen schenken, zal hij, Bambang To' Séna, zich daarbij aansluiten. Terwijl zij

nog met elkaar spreken, komen Kresna, Dermawangsa en zijne vier broeders en de jongere Pendawa's; zij maken de sembah voor Narada, en Bambang To' Séna zegt, dat Narada gezonden is door Hjang Djagat Berama Sakti om te vragen, dat Gangga Trimoeka zijn schuld worde vergeven; hoe oom Vorst daarover denkt? Déwa Narada verontschuldigt zich, dat hij zich tegenover Bambang To' Séna verkeerd heeft uitgedrukt door deze te vragen vrede te sluiten; Bambang To' Séna had dit geweigerd, had echter willen toegeven indien om vergiffenis zou gevraagd worden. Nu luidde het bevel van zijn jongeren broeder Goeroe, om voor Gangga Trimoeka om vergiffenis te vragen. De vorst van Merta antwoordt, dat niet hem om vergiffenis moet worden gevraagd, aangezien Zijne Majesteit 49) (Goeroe?) tegen hem geen fout heeft begaan; hij zal echter met Sahdéwa erover spreken, want om diens zoon gaat het. Sahdéwa zegt dat ofschoon het om zijn zoon gaat, hij de beslissing overlaat aan Djanaka. Narada vraagt dezen: „Hai kaki 50) Djanaka, Hjang Djagat Batara Goeroe vraagt om genade voor dezen Gangga Trimoeka, opdat hem het leven worde geschonken." Djanaka antwoordt: „Hij mag vergiffenis hebben, maar hij mag niet meer heerscher zijn in dit verblijf der stervelingen 51). Gedood zal hij niet worden, maar heerscher zal hij (slechts) zijn in de onderaardsche gewesten, en zijn naam zij Praboe Gangga Mina." Déwa Narada vraagt Gangga Trimoeka, of hij dit aanvaardt, en deze is tot alles bereid mits hij maar het leven behoudt.

Déwa Narada zegt verder, dat Hjang Djagat Batara Goeroe om Bambang To' Séna vraagt, dien niemand kan weerstaan, en die het den Pendawa's slechts lastig zou maken, zoodat het beter is dat hij terugkeert naar het godenverblijf. De Pandawa's gaan er mee accoord, en Bambang To' Séna, die zich verheugt op de hemelnimfen, neemt afscheid van de Pendawa's en belooft hun te hulp te zullen komen uit de Swargaloka, indien zij weer eens voor moeilijkheden komen te staan, want hij blijft nog verbonden met de wereld der stervelingen en zal altijd de „oppas" 52) der Pendawa's blijven. Alle Pendawa's omhelzen hem; Gangga Trimoeka maakt de sembah voor hen en verdwijnt in de aarde. De Pendawa's keeren terug naar hun rijk en leven in voortdurende vreugde, zooals groote vorsten plegen te doen als zij eene overwinning hebben behaald 53).

AANMERKINGEN.

1. سوراتلڠ . Komt als naam van een land ook in de „Bambang Gandawardaja" voor.
2. Geschreven ڤڠڬ، ترمبوك , uit den tekst blijkt echter, dat dit Trimoeka moet zijn.
3. راسيبانمن misschien Resi Banoeman? Hij is echter de jongere broeder van Gangga Trimoeka. Hanoeman kan het niet zijn.
4. Joedistira, de oudste van de Pendawa's. Koenta Déwa zal wel Poentadéwa zijn. De heer J. Kats geeft echter in zijn „Het Javaansche Tooneel", bl. 288, den naam Goenatalikrama. — Verdere namen in dezen tekst zijn Dermakoesoema en Dermawangsa.
5. توروس تيڠ ليما
6. Altijd „pitoeng" in den tekst, maar misschien „patang" te lezen?
7. Kresna.
8. Wrekodara of Bima, de tweede van de Pendawa's, ook nog genoemd: Raden Djoedipati, Temenggoeng Koesoemajoeda en Sang Bima.
9. Ardjoena, de derde van de Pendawa's, behalve Djanaka of Ardjoena ook nog genoemd Setria Madoekara Djanaka.
10. Eene reminiscentie uit de Hikajat Seri Rama, het Maleische Ramayana?
11. Iets dergelijks moet ook in de Javaansche literatuur voorkomen.
12. Altijd ڬرڠ ڬدا = [illegible]?

plastisch uitgebeeld, als bij een Westerschen poppenkast. De armen, die bij dit soort wajangfiguren mede van hout zijn, worden echter in tegenstelling met die van de poppenkast en in overeenstemming met de lederen wajangpoppen, bewogen door middel van aan de handen bevestigde bamboezen staafjes. Met deze ronde poppen worden vertoond tafereelen uit den Arabischen cyclus volgens de Sĕrat Ménak.

In de vroegere eeuwen, 15e of 16e eeuw, moet de wajang bèbèr zeer populair zijn geweest, maar thans is zij zoo goed als vergeten. De tafereelen waren geteekend op lange strooken, welke ontrold, „bèbèr", werden.

Hiermede kon men slechts het afgebeelde verhaal vertoonen, zoodat deze wajangsoort minder bewegingsruimte liet dan alle vorige. De strooken waren ingedeeld in tafereelen ; steeds werd een nieuw tafereel ontrold, aan de hand waarvan de ḍalang zijn verhaal voordroeg.

Bij deze primitieve wajangvertooning behoorde ook een veel beknopter gamĕlanorkest.

V. z. b. bestaan er thans op Java nog twee stellen wajang bèbèr platen, n.l. in het regentschap Patjitan, residentie Pånårågå en in het regentschap Wånåsari van het gewest Jogjakarta.

Een verdere ontwikkeling van het wajangspel vindt meer plaats in de wajang oewong, waarbij menschen, oewong, wajangkarakters dansen.

Tijdens het bestuur van wijlen Sultan VI en VII van Jogjakarta werden daartoe de spelers met bijzonderen zorg gekozen ; zij moesten, wat hun lichaamsbouw, hun stemgeluid, hun karakter e.d.m. betrof, zooveel mogelijk overeenstemmen met de wajangfiguren, welke zij moesten uitbeelden.

Gedurende de voorstelling droegen zij practisch geheel hunne dagelijksche kleedij, zoodat het den toeschouwers niet altijd gemakkelijk viel om te weten te komen, welke wajangfiguur een speler voorstelde.

De spelers buiten den Kraton (en tegenwoordig ook in den Kraton te Jogjakarta) dragen evenwel een bijzondere kleeding n.l. in overeenstemming met die der lederen wajangfiguren.

Toen wijlen Pangéran Adipati Mangkoeboemi ook wajang oewong-voorstellingen wilde geven, moest hij, overeenkomstig het gebruik, een duidelijk verschil maken met de voorstellingen in den Kraton. Daarom werden de dansers, in tegenstelling met den Kraton, waar staande wordt gedanst en de spelers, die vorsten uitbeelden, op krukken mogen zitten, bij het door wijlen Pangéran Adipati Mangkoeboemi ingevoerde wajangspel verplicht hurkende te dansen en troonden hunne vorsten steeds op den vloer; ook werden de gesprekken zingende, nimmer sprekende gevoerd.

Verder mochten bij dezen pangéran uitsluitend tooneelstukken ontleend aan de Sĕrat Damarwoelan worden opgevoerd.

Wijl dit dansspel de bedoeling had de toeschouwers in een aangename gemoedsstemming te brengen, werd aan dat spel den naam gegeven van Langĕn Drijå, het abele spel van de verheven gemoedstemming.

Na het overlijden van Pangéran Adipati Mangkoeboemi werden er geen Langĕn Drijå-voorstellingen in Jogjakarta meer gegeven.

Toen ook Pangéran Ariå Tjakradiningrat, de latere Pangéran Ariå Adipati Danoeredjå, Rijksbestuurder van Jogjakarta, een wajang-oewong invoerde, ontleende hij de tafereelen, welke vertoond worden, aan het Rāmāyana ; wijl in dit verhaal apen een voorname rol spelen, is aan het nieuwe wajangspel de naam gegeven van Langĕn Måndrå Wanårå, het abele spel van de voortreffelijke apen. De wijze van vertooning is gelijk aan die van de Langĕn Drijå.

In de kaloerahan Kélor, onderdistrict Karangmådjå, district en regentschap Wånåsari woont een zekere Amat Kasman.

Hij is in het bezit van gronden, welke w.i. w. evenmin als de andere in het geheele regentschap vruchtbaar zijn te noemen, maar welke een voldoende uitgestrektheid beslaan om hem tot een gegoede opgezetene te maken. Hij bezit een groote woning met verscheidene bijgebouwen, o.a. een bidhuis.

Gelijk het een vroom Mohammedaan betaamt, vervult hij trouw zijn godsdienstplichten en de avonduren brengt hij door met het met zijn discipelen gezamenlijk reciteeren van den Koran en het lezen van de Sĕrat Ambijâ.

Menigeen, niet alleen van de omliggende kaloerahans doch ook van naburige plaatsen, die bij hem zijn nood komt klagen en hem om raad vraagt. Niemand verlaat onbevredigd zijn gastvrije woning. Voor zijn moeite wenscht hij niets aan te nemen en zijn gasten neemt hij het kwalijk, indien zij niets gebruiken van de opgediende versnaperingen en maaltijden. De wijsheid, welke hij zijn velen gasten meegeeft, heeft hij geput uit zijn in Arabische karakters geschreven Sĕrat Ambijâ, welke hij geheel uit het hoofd kent.

Dit altruïsme van den Kjahi Slamĕtan, aldus genaamd naar het gehucht Slamĕtan, beviel zijn vrouw, die meer materialistisch is aangelegd, geenszins en op haar verzoek werd zij door hem ten slotte verstooten.

Op een dag, een tien jaar geleden, zou de heilige landbouwer volgens de bewering in een droom de opdracht hebben gekregen om naar aanleiding van de Sĕrat Ambijâ een stel wajangfiguren te vervaardigen.

Kennende den invloed van het wajangspel op het jonge geslacht heeft hij geen oogenblik geaarzeld aan die goddelijke opdracht gevolg te geven. Moeite noch kosten heeft hij gespaard en binnen korten tijd had hij zelf een kist vol wajangfiguren uit leder gesneden.

Geheel kosteloos geeft hij op verzoek van wie ook een wajangvoorstelling bij hem thuis en zoo gewenscht ook bij een ander, waarbij hij zelf, dan wel Kasmâredjâ, een broeder van zijn tegenwoordige vrouw, dien hij van jongs af aan in huis heeft genomen, als ḍalang optreedt.

Aan zijn wajang heeft Amat Kasman den naam gegeven van ḍobĕl (dubbel); vertoond worden immers Arabische verhalen, terwijl de taal Javaansch is.

In tegenstelling met het bij het wajangspel gebruikelijke witte scherm bezigt hij een scherm van rood katoen met een witten rand. Het moet de symboliseering zijn resp.: van „moeder Eva" (rood) en „vader Adam" (wit) en als geheel de schepping van het individu, van den mensch verbeelden.

Aan de rechterzijde is op het roode gedeelte van het scherm een witte vlag genaaid, waaraan de beteekenis moet worden gehecht van onderworpenheid, ten bewijze dat de Javaan den Islam heeft omhelsd. Het wapperen van de vlag moet het symbool zijn van de gedachten van den mensch, welke even ongestadig van richting zijn.

In het middengedeelte boven is op den witten rand genaaid een gelijkzijdige driehoek van gebloemd katoen. De drie hoeken moeten symboliseeren amarah, moetmainah en soepijah.

Voor de muzikale begeleiding bezigt hij een „trompet" en een paar tamboerijns, terbangs, als bij een slawatan, een godsdienstige plechtigheid; indien men er prijs op stelt, echter ook een gamelan.

Onder den pisangstam voor den ḍalang worden geplaatst de volgende offers, sadjèn: Sirihbladeren met de noodige ingrediënten (soeroeh ajoe), een tros pisang (gĕḍang ajoe) en eenig snoepgoed van de markt (djadjan pasar), alles in een aarden bord en voorts een aarden pot met water en daarin bloemen (kĕmbang sĕtaman).

De wajangpoppen worden evenals bij de wajang-poerwâ-vertooning op een pisangstam geprikt.

In het midden voor het scherm echter staat niet alleen de kĕkajon of goenoengan, doch rechts daarvan eerst de engel Djaba-

rail en daarna de engel Israpil en links van de kĕkajon de engel Idjrail en vervolgens een pop met drie bovenlijven, welke moeten voorstellen amarah = slechte neigingen of begeerten, hartstochten, driften; moetmainah = bedaardheid, zachtzinnigheid, tevredenheid en soepijah = zin voor het goede, welgezindheid.

Vóór den aanvang van het spel worden gedurende ruim een uur verscheidene melodieën op de gamelan ten gehoore gebracht, waarna tegen 9 uur de ḍalang zijn plaats vóór het scherm inneemt.

Een slag op de kist met de kĕprak, een korten houten stok, is voor de gamĕlanspelers het teeken om de muziek aan te vangen en een tweede slag om die te dempen en de ḍalang vangt de op mijn verzoek gegeven voorstelling aan met de volgende woorden:

Salalahoe alaihi wasalam

Hong wilahèng awigĕna mastoehoe anama sidam.

Deze laatste zin, de bekende verbastering van het Sanskrit Ong ah hoeng awignam astoe nama siddham, werd door Kasmårĕdjå, die als ḍalang fungeert, als volgt verklaard:

hong = sabdå = woord;
wilahèng = asmananing = dat, het Eene;
awigĕna = mranåtå sakabèhé = dat alles regelt;
mastoehoe = sagoemĕlaré ing donjå = in het heelal;
anama = gèn irå = zij;
sidam = hangèstokaken = geëerbiedigd.

Daarna wordt een opsomming gegeven van de achtereenvolgende profeten tot Adam en hunne onderlinge familieverhouding; vervolgens wordt melding gemaakt van de schepping van de aarde, welke zou zijn ontstaan uit de elementen vuur, water en lucht en ten slotte volgt de ontmoeting van Adam met Eva, die de voorouders zouden zijn van de menschen.

Intusschen worden de poppen één voor één langzaam van voor het scherm weggenomen en ten laatste de kĕkajon, waarna de eerste scene van het verhaal: de verheffing van den profeet Sis wordt voorgesteld.

Kreten van de wajangpoppen zijn Arabisch als astafir allah ja alim e.d. Tegen 12 uur wordt de kĕkajon weer in het midden voor het scherm geplaatst. Evenals gedurende een wajang-poerwå-voorstelling wordt op de gamelan eerst hard geslagen, waarna de ḍalang gewag maakt van de intrede van een nieuw tijdperk.

Aan humor ontbreekt het den ḍalang ook geenszins. Tegen 6 uur 's morgens wordt de voorstelling beëindigd met de volgende woorden:

Het licht begint in het Oosten te gloren, om welke reden dit verhaal wordt beëindigd met de bede, dat het zoowel den ḍalang als den toeschouwers goed zal gaan.

Enkele photo's mogen het voorgaande verduidelijken:

A. overzicht van de vertooning,
B. verschillende kĕkajons,
C. wajangpoppen vóór den aanvang van het spel,
D. amarah, moetmainah en soepijah,
E. de moskee bétolah.

1-2 de engel Idjadjil,
3 de profeet Mohammad,
4 Aboebakar,
5 Katiroel,
6 de profeet Idris,
7 de profeet Ibrahim,
8 de profeet Ibrahimah,
9 de profeet Marngan,
10 de profeet Jakoep,
11 de profeet Sis,
12 de profeet Katiping,
13 de profeet Jahoedå,
14 de profeet Jahoedi,
15 Goliat,
16 Bajoepekså,
17 de profeet Soeléman,
18 de profeet Kajat,
19 de profeet Moengså,
20 de profeet Moersalim,
21 de profeet Iså,
22 Karnéjå.

A

B

C

D

E

Wajang ḍobèl.

Wajang ḍobel.

EEN TEGALSCH „PRANATJITRA"-VERHAAL

door

J. W. VAN DAPPEREN.

Den Soenan (Sultan) van Mataram wordt door den Soenan van Bintara (Demak) medegedeeld, dat er een zeer schoon meisje is; de Sultan draagt zijn dienaar Pranatjitra, zoon van den Toemenggoeng van Pekalongan op om 't meisje, genaamd Dèwi Rara Mendoet, te gaan zoeken, omdat hij haar als selir, bijvrouw, wil nemen. Pranatjitra vindt Rara Mendoet in de désa Kaligandoe, waar zij strootjes verkoopt. De magang vraagt haar van wien zij een dochter is, en zij zegt dat haar vader de heilige leeraar, adjar Adikoesoema is, die kluizenaar is in de désa Arangsotja. Hij deelt haar zijn opdracht mede, doch Rara Mendoet voelt niets voor het gevraagde. Beiden gaan daarop naar Arangsotja om den vader over 't een en ander te spreken. De Adjar vraagt den magang, wie hij is en deze deelt mede, dat hij de zoon is van den Boepati van Pekalongan. De magang deelt verder zijn opdracht den vader mede, en deze vraagt 't meisje of zij naar Mataram wil gaan of niet. Het meisje weigert te gaan, en wanneer de vader aandringt op nadere verklaring, waarom 't meisje niet wil, 't geen hem toch in ongelegenheid zal brengen, antwoordt zij, dat zij van af 't eerste oogenblik, dat zij hem zag, verliefd is geraakt op den magang Pranatjitra. De vader is hier wel over verstoord, doch weet niet wat te doen, daar 't meisje zich bepaald verzet. Ten slotte geeft hij maar zijn goedkeuring er aan, dat Rara Mendoet met Pranatjitra in 't huwelijk treedt.

Boden uit 't Demaksche komen Pranatjitra, van wien niets gehoord wordt, zoeken, doch deze houdt zich schuil (kantjelep), en laat zich niet meer in Demak zien. Telkens wordt er uit Mataram navraag op Demak gedaan, hoe 't met de aangelegenheid staat en ten slotte moet de ware toedracht wel medegedeeld worden: de magang heeft 't meisje zelf tot vrouw genomen.

De Sultan van Mataram, het geval vernemende, is over de gebeurtenis ten zeerste verbolgen, en beraamt maatregelen om Pranatjitra gevangen te doen nemen. Hij laat daartoe de Toemenggoengs van Madoera, Pagoewon, Koedoes, Paṭi, Djepara, Kediri en Mataram naar de hoofdplaats ontbieden, en geeft hun strenge bevelen om den vermiste, ieder in zijn eigen landstreek, op te doen sporen, en zoo hij gevonden wordt, gevangen te nemen. Na veel vruchteloos zoeken wordt eindelijk de schuilplaats ontdekt en de Toemenggoengs, verzet verwachtende, trekken met wat troepen gezamenlijk naar Arang-sotja, waar 't blijkt dat Pranatjitra als kluizenaar in de woning van zijn schoonvader verblijft. Inderdaad raken zij in gevecht, en de menschen daar leggen 't ten slotte tegen de overmacht af. Pranatjitra weet met zijn vrouw echter te ontkomen, en vlucht naar zijn vader te Pekalongan. De Boepati deelt Pranatjitra mede, dat hij er niets voor voelt om onaangenaamheden door deze gebeurtenis met den Sultan te krijgen. Het is ongehoord, dat hij 't meisje, terwijl hij opdracht had dit den Sultan te brengen, voor zich zelf bestemd heeft. De Toemenggoengs zijn 't vluchtende paar gevolgd, en komen eveneens te Pekalongan met hunne troepen. De Boepati is geweldig onthutst, er is hem toch in 't geheel geen mededeeling gedaan, dat in zijn landschap vreemde troepen zouden komen. De Toemenggoengs deelen hem de opdracht van den Sultan mede. De Boepati geeft last 't echtpaar voor hem te brengen, deelt Pranatjitra in tegenwoordigheid der Toemenggoengs nogmaals zijn oordeel over

zijn handeling mede, en geeft het paar daarop aan de Toemenggoengs over. Daarmede is de last van zijn schouders afgewenteld. De Boepati's reizen naar Mataram af; aldaar aangekomen, wordt Rara Mendoet onmiddellijk binnen den kraton gebracht, en de Sultan berecht Pranatjitra die het doodvonnis over zich hoort uitspreken. Zijn hoofd wordt van den romp gescheiden en dient den Vorst voorloopig tot voetkussen. Kort daarop wordt het meisje door den Sultan verhoord. Zij geeft te kennen dat Pranatjitra niet de schuldige is geweest, maar zij zelf, daar zij halstarrig weigerde selir van den Sultan te worden. Zij wordt daarna weder opgesloten. Het lichaam van Pranatjitra wordt op een geheim gehouden plaats begraven.

Na verloop van eenigen tijd kwam den Boepati het gerucht ter oore van 't geen er met zijn zoon te Mataram was geschied. Met deze oplossing van de zaak nam hij geen genoegen, en hij zond zijn broeder Djagaldjaja, Toemenggoeng van Karang Kletak naar Demak, om de ware toedracht van 't geval te weten te komen. De Toemenggoengs waren nog op die plaats, en de aangelegenheid werd met hen besproken. 't Gevolg was, dat de Toemenggoengs ten slotte moesten toegeven, dat een andere oplossing meer gewenscht zou geweest zijn, daar 't meisje zich uit alle macht verzet had om den Vorst ter wille te zijn. Djagaldjaja verklaarde, dat ook hij geen genoegen nam met den afloop, daar de straf niet in evenredigheid stond tot de daad (boten koeroep), op welk gezegde de Toemenggoengs het stilzwijgen bewaarden.

Gezamenlijk trok men naar Mataram. Daar was een en ander reeds vernomen. De Grooten sloten de poorten hunner woningen. In de omgeving van den kraton werd het onrustig, er werd gevochten en de vrouwen van het Vorstenverblijf wierpen zich op Rara Mendoet, de feitelijke oorzaak van de beroering. In de ontstane verwarring wist Rara Mendoet, die den dood van Pranatjitra vernomen had, naar buiten te ontsnappen en haren oom Djagaldjaja te bereiken, waarna men haastelijk naar Pekalongan vluchtte.

Terwijl dit alles voorviel, zetelde in Madioen een Toemenggoeng, die twee zoons had: Radèn Tjiptarasa en Radèn Tjiptasari. Reeds oud zijnde, wilde hij zijn waardigheid doen overdragen op Tjiptarasa, doch deze was niet te bewegen zijn vader op te volgen. De pogingen, die aangewend werden, om hem tot andere gedachten te brengen, ten slotte moede, verliet hij het ouderlijk huis. Op zijn zwerftochten kwam hij aan de kluizenaarswoning van Adikoesoema te Arang-sotja en werd leerling van den adjar, die hem in alles wat de geheime leer betreft inwijdde.

Op den duur hoorde hij van zijn goeroe, dat diens schoonzoon te Mataram onthoofd was. Terwijl hij zich eens verdiepte in de ,,koer ḍateng Pangéran", viel van de zoldering een potje met tala-olie [1]), en degeen, die het potje opving, was toevallig niemand anders dan de dochter van Rara Mendoet.

Tjiptarasa begaf zich met het potje onmiddellijk naar Pekalongan, en stelde zich in dienst van Rara Mendoet. Deze vertelde hem dat, toen Pranatjitra onthoofd werd, zij een maand zwanger was, en dat zij 't meisje, dat geboren werd den naam Tjitraningsah gegeven had. Het meisje was nog schooner dan haar moeder. Grooter geworden (aan huis bij haar grootvader in Arangsotja) en op de hoogte gesteld van 't geen met haar vader gebeurd was, was zij doorloopend zeer droevig gestemd.

De grootvader was hierover ten zeerste terneergeslagen en wilde Tjiptarasa als hulp daartegen te baat nemen (minangsaja). Hij droeg hem op 't gebeente van Pranatjitra te gaan zoeken en inderdaad werden de overblijfselen te Mataram gevonden en naar Pekalongan overgebracht, waar zij door Tjitraningsah opgevraagd werden. Bij 't zien van 't gebeente was de

1) Fabelachtig soort olie.

smart van het meisje uitermate heftig. Zij viel flauw.

Het gebeente werd met de olie van 't potje besprenkeld en verkreeg een stoffelijke gedaante, maar leefde nog niet. De grootvader legde toen de heilige gelofte af dat, indien Tjiptarasa Pranatjitra weer tot het leven kon terugroepen, hij 't meisje als vrouw zou krijgen. Tjiptarasa's pogingen om Pranatjitra 't leven weer te geven gelukten en hij kreeg de dochter van Rara Mendoet als vrouw.

't Echtpaar werd een zeer schoone dochter geboren, die uitgehuwelijkt werd aan den Boepati van Soemedang. Hij, die dit wist te bewerkstelligen, was haar oom Radèn Tjiptasari, een welbespraakt man.

Bovenstaand Pranatjitra-verhaal werd door den wajang-golèk-ḍalang Kempi te Dinoek, Tegal voor mij opgeschreven. Handschriften er van bestaan voorzoover bekend, hier niet. Het verhaal ging telkens mondeling over, en is op deze wijze bij slechts enkelen bewaard.

In allerlei opzicht is 't verhaal hier opgesteld geheel afwijkend van dat, hetwelk door Prof. C. C. Berg vertaald is [1]). Niet alleen is de geschiedenis op zich zelf anders, al zijn dan Vorst, Rara Mendoet, Pranatjitra niet in tegenstelling met Wiragoena, Rara Mendoet en Pranatjitra, en wordt ook de strootjes-verkoop in beide aangehaald, maar in de Tegalsche lezing zijn de hoofdpersonen, om Prof. Bergs woorden te gebruiken, niet „de kleine lieden" maar wel degelijk adellijken, ja zelfs de Sultan van Mataram speelt een groote rol. Aldus sluit 't verhaal geheel aan bij andere Javaansche geschiedenissen, staat 't niet op zich zelf, luidt het geen nieuw tijdperk in, alles blijft hier bij 't oude.

Schreef de Heer J. Kats indertijd [2]): „Het bovennatuurlijke, waartoe Javaansche schrijvers zoo gaarne hun toevlucht nemen, ontbreekt ten eenenmale", dan is ook dat op deze lezing niet van toepassing. Hier komt 't zoo geliefde wonderbaarlijke, in de wederopwekking van Pranatjitra, zooals bijna van zelf spreekt, weer voor den dag.—

Is, in verband met dit Pranatjitraverhaal, 't maken van gevolgtrekkingen geoorloofd, dan komt 't naar m. b. m. waarschijnlijk voor, dat de Tegalsche lezing ouder is dan die, welke vertaald is. Niet alleen op grond van den inhoud zelf, waarin dingen uit oudere tijden behandeld worden ; in een handschrift, zoo dit bestond, zouden deze wellicht nog meer aan den dag treden. Maar ook blijkens de opdracht van den schrijver der andere lezing zelf, waar volgens Prof. Berg (blz. 20 onder 8) staat, „dat deze bevel had gekregen om het verhaal, door rondtrekkende zangers voorgedragen, op schrift te stellen ten behoeve van de manschappen belast met de wacht, tot steun voor de slaperigen in de nachtelijke uren".

Waar dit verhaal voor een groot deel in 't Pekalongansche [3]) speelt, zal 't wel, historisch waar of niet, aan de Noordkust, ver van den kraton liggende en een vrij zelfstandig bestaan genietende, ontstaan zijn. Men kon zich daar straffeloos vroolijk maken over daden van den Sultan en zijn Grooten, kon critiek daarop oefenen. Anders stond 't geval in de omgeving van den kraton. Hebben de rondreizende zangers inderdaad de voordracht aan 't Hof gehouden, 't geen uit de opdracht opgemaakt moet worden, dan is 't begrijpelijk, dat zij zich voor vrijmoedigheid ten opzichte van de Hoogsten in den Lande, gewacht hebben, en de voordracht anders ingekleed hebben, zoodat daden van den Sultan die afkeuring of wel spotlust konden opwekken, 't Gezag nadeel konden toebrengen, achterwege werden gelaten.

1) Pranatjitra. Een Javaansche Liefde. C. A. Mees. Santpoort 1930.

2) Een Javaansche Tristanfiguur. Handelingen 1ste Congres Taal-, Land- en Volkenkunde van Java 1921.

3) Ook in 't vertaalde handschrift is Pranatjitra afkomstig van Pekalongan, maar zoon van een koopman.

Op deze veranderde redactie zouden dan wellicht de bekende handschriften teruggaan. Al is dan ook de werkelijke geschiedenis in de hoogste kringen bekend geweest, mededeelingen daarvan of toespelingen daarop aan 't lagere volk, zooals wakers, zouden in het geheel niet op haar plaats geweest zijn.

Uit de opsomming der Toemenggoengs, mag men wellicht besluiten, dat 't verhaal in den vroeg-Mataramschen tijd ontstaan kan zijn.

BLADVULLING.

DJANGAN MĔNIR.

Mĕnir: fijn gebroken rijstkorrels; immers het polijsten van rijst geschiedt door stampen met een houten stamper, waardoor verscheidene korrels gebroken worden. Mĕnir djagoeng = fijn gebroken maiskorrels, ook fijn gesneden maiskorrels. Djangan = een groentensoep, als bijspijs bij de rijst. Djangan menir = soep van fijn gesneden of gebroken maiskorrels, met bladeren van bajem, spinazie, Amarantus hybridus. Bij gebrek aan spinazie bezigt men ook laboe, Langenaria leucantha, bestroe, Luffa cylindrica, gambas, Luffa acusangila, of mlindjobladeren, Gnetum Gnemom, kool, Brassica oleracea, boontjes, Phaseolus vulgaris, of capucijners, Pisum sativum.

Voor de bereiding van djangan mĕnir heeft men voorts de volgende ingrediënten noodig: brambang, Alium Cepa, koentji, Gastrochilus panduratum, salambladeren, Ugenia Poliantha, zout en Javaansche suiker.

Gebruikt men geen koentji, dan heet de groentensoep geen djangan mĕnir, doch djangan bĕning, bĕning = helder, de soep is ook helder. In het Bagelènsche heet djangan bĕning van mlindjo-bladeren en taogé = ontkiemde katjang idjo, Phaseolus radiatus: djangan téhé.

Djangan mĕnir wordt steeds geserveerd met pĕtjĕl pitik en kĕmangibladeren, Ocimum Basilicum. Pĕtjĕl pitik = kleine stukjes gepoft kippenvleesch in een sambĕl, bereid van lombok, Capsicum annuum, bawang, Alium sativum, trasi, gedroogde vischkoek, kĕntjoer, Kaempferia Galanga en zout.

Djangan mĕnir wordt of als bijspijs bij de rijst of als nagerecht gebruikt.

Het huwelijk en de ontmoeting tusschen bruid en bruidegom heeft plaats in het huis van de ouders van de bruid. Op den dag, volgende op den avond van die ontmoeting, wordt bij het middagmaal altijd opgediend djangan mĕnir. Dit is echter niet bedoeld als versterkingsmiddel. De huisgenooten zijn uiteraard dien nacht opgebleven en slechts bij wijze van versnapering wordt djangan mĕnir geserveerd.

Bij een huwelijk, op eenvoudige wijze gevierd, gaan bruid en bruidegom den dag na de ontmoeting naar het huis van de ouders van den bruidegom. De ouders van den bruidegom halen dus het jonge echtpaar in huis, hetgeen ngoenḍoeh pĕngantèn heet. Geschiedt dit den dag na de ontmoeting, dan wordt zulks djanganmĕnir genoemd. In Jogjakarta heet ngoenḍoeh pĕngantèn binnen de 5 dagen na de ontmoeting ook nog djangan mĕnir.

In de enkele dagen na de ontmoeting krijgen de huisgenooten en het jonge echtpaar ook van vrienden en kennissen bij wijze van attentie djĕnang-soengsoem. Djĕnang soengsoem = pap van rijstemeel bereid met klappermelk verkregen door het uitpersen van geraspt klappervleesch en een beetje zout. Het wordt geserveerd met een saus van klappermelk en stroop van Javaansche suiker.

Djĕnang soengsoem lijkt op merg (Jav. soengsoem). Men zou denken, dat dit een versterkingsmiddel is. Maar men beschouwt het toch niet als zoodanig.

Jogjakarta.

R. SOEDJÅNÅ TIRTÅKOESOEMÅ.

EEN OUD-JAVAANSCHE KRIS MET VOORSTELLINGEN UIT DE MINTARAGA

door

Dr. A. STEINMANN.

In mijne verzameling bevindt zich een oude kris [1]), waarop en relief een vijftal afbeeldingen van menschelijke figuren, die aan weerszijden van het lemmet gelijk zijn, voorkomen (Fig. 1 a). Een sterk erop gelijkend wapen uit de verzameling van J. W. van Dapperen, dat afkomstig was uit het Cheribonsche vorstenhuis, vindt men in Jaarg. 1930/31 van „Ned.-Indië Oud en Nieuw" op bladzijde 291 afgebeeld [2]). Verkeerde men omtrent de daarop voorgestelde personen en de beteekenis der figuren in het onzekere, bij het hier te bespreken wapen is bij onderzoek door den Oudheidkundigen Dienst komen vast te staan, dat de voorstellingen daarop ontleend moeten zijn aan de Mintaraga (Ardjoena wiwāha).

Evenals bij de kris uit de verzameling van Van Dapperen, is ook hier op het lemmet een, op een olifant rijdende persoon weergegeven (Fig. 2). Om het overzicht te vergemakkelijken, zullen wij hieronder de opeenvolgende tafereelen op de kris van beneden af naar boven toe in beschouwing nemen. De onderste figuur stelt god Indra op den olifant voor, op wiens last Ardjoena gedurende zijn verblijf op de Indrakila allerlei beproevingen en verleidingen had te doorstaan. Opmerkelijk is, dat de, onder den naam van lambé gadjah of olifantslip bekende inkerving onder de zg. gandja (het onderstuk) in den vorm van een onderlip eens olifants hier inderdaad overeenkomt met het desbetreffende lichaamsdeel van het hierop afgebeelde rijdier, terwijl verder de zg. kembang katjang de werkelijke olifantslurf voorstelt.

De tafereelen hoogerop nu geven een episode uit het op Java zoo buitengewoon populair heldendicht, de Mintaraga, weer. Van Stein Callenfels heeft in zijn studie over de Mintaraga-voorstellingen op de basreliefs van verschillende Oud-Javaansche bouwwerken [3]) tevens melding gemaakt van een Oud-Javaansch wapen, waarop de meest geliefde episode uit de Mintaraga, n.l. de beproevingen van Ardjoena, en in 't bijzonder de voorstelling van de verleidingsscène en relief is weergegeven. In ons geval hebben wij als het ware een voortzetting te zien van dat verhaal, na den strijd om het everzwijn tusschen Ardjoena en Çiwa, deze laatste in de gedaante van den jager Kirataroepa.

De figuur vlak boven den olifant dan toont ons Çiwa, vermomd als Kirataroepa, die zich in het bezit bevindt van de wonderdoende pijl Pasopati. Het daarop volgende tafereel stelt Ardjoena voor, die na met den god te hebben gestreden, bij ontdekking van diens ware gedaante in aanbidding voor hem op de knieën valt. Ardjoena draagt hier de bekende kluizenaarshaartooi, welke men ook op de Mintaraga-basreliefs van Tjanḍi Soerawana en van Tjanḍi Keḍaton aantreft. In mijn bezit bevindt zich overigens ook nog een wajangkoelit-figuur, Ardjoena voorstellende met den ṛṣi-haartooi (Fig. 3), welke figuur sterke overeenkomst vertoont met Tjèkèl Èndralaja uit de lakon van dien naam, waarop de afbeeldingen rechts bovenaan op plaat 48 van V. Stein Callenfels betrekking hebben. Deze auteur vestigt in zijn stuk voorts de aandacht op het voorkomen

1) De kris heeft een totale lengte van 39 cm. (zonder heft van 29 cm).

2) K. C. Crucq. Oudheden in particulier bezit (Bijlage „K" in het Oudheidk. Verslag 1929, p. 284-285) geeft eveneens een beschrijving van hetzelfde wapen uit de verzameling v/d heer Van Dapperen te Tegal.

3) P. V. van Stein Callenfels: De Mintaraga-basreliefs aan de Oud-Javaansche bouwwerken (Publ. v/d Oudheidk. Dienst in N. I. Deel I, 1925. p. 36—52).

van een vuurkolom tusschen Ardjoena en Çiwa op de reliefs van Tjanḍi Toempang, welke vuurkolom men zelfs in de huidige voorstellingen omtrent dit verhaal nog hier en daar kan terugvinden. Wij achten het niet onmogelijk, dat de kronkelende lijnen, die zich als rookpluimen voordoen en uit den beneden afgebeelden pijl Pasopati schijnen voort te komen, als aanduidingen van een dergelijke vlamkolom dienen opgevat te worden. De voorlaatste figuur op de kris toont ons Ardjoena, die uit de handen van den god den bovennatuurlijken pijl heeft ontvangen, ter verkrijging waarvan hij zich ter boetedoening in de eenzaamheid had begeven en welke pijl hem straks bij den strijd om het rijk de overwinning zal verschaffen. De allerbovenste figuur geeft vermoedelijk eveneens Ardjoena weer, nogmaals voorgesteld met den kluizenaarshaartooi, waarbij echter het haar tevens langs den rug los afhangt. Het zwarte heft van de kris is uit hout vervaardigd en vertoont de op Java veel voorkomende zittende gestalte met den zoo karakteristieken kop met krulharen.

Naschrift.

Door de welwillendheid van den Oudheidkundigen Dienst was het ons mogelijk hier een afbeelding van de kris uit de verzameling van J. W. van Dapperen uit het Oudheidkundig Verslag 1929 over te nemen, waarin de kris door K. C. Crucq kort werd beschreven (Fig. 1 b). De overeenkomst tusschen deze kris en de onze, wat het uiterlijk, de techniek en ook de figuren (o.a. de olifant) betreft, is zoo opmerkelijk, dat wij ons hebben afgevraagd, of deze krissen niet misschien deel hebben uitgemaakt van een serie, waarop de geheele Mintaraga, althans de verschillende episodes ervan, werden voorgesteld, in welk geval op de kris uit de collectie van Van Dapperen ook figuren en personen uit dit verhaal gevonden zouden moeten worden.

In de eerste plaats dan zou ik willen wijzen op de figuur boven den olifant, die Crucq panakawan-achtig noemt. Zij vertoont een groote overeenkomst met Indra in de gedaante van een ouden uitgemergelden grijsaard, geleund op een staf, die de kluizenarij van Ardjoena binnenstrompelt. De gelijkenis met de Indra-gestalte op het daarop betrekking hebbende paneel van tjanḍi Keḍaton (pl. 45, Paneel 5 van het artikel van P. V. van Stein Callenfels over de Mintaraga-basreliefs aan de Oudjavaansche bouwwerken, dat wij reeds hebben geciteerd) is onmiskenbaar. De houding van den grijsaard stemt in beide gevallen overeen, de staf en zelfs een detail nl. het beneden gedeelte ervan dat *gevorkt* is. De figuur boven den boom houden wij voor een hemelnymph, ev. Déwi Soepraba hemelwaarts ijlend. De bovenste figuur, die boven een ster zweeft en op beide zijden van het krislemmet is weergegeven, zou Ardjoena op de wolken naar den hemel stijgend of hemelwaarts varend kunnen voorstellen. De twee zg. wajangfiguren boven de gesloten penḍapa op de andere zijde van het lemmet houden wij voor widadari's. Slechts de personen op de olifanten zijn eenigszins raadselachtig. Kan de eene figuur Arjoena zijn, na de overwinning ten teeken van zijn nieuw-verworven heerscherswaardigheid op een olifant rondrijdend? Al durven wij hieromtrent niets te beslissen, de op deze kris weergegeven scènes leken ons belangrijk genoeg, om de hypothese op te stellen, dat wij hier misschien met voorstellingen uit de Ardjoena wiwāha te maken hebben.

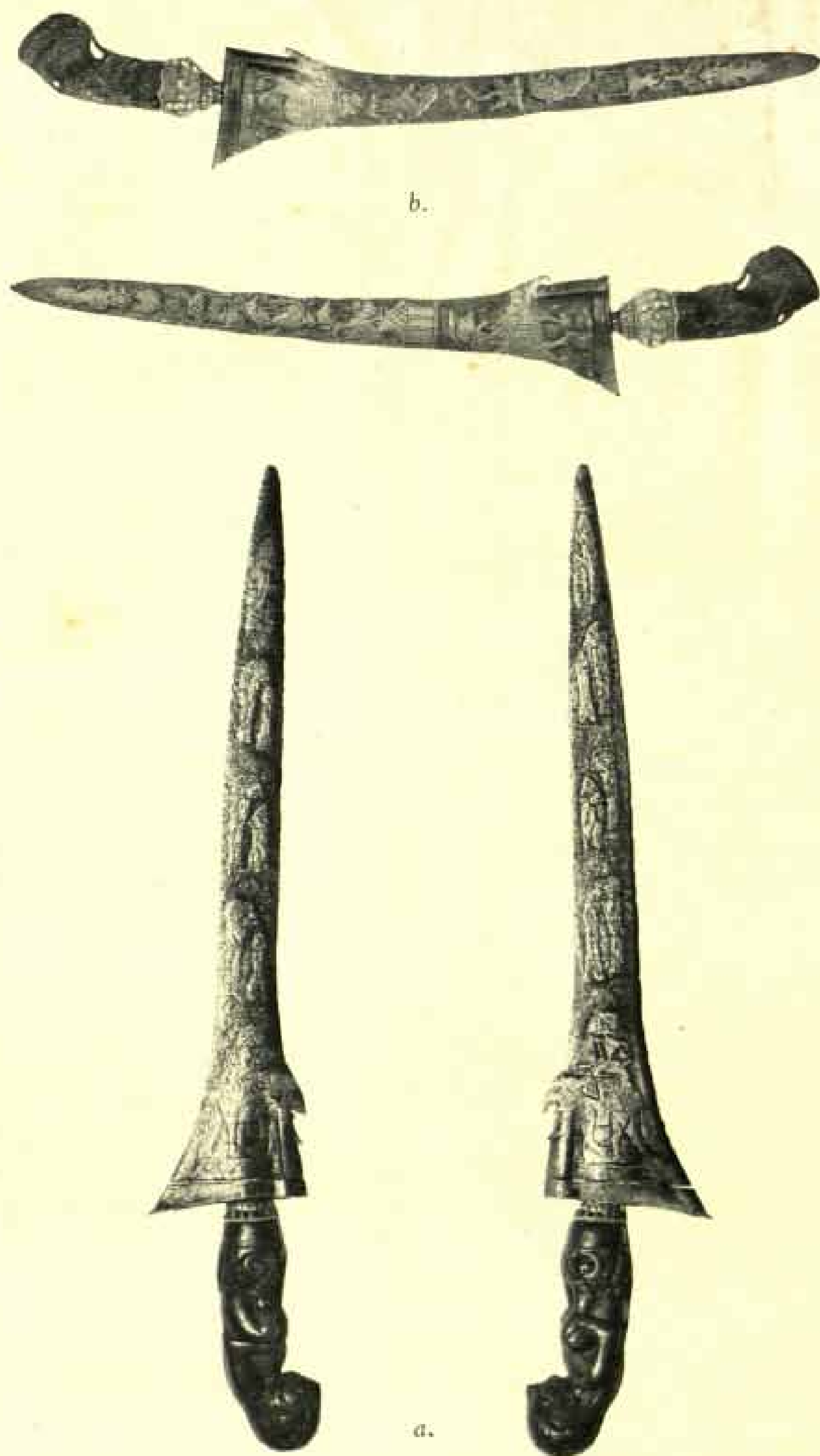

Fig. 1.
Krissen met voorstellingen uit de Mintaraga.
a. Verzameling Dr. A. Steinmann. b. Verzameling J. W. van Dapperen.
(Photo uit Oudheidk. Verslag 1929).

Fig. 2.
Detailphoto van de kris uit de verzameling Dr. Steinmann (zie Fig. 1a).

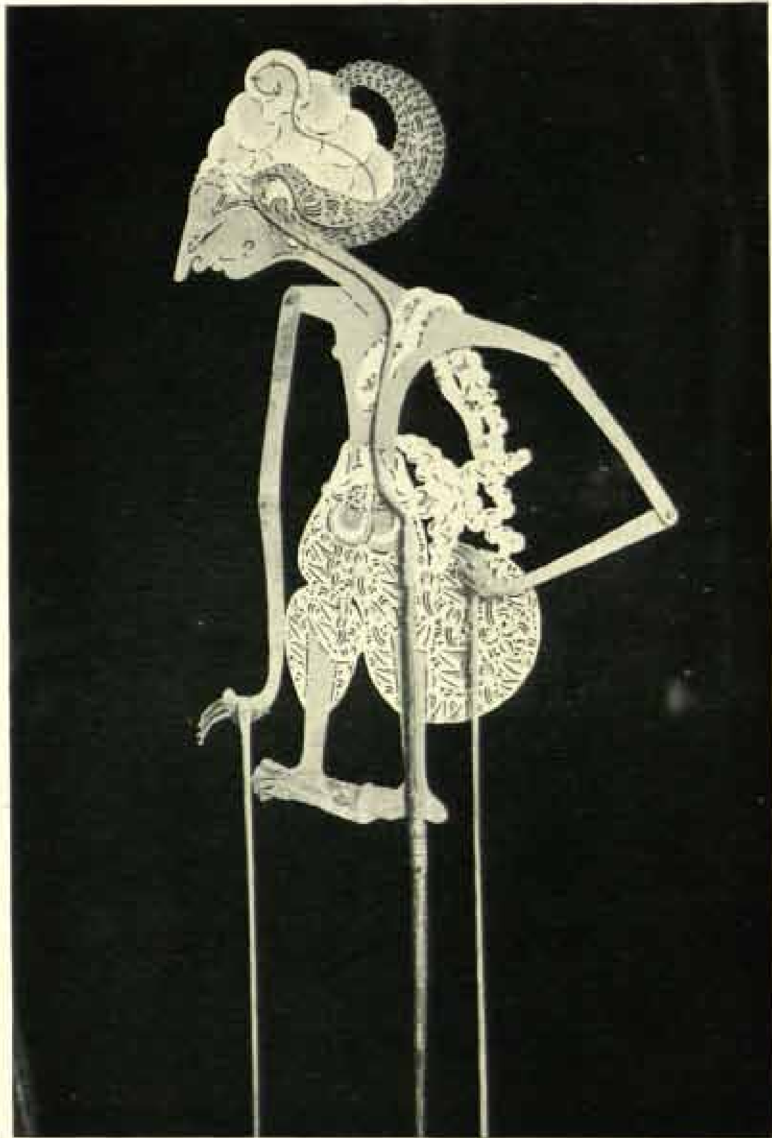

Fig. 3.
Wayangfiguur, voorstellende Arjoena als Tjèkèl Endrâlâjâ.

OMTRENT NOTATIES EN TRANSSCRIPTIES EN OVER DE CONSTRUCTIE VAN GAMELANSTUKKEN

door

J. S. en A. BRANDTS BUYS-VAN ZIJP.

Land's transscripties.

Met de notaties van genḍing's, door de zorgen van den Leidschen hoogleeraar, philosooph, oriëntalist en musicoloog, Dr. J.P.N. Land, in 1890 openbaar gemaakt, is het wonderlijk gegaan. Gedurende zeker wel dertig jaar zijn ze, praktisch gesproken, àl het schriftelijke materiaal aan Javaansche instrumentale muziek gebleven waar de, pas-ontstane, vergelijkende-muziekwetenschap over beschikte.

Dat deze bepaalde Oostersche muziek, in haar bonte veelstemmigheid zich op een eigenaardige manier tegen-óver èn evenwijdig-áán de Westersche orchestmuziek stellende, een uiterst interessant phenomeen was, zoowel voor het aesthetisch waardeerende als voor een systematisch rangschikkend oor, dit moeten de menschen-van-het-vak ongetwijfeld heel goed hebben begrepen. Dus had in de rede gelegen, dat ze de, door Land zèlf niet beproefde, analyse der toegankelijk geworden gamelanthema's hadden ondernomen. Maar daarvan is niets gebeurd, hoewel Land tot zulk een ontleding had opgewekt [1]).

Hoe kwam dat ? Schortte er iets aan de toegankelijkheid als zoodanig ? — Nauwelijks !

De plaats waar het opstel van Dr. J. Groneman over „De gamelan te Jogjakarta" met de „Voorrede over onze kennis der Javaansche muziek" van Dr. J. P. N. Land was in het licht gegeven, verdient zeker niet obscuur genoemd te worden. De „Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen" [2]), ofschoon geenszins in ieders hand, kunnen toch in de meeste landen wel geraadpleegd worden.

De gegevens aangaande het Javaansche muziekinstrumentarium, door Dr. Groneman in zijn opstel neergelegd, zijn sedert lang gemeengoed geworden. De deftigheid der entourage, noch de, in dien tempel der wetenschap gesproken Nederlandsche taal, hebben deskundigen en belangstellenden afgeschrikt.

Maar, zoo de „Verhandelingen" dus, wat aangaat Dr. Groneman's stuk gefungeerd hebben als een befaamd en ordentelijk museum, waarom zijn ze dan voor Dr. Land's transscripties een hopeloos mausoleum gebleken ?

We vermoeden dat de bezoekers er dezelfde ervaringen hebben opgedaan als indertijd wij : Gekomen om uit die verzameling genoteerde thema's, uit dat herbarium, uit die mummificaties ons een voorstelling te vormen van de levende organismen, slaagden we daar maar zeer ten deele in.

Waar lag dat aan ? Aan òns ; aan onze gebrekkige kennis en voorstellingsvermogen? Aan Land, aan een foutieve techniek bij het fixeeren, bij het bereiden der tentoongestelde praeparaten uit het aanvankelijke materiaal ? Aan de verzamelaars van dit laatste ; aan Groneman dus, of liever diens Javanen ?

Wie zou dat zeggen ? De gegevens bleken onvoldoende, niet slechts om misgrepen, indertijd geschied, alsnog te herstellen, maar óók, om uit te maken òf er begaan waren, en, eventueel, door

1) Zie het begin van zijn kap. VII.

2) Afd. Letterk. XIX, Amsterdam 1890, blz. 1.

wién. Want de notaties, waarnaar Land gewerkt had, stonden lateren onderzoekers niet ten dienste en ter contrôle, er waren slechts korte fragmenten van in facsimile aan de verhandeling toegevoegd. En de rekenschap door hem omtrent zijn verrichtingen afgelegd, leek, in aanmerking genomen, dat de bewerkte materie even nieuw voor hem zelf als voor zijn lezers was, waarlijk al te globaal en summier.

Wat restte dus, dan de zaak ad acta (non acta !) te leggen ? Tot tijd-en-wijle er gelegenheid was te oordeelen met eigen, door belangstellende benieuwdheid gespitste ooren, en niet maar alleen met een, wellicht toch te àrgdenkend, verstand ?

Voor menigeen moet die gelegenheid zich àl te lang hebben laten wachten ; tot de belangstelling ingedut was. Want het heeft na 1890 nog tijden geduurd eer er bruikbare phonograaphrollen of grammophoonplaten met Javaansche muziek naar het Westen kwamen. Wijzelf kregen, — oncontroleerbare jeugdherinneringen nu daargelaten, — onze eerste indrukken van gamelanspel omtrent 1918, toen in Holland studeerende Javaansche jongelieden (niet zeer volkomen !) demonstraties gaven.

Zoo veel was al wel dadelijk zeker : Indien Land van meening geweest is, een principieele tegenstelling te mogen constateeren tusschen het wezen der Javaansche, en dat der Westersche muzikale-metriek, dan heeft hij gedwaald. Maar niet heelemáál zeker was, òf hij dat inderdaad bedoelde.

Zijn notatie verhakt de gamelanthema's tot mooten ter lengte van 8 of van 4 kwarten, en in het VIIde kapitteltje zijner Voorrede schrijft hij : „een afdeeling" (gongan) „is (......) verdeeld in twee of in vier sneden" (kenongan's) „van telkens vier maal twee themanoten". (Vaker dan 8, tellen de kenongan's bij hem trouwens 16 of 32, een enkelen maal ook 4 of 64 kwarten. Een reden om een nòg langere noot dan zijn kwart als éigenlijke constitueerende eenheid van de cantus firmi te beschouwen, is er vast niet.) „Bij het slot van elke snede," aldus vervolgt hij, „veelal bij de helft of op elk vierde gedeelte, klinkt een der bekkens ketook, kempool, kenong of gong, waaraan het oor, als aan interpunctieteekens, een leidraad heeft om de geledingen der melodie te volgen ook waar het tempo anders wordt. Van onze maten verschillen die sneden in zooverre als de nadruk niet op het begin, maar op het einde valt"......

Naar den letter genomen, zouden het de kenongan's zijn, die hij hier met maten vergelijkt ; immers alleen dáárop heeft hij het woord „sneden" toegepast. Aan Land kan echter niet ontgaan wezen, dat kenongan's gemeenlijk een veel te langen duur hebben om met maten te mogen worden vergeleken. Dus willen we onder de „sneden" van het laatste citaat zijn kléínste mooten verstaan; meestal vèrrels van kenongan's.

Déze parten zal hij met de Westersche maten vergelijkbaar geacht hebben ; en de indeelingsstrepen, die hij daar in zijn transscriptie tusschen zet, blijkt hij werkelijk voor maatstrepen te houden. Dit bewijst zijn voetnoot bij uit de Pakoealaman afkomstige gending's : „Door het ontbreken der interpuncties, behalve de gongs, kunnen hier slechts bij uitzondering maatstrepen worden geplaatst". (Spatieeringen steeds van ons, B. B.).

Het is dus toch wel uiterst waarschijnlijk, dat Land heeft gemeend een wézenlijke tegenstelling tusschen Javaansche en Westersche metriek te constateeren. Lateren hebben daar toen op doorgebrodeld [1]), en die benadrukte maatuiteinden een hebbelijkheid der Javaansche muziek genoemd, waar men nu eenmaal aan moest wènnen.

Had Dr. Land zich duidelijk gemaakt, dat hij een parallel trok tusschen ònvergelijkbaarheden, dan was de vermeende tegenstelling vervlogen in het niet.

1) Vgl.: J. S. B. B. „Over de ontwikkelingsmogelijkheden der muziek", Dj. I. praeadv., blz. 67.

Door een indeelingsstreep te plaatsen àchter de geaccentueerde noten, schreef hij geen maten, doch verdeelde hij de thema's in hun natúúrlijke onderdeelen, phrasen, perioden, maatmotieven. Immers „volltaktige" elementen komen in Javaansche muziek nauwelijks ooit voor, en de gevallen die een opvatting als „vrouwelijken uitgang" schijnen toe te laten, blijken bij nadere observatie weinig overtuigend, tamelijk aanvechtbaar. Van het aardige Madoereesche ketawangthematje „Manḍapan" noteerden we indertijd een vorm [1]), welks eerste gongan met een zware noot leek te beginnen, maar de tweede maakte duidelijk, dat dit het gevolg is van een eenvoudige elisie. Echter vertoont datzelfde thema aan het begin van den 2den, 3den en 4den gongan elementen, die inderdáád het natuurlijkst als nasleepende aanhangsels van resp. den 1sten, 2den en 3den worden opgevat en die dan ook de eerst volgende geaccentueerde noot feitelijk niet bereiken. Anders is dit gesteld met de verlate slottiraden der zangeres bij een gamelan, die gaarne de noot waar een gongan of een kenongan mee eindigt quasi mist, er traîneerend pas achteraf op belandt, want dat pleegt ze dan een kwartnoot (van zeg circa 24 per minuut) na dato te doen, dus op een moment, dat zèlf door de breedheid der beweging en de vèr doorgezette onderverdeeling (64sten), weer relatief geaccentueerd is.

Echte vrouwelijke-uitgangen, en een authentieke aanhef met het zware deel zijn bij òns ongetwijfeld allesbehalve zeldzame verschijnselen. Maar desniettemin blijft voor de Westersche muziek waar, dat als norm de maatstreep in het natuurlijke maatmotief staat, en niet aan zijn begin en eind. Hugo Riemann hebben we de verlevendiging van het besef te danken, dat de van streep tot streep gerekende maat maar bij uitzondering een eenheid der factische articulatie is, en, men kan haast zeggen nóóit een eenheid der immanente phraseering. De ouderwetsche Westersche „maten" plegen onwezenlijke artefacten te zijn en de maatstrepen eigenlijk seinpalen, waarschuwingsteekens, vóór de regelmatige accenten geplant. Die maten vergelijkende, verwarrende met de maatmotieven, de natuurlijke eenheden der phraseering, moet men dus tot verkeerde resultaten geraken.

De quadratuur.

Wat we niet willen nalaten aan te stippen: Dat over-de-hoofdcaesuur-héén-zingen der solostem, zooëven gesignaleerd, is een van de kunstmiddelen waar de Javaansche muziek haar al te rechtvaardige quadratuur mee tracht te verzachten of tenmiste te verbergen. Véél kent ze er niet. Maar ze heeft er toch nòg een van vocalen aard: Javaansche koorzang zet graag in vlak vóór een kenong of gong, zeg een kwart of een achtste van-te-voren, en làscht dan zoo'n insnijding dus. Oók, krijgen, nèt als in het gesproken Javaansch de klemtonen maar zwak zijn, de quasi-geaccentueerde momenten der Javaansche orchestmuziek, (wat we in Westersche muziek de eerste tel der successieve maten zouden noemen), dynamisch veel minder gewicht dan wij daar plegen te leggen. (Dit blijkt allerduidelijkst bij de vergelijking der wederzijdsche dansmuzieken.) Voorts tracht de rhythmisch interessantste der gamelanpartijen, die van de kenḍang, de in het oor loopende vierkantheid der kaders vernuftig te verbloemen. — Maar met-dat-al, hoekig quadratisch zijn ze, daar gaat niets van af. Ge kunt er u aan stooten. Hun overdreven regelmaat valt soms houtig op u, en blijft u dan drukken.

Dr. Land moet die vierkantigheid, dat construeeren-louter-in-machten-van-2, theoretisch wel hebben onderkend, of tenminste vermoed. Dat bewijzen de citaten, hiervoren gegeven, maar vooral ook zijn verwijzing naar een uiterst quadratisch, ja, we zouden haast zeggen

1) Zie: J. S. & A. B. B.-v. Z. „De toonk. b. d. Madoer.", blz. 40; Dj. VIII.

cubisch thema van Chineesche origine. Maar het is erg jammer dat niet, in 1879, op die tentoonstelling in Arnhem, hij, Land, of anders Daniël de Lange [1], bij het, genietende, luisteren naar een gamelan uit Sålå, door die quadratuur hard genoeg is getroffen om op te merken: „Máár, ze spelen àldoor in heele gewone vierkwartsmaten! Hoor maar! (Dirigeerende:) Één, — twéé, — drie, — vier!!

Tien jaar láter bleken de herinneringen níét levendig genoeg meer om Land toen hij dat principieele verschil had geconstrueerd tusschen Javaansche muziekmetriek en Westersche, de gedachte in te geven: Ja-maar; hoe kàn dat eigenlijk? Daar heb ik toch éígenlijk niets van gehóórd, dat ze op zoo'n aparte manier accentueerden!

En dus bleef Land ongewaarschuwd en pastte zijn op verkeerde vooronderstellingen berustende methode van transscriptie toe. Dat de leesstreep telkens nà de geaccentueerde noot werd gezet, hoefde niet zóó veel onderscheid gemaakt te hebben. Maar het bleek toch wezenlijke gevaren mee te brengen. Immers wat a priori, von-vorn-herein vàst staat, dat is alleen de plaats der accenten-als-zoodanig, dus van het begin der successieve zware noten, en juist díé momenten worden door de traditioneele maatstrepen gemarkeerd, zoodat er een vàst, évenmatig staketsel tot stand komt. Van de geaccentueerde noten is de lèngte echter variabel, en dit moest ook de plaats van Land's phraseeringsstrepen-er-achter zelf variabel maken, met als natúúrlijk gevolg dat hun afstanden óók ietwat wisselvallig werden. Maar die afstanden, die móóten heeft hij nu eenmaal voor máten gehouden, en zoo zal hij er toe zijn gekomen, ze toch onderling gelijk te nemen. Vandaar directe fouten: tenonrechte als kort, verkeerdelijk als lang gerekende noten. Dat wil zeggen, zekere eigenaardigheden, gebrekkigheden van het oude Javaansche muziekschrift moeten die fouten bevorderd, ja kunnen er wel de primaire aanleiding toe gegeven hebben.

Het Oude Jogjåsche Kratonschrift.

Dat schrift nu is indertijd gecreëerd door Pangéran Hariå Hadiwinåtå, zoon van den VIden Soeltan van Jogjåkartå, of het staat althans te zijnen name [2]). De logge omslachtigheid ervan lokt verschrijvingen uit. Wordt bijvoorbeeld verscheiden keeren achtereen eenzelfde toon aangeslagen, dan komt die in de rechtsche der twee, verticale, kolommen, — eindelooze waschlijst van voluit geschreven toonnamen, — licht een keer te veel of te weinig te staan. De linker met de technische aanduidingen, hoofdzakelijk ter regeling van het metrisch-rhythmische element, blijft grootendeels leeg. Maar daardoor kan, om maar iets te noemen, het een-of-andere voorschrift gemakkelijk te hoog of te laag belanden. Dergelijke fouten hebben we, toen we werkten in een der oude leggers met dat schrift, nogal enkele aangtroffen. Gezien het aan Groneman's Verhandeling toegevoegde facsimile, zijn de door Land getransscribeerde copieën, en de origineelen in de leggers, mogelijk wel van een en dezelfde hand, die dan een làstig schrift heeft geschreven; (nem en bem laten zich nauwelijks van elkaar onderscheiden bijvoorbeeld). Slecht of slordig was het materiaal weliswaar niet, maar toch ook zeker niet ideaal; wat Dr. Land er mee beréíkt heeft, verdient dus, òndanks de tekortkomingen, stellig waardeering. De tijd was toen, in 1890, waarlijk nog niet làng voorbij, dat men, exotische muziek vastleggende of weergevende, de beginselen der Westersche met naïeve vrijmoedigheid daar als alom-en-immer-gèldende, mász-gebende (!)

1) Zie het inleidinkje van Land's Voorrede.

2) Groneman noemt, de „Bijlage A" der Verhandeling introduceerende, dezen pangéran den eigenaar of bewaarder der oorspronkelijke handschriften. De bundels copieën moeten „ongeveer" getiteld geweest zijn: „Toonschriften, beschrijvende den gang van het spel der toonstukken......, door bandårå Pangéran Hariå Hadiwinåtå" (enz.).

richtsnoeren langs legde, en weg- of bijwerkte, wat er niet mee strookte; want dat konden nooit iets anders zijn dan accidenteele, toevallige barbaarschheden. Dat Land dat principieel niet deed, doch eerlijk aanvaardde, wat hij nu eenmaal vond, pleit i.c. misschien niet voor zijn muzikale intuïtie, — want bij het naspelen of nalezen van het resultaat had die op meer dan een plaats schichtig dienen te worden, — maar wel voor zijn wetenschappelijken moed en ernst. Wat hij echter zeker had moeten bedenken: Hij was nu eenmaal niet van een wèrkelijk objectieve basis uitgegaan, niet van phonogrammen doch van notaties. In ieder geval had hij zich bij zijn transscriptie van dat Javaansche muziekschrift tot verklarende gissingen genoopt gezien en dus een subjectieven factor geïntroduceerd, welks invloed contrôle vroeg. Een confrontatie van de gamelanthema's, zooals hij die las, met de realiteit van hun uitvoering door een gamelan hier te lande, had dus onder geen beding mogen worden nagelaten. Tot die controleerende vergelijking tusschen de transscripties en de levend bewegende baloengan's dierzelfde gending's, ware Dr. Groneman, — geen groot muziektheoreticus, maar wèl iemand met muzikale ooren, — ons bedunkens vast capabel geweest.

Maar het autoritair en plechtstatig gedrukte woord oefent een danige suggestie; Groneman, overigens toch nogal zelfstandig en polemisch gestemd, is ook niet ná de publicatie zijner Verhandeling gekomen tot een toetsing der daarbij ingelijfd geraakte transscripties. En Daniël de Lange heeft, op zijn beurt, dat wil zeggen enkele decenniën later, — als we de zaak góéd hebben begrepen, want in handen gekomen is ons de na te noemen publicatie niet, — toen, ter opneming in de „Encycl. de la musique et dict. du conservatoire" het opstel van Joh. F. Snelleman over de muziek van Indonesië uit de „Encycl. van Ned. Ind." vertaald werd, niet slechts dat stuk voor zijn rekening genomen door het mee te onderteekenen(!), maar óók gesanctionneerd, dat daar bij die gelegenheid Land's transscripties aan toegevoegd werden, wat er op neer kwam, dat hij deze waarborgde als correct(!). Met-dat-àl, is de spheer van invloed dier min-juiste weergave van Javaansche gamelanthema's aanzienlijk vergroot geraakt en eene correctie dus des te noodiger geworden.

Zulk een rechtzetting geeft thans geen bijzondere moeilijkheden meer, dat hebben we aan den ijver van Javaansche muziekkenners te danken. De eerdergenoemde pangéran heeft blijkbaar toen al, vóór 1890 dus, er sporen van bespeurd dat de oude, classieke, orcheststukken in vergetelheid dreigden te raken. Het zal uit vóórzorg geweest zijn, dat daar die zes, overigens magere, folianten vol van zijn opgeteekend. Gerekend naar dat éène deel, kan die heele legger een 125, omvangrijke, genḍings bevatten.

Zijn muziekschrift beduidde, — dit mag hier weleens opzettelijk geconstateerd worden, — bij al z'n omslachtigheid een opmerkelijke creatie. Het legt namelijk zijn object, i.c. die gamelanthema's, werkelijk vollédig vast, en dat lukt bij een éérste muziekschrift nauwelijks ooit. Bijna altijd worden aanvankelijk gewichtige elementen verwaarloosd; met name de dúúr der tonen. Dit eerste Javaansche echter schijnt in-eens rááк geweest te zijn. Van vóór-stadia is niets bekend. Maar dat niet alleen; het verraadt noch verbergt Westerschen invloed. Tenhoogste mag worden toegegeven, als mógelijkheid: Wie dit schrift heeft uitgevonden, zou kùnnen gewéten hebben dàt de Hollanders bij het noteeren van muziek rekening houden met kort en lang, langzaam en vlug. Meer niet [1]).

1) Maar die wetenschap alléén, waarborgt niet veel. Toen de voortvarende en vindingrijke Heer (Prof. Dr.) D. van Hinloopen Labberton een cijfertoonschrift improviseerde, of adapteerde, om de wijsjes van Javaansche kinderliedjes te kunnen noteeren, liet hij de rhythmisch-metrische componenten buiten rekening.

Het Pakoealamsche schrift.

We bedenken, strikt bewijzen dat dat Kratonschrift het oudste Javaansche is, kunnen we niet. Het op Bali aangetroffen muziekschrift mag worden dáár gelaten, want dat het er van Java geïmporteerd is, wordt niet beweerd. Maar wat Jogjå betreft, Groneman geeft van hem verstrekte copieën in dat toonnamenschrift als Javaansch jaartal 1816; dat is dus A.D. 1886. Dat eene deel van den lègger draagt in het geheel geen dateering [1]). Gesignaleerd is het schrift ook al niet eerder dan door Groneman, en toen sámen met een ànder, óók te Jogjå gebruikelijk, maar speciaal in Pakoealamsche kringen. Land en Groneman stellen dit tweede schrift, of tenminste de opteekeningen waar het voor gediend heeft en die door Land als „Bijlage B" zijn getransscribeerd, ten name van „Pangeran Adipati Arjå Pakoe Alam IV, ridder der orde van den Ned. Leeuw, kolonel kommandant". Daarmee zou de oorsprong van die notatiemethode teruggebracht zijn tot vóór 1878. Maar we hebben reden om een verschrijving of drukfout aan te nemen en liever te lezen Pakoe Alam V († 1900). Immers stierf de IVde vorst uit dat princelijk huis nog geen 40 jaren oud; hij was dus niet voor het dragen van den titelnaam Pakoe Alam en voor den hem hier toegeschreven militairen rang in aanmerking gekomen [2]). Ook heet hij een kenner der Javaansche kunsten te zijn geweest, maar niet iemand met kennis van Wèstersche dingen, terwijl daarentegen de schepper van het bedoelde Javaansche muziekschrift ons Westersch systeem van muzieknoteeren wel gekend zal hebben.

Het tweede lithographisch(?) facsimile bij de Verhandeling geeft een staal van dat Pakoealamsche schrift te zien. Dit blijkt nog niet heelemaal los van de námen der genoteerde tonen, maar deze zijn afgekort tot een enkele, onsamengestelde Javaansche syllabe-letter [3]). En wat het voornaamste is, deze staan, al naar de hoogte van hun klank, op verschillende niveaux; in pélog zijn dat er dus 7. Aangezien de Javanen niet, gelijk wij Westerlingen zekere tonen voelen als láág, andere als hóóg, lag een veraanschouwelijking der melodische beweging door het nu eens hooger dan weer lager plaatsen der toonteekens, niet voor het grijpen. De onbekommerdheid waarmee sommige hunner, dit schrift gebruikende, de lijn voor den laagsten toon boven-, en die voor den hoogsten ònderaan leggen, zou òns ook niet best afgaan. Naar het bedoelde facsimile te zeggen, ware te betwijfelen of dit schrift de onderscheiden niveaux eigenlijk wel door factische lijnen uitbeeldt. We vermoeden echter, dat in het gegeven geval er gebruik gemaakt was van een-of-ander schrijfpapier met een ingeperste of een flauw gedrukte linieering en deze niet mee weergegeven is; (nog thans gebruikt men voor dit schrift en voor zijn nakomelingen liefst een dergelijke papiersoort). Maar ook indien slechts aanwezig als quasi denkbéëldige lijnen, die niveaux poneeren zich toch duidelijk genoeg om aan notaties in dit schrift het air te geven van op, zij het ook ijle, notenbalken te staan. Vermoedelijk toch wel van onzen Westerschen notenbalk afgekeken, loopt deze Javaansche balk, naar we gezien hebben, horizontaal en wordt ook beschreven van links naar rechts. Terwijl de lijnen van den balk zelf zich effaceeren, springen de verticale verbindingslijnen, die van ieder

Vervolg noot 1, pag. 131.
Volgens de zeden van velerlei ouden; maar met een resultaat, dat van andere, oudere, primitieve muziekschriften maar al te goed bekend is: Dat er notaties ontstaan, bruikbaar als mnemotechnisch hulpmiddel tegen het vergeten van muziek die men kent, echter allerlei twijfel latende ten opzichte van voor den lezer nog nieuwe en vreemde. Zie „Serat Raryå Saråjå......" door K. P. A. Koesoemådiningrat, Buitenzorg, 1913.

1) En ook nauwelijks een titel. Het etiket luidt: „Geṇḍing laras gangsal kagoengan dalem bandårå Pangéran Hariå Hadiwinåtå", dezen edelman dus weer niet-zoozeer als vervaardiger doch als bezitter noemend.

2) Zie J. S. Brandts Buys „Z. H. P. A. A. Pakoe Alam VII......" Dj. XI, blz. 123; op den 2den regel v.o. rechts leze men: het Vde hoofd.

3) Dus b.v. „pa" voor pélog, „na" voor: nem, „ba" voor: barang maar ook voor bem; enz..

letter-toonteeken naar het onmiddellijk voorafgaande links, en het dadelijk volgende rechts loopen, sterk in het oog. Terecht noemt Land het schrift dan ook een graphiek der melodische beweging. Maar haar aanschouwelijkheid wordt wel wat bedorven doordat het op één hoogte blijven niet, zooals toch natuurlijk ware, in een horizontaal verloop der verbindingslijn een adaequate uitdrukking vindt. In plaats daarvan dient om de herhaling van een toon aan te duiden een aan de toonletter toegevoegd klein (z.g. arabisch) cijfer ; het blijven liggen van een toon, resp. een er op volgende rust, vindt in dit schrift heelemaal geen afspiegeling. Dit laatste is natuurlijk het ergste bezwaar, het maakt dat een volgens deze methode van notatie geschreven thema zijn rhythmisch-metrische bepaaldheid verloren heeft. Dr. Land klaagt daar ook over : Bij de meeste stukken in Pakoealamsche lezing kon hij (tengevolge van dit mankement) niet tot een muzikaal verstaanbare transscriptie komen. Hij wilde dus „de betrekkelijke toonlengte" kenbaar gemaakt zien, de „overtollige verbindingslijnen" van noot tot noot weg gelaten, en de „beginletters" door eenvoudige stippen vervangen. Inderdaad is het dubbelòp, de tonen èn door hun plaats èn ook nog door aanduiding van hun naam te kenmerken. Overigens was, wat dit detail betreft, Prof. Land eigenlijk al vóór zijn wenken bediend : Immers deelt Dr. Groneman mee, dat het schrift óók gebruikt werd zònder toonletters, die dan (wel niet door stippen doch) door horizontale streepjes op de vereischte niveaux werden vervangen. En vervolgens heeft men ten behoeve van Dr. Land in de Pakoealaman van een gending nog de partijen der meeste instrumenten genoteerd, wel dat eigen Pakoealamsche schrift gebruikende, maar naar beste kunnen de onbepaaldheden daarvan elimineerend, (door het invoeren van „maatstrepen" n.l., en door het markeeren der plaatsen voor de interpunctieslagen). Stalen van dat aldus verbeterde schrift hebben we nooit gezien, maar naar de partituur te oordeelen, die Land uit de bedoelde partijen heeft opgebouwd en in de Bijlage C der Verhandeling gepubliceerd, schijnt men bij het loffelijk streven naar vervolmaking toen niet zeer geslaagd te zijn.

Het Trappenschrift.

Blijkbaar is later de acheveering van dit schrift den Javanen toch wel gelukt. We kennen er te Sålå tegenwoordig twee vormen van, die niets meer onbepaald laten. Mogelijk zijn die ook wel hier ter plaatse ontstaan, want terwijl te Jogjå het gebruik van het, na-te-noemen, „Ruitjesschrift" overweegt, vindt men híér, (zekere cijfernotenschriften buiten beschouwing gelaten), meestal een derivaat van dat Pakoealamsche schrift in gebruik, en wel de z.g. „enoet ranté", d.w.z. „kettingnoten". Zeldzamer is de variant, die men het „Trappenschrift" zou kunnen noemen. Hierbij wordt die hoekige, wolkenkrabberige graphiek der melodische beweging werkelijk consequent volgehouden : ook de horizontalen krijgen hun juiste waarde, precies correspondeerend met den duur der noten. Zoo is deze vorm van schrift zeer duidelijk en, voor den Westerling althans, zeer aanschouwelijk. Als fout heeft het zijn gecompliceerdheid. Want feitelijk is de zaak hierboven te eenvoudig en mooi voorgesteld.

Het Trappenschrift voegt aan de notestippen ten overvloede nog een cijfer toe, en de beteekenis der noten wordt dus eigenlijk evengoed dubbel gedetermineerd als in den oorspronkelijken vorm van het Pakoealamsche schrift.

Van de cijfers beduidt 1 : bem (ook wel, althans te Sålå, penoenggoel genaamd), 2 : goeloe, 3 : dådå (ook wel, te Sålå tenminste, tengah geheeten), 4 : pélog, 5 : limå, 6 : nem. De barang wordt (in pélogbem, — we bezitten géén pélogbarang-, en geen sléndro-notaties in dit

schrift), niet door een cijfer, maar door een tóegegeven stipje boven de noot nader gekenteekend. (Eigenlijk beduidt die stip, dat die noot geacht wordt tot het hoogere octaaf te hooren.)

Ook is dit schrift, naar den bundel in ons bezit geoordeeld, wat àl te kleurrijk: Buiten de gewone zwarte inkt gebruikt het nog rood, blauw en groen! En wel: kleine roode stippen voor de rusten (resp. verlengingen van een noot); groote roode stippen voor de noten waar een kenong of gong onder valt; roode nullen ter aanduiding van een bepaalde slagwijze van de keṇḍang; terwijl er ook druk rood te pas komt aan het weergeven van groepen achtste-noten, (wat op een min gelukkige manier geschiedt: immers correspondeert dáárbij de horizontale spoed der notatie niét langer met de werkelijke lengte der noten). Blauwe nullen beduiden óók een bepaalde onder de keṇḍangslagen. Groene vierkantjes waarschuwen, dat er zekere veranderingen moeten intreden in het tempo of in de keṇḍangstem. In onze voorbeelden hebben we zulke kleurigheden niet kunnen weergeven doch alleen maar aangeduid.

(Onze transscripties der gekozen fragmenten in de onderscheiden schriften verwaarloozen de teekens betreffende de tromslagen, de octaafliggingen, de eventueele aanduidingen van een langzame versterkingspartij, e.d.. Zie blz. 162.)

Het Kettingschrift.

Eleganter, doordat het die rechtvaardige hoekigheid vervormt tot een soort van cursief, de (eventueel met roode inkt geschreven) verticalen er de gedaante in aannemen van flauwe S-achtige dubbele bochten, zijn die „enoet ranté". Maar het schrift is daardoor minder volkomen, wat plastische duidelijkheid aangaat; ook worden weliswaar herhaalde noten gewoon op één hoogte naast elkaar gezet, maar het verlengen van een noot wordt niet aanschouwelijk verbeeld doch door een verstandelijk, quasi abstract, middel voorgeschreven. We vergaten nog: ook deze variant gebruikt voor de noten stippen en geen letters. Een kleine gaping in de verbindingslijn rechts van een noot beduidt dat deze samen met haar verlenging of de op haar volgende rust twee teltijden waard is; is de totale waarde 3 × normaal, dan staat er een figuurtje, uit 3 puntjes bestaande; voor 4 × den norm een van 4 puntjes.

Het Ruitjesschrift.

De muziekkenners uit Jogjâsche Kratonkringen, op hun beurt, schijnen met hun wèl, in principe, concrete, maar niét aanschouwelijke toonnamenschrift slechts kort tevreden geweest te zijn. Zoodra men werkelijk veel (of àlles!) omvattende collecties van genoteerde gamelanthema's wilde gaan aanleggen, moest het danook door zijn omslachtigheid nauwelijksbruikbaar lijken. En daar heeft men reeds behoefte aan gevoeld nog in den tijd van Groneman zelf, al had deze vrij optimistisch geschreven, dat „de meeste nijaga's en enkele andere kunstliefhebbers vele, zoo niet alle, bekende toonstukken in hun geheugen bevatten". Dr. Land toonde zich trouwens bezorgder door te schrijven: „(In) onze dagen, bij het dreigende verval der goede overleveringen, hebben enkele aanzienlijken zich beijverd om althans de wijzen der meest gewaardeerde muziekstukken door opteekening vast te houden".

De Verhandeling is voor Groneman's deel gedateerd op (Juni) 1887, en voor Land's part op (Januari) 1889. De gróóte, althans in-principe het gehééle Javaansche orchestrepertoire omvattende, legger „Pakem wirâmâ-wilet geṇḍing berdânggâ, nalikâ amoerwani ing taoen Alip 1819", de „Handleiding voor den maatgang en de thematiek der orcheststukken", dagteekent echter ook reeds van ons jaar 1889. Mogelijk mag men hieruit wel verstaan, dat de verzameling in het genoemde jaar is op touw gezet. Het nieuwe schrift voor dien legger kan dan iets ouder wezen,

maar niet véél. Anders had Groneman er zeker wel van gehoord, en dan natuurlijk ook zijn bestaan vermeld.

Dat we van die uiterst belangrijke verzameling hebben kunnen kennis nemen, danken we aan de vriendelijkheid van Rad. Had. Har. Harsånå, den Regent van Bangil. De copie, die deze (in 1923) deed maken naar het origineel, begint met een, blijkbaar op dat moment aan het boek toegevoegd opschrift in het Maleisch, alsvolgt: „Toeroenan register noot dari gending ......, jang terkarang oleh Padoeka Bendara Kangdjeng Pangeran Harja Poerwadiningrat ...... jang dikoempoelaken oleh Bendara Raden Toemenggoeng Wiragoena ...... di Djokdjakarta dengan Panewoe Wijaga...... (volgen de namen van vier kratonmuzikanten met den rang van loerah of demang), dengan idinnja almarhoem Padoeka Kangdjeng Goesti Pangeran Adipati Mangkoeboemi ...."

Dit schijnt aanvankelijk niet te strooken met het vervolg van den Javáánschen titel, luidende: „anggitanipoen Radèn Toemenggoeng Kertånagårå, Boepati Najåkå ......, ing pangangkah soepados boten ketjalan larah gending Mentawis, ingkang kinå-kinå" [1]). Maar de hier aan den „opsteller" van het boek gegeven naam zal eenvoudig een óudere naam van denzèlfden muziekkenner zijn, correspondeerend met een vroegere, minder hooge functie. Ook in het Javaansch wordt vervolgens als „verzamelaar" genoemd Regent Wiragoenå, en als protector beider vader, wijlen de, om zijn charmeerende hoofschheid beminde, Pangéran Mangkoeboemi, de broeder van den ouden Soeltan en van den eerder genoemden Pangéran Hadiwinåtå.

Pangéran Poerwådiningrat zal dus mogen beschouwd worden als den ontwerper van het schrift i.q., waarmede moest worden voorkomen, dat „het spoor der klassieke Mataramsche gending's zou verloren raken". Regent Wiragoenå heeft het vermoedelijk nader ontwikkeld, gedifferentiëerd en allicht de belangwekkende theoretische opmerkingen en verklaringen geschreven, die mede in de bundels van den grooten legger zijn opgenomen.

Ook dit Javaansche muziekschrift, het Ruitjesschrift of Jongere-Kraton-schrift dus, verdient een wezenlijke vòndst genoemd te worden. En wel om zijn vèrticale notenbalken. Dàt er balken gebruikt worden, de te spelen tonen worden aangeduid door op lijnen gezette stippen, maakt beïnvloeding door het Westersch muziekschrift nagenoeg zeker. Op de gedachte, deze te laten loopen van boven naar beneden, kan de uitvinder van dit Jongere-Kraton-muziekschrift gekomen zijn door de, immers reeds verticale, kolommen van het oudere. Maar, hoe ook ontstaan, is dit nieuwe schrift, niet slechts minstens even aanschouwelijk als het Pakoealamsche, maar voor den Javaanschen lezer zinrijker, meerzeggend, daar het niet het stijgen en dalen der tonen, doch het links en rechts bewegen van den slagstok als door een graphiek verbeeldt, (zònder dat ditmaal van noot tot noot een lijn is getrokken). De om-zoo-te-zeggen op den speler àf, en niet voor langs hem héén, loopende 7 of 6 lijnen representeeren direct de toetsen van zijn instrument[2]), zeg dus van zijn slentem pélog of sléndro; (de eventueele overtallige grootste of kleinste toets blijft buiten rekening).

Bijwijze van verduidelijking zijn in het „Ruitjesschrift" de twee buitenlijnen, en

1) Vergelijk het, nadat we 't bovenstaande reeds geschreven hadden gepubliceerde, kleine artikel van Dr. Th. Pigeaud „Een Vorstelijke gift"; zie het „Jaarboek 1933" Kon. Bat. Genootsch.; Bandoeng; blz. 235. De daar in beschouwing genomen vorm van het onderhavige geschrift bevat blijkbaar méér dan het exemplaar dat wij voor dit ons opstel gebruikt hebben.

2) Een van ons heeft indertijd opgemerkt, dat ook de Westersche klavierspeler van een schrift met verticaal op-hem-àf-loopende lijnen voordeelen zou hebben, zijn sprongen en accoordgrepen direct in hun reëele ligging voor hem zou zien afgeteekend alshetware. Nader is ons gebleken, dat een Hollandsch klavierpaedagoog, de Heer C. Pot, een dergelijk systeem propageert; sedert wànneer, weten we niet. Wellicht ook is dit z.g. „klavarskribo" niet de éérste dergelijke poging.

Vgl. J. S. Brandts Buys „Rapport namens de jury voor de prijsvraag inzake een Javaansch muziekschrift", Dj. IV, blz. 17.

voorts de 4de lijn van links af (dus in sléndro de limâ-, in pélog de pélog-lijn), dikker getrokken. Het accentueeren, afzonderlijk kenmerken van bepaalde lijnen, lijkt bij een notenbalk met niet meer dan 7 lijnen nog niet direct noodzakelijk. Het doet aan de later opgegeven gekleurde lijnen in de oudste Westersche notenbalken denken. (Bij het vééllijnige schrift voor veeltoetsige instrumenten als gambang of gendèr, dat Walter Spies uit het Ruitjesschrift afgeleid heeft, is daarentegen het markeeren van bepaalde lijnen ongetwijfeld nuttig, ja onontbeerlijk.)

Ook de korte lijntjes overdwars, die de elkander opvolgende metrische merkpunten, tijdstippen, teltijden aanwijzen, zijn niet alle eender. Om de vier is er een verdikt, zoodat de relatief „zwaardere" momenten, wat wij Westerlingen éérste tellen zouden noemen, zich duidelijk afteekenen. Met maatstrepen mag men ze niet gelijk stellen; want die staan immers vóór de metrische zwaartepunten, en niet er òp.

Het is hoofdzakelijk met behulp van de geperfectionneerde Ruitjesschrift-notaties, vervat in die groote Mangkoeboemènsche leggers, dat we Land's transscripties hier onder willen richtig stellen. De aangenaamste, overzichtelijkste vorm voor die correctie ware het zeker, die heele verzameling gamelanthema's na bijwerking te herdrukken. Maar we zouden niet weten, wie al dat notenzetsel, of die bende cliché's moest betálen. Goedschiks, kwaadschiks, zullen we die transscripties dus moeten oplappen door middel van in woorden te geven aanwijzingen, van tijd tot tijd ook een geïmproviseerd notennamenschrift gebruikend. De belangstellende Lezer, die immers tòch geen exemplaar der, lang uitverkochte, Verhandeling in eigendom heeft, moge dan uit de notaties bij Land, èn uit die aanwijzingen van ons, de thema's samenstellen als een mozaïek, een legkaart. Wij voor ons aandeel zullen dan intusschen, omdat onze contrôle toch al vanzelf allerlei analytisch detailwerk met zich brengt, ter eigen opvroolijking en naar we hopen ook eenigszins tot leering en stichting van den Lezer, onder-dehand het ontleedkundige onderzoek verrichten, waartoe Prof. Land indertijd, als gezegd, zelf heeft aangespoord.

Maar inmiddels begint die Lezer met ons te vragen, waarom eigenlijk we bij het revideeren ons richten naar die schriftelijke Javaansche bronnen, en niet liever naar de levende praktijk? — In principe ware dat zeker wel mogelijk geweest. Maar het zou alweer een kostbare historie worden: De Jogjâsche lezingen verschillen vaak aanmerkelijk van die hier te Sâlâ. Vandaar dus reis- en verblijfkosten. Vooral echter dreigt het langdurige employeeren van Javaansche muzikanten, wat men noemt in de papieren te loopen. Wij hebben nu eenmaal, helaas! met aanmerkelijk àndere omstandigheden te rekenen dan de onderzoeker in dat Moorsche Vorstenland onder Fransch régime, omtrent wien we vinden geschreven: „Dem Bearbeiter standen auf beliebige Zeit die vorzüglichsten Musiker des Landes zur Verfügung" [1]). — Er zijn echter nog méér bezwaren: Men mag, bij àlle statischheid der Oostersche kunsten, er niet a priori op rekenen, dat véértig jaren géén veranderingen van belang hebben veroorzaakt. En dan: Wat men vóór die jaren reeds vreesde, en wellicht ook reeds observeerde: Het vergéten raken dier oude, groote, klassieke gending's, — we hebben ze door huidige Javanen wel hooren karakteriseeren als „van-die zwáre stukken", — het heeft inmiddels feitelijk voortgang gevonden. Overigens is dat proces niet slechts door de schriftelijke fixatie der gamelanthema's betrekkelijk onschadelijk gemaakt, maar óók bevorderd! De hofmuzikanten, oudtijds verplicht iedere gending, waar hun om kon worden gevraagd, uit het hoofd te kennen,

1) Zie de bespreking door (Dr. Robert) Lachmann van het „Corpus de musique marocaine" Fasc. I, bewerker: Alexis Chotin, in de „Z.schr. f. vergleich. Mus.wissensch.", Berlin, 1933, blz. 19.

zullen zich, met het bestaan dier leggers bekend, veel minder dan vroeger verantwoordelijk gevoeld hebben. Den àllereersten keer, toen we een oud Jogjå'sch gamelanthema, het éérste der door Land getransscribeerde, wilden controleeren, verklaarde de geraadpleegde hofmusicus, — lang niet de jongste of minste!, — dat hem die oude gending niét meer nauwkeurig voor den geest stond; hij zou die eerst in de boeken van Regent Wirågoenå moeten nakijken! Ten slotte kreeg, ook zonder dat, de loerah i.q. de hoofdzaken van het thema toch wel bij elkaar. Maar aangezien dus blijkbaar door de tegenwoordige hofmuzikanten de schriftelijke traditie normatief geacht wordt, is het slechts rationeel, op deze af te gaan, en niet op het toevallig praktisch waargenomene.

De beboekå.

We hebben eenige opmerkingen in-het-algeméén te maken over den aanhef, de inleiding, het voorspelletje van gamelanstukken. De Lezer ziet namelijk, dat Land die inleidingsphrase, de boeboekå, beboekå, boeka(ning gending) bij àl de stukken geschreven heeft alsòf ze uit louter gelijke noten bestond. In de praktijk is dat echter geenszins het geval. Maar de Oude-Kraton-notaties konden hem geen aanleiding geven om iets anders te veronderstellen. Ingevolge vermoedelijk het vage rallenteerende rubato der voordracht dier inleidingen, dat er een quasi air van slappe improvisatie aan geeft, heeft de samensteller van dien ouden legger van een schakeering der quantiteiten bij de inleidingen afgezien; en hij noteert de noten daarvan dan ook niet gewoon in een verticalen kolom, doch zoo maar horizontaal achter elkaar door in het opschrift-relaas der gending.

Ook introduceert die oude legger een analytische onderscheiding, de beboekå's betreffende, die we niet elders aangetroffen hebben. Hij noemt n.l. het eerste gedeelte ervan (zoo ongeveer de helft), „boekå oepaq-oepaq" en de rest „boekå gending". Hij doet dat althans bij 19 van de 21 stukken, die staan in dien eenen, ons bekenden bundel.

Aangezien oepaq-oepaq (opaq-opaq) schijnt te kunnen beduiden: golving of kabbeling in ondiep water, lijkt het aannemelijk dat daar bij gamelanspel een vaag zwevend, tastend in-beweging-komen om te beginnen, mee bedoeld is. Ongetwijfeld kan het geluid van een rebab bijvoorbeeld, die als-weifelend den aanhef van zoo'n boekå speelt, de sensatie geven van een rimpeling op de stilte.

Het twééde deel van de boekå zou dan dus pas de éigenlijke opening der gending zijn. Dáár in zal dus zeker wel thematisch materiaal worden gebruikt. Maar die term voor de eerste helft van de inleiding schijnt een zoo-maar mijmeren-met-tonen te suggereeren.

Nu hadden we echter altijd gedacht, dat een góéde beboekå heelemáál verband hield met zijn gending; èn...... een slèchte heelemaal niét. Hetgeen bevestigd werd door een deskundig Javaan, die eens tegen ons zei: Zéker; een boekå móét iets hebben van de gending zèlf. Als ze het maar werkelijk dóén!

De waarde qua phantasie van zoo'n minuscule „ouverture" hadden we trouwens al wel leeren betwijfelen. Want sommige nijågå's geven iemand de gewaarwording, dat ze eigenlijk altijd àlles op dezèlfde manier beginnen. (Binnen eenzelfde toonsoort althans.) Het hóéft niet, maar praktisch komt in de Javaansche muziek phantaseeren te vaak op stereotypeeren neer. Dat schijnt ook het materiaal der beboekå's, dat we aantroffen in dat eene deel dier óúde Jogjåsche collectie, te bewijzen. De laatste twee gending's laten we buiten rekening, want daarbij wordt geen aparte boekå oepaq-oepaq onderscheiden, maar die óverige 19 gending's in (pélog) laras gangsal (d.i. limå) vertoonen samen maar 4 onderscheidene van die inzetten. Daar is er dan één bij, die maar één enkelen keer wordt gebruikt.

Een echter 4 keer. Een 5 keer. En een zelfs 9 keer.

Een dergelijke situatie schijnt, aanvankelijk, vrij radicaal de mogelijkheid te niet te doen, dat zoo'n oepaq-oepaq-aanhef iets van het thematisch materiaal zijner geṇḍing zou weerspiegelen, zij het danook gebroken, vervormd. Doch concretelijk kan daarover pas beslist worden op grond van objectieve vergelijkingen. En, voorzoover tot-nu-toe verricht, geven die ons den indruk, dat de relatie tusschen aanhef en geṇḍing toch sterker is, dan men zou vermoeden.

Het ziet er uit, als had de Javaan, — denkelijk eer bij instinct dan met opzet! — die inzetten zóó geschapen, dat ze met hun geringe verbizondering wel haast in íedere geṇḍing momenten moeten vinden die er een weerkaatsing, een echo van schijnen; en als kiest hij daarenboven uit de beschikbare boekå oepaq-oepaq de met de onderhavige geṇḍing verwantste.

Pengrawit.

Nemen we bijvoorbeeld de inleiding der geṇḍing „Pengrawit", — een fraai gamelanstuk, dat bij Land ontbreekt; en brengen die over in ons, ad hoc geïmproviseerde toonschrift, hopende dat dit laatste voor den Lezer geen overwegende moeite of hinder met zich zal brengen [1]).

Volgens de Oude Jogjåsche Kraton-notatie luidt ze dan:

eee *eee èff gee bee* eee *eee èff gee bee*
dee dee ccé ccé bee ccé bee gee bee èff
bee gee ///

De legger met de Jongere Jogjåsche Kraton-notaties determineert dat (vaag) metrisch als volgt:

eee . . . *eee* . . . / *èff* . . . *gee* . . . /

bee . . . . / bee bee bee . . . /

. . . . . . *eee* . . . / *èff* . . . *gee* . . . /

bee . . . . . . dee / dee ccé . . . bee /

ccé . . . ccé bee / . . . gee . . . bee /

éff . . . bee gee / gee . . . ///

De bundel met de, waarschijnlijk Sålåsche, notaties in „Trappenschrift" geeft er den volgenden vorm aan:

bee /

bee gee . . . gee / *eee èff gee* . . . /

. . . *bee* bee gee / . . . gee *eee èff* /

bee . . . ccé . . . / ccé . . . dee . . . /

ceé . . . bee gee / èff . . . bee . . . /

gee . . . ///

Naar ook billijk is, wijkt de Sålåsche lezing het verste af. Maar de kern dier boekå oepaq-oepaq, feitelijk neerkomend op de successie *eee èff gee bee*, en deze herhaald, blijft bewaard, zij het dat Sålå er iets vóór zet, bij de herhaling een omissie begaat, en er zich ook een complicatie

---

1) In dit eerste voorbeeld zijn de noten dus op te vatten als onbepaald van duur. Land schrijft kwarten (quasi teltijden).

N.B.!! In ons „schrift" beduidt een drieletterig (drieplaatsig) teeken steeds één teltijd.

De zeven in pélogbem (limå of nem) mogelijke tonen: bem, goeloe, ḍåḍå, pélog, limå, nem, barang,

geven we weer met:
eee, èff, gee, aaa, bee, ccé, dee.

De absolute ligging nu daargelaten, kloppen ze vrij goed met de reeks van Westersche tonen zooals Land ze geeft, n.l.: e (mi), f (fa), g (sol), a (la), b (si, de Duitsche h), c (ut), d (re).

De inconsequenties of incongruenties, door ons bij de weergave der Westersche toonnamen begaan, waren wenschelijk om verwisselingen door zetter of Lezer van de tonen e, c, (en f) te voorkomen. Ze springen in het oog; maar dit maakt, dat ze op den duur eer een vóór-, dan een nådeel beduiden tenopzichte van de leesbaarheid.

Een rust (of een verlenging van de voorafgaande noot) ter waarde van één teltijd hebben we met . . . uitgedrukt;

/ heeft de kracht van een gewone Westersche maatstreep;

// duidt de natuurlijke phraseerings-caesuur na een kenong-slag aan;

/// die na een gong-slag.

De noot waaronder een keṭoeq-slag valt wordt met een hoofdletter geschreven;

die waaronder een kempoel-slag valt (zoo mogelijk) met twee hoofdletters; die waaronder een gong-slag (zoo mogelijk) met drie; die waaronder een kenong-slag eveneens.

„Ngentjot" op een bepaalde noot wordt aangeduid b.v. met b*b;

in sommige gevallen ook met be* *be;

wat die term beduidt zal later wel blijken; voorloopig mag men er eenvoudig een gewone noot ter waarde van een teltijd voor lezen (c.q. van twee).

Noten ter waarde van een halven teltijd worden met één enkele letter geschreven maar door een kort streepje aan eene van dezelfde waarde verbonden. Twéé achtsten vormen dan toch samen weer een drieplaatsig teeken. Een achtste rust wordt daarbij door een énkele stip weergegeven. Voorbeeld:

e-f g-b/ccé .-d c-b a-f/eee . . .

Een uitroepteeken beduidt, dat er de een-ofandere onderstrepende of interpungeerende slag, zeg van een keṭoeq of een kempoel, samenvalt met een rust in den cantus firmus. Aan de plaats ziet men gemakkelijk, wèlk instrument is bedoeld.

met de positie dier bee voordoet. (Men zie hierboven de cursief gedrukte noten.) Maar, de gegeven lezingen binnen het kader van een Westersch toonstuk, —zeg van „Variaties" b.v. — naast elkander hoorende, zou men toch stellig niet aan het feit hunner verwantschap twijfelen. En men mag aannemen, dat deze dan óók voor den Javaan bestaat.

In al de gegeven lezingen kan men rekenen, dat de „boekå gending" naar den engeren zin, begint met die noot dee, barang. De syncopische kracht van die midden in de maat liggende halve noten, niet lang voor het einde van die jongste Jogjåsche lezing, overschatte men niet. Het mouvement van zoo'n inleiding is te weinig straf, dan dat het bedoelde element zich dwars en hoekig in den weg der beweging zou stellen.

Om nu te kunnen aantoonen, in hoeverre en in welken vorm de elementen der beboekå in de gending-zelf voorkomen, zullen we ons veroorloven, deze gending hier te transscribeeren uit die Jogjåsche Ruitjesschrift-legger:

ccé . . . / bee . . . aaa èff /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
èff gee èff gee / . . . gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / . . . ccé bee gee /
èff gee èff gee / bee gee èff gee /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
èff gee èff gee / . . . gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / . . . ccé bee gee /
èff gee èff gee / . . . gee èff gee /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
. . . gee èff gee / . . . gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / . . . ccé bee gee /
èff . . . èff bee / aaa èff aaa . . . /
Èff . . . aaa . . . / èff aaa bee ccé /
bee . . . aaa èff / eee . . . eee . . . /
Eee . . . gee . . . / èff . . . gee . . . /
BEE . . . / / (1ste ken.).
b*b bee / b*b bee . . . . . . /
Ccé dee dee . . . / dee ccé ccé bee /
ccé . . . ccé dee / . . . ccé . . . bee /
! . . gee . . . ccé / bee . . . gee èff /
gee bee bee . . . / b*b bee bee . . . /
Ccé dee dee dee / dee ccé ccé bee /
ccé . . . ccé dee / . . . ccé . . . bee /
! . . gee . . . ccé / bee gee èff gee /
èff . . . bee èff / f*f èff bee èff /
Gee . . . gee ccé / bee gee èff gee /
èff . . . bee èff / f*f èff bee èff /
Gee . . . gee ccé / bee gee èff gee /
èff . . . èff bee / aaa èff aaa . . . /
Èff aaa bee ccé / bee . . . aaa èff /
eee . . . e*e eee / e*e eee gee èff /
Eee . . . èff . . . / gee . . . èff . . . /
EEE . . . / / (2de ken.).
e*e eee / e*e eee eee èff /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
èff gee èff gee / g*g gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / c*c ccé bee gee /
èff gee èff gee / . . . gee èff gee /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
èff gee èff gee / g*g gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / c*c ccé bee gee /
èff gee èff gee / bee gee èff gee /
Eee . . . eee gee / . . . eee èff gee /
èff gee èff gee / g*g gee èff gee /
Bee ccé bee ccé / c*c ccé bee gee /
èff . . . èff bee / aaa èff aaa . . . /
Èff aaa bee ccé / bee . . . aaa èff /
eee ccé ccé . . . / c*c ccé ccé bee /
Ccé . . . èff . . . / gee . . . èff . . . /
EEE . . . / / / (3de ken.).
gee . . . / èff . . . eee . . . /
Ccé . . . èff . . . / gee . . . èff . . . /
eee . . . gee . . . / èff . . . eee . . . /
Ccé . . . èff . . . / gee . . . èff . . . /
eee èff gee . . . / g*g gee gee . . . /
Bee ccé bee ccé / bee gee èff gee /
èff . . . èff bee / gee èff eee èff /
Eee ccé ccé èff / eee ccé bee gee /
bee . . . dee . . . / b*b bee dee bee /
Ccé . . . . . . èff / eee ccé bee gee /
bee . . . dee bee / b*b bee dee bee /
Ccé . . . bee èff / eee ccé bee gee /
bee ccé ccé . . . / c*c ccé ccé bee /
Ccé dee dee . . . / dee ccé ccé bee /
ccé . . . ccé bee / . . . gee . . . bee /
! . . gee bee . . . / èff . . . bee . . . /
GEE . . . / / / (Iste gong [1]).

1) Den gong aan het eind van de inleiding tellen we niet mee.

We bemerken, dit eigen-gemaakte schrift is veel compresser dan het leek. Op een goede cliché, of in duidelijk notenzetsel zou dit thematisch materiaal éven veel plaats beslaan. En wat de leesbaarheid aangaat, U moet zich vooral niets wijsmaken: U fluit dit notaat zóó. Probeert U maar! — Als U zich de normale successies van pélogbem maar goed in het oor heeft geprent, de schalen: eee, èff, gee, bee, ccé, dee; en: eee, èff, aaa, bee, ccé, vier of vijf keer heeft op-en-neer gezongen.

Ten opzichte van de mérong (het éérste deel) van Pengrawit, kan verder met nog enkele áánwijzingen worden volstaan.

In den legger luidt het onderopschrift der 2de blz. van Pengrawit, waarop de twéédé helft van den reeds getransscribeerden gongan staat: „Dados Troes lan soewaliq", dus: „(Het hoofdtempo is) ingetreden — Doorgaan en omkeeren(?). Maar dit laatste woord wil, meenen we, niet zeggen, dat die eerste gongan in den gegeven vorm moet worden herhaald. (Dáárvoor immers pleegt de legger te schrijven: „rambah kaping 2". Overigens laten die secundaire opschriften erg veel te wenschen aan duidelijkheid; ook al doordat het dikwijls allerminst zeker is, wáárop, op welke onderdeelen van het thema, hun nadere voorschriften precies doelen.) Die term „soewaliq" schijnt eenvoudig op het omslaan van het blad te duiden. In-ieder-geval wordt er nog niet overgegaan naar het tweede déél der genḍing, (volgens de Jogjásche terminologie zijn „dawah"), maar volgt er, in spel en notatie, eerst nog een gewijzigde lezing van het éérste.

Desgewenscht zal men de mérong trouwens ook wel ènkele keeren mogen spelen voor men tot die Ultima Volta overgaat. De notatie in „Trappenschrift", die we van Pengrawit bezitten, stelt dat zelfs uitdrukkelijk facultatief. Maar wegens de gróóte lengte van de gongan i.q. geschieden zulke extra herhalingen vermoedelijk meest niét. (Zelfs hebben we er weleens een orchest op betrapt, dat het in een dergelijke zeer „groote", langledige genḍing maar dádelijk de Ultima Volta speelde!)

Hoe dit zij, het begin van dien mérong-gongan verandert dien láátsten keer niet veel.

Er worden blijkbaar nogal enkele van die syncopisch over de maatstreep reikende halve-noten ontbònden; — eigenlijk is dat wèl jammer! Voor zoo'n rust na de maatstreep moet dan het teeken ter aanduiding van „ngentjot" in de plaats komen. (Natuurlijk op de toonhoogte van de noot ervoor en erachter). Dat zou dan moeten gebeuren in regel 3, 4, 7, 8, 11, en 12 der eerder gegeven notatie. (Zie op blz. 139.)

Van diezelfde, eerste, kenongan verandert voorts ook het eind, en vertoont nu méér toenadering tot het einde van den tweeden en den derden kenongan. Den 14den, 15den en 16den regel leze men:

Èff aaa bee ccé / bee . . . aaa èff /
eee . . . e*e eee / e*e eee gee èff /
Eee . . . gee eee / èff gee bee ccé /
(BEE . . . //) (1ste ken., IIde gongan.)

De tweede kenongan, en de derde, blijven ongewijzigd. Maar de vierde niet. Dáárvan wordt het uiteinde veranderd om den overgang naar het tweede déél te bewerkstelligen. Het onderopschrift in den legger spreekt hierbij van de „pangkat dawah", dus: de passage van het (of voor het) overgaan (neerdalen), maar schijnt daar méér onder te begrijpen dan alleen dat factisch veranderde slot; echter minder dan die hééle Ultima Volta; wellicht ware die pangkat dawah te rekenen van het moment af, dat de versnèlling begint die dien overgang inleidt. Zoo weten we ook van den Sàlàschen term „oempaq" („neut"): het gedeelte dat den overgang (daar als een opklimming beschouwd) voltrekt, niet precies, waar men die acht te beginnen. Hieronder echter geven we het werkelijke laschstuk. Dat komt in de plaats voor de laatste negen regels van

het vroeger genoteerde; (dien korten met den gongslag meegeteld).
Bee ... dee bee / ccé dee dee bee /
Ccé ... dee bee / ccé dee dee bee /
Ccé ... dee bee / ccé dee dee bee /
Ccé dee bee gee / èff bee ccé bee /
GEE......... /// (IIde gong.)

Hier volgt dus dat tweede déél van Pengrawit:

Ccé ...... gee /
bee ... ccé ... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Bee ... gee ... /
èff ... bee ... / Bee ... bee ... /
gee .... / Ccé ... gee ... /
bee ... ccé ... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee gee / Ccé ... gee ... /
eee ... bee ... / Ccé ... bee ... /
gee .... / Ccé ... gee ... /
bee ... ccé ... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Bee ... gee ... /
èff ... bee ... / Ccé ... bee ... /
gee ... aaa ... / Aaa .... /
aa* *aa aaa ... / Aaa ... èff ... /
eee .... / Gee ... eee ... /
èff ... gee ... / Bee ... ccé ... /
BEE ... // *1ste ken., IIIde gongan).
gee ... / Èff ... gee ... /
ccé ... gee ... / Èff ... gee ... /
èff ... gee ... / Èff ... gee ... /
ccé ... gee ... / Èff ... gee ... /
bee .... / Eee ... eee ... /
ee* *ee eee ... / Gee ... eee ... /
èff ... eee ... / Ccé ... eee ... /
ee* *ee eee ... / Ccé ... gee ... /
bee ... gee ... / Èff ... gee ... /
ge* *ge gee ... / Èff ... gee ... /
bee ... ccé ... / Bee ... aaa ... /
èff ... aaa ... / Bee ... èff ... /
eee .... / Ee* *ee eee ... /
ee* *ee eee ... / Gee ... èff ... /
eee .... / Gee ... eee ... /
èff ... gee ... / Bee ... ccé ... /
BEE ... // (2de ken., IIIde gongan.)

De derde kenongan is, op zijn eind na, aan den tweeden gelijk. Wij laten dat einde, ter vervanging der laatste vijf hierboven gegeven regels, (d.w. dus zeggen: acht maten, plus een slotnoot), volgen:

eee ... ccé ... / Ccé .... /
cc* *cc ccé ... / Ccé ... bee ... /
ccé ... dee ... / Dee .... /
dee ... ccé ... / Ccé ... bee ... /
CCÉ ... // (3de ken., IIIde gongan.)

De vierde kenongan dienen we weer in-zijn-geheel uit te schrijven:

bee ... / Gee ... èff ... /
ccé ... bee ... / Gee ... bee ... /
èff .... / Bee ... èff ... /
gee ... bee ... / Ccé ... dee ... /
ccé ... bee ... / Gee ... èff ... /
ccé ... bee ... / Gee ... èff ... /
èff ... ccé ... / Bee ... dee ... /
ccé ... bee ... / Aaa ... èff ... /
eee ... ccé ... / Bee ... ccé ... /
cc* *cc ccé ... / Bee ... èff ... /
eee ... ccé ... / Bee ... èff ... /
cc* *cc ccé ... / Bee ... èff ... /
eee .... / E*e eee ...... /
ccé .... / Eee .... /
ccé .... / Eee .... /
ccé ... bee ... / Aaa ... èff ... /
AAA ... /// (IIIde gong.)

Éér we den twééden gongan van het deel-ná-den-overgang beginnen te noteeren, moet hier nog een klein intermezzo zijn plaats vinden: Zijn éérsten gongan (de IIIde dus van het hééle stuk), hebben we n.l. een weinig geretoucheerd. Volgens onze transscriptie naar den (gecopieerden) legger, zou de tweede helft van zijn 11de maat, (volltaktig [1]) gerekend, dus de laatste noot op den 6den regel), niet een halve-noot „bee" (limâ) moeten zijn, doch een „aaa" (pélog). Echter, hóé vrij de aparte, quasi-abnormale, toon pélog in deze gending ook wordt gehanteerd, — waarover later meer, — zóó abrupt alshetware uit de lucht vallend èn niet-opgevangen, niet volgehouden of in een logische successie vervloeiende, scheen hij ons daar toch al wel zéér on-

1) De gongan i.q. begint trouwens, bij uitzondering, factisch als-het-ware „volltaktig"; ook ditmaal ingevolge eener elisie.

waarschijnlijk. Van de andere notaties dezer genḍing die we bezitten, maakt de lezing in het Oude Jogjåsche Kraton-schrift ons terzake niets wijzer: Die blijkt daar net precies een omissie van drie noten, waaronder de quaestieuze, te hebben! Maar de lezing in Trappenschrift heeft heel gewoon en normaal een limå, die we dus accepteeren. Oók nog wegens de analoge plaats 4 regels éérder in dien Jongeren Kratonlegger zelf.

Overigens heeft het Trappenschrift 2½ maat ná die noot géén „eee" (bem), maar een „èff" (djånggå, goeloe). En de Oude Kratonlegger bevestigt deze laatste lezing, die we danook voor de juiste houden. Toch hebben we de „eee" laten staan, daar ze in den context niet onmogelijk is, en op de bedoelde plaats (14 maten ná den voorafgaanden gong of kenong) herhaaldelijk in andere der kenongan's een bem voorkomt. (Maar zie echter hierachter op blz. 145!)

Copiïsten.

Ook in het éérste hoofddeel van de genḍing zijn wel retouches aangebracht. Die betroffen dan echter gevallen, waaromtrent in het geheel geen twijfel kon bestaan, aangezien niet slechts door de getuigenis der beide andere lezingen, maar meestal ook doordat zoo'n verdenkingwekkende plaats der Jongere Kratonlezing verderop blijkbaar idèntisch had willen herhaald worden, dáár echter die dubia normaliséérde, deze twijfelachtigheden zich eenvoudig als slordige verschrijvingen kenmerkten.

Terwijl de man die de sléndrodeelen van dien Jongeren-Kratonschrift-legger heeft afgeschreven, dat keurig, met blijkbare zorgvuldigheid en duidelijk begrip en inzicht gedaan heeft, valt er van den afschrijver van het pélogdeel niets dan kwaads te zeggen. Het ontbreekt ons musicologen aan de gehardheid der philoloog-oriëntalisten, die, nu eenmaal van hun wetenschappelijke kinderjaren af op corrupte plaatsen en teksten getracteerd, immuun zijn geworden en nauwelijks voor iets meer terugschrikken. Maar dit tenvòlle in aanmerking genomen zijnde, maken we ons sterk, volstrekt niét te overdrijven wanneer we den dader van dit afschrift een ellèndeling van een copiïst noemen. Ofschoon hij toch als Javaan een groot deel der muziek die hij overschreef moet gekend hebben, heeft hij blijkbaar nóóit en nèrgens de moeite genomen, wat hij opschreef zich ook voor te stellen, m.a.w.: zèlf te lézen wat hij schreef. Zeggen, dat hij zijn voorbeeld dus zuiver mechanisch heeft overgekalkt, ware een volstrekt onverdiende belastering aller betamelijke mechanieken: Zijn nauwkeurigheid ging nauwelijks verder, dan dat, zoo de thematische lijn naar rechts of naar links bewoog, hij inderdaad die richting volgde, en meestal ook wel in-het-vage op de grootte van de schreden of sprongen van het thema reageerde. Maar wáár de noten precies kwamen te liggen, op de lijn waar ze gestaan hadden, of een plaats meer rechts, danwel links of net tùsschen twee lijnen in, dáár mocht blijkbaar een goede geest voor zorgen, of de duvel mee spelen. Wanneer de Lezer dan voorts nog weet, dat de elementen der, blijkbaar in twee porties gedrukte of gestempelde, notenbalken niet zelden allerminst evenwijdig loopen doch bijvoorbeeld de meest-rechtsche of meest-linksche twee lijnen hun spatie verliezen en over korteren of langeren afstand practisch samenvallen, (en natúúrlijk doet die copiïst niets om dat te compenseeren en duidelijk te maken op wèlk van beide een noot eigenlijk bedoelt te staan!), en dat voorts de van al die halsmisdaden geïncrimeerde schrijver bezeten was van een perverse voorliefde voor copieerinkt, met het gevolg dat de meeste noten staan afgeklad in het op den tegenoverliggende bladzij geschrevene, dan zal de vriendelijke Lezer, naar we hopen, het billijken, dat onze woede nog altijd niet is weggezakt, al ligt de penitentie van het transscribeeren dier pélog-collectie lang achter ons.

Pengrawit (slot).

Maar komen we thans tot dien twééden gongan van de postmoenggah:

ccé ... / Bee ... aaa ... /
ccé ... aaa ... / Bee ... ccé ... /
eee ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... ccé ... / Bee ... ccé ... /
aaa ... ccé ... / Bee ... aaa ... /
ccé ... aaa ... / Bee ... ccé ... /
eee ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... ccé ... / Bee ... ccé ... /
aaa ... ccé ... / Bee ... aaa ... /
ccé ... aaa ... / Bee ... ccé ... /
eee ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... ccé ... / Bee ... ccé ... /
aaa ... gee ... / Gee ... bee ... /
gee ... èff ... / Eee ... èff ... /
eee .... / Gee ... eee ... /
èff ... gee ... / Bee ... ccé ... /
BEE ... / / (1ste ken. IVde gongan.)

Voor den 2den en den 3den kenongan van den onderhavigen gongan moge naar die van den hem voorafgaanden worden verwezen, (op blz. 141), want ze zijn met de correspondeerende kenongan's aldáár identiek; op de laatste 5½ maat na. Die laten we hier dus volgen, er meteen den 4den, weer zelfstandigen, kenongan van den gongan aan toe voegende:

/ Ccé .... /
eee ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... gee ... / Èff ... eee ... /
CCÉ ... / / (3de ken. IVde gongan.)
èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... gee ... / Èff ... eee ... /
ccé ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... gee ... / Èff ... eee ... /
ccé ... èff ... / Gee ... èff ... /
eee ... ccé ... / Eee ... èff ... /
gee ... bee ... / Ccé ... bee ... /
gee ... èff ... / Eee ... ccé ... /
bee .... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Dee ... bee ... /
ccé .... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Dee ... bee ... /
ccé .... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Dee ... bee ... /
ccé ... dee ... / Bee ... gee ... /
èff ... bee ... / Ccé ... bee ... /
GEE .... / / / (IVde gong.)

Of we nu eindelijk klaar zijn met onze transscriptie van Pengrawit? Dat is nog zoo zeker niet, geachte Lezer! Het stuk is er nu eenmaal een met allerlei haken en oogen; en nog lang niet alles hebben we in den haak!

Hoe zit het bijv. met de herhalingen na den overgang? Pengrawit staat te boek (in de Trappenschriftcollectie,—de àndere verzamelingen registreeren die kategorieën niet), als een „gending bonang", d.w.z. als een gamelanstuk, krachtig van ethos, en welks inleiding niet door een rebab maar door een bonang wordt gespeeld. We hebben het inderdaad nooit als „gending rebab" hooren spelen en steeds in den forschen stijl, als „sabetan"; dus zònder [1]) de zachte instrumenten (rebab, gendèr's, gambang, soeling), en zònder zang. Met voorts als tweede eigenaardigheid, dat het, den overgang naar het tweede deel, de moenggah, voorbereidende, accelerando op het moment van dien overgang nog niet weer door een correspondeerend ritardando gecompenseerd is, en dus de intrede van dat deel niet quasi à niveau, maar op een verhoogd tempopeil plaats heeft. Terwijl, ten derde, treffendste bizonderheid, — het gelijkvloersche hoofdtempo eindelijk toch bereikt zijnde, — de „seseqan badé soewoeq", de versnelling die vervolgens weer aan het slot voorafgaat, veel méér dan anders wordt opgestuwd, geweldig en imposant culmineerende. Voor zijn ontwikkeling heeft dat groote accelerando de ruimte noodig, en we meenden, dat de (post)moenggah bij zulke sabetanstukken danook meer-

1) Inmiddels hoorden we hier echter de nijâgâ's van Mardi Raras op een bepaalden avond bij het sabetan-spelen die instrumenten niet uitschakelen. Ze gebruikten dien keer een veel minder goeden gamelan dan hun gewone en dat kan dan wel de reden geweest zijn om die sabetanstukken liever wat te omsluieren, niet zoo in hun hemd, resp. hun naakte vel of kale botten te laten staan.

malen herhaald werd. Maar den laatsten keer dat we **Pengrawit** hoorden spelen, (door Mardi Raras), gaven ze dat tweede deel gedecideerd maar $1^1/_2$ maal. Aangezien er daarin twee onderscheiden gongan's zijn, (anders gezegd twéé wilet's), kwam zoodoende de architectonische vorm A — B — A tot stand, en het had ook tengevolge, dat dat òngewone gonganslot op den toon pélog (aaa), tevens het besluit van het hééle stuk werd. Met het groote accelerando werd in den loop van den „B"-gongan begonnen. Maar ons geheugen en bepaalde aanteekeningen willen ons beduiden, dat bij een eerdere gelegenheid Mardi Raras het tweede deel langer uitspon en de versnelling in den loop van een „A"-gongan begon, terwijl we niet heelemaal zéker zijn, dat de vorm toen inderdaad A — B — A — B — A was.

De schriftelijke Sålåsche lezing, die we van **Pengrawit** bezitten, n.l. eene in „Trappenschrift", schijnt echter wèl gedecideerd den z.g. „Liedform", het eindigen met het éérste der twee elkander afwisselende themabestanddeelen te eischen. Ze markeert den overgang naar het tweede deel, volgens haar gewoonte, door achter den gong i.q. te schrijven: „Mienggah keṭoek 16", wat ten-naaste-bij zeggen wil: Het aantal keṭoeqslagen stijgt tot 16 per kenongan. Daarop volgen dan weer de twee gongan's „A" en „B". Aan het eind staat: „Wangsoel ångkå 2", dus: Terug naar het nummer *2*. Dit cijfer zelf blijkt weliswaar onvindbaar, (het vergeten ervan is zelfs een habitueele fout van dit m.s.; een andere is de vaak niet-zuinig barbaarsche spelling van het getransscribeerde Javaansch!), maar de *2* had zeker-wel onmiddellijk-ná den overgang moeten staan. Op blz. 134 is al gebleken, dat het Trappenschrift onder zijn notatie van den cantus firmus ook een summiere lezing van de keṇḍangpartij noteert. De „keṇḍangan soewoeqan", de verandering in de trompartij om te eindigen, pleegt het nog weer ònder de gewone te zetten. En wel begint ze, voorzoover we momenteel kunnen nagaan, stééds 32 teltijden voor het eind, hetgeen, al naar de lengte der kenongan's, met één, twee, of-ook 4 van deze kan correspondeeren. Zóó veel vóór den slotgong moet die gewijzigde trompartij dus inzetten, wat dan in dezen bundel bijna steeds eenvoudig de aan het eind der notatie staande gong is. Maar bij **Pengrawit** staat het vierkante groene sein om het begin van dat finale getrommel aan te wijzen, 32 „kwarten" eerder dan de éérste gong van de postmoenggah, en wordt dus déze met stelligheid als slotgong aangeduid.

De Jogjåsche lezingen echter geven, voor-zoover we zien, geen aanwijzingen in dezen zin. Het Oude Kratonschrift constateert, als steeds, den overgang naar het tweede deel door te schrijven: „Titi sampoen dawah toetoeqan mlampah doemoegi soewoeq" [1]), en laat dan eenvoudig de beide gongan's („A" en „B") volgen. Was de bedoeling, dat er met „A" werd besloten, dan zou, naar alle waarschijnlijkheid, die gongan nogmaals zijn uitgeschreven in zijn geheel.

Wat de Jongere Jogjåsche, de Ruitjesschriftlegger betreft, in het onderopschrift aan het hoofd van de eerste zijner vier postdawahbladzijden, dat aanwijzingen voor het gehééle tweede deel lijkt te bevatten: „Dawahipoen rambah kaping 3 seseq ladjeng soewoeq lan ingkang ngaṇḍap lan soewaliqipoen" [2]), blijkt het

1) Vermoedelijk zijn er punten of kommapunten te lezen na het eerste, en na het vierde woord (tenrechte: toetoegan), en is de beteekenis: Tot zoover. Overgang tot het vervolg; loopende tot aan het ophouden.

2) De (post)ḍawah 3 maal. (Vervolgens?, danwel: Den laatsten keer??) Snel, daarna ophouden. (Dit alles?) met het onder- en het ommestaande.

(Dat „soewaliq" schijnt niet steeds op het omslaan van een blad te kunnen doelen. Immers vindt men het ook wel op een even, linker, bladzijde (terwijl terùgbladeren geen goede zin zou geven). Dat is wellicht een gevolg van begriploos copiëeren. Maar mogelijk duidt het woord evengoed als op omslaan, op het ondersteboven-keeren van het boekdeel. De „verticale" balken staan n.l. dwars op de pagina's, zoodat men het boek verkéérd voor zich heeft. Daarbij moet men het echter sòms 90° naar links, soms 90° naar rèchts gedraaid houden ten opzichte van den gewonen stand.)

aantal keeren om, in totaal, de ḍawah te spelen, op (niet minder dan) drie genormeerd te worden. Maar een voorschrift, met zijn éérsten gongan te besluiten, kunnen we er niet in vinden.

Wel schijnt er een facultatieve of conditioneele variant van den aanhef der postḍawah-afdeeling te worden gegeven. Althans staat er boven de lááтste pagina eerst: „Jèn baḍé poetjoeq leres ångkå No. 1 poenikå ladjeng ngaṇḍap ångkå No. 2 oetawi tjawangan poenikå ingkang kaṭoeṭoeqan" [1], en vervolgens, boven de meest rechtsche twee (of drie ?) balken: „Poetjoeq". Weliswaar hebben we onder de lááтste noot der bladzij een gongteeken staan, maar hierin valt een, gemakkelijk verklaarbare, verschrijving te vermoeden, (hetzij van den copiïst, hetzij van onszelf, hetzij mogelijk ook van het origineel).

Denkelijk zal dus het begin van het tweede-deel der genḍing bij de herhalingen, ná de, ongewijzigd blijvende, eerste „zeven" maten, (in de transscriptie zijn dat vier regels, waaronder één halve), moeten gelezen worden alsvolgt:

ccé . . . . / Ccé . . . gee . . . /
bee . . . ccé . . . / Dee . . . bee . . . /
ccé . . . dee . . . / Bee . . . gee . . . /
èff . . . bee . . . / Ccé . . . bee . . . /
gee . . . . / B*b bee . . . . . . /
be* *be bee . . . / Bee . . . gee . . . /
èff . . . . / F*f èff . . . . . . /
gee . . . bee . . . / Ccé . . . gee . . . /
bee . . . . / Bee . . . èff . . . /
gee . . . bee . . . / Bee . . . . /
gee . . . ccé . . . / Bee . . . gee . . . /
èff . . . èf* *èf / Gee . . . ccé . . . /
BEE . . . . / / (Slot 1ste ken. IIIde gongan; variant. Vgl. blz. 141.)

(Men lette op de èff (en niet eee!) waarmede de zevende van de hierboven gegeven maten begint, en het eerder, op blz. 142, over deze plek geschrevene).

De toon pélog.

— Hebben we, (zie blz. 144), den toon pélog aan het eind van Pengrawit in een bizondere positie gevonden, ook vlak aan het begin dezer genḍing viel iets dergelijks op te merken. Men zie (op blz. 139) haar eerste vier noten, (de beboekå ongerekend), in onze eerder gegeven notatie. Verdacht is die plaats volstrekt niet; ze staat nèt zoo in den Ouden Jogjåschen Kratonlegger. Maar al wordt die pélog (aaa) normáál voorbereid door de limå (bee) en vindt ze een normale oplossing in de goeloe (èff), haar intreden is hier toch van een opmerkelijke abruptheid: de beboekå heeft volstrekt niet op haar gedoeld, en ze verdwijnt onmiddellijk weer spoorloos: pas 24 maten later, tegen het einde van den kenongan, als ze al lang niet meer in de ooren hangt, geheel is uitgedoofd door de vele intusschen aangeslagen ḍåḍå's (gee), wordt ze weer opgevat.

Weliswaar, vóór dat begin stáát dat inleidinkje; maar niettemin doet bij dit Javaansch orcheststuk dat begin zelf ons onweerstaanbaar aan den aanhef van een beroemd Wèstersch stuk orchestmuziek denken, die immers eenzelfde gewaarwording van verrassing geeft: Van Beethoven's Eerste Symphonie namelijk. Dáár wordt die sensatie gaande gemaakt door het uit-de-lucht-vallende onverwacht dissonante beginaccóórd (een dominantseptiemaccoord op de subdominant). Voor zijn tijd was dat een ongewoon stoutmoedig effect, en er is danook heel wat over te doen geweest.

Wat echter die Javáánsche effectvolle abruptheid aangaat, de, alshetware onverhoedsche onthulling van dien quasi dissonneerenden tóón, — àls tenminste Javaansche ooren die wèrkelijk als effectvol waarnemen, — er is, helaas nog een kans, dat dat abrupte effect min-of-meer wordt bedorven; en wel door de kleine bonang, wanneer deze mogelijk, gelijk ze

1) Wanneer men een (gewijzigd???) vóórstuk wil (.) beginnen bij No. 1. Vervolgens aanknoopen No. 2 of (bij) het teeken, en volgen tot het eind. (Die nummers of teekens bijwijze van leibakens hebben we echter niet aangetroffen.)

váák doet bij ongewone themanoten, daar al van-te-vóren naar heeft zitten hengelen, zoodat men die eerst schemerig, en dàn pas helder te hooren krijgt. Maar die kans is toch zoo vlak aan het begin eener gen-ḍing niet groot, omdat dan het tempo nog te vlug is om werkelijk plaats te laten voor zulke toespelingen.

Overigens schijnt de besproken eigenaardige passage iets speciaal Jogjå'sch' te zijn; want in onzen Sålåschen Trappenschriftbundel begint Pengrawit als volgt:

. . . . . . /
Eee . . . gee . . . /
èff gee . . . gee /
Bee ccé bee gee /
èff . . . gee èff /
Eee . . . gee . . . /
èff gee . . . gee /
Bee ccé bee gee /
èff . . . gee èff /
Eee . . . gee . . . /
èff gee . . . gee /
Bee ccé bee gee /
èff gee . . . gee /
Bee èff gee èff /
eee . . . . . . eee /
Èff gee bee ccé /
BEE . . . . . . // (1ste ken., Iste gongan, Sålå.)

We hebben dezen keer maar ééne maat op een regel geschreven. Want, naar men bij vergelijking zien zal, aequivaleert een maat der Sålåsche lezing twéé van de Jogjåsche. Over de portee van dit verschijnsel zullen we later nog wat moeten zeggen.

Maar eerst moge het opmerkelijke aan het gebruik der noot pélog worden àfbehandeld.

Vóór den óvergang gebeurt er in den Sålåschen vorm, wat dit betreft, niet veel bizonders. Alleen zal men, de laatste vijf regels (dien eenen korten mee geteld) van den eersten Sålåschen kenongan met het correspondeerende Jogjåsche gedeelte (zie blz. 139) vergelijkend, opmerken, dat Sålå daar niét den toon pélog (aaa) introduceert terwijl Jogjå dat wèl deed. Wellicht beduidde dat dus toch een achterafsch alsnog-weder-opvatten door Jogjå van dien in den aanhef zoo abruptelijk geïntroduceerden vreemden toon. Maar dat verschil blijft evenzeer binnen de normale variatiebreedte, als dat, eerder geconstateerde, àl dan niét met den eersten postmoenggahgongan en dus ook met den toon pélog besluiten van het heele stuk. (Vgl. blz. 144.)

Vervolgens den tweeden Jogjåschen kenongan naast den eersten houdende, vindt men wederom dien bij Sålå ontbrekende toon pélog. Hij treedt in beide kenongan's zelfs precies op dezelfde manier en plaats in, en-wel vier regels (zeven maten) voor het einde. Onmiddellijk daarná stoot Jogjå echter in zijn 2den kenongan alshetware een maat uit, en komt er dientengevolge 'n karakteristieke passage een maat naar vóren verschoven te liggen. Het gàt, het tekort aan thematisch materiaal dat er, zoo-doende, ontstaan zou, wordt, naar men gezien heeft, huizelijk-gezegd gelàpt, of liever gestòpt doormiddel van die langdradig gerekte bem (eee). Maar wat we nog willen zeggen, dit van hun plaats àf, dit op een àndere plaats raken, is bij thematische elementen in Javaansche muziek volstrekt niet ongewoon; ja het mag als een harer architectonische-constructie-middelen worden beschouwd. Het is trouwens ook aan de Westersche muziek allerminst vreemd. (Maar voor de constructie zie men verder blz. 157 v.v.)

Om nu echter op dien 2den kenongan terug te komen, ook Sålå heeft daar de pélog in; maar later dan Jogjå. Het slot ervan luidt in de Trappenschriftlezing:

èff bee èff . . . /
Gee ccé bee gee /
èff bee èff . . . /
Aaa . . . bee èff /
EEE . . . . . . // (slot 2de ken., Iste gongan, Sålå.)

Hier mag ook van den 3den kenongan in Sålåsche lezing nog het slot volgen. Dat

heeft n.l. de pélog reeds losgelaten, terwijl Jogjå er nog aan vast houdt. De 4de kenongan heeft haar in géén der lezingen meer [1]).

èff gee ... gee /
Bee èff gee èff /
eee ccé ccé ... /
Ccé èff gee èff /
EEE ... // (slot 3de ken., Iste gongan, Sålå.)

De tweede gongan van het stuk, — we bedoelen: die met de oempaq, met het gewijzigde slot om óver te gaan, geeft ten-opzichte van den toon pélog niets nieuws te observeeren. Maar wel het deel-na-den-overgang.

Men zie op blz. 141 in de eerder-gegeven notatie den vierden regel vóór het eind van den 1sten kenongan, „IIIden" gongan, en zal daar dan vinden de verbinding gee-aaa, dus ḍåḍå-pélog, wat in de toonsoort pélogbem een allesbehalve gangbare melodieschrede is! Toch ware twijfel aan de correctheid der Ruitjesschriftnotatie op dit punt, ongemotiveerd. De Oude Jogjåsche legger, hoewel ter plaatse eenigszins afwijkend (en de post-ḍawah half zoo breed noteerend als de Jongere), heeft dàt moment precies zoo:

èff bee Ccé bee /
gee aaa Aaa ... /
aaa ccé Bee aaa /
èff eee !.. eee /
èff gee Bee ccé /
BEE // (slot 1ste ken., IIIde gongan, Oude schr.)

En ook de Sålåsche Trappenschriftbundel verloochent de Jogjåsche lezingan ten-deze volstrekt niet:

èff ... Bee ... /
gee ... Aaa ... /
èff ... Aaa ... /
eee ... !.. eee /
èff ... Gee ... /
BEE ... // (alsboven; Tr. schr.)

Deze plaats van den eersten gongan na den overgang, wordt in den twééden weerspiegeld. Men vindt daar, alweer tegen het einde van den 1sten kenongan, het werkelijke spiegelbeeld, de omkeering van de gesignaleerde successie, n.l. de melodieschrede pélog-ḍåḍå, die al even ongewoon is. Zie op blz. 143 in onze eerdere transscriptie (uit het Ruitjesschrift), wederom den vierden regel (dubbelemaat) vóór den 1sten kenong.

Het Oude Kratonschrift legt de merkwaardige verbinding i.q. twee (enkele) maten eerder (en wijkt ditmaal over het geheel niet-weinig méér van het Ruitjesschrift af dan gewoonlijk. Trouwens, ná den overgang plegen ànders ook de Jogjåsche lezingen eener-, en de Sålåsche anderzijds, elkander dichter te naderen dan ervóór, ja zijn vaak zelfs noot voor noot gelijk). Hier volge echter die lezing van het Oude Schrift:

ccé Bee aaa /
ccé aaa Bee ccé /
eee èff Gee èff /
eee ccé Bee èff /
aaa (Het bovenstaande herhalen; daarna:)
... Bee ccé /
eee ccé Bee èff /
aaa gee Gee bee /
gee èff Eee èff /
eee ... Eee ... /
gee èff Eee èff /
eee ... Gee eee /
èff gee Bee ccé /
BEE // (1ste ken. IVde gongan, Oude schr.).

De Trappenschriftbundel daarentegen heeft de quaestieuze successie juist twee maten láter staan dan de Ruitjesschriftlegger, en zijn lezing is de merkwaardigste van alle. Ze luidt alsvolgt:

1) Verderop in dit opstel zal men de Trappenschriftlezing dezer genḍing gecompleteerd vinden. (Zie blz. 155 v.v.)

ccé Bee aaa /
cɕé aaa Bee ccé /
eee èff Gee èff /
eee ccé Bee aaa /
aaa (Dit nòg 2 × spelen: daarna :)
cɕé Bee ccé /
eee ccé Bee aaa /
aaa ... Gee gee /
èff ... Gee ... /
BEE / / (1ste ken., IVde gongan. Trappenschrift.)

Wàt hieraan, en aan de àndere lezingen het curieuze is, dáárover komen we zóó te spreken.

Voor de goede orde vergunne men ons echter éérst nog een paar opmerkingen omtrent de verdere, nog niet aangewezen, plaatsen-met-pélog in onze geṇḍing. (Die noot wordt daar óverigens heel gewóón gebruikt.)

Men vindt ze in de tweede en derde kenongan's van béíde post-moenggahgongan's. Zie (op blz. 141) onze transscriptie uit het Ruitjesschrift, en wel den 5den en 6den regel (dubbele-maat) vóór de kenong. Of liever beginne men nog twee regels éérder, en wel ná de bee, en beschouwe het themafragment tot (incluis) vier regels lager, die eerste eee; dan heeft men een thematisch element van vier, „auftaktige", dubbele-maten lang.

De Oude-Kratonschrift-lezing is in de bedoelde kenongan's met de Nieuwere identiek. Echter de Sålåsche Trappenschriftversie niét.

Evenwel vindt men ook nu in de dèrde kenongan's daar ter plaatse, d.w.z. acht maten vóór den kenong, preciés diezèlfde themaëenheid van vier (thans enkele) maten weer. In den Jogjåschen vorm der geṇḍing gaan daar, naar men gezien heeft, àllerlei àndere dingen aan vooraf. Maar in die Sålåsche bevat het onmiddellijk voorafgaande twaalftal (i.c. enkele) maten nòg drie maal achtereen diezelfde themaëenheid.

Herhaling van themaelementen.

Even eerder in dit opstel zag men gevallen gesignaleerd, dat zoo'n (viermaats) themaelement respectievelijk twéé, en driémaal achtereen gespeeld werd. Hier geschiedt dat dus viér maal. Dat is, voorzoover ons bekend, ook wel het maximum, (het geval van zekere zeer primitieve geṇḍing's, die heelemaal uit de herhaling van maar één motief bestaan, niet meegerekend). En i n zoo'n viervuldigheid pleegt dan steeds, zooals ook hier, een hóófdcaesuur, — ditmaal is het een kenong, — te vallen. Viér maal hetzelfde, maar dat dan gewoon, recht, òngebroken in een vak liggend, een kenongan (of gongan) heelemaal vullende, ware véél erger.

Dat laatste woord komt nogal onverhoeds uit onze pen gerold, en we strepen het niet door, maar willen het toch verzachten. Weliswaar bewònderen we dat construeeren door vierkante, ongewijzigde herhaling, en dan wel niet van een orneerend onderdeel doch in de thematische grondslagen zelf, slechts matig. Doch geheel negatief is zijn effect toch niet. Dat herhalen kàn den indruk maken van allerminst bij gebrek aan beter, doch integendeel zeer opzettelijk te geschieden, en geeft dan, den Westerschen toehoorder tenminste, (subsidiair althans aan òns), de, weinig behaaglijke, maar màchtige sensatie, psychisch te zijn vàstgebonden, ja, noodlottig vastgespijkerd; aan den grond der dingen, wellicht. Het sterkst herinneren we ons dat van een eindeloozen topèngdans met begeleiding eener, op dergelijke manier geconstrueerde korte geṇḍing, die dus zelf ook nog weer in het oneindige herhaald werd. (Vgl. ook nog het schema op blz. 157.)

Vóór de éérste dier vier keeren heeft de Sålåsche lezing natuurlijk iets ànders staan. Daar, dus precies een kenongan-lengte, 16 (dubbele) maten eerder dan in den 3den kenongan, heeft Jogjå het bedoelde themaëlement echter juist weer wèl.

Ḍåḍå *of pélog.*

En nu komen we dus terug op het vraagstuk dier melodieschrede ḍåḍå-pélog of omgekeerd.

Tot-op-zekere-hoogte is die quaestie nogal eenvoudig. We hèbben het eigenlijk reeds gezegd, maar het mag vanwege zijn belangrijkheid hier nog wel eens staan, al is het heelemaal geen nieuwtje: De melodische progressies, de schalen in „pélogbem" zijn de volgende twee:

bem goeloe ḍåḍå limå nem, (zeg dus: eee, èff, gee, bee, ccé); en

bem goeloe pélog limå nem, (eee, èff, aaa, bee, ccé).

Daar kàn dan in allebei de gevallen bovenaan als èxtra-toon nog de barang (dee) bij komen.

Tot het karakter der toonsoort (of toonsoorten in quaestie, want al het hier gezegde geldt zoowel voor pélog limå als voor pélog nem, die danook sámen pélogbem genoemd worden), behoort het respecteeren van dat eene grootere interval (of van die twee, als er géén dee is) tusschen de overigens eng-melodische in. Dat ééne interval kan dus, betrekkelijk naar keuze, òf ḍåḍå-limå (gee-bee), of goeloe-pélog (èff-aaa) zijn.

M.a.w.: pélog is in zijn wezen eigenlijk pentatonisch, en in pélogbem vervangen de limå en de pélog (de gee en de aaa) elkander.

Zuiver vijftonige pélogbem-genḍing's zonder den pélogtoon (en zonder den barang) zijn er vrij veel. Men zie b.v. bij L a n d & G r o n e m a n, pag. 100, den ladrangan „D j o e r o e d e m o e n g". Zulke stukken staan weliswaar altijd onder de verdenking, eigenlijk uit sléndro overgezet, en dáárom zoo strèng pentatonisch te wezen. Vijf-tonige mèt pélog en zuiver zònder ḍåḍå zijn véél zeldzamer. L. & Gr. geven er een, genaamd „R å r å d j å l å" (pag. 99; af te zien van oempaq en moenggah). Vgl. onze blz. 163.

Dat de toon pélog, behalve als facultatieve, plaatsvervangende, hoofdtoon, óók wel met een karakter van bijkòmstigen toon voorkomt, zouden we nauwelijks kunnen bevestigen. Tenware men juist gevallen gelijk de hiervoren door ons bizonderlijk gesignaleerde in P e n g r a w i t, als bewijzen wilde aanvoeren. Maar we hebben er werkelijk iets tegen, zulke, extra in het oor loopende, dingen bijkomstigheden te achten. Hoewel, dat is tenslotte waarschijnlijk maar een quaestie van subjectieve appreciatie. Alle quasi toevallige bijkomstigheden, (muzikale) „accidentalen", (ook wat men in de Westersche muziek zoo noemt), moeten wel, eer ze hun uitzonderlijkheid verloren hadden of hebben, bizonder de aandacht hebben getrokken, of doen dat nòg.

Die kritieke momenten met de verbinding ḍåḍå-pélog in den 1sten kenongan der post-moenggah-gongan's nu momenteel terzijde latend, wat kunnen we aan dit stuk dan nog verder opmerken betreffende het gebruik van den toon pélog? In de mérong, de prae-moenggah, wisselen de twéé binnen pélogbem mogelijke schalen, te weten die met de pélog, en die met de ḍåḍå, elkander af als gelijkwaardige entiteiten. Het zijn daar niet twee aparte tonen die tegenover elkander worden gesteld, doch de gehéélen dier beide successies. De schaal met de ḍåḍå blijft wel telkens veel langer aan den slag, maar in de momenten, dat die met de pélog doorbreekt, heerscht ze éven gedecideerd en absoluut, en wel niet alleen gedurende die, twee of drie (dubbele) maten tegen de einden van de eerste drie kenongan's, maar vooràl ook in die ééne, die curieuze apostrophe, waar de Jogjåsche lezing van de eigenlijke genḍing mee begint. (Overigens, al het zoojuist opgemerkte doelt slechts op dien Jogjåschen vorm. Dat fraaie wisselspel gaat in den Sålåschen Trappenschriftvorm gehéél verloren, er blijft niéts van over dan die ééne halvenoot pélog in de laatste maat voor het eind van den 2den kenongan. De lezing van het Sålåsche Mardi Raras was daar een klein weinig beter; in plaats van: èff . . . / Aaa . . . bee èff / EEE, speelden

ze : aaa . . . / Èff aaa bee èff / EEE, zóó den toon pélog althans éven fixeerend.)

Dusver de mérong. Ná den overgang is de heele situatie totaliter anders. D.w.z. het zuiverst blijkt dat uit den 1sten kenongan van den ,,vierden" gongan. (Zie blz. 143.) Vlak tevoren heeft de pélog op een eigenaardige manier (die we reeds gesignaleerd hebben), overheerscht. De vorige gongan is immers door dien toon beslóten ; en ook de (dubbele) maat voor die slotnoot stond gedecideerd in de schaal met de pélog. Dááraan vooraf ging een lang stuk thema, (zéven dubbele-maten lang), waarin zoowel ḍâḍâ als pélog werden vermeden, hoewel dat gedeelte toch wel als (nog) in de schaal met de pélog te staan zal moeten worden opgevat. Want onmiddellijk ervóór was deze, àfdalend en in om zoo te zeggen, méér dan volle lengte, immers met de barang beginnend, neergezet.

Hoe dit zij, met het begin van den nieuwen gongan raakt die toonschaal eigenlijk haar heerschappij kwijt. En datwel, zònder dat daarom de andere, die met de ḍâḍâ, gaat overheerschen. Gedurende (bijna) driekwart van den kenongan wisselen aldoor momenten, representeerend een drietonig eind van die eene schaal, n.l. : pélog, limâ, nem (aaa, bee, ccé), met momenten af in een drietonig brok van de andere, n.l. bem, goeloe, ḍâḍâ (eee, èff, gee). Wanneer dan daarna het tot de onmiddellijke successie pélog-ḍâḍâ komt, dan geeft dat de gewaarwording, dat na een geduldige voorbereiding, voor één oogenblik de synthese dier twee brokstukken, ja van beide pentatonische schalen tot een zestonige voltrokken wordt, waarin zoomin de pélog als de ḍâḍâ bijkomstig, doch integendeel béide constitueerende en gelijkwaardige trappen zijn.

Zóó als we dat hier allemaal zitten nâte-rekenen, zouden we den Lezer misschien op het denkbeeld kunnen brengen, dat het ook door den schepper van deze, stellig al óúde, genḍing tevoren úit-gerekend is. Maar dáár kan natuurlijk geen sprake van wezen. Daar is, alvast, de Javaan in zijn heele wezen, maar bizonderlijk ook in zijn kunstenaarschap, veel te weinig voor geneigd tot theoretische speculatie. Bovenal echter moet het voor eenieder, wie ook, onmogelijk zijn, door berékening een zoo fraai en stèrk melodische, en zèlfs het Wèstersch oor direct en raak treffende melodische lijn te creëeren, als de bedoelde kenongan vertoont.

Men neme, wil men dit kunnen beoordeelen, aan, dat de post-moenggah werkelijk, (in overeenstemming met de Trappenschrift-, en ook de Oude-Kratonnotatie) niet in halve noten verloopt doch in kwarten, en den culminatietop der sabetanopstuwing (ad 120-144 kwarten per minuut) nadert.

Dan zal men bemerken, dat de melodiek in het bedoelde gedeelte, zelfs een lyrisch pathetische voordracht verdráágt, wat bij Javaansche thema's of melodieën haast nooit het geval is, en wat we overigens ook stèllig niet als criterium voor de intrinsieke waarde van Javaansche muziek zouden willen zien toegepast. Neen ! Dat alshetubeliéft vooràl niet ! En vooral óók niet zulk een voordracht aanbevelen als een acceptabel procédé bij de weergave van Javaansche muziek.

Nogmaals de quadratuur.

Om, als de Westersche theoretici, die we nu-eenmaal zijn, intusschen het rekenen niet te verleeren, willen we hier onderde-hand ook iets opmerken over de grootmetrische structuur van dien kenongan. Haar profileeringen, haar distributie van verheffingen en daling, momenten die ijler, ,,kleiner", en zwaarder, ,,grooter" van klank zijn, maakt, dat de wézenlijke gelegdingen van de lijn, om te hooren liggen bij die noten bem (eee), dus drie, zeven, elf, veertien en zestien (auftaktige en eventueel dubbele) maten na het begin. Dit, — deze, ongetwijfeld geheel instinctiéf geschiede, innerlijke overwinning van de quadratuur, waarbij ze als formeel beginsel intàct blijft !, — de lengte van den

kenongan en de ligging van de keṭoeq's zijn normaal —, die overwinning is de eene reden dat de bedoelde kenongan zoo iets wonderlijks van vrij uitstroomen heeft, in de Javaansche muziek zeer zeldzaam. De ander is dan de, geschetste, ongewone behandeling van die twee strijdige tonen, pélog en ḍåḍå (aaa en gee).

Hebben we door het bovenstaande iéts van de psychische gewaarwordingen, en van de intellectueele appreciaties, die deze passage van Javaansche orchestmuziek in ons gaande maakt, op den Westerschen lezer overgedragen? — Een gevaarlijk procédé, dergelijke suggesties; dat zij grif erkend.

Nogmaals ḍåḍå-*pélog*.

Maar wat we aan dien Lezer, en metname niet aan den in Europa levende, wien dus de raseigenschappen der Javaansche muziek onmogelijk in de muzikale botten kunnen zijn gaan zitten, op geen enkele wijze kunnen doen gevóélen, dat is de kracht van bizonderheid, die in die verbinding pélog-ḍåḍå woont. Zonder de door gewoonte verworven juiste schatting der kracht van den nòrm, valt immers de maatstaf voor het psychisch-dynamisch effect der normverbrekende uitzondering weg.

Zeker is de Oostersche kunstenaar met het breken van normen veel omzichtiger dan die in het Westen. Ja van den laatstbedoelde, en van den scheppenden componist in het bizonder, zoo deze een figuur is met wezenlijke, domineerende beteekenis, mag worden volgehouden, dat hij aldóór normen verbréékt of verschuift; zij het, tot-nu-toe nadrukkelijk verbódene dingen in praktijk brengende, zij het, eenvoudig dóénde wat „men" voordien, bij stilzwijgende overeenkomst alshetware, nu eenmaal „niet deed".

De gesignaleerde overtreding van de normen der Javáánsche muziek, wordt iniedergeval begaan met de grootste discretie. We hebben al laten zien, hoe langzaam, voorzichtig, de Jogjåsche Ruitjesschrift-lezing die ontmoeting van de tonen ḍåḍå en pélog voorbereidt en introduceert. De Jogjåsche Oude-schrift-lezing doet dat wat minder subtiel. Even terug bladerend, zal de Lezer (op blz. 147) vinden, dat ze in den IVden gongan, 1sten kenongan, eind van den vierden regel onzer transscriptie, een goeloe (èff) heeft, en geen nem (ccé). Zoo blijft weliswaar de tegenstelling tusschen de twee toonschalen bestaan, maar gaat de nádere karakteristiek der concurreerende momenten, als óók naar hoogteligging te zijn onderscheiden, verloren.

Voorts hebben we daar reeds gememoreerd, dat in de Jogjåsche versies de critische verbinding even éérder staat dan in de Sålåsche; (11de of 13de, volltaktige, maat; niet 15de). Beide Jogjåsche lezingen behandelen die successie pélog-ḍåḍå (aaa-gee) overigens in principe op dezèlfde manier, met dezelfde voorzichtigheidsmaatregelen, door haar namelijk om-zoo-te-zeggen te isoleeren, er niet glad-melodisch doch met een, kleinen, sprong op te belanden en van af te stappen: De Ruitjesschrift-lezing heeft er een nem (ccé) vóór staan, en een limå (bee) er ná, (zie blz. 143); de lezing in het Oude schrift zet er een goeloe (èff) voor en een limå ná, (zie blz. 147). En zoo wordt dan de onmiddellijke successie pélog — ḍåḍå — goeloe (aaa — gee — èff) vermeden. En dat zeker niet maar bij toeval.

Abnormiteiten.

Want weliswaar hebben de Javanen heelemaal een neiging, àlle muziek, die zich in een ongewone spheer afspeelt, tot „barang-miring" te verklaren, dus als in een onzuivere pélogbarang-schaal staande op te vatten. Zelfs hoorden we hen eens, — en niet de eersten de besten! — het spel van een Balisch wajangorchestje met dien term betitelen, òndanks dus het toch duidelijk sléndroachtig karakter van z'n tonencollectie, (dat ze trouwens achteraf, de toetsen aanslaande, verwonderd erkenden!). Maar vooràl schijnt het toch onze Westersche muziek, die in hun

ooren dien naam verdient. En dat wel, zoo vermoeden we, juist ingevolge haar glad dóórgaande toonreeksen. Want deze moeten den Javaan veelal dwingen eene successie op te vatten als bijvoorbeeld bem — goeloe — ḍåḍå — pélog, of nem — limå — pélog — ḍåḍå; en daarin is het principiëel pentatonisch karakter der Javaansche (pélog)toonschalen vernietigd. Met andere woorden: opeenvolgingen gelijk limå — pélog — ḍåḍå — goeloe zijn een andere, een Javáánsche, diabolus in musica. En de Javaansche musici plégen ze danook met een heilig respect te ontwijken. Zelfs wanneer een toepassing ervan alleen maar natuurlijk zou wezen: In de „mares Hèlmoes" troffen we haar niet aan, terwijl toch zijn componist het Wilhelmus stellig met meer gemak en nauwkeurigheid had kunnen suggereeren als hij niet voor ze was teruggeschrikt; (misschien is hij ook eenvoudig zelfs niet op de gedachte gekomen, ze toe te passen).

Pélogbem en pélogbarang.

En echter, niettegenstaande dit alles, hééft Pengrawit in zijn Sålåschen vorm, blijkens de weergegeven Trappenschriftnotatie, en ook blijkens het spel van Mardi Raras, de gehééle, neerdalende, reeks nem — limå — pélog — ḍåḍå — goeloe, welke passage dus allermerkwaardigst verdient te heeten, en zeker een buitengewone uitzondering in de Javaansche muziek is en ook blijven zal. Oók al omdat die successie, zooals ze hier werd gegeven, deze muziek schijnt te willen dwingen iets te doen, wat haar vreemd is. Te moduleeren namelijk. Zoo ongewoon als de verbinding pélog-ḍåḍå in pélogbem is, zoo gangbaar immers is ze in pélogbarang. En het zou, waar op die ḍåḍå nog een goeloe volgt, dus alleen maar natuurlijk zijn deze laatste op te vatten, en zingende of rebab-spelende haar te intoneeren, gelijk men dat in barang gewènd is, zoodat dan de bedoelde drie tonen ten naaste bij zouden komen te klinken als aaa — gee — *fis*. Maar daarmee zou men dan factisch van pélogbem naar pélogbarang gemoduleerd hebben. Op een zeer goede manier overigens. Want laatstbedoelde toonschaal kan inderdaad met niet weinig recht opgevat worden als deel uitmakende van een tonaal grondstelsel, dat in principe een quint hooger ligt, (een kruis méér heeft), dan het tonale substraat van pélogbem. Maar gegeven de tot een octaaf beperkte omvang der eigenlijke thema-instrumenten valt het verschil, en c.q. de overgang, veel gemakkelijker te begrijpen als geschiedende door een opdrijving en „Umdeutung" van dien eenen toon, dan als bewerkstelligd door een transpositie der ligging naar een quint hooger.

Verscheiden (maar niet alle) Javaansche musici, welke Javaansche thema's of zangwijzen met Westersch notenschrift weergaven, hebben danook in pélogbarang een kruis méér gebruikt dan in pélogbem. Wellicht zullen ook sommige rebabspelers zich aan hun snaarstemming of greep het dubbelzinnig karakter van den toon goeloe wel hebben bewust gemaakt. Ook zou het kunnen wezen, dat bij enkele gamelanstellen die toon op de gendèr pélog en op de gendèr barang verschillend gestemd is, en niet door een gemiddelde ligging gerepresenteerd wordt. Algemeen is het besef van de beweeglijkheid der goeloe evenwel zeker niet. Dan kan echter het besef voor de quintrelatie der beide pélogtoonschalen tòch wel aanwezig zijn.

De bekende paedagoog speciaal ook op muziekgebied, de Heer Ki Hadjar Déwantårå (R.M. Soewardi Soerjaningrat), beschouwt in pélogbem den toon limå als grond- of hoofdtoon, en nummert die dus in zijn cijferschrift met een 1; maar in barang heeft de toon goeloe, (die een quint hooger, of een quart lager ligt), deze positie en dat nummer [1]).

1) De gewone vijf tonen van pélog (bem):
bem, goeloe, ḍåḍå, limå, nem,
krijgen dus bij hem de nummers;
3, 4, 5, 1, 2.
Die van (pélog) barang:
goeloe, ḍåḍå, limå, nem, barang,
daarentegen de volgende:
1, 2, 3, 4, 5.

Dit notatiesysteem legt dus sterken nadruk op het element van transpositie-toonsoorten, dat er in de verhouding tusschen pélog(bem) en (pélog)barang ligt. Analoge successies in de ééne en in de andere toonsoort vertoonen in dit systeem dezèlfde cijfers en blijken wat absolute ligging betreft een quint te verschillen.

Zoo bijvoorbeeld het groepje tonen waar men bij het zingen zonder gamelan, in zichzelf neuriënd, een „lagon", een quasi voorzangetje, mee maakt, om de juiste ligging (paṭèt) te vinden. In pélog zijn dat : bem, goeloe en ḍâḍâ, (zeg dus : eee, èff, gee; — overigens gelieve de Lezer er steeds mee rekening te houden, dat we, voor den eenvoud onzer notatie, de absolute ligging zoo ongeveer een heelentoon of kleine-terts te hoog hebben gekozen; evenals Land trouwens). Maar in barang neemt men: limâ, nem, barang, (bee, ccé, dee); hetgeen in béide gevallen in cijfers luidt : 3 4 5, en een quint verschilt.

De reeks der vijf eigenlijke tonen van barang, zooals ze binnen den omvang van een saroninstrument liggen, kan men zich uit de vijf van pélog ontstaan denken, door de laatstbedoelde eerst te transponeeren een quint hooger, en vervolgens die getransponeerde reeks modaal om te zetten door haar te beginnen met haar vierden toon, (de quint van haar eersten).

Alléén de modale omzetting bewerkstelligend, zònder te transponeeren dus, krijgt men de successie limâ, nem, bem, goeloe, ḍâḍâ, (bee, ccé, eee, èff, gee). Deze zou in het notatie-systeem-Déwantârâ verbeeld moeten worden als : 1, 2, 3, 4, 5; (waarbij de 1 dus een limâ, bee is). En deze reeks is met die, uitgedrukt door dezelfde cijfers, echter met de goeloe (fis) als 1, weer geheel gelijk van inwendige constructie. M.a.w., het is óók een (pélog) barangreeks, echter een quint te laag liggend. Deze constellatie heeft, naar de Heer Déwantârâ ons deed opmerken, als gevolg, dat ongeoefende zangers een (pélog)barangwijs vaak veel te hoog, d.w. dus zeggen: een quart hooger dan haar natuurlijke ligging, inzetten [1]).

Overigens blijkt de quintverhouding tusschen de twee toonsoorten nog uit allerlei meer. Zoo gebruikt bij een pélog-gamelan de zangeres, óók wanneer de cantus firmus den extra-toon barang (dee) niet aanraakt, graag, en met het effect van een bizondere zoetigheid, kleine krulversieringen, die juist dien toon barang plus de limâ (bee) en nem (ccé) inhouden. En precies zulke krullen en in hetzelfde verband en met hetzelfde effect, zingt ze bij een baranggamelan, dan echter daarvoor den extra-toon pélog (aaa) benevens goeloe (fis) en ḍâḍâ (gee) bezigend. Zoodat in dit geval die ornamenten weer een quint hooger (dat wil zeggen factisch een quart lager) komen te liggen dan in het vorige. Op die manier te pas gebracht wordt vaak de toon pélog, aanzienlijk veel lager geïntoneerd dan de instrumentale toon pélog gelijk de gamelan i.q. hem heeft, en die naast de aldus gezongene een wezenlijk àndere toon, (eer een ais) kan lijken. Beide, analoge, èxtra-tonen, de barang in pélog(bem), en de pélog in (pélog)barang, worden in het systeem Déwantârâ opgevat als een verlaagde (en dus van linksboven naar rechtsonder doorgestreepte) 3, vervanger van de normale 3, dus resp. van de bem en van de limâ, waarmee ze normaliter dus ook niét mogen worden gecombineerd.

Zoo ware óók in barang de successie gee—aaa—bee, ḍâḍâ—pélog—limâ, thans te becijferen met 2, verlaagde 3, en 3 proper, (in plaats van : 5, verhoogde 5, en 1), abnormaal; nu echter wegens haar bóvenste interval. Met deze abnormale p. barang-successie zou, onder dezelfde cij-

1) Zoo zou men ook, de normale (pélog)barang-reeks van haar derden toen beginnend, een successie 3, 4, 5, 1, 2 met fis als 1 krijgen; dus bee, ccé, dee, fis, gee, (limâ, nem, barang, goeloe, ḍâḍâ), die dus qua inwendige constructie een correct pélog(bem) ware, maar een quart te laag.

Echter hebben sommige abnormaal groote (sekatèn) gamelan's inderdaad wel eene stemming die veel lager is dan de gewone; b.v. circa een quart.

vers in p. bem correspondeeren nem-barang-bem, dus ccé—dee—eee, en deze hebben we danook nóóit gehoord. De p. bem-becijfering van gee—aaa—bee, zou, toegepast in p. barang, de tonen dee—eee—fis, barang—bem—goeloe aanduiden, welke successie geheel ongebruikelijk is.

Daarentegen is nem—limå—pélog, (ccé—bee—aaa), welke opeenvolging in cijfers verbeeld achtereenvolgens een 2, een 1 en een verhóógde, (dus van linksonder naar rechtsboven doorgestreepte), 5 te zien geeft, een heel gewone manier om in pélogbem den toon pélog te introduceeren. Deze drie cijfers kunnen in pélogbarang niets anders beteekenen dan: ḍåḍå—goeloe—bem, (gee—fis—eee), wat weer een quint hooger (quart lager) is dan dat afloopende reeksje van daarnet, en dus een goed bruikbaar middel lijkt om den toon bem in pélogbarang aan te brengen.

En factisch hooren we dien toon wèl-eens door een pasinḍèn bij een gamelan of door een straatzanger op-z'n-eentje, aldus gebruiken in barang. Maar toch maar heel zelden. (Ook keert, naar onze observaties te rekenen, in zulke gevallen de gezongen lijn, na het bereiken van die bem steeds òm, terwijl ze in pélogbem na den toon pélog even goed verder kan dalen, via de goeloe. Maar in pélogbarang hebben we tot-nu-toe alleen dingen gehoord als gee, fis, eee, gee, fis, (ḍåḍå, goeloe, bem enz.). En niet, de overigens zeer goed denkbare, opeenvolging gee, fis, eee, ccé, bee, (ḍåḍå, goeloe, bem, nem, limå); maar dat zou, (nog één, of anderhalven toon lager gerekend vanwege de absolute ligging), ook nogal èrg laag worden; en in het hóóge octaaf hoorden we die extra bem nooit toepassen.

Binnen den cantus firmus zelf van pélogbarang-genḍing's is trouwens een bem vermoedelijk nog veel zeldzamer, dan als extra-siernoot in de daar bij gezongen lijnen, al geeft de Ruitjesschriftlegger er toch wel enkele voorbeelden van, die voorzoover we ze konden contrôleeren ook geen verschrijvingen waren.

Waaròm eigenlijk de bem in p. barang zooveel zeldzamer is dan de barang (ofook de pélog) in p. bem, dat ontgaat ons.

Maar wat we zeggen wilden: de gesignaleerde modulatorische, uit de pélog-bem-toonsoort wèg dringende kracht van successies als die eene in de Trappen-schrift-lezing van Pengrawit: nem, limå, pélog, ḍåḍå, goeloe, zal, (al maken die zich zulke dingen stellig niet allemaal bewust), er wel mee toe leiden, dat Javaansche musici ze blijven vermijden.

Bastaardij.

Hoewel .... we, desalniettemin, een Javaansch fluitspeler bij een gamelan in pélogbem voortdurend ornamentale aardigheden hebben hooren spelen van een kracht als de volgende: ccé bee dee ccé bee aaa gee éff eee èff gee aaa gee aaa gee; (zestienden, eerste twee noten bijwijze van Auftakt; het zwaartepunt valt op de láátste noot). En later, in pélog barang: fis gee aaa bee aaa gee fis.

Dat was bij een keṭopraqvertooning hier in de Sålåsche Sriwedari. En op het fond van het, óverigens fatsoenlijke, gamelanspel teekenden zich die dingen af als iets ordinair Westersch', iets uit de „komeḍi stamboel", en we verdachten er den, onzichtbaren, fluitist danook aanvankelijk van, dat hij een dwarsfluitje (een „ploewit") gebruikte, zooals vroeger bij de keṭopraq vaak gebeurde; maar uit de getuigenis van Javaansche toehoorders en uit het timbre maakten we toch op, dat het een soeling wàs. Het totale effect, (overigens scheen er als eenige afwijking een viool in het orchestje te zitten inplaats van een rebab, maar die violist deed niets onvertogens), was er een van bastaardij [1]) en de òngewone verbindingen hadden

1) Voor de rest was deze keṭopraq daar nogal volledig vrij van. Alleen volgden de spelers de gewoonte van de óúde stamboel en stelden zich bij hun eerste optreden quasi voor aan het publiek door den naam der uit te beelden figuur te noemen. (Oudtijds, d.w.z. in den klassieken tijd van de stamboel, konden dat dan

geheel hun kracht ingeboet van zinrijke abnormiteit.

Pengrawit (*Sâlâ'sch*).

We willen nu den thematischen, of juister gezegd den motivischen bouw van onze genḍing nagaan. Hebben we voor onze demonstratie van de techniek der, speels iriseerende, quasi-tonale wisselingen, die doormiddel van den toon pélog werden bewerkstelligd, den Jogjâschen Ruitjesschrift-vorm gebruikt, voor een verdere bespreking van de architectoniek kunnen we beter de Sâlâsche Trappenschrift-lezing kiezen. Maar die zullen we dan eerst dienen te completeeren.

Den 1sten kenongan van den 1sten gongan hèbben we reeds gegeven. (Zie blz. 146.)

De 2de begint:

bee /
Dee . . . ccé bee /
ccé d-c dee c-b /
Gee ccé bee èff /
gee bee bee . . . /
Dee bee ccé dee /
ccé d-c dee c-b /
Gee ccé bee èff / (Hiervan de laatste vier regeltjes nògmaals, maar eindigend met een gee.)

Voor het slot (vijf regels lang), zie men blz. 146.

De 3de kenongan van dezen Isten gongan begint alsvolgt:

eee /
Gee eee èff gee /
. . . gee èff gee /

Vervolg noot 1, pag. 154.
de klassiekste figuren van het Westersche tooneel, meer speciaal operatooneel, blijken. (Maar dat de primo-uomo zich afficheerde met de woorden „Saja Paus", d.w.z; Faust, is toch al wel een jaar of 30 geleden; en daar zijn we trouwens niet zelf bij geweest!) Verder droegen ditmaal de vorstelijke of hoog-adellijke personages randjes bont langs hun baadjes en vertoonden in hun kleedij nog meer van die stamboelfraaiïgheden. Maar het verhaal, — z'n naam hebben we niet te weten kunnen komen, — hàd heel goed een wajanglakon kunnen zijn: De princelijke held trekt, door zijn narren van dienaren gevolgd en geleid, er op uit om zich een gemalin te veroveren, en vindt die in de eenige onder de dochters van een verren koning, die hem naar geboorte gelijk is; maar eer hij haar meevoert moet hij de echtgenooten van haar 25 halfzusters verslaan. (Vertoond werden er daar overigens maar 4 van.) Die gevechten werden thans in wajangwong-stijl gedanst, en niet, als we vroeger bij een keṭopraq wel hebben gezien, (vgl. „Omtrent tamboerijnen", Dj. XIII, blz. 213), in den stijl van pentjaqschermen. Van het aanvankelijk voor de keṭopraq karakteristieke en onontbeerlijke rijstblok, was er, gelijk we eerder hebben opgemerkt, (ibidem), geen spoor meer over. — Om dat terloops te vermelden: Een stamboeltroep, en nogwel, naar men beweerde, eene uit Makassar, hebben we eens, (onder een phantasietitel), een volmaakt goed lakongegeven zien ten tooneele brengen, d.w.z. feitelijk een condensatie van twee bekende Javaansche lakons: Damarwoelan als grassnijder, en: Pětroeq als vorst. (De ontrouwe bediende steelt de kleeren van zijn voornamen en jongen meester en doet onder diens naam aanzoek om een princes in den vreemde, terwijl die heer, schamel gekleed, als tuinder in dienst raakt van hetzelfde hof, maar natuurlijk tenslotte de princes ten huwelijk krijgt). — Het vóórlaatste wat we inzake de stamboel hebben waargenomen, is, dat die hard doende was om haar kleine beetje karakter van een naïef zangspel geheel kwijt te raken: Wat er in gezongen en gedanst werd, had heelemaal niet meer de pretentie deel te zijn van de handeling, doch bepaalde zich tot ingeschakelde variéténummers tusschen de bedrijven; en de scènes zelf waren niets dan gesproken tooneel van een zeer lagen rang. — Onze lâátste observaties toonden ons den afbraak van de „klassieke" stamboel als wel definitief. De variétéintermezzi overwoekerden en verdrukten de naieve dramatische historie ten eenen male wat nog wel jammer was: Sommige der manlijke tooneelisten gaven een door scherpe karakteristiek vermakelijke uitbeelding van de voorgestelde figuren. Het (jazz-)orchestje leek zijn best te doen om van de, in overdràchtelijken zin zwaar melodramatische, vertooning ook technisch een melodrama te maken. Maar het ging daarbij op een heel gekke manier te werk. Onder het gesproken drama legden ze een grondlaag van muziek. D.w.z. niet voortdurend, maar toch vaak; en soms met z'n allen, soms de pianist alleen. Zoo vermoordden dan de dramatis personae elkander op pleizierig galopeerende dansflodderigheden, werden de sentimentaliteiten gewiegd door een zeezieke barcarole; enzoovoort. Overigens houdt dit gedoente stellig geen verband met het muziekhistorische genre der eigenlijke melodrama's; het gesproken woord trok zich geen zier, geen rhythme of wat ook van de muziek aan. De oorsprong van het zonderlinge geval zal eer liggen in de óúde bioscoop. Daar werd immers onder de films aan muziek ook maar geschoven, wat de dirigent of pianist kwijt wou. Er wàs toen trouwens ook geen tekst; daargelaten dan de ontboezemingen van een eventueelen explicateur. Wat de gedanste entre-scène's van de bedoelde moderne stamboel betreft, daarin heerschte meestal de horlepijperige, éérlijk canailleuze, weinig genuanceerde, maar nogal onschadelijke vroolijkheid, die aan z u l k e amerikanismen nu eenmaal eigen is. Bedènkelijker symptomen der in de arme stamboel gevaren sintvitusdansinfectie, gaven de onzalige momenten te zien, dat men van den dans èrnst trachtte te maken. We willen niet, van den weeromstuit ook in ernst, deze onvrijwillig komische en parodische verrichtingen opvatten als wezenlijke ontheiligingen der schoone en eerbiedwaardige oostersche danskunst, waarop ze zich beriepen. Daartoe was het gepraesteerde immers in aesthetisch, technisch en intellectueel opzicht van veel te laag allooi. — Wat ons tenslotte nog te binnen schiet: We hebben, — met groote stupefactie! — d r. G. N i e u w e n h u i s eens den raad hooren geven aan de Javanen, voor een mogelijke hernieuwing hunner kunsten niet uit te gaan van wajang en gamelan, doch van de stamboel. Met verbluftheid omdat er tóén al aan het geopperde uitgangspunt nauwelijks íéts wezenlijk inheemsch' was. Maar nú is dat minder dan niets geworden. En daarmee heeft het genre voor ons verder ook alle belangwekkendheid verloren.

Daarna zijn er negen regeltjes (volltaktige maten) gelijk aan het 4de — 12de van den 1sten kenongan, zie blz. 146) terwijl we de dan nog resteerende vijf reeds eerder hebben gegeven als „slot 3de ken., Iste gongan" (Blz. 147.)

De 4de kenongan Iste gongan luidt vervolgens :

èff eee /
Ccé ... èff ... /
eee ... èff eee /
Ccé ... èff ... /
eee èff gee ... /
... ccé bee gee /
èff gee èff eee /
Ccé èff eee ccé /
bee eee ccé ... / (N.B.!)
Dee èff eee ccé /
bee eee bee ... /
Ccé èff eee ccé /
bee ccé ccé ... /
... ccé ccé dee /
ccé ... bee gee /
Èff ... bee ... /
GEE ... ///

Op de plaats waar we het N.B.-teeken zetten, speelde Mardi Raras niet een halve noot ccé (nem) en daarna een dee (barang), doch resp. een bee (limå) en een ccé (nem). Hoewel daar op die plaats de barangtop niet onfraai klinkt, vinden we Mardi Raras' keuze toch mooier ; (omdat de andere het op die látere barang culmineerenvlak-voor-het-slot van den gongan min-of-meer bederft, krachteloos maakt), en achten haar ook vermoedelijk-juister; (de quaestieuze noten zullen gelijk moeten zijn aan wat precies twee maten later staat). We houden ons dus in het volgende ten dezen aan M.R..

De „IIde gongan", dat wil dus zeggen: de vorm, door de mérong aangenomen om te moenggah, is op de oempaq, de tweede helft van den 4den kenongan na, aan den Isten gongan gelijk.

De daarnet gegeven laatste negen regels vervange men dus door :

bee ... ! .. bee /
ccé dee Dee bee /
ccé ... Dee bee /
ccé dee Dee bee /
ccé ... Dee bee /
ccé dee Dee bee /
ccé ... Bee gee /
èff ... Bee ... /
GEE ... ///

Van den IIIden gongan der genḍing, dat is dus de éérste, de „A"-gongan van de post-moenggah, luidt de Iste kenongan:

Ccé gee /
bee ccé Dee bee /
ccé ... Bee gee /
èff ... Bee ... /
gee ... (Deze vier maten, vijf regels, nòg twee maal, vervolgens :)

Aaa ... /
èff ... Aaa ... /
eee ... ... eee /
èff ... Gee ... /
BEE ... //

De 2de kenongan luidt als volgt :

Gee ... /
ccé ... Gee ... /
bee ... Gee ... /
ccé ... Gee ... /
bee ... Gee ... /
ccé ... Gee ... /
bee gee Èff eee /
gee eee Èff gee /
èff gee Èff eee /
ccé bee Gee ccé /
bee gee Èff gee /
... gee Èff gee /
bee gee Èff gee /
... gee Èff gee /
bee ccé Bee aaa /
èff aaa Bee èff /
EEE //

De 3de kenongan heeft hierna eerst, naar we reeds eerder hebben opgemerkt, drie maal achtereen de laatste vier maten van den 2den kenongan, (d.w.z. de laatste

vijf regels van het voorgaande minus de allereerste noot), en besluit daarop met:

cсé Ccé . . . /
. . . ccé Ccé bee /
ccé dee Dee ccé /
dee bee Ccé dee /
CCÉ / /

De 4de kenongan verloopt als volgt :

bee Gee èff /
bee èff Gee bee /
èff bee Gee èff /
bee èff Gee bee /
ccé bee Gee èft /
bee èff Gee bee /
ccé dee . . . dee /
ccé bee Aaa èff /
eee ccé Bee ccé /
. . . ccé Bee èff /
eee ccé Bee ccé /
. . . ccé Bee èff /
eee . . . . . . bee /
ccé . . . eee . . . /
ccé . . . eee . . . /
ccé bee Aaa èft /
AAA / / /

De „IVde gongan", d.w.z. de „B"-gongan van de post-moenggah, kan kort worden afgehandeld :

Z'n 1sten kenongan hebben we al eerder gegeven. (Zie blz. 148).

Z'n 2de plus 3de kenongan zijn gelijk aan den 2den plus 3den van den, zooëven weergegeven „IIIden", met uitzondering van de laatste vier maten.

Z'n 4de kenongan is identiek met den 4den van den „IIden" gongan, dien om over te gaan ; (zie blz. 156).

Die vier nog ontbrekende maten echter luiden :

ccé Ccé . . . /
. . . ccé Ccé . . . /
. . . ccé Ccé . . . /
. . . èff gee èff /
EEE / /

Constructie Pengrawit.

We willen voor het oogenblik aannemen, dat de vriendelijke Lezer den Sâlâschen vorm van Pengrawit reeds uit de gegeven brokken heeft opgebouwd in notenschrift, en die genḍing nader in beschouwing heeft genomen. Hij zal dan, hopen we, evenals wij, bevinden, dat deze het hieronder af te drukken constructie-schema vertoont. (Daarin vertegenwoordigt elk Grieksch letterteeken een thematisch element ter lengte van vier maten. Alle elementen aangeduid met alleen maar een alpha b.v., zijn onderling aan elkander gelijk, waarbij op een kleine afwijking, zeg in den aanhef, of in de slotnoot, niet gelet wordt. Verder worden elementen die, òf zich onmiddellijk bij, b.v. het element gamma aansluiten, zijn thematische lijn voortzettend, òf in het verdere verloop van de genḍing dat element gebruiken, variëeren, gekenmerkt door een letter i.c. een gamma, die is voorzien van een quasi-exponentcijfer.)

Ziehier dan het schema :

$\alpha \quad \alpha \quad \alpha \quad \alpha^1$
$\beta \quad \beta \quad \beta \quad \beta^1$
$\alpha \quad \alpha \quad \alpha \quad \alpha^2$
$\gamma \quad \gamma^1 \quad \gamma^2 \quad \beta^2$ —
$\alpha \quad \alpha \quad \alpha \quad \alpha^1$
$\beta \quad \beta \quad \beta \quad \beta^1$
$\alpha \quad \alpha \quad \alpha \quad \alpha^2$
$\gamma \quad \gamma^1 \quad \beta^3 \quad \beta^4$ — —
$\beta^5 \quad \beta^5 \quad \beta^5 \quad \alpha^3$
$\delta \quad \delta^1 \quad \delta^2 \quad \alpha^4$
$\alpha^4 \quad \alpha^4 \quad \alpha^4 \quad \beta^6$
$\varepsilon \quad \varepsilon^1 \quad \alpha^5 \quad \delta^3$ —
$\alpha^6 \quad \alpha^6 \quad \alpha^6 \quad \alpha^7$
$\delta \quad \delta^1 \quad \delta^2 \quad \alpha^4$
$\alpha^4 \quad \alpha^4 \quad \alpha^4 \quad \alpha^8$
$\gamma \quad \gamma^1 \quad \beta^3 \quad \beta^4$ — —

Bijzonderheden van de constructie der détails zullen we alsnog kort beschrijven naar de volgorde waarin ze zich afspelen:

Voor den typischen, volledigen, vorm van α zie men (op blz. 146) den twééden

keer dat dit element zich voordoet. Den eersten keer ontbreekt de aardige „Auftakt" van twee noten, en den vierden keer, d.w.z. aan het begin van den derden kenongan, zijn z'n eerste drie maten extra gefigureerd, (zie blz. 155).

Het element α^1 permuteert en combineert onderdeelen van het eigenlijke α. Als 1ste en 2de maat worden thans resp. de origineele 3de en 1ste gebruikt, en de overschietende twee maten resumeeren (het begin en) het midden van den origineelen vorm. Men lette op de successie (eee) èff gee bee ccé bee, (zie blz. 146).

Van α^2 (blz. 147) is de eerste helft gelijk aan die van α^1, (blz. 146), en de láátste maat gelijk aan de 2de, dus aan de origineele 1ste van α.

Het element β heeft den eersten keer (blz. 155) een wat gewijzigd begin, (een andersom gedraaide 2de maat), en den derden keer een ander besluit : in plaats van èff gee, juist omgekeerd gee èff.

De láátste maat dezer derde lezing van β, plùs de eene haar voorafgaande kwartnoot gee, èn nog de twee op haar volgende noten (bee èff . . .), worden onmiddellijk herhaald, welke herhaling dus in β^1 valt. Anders gezegd : de 3de en 2de volltaktige maat vóór de slotnoot van dezen (tweeden) kenongan, zijn gelijk aan de 5de en 4de, en β^1 gebruikt weer materiaal, dat aan β zelf ontleend is. De láátste volltaktige maat voor gezegde slotnoot (blz. 146) geeft eerst, verrassend, de noot pélog, en herhaalt dan nogmaals den sprong bee—èff (metrisch verschoven weliswaar). Die kwartsprong limâ-goeloe kan overigens beschouwd worden als aan de 4de maat van β zelf (in z'n tweede of eerste lezing, zie blz. 155) te zijn ontleend.

Ten gevolge van de, betrekkelijk niet onaanzienlijke, verschillen tusschen de herhalingen van β proper, is de, toch wel nogal primitieve, techniek van construeeren door simpele repetitie, in deze tweede kenongan wat verzacht, haar hoekigheid wat bijgeslepen. Béide kenongan's vertegenwoordigen niettemin de constructieformule x, x, x, y.

De vierde kenongan (blz. 156) doet dit niet. Wat niet zeggen wil, dat er niet in wordt herhaald. Het element γ proper immers bestaat al dadelijk zelf uit twee gelijke tweemaatsgroepen.

Wat γ^1 betreft, zoo'n helft van γ zelf, n.l. de opeenvolgende noten èff eee ccé èff eee, vindt men er geheel in terug, weliswaar gecomprimeerd, en versmolten met een aan α (blz. 146) ontleende successie, n.l. ccé bee gee èff gee (èff eee).

Het element γ^2 bestaat weer, juist als γ zelf, uit twee gelijke helften, (althans naar de lezing van Mardi Raras, zie blz. 156), waarin, metrisch echter verschoven, de opeenvolging èff eee ccé nog aan γ proper herinnert.

Met het normaliter de mérong besluitende element wordt teruggegrepen naar β. Immers kan β^2 (blz. 156) beschouwd worden als een vrije, maar niet onduidelijke variant van β proper (tweede lezing). Zie het detail ccé dee ccé rond de 2de maatstreep ; voorts de slotnoot gee ; ook mag die laatste volltaktige maat van β^2 met die quartsprong in halve-noten wel geacht worden een resumtie te geven van de maat op dezelfde plaats in β zelf, en haar kloeke twéé quarten.

Het in de „oempaq" liggende element, dat we β^3 hebben genoemd (zie blz. 156), bestaat weer, juist als γ^2 (en als γ proper) uit twee gelijke helften. Deze schijnen ons een kleine variatie, een niet-onaardige draaierijtje te beduiden over de drie auftaktige noten der 2de maat van motief β proper (derde lezing).

Van β^4 is het eind identiek met dat van β^2, de eerste helft echter gelijk aan het halve β^3. Dientengevolge vertoont die laatste halve kenongan vóór de moenggah, (de oempaq), de reeds eerder gesignaleerde constructieformule x, x, x, y; echter op een schaal 1 : 2 vergeleken met die eerdere gevallen, dus met den eersten of tweeden kenongan.

Tot zoover de mérong. Over het verband tusschen mérong en moenggah in het algemeen, hebben we al eerder iets geschreven [1]). Ditmaal vertoont die relatie niet een der meer eenvoudige onder de toen genoemde mogelijkheden. Hoewel, naar men uit het schema ziet, de moenggah in Pengrawit niet weinig vernieuwing van materiaal brengt, vallen motivische verbanden tusschen post- en prae-moenggah niet te ontkennen. Maar al dadelijk beroept de eerste kenongan van de moenggah zich niet op den 1sten, doch op den 2den van de mérong.

Van β^5 (zie blz. 156) zijn de laatste drie maten gelijk aan die van β^4, en daarvóór vindt men drie noten van β^1, en van β proper, n.l. bee èff gee, een trede hooger gelegd, dus als ccé gee bee terug.

Van α^3 is de tweede helft gelijk aan de tweede helft van α^1 (blz. 146), maar vereenvoudigd.

Element δ (blz. 156) hebben we opgevat als nieuw materiaal. Toch zou het, d.w.z. zijn helft, want het bestaat weer uit twee gelijke tweemaatsgroepen, —kùnnen ontstaan zijn uit een détail van β, (tweede lezing). De vier noten: bee . . . / dee bee ccé (blz. 155), zouden dan door verleggingen van het zwaartepunt, een globale verlenging van den notenduur, en, — dat is het belangrijkste: door het motief ééne trap van de pélogschaal - zònder - toon - pélog modaal te verlagen, deze andere vier: gee . . . / ccé . . . gee . . . / bee . . . opgeleverd hebben.

Van δ^1 is de eerste helft gelijk aan een helft van δ, zoodat hier weer de constructie x, x, x, y in het kleine formaat te constateeren valt. De 4de maat van δ^1 (eee èff gee / èff) correspondeert in de onderquint met de 2de maat van β proper (2de lezing, zie blz. 155), de 3de maat van δ^1 is een vrij nauwkeurige omkeering van de 4de. Voorts is die 3de maat zelf op de slotnoot na gelijk aan de 3de van γ^1 (blz. 156).

Van δ^2 is de 1ste maat gehéél gelijk aan de, zooëven genoemde, 3de van γ^1, en buitendien in de onderquint gelijk aan de 3de maat van β proper (blz. 155), mits men deze van haar figuratie-in-achtsten ontdoet. Daar de voorafgaande maat, naar we hebben gezien, op dezelfde manier correspondeerde met de 2de maat van β proper, zijn hier dus twéé opeenvolgende maten een quint naar beneden (en 8 kwarten verder op) geschoven. Overigens is de eerste helft van δ^2 gelijk aan de eerste helft van δ proper, echter in kwartnoten gefigureerd. Met zijn twééde helft loopt δ^2 vooruit op het vòlgende element, n.l. op α^4, immers is die gelijk aan de éérste helft dáárvan.

Laatstbedoeld element (blz. 156), blijkt in zijn eigen tweede helft nauw verwant aan het slot van β^1 (blz. 146). Maar bovendien kan het geheele α^4 beschouwd worden als gelijkwaardig te zijn met de 2de, 3de en de 4de, plus een nieuwe 1ste maat van α proper, waarin echter tot het eind toe de ḍâḍâ heerschte, geen pélog werd geïntroduceerd. (Voorbeeld en navolging liggen hier tenopzichte van elkander dus één maat verschoven in het kader.) Ook is de 2de maat van α^4 de òmkeering der 2de van α^1. (Vergelijk nog, op blz. 148, het aangeteekende betreffende herhalingen van themaelementen.)

Wat β^6 (blz. 157) betreft, wellicht mag men in melodische krinkelingen gelijk ccé bee / ccé, of dee ccé / dee, wel afspiegelingen zien van het gee èff gee / uit α^4. In ieder geval zijn z'n 4de maat plus de noot er voor, gelijk aan de 2de maat met de voorafgaande noot van β proper (tweeden vorm; zie blz. 155).

Van den halven kenongan die met ε begint (blz. 157), kan men wel zeggen, dat hij weer den vorm x, x, x, y vertoont. Maar daar onder die drie halve elementen het eerste op èff (goeloe) en de twee volgende op ccé (nem) eindigen, is die vorm hier dan iets minder simplistisch, star. De 1ste en de 2de maat van ε zijn zuiver elkanders omkeering. De 1ste maat plus de noot er voor, dus de successie ccé bee gee

1) Dj. XIII, blz. 222, („Omtrent tamboerijnen").

èff / bee, is gelijk aan de 2de maat plus de noot er ná van β^1 (blz. 146), waarbij dus een verschuiving ten bedrage van een kwartnoot valt te observeeren. (Gelijk, eventueel, ook in het geval dier krinkelige figuren van β^6).

Het element α^5 (blz. 157) bestaat uit twee maal de helft : ccé bee ccé / . . . ccé bee èff / eee. Tonen, onderling op quintafstand liggende, bleken ons in de Javaansche muziek gevoeld te worden als onderling vrijwel identiek en dus verwisselbaar. En zoo mogen we in plaats van den voorlaatsten toon van bovenstaand themaphrasetje wel een ccé lezen. Maar daardoor blijkt dit de verschuiving in de quart (onderquint) van gee èff gee / . . . gee èff gee / bee, d.w.z. van de eerste helft van element α^4 (blz. 156).

Van δ^3 komt het ons voor, dat dit element, tamelijk in het vage een afspiegeling geeft van de laatste der maten van δ (blz. 156) en de eerste drie van δ^1. Aanvankelijk is daar een agogisch moment van overeenstemming, n.l. die inschakeling van halvenoten. En vervolgens verloopt, qua melodische contour, het eind van beide fragmenten op overeenkomstige manier. D.w.z. hun laatste vijf noten konden (op de eene allerlaatste na) elkanders modale imitatie zijn (alles één trap verschoven).

Hoewel toegegeven mag worden, dat dat hierboven reeds een maal toegepaste procédé van het vervangen van enkele themanoten door hun quint of quart, het profiel, of, om zoo te zeggen, de graphiek eener melodische beweging aanzienlijk verandert, meenen we toch, zoo we van de opeenvolging ccé bee aaa / ccé aaa bee ccé / eee de twéède en de dèrde noot ccé (nem) door een èff (goeloe) vervangen, haar identiteit niet te vernietigen. Maar dan blijkt deze eerste helft van α^6 (blz. 148) ook eenzelfden zin te hebben als de tweede helft van α^4 (blz. 156). Echter kan die eerste helft van het element i.q., genomen zònder correcties, maar haar láátste toon buiten rekening gelaten, óók worden beschouwd als een modale opschuiving, verhooging met één trap van de eerste helft van element ε proper (blz 157), waarbij dat fragment tevens verplaatst wordt naar de àndere quasi-modale spheer, namelijk die zònder ḍâḍâ en mèt pélog. Zoo had, — karakteristiek bewijs van de intricate ramificaties der onderlinge verbanden tusschen de thematische elementen in deze genḍing, — het onderhavige element α^6 éven goed schematisch kunnen zijn gekenmerkt als een ε-variant. Zijn 3de maat plus één noot er na, komt verder net zoo voor, maar relatief een maat eerder, in α^2, en zònder die extranoot vormt ze ook nog de 4de maat van α^2 (blz. 147). En buitendien is dezelfde maat een goede omkeering van de 3de maat van α proper in den vorm daarvan dien de 3de maat derde kenongan, Iste of IIde gongan (blz. 155, 146) te hooren geeft. De 4de maat van α^6 schijnt terug te grijpen op zijn 1ste; of eigenlijk, — aangezien het heele element immers drie keeren achtereen gespeeld wordt, — maakt het den indruk eener antecipatie van die 1ste maat. (Zie ook, op blz. 150, de paragraaph „N o g m a a l s d e q u a d r a t u u r".)

Wat het element α^7 betreft (blz, 148), daarin vinden we de 4de maat van α^6 plus den toon ervoor terug, maar nu als 2de, incluis natuurlijk weer zoo'n overtallige voornoot; de 1ste maat van α^7 mag men wel opvatten als te geven een kort begrip der eerste drié van α^6; verder zijn de 3de en de 4de maat van α^7 practisch gelijk aan de 3de en 4de van α^3.

In element α^8 (blz. 157) heeft de eerste helft feitelijk geen inhoud, en is de tweede helft gelijk aan de laatste twee maten van α^2 (blz. 147).—

En daarmede hebben we dan de constructieve verbanden, in P e n g r a w i t door ons gevonden, opgesomd. De Lezer zal, naar we vermoeden, wel willen beamen, dat het er genóég zijn! En toch kunnen er ons best nog enkele ontgaan wezen!

Terloops gezegd, beschouwt men δ factisch als een variant van β, dan zou het heele stuk uit ten hoogste v i e r

elementen zijn opgebouwd, hoewel elk daarvan vrij gecompliceerd is.

Ondanks bepaalde al te primitieve en te stereotyp toegepaste procédés, is het geheel der architectuur, of we willen liever zeggen der anatomie van deze muziek, — want bewust geconstrueerd zal er aan al deze complicaties niets zijn, — van een wezenlijke gevoeligheid, en ongetwijfeld óók imposant.

Gending en beboekå.

Rest ons voor het oogenblik nog de samenhang tusschen de gending en haar beboekå.

Over 't algemeen het gewóónste geval is, dat door de „boekå gending" (vgl. blz. 137), geciteerd wordt het slot van de hééle gending, wat praktisch wil zeggen het besluit van de post-moenggah, welk besluit tévens wordt gebruikt om den overgang, de moenggah te bewerkstelligen, en dat dus ook van de prae-moenggah het eind vormt. Het slot van de normale prae-moenggah, van de prima volta, gebezigd zoolang de gending nog niet gaat „stijgen", pleegt trouwens aan het voormelde besluit der geheele gending verwant te zijn, waardoor dan het eind van de beboekå ook met dat normale eind van de mérong meer of min duidelijk correspondeert.

Als ideëel besluit der geheele gending schijnt in het gegeven geval beschouwd te moeten worden het eind van de „B"-gongan, al wordt, factisch, sòms (of meestal?) juist de „A"-gongan ten besluite gespeeld. (Zie blz. 144.)

Ditmaal, bij Pengrawit, lijkt de „boekå gending" (blz. 138, 139) wat méér op het slot van de normale mérong, (de Ia Volta), dus op β^2 (blz. 156), dan op dat van de (post-)moenggah, dus β^4 (blz. 156); maar beide zijn onderling sterk verwant.

Van den áánhef der inleiding, van de „boekå oepaq-oepaq", (zie blz. 137), hebben we (op blz. 138) als eigenlijken kern aangewezen de toonreeks eee èff gee bee, al ging dat béter op voor de Jogjåsche vormen dan voor de Sålåsche. Het móóist vindt men, voor wat aangaat de Trappenschrift-lezing, die opeenvolging terug in de elementen α^1 (blz. 146) of α^3 (blz. 156). Maar ook in α proper, en dus dadelijk aan het begin der eigenlijke gending zelf, kan men haar herkennen, al zal men daartoe enkele noten als onwezenlijke complicaties of secundaire invoegsels moeten beschouwen; zoo de tweede noot der gending (na de beboekå), die gee (dådå); zoo de twéédé èff (goeloe) van den 3den kenongan (blz. 155). Ook in die elementen α^4 (blz. 156) kan men het reeksje, versierd, aanwezig achten, althans in de herhalingen van het motief, maar moet daar dan telkens de eindnoot van het vórige motief, (de vorige herhaling), bij trekken. [1])

(*Wordt vervolgd.*)

1) Men zie op de keerzijde den uitleg van de voorbeelden, die men op onze illustratiepagina zal aantreffen.

I. Links boven. Hier hebben we uit den origineelen legger in het *Oude Jogjâsche Kraton-schrift* een klein brokstuk laten copieeren. In de linker twee kolommen vindt men de beide van dat handschrift overgeschreven; echter kalligraphisch, zonder pogingen het schrift in zijn apartheden na te bootsen. (Zie blz. 130.) In de volgende twee staan ze nog eens, maar nu in Latijnsch schrift. Rechts daarnaast is het fragment toon voor toon in Westersch noten-schrift overgezet, dat dien-ten-gevolge met zijn balk verticaal staat in-plaats-van horizontaal.

Het gekozen brokje behoort tot de gending Babar Lajar en geeft enkele maten uit zijn Isten gongan, en wel den overgang van den 2den naar den 3den kenongan. Wanneer men het begin van dien 2den kenongan met dezelfde plaats van Pengrawit vergelijkt, hetzij in de Trappenschriftlezing, (zie blz. 155 plus 146), of in die van het Ruitjesschrift, (blz. 139; bij den laatsten vorm is er rekening mee te houden, dat hij breeder uitgewerkt, een stadium meer doorgefigureerd bleek), dan zal men ongetwijfeld groote overeenkomst opmerken. De aangewezen plaats van Pengrawit behoort tot die, waaraan men demonstreeren kan, dat er wel-degelijk zeker verband is tusschen de gending en zijn „boekâ oepaq-oepaq", (vgl. blz. 161 en 137). Zoo is het slechts natuurlijk, dat Babar Lajar voor zijn inleiding datzelfde begin gebruikt als Pengrawit. Overigens zijn er stellig meerdere punten van gelijkenis tusschen de twee gending's. We kunnen dat hier niet verder nagaan. Maar om een voorbeeld te geven: In den 1sten kenongan van Babar Lajar (Ruitjesschrift) vinden we (drie maal, onmiddellijk achter elkaar) de voorste helft van het element α^4 uit Pengrawit (Trappenschrift; vgl. blz. 160; trouwens de Ruitjesschriftlezing dezer gending heeft het nèt zoo; zie blz. 143). En dat is een al wel zéér in het oor springend thematisch onderdeel.

Beide gending's i.q. zullen oud zijn. Men moet dus niet denken aan de moderne praktijk van Javanen, wien het aan muzikale scheppingskracht mangelt, en die quasinieuwe gending's maken door stukken van oude aan elkander te lappen. Maar men moet evenmin denken, dat sterke verwantschappen van de soort als we thans demonstreeren, onopgemerkt zijn gebleven. Dat bewijst een opmerking, (van Regent Wirâgoenâ ?), in den Ruitjesschrift-legger. (En wel in § 12 van het hoofdstuk over de „Wirâmâ wileting gending Soeléndro".)

De schrijver waarschuwt, dat men bij een (feestelijk) gamelanconcert, (menawi ngoejoe-oejoe), zich er voor moet hoeden, dat het niet „kepoq" of „dompo" wordt. Wanneer men de een-of-andere gending eerst laat spelen in soeléndro, en daarna ook nog in pélog, dan is dat „dompo", niet-van-pas, tautologisch. (Vgl. het Jav. Ned. HWB. i.v.); „kepoq" echter, (zie het HWB. op „gepoq") is het, een onaangenaam (schurend, drukkend, schrijnend) contact ontstaat er, wanneer kort na elkaar gending's gespeeld worden, wier thema's op hetzelfde neerkomen, (wileting keţih saminipoen, namoeng kaot sakediq-kediq), zoodat ze alshetware van hun thema een gemeene zaak maken, één wilet tot spil of zoo'n beetje als gemeenschappelijk voorbeeld nemen, (noenggil wilet, menggah kanggé antjer-antjer oetawi tepâ toelâdâ sakediq......). Hij noemt met name vijf gending's (sléndro nem), die in dat geval verkeeren, maar waarschuwt uitdrukkelijk, dat er nog andere gevallen, ook in andere toonsoorten zijn.

We hebben in onze transscripties de handzame methode van Land toegepast, noten of rusten van het thema waar een slag van een kempoel, een kenong of een ketoeq mee samenvalt, te kenmerken door een eronder geplaatste G, p, n, of ţ, benevens eventueel een rangordenend cijfer.

Tegen onze bedoeling, heeft de teekenaar-copiïst de origineele spelling van den legger in het woord „djonggâ", bij de weergave met Latijnsche letters vervangen door de, correctere, „djânggâ".

II. Rechts boven. Hier staan, gecopieerd en getransscribeerd, twee kleine kolommen in het Ruitjesschrift van den grooten, *Jongeren Jogjâschen Kratonlegger*. (Men zie blz. 134.) Het beschikbare voorbeeld had rechts van de verticale balken, een, summiere, tromnotatie, en vertoonde voorts ook aanwijzingen voor de, op meeroctavige instrumenten te kiezen, octaafliggingen: de stijve streepstaartjes aan de notenstippen. De, veel zwierigere, teekens ter schetsing van een langzame, lage versterkingspartij, gelijk die te Jogjâ vaak voorkomt, gespeeld door de bas-bonang, die we hier te Sâlâ niet hebben, ontbraken toevalligin het gegeven geval. (Hier hooren we een dergelijke partij alleen wel-eens als er aan een gewonen gamelan een moenggang of dgl. is toegevoegd.) Van het gegeven fragment werd uitsluitend de gang van het thema getransscribeerd. Over de kendangan kunnen we later nog wel spreken.— Gekozen hebben we van de gending Bondèt de tweede helft van de Iste, en de eerste helft van de IIde gongsnede. Men houde er rekening mee, dat weliswaar in de Javaansche notatie wat eerder komt, ook eerder staat, dus links, maar dat in de Westersche transscriptie als men onze notenbalken gewoon voor zich heeft genomen, dientengevolge het begin van het fragment onderaan beland blijkt.— Daar het gamelanstuk i.q. een sléndrostuk is, telt de Javaansche balk zes lijnen en niet zeven. Met de genoteerde Westersche tonen c, d, e, g, a, c, worden geacht te correspondeeren de Javaansche barang, goeloe, dâdâ, limâ, nem, barang. Met het hoefijzervormige boogje plus dat ng, duiden we de „ngentjot" genoemde versiering aan. Bij de transscriptie heeft onze copiïst zich daar echter den eersten keer in verschreven. De distributie van kwart en achtsten binnen die figuur moet zoo zijn als ze den twééden keer staan; (op de g, limâ dus; niet zooals op de a, nem).

III. Van het *Pakoealamsche muziekschrift* bezaten we geen ander voorbeeld, dan het facsimile bij Land & Groneman. Daar hebben we dus een gedeelte, te beginnen met den gong, die de beboekâ besluit, van laten afschrijven, en getransscribeerd. Overigens deden we dit schrift, en ook het Iste, het IVde, en het Vde, zoo veel samenpersen als maar mogelijk bleek, ten einde op de dure clichéruimte te sparen. Men vgl. betreffende dit IIIde schrift overigens onze blz. 132 en betreffende de gending i.q. blz. 149. Het komt ons voor, dat Land bij zijn transscriptie van dat stuk, Rârâ djâlâ onjuistheden begaan heeft, die niet noodwendig uit het door hem nu-eenmaal aangenomen systeem voortvloeiden. Men zie, als men de Verhandeling bereiken kan, vooral die overzetting op zijn p. 99, en houde daar het volledige facsimile naast.

Omtrent den genoemden beboekâ-eindgong, (dus bij het eerste kruisje onder ons fragment), heeft hij drie bem's (é's) staan. Blijkens het f.s. moeten dat er maar twéé zijn, daarvan een vóór, en een ná de (dubbele) sluitstreep der beboekâ. Aan het eind van den Isten gongan der gending zelf, is de situatie precies net zoo, maar daar heeft hij die fout niet. Wat nu echter het begin van dien Isten gongan, betreft,—terecht 16 kwarten in een halven kenongan rekenend, en die eene bem te véél hebbend, zet hij zijn (enkele) sluitstreep van dien semi-kenongan een kwart te vróég, (dat is daar bij ons tweede kruisje); de slotnoot is een goeloe, f. (Wijzelf zetten dergelijke indeelingsstrepen in het geheel niet.)

In den tweeden halven kenongan ziet men bij Land, wonderlijk genoeg, 17 kwarten staan. Hij heeft n.l. tegen

het eind ervan (bij ons derde kruisje), een groep van twéé limâ's, b's, terwijl het f.s. daar maar één limâ vertoont. Weliswaar komt dezelfde themapassage nòg vijf maal in het stuk voor, en dáár staat in het f.s. dan wèl een 2 onder de quaestieuze noot. Maar het heeft géén zin, hier te werk te gaan volgens het systeem: „de meeste stemmen gelden". Heeft de oorspronkelijke notator de bewuste plaats den eersten keer goed, en den tweeden keer foutief geschreven, dan kunnen de volgende, o.i. óók verkeerde, herhalingen gemakkelijk zijn ontstaan, doordat hij dáár het correspondeerende moment steeds van het vorige copiëerde. We houden ons aan den éérsten vorm; want die levert een goede lezing op en de andere niet. — Is die eene, overtallige limâ geschrapt, dan heeft hij in dien tweeden halven kenongan, correctelijk, 16 kwarten staan, maar aangezien de sluitstreep ervóór één kwart diende op te schuiven, moet dit ook met de (dubbele) eindstreep geschieden: Het slot van dien 1sten kenongan valt niet op een goeloe (f), doch op een bem (e).— Na deze correctie zijn de afsluitende twee noten van dien kenongan gelijk aan die van de beboekâ, en liggen juist zoo: en de aanhef van den volgenden, den 2den kenongan, en deze trouwens in zijn gehéél, is volkomen aan den 1sten gelijk. Ditmaal heeft L a n d aan het begin die overtallige bem niet; maar tegen het eind van den kenongan moet dus wèl die eene limâ van dat koppel geschrapt, (òndanks het f.s.). De eindstrepen van den halven, en van den heelen 2den kenongan moeten beide een kwart opschuiven.

Dan blijkt het, — nu we zóó ver zijn, zullen we de correctie van deze transscriptie maar voltóóien ook!, — dat de 3de kenongan nèt begint als de 1ste en als de 2de. Maar L a n d wil, dat na de 7de noot, gerekend van de reeds verschoven scheidingsstreep af, er een afwijking ontstaat. Maar dat is een vergissing. Want door het f.s. te raadplegen, bemerkt men, dat hij in de transscriptie op die plaats zes noten daarvan heeft overgeslagen, n.l.: limâ, limâ, bem, limâ, limâ, nem, (anders gezegd: b, b, e, b, b, c). Natuurlijk zit daarna de zaak radicaal in de knoop. Met nog drie noten, die er dus bij L a n d weer wel staan, is factisch de voorhelft dier 3de kenongsnede compleet, en blijkt opnieuw geheel gelijk aan de correspondeerende helft van den 2den of 1sten. De eerstkomende afscheidingsstreep bij L a n d moet dus vijf kwarten naar voren schuiven. Maar ook de twéédе helft der 3de kenongsnede vertoont voorloopig géén afwijkingen. Wanneer men weer die eene noot limâ van dat koppel vervallen laat, blijkt die helft gedurende twaalf noten identiek te blijven met de eerdere tweedehelften. Pas de laatste viér noten geven aan de zaak een andere wending, doen dien 3den kenongan als het ware sluiten op de quint, daar ze niet luiden: b, a, f, e, doch: a, b, c, b. Na die b, limâ, — de eerste van drie even hooge tonen, — moet dus de dubbele afsluitingsstreep van den kenongan staan.

Daarna blijken er voor dien 1sten gongan nog 28 noten te resten, (zie het f.s.). M.a.w. moeten er in den 4den kenongan lange noten voorkomen. Een Jogjâsche notatie van R â r â D j â l â, om die terzake te vergelijken, bezitten we niet; in de Ruitjesschrift-legger hebben we deze gending niet aangetroffen. Wel staat ze in het Sâlâsche „Boekoe piwoelang naboeh gamelan" van Radijâ Poestâkâ, (II, p. 79), maar de Sâlâsche lezing wijkt in dit geval nogal vèr af van de Jogjâsche. — Zich een gissing veroorloovende, zou men willen veronderstellen, dat de laatste vier noten vóór de slotnoot halve-noten zijn en geen kwarten; want dáár, kort voor zijn voorloopige eind, heeft een gamelanthema niet zelden enkele lange noten. En zeker is de vorm, die men zoo-doende aan het thema krijgt, zeer wel mogelijk. Maar toch geven we er ditmaal de voorkeur aan, te veronderstellen, dat die luwte in de thematische beweging juist aan het begin van den 4den kenongan ligt, en de noot waaronder de 3de kenongslag valt, gerekend moet worden v ij f kwarten lang te zijn. De Sâlâsche lezing heeft dat ook, (en al op drie éérdere plaatsen trouwens). En enkele andere, kenmerkende elementen komen dan buitendien opzelfde plaats te liggen in den Jogjâschen en in den Sâlâschen vorm van dien 4den kenongan. Een strikt vereischte is dit overigens niet. Tusschen de verschillende versies van P e n g r a w i t hebben we immers allerlei verschuivingen geconstateerd.

Daarna volgt blijkbaar de mérong in zijn gewijzigden vorm; d.w.z. met het slot dat tot de moenggah leidt. Men kan er mee beginnen d r i e kenongans gelijk te maken aan die van de Prima Volta. (De transscriptie heeft bij deze herhaling die vreemde omissie in den 3den niét). Bij het begin van den 4den, neme men weer die rust (of verlenging) ter waarde van vier kwarten aan. De slotnoot van de voorhelft der 4de kenongsnede is ditmaal niet pélog (a), doch, quasi een quint hooger, bem (e). Daar er vervolgens nog maar àcht noten over zijn voor het slot van den gongan, zal het noodig wezen de acht noten vóór de slotnoot, (incluis dus de laatste noot van de voorlaatste semi-kenongan), als halve-noten te rekenen. (De Sâlâsche vorm heeft daar overigens géén noten van een breeder type.)

Wanneer men vervolgens die eene noot bem (e), nâ den moenggah-gong laat vervallen, (het f.s. heeft daar géén verdubbelingscijfer staan), dan resten er precies nog 32 noten, die dus de post-moenggah zullen inhouden. In dat Jogjâsche f.s. is er niét de gewone overeenstemming tusschen het slot van de post- en van de prae-moenggah. In de Sâlâsche lezing wèl. Ook geeft het bedoelde boekje aan, dat in het tweede deel der gending het thema blijft bewegen in kwarten. Voor een Sâlâschen vorm is dat nog niet gezegd. Dat zouden b.v. wel allemaal halven kunnen worden.

Wat we nog opmerken wilden: aangezien in dit stuk de noot barang niet voorkomt, hebben we haar lijn, (i.c. de ònderste!), weggelaten.

IV. Het *Trappenschrift*, (zie blz. 133), heeft wezenlijk nogal te lijden gehad van de krasse compressie, die we het deden ondergaan, en ook doordat we het zijn veelvervigen rok hebben uitgetrokken. Wellicht was het dus onrechtvaardig, dit schrift al-te-gecompliceerd te schimpen; maar zijn origineele afmetingen bewarend zou men het weer wijdloopig, ruimteverslindend moeten noemen.

Wat de kleurigheid betreft, g r o e n waren in het gegeven fragment die twee vierkante hokjes aan het begin van de kendangan soewoeqan. B l a u w waren de nullen; die, in den notenbalk (voor de gewone tromstem), of er-onder (voor het finale getrommel), een bepaald tromgeluid aanduidden.

Met r o o d e nullen was een àndere tromslag aangeduid. (Dezen laatsten hebben we weergegeven door zwarte nullen, waarin een horizontaal streepje, den eersten door leege). De trompartijen blijven wederom ditmaal ongetransscribeerd. — R o o d waren voorts, (als reeds gezegd), al de kléine stippen, die geen slagen aanduiden, maar rusten of het verlengen van een noot; benevens de gróóte stip van den slag waaronder de G(ong), en de k(enong). Ook was het kruisteeken voor den vóórlaatsten ketoeqslag r o o d; aangezien die in een leegte, rust van den cantus firmus viel. Tenslotte waren r o o d (en dóórgetrokken) de lijnen, scheef of gebogen, die wij hebben doen stippelen. Deze vertoonen zich, (naar eerder gezegd), zoodra de cantus firmus achtsten heeft. Ook worden dan ter nadere aanduiding van bepáálde slagen cijfers met r o o d e inkt geschreven. We lieten op die plaatsen een letter r boven den balk zetten. Het zijn al de noten die op een z w a k k e achtste vallen.

Om dien lijnenwinkel niet nog onduidelijker te maken,

deden we het ruitenstelsel, dat ook bij deze schriftsoort overigens met nut kan worden toegepast, weglaten.

Het fragment, dat we weergeven, is het slot van de, zeer schoone, sabetan-geṇḍing G l e ṇ ḍ e n g. We hebben daar al vroeger over geschreven, en wel in het „P r o g r a m m a van het Congres...... 1 9 2 9 ...... van het J a v a - I n s t i t u u t". Wat we nog wilden zeggen en vergeten het niet, dat is: We hebben toen, na langdurige weifelingen weliswaar, — men zie aldaar p. 49-50, — het, op zichzelf inderdaad langzame, maar in Javaansche muziek zeer gebruikelijke, hoofdtempo met themakwarten ad 36 per minuut, t e n - o n r e c h t e nog d u b b e l z o o l a n g z a a m g e n o r m e e r d, de àchtsten op 36 in de minuut stellende. Dat beduidt naar alle waarschijnlijkheid, dat de sleṇṭemspeler, door wien we ons het thema lieten dicteeren, het (voor wederzijdsch gemak!), dubbel te langzaam heeft geslagen. Over deze mogelijkheid komen we nog wel te spreken bij een volgende gelegenheid. Maar, in-ieder-geval hebben we later bij praktische reproducties nooit anders gehoord dan kwarten ad 36 als grondslag. Van het gereproduceerde slot krijgt men echter heelemaal geen indruk van langzaamheid, daar men zich daarvan vooral het slotaccelerande met zijn enorme aanjakkering, culmineerende met kwarten ad wellicht 144, herinnert.

V: Zie hier dan, tenleste, het aardige, coquette *Kettingschrift*. Daar de schrijver geen pogingen heeft gedaan, aan den cantus firmus een trompartij of iets dgls. toe te voegen, is zijn notatie niet overbelast geraakt, en heeft ook de samenpersing best verdragen.

Wat het gekozen brokstuk, de beboekå plus den Isten gongan en nog de allereerste noten van den IIden der bekende (sléndro) geṇḍing G a m b i r S a w i t, betreft, niet geheel zeker zijn we van die halve-noten tegen het eind van het inleidinkje. Weliswaar hebben andere schriftelijke lezingen waarover we beschikken, daar-omtrent ook een dergelijke verflauwing der beweging, maar eigenlijk stond er ons iets van bij, dat die Kettingnotaties anders juist snellere noten, zeg achtsten, door stippeling van de verbindingslijnen aanduiden. We hebben daar echter geen voorbeelden van bij de hand. En het gebruikte m.s.-vel heeft ook de oempaq, die klaarblijkelijk uit halve-noten bestaan wil, met stippellijnen genoteerd. (En alle verbindingslijnen waren r o o d).

De met het woord „n g e l i q" gemerkte plaats geeft een typisch voorbeeld van het door dien technischen term aangeduide verschijnsel. Dat om-te-beginnen-blijven-hangen aan zoo'n gerekten hoogen toon is daarvoor kenmerkend. De kleine stippen, die men als we iets meer plaatsruimte gehad hadden, in het vervolg der notatie boven de meeste noten der eerste twee kenongan's dier IIde gongsnede zou zien staan, — welke gongan in het gegeven geval overigens geheel gelijk is aan den Isten, beduiden zoo veel als in Westersch muziekschrift de aanwijzing: 8va, hoewel deze hier niet voor den cantus firmus zelf gelden kan, daar die op éénoctavige instrumenten geslagen wordt. In andere gevallen kan bij „ngeliq" het thema ook wel in-principe een quint of een quart hooger worden gelegd, (dan wel een mengsel van beide intervallen), per exempel in de geṇḍing Tedjånåtå. (Vgl. ook „Omtrent tamboerijnen", Dj. XIII, op blz. 224).

[Javanese script] 4	[Javanese script]	keṭoeq 4	ḍáḍá djánggá
[Javanese script]	o-ɤ-o	napas	o-ɤ-o
[Javanese script]	[Javanese script]	lámbá	gangsal
	[Javanese script]		nem
	[Javanese script]		bem
[Javanese script] 2	[Javanese script]	kenong 2	djánggá
[Javanese script]	o-ɤ-o	napas	o-ɤ-o
[Javanese script]	[Javanese script]	ngrangkep	djánggá
[Javanese script]	[Javanese script]	napas	ḍáḍá
	[Javanese script]		bem
	[Javanese script]		djánggá
	[Javanese script]		ḍáḍá
[Javanese script] 1	[Javanese script]	keṭoeq 1	djánggá
	[Javanese script]		ḍáḍá
	[Javanese script]		gangsal
[Javanese script]	[Javanese script]	napas	nem
	[Javanese script]		nem
	[Javanese script]		gangsal
	[Javanese script]		ḍáḍá
	[Javanese script]		djánggá

G × × × (n)

Kendangan soewoegan 3

n3 G

G n1 n2 n3 G

ngeliq

UIT DE PERS.

HET TOONEEL EN DE DANS OP JAVA.

Men zou kunnen zeggen: In den beginne was de dans.

Want deze kunst is overal aan het drama voorafgegaan, en heeft zich zelfs gehandhaafd bij en schenkt voldoening aan volkeren, die alléén de danskunst als middel om zich te uiten hebben. Maar dit alles dreigt ons te ver te voeren; wij dienen ons te beperken tot Java. Mevr. *Carmen d'Aubreby* heeft ons daar vanavond over gesproken in een korte maar zeer interessante voordracht, en Mej. *Hélène Leibmann* heeft daar perfecte praktische - demonstraties van gegeven. Deze kunstenares is de eerste Europeesche, die het diploma voor de Javaansche danskunst heeft behaald. Ze werd in die kunst ingewijd door Prins *Tedjakoesoema*, een ouderen broer van den Sultan van Jogjakarta. De dans is namelijk op Java een kunst van aristocraten: blauwbloedige prinsen en prinsessen beoefenen haar en verleenen er den stempel van buitengemeene distinctie aan, dien zij draagt.

Deze dansen, bestaande uit kleine, zeer gestiliseerde passen, een wonderlijk expressief handenspel en bewegingen van hoofd en armen, altijd vol van een uiterst majestueuze kalmte; hebben het beschaafde en geraffineerde publiek snel veroverd. Er is in deze kunst niet de minste wulpschheid, geen enkel dubbelzinnig gebaar, geen houding die een anderen uitleg toelaat dan zeer verheven en zuivere gemoedsbewegingen. En zoo staat het vast, dat dezen avond allen, voor wie het Ex Oriente Lux een geloofsartikel is, elkander in den geest ontmoet hebben.

Door het prisma onzer persoonlijke indrukken uit Indo-China (ter gelegenheid van een muzikale onderzoekingsreis in opdracht van het Fransche gouvernement, die ons zes jaren heeft gekost), konden we de merkwaardige getrouwheid waarnemen van de weergave zooals mej. Leibmann ons die schonk. Het is wonderlijk, dat een Europeesche er dermate in geslaagd is, zich deze verfijnde vreemde kunst eigen te maken, die een zoo zuivere uiting geeft aan de psyche van het Maleische ras. Meer dan ooit waren de afwezigen te beklagen, die beroofd bleven van een zeldzaam en verrukkelijk schouwspel, dat ons verplaatste naar zeer verre; naar dien „gordel van smaragd" gelijk Multatuli Java noemt.

Mej. Leibmann werd door de authentieke dansmuziek begeleid, d.w.z. door gramofoonplaten van gamelan- (Javaansche orkest)muziek, die opgenomen zijn aan het Jogjasche hof, en die de bekoring van dit ongemeene schouwspel voltooiden.

G(aston) K(nosp) in de „Libre Belgique".
(Door „Djâwâ" verkort.)

DJÅWÅ

TIJDSCHRIFT VAN HET JAVA-INSTITUUT

ONDER REDACTIE VAN:

RADEN ARIA Professor Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, J. KATS, S. KOPERBERG en M. SOERIADIRADJA.

Aflevering 4, 5 en 6 **14de Jaargang**

INHOUD:

LIJST DER PLATEN.

Het Secretariaat van het Java-Instituut geeft bij deze kennis van de verplaatsing van zijn kantoor van Kweekschoollaan 5 naar

Museum Java-Instituut, Aloen-aloen Noord,
Telefoon Dk. 900.

Beleefd verzoek alle stukken voor het Java-Instituut, de Redactie en S. Koperberg bestemd, voortaan aan het nieuwe adres te willen zenden.

The Secretary of the Java Institute desires to announce that the administrative and editorial office of the Institute is removed from Kweekschoollaan 5 to

Museum Java-Instituut, Aloen-aloen Noord,
Phone Dk. 900.

It is requested that in future all correspondence be directed to the new address.

DE OUDHEDEN-COLLECTIE RESINK-WILKENS TE JOGJAKARTA

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Hoewel de in 1929 vervaardigde beschrijving der collectie van Javaansche oudheden, onderdeel der collectie van voorwerpen, betrekking hebbende op de Javaansche cultuur en verzameld door Mevrouw A. J. Resink-Wilkens, eigenlijk bestemd was voor eene publicatie in de verslagen van den Oudheidkundigen Dienst, maak ik dankbaar gebruik van de door het Java-Instituut gegeven gelegenheid haar in Djâwâ te publiceeren[1]). Immers, aan den eenen kant noopt de bezuiniging het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst de genoemde verslagen zoo sober mogelijk te maken en ontbreekt daar thans de plaats voor een dergelijke beschrijving, aan den anderen kant hoop ik echter door een publicatie in een blad, dat niet uitsluitend in handen van vakgeleerden komt, diegenen te bereiken, die in den huidigen tijd meer dan ooit in de gelegenheid zijn een verzameling aan te leggen van door de plattelandsbevolking te koop aangeboden voorwerpen van oudheidkundige waarde. Dit laatste bracht mij dan ook tevens tot het besluit de eigenlijke beschrijving vooraf te doen gaan door eenige opmerkingen van algemeenen aard en betrekking hebbende op wat alzoo voor een dergelijke verzameling in aanmerking komen kan, waarop gelet dient te worden, kortom datgene wat een verzamelaar dient te weten, wil hij zijn verzameling een zoo groot mogelijk nuttig effect doen sorteeren, en voorts de beschrijving te doen volgen door een klein, op de behandelde collectie betrekking hebbend glossarium.

Het nut van *particuliere verzamelingen* is veel grooter dan men gemeenlijk denkt. Het is ongetwijfeld waar, dat, theoretisch gesproken, alle oudheden het meest mogelijke nut voor de wetenschap zouden afwerpen, indien zij in één museum waren samengebracht, doch wij hebben nu eenmaal niet met de theorie, doch met de praktijk te maken. En deze laatste leert ons, dat zeer vele voorwerpen van oudheidkundige waarde in verkeerde handen terecht komen, hetzij bij diegenen onder de bevolking, die ze omsmelten, indien zij van waardevol materiaal vervaardigd zijn, hetzij bij would-be verzamelaars, die de voorwerpen het land willen uitsmokkelen, waarna zij eenigen tijd als étagère-voorwerp een droevig bestaan in Holland of elders in Europa leiden, om tenslotte te verdwijnen. In het gunstigste geval komen zij dan in een of andere grootere collectie van rariteiten terecht, waar men er niet goed weg mede weet en ze aan het wetenschappelijk onderzoek ontsnappen. Hoe meer particuliere verzamelingen nu echter hier te lande door blijvers, hetzij Javanen, hetzij Europeanen, worden aangelegd, hoe beter het is — mits de verzamelaars aan de oudheidkundigen de gelegenheid verschaffen hunne schatten te bestudeeren. Helaas is door ondeskundige behandeling van enkele vondsten bij sommige instanties van de Overheid wel eens de meening gewekt als zou het bezitten van dergelijke voorwerpen verboden en strafbaar zijn. Dit nu is geenszins het geval; wel natuurlijk het verduisteren daarvan d.w.z.

1) Zij zou een plaats gevonden hebben in de ook voor verzamelaars van belang zijnde serie „Oudheden in particulier bezit", gepubliceerd in het Oudheidkundige Verslag 1923 : 138 vlgg. (Museum Sriwedari, Sâlâ), 1926 : 61 vlgg. (coll. Dieduksman), 1929 : 284 vlg. (coll: van Dapperen).

het onttrekken aan de mogelijkheid van studie. Dergelijke gevallen bestonden gemeenlijk uit een rijke hoeveelheid „soesah", welke werd veroorzaakt, doordat men bij het Bestuur ter plaatse niet goed bekend was met de geldende voorschriften en waardoor de bezitter voor langen tijd van zijn bezit beroofd werd (somwijlen raakte het voorwerp zelfs verloren). Dit alles is echter een eenvoudige zaak, indien de bezitter een verzamelaar is, die er slechts prijs op kan stellen zijn bezittingen bij de wetenschappelijke onderzoekers bekend te weten — een bericht aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, liefst vergezeld van een goede fotografie, en de zaak is gezond. Blijkt het voorwerp van groote wetenschappelijke waarde te zijn, dan wordt om een gelegenheid ter bestudeering verzocht; slechts veronachtzaming door den bezitter, beschadiging of verlies ten gevolge hebbend, zou leiden tot onteigening. Doch zulks mag van een verzamelaar niet verondersteld worden en het moet al ver gaan alvorens men daartoe zou overgaan. Verboden is echter de uitvoer dier voorwerpen, tenzij daarvoor een licentie van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst wordt verkregen; zulk een licentie wordt uiteraard slechts gegeven als het voorwerp een zoogenaamd duplicaat is en er meerdere geheel gelijke exemplaren van bestaan. Is het een unicum, dan zal een ieder begrijpen, dat zulk een voorwerp in het land behoort te blijven. [1])

Zooals men ziet is dus de geheimzinnigheid, welke men nogal eens bij pseudo-verzamelaars aantreft, geheel overbodig; zij berust op een foutieve voorstelling van zaken.

Een tweede vraagstuk, dat voor vele verzamelaars onopgelost blijft, wordt gevormd door de vraag *wat als Javaansche oudheid te beschouwen is.* Deze vraag is minder gemakkelijk beantwoord; het eenig juiste antwoord kan slechts gegeven worden door een zorgvuldige bestudeering van de bestaande, betrouwbare collecties, als die van het Museum van het Koninklijk Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia en particuliere collecties als de collectie Resink-Wilkens te Jogjakarta, die van het Museum Radjâpoestâkâ te Soerakarta en enkele meer. Daarnaast kan echter de bestudeering van enkele publicaties in vele gevallen licht verschaffen. Voor de eigenlijke iconographie, d.w.z. de kennis der verschillende goden- en godinnenfiguren in beelden van steen of metaal, beschikken wij over de van afbeeldingen voorziene beschrijvingen der buddhistische bronzen uit het museum te Batavia (BBMB) door Dr. N. J. KROM in jaargang 1912 der Rapporten der Commissie voor Oudheidkundig Onderzoek (Batavia 1913), aangevuld in het Oudheidkundig Verslag 1913 en door die der buddhistische bronzen in het Rijksmuseum te Leiden (BBML) door Dr. A. G. TOBI, verschenen in jaargang 1930 van het Oudheidkundig Verslag (O.V.). Voorts is veel materiaal vervat in de beschrijving der oudheden van het museum te Soerakarta en der collectie-Dieduksman door Dr. F. D. K. BOSCH, in jaargang 1923 en 1926 derzelfde Ver-

1) Het zijn dan ook slechts zulke unica, welke in aanmerking komen om te worden ingeschreven in het register van monumenten; in dat geval is men gehouden goede zorgen te blijven dragen voor het monument en van voorgenomen wijzigingen van te voren kennis te geven aan het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst. De daarop betrekking hebbende bepalingen der Monumenten-ordonnantie (Staatsblad van Ned. Indië 1931 no. 238, afgedrukt in Djâwâ 1931 no. 3) gelden dan ook niet in eerste instantie voor de talrijke kleinere voorwerpen, welke gemeenlijk in particuliere collecties terecht komen; ten onrechte meent men wel dat *elk* voorwerp, dat wordt verzameld, in bedoeld register dient te worden ingeschreven — evenzeer ten onrechte als men wel meent, dat geen enkel voorwerp kan worden uitgevoerd. Boven hebben wij gezien dat het zelfs in de meeste gevallen mogelijk zal blijken te zijn zich een uitvoer-licentie te verwerven. Uiteraard ligt echter de beoordeeling van de wenschelijkheid of onwenschelijkheid van uitvoer niet bij den particulieren bezitter, doch bij de bevoegde autoriteit, dat wil zeggen bij de wetenschappelijke instantie. Tegen op onkunde berustende willekeur is men dus volslagen beveiligd.

slagen, enkele artikelen van de hand van Dr. N. J. KROM over particuliere collecties in Europa, verschenen in het tijdschrift Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, jaargangen I : 385 (Musée Guimet, Parijs), II : 369 (Museum Zwolle), III : 383 (Collectie Loudon) en II : 122 (Collectie Leeuwarden) en in het werkje van Dr. ROBERT VON HEINE GELDERN, getiteld „Alt Javanische Bronzen" (nl. uit het bezit van het museum te Weenen) en verschenen in Weenen 1925 (Stern). Voorts kan men afbeeldingen van oudheden vinden in de door het Java-Instituut uitgegeven „Cultuurgeschiedenis van Java in beeld" en komen dergelijke afbeeldingen over het algemeen ook voor in de jaargangen van de tijdschriften Djåwå, Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw, Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en natuurlijk in ruime mate in de reeds genoemde Oudheidkundige Rapporten en Oudheidkundige Verslagen van de Oudheidkundige Commissie, later van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indië. Alle werken op te noemen, waar men verspreid oudheden van Java ziet afgebeeld, zou ons hier natuurlijk te ver voeren; daarmede maakt men vroeg of laat wel kennis. [1])

Een derde punt is dat der *falsificaten*. Helaas is er geen verzamelobject op de wereld of het wordt nagemaakt; ook voor Java geldt dat. Doch gelukkig in veel mindere mate dan met andere oudheden het geval is. Slechts zelden vinden wij hier falsificaten, welke met de opzettelijke bedoeling zijn vervaardigd bekende oudheden na te bootsen en vervolgens in den handel gebracht te worden; de gevaarlijkste zijn eigenlijk min of meer bij toeval ontstaan. Dat zijn die beeldjes uit de voormalige collectie Dieduksman te Jogjakarta, welke door den eigenaar werden aangemaakt om zijn collectie aan te vullen en slechts door het na zijn dood ten verkoop brengen zijner collectie op de markt kwamen. De meesten daarvan zijn in musea terecht gekomen, al spoken er hier en daar nog wel enkele vrij rond. Over dergelijke falsificaten, doch voornamelijk over andere bronzen of koperen beeldjes, welke verzamelaars wel eens als Javaansche oudheden in handen gespeeld worden, doch dit niet zijn, heb ik in jaargang 1927 van het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap een van afbeeldingen vergezeld artikel gepubliceerd, terwijl Dr. F. D. K. BOSCH zich speciaal met de ontmaskering der collectie Dieduksman heeft beziggehouden in Oudheidkundig Verslag 1926, welke studie aangevuld kan worden door mijne opmerkingen in jaargang 1927 van hetzelfde Verslag en die van Dr. BERNET KEMPERS in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van 1933. [2]) Gesignaleerd zijn de vervalschingen en niet-oudheden dus terdege.

---

1) Zie voor collecties nog Bijdragen 1924 (STUTTERHEIM), Oudheidkundig Verslag 1927 (STUTTERHEIM), Ibidem 1930 (CRUCQ), Alterthümer aus dem ostindischen Archipel (MEYER, 1884), respectievelijk handelende over Javaansche oudheden in Europeesche musea, de collectie Dieduksman, de collectie Sawabe (Jogjakarta) en de collectie te Dresden (Zwinger). Daarnaast zijn talrijke verhandelingen over afzonderlijke exemplaren gepubliceerd, welke men in de verschillende publicaties van het Kon. Bataviaasch Genootschap, van het Kon. Instituut te 's Gravenhage en elders vinden kan. De lijst daarvan beslaat reeds eenige tientallen van nummers. Belangrijke nieuwe vondsten worden in het Oudheidkundig Verslag bekend gemaakt.

2) Het is onmogelijk in regels vast te leggen waaraan men falsificaten kan herkennen. Aanbevelenswaard is het om alle beeldjes, welke primitief aandoen en welker modelleering niet van groote technische vaardigheid getuigt, met wantrouwen te betrachten. Men loopt dan wel de kans enkele echte oudheden, doch van minder vaardige hand afkomstig, te missen, doch tevens ontloopt men het gevaar zijn verzameling met beeldjes op te sieren, welker makers nog in leven zijn. Vooral in de plaatsen Soerabaja en Jogjakarta bestaat een levendige handel in 20-eeuwsche oudheden, welke in de omgeving worden vervaardigd en het is alleen aan de volslagen onkunde van het publiek te danken, dat zulke producten nog aftrek vinden. In de omgeving van zeer veel door touristen bezochte oudheden zij men voorts voorzichtig met „pas opgegraven" beeldjes. Dit alles geldt voornamelijk bronsjes; met steenen beelden heeft tot nog toe naar mijn weten slechts Dieduksman geknoeid; afgezien van de in degelijk cement uitgevoerde „restauraties", welke bijvoorbeeld het zoogenaamde museum te Kĕḍiri tot een lachkabinet voor den vakkundige maken.

Met dat al ontbreekt ons nog een *Oudjavaansche Iconographie*, een werk, waarin men overzichtelijk en naar soorten gerangschikt de verschillende vormen kan vinden, welke de godenbeelden op Java konden hebben, en het zal nog wel eenigen tijd duren alvorens een dergelijk werk tot stand komen kan. Immers, nog steeds worden er beeldjes en beelden gevonden van een nog geheel onbekenden vorm en eigenaardigheden vertoonend, welke wij niet van elders kennen. Daarenboven zijn nog lang niet alle bestaande en in diverse verzamelingen opgenomen Oudjavaansche beelden en beeldjes beschreven of afgebeeld, zoodat het nog niet mogelijk is een overzicht te verkrijgen en het samenstellen van een dergelijke Iconographie een zeer langdurige studiereis langs de musea van Batavia, Leiden, Amsterdam, Parijs, Berlijn, Londen, Weenen, Dresden, Frankfurt, Essen, München, Stuttgart, Zwolle, Leeuwarden enz. zou eischen, om van de particuliere verzamelingen nog te zwijgen. Ieder verzamelaar op Java kan echter tot dit groote werk een steentje bijdragen door zijn verzameling bekend te stellen. Voorloopig moeten wij ons echter behelpen door vergelijkingen met oudheden uit andere gebieden, waar de Indische cultuur bestond of werd aangenomen, zooals in de eerste plaats Indië zelf, dan Tibet, China enz. Dat men met zulke vergelijkingen echter zeer voorzichtig moet zijn, spreekt vanzelf, daar maar al te vaak gebleken is, dat de opvattingen in de verschillende deelen der Buddhistische wereld aanmerkelijk verschilden. Dergelijke vergelijkingen worden ons mogelijk gemaakt door de publicaties van GRÜNWEDEL over Mythologie des Buddhismus in Tibet und der Mongolei, van GETTY over Gods and Goddesses of Northern Buddhism, FOUCHER over de Iconographie van Gandhāra en BERNET KEMPERS over de Nālandā-bronzen, terwijl de werken van GOPINATHA RAO over Hindu Iconography en KRISNASASTRI over South-Indian Images of Gods and Goddesses ons ook van vergelijkingsmateriaal voor het Brāhmaṇisme voorzien.

Een volgende kwestie is die der *conserveering*.

De tijd is gelukkig voorbij, dat beminnaars van Javaansche oudheden deze, voorzoover geschonden, van nieuwe neuzen, ooren, kronen, armen en beenen naar smaak voorzagen en hun schatten vervolgens met een behoorlijke laag teer besmeerden, teneinde de aldus gedaemoniseerde godheid ter opluistering (?) en bewaking van erf en huis op de treden van de voorgalerij te plaatsen. Ik heb dergelijke verzamelaars er altijd van verdacht hiermede eer magische doeleinden op het oog te hebben, (hoe geliefd zijn niet de onheil-afwerende Gaṇeça's en de rijkdom brengende Kuwera's !), dan aesthetische, laat staan wetenschappelijke winsten te beoogen. Wat de steenen beelden betreft, zoo is de zaak tamelijk eenvoudig: men maakt ze goed schoon en plaatst ze niet in den schaduw van boomen — waar ze spoedig bemost geraken.[1]) Planten, van hoe geringen omvang ook, zijn de grootste vijanden van oudheden en de verwoestingen door planten aan de monumenten toegebracht, zijn het duizendvoudige van die welke aardbevingen of bandjirs op hun geweten hebben. De worteltjes der fijnste mossen verweeren langzamerhand de oppervlakte der steenen, terwijl de wortels der grootere planten de muren uiteendrukken, met alle verwoestende gevolgen van dien. Dat alles gebeurt in stilte en ongemerkt, doch zonder onderbre-

1) De voor verreweg de meeste beelden gebruikte steensoort, de vulkanische hoornblende-andesiet der kali-keiën, is zeer poreus en verzamelt gemakkelijk water dat een voedingsbodem voor planten vormt door vermenging met het in scheuren, holten enz. aanwezige stof. Slechts enkele beelden zijn van tuf- of zandsteen, die natuurlijk nog sterker mosbegroeiing uitlokken.

king — wat het zooveel te gevaarlijker maakt. [1])

Bronzen voorwerpen vereischen echter heel wat meer zorg. In de eerste plaats het schoonmaken. Ontvangt men het voorwerp namelijk onmiddellijk nadat het is opgegraven, dan bevindt zich een korst van aarde en oxyde op het voorwerp, die alleen door koken met causticsoda geheel kan verwijderd worden. Daardoor komt men echter onmiddellijk in conflict met een der aesthetische eischen van verzamelaars. Door dit grondige reinigingsprocedé verdwijnt namelijk ook het patina, dat voor vele verzamelaars grootelijks tot de bekoring van een oud bronzen voorwerp bijdraagt en het nabootsen waarvan dan ook een der eerste punten op het programma van de leerschool der vervalschers uitmaakt. Dit patina, op Javaansche oudheden door den onregelmatigen vochtigheidsgraad van den bodem zelden zoo fijn en egaal over het voorwerp verdeeld als bij oudheden uit den klassieken tijd in Europa, kan verschillende kleuren hebben, van zwart, over zwartgroen, donkergroen, blauwgroen, hemelsblauw tot loodgrijs toe. Vernietigt men het nu door het voorwerp te grondig te reinigen dan vermindert men ongetwijfeld de verzamelwaarde van het voorwerp. Nu kent men in de laboratoria der Europeesche musea wel verschillende methoden om een voorwerp te reinigen zonder het patina te beschadigen, doch aangezien deze methoden slechts in een chemisch laboratorium kunnen toegepast worden en men daartoe over veel ervaring moet beschikken, kan ik den verzamelaar geen beteren raad geven dan het vuil, dat door reiniging met zuiver water niet verwijderd worden kan, rustig te laten zitten tot tijd en wijle een vakman zich met de reinigingstaak kan belasten. In ieder geval mag men nooit gaan krassen of schaven of wegkrabben — dit geeft onuitwischbare sporen in het patina, die slechts verdwijnen na een rigoreus reinigingsprocedé als boven beschreven, dus met verlies van alle patina. [2])

Is het voorwerp eenmaal schoongemaakt, dan eischt het verder weinig zorg; wenscht men het patina in den bestaanden toestand te behouden, dan is een geregeld afwisschen met een zachte, olie-achtige doek voldoende. Doet men dit niet, dan zal in een vochtig klimaat als het onze het patina zeer langzame wijzigingen ondergaan, wat men echter nauwelijks zal bemerken.

Voorts dan nog eenige opmerkingen inzake den *aard* der hier te lande gevonden oudheden en de *beteekenis*, die zij eenmaal gehad kunnen hebben.

In de eerste plaats de godenbeelden.

Betreft het steenen beelden, dan is het een zaak van het uiterste gewicht, zich op de hoogte te stellen van de plaats van herkomst, liefst zoo nauwkeurig mogelijk. Verreweg de meeste der zoogenaamde godenbeelden van steen zijn namelijk beelden van na hun dood vergoddelijkte vorsten en de plaats, waar zulk een beeld gevonden is, kan ons op het spoor brengen van hun naam, periode en andere bijzonderheden, die voor het historisch onderzoek van groot belang kunnen zijn. Bijna steeds hebben zulke beelden in een zoogenaamde tjaṇḍi gestaan, een monument in tempelvorm voor den overleden vorst, waar, in een diepe put, een deel van diens asch bewaard werd en waar zijn ziel zich kon incarneeren. [3]) Het wegslepen nu van dergelijke beelden van hun plaats, zonder nauwkeurige notitie der vindplaats, heeft aan het histo-

---

1) Tegen de oppervlakte-verweering door andere oorzaken is weinig te doen. Men zie hiervoor Oudheidkundig verslag 1930 : 120 vlgg.

2) Bij van oorkonden voorziene koperen of bronzen platen ontkomt men echter niet aan reiniging door koken met caustic-soda, aangezien anders het schrift nimmer geheel leesbaar wordt. Hier gelden echter de genoemde bezwaren inzake het verlies van het patina niet.

3) In enkele gevallen stonden zij slechts op een terras, beschermd door een op houten stijlen rustend dak.

risch onderzoek reeds te veel schade gedaan. [1])

Betreft het bronzen beeldjes, dan is kennis der vindplaats niet van zulk een prominent belang — historische bijzonderheden leeren wij daar dan gemeenlijk niet uit, doch wel stijlkundige, hetgeen echter belangrijk genoeg is. Dergelijke beeldjes hebben een bestemming gehad, welke ons niet nauwkeurig bekend is. Men veronderstelt wel dat zij op een huisaltaar vereerd werden, doch heeft eigenlijk weinig of geen goede gronden voor zulk een bewering. Op Bali vinden wij namelijk geen sporen van een dergelijke huis-vereering in beelden, wat toch het geval had geweest moeten zijn indien zij populair en verbreid geweest ware. Nu behooren de meeste der opgegraven beeldjes weliswaar tot het Buddhisme en dat bestaat op Bali nu eenmaal niet meer, doch er zijn ook Brāhmaṇistische beeldjes en het Brāhmaṇisme is op Bali nog steeds de nationale godsdienst. Hoe dit ook zij, waarschijnlijk is het in ieder geval, dat dergelijke beeldjes ook wel als amulet of geluksbrenger zullen hebben gediend — Chineesche berichten spreken van het gebruik van beeldjes bij de behandeling van ziekten, wat daar nauw mede samenhangt. Dat zij ook in tempels hebben gestaan, is als vrijwel zeker aan te nemen, al waren dat uiteraard meer de grootere stukken; de bekende tempelgroep van Tjaṇḍi Sèwoe bij Prambanan moet tientallen van bronzen beelden bevat hebben. Op Bali komen ook bronzen in tempels voor. Over het voorkomen dier beeldjes zal ik hier niet uitweiden; men vindt de meest voorkomende figuren in de boven aangehaalde iconographische studiën. [2]) Verreweg de meerderheid wordt gevormd door beeldjes van een of anderen Dhyāni-Buddha, dat wil zeggen een der in nirwāṇa-toestand vertoevende, in de hemelen verblijf houdende geestelijke Vaders der in verschillende perioden der wereldgeschiedenis optredende aardsche Buddha's. Het zijn vooral Akṣobhya, Wairocana en Amitābha, welke op Java populair schijnen geweest te zijn. Niet minder talrijk zijn de beeldjes van dien Heiland der stervelingen, Awalokiteçwara, die zich gedurende den tijd, verloopende tusschen het overlijden van den menschelijken Buddha Gautama of Çākyamuni en het als Buddha optreden van den in het verborgene zijn tijd afwachtenden Bodhisattwa Maitreya, bezig houdt met het lot der menschen (Dhyāni-Bodhisattwa). Hij is de beschermer tot wien men zich in zielenood richtte, doch ook wel in lijfelijken nood. „Ong maṇi padme Hung" was de spreuk, waardoor men hem bannen kon; Lokeçwara was zijn naam op het oude Java. Het is een Buddhistische vorm van Çiwa, die zijn herkomst in zijn attributen duidelijk uit laat komen. Vaak kenbaar aan een klein Amitābha-beeldje in zijn haartooi — Amitābha is de Dhyāni-Buddha, die hem uit een op de aarde neergezonden lichtstraal deed ontstaan — komt hij het meeste voor in menschelijken vorm (dus met slechts twee armen), waarvan een hand de padma houdt, de ander in een handhouding is aangebracht, die het verleenen van hulp symboliseert, de waramudrā. [3])

1) Beruchte stapelplaatsen van weggesleepte beelden, waarvan de herkomst niet meer na te gaan is, waren reeds in de vorige eeuw Pasoeroehan (vanwaar weer veel naar Holland ging of in particuliere collecties te Soerabaja terechtkwam), Kĕḍiri (ter opluistering van het bezoek van een Gouverneur-Generaal werden hier honderden beelden heengebracht) en Jogjakarta. Het versleepen dezer beelden is dubbel te betreuren, aangezien de beelden, welke het eerst werden geroofd, de fraaiste en grootste waren en dus de portretten der belangrijkste vorsten moeten geweest zijn.

2) Een enkel woord over de wijze van vervaardigen; men boetseerde het beeldje in was, sloot dit model in een zachte klei-massa, die verharde en waaruit men door verwarming de was liet wegloopen. In den klei-vorm was dan het negatief aanwezig, dat met brons of ander metaal werd volgegoten. Het is dus de zoogenaamde cire-perdue-methode. Aan de techniek van het was-modelé kan men vaak zien of het beeldje echt is; die der latere gieters schiet gemeenlijk te kort in details van gelaat enz.

3) Dhyāni-Buddha's zijn bijna steeds als monnik uitgebeeld, dus in monnikspij en zonder ornaat; Dhyāni-Bodhisattwa's echter vertoonen steeds een rijk ornaat. Zie glossarium sub voce ornaat.

De verdere kennismaking met de op Java gevonden godenbeeldjes aan de genoemde auteurs overlatende, wil ik hier nog een enkel woord laten volgen over de overige voorwerpen van brons, welke Java's bodem ons uit het verleden bewaard heeft.

Een groot deel daarvan behoort tot de utensilia der officieerende priesters, in de eerste plaats de groote ronde bladen, al of niet versierd, waarop de ghaṇṭā of schel, een wierookvat, de wajra of bliksemsymbool, de çangkha (turbinella-schelp), en diverse wijwatervaten een plaats vonden; ook de bekende zodiakbekers, welker jaartallen geen vertrouwen genieten, daar zij nog steeds naar oude modellen nagegoten worden, behooren hiertoe. Het gebruik van een en ander kan men op Bali nog aantreffen en wordt in DE KAT ANGELINO's werk over de Moedra's van Bali gevonden. Groote hangklokken hebben in tempels, kloosters of kluizenarijen gehangen, waarschijnlijk om door een slag op het metaal de godheid op te roepen. Niet onwaarschijnlijk is dat ook het doel der bronzen kĕṇṭongans geweest, gehinduïseerde uitgaven dus der inheemsche signaalblokken. Daarnaast vinden wij echter ook een groote hoeveelheid bellen, schellen en klokken, welke eenmaal door dieren werden gedragen, in den trant der huidige koperen koeklokken. Het groot aantal spiegels (meestal van hun handvat losgeraakt, waarop zij gesoldeerd waren) doet, vooral om hun zwaarte en de erin gegrifte spreuken of woorden, vermoeden dat ook zij een rol speelden in het ritueel. Dit vermoeden wordt bevestigd door een oorkonde op steen, waarin een tempelinventaris wordt opgesomd en waarin de spiegel dan ook niet ontbreekt. Welke rol zij speelden is echter onbekend.

Hetzelfde geldt voor de talrijke lampen, die weliswaar natuurlijk voor verlichting hebben gediend, doch waarvan het onzeker is waar en wanneer dit plaats had.

Puzzles worden ons ook voorgelegd door de ringen van goud, welker inscripties in spiegelschrift een gebruik als zegelring veronderstellen doen, doch de inhoud van welke inscripties meerendeels duister is; dit geldt ook voor die der opschriften op spiegelhandgrepen. Ook onder de overige lijfsieraden zijn er nog voldoende, welke niet bevredigend verklaard konden worden, o.a. de als oor- of neusringen bekend staande, soms prachtig en rijk bewerkte ringen met een uiterst smalle gleuf, welke onmogelijk kan gediend hebben voor bevestiging aan genoemde lichaamsdeelen.

Doch laten wij het hierbij laten; het is niet mijn bedoeling een overzicht te geven van alle soorten van voorwerpen, welke men in de bestaande collecties kan vinden, doch eer om aan te toonen, dat er nog zeer veel werk te verrichten valt, waartoe het aanleggen van kleinere particuliere collecties ongetwijfeld kan medewerken. Zelf kan ieder verzamelaar in de bestaande catalogi van het Bataviasche en het Leidsche museum het materiaal voor een voorloopige studie vinden.[1])

Omtrent de *aesthetische waarde* der Oudjavaansche bronzen of andere voorwerpen, welke men in verzamelingen aantreffen kan, is het moeilijk opmerkingen te maken zonder in subjectieve meeningsuitingen te vervallen. Het is een van psychologische zijde herhaaldelijk

---

1) Catalogus der Archaeologische Verzameling enz. (te Batavia) door W. P. GROENEVELDT (1887). Een latere catalogus is niet verschenen, doch wel zijn alle verdere aanwinsten gepubliceerd in de serie Notulen der Directie-vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Voor Leiden zie: Dr. H. H. JUYNBOLL, Catalogus van 's Rijks Ethnographisch Museum. Deel V. 1909. Het spreekt vanzelf dat bij de snelle vorderingen der archaeologische wetenschap in de laatste decennia beide catalogi in sommige opzichten verouderd zijn. Zie voorts nog den Gids in het Volkenkundig Museum (Koloniaal Instituut, Amsterdam), deel IV en den Korten Gids voor de Archaeologische verzameling van het museum te Batavia. Ten slotte nog het werk van Dr. N. J. KROM over de bronzen van het Bataviasche museum in de serie Ars Asiatica (VAN OEST, Brussel) en KARL WITH, Java (Folkwang).

aangevallen standpunt, dat er absolute schoonheidsnormen te vinden zouden zijn, volgens welke men met zekerheid zou kunnen vaststellen of een voorwerp aan de eischen der aesthetica voldoet. De positieve toon, welke onder invloed der tachtiger-beweging aangeslagen werd en die trachtte aan een gevoelsoordeel het karakter van een vasten norm te verschaffen, heeft veel van haar kracht verloren en wordt vaak genoeg overstemd door andere meeningen. Er is zelfs in den laatsten tijd een neiging waar te nemen om van algemeene normen terug te keeren tot normen voor kleinere groepen, die hetzij door nationaliteit, hetzij door opvoeding in gevoelens en opvattingen overeenstemmen. Niettemin hebben de van Indische zijde ondernomen pogingen om de schoonheidsnormen der Aziatische kunst erkenning te doen vinden, dit goede uitgewerkt, dat men onder andersvoelenden het bestaan van Indische schoonheidsnormen aannam, al kon men die daar dan ook zelf niet aanvoelen. Tevoren placht men zijn persoonlijke normen voor de absoluut juiste aan te zien. Hierdoor was al veel gewonnen en niet alleen op het gebied van de beeldende kunsten. Neemt men nu echter al aan dat het aanvoelen van zulke normen voor een groot deel beheerscht wordt door afstamming en opvoeding, dan neemt dat nog niet weg, dat de kunstvaardigheid, waarmede de voorwerpen tot stand zijn gekomen, door een ieder geconstateerd kan worden, indien men zich tenminste de moeite getroost zich van de geldende eischen op de hoogte te stellen. Indien deze kunstvaardigheid zich nu bovendien paart aan een gevoel voor natuurlijke verhoudingen, evenwicht e.d., dan zal de niet Indisch voelende beschouwer de hem vreemd voorkomende en daardoor storende elementen als noodzakelijk willen aanvaarden en zal hij zooal niet het specifiek-Indische, dan toch het algemeen menschelijke kunnen waardeeren. In dit opzicht maken de Javaansche beeldhouwers het hem niet moeilijk — de voortreffelijkheid van vele werkstukken als zoodanig en de gevoelige harmonieën, door het spel van lijnen en vlakken verkregen, verschaffen hem een onuitputtelijke bron van genot. Hierin werden zij door de traditie van hun kunsten geholpen, een traditie, welke de vaste steunpunten bood, welke den waarachtigen kunstenaar tot springplank voor zijn geest dienden, den stumper voor mislukkingen bewaarden; een zorgvuldige bestudeering der bestaande collecties zal aantoonen dat er ook stumpers waren onder hen, die zich Javaansche kunstenaars noemden.

Toch moet men er zich voor hoeden aan de traditie een te groote beteekenis te hechten en te meenen, dat de Oudjavaansche kunst niets was dan een slaafsche navolging van het overgeleverd model. Diezelfde fout wordt heden ten dage nog steeds gemaakt door hen, die de Balische kunst verstard noemen. Zij, die deze kunst van dichtbij gadesloegen, weten echter hoe levend zij is. Zoo ook de Oudjavaansche kunst. Ontstellend zijn de verschillen tusschen werkstukken uit dezelfde periode, ja uit denzelfden tijd — in werkelijkheid zijn er onder de duizenden van werkstukken, welke op het eerste gezicht elkaar zoozeer gelijken, dat men van een schablonenkunst zou willen spreken, niet twee stukken volkomen aan elkaar gelijk. Er is tusschen hen een even-groot verschil als tusschen de werkstukken, die de middeleeuwsche ateliers in Europa verlieten en die toch allemaal apostelen en duivelen en madonna's vertoonden, naar vaste regelen getooid en gekleurd. Voor den leek is de gang tusschen de reeksen van zulke stukken, zooals zij in musea hangen, geestdoodend en slaapverwekkend — de kenner komt niet verder dan het tweede stuk en geniet van de verschillen temeer naar de mate de traditie gebondener is. Hetzelfde met de Oudjavaansche kunst; men vangt aan een menigte van gelijke en gelijkvormige za-

ken te zien, welker eentonigheid vaak genoeg den lust beneemt tot verdere studie, doch men eindigt met een steeds toenemende bewondering te gevoelen voor de eindelooze rijkdom aan ideeën, welke uit deze schijnbare eentonigheid spreekt. En het zijn dergelijke raffinementen, welke nog heden ten dage den Javaan in zijn kunst behagen doen scheppen — voor hem zijn twee wajangpoppen, van verschillende streken van Java afkomstig, hoewel in leekenoogen mechanische copieën van elkaar, boden uit twee gansch verschillende werelden.

Ten slotte nog een enkel woord over den *stijl*. Het spreekt vanzelf, dat de stijl, waarin de bronzen en andere voorwerpen zijn vervaardigd, teruggaat op Indische voorbeelden, zij het dan ook, dat zich schijnbaar zeer spoedig een eigen karakter heeft ontwikkeld, dat in meerdere of mindere mate van den Indischen stijl verschilde. Nu is het nog niet gelukt om met zekerheid den stijl in Indië aan te wijzen, welke het eerst op Java nagevolgd werd — wel weten wij, dat in den loop der eeuwen verschillende godsdienstige centra in Indië, waaronder in de eerste plaats de kloosterstad Nālandā aan den Ganges, door pelgrimages van Javaansche monniken of op andere wijze een grooten al dan niet plaatselijken invloed moeten hebben uitgeoefend. Dit hier na te gaan zou ons te ver voeren; ik verwijs den belangstellenden lezer naar het onlangs verschenen werk van Dr. BERNET KEMPERS over de Nālandābronzen, waar de daaraan vastzittende problemen voor een deel worden behandeld en opgelost.

* * *

Alvorens nu tot mijn eigenlijke doel over te gaan, namelijk het beschrijven der collectie Resink-Wilkens, mogen hier nog enkele regelen van meer algemeenen inhoud over deze collectie volgen.[1] De collectie is bijeengebracht in de laatste 25 jaren, voornamelijk nadat de heer J. KNEBEL, in leven lid der Oudheidkundige Commissie, op een zijner dienstreizen de toen reeds bestaande kleine collectie van Mevrouw Resink-Wilkens bezichtigde en de bezitster aanspoorde op den ingeslagen weg voort te gaan. Dat was omstreeks 1906. Door aankoopen werd deze kern der collectie, in de omgeving van Bârâboeḍoer verworven, allengs vergroot, op een enkele uitzondering na uitsluitend met voorwerpen uit Midden-Java afkomstig. De omgeving van Bârâboeḍoer, van den Soembing en den Sĕṇḍârâ, de Prambanan-streek, Sârâgĕḍoeg, het Wânâsarische, het Zuid-Jogjasche, Boeloes, Gĕdjajan, Ngĕmplak, Tjĕbongan, ziedaar de voornaamste plaatsen, waarvandaan oudheden werden verworven. Aangezien het der bezitster der collectie echter niet te doen was om een collectie aan te leggen, welke een zoo hoog mogelijke verzamelwaarde vertegenwoordigde, doch zij zich ten doel stelde door het verzamelen van Oudjavaansche gebruiksvoorwerpen een voorbeeld te stellen voor de huidige Javaansche koper- en zilversmeden en aldus het toenemende verval der Javaansche nijverheidskunsten tegen te gaan, vinden wij een groot aantal gebruiksvoorwerpen in de collectie, welke herhaaldelijk tot het nastreven van het beoogde doel hebben medegewerkt, zoowel in tentoonstellingen als in publicaties. De collectie vormt dan ook slechts een onderdeel eener grootere

1) Enkele voorwerpen uit de collectie zijn vanwege den Oudheidkundigen Dienst gefotografeerd. Het zijn de volgende:
No. A 6 (O.D. 9165), A 7 (2198), A 10 (6499), A 14 (2199, 2200, 2201, 6495, 6496, 6506, 6507), A15 (6497, 6498), A 20 (6495, 6496), A 24 (serie A 509, 510), A 26 (5473, 5474, 5475), A 27 (6499), A 29 (2206, serie A 513, 514), A 31 (6367, 6368, 6369), C1 (2208, 6500, 6501), C 2 (6502), C 6 (2202 — de rechter kinnara-lamp is niet meer in de collectie aanwezig), C 53 (2203, 6509, 6510), C 54 (2203, 6511, 6512), C 60 (serie A 518), C 63 (serie A 516), C 64 (serie A 517), C 79 (6499), C 80 (2205), C 81 (6505), C 95 (6504), C 127 (2204), C 223 (afgietsel, 3793), C 227 (6503). Voorts zijn enkele, sindsdien uit de collectie genomen falsificaten gefotografeerd op de no's 2207, 9166 en serie A 511. Foto 6508 geeft een in wajrâsana zittenden bodhisattwa van chineeschen herkomst. De collectie wordt vermeld in O. R. 1915 (Inventaris) no. 1189.

collectie, betrekking hebbende op de Javaansche kunstnijverheid.

Zooals de collectie zich thans in de woning der bezitster bevindt, is zij een uitstekend staal van wat de Middenjavaansche kunstenaars uit de periode van ± 800 — ± 1000 A.D. vermochten. De bijzondere aandacht moge gevestigd worden op no. A 15, een Wasudhārā van buitengewone aesthetische kwaliteiten, welke dan ook niet naliet op de tentoonstelling van Indische Kunst, in 1922 in 's Gravenhage gehouden — het stuk was met enkele andere stukken uit de collectie daar tentoongesteld — de algemeene bewondering gaande te maken.[1]) Niet veel minder interessant echter is no. A 6, een zeer zeldzame trits van Awalokiteçwara met diens beide Tārā's, de zoogenaamde Witte en Groene Tārā; zooals men weet golden vooral gekroonde personen vaak als incarnaties dezer godinnen en was de Tibetaansche koning Srong-btsan-sgam-po, de eerste die het Buddhisme in Tibet invoerde, met zijn beide gemalinnen zulk een incarnatie. Waar deze koning in de 7e eeuw leefde is het niet onmogelijk dat deze opvatting in den Hindoejavaanschen tijd ook op Java bestond en wij in dergelijke tritsen dus historische personen dienen te zien.[2]) Bijzonderheden van zuiver iconographischen aard worden verder opgeleverd door de no.'s A 2, een menschelijke Buddha op een troon met juweel-potten, A 9, een jeugdvorm van Wajrapāṇi, A 18, een jeugdvorm van Kuwera voorstellend en A 16 en A 17, misschien afwijkende vormen van Cundā verschaffend.

Voorts vestig ik de aandacht op no. A 29, een pronkstukje van edelsmeedkunst, uit de collectie overgegaan in het museum der Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst te Amsterdam; wat de voorstelling beteekent, is nog een raadsel, doch het beschouwen van het stuk een nimmer ophoudend genot.

Een ander pronkstuk der collectie is de driedeelige lamp, no. C 1; op de reliefs van Baraboeḍoer komen dergelijke drievoudige lotuslampen voor, doch het is waarschijnlijk dat zij daar gediend hebben als wierookbranders — te oordeelen althans naar de geweldige rookpluim, welke daar uit de lotussen oprijst. Het exemplaar der collectie Resink-Wilkens is echter ongetwijfeld een lamp geweest.[3])

Doch de bezichtigers der collectie zullen ook onder de overige voorwerpen nog menig stuk ontdekken, dat hun hetzij om wetenschappelijk-iconographische redenen, hetzij op aesthetische gronden groot belang zal inboezemen. In noten bij de beschrijving heb ik zooveel mogelijk op een en ander gewezen. Voor hen, die nog een vreemdeling zijn op het gebied der Oudjavaansche kunst, volgt aan het einde van dit artikel een klein glossarium, waarin de in de beschrijving voorkomende vreemde termen zijn opgenomen en verklaard.[4])

---

1) Zie Catalogus der tentoonstelling van Indische beeldhouwkunst, 's Gravenhage 1922 (Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst). Zie ook: Publicaties van de Ver. van Vrienden der Az. Kunst, deel II, plaat XVI. Het beeldje werd wel aangezien voor een uitbeelding van de Javaansche Dèwi Sri, hetgeen in zooverre juist is, dat deze figuur, hoewel oorspronkelijk slechts de onpersoonlijke levenskracht der rijst vormende, onder invloed van het Hinduïsme vorm moet verkregen hebben en vereenzelvigd werd met verschillende godheden uit het Brāhmaṇistische zoowel als het Buddhistische pantheon, waarvan Wasudhārā er een was. Ik kom in een noot bij de beschrijving van het beeldje op een en ander terug.

2) Dit geldt in het bijzonder voor de kolossale Tārā, welke eenmaal in tjaṇḍi Kalasan moet hebben getroond — van een der vorstinnen in de Middenjavaansche periode moet de naam dan ook Tārā hebben geluid, blijkens een in Nālandā (Bengalen) gevonden oorkonde. Het is wel merkwaardig dat op Java mèt het verschijnen van zulk een Tārā het Mahāyāna-Buddhisme optreedt, parallel aan wat in Tibet geschiedde.

3) Het motief komt ook in een der bijtempeltjes van tjaṇḍi Sèwoe voor, waar de lotussen nissen voor metalen beelden dragen.

4) Voor hen, die de collectie wenschen te bezichtigen, volge hier de mededeeling, dat dit gratis na aanvrage bij de eigenaresse (Gondokoesoeman, Jogjakarta) kan geschieden. Daarbij wordt den bezoekers de gelegenheid gegeven iets bij te dragen tot de stichting „Steunfonds Darmo Sedjati", ten behoeve der vereenigingen Krido BeksoWiromo (Javaansche dans- en muziekschool), Wanito Oetomo (Javaansche vrouwenvereeniging ter bevordering van inheemsche huisvlijt), Mardi Goeno (Vereeniging tot bevordering van Javaansche kunst, dans, muziek en tooneelspel), Habirando (dalang-cursus) en Among Krido (Vereeniging tot bevordering van handenarbeid).

Figuur 1. Staande Buddha (Çākyamuni ?).
Voetstuk modern. Brons. (*A 1*)

Figuur 2. Zittende Buddha (Çākyamuni
of Akṣobhya). *Brons.* (*A 2*)

Figuur 3. Zittende Buddha (Wairocana).
Brons. (*A 3*)

Figuur 4. Awalokiteçwara *met de beide* Tārā's. *Brons.* (*A* 6)

Figuur 5. Padmapāṇi. *Verguld brons.* (A 7)

Figuur 6. Mañjuçrī. *Brons.* (A 10)

Figuur 7. Sīta-tārā. *Brons.* (A 14)

Figuur 8. Wasudhārā. *Brons.* (*A 15*)

Figuur 9. Kuwera. *Brons.* (*A* 20)

Figuur 10. Gaṇeça. *Brons.* (*A* 27)

Figuur 11. Lamp. Brons. (C 1)

Figuur 12. Kinnarī-lamp. *Brons.* (*C 6*)

Figuur 13. Talam (C *15*) *met* ghaṇṭā (*C 53, schepper* (C *105*), *wierookbrander* (C *76*), *wijwaterkommen* (*C 88, C 77*). *Brons*

Figuur 14. Wijwatervat. Brons. (C 81)

BESCHRIJVING DER OUDHEDEN UIT DE COLLECTIE RESINK-WILKENS.

A. *Beelden van metaal* [1].

A 1. Buddha, staande, 2-armig, beide handen in een op de witarka-mudrā gelijkende houding vooruitgestoken, de monnikspij beide schouders bedekkende, geen ūrṇā, lange ooren, overblijfselen van een ringvormige, met een rechthoekig kruis versierde prabhāmaṇḍala achter het hoofd. Geen lotuskussen [2], neus iets beschadigd. Brons met zwartgroene patina. Hoog 25 cm. Van Wanoedjājā[3]) (Çākyamuni ?) FIGUUR 1.

A 2. Buddha, in sub-actieve houding zittende op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Dit voetstuk is versierd met 3 staande juweel-potten (?) aan de voorzijde en 2 aan elk der zijkanten, terwijl het achterstuk van den troon aan den voet der stijlen wederom een dergelijke pot vertoont. Dit achterstuk is versierd en heeft makara's aan de uiteinden van den dwarsbalk, benevens een ovalen prabhāmaṇḍala en een chattra, die met een ratna is bekroond. Het beeld is 2-armig, de rechterhand in bhūmisparçamudrā, de linkerhand in den schoot liggend, de toppen van duim en wijsvinger bij elkaar brengend. Van de monnikspij ligt een slip over den linkerschouder; voorts lange ooren, uṣṇīṣa, gouden ūrṇā, open oogen. Het magisch depôt (plaatjes van edele metalen met mystieke syllaben enz.) is nog ter plaatse aanwezig. Brons met loodgrijs patina. Hoog 12 cm., beeld 5 cm. Herkomst onbekend [4]). (Çākyamuni of Akṣobhya). FIGUUR 2.

A 3. Buddha, in wajrāsana zittende op een rond lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk met kroonlijst en à jour bewerkte zijden ligt. De troon heeft een achterstuk van ovalen, van onderen in makara's uitloopenden vorm en is voorzien van een chattra, die een langgerekte, op een lingga gelijkende ratna heeft [5]). Afzonderlijke prabhāmaṇḍala, 2-armig, de handen elkaar omsluitend (rechter- over linkerhand) in zoogenaamde dhwaja-mudrā. Van de monnikspij hangt een slip over den linkerschouder. Lange ooren, ratna-vormige uṣṇīṣa, ūrṇā. Brons met groen patina. Hoog 17.5 cm., beeld 7 cm. Uit de omgeving van Pioengan (Wânâsari) [6]). (Wairocana). FIGUUR 3.

---

1) Zooals men weet is de samenstelling van het gemeenlijk met „brons" aangeduide metaal niet constant en onbekend. Daar het niet aanging elk voorwerp te laten analyseeren, heb ik overal, waar de slijtvlakken niet de bekende geelkoperkleur vertoonden, het metaal als brons aangeduid. Zie nog BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 12 vlg.

2) De uitdrukking „dubbel lotuskussen", welke men in vele catalogi aantreft, is eigenlijk niet correct, aangezien er niet van twee lotusbloemen sprake is, doch van slechts één, waarvan een reeks van bloembladeren naar buiten is omgebogen. Boven de andere, opgerichte reeks bloembladeren vindt men steeds de uitstekende zaadbodem met de bekende veelhoekige zaaddeksels.

3) Ik houd dit beeldje voor een uitbeelding van een menschelijken (mānuṣi-) buddha, hetzij Çākyamuni in een bepaalden vorm, hetzij een zijner voorgangers. Zie KROM B(uddhistische) B(ronzen) M(useum) B(atavia) 16, TOBI BBML(eiden) 172. Voor de buddha's zie nog BERNET KEMPERS Nālandābronzen 17 vlgg.

4) De bhūmisparça-mudrā is kenmerkend voor Akṣobhya (dan wel Çākyamuni op het oogenblik der bodhi), doch wordt dan steeds vergezeld door de andere hand in dhyāni-mudrā. Hier vertoont deze echter een lichte afwijking, door, hoewel met den rug in den schoot liggend, duim en wijsvinger tegen elkaar te brengen. Dit behoeft echter niet uit te sluiten dat wij hier een Akṣobhya voor ons zouden hebben, zij het dan met een lichte afwijking, waarvan de beteekenis ons vooralsnog ontgaat. Vreemder zijn echter de zgn. juweelpotten. Deze zijn namelijk zeer slecht met Çākyamuni of Akṣobhya te vereenigen. Hèt attribuut van den laatste is de wajra; zijn dhyāni-bodhisattwa heet Wajrapāṇi en hijzelf heet in sambhogakāya Wajrasattwa. Daarenboven heet de troon van den aardschen Buddha, waarop hij tot het vinden van zijn leer geraakte, wajrāsana, „diamanten troon" of „bliksem-troon". Kunnen de juweel-potten dan wajra's zijn? Hiertegen pleit het afwezig zijn van de onderste rij tanden — tegen juweelpotten pleit echter ook iets, namelijk de afwezigheid van een deksel. Kan het dan ook zijn, dat onze juweel-potten een (eenigszins onduidelijke) voorstelling van wajra's bedoelen te zijn, dan dienen wij dit beeldje als Çākyamuni *op het oogenblik van de bodhi* op te vatten; kunnen hier de open oogen op slaan? Merken wij nog op, dat verwisseling van troon en beeldje (de eerste b.v. van een Kuwera) onmogelijk is, aangezien beeld en troon uit een stuk zijn gegoten en het magische depôt nog aanwezig is.
Zie nog KROM BBMB 3, TOBI BBML 162, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 23.

5) De vergelijking van dezen troon met dien van no. A 2 is interessant. Men kan namelijk duidelijk opmerken, dat de makara's van no. A 3 eigenlijk ter hoogte van de schouders van het beeldje hadden dienen te zitten en dus de gebruikelijke makara's van de dwarsbalk hadden dienen te zijn. Men heeft ze echter belangrijk laten zakken doch tevens de oorspronkelijke prabhāmaṇḍala tot een achterstuk vergroot. Hierdoor verloor de figuur echter haar prabhāmaṇḍala, weshalve men een nieuwe, nu onversierde, heeft aangebracht. Onder de makara's kan men in de schematisch aangebrachte profileering nog duidelijk de profielen van het oorspronkelijke achterstuk herkennen. Een en ander, zooals ook de hooge ratna op de chattra en de sterke verstyleering der makara's, kan ons beeldje A 3 tot een vrij laat product stempelen. De herkomst uit het Zuidergebergte, waar vele oostjavaansche oudheden gevonden zijn, wijst in dezelfde richting.

6) Dit beeldje stelt mijns inziens Wairocana voor, in het Oudjavaansch Werocana geheeten. De dhwaja- (of wajra-) mudrā komt aan dezen buddha toe, getuigt echter reeds van een tantrischen inslag. KROM BBMB 6, TOBI BBML 164.

A 4. Buddha, in wajrāsana zittende op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Aan den rug sporen van de bevestiging van een prabhāmaṇḍala. Rechterhand in wara-mudrā, linkerhand afgebroken. Ratna-vormige uṣṇīṣa. Brons met zwart patina. Hoog 8 cm. Herkomst onbekend [1]). (Ratnasambhawa).

A 5. Buddha, zittende, lotuskussen afgebroken, beenen afgebroken, rechterarm afgebroken, handhouding linkerarm onherkenbaar, geen ūrṇā, ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. Brons met grijsbruin patina. Hoog 6.5 cm. Herkomst onbekend. (Naam onbekend).

A 6. Maṇḍala, bestaande uit een staanden *bodhisattwa* en twee rechts en links van dezen gezeten tārā's, tezamen op een langwerpig rechthoekig, van voet en kroonlijst voorzien voetstuk, in het midden een voorsprong vertoonende. (FIGUUR 4) De figuren zijn:

a. Bodhisattwa, staande op een rond lotuskussen, puntig toeloopende, ovale prabhāmaṇḍala achter het hoofd, 4-armig: rechts-voor in waramudrā, links-voor een padma houdende, waarvan de steel uit het lotuskussen ontspruit, rechts-achter een akṣamālā en links-achter een paar lontarbladeren (pustaka) houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband om het bovenlijf, kain met patroon, bestaande uit een cirkel, waaromheen een uit kleine cirkels bestaande grootere cirkel, hoog opgemaakte asceten-haartooi, waarin een Amitābha-beeldje is aangebracht en die in een ratna eindigt, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen, lotus-oorhangers, afhangende haartressen, ūrṇā van zilver, oogwit van zilver. Brons. Hoog 15 cm (met lotuskussen), beeld 12 cm. Herkomst onbekend.[2]) (Awalokiteçwara).

b. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, prabhāmaṇḍala als bij a., 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een utpala houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta, hoog opgemaakte haartooi, met ratna bekroond, lotus-rozet aan de voorzijden en spiraal-ornament (haarvlecht?) aan de zijkanten, lotus-oorhangers, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen, ūrṇā van zilver, oogwit van zilver. Brons. Hoog 9 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend[3]). (Çyāma-tārā).

c. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, prabhāmaṇḍala als bij a., 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een padma houdende. Vóór in den haartooi een juweel op een bloem, overigens gelijk aan die van b. Ornaat als b., doch priesterband in de plaats van vrouwen-upawīta. Iets grooter dan b. Brons. Hoog 9.3 cm., beeld 7.3 cm. Herkomst onbekend [4]). (Sita-tārā).

---

1) KROM BBMB 11, TOBI BBML 169.

2) De attributen wijzen uit, dat hier Awalokiteçwara in Padmapāṇi-vorm is bedoeld. KROM BBMB 27, TOBI BBML 179.

3) Bij Padmapāṇi verwachten wij de twee tārā's, de groene en witte. De keuze is niet moeilijk, daar de eerstgenoemde, Çyāma-tārā, steeds wara-mudrā en utpala heeft, zoodat wij daarmede onze figuur hebben geïdentificeerd. De opmerkingen bij KROM BBMB 66 gelden in ons geval niet, aangezien de aanwezigheid van den Padmapāṇi allen twijfel uitsluit. TOBI BBML 149, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 40.

4) Naast de figuur van het vorige nummer verwachten wij Sita-tārā, de witte. De attributen komen overeen: waramudrā en padma. Slechts dienen wij nog een oogenblik onze aandacht te schenken aan het voorwerp in den haartooi, door sommigen voor een stūpa aangezien. Bij nauwkeurige beschouwing bleek mij deze stūpa te bestaan uit een op een lotuskussen gelegen dagob-achtig voorwerp met eenigszins afgeplatten wand, doch zonder het gebruikelijke stūpa-voetstuk. Precies hetzelfde voorwerp vinden wij in den kroon van no. A 14 der verzameling, dat overigens identiek is aan ons beeldje. Nu zou een stūpa in den haartooi van een aan de attributen als Sita-tārā te herkennen çakti reeds zulk een zeldzaamheid zijn, dat het hoogst onwaarschijnlijk is, dat daarvan niet minder dan twee exemplaren in één collectie terechtkwamen. Waar daarenboven een der beide beeldjes in een groep voorkomt, welke omtrent de identificatie als Sita-tārā geen twijfel laat, daar moeten wij de mogelijkheid overwegen of er niet een ander voorwerp bedoeld is dan een stūpa. No. A 14 laat ons daaromtrent niet lang in twijfel; daar is het voorwerp zeker géén stūpa, doch heeft het duidelijk een vaas-vorm (van boven en van onderen afgeplatte bol, bekroond met ratna-motief), zoodat wij moeten veronderstellen, dat het òf een ratna òf een kamaṇḍalu voorstelt. Vergelijking met de stūpa's, zooals wij die uit de kronen van Maitreya-beelden kennen, versterkt deze veronderstelling, terwijl vergelijking met de verschillende ratna-motieven der tjaṇḍi's de schaal in de richting van het juweel doet doorslaan. Het kenmerkende onderscheid met het dagob-motief is namelijk gelegen in het feit, dat zich boven het massief en onder de pinakel een vrijliggende horizontale ronde schijf bevindt. Dit komt bij de dagobs nimmer, bij de zoogenaamde kĕbĕn- (ten rechte ratna-)motieven wèl voor (zie o.a. tjaṇḍi Badoed in O.V. 1929 plaat IV, tjaṇḍi Mĕrak in O.V. 1927 plaat 34 enz.). Tegen een kamaṇḍalu spreekt het pinakelvormige topstuk. Kan het voorkomen van een ratna in den haartooi van Sita-tārā, mij overigens van elders onbekend, verband houden met de relaties van deze godin met de nāga's, de bewakers en dragers van juweelen bij uitnemendheid? Ten overvloede zij hier nog opgemerkt, dat de padma een witte lotus moet voorstellen. KROM BBMB (ontbreekt), TOBI BBML (ontbreekt).

Het is onnoodig nog op te merken, dat dit exemplaar van een door Çyāma-tārā (rechts) en Sita-tārā (links) geflankeerden Padmapāṇi een unicum is; de plaatsing der beide godinnen is overeenkomstig de voor Tibet geldende regels.

A 7. Bodhisattwa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen. Ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā gehouden, de linkerarm tot steun voor het lichaam dienende, terwijl een lotusstengel daarlangs oprijst, die op een padma een pustaka draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, upawīta, kain met patroon, bestaande uit banen, waarin driehoekige figuren en cirkels. Asceten-haartooi, waarin aan den voorkant een onherkenbaar voorwerp (Amitābha ?). Lange ooren zonder oorhangers, afhangende haartressen, geen ūrṇā. Verguld brons. Hoog 10 cm., beeld 8 cm. Uit het Prambanansche [1]). (Padmapāṇi ?). FIGUUR 5.

A 8. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een rond lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk afgebroken. Zeer verweerd. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een padma op een langen steel houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, priesterband, hoog opgemaakte haartooi van onduidelijke samenstelling. Brons. Hoog 10 cm., beeld 6 cm. Herkomst onbekend [2]). (Padmapāṇi).

A 9. Bodhisattwa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Cirkelrond achterstuk met afgebroken chattra, waaronder eenig lofwerk. Zeer verweerd. Het afhangende been rust op een lotus. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand het lichaam steunende, terwijl een lotusstengel daarlangs oprijst, die op een utpala een wajra draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, geen upawīta, kain, kleine hoofdtooi, waarin twee jeugdlokken opgemerkt worden, oorhangers. Jeugdig voorkomen. Brons met zwart patina. Hoog 16 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend [3]). (Wajrapāṇi).

A 10. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk met kroonlijstje ligt. Hoog achterstuk met vlammenrand. 2-armig, beide handen in dhyāni-mudrā in den schoot. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, enkelringen, halssieraad, vrouwen-upawīta ; links naast het beeld een utpala, die een pustaka draagt. Lage, in drie jeugdlokken (spiraalvormige opstaande krullen) uitloopende haartooi, maansikkel in den nek. Oorhangers en afhangende lokken. Brons met zwart patina (gebrand). Hoog 9 cm., beeld 5 cm. Uit een houtskoolmijt in de djati-bosschen bij Pioengan [4]) (Mañjuçrī). FIGUUR 6.

A 11. Bodhisattwa, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk spits toeloopend en voorzien van een chattra. 2-armig, beide handen in dhyāni-mudrā in den schoot. Achter den linker-arm een lotusstengel met utpala, die een pustaka draagt. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta, in drie spiraalsgewijs gekrulde jeugdlokken uitloopende lage haartooi, ūrṇā, oorhangers. Brons met zeer weinig patina. Hoog 10.5 cm., beeld 5.5 cm. Thans in het Museum Princessehof te Leeuwarden ; herkomst onbekend [5]). (Mañjuçrī).

---

1) Herken ik het attribuut, dat op de padma ligt, ten rechte als pustaka, dan is de identificatie aan twijfel onderhevig, aangezien een dergelijke combinatie elders niet gevonden wordt. Wara-mudrā zoowel als padma zijn echter typische Padmapāṇi-attributen, terwijl de pustaka eveneens aan Awalokiteçwara kan worden toegeschreven, weshalve ik voorstel het beeldje als een variant der gebruikelijke Padmapāṇi-voorstelling te beschouwen. Het Amitābha-beeldje in den haartooi zou, indien wij dat tenminste mogen aanwezig achten, hiermede niet strijdig zijn. Het beeldje staat in de fotolijst (O.V. 1915 : 73) vermeld als Mañjuçrī. Deze bodhisattwa heeft echter nimmer een padma, steeds een utpala.

2) Dit nummer vertoont den gebruikelijken vorm van Padmapāṇi.

3) Aan de identiteit van dit beeldje kan niet getwijfeld worden; het moet een Wajrapāṇi zijn. Ik maak er attent op, dat de figuur twee jeugdlokken draagt en de gelaatstrekken, door het nalaten van een scherpe detailleering der trekken, jeugdig zijn. Tevens ontbreekt de upawīta, zoodat wij moeten veronderstellen, dat hier een jeugdvoorstelling van dezen dhyāni-bodhisattwa is gegeven. Zooals men weet is deze bij Mañjuçrī veel voorkomend en telt onze verzameling zelfs een jeugd-voorstelling van Kuwera. Voorzoover ik weet is hier, met uitzondering van Mañjuçrī (BOSCH in Feestbundel K. Bat. Gen. deel I) nog nimmer de aandacht op gevallen ; gedetailleerd onderzoek zou misschien nog menig beeldje als jeugdvoorstelling kunnen doen kennen. KROM BBMB 44, TOBI BBML 185, BERNET KEMPERS, Nālandā-bronzen 32.

4) Pustaka op utpala en maansikkel in den nek maken dit beeldje tot een jeugdvoorstelling van Mañjuçrī. KROM BBMB 37. TOBI BBML 183. Zie de opmerking bij A 11.

5) Dhyāni-mudrā en pustaka-op-utpala maken dit beeldje tot een Mañjuçrī-voorstelling, ook al ontbreekt de maansikkel in den nek. KROM BBMB 37, TOBI BBML 183. Ik maak opmerkzaam op de drie gedraaide haarlokken op den top van den haartooi van dit en het vorige nummer, welke wel niets anders kunnen zijn dan de drie çikhā's, eigenlijk kuifjes, doch in dit geval de haarlokken, welke men bij jeugdige knapen na het hoofdhaarscheren laat staan. Dit wijst er dus op dat hier de voorstelling van Mañjuçrī çikhādhara bedoeld is. Men zie hiervoor BOSCH in Feestbundel Kon. Bat. Genootschap, deel I.

A 12. Bodhisattwa, in lalitāsana met opgetrokken rechterbeen, zonder lotuskussen of voetstuk. 2-armig, waarvan de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand op de linkerknie gelegen was en een lotusstengel hield, waarvan sporen aan dien arm te zien zijn. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, koordvormige upawīta, hoog opgemaakte haartooi, waarin onduidelijk voorwerp (Amitābha?), haarkrullen op den rug afhangend. Prabhāmaṇḍala afgebroken. Brons met groen patina. Hoog 9 cm. Herkomst onbekend.[1]) (Naam onbekend).

A 13. Bodhisattwa, in sub-actieve houding zittende op een rond lotuskussen zonder voetstuk of achterstuk. Ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. De rechterhand, die voor de borst gehouden werd, afgebroken, de linkerhand in de dij met fragment van lotusstengel. Hoofdtooi afgebroken, zeer verweerd. Brons. Hoog 8.5 cm., beeld 5.5 cm. Herkomst onbekend.[2]) (Naam onbekend).

A 14. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen met laag, ovaal voetstuk. Prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de afgebroken linkerhand een padma houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband, kain met gestreepte banen en bloempatroon, hoog opgemaakte asceten-haartooi, aan den voorkant waarvan een ratna op een lotuskussen, ūrṇā, bloem-vormige versierselen aan het diadeem. Brons met zwart patina. Hoog 14 cm., beeld 11 cm. Uit de omgeving van Bårâboeḍoer[3]). (Sita-tārā). FIGUUR 7.

A 15. Tārā, zittende in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Ovale prabhāmaṇḍala met vlammenrand en chattra met lingga-achtige ratna-bekroning, 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand een rijstaar houdende, welke uit het voetstuk ontspringt. Bijzonder rijke en fijn uitgewerkte tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, vrouwen-upawīta èn gewone upawīta, kain met stervormig vlampatroon (bestaande uit een cirkel, waaromheen vier anunāsika-teekens zijn gerangschikt), rijke slippen, hoog opgemaakte haartooi met aan weerszijden rozetten, talrijke antefix-vormige sieraden en ratna op den top, afhangende krullokken, rijke oorhangers, ūrṇā. Brons met roodachtig patina, groengevlekt. Hoog 20.5 cm., beeld 10 cm. Van Wanoedjåjå[4]) (Wasudhārā). FIGUUR 8.

A 16. Tārā, zittende in wajrāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk zonder afzonderlijke prabhāmaṇḍala. 4-armig: rechts-voor wara-mudrā, links-voor pātra in den schoot, rechts-achter akṣamālā, links-achter pustaka. Rijke tooi van boven- en

---

1) Niet met zekerheid determineerbaar; is het onherkenbare attribuut in de linkerhand een deel van een lotusstengel, dan kan hier hetzij Padmapāṇi, hetzij Wajrapāṇi zijn voorgesteld geweest.

2) Niet determineerbaar door afgebroken attributen.

3) Dit beeldje heeft algemeen als een puzzle gegolden. Uitgaande van de veronderstelling, dat het voorwerp in den haartooi een stūpa voorstelde, heeft men er een (overigens onbekende) çakti van Maitreya in willen zien. Wij hebben echter reeds bij de behandeling van no. A 6c gezien, dat dit voorwerp ten rechte een ratna of juweel is, zoodat er geen moeilijkheden meer zijn en ook dit beeldje no. 14 als Sita-tārā kan worden gedetermineerd. Intusschen komt het mij voor, dat ook elders vrouwelijke figuren met wara-mudrā, padma en bedoeld voorwerp in den haartooi ten onrechte niet als Sita-tārā zijn gedetermineerd, o.a. in de verzameling Loudon (KROM in Ned.-Indië Oud en Nieuw 1919 : 394, afb. 12). De afbeelding is door de lichtval ter plaatse echter te onduidelijk om hierin te beslissen. Ten slotte nog de mededeeling, dat de heer Kalidas Nag bij zijn bezoek aan de collectie verklaarde er een half-vrouwelijke half-mannelijke figuur in te zien; het is mij echter niet mogelijk die opvatting te deelen. Ons beeldje is afgebeeld in Publicaties der Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst, deel II, plaat XV.

4) Hoewel het door sommigen voor Mārīcī wordt aangezien, meen ik toch dat het beeldje deze godin niet voorstelt. Immers, het attribuut van Mārīcī is een açoka-tak en een enkele blik op het attribuut van ons beeldje wijst uit, dat hiervan geen sprake kan zijn, doch wel van een rijstaar. Daarmede is het echter tevens gedetermineerd als Wasudhārā. Afgaande op hetgeen KROM in BBMB 70 en O.V. 1915 : 33 vlgg. opmerkt, zou men tot de conclusie moeten komen, dat wij hier vrijwel een unicum voor ons hebben, aangezien alle andere eventueel als Wasudhārā te determineeren beeldjes, ten rechte Mārīcī's zouden voorstellen en de rijstaar daar eigenlijk een açoka-tak zou zijn. Toch meen ik dat wij daarmede een vergissing zouden begaan, daar ik de opvatting huldig, dat zeer vele (zoo niet alle) der zoogenaamde açoka-takken ten rechte als rijstaren dienen te worden opgevat. Ik zou in dit verband meer waarde willen toekennen aan een vergelijking der onderhavige attributen met de planten, die ze voorstellen moeten, zelf, dan met een voorstelling in een uitheemsch miniatuur, dat niet door acuratesse in de uitbeelding der details uitmunt. Nu is gelukkig de açoka-plant op Java een goede bekende en een ieder zal zich ervan kunnen overtuigen, dat de trosvormige bloeiwijzen dier plant gansch anders zouden uitgebeeld dienen te worden dan een rijstaar. Beide zijn trossen, doch van andere compositie. Ik acht dan ook niet alleen voor ons beeldje, doch ook voor zeer vele als Mārīcī's te boek staande bronsjes een determinatie als Wasudhārā vanzelfsprekend. (Tot dezelfde conclusie is, naar ik zie, ook BERNET KEMPERS gekomen in zijn Bronzes of Nālandā pag. 44 vlgg.) Ons beeldje is afgebeeld in Publicaties der Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst, deel II, plaat XVI, en in KROM, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst, 2e uitgave, deel III, plaat 108. Ik vestig nog de aandacht op het voorkomen van beide upawīta's aan één beeld.

onderarmbanden, halssieraad, asceten-haartooi met ratna aan den voorkant, lange ooren zonder hangers, lange vlechten. Brons. Hoog 10 cm., beeld 6 cm. Herkomst onbekend [1]). (Cundā?).

A 17. Tārā, in sub-actieve houding op een ovaal lotuskussen zittend, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt. Ellipsvormig achterstuk, waaraan eenmaal een chattra bevestigd was. 4-armig : rechts-voor wara-mudrā, links-voor met padma-knop, rechts-achter akṣamālā, links-achter pustaka. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, priesterband, kain met rozetpatroon, hoogopgemaakte haartooi met spiraalfiguren terzijde en ratna op den top. Oorhangers in rozetvorm, geen ūrṇā. Brons met groen patina. Hoog 12 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend[2]). (Cundā?).

A 18. Dewa, jeugdvorm, zittende in lalitāsana op een kussen, dat op een rechthoekig voetstuk zonder kroonlijst ligt, het afhangende been steunende op een juweelpot. Twee omgevallen juweelpotten liggen achter de figuur. Achterstuk verloren gegaan, ringvormige prabhāmaṇḍala afgebroken. 2-armig, de rechterhand in waramudrā, de linkerhand de beurs met nakula-kop houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, uit amuletten bestaande, udarabandha, enkelringen, upawīta, broek, hoog opgemaakte haartooi met vier jeugdlokken, oorhangers, maansikkel in den nek. Brons met groen patina. Hoog 10.5 cm., beeld 7 cm. Herkomst onbekend[3]). (Kuwera).

A 19. Dewa, zittende in lalitāsana op een ovaal lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk zonder kroonlijst ligt. Achterstuk met gaja-singha-makara-versiering, prabhāmaṇḍala en chattra. Naast en voor het voetstuk 5 juweelpotten, 3 aan den voorkant, 1 aan elk der zijkanten. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula, met juweelsnoer uit den bek hangend, houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, upawīta, udarabandha, enkelringen, broek, oorhangers, makuṭa. Brons met groen patina. Hoog 17 cm., beeld 8.5 cm. Herkomst onbekend [4]). (Kuwera).

A 20. Dewa, zittende in pralambapādāsana op een gebloemd rolkussen, dat op een rechthoekig voetstuk met kroonlijst en voorsprong in het midden ligt, hetwelk aan elk der beide voorste hoeken een singha en daarboven een juweelpot vertoont. Het voetstuk is à jour bewerkt. De afhangende voeten steunen op de op twee juweelpotten liggende lotussen. Aan de achterzijde bevindt zich een beugel voor de verloren geraakte prabhāmaṇḍala en chattra. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula houdende. Rijke tooi van onder- en bovenarmbanden, halssieraad, uit utpala's vervaardigde upawīta, broek, enkelbanden, vorstenkroon. Brons met zwart-groen patina. Hoog 13 cm., beeld 8 cm. Voetstuk lang 10.5 cm., breed 5.5 cm. Van Poeṇḍoeng (Zuid-Jogjakarta). (Kuwera). Figuur 9.

A 21. Dewa, zittende op enkelvoudig lotuskussen, zonder voetstuk of achterstuk. 2-armig, de rechterhand de citroen, de linkerhand de nakula-beurs houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, geen upawīta, hoofdtooi met bloemen, udarabandha. Brons met zwart patina. Hoog 7.5 cm. Herkomst onbekend. (Kuwera).

A 22. Dewa, zittende in lalitāsana op rond lotuskussen, dat op een vierkant voetstuk ligt. Achterstuk afgebroken. Tegen het voetstuk 5 juweelpotten, waarvan 3 aan de voorzijde, 1 aan elk der zijkanten. 2-armig, de rechterhand in wara-mudrā, de linkerhand de nakula houdende. Ornaat zeer afgesleten, upawīta slechts aan de achterzijde zichtbaar. Brons. Hoog 8 cm. Herkomst onbekend. (Kuwera).

---

1) Bij Foucher, Iconogr. 80 komt de pātra mèt de wara-mudrā en de pustaka en padma als attribuut van Cundā voor. Vergelijken wij hiermede wat Krom opmerkt over deze godin in BBMB 67 en Bosch in O.V. 1923 : 144, dan lijkt mij de kans groot, dat wij hier inderdaad een Cundā voor ons hebben. Zie nog Bernet Kempers, Nālandā-bronzen 43.

2) Indien wij de lotusknop van dit beeldje mogen gelijkstellen met het bloemknopje bij Krom BBMB 67, dan zou wederom Cundā zijn afgebeeld. De figuur komt, met uitzondering van dit attribuut, geheel met de voorgaande overeen en verschilt nog slechts in kleinigheden betreffende het ornaat.

3) Merkwaardig is de maansikkel in den nek, die als jeugdattribuut geldt en bij iemand als Kuwera vreemd aandoet. Men vergelijke het voorkomen van maansikkels bij de Kuwera-kinderen van het portaal-relief van Mēndoet ; zie Lulius van Goor in Handelingen van het eerste congres voor de T., L. en V.kunde van Java pag. 325 vlgg. Zie het opgemerkte bij no. A 9 en A 11.

4) Voor Kuwera-voorstellingen zie Lulius van Goor in O.V. 1919 : 112 vlgg. Voorts Krom BBMB, 55, Tobi BBML 191, Bernet Kempers, Nālandā-bronzen 33.

A 23. Dewa, staande zonder lotuskussen, linkervoet afgebroken. Prabhāmaṇḍala ontbreekt, oog daarvoor echter op den rug aanwezig. 4-armig : rechts-voor wara-mudrā, links-voor witarka-mudrā, rechts-achter cāmara, links-achter akṣamālā. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, slangen-upawīta, tijgerhuid, hoog opgemaakte haartooi, waarin maansikkel rechts, doodshoofd links en ratna op den top, diadeem met 3 antefix-vormige versierselen. Brons. Hoog 17 cm. Uit het Zuidergebergte. (Çiwa).

A 24. Dewa, staande op een rond lotuskussen en voorzien van een opengewerkte prabhāmaṇḍala. 4-armig : rechts-voor triçūla, die op het lotuskussen steunde, links-voor kamaṇḍalu, rechts-achter akṣamālā, links-achter cāmara. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, geparelde slangen-upawīta, kain met patroon, asceten-haartooi met doodshoofd en maansikkel, oorhangers. Brons met zwart patina. Hoog 10 cm., beeld 8.5 cm. Herkomst onbekend[1]). (Çiwa).

A 25. Dewa, staande, armen en voeten afgebroken. Halssieraad, upawīta, oorhangers, tegen den haartooi een doodshoofd onder de maansikkel. Brons met zwart patina. Hoog 15.5 cm. Herkomst onbekend[2]). (Çiwa).

A 26. Dewa, staande op een Garuḍa, die slechts gedeeltelijk te zien is. Op een vierkant voetstuk zonder lotuskussen, met hoog, van boven rond verloopend, achterstuk. 4-armig : rechts-voor cakra, links-voor bolvormig voorwerp, rechts-achter kleine gadā, links-achter çangkha. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, upawīta, enkelringen, makuṭa, oorhangers. De Garuḍa maakt een añjali. Brons met groenachtig patina. Hoog 20 cm., beeld 15.5 cm. Herkomst onbekend[3]). (Wiṣṇu).

A 27. Dewa, zittend op een ovaal lotuskussen zonder aanduiding der bloembladeren, dat op een vierkant voetstuk ligt zonder kroonlijst en met à jour gewerkte kruisbloemen versierde wanden. Aan de rechterzijde bevindt zich aan den voorkant van het voetstuk een mūṣika. Ringvormige prabhāmaṇḍala, waarvan de chattra is afgebroken. 4-armig : rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, slangen-upawīta, asceten-haartooi met doodshoofd en halve maan. Brons met donkergrijs patina. Hoog 7 cm., beeld 5 cm. Van Poeṇḍoeng. (Gaṇeça). FIGUUR 10.

A 28. Wāhana, op menschelijke wijze zittende op enkelvoudig lotuskussen. Menschelijke handen, voeten en lichaam, doch met bult en huidplooi in den hals. 2-armig, de rechterhand een lotus, de linkerhand een onherkenbaar voorwerp houdende. Rijke tooi van boven- en onderarmbanden, halssieraad, kain. Brons (?). Hoog 5.5 cm., beeld 5 cm. Handvat van een ghaṇṭā ? Herkomst onbekend [4]). (Nandi).

A 29. Voorstelling, bestaande uit een lotusbloem met spruit daarneven, blijkens een eronder geplaatste verticale, geprofileerde koker bestemd om ergens opgezet te worden. Op de lotusbloem twee figuren, in vorstenornaat, doch zonder kroon, de eene mannelijk, de andere vrouwelijk. De laatste is schuins-voor de eerste gezeten, terwijl de man zijn linkerarm om de vrouw geslagen houdt en op zijn rechterarm steunt. Vóór hen ligt een zwaard, waarop een eind touw, blijkbaar afgesneden van het touw, dat de vrouw in haar hand houdt. Met haar linkerarm houdt zij een onherkenbaar potvormig voorwerp. Brons met zwart patina. Hoog 7.5 cm. Van Krĕtĕk (Wânâsâbâ). Thans in het Museum der Vereeniging van Vrienden der Aziatische Kunst te Amsterdam [5]).

---

1) In de aanwezigheid van een kamaṇḍalu en asceten-haartooi heeft KROM in Ned.-Indië Oud en Nieuw 1919 : 390 bij een beeldje uit de collectie Loudon teekenen van syncretisme van Buddhisme en Çiwaïsme meenen te moeten zien, daarbij aan de vele punten van verwantschap tusschen Çiwa en Awalokiteçwara denkende (in feite is de laatste niet veel anders, althans in bepaalde vormen, dan een buddhistische Çiwa). Dit nummer wijst uit, dat beide attributen meer bij Çiwa worden aangetroffen ; voor den asceten-haartooi geldt dit zelfs in sterke mate bij steenen beelden. Kan het door KROM voor een fakkel aangezien attribuut in een der achterhanden van het door hem besproken beeldje-Loudon niet een in den wind wapperende cāmara zijn ? Op de foto is dat zeker mogelijk; in dat geval zou de god in beide achterhanden de gebruikelijke attributen herkrijgen. Het beeldje-Resink staat in de fotolijst vermeld als Awalokiteçwara (O.V. 1923 : 99).

2) Ik wijs op de eenigszins vreemde opstelling van doodshoofd en maansikkel bij de no.'s A 23 en A 25.

3) Dit beeldje vertoont eenige onregelmatigheden : zoo de cakra in een der voorhanden in de plaats van in een der achterhanden, voorts de gadā in een achterhand in de plaats van in een voorhand en de vreemde plaatsing en gedaante van het achterstuk. Daar het stuk echter niet in Jogjakarta, doch ver daarbuiten verworven is, behoeven wij niet aan een „Dieduksmannetje" te denken, hoewel voorzichtigheid hier geboden is ; ik houd het stuk voor onecht. Verdacht is vooral het ontbreken van een lotuskussen.

4) Zie no. C 59-60.

5) Gepubliceerd door TH. VAN ERP in Maandblad voor Beeldende Kunsten 1932 : 235.

A 30. Vrouwefiguur, in losse houding zittende op een lotusbloem, van welke de steel is afgebroken. Rechterbeen opgetrokken, geen attributen, noch upawīta. Oorhangers van verschillend model, halssieraad, kain en kroon. Brons met zwart patina. Hoog 8.5 cm. Herkomst onbekend [1]).

A 31. Voorstelling van een priesterfiguur, geknield gezeten in een stoel met rotan leuningen, aan zij-, voor- en achterkant versierd met de van zodiakbekers bekende figuren. Voor de figuur staat op de stoel eenig offergereedschap (?). Aan de voorzijde een jaartal: 1260 (= 1338 A.D.). Koper. Hoog 14 cm. Van het Tĕnggĕr-gebergte [2]).

B. *Beelden van steen.*

B 1. Bodhisattwa (?), zittende in sub-actieve houding op een vierkantig lotuskussen (aan één zijde afgeplat), tegen een achterstuk met prabhāmaṇḍala. 2-armig, rechterhand in witarka-mudrā voor de borst (afgebroken), linkerhand de upawīta in den schoot houdende. Boven-, middel- en onderarmbanden, halssieraad, udarabandha, upawīta, kain met slippen, hooge haartooi, oorhangers, maansikkel in den nek. Vulkanische andesiet. Hoog 75 cm. Van Sårågĕḍoeg [3]). (Bijzettingsbeeld).

B 2. Bodhisattwa (?), zittende als voren, tooi als voren, doch geen maansikkel; hoofd voorovergebogen. Rechterhand in wara-mudrā met lotusbloem in de palm, linkerhand houdt de upawīta in den schoot. Lotuskussen aan dezelfde zijde afgeplat als bij B 1. Vulkanische andesiet. Hoog 76 cm. Van Sårågĕḍoeg. (Bijzettingsbeeld).

B 3. Dewa, staande op halfrond lotuskusen. 2-armig, rechts afgebroken, links de kamaṇḍalu houdende. Tegen het achterstuk de triçūla. Vulkanische andesiet. Hoog 90 cm. Van Ngĕmplak (Pakĕm). (Guru).

B 4. Dewa, fragment van een —, boven het middel afgebroken. Rechterhand in een mudrā voor de borst, linker afgebroken. Over linkerschouder de cāmara met kamaṇḍalu hangend. Links tegen het achterstuk de triçūla. Voorts rechts daartegen een pot-vormig voorwerp, waaruit vlammen schieten; daarboven een maansikkel. Vulkanische andesiet. Hoog 30 cm. Van de Mĕrbaboe. (Guru).

B 5. Dewī, in den vorm mahīṣāsuramardinī op den buffel staande. 8-armig: rechts-voor houdt den staart van den buffel, links-voor den asura, tweede paar houdt respectievelijk çaru en dhanu, derde paar khadga en pāça, vierde paar gevlamde cakra en gevleugelde çangkha. Boven-, middel- en onderarmbanden, udarabandha, kain, enkelringen; kroon afgebroken. Vulkanische andesiet. Hoog 105 cm. Uit de voormalige collectie Dieduksman. Gedeeltelijk gerestaureerd [4]). (Durgā).

B 6. Dewī, als voren, doch links-voor twee vingers in dreigende houding uitgestoken tegen den asura [5]), tweede paar handen met khadga en pāça, derde paar met çaru en dhanu, vierde paar met cakra en çangkha. Vulkanische andesiet. Hoog 100 cm. Van Ngĕmplak. (Durgā).

B 7. Dewī, als voren, voorste paar handen als B 5, overige paren als B 6. Vulkanische andesiet. Hoog 75 cm. Herkomst onbekend. (Durgā).

B 8. Dewa, zittende, met het gebruikelijke ornaat. 4-armig, rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Maansikkel en doodshoofd in den ascetenhaartooi. Slangen-upawīta. Vulkanische andesiet. Hoog 55 cm. Van Boeloes. (Gaṇeça).

---

1) Zie no. C 59-60.

2) Zie Tijdschrift van het Kon. Bataviaasch Genootschap 1927: 358 vlgg., afbeelding 7 en 8 en 375 vlgg.

3) Het valt bij dit en het volgende nummer op, dat het lotuskussen aan één zijkant is afgeplat, terwijl het aan den tegenovergestelden zijkant gebogen is. Waarschijnlijk hebben deze stukken dus ergens tegen aangestaan. De maansikkel in den nek zou aan Mañjuçrī kunnen doen denken, ware het niet, dat er verschillende redenen zijn om voorzichtigheid te betrachten. In de eerste plaats hebben wij gezien, dat ook andere goden dien sikkel dragen kunnen (Kuwera), en dat dit attribuut niets anders wil aanduiden, dan dat de betreffende godheid jeugdig is; in de tweede plaats kloppen de attributen niet met Mañjuçrī; in de derde plaats hebben wij hier kennelijk een bijzettingsbeeld voor ons, waarbij allerlei afwijkingen verwacht kunnen worden. Ik acht een determinatie van beide stukken dan ook nog niet goed mogelijk.

4) Voor voorstellingen van Durgā zie KNEBEL in Tijdschrift Bat. Gen. 1903 en 1906. Ons beeld is niet terug te vinden op plaat 12 van O.V. 1926.

5) Voor deze houding zie Rāmalegenden en Rāmareliefs in Indonesiën (München 1925) I: 146, II: Tafel 9, 25, 27, 71, 109, 119, 122, 133, 153, 160, 163.

B 9. Dewa, zittende. Sterk geschonden, zoodat het ornaat niet duidelijk meer is. 4-armig: rechts-voor onduidelijk, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Vulkanische andesiet. Hoog 50 cm. Van Tjĕbongan. (Gaṇeça).

B 10. Dewa zittende. Als voren. Attributen: rechts-voor tandbrok, links-voor etensnap, rechts-achter akṣamālā, links-achter paraçu. Hoog 68 cm. Van Ngĕmplak. (Gaṇeça).

B 11. Wāhana, liggende, onversierd. Vulkanische andesiet. Hoog 60 cm. Van Boeloes. (Nandi).

C. *Gebruiksvoorwerpen van metaal.*

a. Lampen.

C 1. Lamp, bestaande uit een drietal langgesteelde padma's, waarvan de middelste hooger is gelegen dan de beide buitenste, terwijl de middelste steel recht verloopt, de beide andere gebogen zijn. De middelste steel is als een zuil behandeld en geprofileerd, de uiterste als gestyleerde stelen, met schutbladen enz. Met een makara-achtig bladornament zijn de drie stelen verbonden aan een ratna-motief (à jour), dat op een lotuskussen staat, hetwelk weder gedragen wordt door een geprofileerde, van boven bolvormig eindigende en door genoemd lotuskussen afgesloten verticale koker, bestemd om op een pen of stok gestoken te worden. De drie padma's zijn van binnen hol, van buiten 16-bladig. In elk dier padma's is in het midden een onversierde verticale koker aangebracht, aan den onderkant terzijde van een gat voorzien om er een pit door te halen. De padma's kunnen van de stelen worden afgenomen. Brons met donkergroen patina. Hoog 38 cm., diameter padma's 7 cm., wijdte koker 2.5 cm. Van Krĕtĕk (Wânâsâbâ) [1]). FIGUUR 11.

C 2. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen beugel, de punt waarvan met bladranken in een lotuskussen-vormigen knop overgaat. Aan de onderzijde hangt een pendant van bladmotieven, terwijl op de punt aan de binnenzijde een voetstuk is aangebracht om de oliebak te dragen. Waarschijnlijk is dat de tegelijk verworven zeshoekige bak, die er thans los opligt, geweest. De buitenzijde van den beugel is met bladmotieven versierd, welke van boven naar onderen toe grooter worden. De bevestiging aan de ketting, om de lamp aan op te hangen, ontbreekt. Brons. Hoogte beugel 27 cm., diameter steunvlak oliebak 3.5 cm., diameter schaal 9 cm., hoogte daarvan 2 cm. Uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

C 3. Lamp, bestaande uit drie deelen, waarvan het bovenste is een lingga-vormig topstuk, het middelste een zeskantige schaal met stūpa-vormige verhooging in het midden, het onderste een geprofileerd, rond en in een juweel-vormigen knop eindigend onderstuk. Om te hangen. Brons. Hoog 20 cm., diameter oliebak 24 cm. Uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

C 4. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen beugel, hangende aan een kakatoe. Met oliebak. Brons. Hoog 30 cm. Herkomst onbekend.

C 5. Lamp, bestaande uit een omgekeerd-hartvormigen, doch platten en breeden beugel, met oliebak. Brons. Hoog 35 cm. Herkomst onbekend.

C 6. Lamp, bestaande uit een kinnarī met uitgespreide vleugels, waarvan het holle lichaam als oliebak diende, terwijl aan weerszijden onder de vleugels ver uitstekende tuiten zijn aangebracht voor de pitten. Om als staande lamp dienst te doen. Brons. Hoog 8 cm., spanwijdte vleugels 13 cm. Van Krĕtĕk.[2]). FIGUUR 12.

C 7 — 11. Lampen, bestaande uit omgekeerd-hartvormige of andere beugels, al of niet met bijbehoorende oliebak op de naar binnen gerichte punt. Weinig of niet versierd. No. C 7 — 9 van ijzer, de overige van brons of koper. Hoogte respectievelijk: 27, 20, 20, 18, 30 cm. Herkomst onbekend.

---

1) Gepubliceerd o.a. in den Catalogus der Tentoonstelling van Indische beeldhouwkunst ('s Gravenhage 1922, Vereen. van Vrienden der Aziatische Kunst). Dat deze lamp in processies zoude zijn meegedragen lijkt mij op grond van de ondiepe oliebakken onwaarschijnlijk; eer veronderstel ik, dat zij in een tempel een plaats vond. Men zie nog Djâwâ 1923 : 51 vlgg. en Cultuurgeschiedenis van Java in beeld figuur 203; beide loci ook voor vele der beneden volgende gebruiksvoorwerpen. In de fotolijst (O.V. 1915 : 74) wordt de lamp modern werk genoemd. Ik houd haar ongetwijfeld voor oud.

2) Afgebeeld in Cultuurgeschiedenis van Java in beeld fig. 203 boven.

C 12 — 14. Lampen (?), bestaande uit op een holle steel bevestigde buikige kommen. Brons of koper. Hoogte kom 6 cm., opening 7 cm., hoogte steel 6 cm., opening steel 1.5 cm. Herkomst onbekend [1]).

b. Priesterschalen.

C 15 — 52. Priesterschalen (talams), al of niet voorzien van gegraveerde of gedreven versieringen, uit gestyleerde lotusbloemen bestaande, die uit potten, vazen, schalen of kommen, dan wel çangkha's [2]) tevoorschijn komen en in een cirkel gecomponeerd zijn, al of niet van een geornamenteerden cirkelrand omgeven, dan wel bestaande uit het çrī-teeken [3]), al of niet op een lotuskussen staande en door angkuça's geflankeerd. Diameter varieerend van 30 tot 60 cm. Herkomst gedeeltelijk uit Wânâsâbâ, gedeeltelijk onbekend. Roodkoper of brons [4]). FIGUUR 13.

c. Priesterschellen.

C 53. Ghaṇṭā, in dagobvorm, op lotuskussen, voorzien van 8 antefixen omstreeks het midden van den dagob, waaraan guirlanden hangen. Daaronder vier liggende wajra's. Boven op den dagob ligt een lotuskussen, dat de handgreep draagt, welke voorzien is van profileeringen en vier naar de windstreken gerichte hoofden tegen het midden. Bekroond met een vijfpuntige wajra, waarvan de vier buitenste punten naar de middelste gebogen zijn. Brons met loodgrijze patina. Hoog 14 cm., diameter onderkant 4 cm. Herkomst onbekend [5]). FIGUUR 13.

C 54. Ghaṇṭā, als voren, doch onder de guirlanden afgebroken. Hoog 13 cm. Van Wânâsâbâ.

C 55 — 58. Ghaṇṭā's, onversierde schellen, op de handgrepen een cakra (no. 55 en 57), een wajra met naar buiten gekeerde punten (no. 56), idem met gewone punten (58); brons. Hoog resp. 14, 14.5, 13.5, 13 cm. Herkomst onbekend.

C 59 — 60. Ghaṇṭā-handgrepen, met Nandi (hoog 11 cm.), met wajra (hoog 9 cm.). Misschien behooren hieronder de nummers A 28 en A 30.

d. Hangklokken.

C 61. Hangklok, op lotuskussen en voorzien van „monocle-motief"-ornament benevens het jaartal 1187 (= 1265 A.D.), zonder cartouche aangebracht op den bovenkant van den klokwand. Zonder klepel, topstuk of ketting. Brons. Hoog 18 cm., diameter 12 cm.. Afkomstig uit de collectie Broekveldt, Malang. Herkomst onbekend [6]).

C 62 — 64. Hangklok-topstukken, voorzien van een oog om een ketting aan te bevestigen. No. 62 in den vorm van een kakatoe (hoort echter misschien bij no. C 103), no. 63 in den vorm van een kinnarī, no. 64 in dien van een singha. Brons. Uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

C 65 — 75. Veeklokken. helmmodel (no. 65, hoog 20.5 cm., uit de omgeving van Bârâboeḍoer, en no. 66, hoog 12 cm.), klokmodel (no. 67 — 73, hoog 5 — 12 cm.), kogelmodel (no. 74, 75, hoog 6 en 9 cm.). De no.'s 65 — 73 voorzien van een horizontale koker om een koord door te halen, no. 74 en 75 van een ring tot dat doel. Brons, koper. Herkomst onbekend [7]).

---

1) Zijn deze uit de collectie Dieduksman afkomstig? Zij komen namelijk geheel overeen met de afbeelding in O.V. 1926, plaat 11 rechtsboven (omgekeerd liggende).

2) Zie voor de çangkha JOCHIM in T.B.G. 1907.

3) Zie voor de ontwikkeling van het çrī-teeken BOSCH in Djâwâ 1927.

4) Zie voor talams nog HUYSER in Ned.-Indië Oud en Nieuw, deel III.

5) Ghaṇṭā's met vier hoofden kwamen blijkbaar veel voor; een in het Rijksmuseum te Leiden bewaarde priesterschel uit Tibet vertoont één hoofd, met een wajra bekroond. Het gebruik beperkte zich dus niet tot Java. De oorsprong ervan is mij onbekend. Vgl. Cultuurgeschiedenis van Java in beeld, fig. 55.

6) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 126 en 129.

7) No. 65 afgebeeld in Cultuurgesch. enz. fig. 205 onderste rij links.

e. Wierookbranders.

C 76. Wierookbrander, komvormig met rondgaande profileeringen, op voet en aan den rand van 4 antefixen voorzien; met koker voor een horizontale houten steel. Brons. Hoog 9 cm., opening 8 cm. Uit de omgeving Bârâboeḍoer [1]). FIGUUR 13.

f. Wijwatervaatwerk.

C 77 — 79. Wijwatervat, buikig-komvormig, met sterk overstekenden rand, voorzien van parelmotief, aan den bovenkant gedeeltelijk afgedekt, behoudens een ronde opening. Van rondgaande profileeringen voorzien, benevens over den buik een lotusmotief-band. Brons. Hoog respectievelijk 11, 8, 6.5 cm., opening 9, 9.5, 6.5 cm. Uit de omgeving van Bârâboeḍoer. FIGUUR 13.

C 80. Wijwatervat, potvormig, met naar onderen toenemende diameter. Voorzien van rondgaande profileeringen en parelranden. In den zijkant een vierkant gat binnen een driehoekig spoor van soldeersel, waarschijnlijk van een tuit overgebleven. Aan den bovenkant gedeeltelijk afgedekt, behoudens een ronde opening. Ook daar geprofileerd, met opstaanden rand. Brons. Hoog 11 cm., opening 8.5 cm. Uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

C 81. Wijwatervat, omgekeerd-djamboe-vormig. Onbewerkt, met hals en daarop passend deksel. Rustend op een bladerkrans op een voetstuk. Brons. Hoog ± 60 cm. Van Krĕtĕk. FIGUUR 14.

C 82 — 86. Wijwaterkannen, oorspronkelijk voorzien van tuit, hengsel of deksel (thans gedeeltelijk afwezig). Brons of koper. Hoog van 15 — 30 cm. Herkomst onbekend [2]).

C 87. Wijwaterkom, met rechtopgaanden wand. Brons. Hoog 12.5 cm., opening 20 cm. Herkomst onbekend.

C 88. Wijwaterkom, met buikigen wand, voorzien van twee lijsten met kruisbloem-motief. Brons. Hoog 8 cm., opening 10 cm. FIGUUR 13.

C 89 — 92. Wijwaterkommen, met van boven uitbuigenden wand. No. 89 hoog 5 cm., opening bovenkant 14 cm. No. 90 hoog 6 cm., opening 10 cm., voorzien van een çrī-teeken, op gesteelde bloem rustend. No. 91 hoog 6 cm., opening 9.5 cm., No. 92 hoog 8 cm., opening 10 cm., op afzonderlijken voet. No. 89 — 91 van brons, no. 92 van zilver. Van Krĕtĕk.

C 93. Wijwaterschaal, met çrī- en lotusmotief. Diameter 11 cm. Brons. Herkomst onbekend.

C 94. Wijwaterbeker, (zoogenaamde „zodiakbeker"), voorzien van de gebruikelijke zodiacale teekens, en-relief, zonder jaartal; vogelfiguur onder de zonfiguur en boven de schutterfiguur. Op den bodem een zonfiguur en-relief. Brons. Hoog 10, opening 11 cm. Van het Tĕnggĕr-gebergte [3]).

C 95. Deksel voor wijwaterpot, voorzien van 5 rondgaande, pyramidaalsgewijs gerangschikte kringen van puntige antefix-vormige rotsmotieven, afgewisseld met parellijsten, en repoussé aangebracht. Brons. Hoog 10 cm., opening 13 cm. Van Krĕtĕk.

C 96 — 101. Deksels voor wijwaterpotten (guci ?). Gedrukt-klokvormig op verticalen rand. Van boven voorzien van een çrī-teeken tusschen angkuça's en op een lotus (no. 96 : hoog 7 cm., opening 18.5 cm., en no. 97 : hoog 4 cm., opening 8.5 cm.) of çrī-teeken op lotus (no. 98 : hoog 4 cm., opening 8.5 cm.) of ander ornament (no. 99 — 101 : hoog 4 cm., opening 8.5 cm.). Brons. Voornamelijk van Krĕtĕk.

g. Vaatwerk van onbekende bestemming.

C 102. Kom op voet, beide klokvormig doch tegengesteld geplaatst, beide van profileeringen en randen voorzien. Brons. Hoog 16 cm., opening 11 cm. Aschurn ? Herkomst onbekend.

---

1) Afgebeeld Cultuurgesch. enz. fig. 204 tweede rij tweede van links.

2) Afgebeeld Cultuurgesch. enz. fig. 204 bovenste rij 1 en 4 van links; op Bârâboeḍoerrelief ibidem fig. 34 links van Māyā.

3) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 151.

C 103. Beker op voet en met deksel, rijk met rondgaande lijsten en profileeringen versierd. De beker loopt conisch toe en rust op een lotusmotief, de voet vertoont den gebruikelijken ogief-vorm, het deksel is opgebouwd uit concentrisch verloopende inspringende verdiepingen, in een knop eindigende. Aan twee tegenover elkaar gelegen plaatsen van den bekerrand zijn telkens twee naast elkaar staande oogen bevestigd, waartusschen een overeenkomstig oog aan den dekselrand past, klaarblijkelijk voor afsluiting bestemd. Tusschen deze aan den bekerrand, eveneens tegenover elkaar, twee enkele oogen aangebracht, waaraan enkele kettingschakels hangen, waarschijnlijk om de beker aan op te hangen (hoewel deze een voet bezit); misschien echter eveneens voor sluiting bestemd. Zeer geschonden. Tegelijk verworven met de kakatoe van no. C 62. Brons. Hoog 28 cm. Aschurn ? Herkomst onbekend [1]).

C 104. Idem, doch uiterst geschonden en incompleet. Deksel afwezig.

h. Scheppers.

C 105 — 112. Scheppers voor wijwater, zeer plat kom-vormig, voorzien van een al of niet versierden steel. Diameter van 11 — 13 cm. No. 105 — 108 met çrī-teeken op lotusmotief, no. 109 — 112 zonder çrī-teeken, doch met lotusmotief. Brons of koper. Herkomst onbekend. FIGUUR 13.

i. Spiegels.

C 113. Spiegel, verzilverde en gepolijste ronde schijf, aan de rugzijde van concentrische lijsten voorzien, handvat in omgekeerden T-vorm, waarop eenmaal kaḍirische letterteekens in edelmetaal waren ingelaten, thans uitgebroken en verloren geraakt. Er waren 5 letterteekens en een slotteeken. Brons. Hoog 33 cm. Herkomst onbekend [2]).

C 114 — 123. Spiegel-schijven, zonder handvat en van verschillende afmetingen. Meerendeels verzilverd en gepolijst en van concentrische lijsten op de achterzijde voorzien, welke in hun midden een puntige verhooging insluiten. Brons. Meerendeels van Krĕtĕk en uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

C 124 — 138. Spiegel-handgrepen, alle van ronde spiegels van het bovenbeschreven model afkomstig, van verschillend ornament voorzien:
no. 124 met onleesbare kaḍirische letterteekens (hoog 8.5 cm).
no. 125 met à jour gewerkt kaḍirisch ornament (hoog 7.5 cm).
no. 126 met buddha- of ṛṣi-figuur aan de voor- en plantornament aan de achterzijde (hoog 7 cm).
no. 130 met idem (hoog 5.5 cm).
no. 127 met buddha- of ṛṣi-figuur aan de voor- en spiraalornament aan de achterzijde (hoog 6.5 cm), à jour bewerkt,
no. 128 met staande vrouwenfiguur aan de voor- en spiraalranken aan de achterzijde (hoog 7 cm).
no. 129 met staande mannenfiguur aan de voor- en staande vrouwenfiguur aan de achterzijde (hoog 7.5 cm).
no. 131 met ṛṣi-figuur (hoog 7 cm).
no. 132 met buddha- of ṛṣi-figuur (hoog 6 cm).
no. 133 met „monocle-motief" (hoog 6 cm).
no. 134 met drie letters in goud, waarvan de beide buitenste uitgebroken (hoog 6.5 cm).
no. 135 — 138 onversierd (hoog 8, 4, 8, 6 cm).
Brons. Herkomst onbekend [3]).

j. Buddhistische attributen.

C 139. Stūpa, bestaande uit een geprofileerden, cirkelronden yoni-voet, van antefixen voorzien, waarop een lotuskussen ligt. Daarop bevindt zich een dagob met grootere diameter boven dan beneden, voorzien van antefixen en guirlanden. De dagob is bekroond met een pyramide van 21 chattra's, waarvan de juiste omvang door breuk niet te bepalen is en die bekroond wordt door een op een lotuskussen gelegen ratna. Dagob en voetstuk hol. Voor het bevatten van een reliek ? Brons met groen patina. Hoog 28.5 cm. Herkomst onbekend.

1) Vergelijk de in Siam gebruikelijke aschurnen; DÖHRING, Siam, deel II, fig. 35 — 37 (Folkwang).
2) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 127.
3) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 121.

C 140 — 144. Pātra's, buikig model, van geciseleerd ornament aan den rand voorzien. Brons. Hoog 6.5, 4.5, 4, 4, 4, opening 17.5, 11.5, 11.5, 11.5, 11.5 cm. Herkomst onbekend.

C 145. Pātra, trifoliënmodel. Hoog 4 cm., opening 11.5 cm. Brons. Herkomst onbekend.

k. Ringen en banden.

C 146 — 155. Enkelringen van koper of brons. Diameter 5 — 9 cm. Herkomst onbekend.

C 156 — 166. Vingerringen van goud. Met gestyleerd çrī-teeken (no. 156 — 159), met stervormige figuur (no. 160), met bladspiraal-ornament (no. 161), met steenen, waarvan één een met een staanden Nandi gegraveerde agaat is, afkomstig uit de omgeving van den Bârâboeḍoer (no. 162 — 164), van dik gouddraad gevlochten (no. 165 — 166).

C 167 — 168. Vingerringen van zilver, gevlochten van dik zilverdraad.

l. Andere lijfsieraden.

C 169 — 209. Lijfsieraden van goud of fragmenten daarvan, in wajra-vorm, antefix-vorm, ringvorm enz.. Bestemming onbekend. Alle uit de omgeving van Bârâboeḍoer.

m. Munten.

C 210 — 217. Zilveren Mā-munten. Herkomst onbekend [1]).

C 218. Gouden muntje met stempel (voetsporen ?). Herkomst onbekend.

n. Diversen.

C 219. Kūrma van goudblik, uit het tjaṇḍi-depot van no. D 12. 4 cm. Van Gĕdjajan.

C 220. Nāga van goudblik, 7 cm. Uit het tjaṇḍi-depot van no. D 12. Van Gĕdjajan.

C 221 — 222. Steenen uit ringen, waarvan een, een agaat, gegraveerd is met een liggenden Nandi, waarboven een maansikkel. Herkomst onbekend.

C 223. Gietvorm voor klei-stūpa's, van buiten klokvormig met hals en dop. Van binnen het negatief van een stūpa, bestaande uit een klokvormigen dagob met pinakel, tegen den voet waarvan een achttal kleinere klokvormige stūpa's en relief zijn aangebracht ; zoowel de groote als de kleine dagobs staan op een geprofileerden voet. Brons. Hoog 10 cm. Herkomst onbekend [2]).

C 224. Oorkonde-plaat van brons, beschreven aan weerszijden met 11 regels middenjavaansch schrift. Bevattende tweede en derde zijde eener door Rake Lokapāla uitgevaardigde oorkonde en gevonden in de désâ Manggoeng (Wânâsari). De tweede plaat, begin en einde der oorkonde bevattende, berust in de Sultanaatscollectie [3]).

C 225. Driepoot, voor het plaatsen van bolvormig wijwatervaatwerk. Brons. Hoog 3.5 cm.. Herkomst onbekend.

C 226. Troon voor een staand beeld van Çiwa, bestaande uit rechthoekig voetstuk, rond lotuskussen, prabhāmaṇḍala en chattra. Aan de voorzijde van het voetstuk is een Nandi afgebeeld. Brons. Hoog 19 cm. Herkomst onbekend.

---

1) Vgl. Cultuurgesch. enz. fig. 56 rechts-boven.
2) Gepubliceerd in O.V. 1918 : 100 en Cultuurgesch. enz. fig. 50, 51.
3) Gedeeltelijk gepubliceerd in O.V. 1925 : 171 vlgg. en 1926 : 60. Een aanvullende publicatie zal in het T.B.G. worden opgenomen.

C 227. Nap, in den vorm van een schedeldak. Schedelnap? Aan den rand met geciseleerd ornament voorzien. Hoog 7 cm., grootste diameter ± 20 cm. Zeer geschonden. Brons. Herkomst onbekend [1]).

C 228. Schaal met deksel, op een vierkante van voet en kapiteel voorziene en op de zijvlakken met geïncrusteerd ornament versierde zuilvormige standaard. Bestemming onbekend. Afmetingen door breuk niet nader op te geven. Brons. Herkomst onbekend [2]).

D. *Bouwfragmenten van steen.*

D 1. Kinnarī, en haut relief met uitgespreide vleugels. Hoog 57 cm. Vulkanische andesiet. Van het Diëng-plateau.

D 2. Singha, Bārāboeḍoer-model. Hoog 45 cm. Vulkanische andesiet. Herkomst onbekend.

D 3. Trap-makara, waarvan de slurf in een singha-buste overgaat, terwijl in den muil een godenbuste is aangebracht, die met beide handen een lusvormig snoer vasthoudt, dat van den slurf afhangt. Onafgewerkt. Hoog 88 cm. Vulkanische andesiet. Uit de kali Tjoḍé.

D 4. Yoni, met onversierde tuit, geprofileerd. Hoog 55 cm., breed 55 cm., lang 55 cm. Vulkanische andesiet. Van Boeloes.

D 5. Bovendorpel, met kāla-kop versiering, waarboven wolkenmotieven met ṛṣi-figuren. Fragment. Hoog 48 cm., breed 36 cm., lang 113 cm. Vulkanische andesiet. Van Gamping.

D 6 — 11. Tjaṇḍi-fragmenten; topstukken, hoek- en midden-antefixen enz. Vulkanische andesiet. Van Tjĕbongan.

D 12. Asch-kist, waarin de no's C 219 en C 220 gevonden zijn. Bij de ontdekking door de bevolking reeds leeggehaald. Met deksel. Mergel-steen. Hoog 22 cm., breed 15 cm. Deksel diamantvormig toeloopend. Van Gĕdjajan.

D 13. Reliefpaneel, met voorstelling eener godenfiguur, staande, rechterhand in een mūdra voor den borst de upawīta houdende, linkerhand met een langgesteelde utpala. Vol ornaat. Rechts van de figuur een nis-pilaster met makara-kapiteel (naar binnen gekeerde makara). Hoog 100 cm. Vulkanische andesiet. Van Prambanan.

---

1) Zie Djāwā 1929: 14 vlgg. Volgens de eigenaresse der collectie zou no. C 227 een sirih-bakje zijn geweest, oorspronkelijk op een voet geplaatst. Vreemd blijft dan echter de afwezigheid van een naar buiten omgebogen rand.
2) Men vindt dit stuk vaatwerk op een der Bārāboeḍoer-reliefs; zie Cultuurgeschiedenis enz. fig. 34 links van Māyā.

GLOSSARIUM.

akṣamālā — uit akṣa-pitten vervaardigd gebedsnoer, kluizenaarsattribuut, attribuut van Çiwa, Awalokiteçwara, Gaṇeça, Brahmā enz.

Akṣobhya — dhyāni-buddha van het Oosten, kenbaar aan bhūmisparçamudrā. Attribuut: wajra. Rijdier : olifant. Zijn dhyāni-bodhisattwa is Wajrapāṇi.

Amitābha — dhyāni-buddha van het Westen, kenbaar aan dhyāni-mudrā. Attribuut: pātra. Rijdier : pauw. Zijn dhyāni-bodhisattwa is Awalokiteçwara.

angkuça — olifantshaak ; komt bij het Çrī-teeken voor. (Zie aldaar).

añjali — eerbiedsbetuiging, overeenkomende met de Javaansche sĕmbah.

antefix — sierstuk, waarvan de kern een driehoeksvorm vertoont en dat bij bouwwerken op de uiteinden en in het midden van uitstekende lijsten wordt geplaatst. De oorsprong moet gezocht worden in de Grieksche akroteriën. Veelal met een kāla-kop versierd.

ascetenhaartooi — haartooi, bestaande uit symmetrisch opgebonden, met leem samengekleefde haartressen. Kluizenaarsattribuut. Duidt op het verrichten of verricht hebben van ascese. Wordt vooral gevonden bij Çiwa, Awalokiteçwara, Gaṇeça, Brahmā enz..

aschkist — steenen, van een deksel voorziene, meestal in 9 vakken verdeelde kubusvormige kist, waarin, behalve een weinig verbrandingsresten van een overleden vorst, uit edele metalen vervaardigde goden-symbolen en edelsteenen werden gedaan, en welke in den put eener tjaṇḍi werd bijgezet, recht onder het god-vorstenbeeld. Verschillende afwijkingen in vorm komen voor. (Zie tjaṇḍi-depôt).

aschurn — voor Java niet bewezen, doch in Siam en andere Buddhistische landen gebruikelijke vaas tot het opnemen van de vorstelijke asch. Metaal.

asura — daemonisch wezen.

beurs — attribuut van Kuwera (Kubera), oorspronkelijk een juweelenspuwende ichneumon, nakula, later de uit de huid van dat diertje gemaakte beurs. Kuwera is rijksdomsgod.

bhūmisparça-mudrā — handhouding der rechterhand, waarbij met den binnenkant der aaneengesloten vingertoppen de aarde wordt aangeraakt. Beteekenis : „aanraking der aarde", d.w.z. door den Buddha, toen hij de Aardgodin als getuige opriep voor zijne welbestede vorige levens. Attribuut van Akṣobhya, en van Çākyamuni om de bodhi (het oogenblik van het verkrijgen van het goddelijke inzicht) aan te geven.

bodhi — „ontwaking", d.w.z. het feit dat de Buddha zijn leer vond; geschiedde te Bodhgayā onder den bodhi-boom, gezeten op de wajrāsana. Zie aldaar.

bodhisattwa — hij, wiens sattwa (wezen) de bodhi (ontwaking) is; wezen, dat voor het bereiken van den nirwāṇa-toestand gereed is; elke monnik, die „volleerd" is. Zie ook: dhyāni-bodhisattwa.

buddha — „ontwaakte", wezen, dat den nirwāṇa-toestand heeft bereikt. Meestal onwezenlijk gebruikte term om verschillende figuren uit het Buddhisme aan te duiden o.a. Çākyamuni (*de* Buddha), diverse dhyāni-buddha's enz..

cakra — zonnerad-symbool, vaak als werprad (*discus*) verklaard. Attribuut van Wiṣṇu, Durgā mahīṣāsuramardinī en diverse andere godheden. Komt vaak met de çangkha in een paar voor ; is soms van vlammen voorzien en kan zoowel horizontaal als verticaal op de vingertoppen worden gehouden.

çakti — verpersoonlijkte energie van een godheid, vrouwelijk voorgesteld. Zie Tārā.

Çākyamuni—naam voor den stichter van het Buddhisme, die uit het geslacht der Çākya's stamde en een muni (kluizenaar, monnik) was.

cāmara — vliegenwaaier (oorspronkelijk gemaakt van de staartharen van een camara, yak), in den Archipel later als wijwaterkwast opgevat. Attribuut van Çiwa, paarsgewijze voorkomend met de akṣamālā.

çangkha — schelp-attribuut (*turbinella*) van Wiṣṇu, Durgā, een andere godheden. Komt meestal paarsgewijs met de cakra voor en heeft soms vleugels, terwijl de cakra dan gevlamd is. Het çangkha-symbool wordt veelal op bronzen vaatwerk aangetroffen, al of niet verstyleerd; soms dient de ç. om er lotusbloemen in te steken. Zie Çrī-teeken. De natuurlijke ç. was bij het overige ritueele vaatwerk en andere utensilia op de priesterschaal gelegen.

çaru — pijl, paarsgewijs met de dhanu, boog, voorkomend attribuut van Durgā en andere godheden.

chattra — zonnescherm, teeken van waardigheid, zooals de Javaansche pajoeng. Komt in een oneven aantal boven elkaar aan één steel aangebracht als pinakel ter bekroning van stūpa's voor. Behoort boven elk godenbeeld te worden aangebracht, doch ontbreekt zeer vaak, aangezien de ch. meestal los in een daartoe aanwezig oog werd gestoken. Niet zelden wordt de ch. door een ratna (juweel) bekroond, dat al of niet door verlenging een lingga-achtigen vorm kan hebben.

citroen — attribuut van Kuwera.

Çiwa — voor den Archipel hoofdgod der trimūrti (goden-trits Çiwa, Brahmā en Wiṣṇu). In de tjaṇḍi's meestal voorkomende in de gedaante van Mahādewa, Oppergod ; zoo ook in onze bronsjes. Zeer verwant aan Awalokiteçwara, waarvan hij somwijlen niet te onderscheiden is ; feitelijk is Awalokiteçwara in enkele vormen een buddhistische Çiwa. Attributen : akṣamālā en cāmara. Rijdier : Nandi. Vele vorsten zijn in hunne tjaṇḍi's als Çiwa bijgezet. De lingga geldt als zijn symbool, zooals de stūpa die van Buddha is.

Çrī-teeken — in den Archipel een mystieke syllabe ter aanduiding van Durgā (in Indië is Çrī de naam van Wiṣṇu's çakti). Komt zeer veel voor op ringen, priesterschalen en ander offergereedschap en wordt door de gelijkenis met den vorm van de çangkha met deze laatste gaarne vereenzelvigd en in beeld samengesmolten. Heilbrengend teeken, doch tevens waarschijnlijk vorstenteeken, daar deze syllabe immer voor den vorstentitel geplaatst werd. Staat vaak op een lotus tusschen twee angkuça's, welke combinatie een symbolische aanduiding is voor de door olifanten met wijwater begoten godin Çrī.

Cundā — tārā (zie aldaar), welke met den Awalokiteçwara-vorm Amoghapāça schijnt samen te hangen, althans enkele van diens kenmerkende attributen vertoont. Meestal in veel-armigen vorm voorgesteld.

Çyāma-tārā — zoogenaamde „groene" Tārā, behoorende bij Awalokiteçwara. De huidskleur schijnt op die der Hindu's van hooge kaste te duiden, in tegenstelling tot die der „witte" Tārā, welke van Chineesche herkomst schijnt te zijn (zie Sīta-tārā). Attributen : utpala en wara-mudrā.

dagob — koepel-vormig hoofddeel van de stūpa. Ook wel gebezigd om de geheele stūpa aan te duiden. De koepel-vorm werd gewijzigd o.a. in klok-vorm dan wel in meer gerekten vorm gebracht, dit laatste waarschijnlijk onder invloed van den lingga. Buddhisme en Brāhmaṇisme waren op Java vormen van één godsdienst, differentiaties van één principe. Zie nog onder stūpa.

dewa — aan den kringloop der wedergeboorten onderworpen hemelbewoner, 33 in getal; godheid.

dhanu — boog ; komt als goden-attribuut paarsgewijs voor met de çaru, pijl.

dhwaja-mudrā — handhouding, waarbij de rechterhand de gebogen vingers der linkerhand omsluit. Ook wel wajra-mudrā genoemd; op Java vaak voorkomend, daarbuiten zeldzaam. Behoort bij Wairocana.

dhyāni-bodhisattwa — goddelijk, uit een door een dhyāni-buddha op aarde gezonden lichtstraal ontstaan wezen, dat, na den dood van een der reeks menschelijke buddha's en vóór het optreden van een nieuwe, de menschheid voor ondergang behoedt en de leer beschermt. Zij hebben de beteekenis van een Heiland verkregen, om wiens voorspraak men smeekt.

dhyāni-buddha — in nirwāṇa-toestand verkeerende, in de hemelen verblijf houdende buddha, waarvan er verscheidene bestaan, die elk in een bepaalde periode der wereldgeschiedenis een menschelijken buddha op aarde doen prediken en na diens dood een dhyāni-bodhisattwa tot aanzijn brengen, om gedurende de rest hunner periode de menschheid te helpen. Ontstaan onder Perzischen invloed. De opvattingen op Java te hunnen opzichte verschilden aanmerkelijk van die in Indië.

dhyāni-mudrā — handhouding, waarbij de handen, met de palm naar boven, op elkaar in de schoot gelegd worden. Dhyāni = meditatie.

driepoot — op drie korte pooten rustend onderstel voor het plaatsen van wijwatervaatwerk met bolronden onderkant.

Durgā mahīṣāsuramardinī — çakti van Çiwa, afgebeeld als bestrijdster en overwinster van den stier-daemon Mahīṣa. Komt bij tjaṇḍi's geregeld in de noordelijke nis voor en zou het bijzettingsbeeld van 's konings hoofdvrouw zijn. Zeer veel voorkomende voorstelling op Java ; in Indië minder algemeen.

gadā — knots. Attribuut van Wiṣṇu en andere godheden.

Gaṇeça — olifantkoppige god, die hinderpalen uit den weg ruimt en met Çiwa in verband gebracht wordt. Vandaar zijn hoofdtooi met schedel en maansikkel, slangen-upawīta en akṣamālā. In de andere achter-hand houdt hij gemeenlijk de paraçu. Het tandbrok in een zijner voorhanden houdt verband met een legende, waarin hij door een gevecht een zijner slagtanden kwijt raakte. Komt geregeld in de westelijke nis van tjaṇḍi's voor, of, indien de ingang op het Westen staat, in de oostelijke; het zou het bijzettingsbeeld van 's vorsten patih zijn. Zijn beeld werd afzonderlijk op magisch gevaarlijke plaatsen opgesteld (rivier-overgangen e.d.). Rijdier : mūṣika.

Garuḍa — rijdier van Wiṣṇu, oorspronkelijk zonne-arend van den zonnegod, die Wiṣṇu was. Aartsvijand der nāga's, vaak afgebeeld met slangen in de klauwen.

Gautama — patronimicum van den buddha Çākyamuni (afstammeling van Gutama).

ghaṇṭā — priesterschel, langdurig en aanhoudend gerinkeld bij het opzeggen der gebeden en aanbieden der offers ; de versiering, welke het meest op Java voorkomt, is die met een wajra, wat op Tantrisme kan wijzen, — een in den loop der eeuwen op Java aan macht winnende priestersecte was die der wajradhara's (wajra-dragers). Andere versieringen zijn die met een cakra, triçūla, Nandi, singha, nāga, garuḍa, Gaṇeça, kakatoe, menschen- of godenfiguren enz. enz. ; (één exemplaar vertoont een in een hand gehouden dij-bot, *os femoris*) ; zij hebben waarschijnlijk een sectarische beteekenis gehad.

guirlanden — gebruikelijke versiering onderaan een kroonlijst bij bouwwerken, waarbij de guirlanden geacht kunnen worden daaraan als het ware opgehangen te zijn. Niet zelden brengt men vogels (kakatoe's) in de bogen aan, of laat men schellen tusschen dezulken afhangen. Guirlandebanden worden meer in de Middenjavaansche dan in de Oostjavaansche kunst gevonden.

Guru — ook wel Mahāguru (Leeraar of Groote Leeraar), naam, welke gegeven wordt aan de leeraarfiguur (kluizenaar), welke in de zuidelijke nissen der tjaṇḍi's pleegt voor te komen en waarin men een afbeelding van Çiwa als Guru meent te herkennen. Daar de goden-combinatie der Javaansche tjaṇḍi's in Indië weinig of niet voorkomt, weet men niet of dit juist is. Anderen zien er Agastya, een der Wijzen, in. Attributen : kamaṇḍalu en triçūla, akṣamālā, puntbaard en buik. Bij de huidige Javanen heet Çiwa Mahādewa : Baṭārā Goeroe ; de oorsprong van deze begripsovergang ligt in het duister. Het zou het bijzettingsbeeld van 's vorsten hofpriester en leeraar zijn.

haar-tooi (hoofd-tooi) — term, om aan te duiden, dat de zoogenaamde kroon bestaat uit een hoog opgemaakten haartooi, welke door het insteken van gouden sieraden en bloemen en het opbinden met diademen enz. tot een schijnbare kroon is geworden.

hangklok — niet met een klepel geluid, doch tegen den rand geslagen; opgehangen in klooster, tempel of kluizenarij, diende zij waarschijnlijk om den goden kennis te geven van de aanwezigheid van vereerders; oorspronkelijk een evenals de ghaṇṭā op geluidsmagie teruggaand middel tot zuivering van een plaats van kwade invloeden. Vaak van jaartallen of inscripties voorzien; geliefde bekroningen (waaraan oog, ketting met haak) waren vooral de singha en Nandi.

juweel — zie ratna.

juweelpotten — attribuut van Kuwera (rijkdomsgod).

kaḍirisch schrift — sterk gefigureerd en in kwadraten gecomponeerd Oudjavaansch schrift, aangewend voor korte spreuken, meerendeels met dubbele of verborgen beteekenis. Voorkomende op hangklokken, spiegelhandgrepen, ringen (in eenvoudigen vorm), doch ook op beelden enz.. Ontwikkelt zich sterk sinds de 9e eeuw in Oost-Java.

kain — om de heupen en beenen gewikkelde lap goed, naar het schijnt onder Hindu-invloed in gebruik gekomen en eerst bij de hoogere standen in zwang. Van zijde of katoen. Naast de daarop voorkomende horizontaal verloopende baan-motieven, komen ook diagonaalsgewijs verloopende bloem- of stermotieven voor. Het is niet uit te maken of deze motieven gebaṭikt dan wel geweven waren; waarschijnlijk was het laatste het geval.

kakatoe — geliefd motief bij de versiering der guirlandebanden e.d. doch ook bij lampen, hangklokken enz..

kāla-kop — motief van onbeperkte verbreiding en toepassing. Daemonen-hoofd (Oost-Java), zich ontwikkeld hebbende uit den leeuwenkop (Midden-Java, Indië). Er werd waarschijnlijk een onheil-afwerende beteekenis aan gehecht (zonne-symbool). In Midden-Java komt de kāla-kop vrijwel geregeld voor in combinatie met een of twee makara's.

kamaṇḍalu — wijwaterkruik of -flesch. Attribuut van verschillende godheden (Amoghapāça, Guru enz.). Symbool voor het kluizenaarschap, zooals akṣamālā en asceten-haartooi. Ook wel kuṇḍi geheeten (= Jav. gĕṇḍi).

khadga — zwaard, attribuut van Durgā, Mañjuçrī enz.. Het komt vaak paarsgewijs met een schild voor.

kinnarī — hemelsch wezen, voorzien van vogellichaam en godinnen-buste. Ook mannelijke komen voor (kinnara).

kūrma — schildpad, aardsymbool en dus o.a. aangebracht aan yoni's. Een uit goudblad geknipte k. wordt vaak onder de metalen voorwerpen in de asch-kisten der tjaṇḍi's gevonden.

Kuwera — rijkdomsgod, Heer van het Noorden en der yakṣa's. Afgebeeld als dikbuikig vorst met citroen en nakula, gezeten op een juweelpotten-troon. Geliefkoosde voorstelling op Java. In het Buddhisme meer onder den naam Waiçrawaṇa bekend, een der 8 lokapāla's, windstreekhoeders.

lalitāsana — zie zitwijzen.

lampen — werden in grooten getale opgegraven, meerendeels uit brons en voor verlichting door oliepitten ingericht. Meerendeels zijn het hanglampen, waaraan men gaarne ter versiering verhaalmotieven verwerkte, soms tot geheele voorstellingen uitgewerkt.

lingga — Çiwa-symbool, oorspronkelijk *phallus*, later gestyleerd en tot hemelsymbool geworden, op den Archipel in verband gebracht met de daar gebruikelijke opstaande vooroudersteenen.

Staat in de yoni (aardsymbool, vrouwelijk symbool) en is een korte, van boven koepelvormig afgeronde cylinder. In tjaṇḍi's in de plaats van het beeld van Çiwa Mahādewa als bijzettingsbeeld van den vorst.

lokapāla — windstreekhoeder (waarvan er 8 waren); naam van een Raka (landheer), die omstreeks 900 A.D. koning was van Java. Komt voor op de oorkonde uit de collectie Resink-Wilkens, waar hij een dêsâ in de Goenoeng Kidoel (bij Wânâsari) tot apanage maakt van zijn zoon, prins Bhūmijaya.

lotuskussen — zie padmāsana.

maansikkel — nek-sieraad voor jeugdige personen. Attribuut van Çiwa.

makara — monster-dier, met het waterig element verband houdend en in tegenstelling staande tot het vurige kāla-symbool; combinatie van olifant, ram, krokodil, tapir enz. Wordt gebezigd als trapvleugel-einde, als spuier, en komt voor als uiteinde van de band, welke aan weerszijden van een nis of poort van het daarboven aangebrachte kāla-motief afdaalt. Speciaal op Midden-Java; op Oost-Java meerendeels vervangen door nāga's. Komt bij godentronen voor aan de uiteinden van de kroonlijst der rugleuning.

makuṭa — vorstenkroon (niet uit een opgemaakten haartooi bestaande), naar boven conisch toeloopend en met een ratna bekroond.

maṇḍala — kring, magische cirkel, groep van godenfiguren.

Mañjuçrī — bodhisattwa van Chineesche (?) herkomst, die de onwetendheid bestrijdt. Attribuut: boek op utpala. Heeft meestal den maansikkel in den nek en steeds een jeugdig voorkomen, vaak een jongens-haartooi; houdt soms een zwaard.

Mānuṣi-buddha — menschelijke buddha, telkens aan den aanvang eener wereldperiode één; die van onze periode is Çākyamuni.

monocle-motief — motief van een kāla-kop met één oog; zou ontstaan zijn uit een op een hoek-antefix aangebracht en dus om den hoek omgebogen kāla-motief. Vooral in de kaḍirische en singhasārische periode geliefd (1000 — 1300) (Benaming van Brandes).

munten — platte ronde schijfjes zilver of goud, in sommige gevallen met een mā-teeken bestempeld en daarom mā-muntjes genoemd. Bestemming onzeker; pasmunt waren Chineesche duiten.

mūṣika — rat of muis, rijdier van Gaṇeça.

nāga — slangen-vorst, met een juweel op den kop gekroond; aard-symbool en aldus voorkomende aan yoni's. De aarde werd volgens sommigen geacht op 8 nāga's te rusten. Vaak verwarring (wel opzettelijk) met naga = olifant of berg. Uit goudblik geknipt komt de n. voor in de tjaṇḍidepôts.

nakula — ichneumon, slangen-vernietigende martersoort, attribuut van Kuwera, hetzij als levend dier, hetzij als van zijn huid vervaardigde beurs aangebracht.

Nandi — bultrund, rijdier van Çiwa. Behoort vóór den tempel van dezen god te liggen, met den kop daarnaartoe gekeerd. Niet te verwarren met den buffel van Durgā, die haar rijdier niet is. Komt ook voor als motief voor klokbekroningen e.d. Zou bijzettingsbeeld van 's vorsten senapati (generaal) zijn. Geliefde versiering van hangklokken en ghaṇṭā's.

nap — zie pātra. Etensnap, attribuut van Gaṇeça.

ornaat — het godenornaat is een vorstenornaat, de goden leefden als vorsten, de hemel was een kraton. Het bestaat uit een kroon dan wel een tot kroon opgemaakten haartooi, van onderen afgesloten door een diadeem, voorts oorhangers (zelden -ringen), halssieraad (aan een ketting of snoer om den hals hangend maansikkelvormig sieraad, soms in meerdere exemplaren), boven-, (midden-) en on-

derarmbanden (geornamenteerde banden met antefix-vormig sierstuk aan de buitenzijde), vingerringen (meestal om duim en andere vingers), udarabandha (versierde band om de maagstreek), diverse banden om de *kain* op te houden, enkelringen en teenringen. Daarbij komt dan nog de platte priesterband (zie aldaar) of de upawīta (z.a.). De vorm van den hoofdtooi verschilt naar rang of positie. Elke godheid heeft recht op het voeren van een chattra.

pāça — strik, attribuut van Amoghapāça en Yama, doodsgod.

padma — roode lotus, godenattribuut bij uitnemendheid, in het bijzonder van Awalokiteçwara in den vorm Padmapāṇi.

Padmapāṇi — Awalokiteçwara-vorm met wara-mudrā en padma als attributen. Dhyāni-bodhisattwa behoorende bij Amitābha.

padmāsana — lotuskussen, godenzetel bij uitnemendheid; rond voor staande, ovaal of vierkantig voor zittende figuren. Elke aanraking van den grond door goden doet een lotus (padma) ontstaan, zoodat men er ook vindt onder de van een troon afhangende voeten enz. Hetzelfde geldt voor goddelijke voorwerpen, die alle op een p. behooren te rusten. Zie wajrāsana en zitwijzen.

paraçu — bijl, attribuut van Gaṇeça e.a.g.

pātra — bedelnap van den Buddha en van buddhistische monniken.

patroon — zie kain.

prabhāmaṇḍala — lichtglans in cirkel-, ellips-, ui-, ovaalvorm enz. achter een godenfiguur aangebracht en diens tejas, magische gloed, uitbeeldend (prabhā = glans en maṇḍala = kring). In sommige gevallen tot het hoofd beperkt, elders om het gansche lichaam aangebracht.

pralambapādāsana — zie zitwijzen.

priester — breede platte band, diagonaalsgewijs om het bovenlichaam gedragen en als aanduiding van het priesterschap opgevat.

priesterschaal — zie talam.

pustaka — boek, d.w.z. uit op elkaar gelegde langwerpige palmbladen samengesteld handschrift, attribuut van Mañjuçrī, Prajñāpāramitā, Amoghapāça, Brahmā enz.. In sommige gevallen op een utpala of padma liggend, in sommige gevallen in de hand gehouden en slechts een paar bladen uitmakend.

ratna — juweel, zeer verbreid versieringsmotief op kronen, bekroningen enz., doch ook attribuut van verschillende godheden als Ratnapāṇi e.a.. De vorm, waarin de r. wordt voorgesteld verschilt, doch gelijkt in eenvoudigste gedaante dien eener djamboe-vrucht (of peer-vrucht). Lichtende juweelen worden door nāga's onder den grond bewaakt; cintamaṇi is de naam van het tooverjuweel, dat wenschen vervullen kan (maṇi = ratna).

Ratnasambhawa — de dhyāni-buddha van het Zuiden, attribuut: ratna, mudrā: wara, dhyāni-bodhisattwa: Ratnapāṇi, rijdier: paard.

ringen — zie ornaat. Çrī-teeken, kaḍirisch schrift. Geliefkoosde steenen voor ringen waren kwarts, turkoois, kristal, cornalijn, serpentijn, granaat, robijn, agaat, amethyst e.a.. In facetten geslepen diamant kwam niet voor. Vele ringen dragen inscripties (namen ?).

ṛṣi — kluizenaar, kenbaar aan puntbaard en kamaṇḍalu.

scheppers — dienden tot het scheppen van wijwater uit het wijwatervaatwerk; het wijwater speelde een zeer groote rol in den volksgodsdienst.

singha—leeuw, mythisch monster met horens, rijdier van Durgā, als tempelwachter en als motief voor bouwwerken gebezigd. Zie kāla-kop. Komt vaak voor als bekroning van hangklokken. Zie troon.

Sīta-tārā— zoogenaamde „Witte Tārā" (zie Tārā). Behoort als çakti bij Awalokiteçwara. Met de kleur wordt de huidskleur bedoeld. Zie Çyāma-tārā. Attributen : padma en wara-mudrā.

spiegels — uit brons vervaardigde, al of niet verzilverde, gepolijste ronde schijf, op een handgreep gesoldeerd, hetwelk een omgekeerden T-vorm vertoont en vaak versierd is met letterschrift of voorstellingen. Behoorde o.a. tot de tempel-utensiliën. Spiegels in den van de Båråboeḍoer-reliefs bekenden vorm (met handgreep aan de achterzijde) zijn niet opgegraven.

stūpa — monument over de asch-relieken van den Buddha, later symbool voor het Buddhisme. Voornaamste onderdeel is het koepelvormig massief, dat later wijzigingen in vorm vertoonde en op Java, waarschijnlijk onder invloed van den lingga, een al of niet conisch toeloopende koepelvormig eindigende cylinder werd. De s. werd steeds bekroond door een oneven aantal chattra's. Attribuut van Maitreya, de toekomstige Buddha. Op Java veel gebruikt als monument over de asch van monniken of buddhistische vorsten (?), bekroningsmotief van buddhistische bouwwerken. Zie dagob.

sub-actieve houding — zie zitwijzen.

talam — priesterschaal, uit brons of rood koper, versierd met lotusmotieven, al of niet in vazen of çangkha's. Dienende om er het offergereedschap op te plaatsen (ghaṇṭā, wierookbrander, wijwatervaatwerk, wajra, çangkha enz.). In groote hoeveelheden opgegraven.

Tantrisme — verlossingspraktijken met behulp van daemonische elementen.

Tārā — „redster", çakti van een dhyāni-bodhisattwa. Eigenlijk is dit slechts de naam voor de çakti van Awalokiteçwara, doch wordt ook wel voor andere gebruikt. Onderscheiden door tooi en attributen.

tijgerhuid — attribuut van Awalokiteçwara en Çiwa. Wordt van het middel afhangend gedragen.

tjaṇḍi-depôt — voorwerpen van goud- of zilverblik vervaardigd, edelsteenen en resten van verbrand lijk, geborgen in de asch-kist (zie aldaar). Vaak door ondergraving uit den tjaṇḍi-put verwijderd en slechts in zeldzame gevallen volledig teruggevonden. Dienden om de nederdaling van de in de godheid verloste ziel van den gestorven vorst mogelijk te maken en de dynastieke continuïteit te verzekeren.

triçūla — drietand, attribuut van Çiwa en çiwaitische figuren.

troon — zetel (āsana) voor een godheid, waarop meestal een padma ligt. Samengesteld uit een rechthoekig parallelepipedum op geprofileerde kroonlijst ; de wanden soms à jour bewerkt. Soms van leeuwen als dragers voorzien. Aan de achterzijde een ruggestuk, waarvan de zijkanten vaak voorzien zijn van olifanten, waarop klimmende leeuwen en waarboven makara's als uiteinden van de dwarsbalk ter hoogte van de schouders. Daarboven vaak prabhāmaṇḍala en chattra. Zie zitwijzen.

udarabandha — versierde band om het lichaam ter hoogte van de maagstreek.

upawīta — snoer hangende om het bovenlijf over den linkerschouder ; kastenkoord. Soms van parels gemaakt, soms door een slang gevormd, soms dubbel en over beide schouders hangend (vrouwen-u.). Dit laatste ook wel bij figuren met jeugdig (= vrouwelijk) karakter, zooals Mañjuçrī.

ūrṇā — verhevenheid tusschen de wenkbrauwen, kenmerk van vele buddhistische figuren.

uṣṇīṣa — grootere verhevenheid op het midden van het hoofd, kenmerk van buddha's.

utpala — blauwe lotus, attribuut van Mañjuçrī, Wajrapāṇi, Çyāma-tārā, enz.

veeklokken — helm- of klokvormige schellen, ook wel kogelvormig (doch dan geen klepel, maar een rollend kogeltje), voor vee.

wāhana — rijdier n.l. van een godheid.

Wairocana — dhyāni-buddha van het Zenith, attribuut: cakra, mudrā: dharmacakra (predikende handhouding), dhyāni-bodhisattwa: Samantabhadra, rijdier: leeuw.

wajra — bliksemsymbool van Indra en verschillende buddhistische godheden. Attribuut van de secte der wajradhara's (w.-dragers, op Java eenmaal veel voorkomend). Wordt uitgebeeld door een aan beide uiteinden van vijf om de middelste gerangschikte punten voorziene korte staf.

Wajrapāṇi — dhyāni-bodhisattwa bij Akṣobhya. Sterke verwantschap met den dondergod Indra.

wajrāsana — „diamantzetel" of „bliksemzetel" van den Buddha bij de bodhi. Zie padmāsana en zitwijzen.

wara-mudrā — handhouding van hulp-verleening, waarbij de rechterhand naar beneden gestrekt is met de palm naar buiten.

Wasudhārā — tārā met rijstaar als attribuut. Een bepaalde vorm heet Wasuçrī (vgl. Dewi Çrī, de rijst-godin der Javanen).

wierookbrander — pot op ronden voet en met horizontaal ingelaten steel voor het branden van wierook, geplaatst op de priesterschaal.

wijwatervaatwerk — vaatwerk voor wijwater in vaas-, pot-, kom- of schaalvorm, gebruikt door den priester bij het officieeren. Sommige, voorzien van zodiak-teekens, worden slechts in Oost-Java en Bali gevonden.

witarka-mudrā — onderwijzende handhouding, waarbij duim en wijsvinger van de rechterhand bijeen gebracht worden.

Wiṣṇu — oorspronkelijk zonnegod, later lid van de trimūrti (trits van Çiwa, Brahmā en W.). Rijdier: Garuḍa, attributen: cakra en çangkha. Op Java de god bij uitnemendheid, die zich in vorsten incarneert.

yoni — voetstuk voor den lingga, vrouwelijk aardsymbool en, daar het godenbeeld als een menschelijken vorm verkregen hebbende lingga beschouwd kan worden, ook het voetstuk van godenbeelden. Meestal voorzien van andere aardsymbolen (nāga, kūrma enz.) en van een tuit, waarlangs het over beeld of lingga gegoten water kan afdruipen om als wijwater te kunnen worden gebezigd.

zitwijzen — verschillende houdingen bij het zitten, (āsana), waaronder de zoogenaamde subactieve de meest voorkomende is (rechtervoet op de knieholte van het gevouwen linkerbeen, linkervoet al dan niet geheel onder de rechterknie verborgen). Voorts kent men o.a. de wajrāsana (gevouwen beenen met de voetzolen in elkaars verlengde in den schoot), de lalitāsana (rechterbeen afhangend, linkerbeen al dan niet opgetrokken), de pralambapādāsana (beide beenen afhangend) en andere. Met het woord āsana duidt men echter ook den troon aan (zie aldaar), wat herhaaldelijk verwarring geeft. In de Indische mystiek spelen de zeer talrijke āsana's een groote rol.

zodiakbeker — zie wijwatervaatwerk.

zwaard — zie khadga.

Om redenen van typographischen aard kon een groot deel van de door den auteur gewenschte cursiveeringen niet worden aangebracht.

PANGÉRAN ARIÅ ADIPATI DANOERĔDJÅ VII, RIJKSBESTUURDER VAN JOGJÅKARTÅ,

RIDDER IN DE ORDE VAN DEN NEDERLANDSCHEN LEEUW, OFFICIER IN DE ORDE VAN ORANJE-NASSAU, OFFICIER IN DE ORDE VAN DEN WITTEN OLIFANT

EN

PANGÉRAN ARIÅ ADIPATI DANOERĔDJÅ VIII, RIJKSBESTUURDER VAN JOGJÅKARTÅ,

DRAGER VAN DE KLEINE GOUDEN STER VAN VERDIENSTE, EN VAN DE GROOTE GOUDEN MEDAILLE VAN HET SULTANAAT JOGJÅKARTÅ.

Het was Zondag, 14 October 1933, toen zich in de vroege ochtenduren door de Sultansstad de mare verspreidde van het vrij plotseling verscheiden van den bejaarden Rijksbestuurder Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå VII [1]). Vrij plotseling. Gedurende een vijftal maanden was hij aan het ziekbed gekluisterd, telkenmale nog door zijn ambtsplicht geroepen om besluiten, beslissingen te nemen, en ten slotte hadden zijn krachten, welke hij steeds ten dienste van den Kraton bleef stellen en die toch al aan het afnemen waren, hem begeven.

Geboren op Zaterdag-pon, 15 Roewah van het jaar Djé 1798 (20 November 1869) werd Radèn Mas Danoewinåtå — hij heeft nimmer een jongensnaam gedragen — door zijn oom, wijlen Sultan VII, tot zoon geadopteerd en op 18jarigen leeftijd, nl. den 18den Poeåså van het jaar Wawoe 1817 (29 Mei 1888), tot pangéran verheven onder den titel en naam van Pangéran Ariå Tjåkrådiningrat. Zijn moeder Ratoe Anggèr was het tweede kind en wijlen Sultan VII het eerste kind van wijlen Sultan VI.

Na het overlijden van zijn vader Pangéran Ariå Joedånĕgårå II werd hij op den 24sten Djoemådilakir van het jaar Éhé 1828 (9 November 1898) in diens plaats benoemd tot Wĕdånå (chef) van de Kori, het kantoor voor de correspondentie van den Sultan met den Rijksbestuurder, onder den titel en naam van Pangéran Ariå Joedånĕgårå III.

Bij Gouvernementsbesluit van 26 September 1911 No. 28 werd de toenmalige Rijksbestuurder Radèn Adipati Danoerĕdjå VI op verzoek met ingang van 15 October 1911 eervol uit 's Lands dienst ontslagen en Pangéran Ariå Joedånĕgårå met ingang van dien datum belast met de waarneming der functiën van Rijksbestuurder.

Zijn definitieve benoeming geschiedde bij Gouvernementsbesluit van 6 Maart 1912 No. 5 onder toekenning van den titel en naam van Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå.

Droegen al zijn voorgangers evenals die in Soeråkartå den ambtstitel Radèn Adipati, Pangéran Ariå Joedånĕgårå mocht zijn pangéranstitel behouden;

1) Met Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå VII waren er in totaal eigenlijk 8 Rijksbestuurders geweest. Toen Danoerĕdjå II in 1811 gedood was, verving Sultan II hem door zijn oom Mas Rijå Mandoerå, later Kjahi Toemĕnggoeng Sindoenĕgårå geheeten, hetgeen echter plaats vond zonder voorkennis en goedkeuring van het Gouvernement. Deze Rijkbestuurder Danoerĕdjå III werd als zoodanig niet erkend, moest later aftreden en werd door den Gouverneur-Generaal Daendels vervangen door Radèn Toemĕnggoeng Soemådipoerå, Boepati van Djapan, het tegenwoordige Mådjåkĕrtå.

Een portret van P. Ar. Ad. Danoerĕdjå VII heeft Djåwå reeds in zijn vorige nummer opgenomen, tegenover blz. 98.

Kangdjĕrg Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå VIII, Pĕpatih Dalĕm ing Karaton Ngajogjåkartå toewin Goesti Kangdjĕng Ratoe Tjåndråkirånå, poetrå Dalĕm poetri swargi Sampéjan Dalĕm Ingkang Sinoewoen Kangdjĕng Soeltan Amĕngkoeboewånå VII.

Komst van den nieuwbenoemden Rijksbestuurder ten Gouverneurshuize.

De nieuwbenoemde Rijksbestuurder met den Hoofd-pangoeloe en de Regenten.

De nieuwbenoemde Rijksbestuurder brengt Z.H. den Sultan de kniekus.

De nieuwbenoemde Rijksbestuurder drukt den Gouverneur de hand.

maar ter onderscheiding van de pangérans adipati ariâ, dat zijn de Kroonprinsen van Sultanaat en Soenanaat en de Hoofden van het Pakoe-Alamsche en het Mangkoenĕgaransche Huis, en van eventueel andere speciaal tot pangéran adipati verheven pangérans, had hij zich te noemen en schrijven Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ. De naam Danoerĕdjâ is de eerenaam van den Rijksbestuurder van Jogjâkartâ.

Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ VII heeft den Kraton 35 jaren gediend, waarvan 23 jaren onder Sultan VII, en den Lande 22 jaren, gedurende welken tijd hij zich heeft doen kennen als een ijverig en trouw dienaar van den Vorst en van de Nederlandsch-Indische Regeering. Als blijk van waardeering voor zijn den Lande bewezen diensten was hij gerechtigd tot het dragen van de beide in den titel van dit opstel vermelde Nederlandsche decoraties, terwijl bij de viering van zijn 64sten verjaardag op 26 December 1930 de Landvoogd hem bij een persoonlijk schrijven Zijne gelukwenschen aanbood. Voorts heeft, naar men reeds zag, ook de Koning van Siam hem onderscheiden.

De betrekking van Patih of Pĕpatih is een merkwaardig ambt. De Patih is de eerste minister, raadgever en de uitvoerder van de bevelen van den Vorst. Door hem emaneeren alle vorstenbevelen. Hij is l'administrateur du royaume, hij bestuurt het Rijk namens den Vorst, vandaar de Nederlandsche vertaling Rijksbestuurder.

Hij is de warângkâdalĕm, de schede van den Vorst, waarbij dus de Vorst vergeleken wordt met een kris. Alleen in bijzondere gevallen treedt de Vorst op den voorgrond; de Rijksbestuurder is degene die namens den Vorst alles afdoet.

Blijkens het boek Pârâmasésâ van Sultan Agoeng van Mataram, hetwelk de principes van het boek Râdjâ Kâpâ-Kâpâ uitwerkt, wordt in de Javaansche monarchie de verhouding Vorst-Pĕpatih beschouwd als een ordening Gods om Diens algeheele omvatting van deze wereld te realiseeren, de omvatting in de tweeéénheid van Wezen en Schijn, Inhoud en Verschijning, Geest en Materie.

Oorspronkelijk was een Rijksbestuurder trouw en gehoorzaamheid verschuldigd uiteraard alléén aan den Vorst, die hem dan ook had aangesteld. In de houding van Radèn Adipati Nâtâkoesoemâ, den Rijksbestuurder van Kartâsoerâ, in het jaar 1740 gedurende de Chineesche onlusten, heeft de Oost-Indische Compagnie echter aanleiding gevonden om in de positie van Rijksbestuurder een verandering aan te brengen.

Voortvluchtige benden Chineezen van Batavia zwierven overal op Java rond. Pakoe Boewânâ II van Kartâsoerâ werd toen tusschen twee partijen heen en weer geslingerd. Aan het hoofd van de eene partij stond zijn moeder Ratoe Agĕng, die een bondgenootschap met de Hollanders wenschte, en aan het hoofd der andere de Rijksbestuurder Radèn Adipati Nâtâkoesoemâ, die een verbond met de Chineezen sloot om de Hollanders te verdrijven.

De Vorst besloot, in het openbaar met de Compagnie in goede verstandhouding te blijven, maar in het geheim de zaak der Chineezen zooveel mogelijk te steunen.

Spoedig kwam het tot een openlijk optreden en overal werd de krijg uitgeroepen. De Soesoehoenan zocht zijn toevlucht bij de Compagnie, de benden van Chineezen en Javanen verklaarden Pakoe Boewânâ II vervallen van den troon en riepen Radèn Mas Garéndi, een kleinzoon van Soenan Mas (Mangkoerat III), een zijner voorgangers, uit als Soesoehoenan, die zich echter na eenigen tijd aan de Hollanders moest overgeven en verbannen werd. Radèn Adipati Nâtâkoesoemâ, die op last van zijn Vorst de Chineezen gesteund had, werd daarop door de Compagnie uit zijn ambt ontzet.

De Compagnie achtte het geraden voortaan zeker van haar zaak te zijn en eischte van den naar Pânârâgâ uitgeweken Soesoehoenan Pakoe Boewânâ II het benoemingsrecht van den Rijksbestuurder, hetgeen vastgelegd werd in de in de maand Juli te Pânârâgâ afgelegde verklaring, later herhaald in het contract

van 11 November 1743, te Kartâsoerâ geteekend.

De nieuwe Rijksbestuurder van Pakoe Boewânâ II, sedert verhuisd naar Soerâkartâ, beloofde toen:

„dat wanneer de beveelen, die ik van „den Soesoehoenang, koom te ontfan„gen, onverhoopt en teegens alle ver„wagting strijdig mogten weezen, teegens „die, welke mij door de Compagnie „worden gegeeven ik alsdan de „beveelen van de Compag„nie de Praeferentie zal „geeven", terwijl in navolging hiervan de belofte van den eersten Rijksbestuurder van Jogjâkartâ luidde:

„dat wanneer de beveelen die ik van „mijn Vorst den Sultan koome te ont„fangen van dien aart mogten zijn dat „dezelve de scheyding van de Compagnie „van mijn Vorst den Sultan of de ver„wijdering tusschen mijn Vorst den Sul„tan en den Keyzer van Solo mogten „kunnen tengevolge hebben dat ik „die alsdan nimmer ofte „ooyt zal obedieeren".

In de najaarszitting van den Volksraad in het jaar 1927 heeft het Volksraadslid Pangéran Ariâ Adiwidjâjâ de tweezijdige positie van den Rijksbestuurder ter sprake gebracht nl. een ambtenaar van het Zelfbestuur te zijn, doch krachtens het contract van Pânârâgâ en Kartâsoerâ, hierboven genoemd, benoemd te worden door de Regeering, door wie hij ook ten deele wordt bezoldigd.

De Rijksbestuurder heeft het bewind in handen namens den Vorst en is dientengevolge zijn eerste raadsman. Wil deze behoorlijk die functie kunnen verrichten, dan behoort aan hem ook het volste vertrouwen gegeven te worden; aldus de zienswijze van genoemd Volksraadslid.

Naar het oordeel van Pangéran Ariâ Adiwidjâjâ kan hem echter dit volste vertrouwen niet geschonken worden, wijl hij behalve ambtenaar van den Zelfbestuurder, ook ambtenaar is van het Gouvernement. Ook voor den Rijksbestuurder zelf is zijn positie niet gemakkelijk, waar hij twee heeren moet dienen.

Door genoemd Volksraadslid werd toen de vraag opgeworpen, of voortgegaan moest worden met de toekenning van Gouvernementswege van een salaris aan den Rijksbestuurder en of wijziging behoorde te worden gebracht in de tot dusverre gevolgde wijze van benoeming en eedsaflegging.

Naar het oordeel van de Regeering evenwel levert de huidige regeling van de positie van den Rijksbestuurder de meeste waarborgen op voor een goede bestuursvoering in het belang van alle belanghebbenden, voorts vormt zij, Haars inziens, geen beletsel voor een goede verstandhouding tusschen de Regeering en het Zelfbestuur. Het voordeel van de tegenwoordige regeling ligt hierin, dat de Rijksbestuurder, veeleer dan enkel de dienaar van het Land of van het Zelfbestuur, zich een hooge mate van onafhankelijkheid in zijn oordeel over bestuursaangelegenheden kan veroorloven. De praktijk heeft ook uitgewezen, dat de omstandigheid dat de Rijksbestuurder behalve een ambtenaar van het Zelfbestuur ook Landsdienaar is, aan den gang van zaken ten goede komt. Is hij eenerzijds het stootblok, waarop mogelijk uiteenloopende meeningen botsen, anderzijds vormt hij de brug, welke de twee belangenkringen verbindt......

Een stootblok, waarop mogelijk uiteenloopende meeningen botsen;......... een benijdenswaardige positie is anders!

Dat heeft de historie geleerd: In de maand October 1811 werd de Rijksbestuurder Radèn Adipati Danoerĕdjâ II door Sultan II om het leven gebracht, wijl hij den Europeanen zoo welgezind was. Bij het bericht van den dood van haar echtgenoot zou Ratoe Anggèr, een dochter van Sultan II een wensch hebben geuit: Abot dadi wrângkaning ratoe ikoe, anak poetoekoe[1]) âdjâ nganti dadi wrângkaning ratoe. (Zwaar, een schede

1) Onder „poetoe" wordt niet steeds alléén verstaan kleinkind „poetoe" in strikten zin, doch ook wel achterkleinzoon „poetoe boejoet", achter-achterkleinzoon „poetoe tjanggah" enz..

te zijn van den Vorst; geen mijner afstammelingen [1]) zal een schede van den Vorst zijn!)

Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ VII nu was een achterkleinzoon van Ratoe Anggèr en toen de keuze voor de betrekking van Rijksbestuurder op hem viel, was hij voor een oogenblik dan ook als in vertwijfeling. De positie en de aanzienlijke inkomsten van Rijksbestuurder waren wel aanlokkelijk, maar bij een eventueele aanvaarding van de betrekking zou hij den zegen van wijlen zijn overgrootmoeder moeten ontberen. Sultan VII stelde hem echter gerust met de uiteenzetting, dat hij geen kleinzoon, poetoe [1]), maar een achterkleinzoon, boejoet, was van Ratoe Anggèr, en de, bovendien gegeven, toezegging van zijn pangéranstitel met de daaraan verbonden inkomsten te zullen mogen behouden, was voor den Pangéran aanleiding om zich beschikbaar te stellen voor het ambt van Rijksbestuurder.

Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ VII was een ambtenaar van de oude garde, hij had nauwelijks een Javaansche school afgeloopen. Desniettemin was hij niet de laudator temporis acti, die slechts het verleden, de djaman koenâ wist te prijzen. Zijne ervaring in en kennis van Vorstenlandsche aangelegenheden heeft hij steeds welwillend ten dienste gesteld van den nieuwen tijd met zijne moderne bestuursvoering.

Bij de invoering van de verschillende hervormingen op maatschappelijk en economisch gebied, welke in de huishouding van de gemeenschap een revolutie beteekenden, heeft hij steeds de vereischte medewerking verleend en het is ongetwijfeld aan hem te danken, dat de totstandkoming van de z.g. agrarische reorganisatie vlot en goed is verloopen, tot heil van de ingezetenen van het Sultanaat.

Hij was voorts a.h.w. een wandelende stamlijst, want van elken Sultanaatsambtenaar kende hij de geslachtsboom tot in de finesses uit het hoofd.

Zijn muzikaal gevoel was alom bekend; men prees hem als een voortreffelijk rĕbabspeler.

De deelnemers aan het congres van het Java-Instituut in de ruime pendâpâ van zijn Dalĕm, in het jaar 1924, die van zijn gamĕlan en zijn bijzondere wajang-orang Langĕn Mândrâ Wanârâ hebben genoten, zullen zich zijn statige figuur nog wel herinneren, en niet kunnen nalaten, R. I. P. te fluisteren ....

De Javaansche beschouwing des levens legt den nadruk op eene trilogie: mĕtoe: de geboorte, mantoe: het uithuwelijken (van zijn kinderen), en mati: den dood. De taak van iederen mensch is, zorg te dragen dat zijn geslacht niet uitsterft. Hij moet daarom tegelegenertijd in het huwelijk treden, en heeft hij daarna zijn kinderen uitgehuwelijkt, dan is zijn taak eigenlijk afgeloopen. Met een gerust hart bereide hij zich dan verder op de komst van den doodsengel voor.

Men mag niet aannemen, dat deze zeer belezen Rijksbestuurder niet op de hoogte was van deze leer, die evenals de bekende Hollandsche dichtregel de waarschuwing inhoudt, dat er een tijd is van komen, maar ook een tijd van gaan. De twaalf laatste jaren van zijn ambt zijn niet de mooiste geweest!

Waarom hij de bedoelde leering niet opvolgde, is een vraag, zelfs voor kenners van Vorstenlandsche aangelegenheden moeilijk te beantwoorden.

Evenmin als zijn ambtsvoorganger is het ook Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ VII mogelijk geweest bij de behartiging van de vele uiteenloopende belangen, in het Vorstenlandsche hombrespel door diplomatiek optreden steeds de troeven in eigen hand te houden, zoodat hij op een gegeven oogenblik in een gevaarlijke botsing is geraakt.

Heeft Radèn Adipati Danoerĕdjâ VI indertijd op instigatie van één der partijen ontslag uit zijn betrekking m o e -

1) Men zie de noot op de vorige bladzijde.

ten nemen, de dood heeft bij Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå VII voorkomen, dat hem een zelfde lot trof.

Beiden is tengevolge van zulk een botsing verguizing ten deel gevallen, die zelfs nog bij hun verscheiden tot uiting kwam.

En toch ...... Beiden hebben gearbeid, gezorgd voor anderer welzijn, verantwoording gedragen op een wijze, die ons tot voorbeeld strekt. Minder krachtige naturen kunnen slechts pogen hun daarin nabij te streven. Want overeenkomstig zijn plichtsbesef te leven is werkelijk Leven.

* * *

Bij besluit van Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van 15 November 1933 No. 1 werd tot Rijksbestuurder van Jogjåkartå benoemd Pangéran Ariå Hardjåkoesoemå, regent van het regentschap Jogjåkartå onder toekenning van den titel en naam van Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå.

Geboren op 12 November 1882, trad Radèn Mas Soebari in het jaar 1894, derhalve op 12jarigen leeftijd, in dienst van den Kraton als djadjar Poenåkawan Bĕḍåjå op eene bezoldiging van „een gulden koper", 83⅓ cent, per maand.

En veertien jaren daarna kwam daarin verandering, want in het jaar 1907 werd hij bevorderd tot bĕkĕl Poenåkawan Bĕḍåjå op een bezoldiging van *f* 5 onder toekenning van den titel en naam van Radèn Bĕkĕl Mangkoenadi.

Bij bevelschrift van den Rijksbestuurder van 1 September 1909 No. 1383/1 kwam zijn aanstelling af tot Panèwoe Palang Nĕgari (Secretaris) van het regentschap Kalasan op een bezoldiging van *f* 50 's maands onder toekenning van den titel en naam van Radèn Panèwoe Mangoendimĕdjå [1]).

Vijf jaren daarna werd hij bij besluit van den Rijksbestuurder van 14 September 1914 No. 345/1 bevorderd tot pandji (districtshoofd) van Sĕmanoe in het regentschap Goenoeng Kidoel op een bezoldiging van *f* 175 's maands onder toekenning van den titel en naam van Radèn Pandji Hardjådipoerå, welke naam later verwisseld werd met dien van Hardjåkoesoemå.

Wederom 5 jaren daarna werd hij bij besluit van Zijne Hoogheid den Sultan van 10 September 1919 No. 654/1 benoemd tot regent van het regentschap Kalasan op een bezoldiging van *f* 600 onder toekenning van den titel en naam Radèn Toemĕnggoeng Hardjåkoesoemå.

In navolging van de bestuursreorganisatie in de Gouvernementslanden werd in het jaar 1927 het bestuur in het Sultanaat hervormd en werden de regentschappen Jogjåkartå, Sléman en Kalasan tot één vereenigd. Voor de verzwaarde betrekking van regent van het nieuwe regentschap Jogjåkartå, waaraan verbonden een bezoldiging van *f* 1100 's maands, viel de keuze op Radèn Toemĕnggoeng Hardjåkoesoemå.

Bij besluit van den Sultan van 14 Maart 1928 No. 68 werd Radèn Toemĕnggoeng Hardjåkoesoemå na het overlijden van zijn vader Pangéran Ariå Boeminåtå — een zoon van wijlen Sultan VII — verheven tot pangéran sĕntånå en mocht hij zich noemen en schrijven Pangéran Ariå Hardjåkoesoemå. —

In het jaar 1918 verklaarde de Sultan bij verordening, dat „alle grond, die niet in eigendom wordt bezeten, domein is van het Rijk", waardoor Hij dus feitelijk afstand deed van het aan den Sultan gelaten dominium absolutum. Alle gronden, blijvend bij de bevolking in gebruik, werden voorts met het Inlandsch bezits-

1) De aanstellingen in den Kraton geschiedden toen slechts per bevelschrift van den Rijksbestuurder.

De ambtenaren beneden den rang van boepati (regent) hebben nu nog voor elk regentschap een uniformen beginnaam. Die van het regentschap Jogjåkartå: Pringgå ...., van het regentschap Bantoel: Djåjå ...., van het regentschap Koelon-Prågå: Sélå ...., van het regentschap Goenoeng-Kidoel: Hardjå ...... van de voormalige regentschappen Sléman en Kalasan respectievelijk: Nåtå .... en Mangoen ....

recht afgestaan aan de nieuw gevormde Inlandsche gemeenten (kaloerahans), die hen weer met het gebruiksrecht aan de bevolking gaven. De bevolking heeft derhalve een rechtstitel op den grond gekregen.

Bij de regentsbenoeming van den tegenwoordigen Rijksbestuurder stond men dus aan den vóóravond van de invoering van die omvangrijke reorganisatie op agrarisch gebied, en het was een groot voordeel, dat hij een ambtenaar was, die alle rangen bij het bestuur had doorloopen en daardoor voortdurend met de bevolking in nauwe aanraking was geweest.

Voor welke moeilijkheden Radèn Toemĕnggoeng Hardjåkoesoemå toen stond, moge blijken uit het oordeel van een Bestuursambtenaar over de meerderheid van het corps Inlandsche ambtenaren. De agrarische reorganisatie, — aldus bedoelde ambtenaar, — was voor het overgroote deel van hen een boek met zeven zegelen, de invoering van verschillende maatregelen was voor hen slechts een storm, waarvan het einde zeer spoedig tegemoet werd gezien en met des te grooter blijdschap, wanneer er geen slachtoffers zouden blijken te zijn gevallen. De met veel moeite tot stand gebrachte hervormingen dreigden in elkander te storten, alleen omdat het den Inlandschen ambtenaar over het algemeen aan plichtsbesef en inzicht ontbrak, tenminste tot stabiliseering van de verrichte hervormingen.

De bevolking had dus een recht op den grond gekregen; maar wat beteekent zulk een recht zonder een waterrecht? Er moest dus een adatwaterrecht geschapen worden.

De bevolking had toen alleen „recht" op lekwater, achterwater, of overloopwater, (toestoesan, loebèran). Historisch wel begrijpelijk; volgens het bestaande adatrecht toch, had de aanlegger van een bevloeiingswerk, i.c. de onderneming, het volledig gebruiksrecht op het daardoor ter beschikking komende irrigatiewater; anderen konden derhalve alleen naar believen van dien aanlegger wat achterwater krijgen.

Als een uitvloeisel van de agrarische reorganisatie werd daarom een waterschap opgericht in het belang van de bevloeiing, van den waterafvoer en van de bescherming tegen zand- en watervloeden van de binnen dat waterschap gelegen gronden.

Dat dit nieuwe publiekrechtelijk lichaam problemen in het leven roept, welke de bestuursambtenaar moet oplossen, behoeft wel geen betoog.

Radèn Toemĕnggoeng Hardjåkoesoemå wist zoo juist den toon te treffen om den kleinen man te overtuigen van het nut van al die in te voeren nieuwigheden.

Aangespoord door zijn goed voorbeeld hebben de onder hem dienende Inlandsche ambtenaren vol toewijding medegewerkt tot de totstandkoming dier agrarische reorganisatie, tot heil en zegen van de bevolking.

De uitstekende vervulling van zijn ambtelijke werkzaamheden heeft ook waardeering bij de Regeering gevonden, ten bewijze waarvan hem in het jaar 1930 de kleine gouden ster van verdienste werd toegekend.

Volgens de oude traditie heet de Vorst slechts op de Sitihinggil, in tegenwoordigheid van al zijn dienaren, beschikkingen als benoeming van pangérans, boepati's en andere, lagere, ambtenaren te nemen, en steeds op een Maandag of Donderdag.

Aan dit gebruik is in Jogjåkartå echter niet de hand gehouden; bij menschenheugenis is geen ambtenaar meer op de Sitihinggil benoemd of bevorderd. De uitdrukking: wondéné panganggoné ijå kåjå adaté kang wis kĕlakon jèn sowan Sĕnèn Kĕmis (= wat de kleeding betreft, als naar gewoonte bij een opwachting op een Maandag of Donderdag), moge echter aantoonen, dat dat gebruik hééft bestaan. Reeds de vorige Rijksbestuurder, Pangéran Ariå Adipati Danoerĕdjå VII evenwel, werd door den Sultan tot dat hooge ambt verheven op de thans daarvoor bestemde plaats, nl. in de Bangsal Pĕngrawit op de Pagĕlaran, d.i. noordelijk aan den voet van de Sitihinggil; en wel op een Maandag, nl. 25 Maart 1912.

Alvorens de betrekking te aanvaarden was de nieuwe Rijksbestuurder volgens het betrekkelijke Gouvernementsbesluit verplicht in handen van den Gouverneur van Jogjåkartå den, bij artikel 3 van het met den Sultan van Jogjåkartå in het jaar 1792 gesloten contract bedoelden, eed van trouw en gehoorzaamheid aan het Nederlandsch-Indische Gouvernement af te leggen. Blijkens het hierachter als bijlage opgenomen formulier komt de eed overeen met dien van trouw en van zuivering als voorgeschreven bij Staatsblad 1827 No. 115, met dit verschil, dat behalve aan het Gouvernement ook aan den Sultan trouw en gehoorzaamheid wordt gezworen.

De eedsaflegging en de installatie heeft plaats gevonden op Donderdag, den 30sten November 1933.

Op dien dag begon het op het erf van den Dalĕm van den Rijksbestuurder tegen 8 uur al druk te worden. Aldaar toch verzamelden zich de désahoofden, de onderdistricts- en districtshoofden, de bestuursregenten, de regenten, panèwoe's en mantri's van de verschillende golongans (departementen).

Vergezeld van al deze ambtenaren begaf de nieuwe Rijksbestuurder zich in galakleeding in optocht naar de Aloon-Aloon.

De stoet werd geopend door met pieken gewapende pradjoerits arahan (vroeger heerendienstplichtigen thans huurlingen), een gamĕlan en de désahoofden, daarna de onderdistricts- en districtshoofden te voet met de geopende songsong boven het hoofd, vervolgens de pradjoerits van den Rijksbestuurder, Boegis genaamd.

Na dit corps met de muzikanten voorop, kwamen de dragers der waardigheidsstukken van den Rijksbestuurder en vervolgens de matjanan, ambtenaren voor de handhaving van de orde, derhalve te vergelijken met politieagenten.

Vervolgens reden de nieuwe Rijksbestuurder, de bestuursregenten en de anandere regenten, in automobielen, en daarna kwamen te voet de talrijke panèwoe's en mantri's eveneens met de geopende song-song boven het hoofd.

De stoet, naar we zien zullen reeds eerder door den Rijksbestuurder verlaten, ontbond zich op de Aloon-Aloon. Het corps piekeniers Boegis, stelde zich evenals de pradjoerits Wiråbrådjå op aan weerszijden van den weg midden over de Aloon-Aloon, welke van den Kraton naar het Noorden leidt.

De ordebewaarders, matjanans, verspreidden zich op de Pagĕlaran, alwaar intusschen de talrijke ambtenaren van de golongan djĕro (binnendepartementen), nl. Gĕdong Kiwå, Gĕdong Tĕngĕn, Kĕparak Kiwå en Kĕparak Tĕngĕn plaats hadden genomen.

De ambtenaren van de golongan djåbå, buitendepartementen, nl. Boemidjå, Sitisèwoe, Panoemping en Noembakanjar, namen ook plaats op de Pagĕlaran.

Ook de Boepati Patih van den Kroonprins en zijn ondergeschikte ambtenaren, sloten zich bij hen aan, terwijl de kroonprinselijke pradjoerits Soeråkarså zich opstelden aan weerszijden van den reeds genoemden weg midden over de Aloon-Aloon.

Voor het Gouverneurshuis gekomen had intusschen de Rijksbestuurder zich van den stoet afgescheiden om met de regenten zich bij den Gouverneur te vervoegen.

Intusschen verzamelden zich om 8.45 u. v.m. ten Gouverneurshuize het Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis met de pangérans, de Plaatselijke Militaire Commandant en Adjudant, en de ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, allen in groot ambtscostuum.

Tegen den tijd, dat de Gouverneur van Jogjåkartå in de troonzaal zou verschijnen, plaatste zich het Hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis met de pangérans voor den troon aan de Zuidzijde, de Plaatselijke Militaire Commandant en de regenten vlak vóór den troon.

Aangekondigd door den Gewestelijk

Secretaris en begeleid door den Translateur verscheen om 9 uur de Gouverneur in de troonzaal en nam plaats voor den troon tegenover den nieuwen Rijksbestuurder.

Onmiddellijk daarop las de Gewestelijk Secretaris het Gouvernementsbenoemingsbesluit in het Nederlandsch voor en de Translateur in het Javaansch, waarna den nieuwen Rijksbestuurder de voorgeschreven eed werd afgenomen.

Na de beantwoording door den nieuwen Rijksbestuurder van de toespraak van den Gouverneur trok deze zich voorloopig terug, de nieuwe Rijksbestuurder begaf zich met de regenten naar de Pagĕlaran, terwijl de andere aanwezigen zich verpoosden in de voorgalerij, alwaar intusschen de andere genoodigden tot de bijwoning van de plechtige installatie zich verzamelden.

Om 9.45 u. v.m. kwamen twee boepati's gaṇḍèk, regenten-afgezanten, het erf van het Gouverneurshuis in een Kratonrijtuig oprijden, welk rijtuig stil hield een weinig verwijderd van de Gouverneurswoning.

De regenten-afgezanten traden de voorgalerij binnen, en na de gebruikelijke drie buigingen gemaakt te hebben, richtte één hunner het woord tot den Gouverneur, die zich intusschen naar de voorgalerij had begeven, in de volgende woorden:

„Kangdjĕng Toewan Gouverneur.

„Saja disoeroeh Sri Padoeka Kang-„djĕng Toewan Soeltan, kirim tabé dan „hormat kapada Kangdjĕng Toewan.

„Saja disoeroeh kasih bĕrtahoe, di-„dalĕm Kraton soedah sĕdia trimanja „Kangdjĕng Toewan masoeknja dida-„lĕm Kraton bĕrsama Toewan-Toewan „sĕpĕrti adat".

(Mijnheer de Gouverneur.
Wij zijn uitgezonden door Zijne Hoogheid den Sultan om U Zijne groeten over te brengen.
Voorts is ons opgedragen ter Uwer kennisse te brengen, dat de Kraton gereed is om U en het gevolg als gewoonlijk te ontvangen.)

Op die mededeeling antwoordde de Gouverneur, eveneens in het Maleisch, met het verzoek om zijn groeten aan den Sultan over te brengen en tevens mede te deelen dat hij vergezeld van de autoriteiten en andere genoodigden naar den Kraton zou gaan.

Na het bescheid: „Saja, Kangdjĕng Toewan", (Ja, Mijnheer de Gouverneur), verlieten de regenten-afgezanten, na wederom de 3 gebruikelijke buigingen gemaakt te hebben, de voorgalerij, en begaven zij zich naar de Sitihinggil om straks den Regeeringsvertegenwoordiger naar den Kraton te begeleiden.

Tegen het tijdstip, dat die regenten-afgezanten aldaar zouden zijn gekomen, vertrok de Gouverneur met het verzamelde gezelschap naar den Kraton.

De stoet werd alsvolgt gevormd:

In de eerste automobiel nam plaats de Gouverneur met den Plaatselijk Militairen Commandant links van zich. Voor en achter de automobiel reden 6 cavaleristen onder commando van een gegradueerde.

In de tweede automobiel reed Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam met zijn Adjudant, terwijl de dragers van de Pakoe-Alamsche waardigheidsstukken plaats namen in de derde automobiel. De vierde automobiel was die van den fg. Resident van Jogjâkartâ, waarna volgden de automobielen van de andere autoriteiten zooveel mogelijk in de volgorde van hun rang en stand en vervolgens de andere genoodigden.

De installatie van den nieuwen Rijksbestuurder door den Sultan vond plaats volgens een ceremonieel, dat in het Nederlandsch als volgt luidt:

Programma van het ceremonieel van de verheffing van Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ *tot Rijksbestuurder met den titel en naam van* Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ *op Donderdagpon, 11 Roewah van het jaar Bé 1864 of 30 November 1933.*

Artikel 1.

Op Donderdag-pon voornoemd zullen om 8 uur 's ochtends de pradjoerits arahan op de Noorder Aloon-Aloon zijn en zich opstellen als bij een Garĕbĕg.

Artikel 2.

Om 8 uur 's ochtends zullen op het plein Kĕmandoengan vereenigd zijn alle corpsen pradjoerit, in het costuum als bij een Garĕbĕg. Door tusschenkomst van twee Kĕparak pårå Goesti [1]) stelt de Commandant Pangéran Ariå Tjakraningrat, Majoor der Infanterie, den Vorst hiermede in kennis. Na een ontvangen bevel zullen de pradjoerits den Kraton binnen marcheeren, bij welke gelegenheid geen muziek zal worden gemaakt, zooals wanneer zij den Vorst moeten vergezellen op Koninginnedag.

Om 9.30 u. v.m. beveelt Zijne Hoogheid de Sultan twee Kliwon Kĕparak pårå Goesti [1]) den Boepati Najåkå Parèntah Lĕbĕt (den hoofdregent van den binnendienst) op te dragen, den Gouverneur te doen afhalen. Twee Boepati's Kliwon zullen den Gouverneur afhalen op de wijze als bij een Garĕbĕg. Zij zullen in een rijtuig van Råtåwidjajan [2]) rijden, hetwelk om 9.15 uur v.m. gereed zal staan op Bakoeng.

Artikel 3.

Om 9 uur 's ochtends zullen alle pangérans, de wd. Rijksbestuurder met alle ambtenaren van den buiten- en binnendienst, alle ambtenaren van de Kadipatèn, alle ambtenaren van de Poenåkawan en van de Poenåkawan Kadipatèn, hunne opwachting maken op de daarvoor bestemde plaatsen. De Pangoeloe en zijn ondergeschikte ambtenaren, voorts de ambtenaren van de golongan Gladag en Krijå, behoudens degenen die met eenigen dienst belast zijn, zullen hunne opwachting maken op de Tratag van de Pagĕlaran.

Allen zullen gekleed zijn als bij een Garĕbĕg.

Om 9.30 uur v.m. zullen Pangéran Ariå Mangkoekoesoemå en Pangéran Hangabèhi in de Bangsal Srimĕnganti zijn om den Gouverneur als gewoonlijk te verwelkomen.

Artikel 4.

Op dien dag zal de wd. Rijksbestuurder om 9 uur 's ochtends ten Gouverneurshuize zijn ten einde beëedigd te worden.

Alle boepati's, die getuige moeten zijn van die beëediging, voorts de Pangoeloe en zijn ondergeschikte ambtenaren, met de voor de eedsaflegging vereischte benoodigdheden zullen ten 8 ure v.m. aanwezig zijn in de Kĕpatihan. Wanneer de wd. Rijksbestuurder zich naar het Gouverneurshuis begeeft, zullen allen hem vergezellen en daarna in den Kraton hunne opwachting maken op de daarvoor aangewezen plaatsen.

Pangéran Ariå Tjakraningrat en de boepati's pradjoerit zullen echter niet tegenwoordig zijn bij de beëediging van den wd. Rijksbestuurder; zij zullen bij hun troepen blijven.

Artikel 5.

De pradjoerit atoesan zullen zich aldus opstellen: de pradjoerits 1. Prawiråtåmå, 2. Djågåkarjå, 3. Kawandåså, 4. Dahèng, 5. Wiråbrådjå op de Noorder Aloon-Aloon, ten Zuiden van de ommuurde waringinboomen, aan weerszijden van den weg, tot Bakoeng, als aangegeven op de schetskaart [3]). Voorts zullen de pradjoerits Soerakarså van den Kadipatèn en de pradjoerits Boegis zich opstellen op de plaatsen als bij een Garĕbĕg.

De pradjoerits Mantridjĕro zullen zich opstellen op het Srimĕngantiplein.

De pradjoerits Kĕtanggoeng en Njoetrå zullen zich opstellen op het Kĕmandoenganplein.

De keurpradjoerits Soemåatmådjå zullen zich opstellen bij de poort Dånåpĕrtåpå.

De pradjoerits Mantridjĕro, Kĕtanggoeng en Njoetrå zullen bij het passeeren van Zijne Hoogheid den Sultan de voorgeschreven eerbewijzen geven en vervolgens zich aansluiten bij den Vorstelijken stoet en hunne plaatsen innemen als aangegeven op de schetskaart.

De keurpradjoerits Soemåatmådjå zullen rechts en links van Zijne Hoogheid marcheeren en vervolgens als gewoonlijk hunne opwachting maken.

De cavaleristen zullen zich opstellen als bij een Garĕbĕg.

Artikel 6.

Op Donderdag-pon voornoemd zullen om 9 uur 's ochtends de muzikanten, gekleed in groen uniform, aanwezig zijn in de Bangsal Mandålåsånå [4]) om als gewoonlijk de voorgeschreven eerbewijzen te geven, wanneer Zijne

1) Twee vrouwelijke ambtenaren.

2) De naam van de wagenkamers en de stallen van den Kraton.

3) Ter verkleining der cliché lieten we het gedeelte der kaart dat op de Aloon-Aloon betrekking heeft, achterwege. De weg van den Kraton naar het Noorden denke men zich loodrecht op het midden van het front van de groote Bangsal Pĕngrawit. Langs dien middenweg staan dus, gerekend van Zuid naar Noord, op het gedeelte tusschen Bakoeng en de ommuurde waringinboomen, achtereenvolgens aan den Westkant de Pradjoerits Prawiråtåmå, Kawandåså en Wiråbrådjå; en aan de Oostzijde de Pradjoerits Djågåkarjå, Dahèng en Wiråbrådjå. Noord van die waringins staan, zoowel West als Oost, eerst Pradjoerits Soeråkarså en, het Noordelijkst, Pradjoerits Boegis.

4) De naam van den muziekkoepel in den Kraton.

Hoogheid in de Bangsal Kentjânâ zal verschijnen en de Gouverneur den Kraton binnentreedt.

Daarna zullen zij vooruitgaan en plaats nemen in de Oostelijke Bangsal Pĕngapit, zooals aangegeven op de schetskaart, om bij de aankomst van Zijne Hoogheid eerbewijzen te geven en voorts de muziek te laten hooren bij het instellen van de condities.

Voorts zal de gamĕlan monggang, opgesteld in de Oostelijke Bangsal Pĕngapit, zich doen hooren als bij een Garĕbĕg.

In het gamĕlanpaviljoen op het Kratonerf zullen de gamĕlans Saléndro en Pélog als bij den Garĕbĕg stukken ten gehoore brengen.

Artikel 7.

Om 10 uur komt de Gouverneur in den Kraton, vergezeld van de ambtenaren, Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en zijn pangérans, de Plaatselijk Militaire Commandant van het fort en officieren.

Alle pradjoerits en al degenen die daartoe verplicht zijn, zullen den Gouverneur als gewoonlijk de voorgeschreven eerbewijzen geven. Ook de gamĕlans Saléndro en Pélog zullen als gewoonlijk een welkomstlied doen hooren.

De pradjoerits atoesan, 1. Prawirâtâmâ, 2. Djâgâkarijâ, 3. Kawandâsâ, 4. Dahèng, 5. Wirâbrâdjâ, die zich opgesteld hebben ten Zuiden van de ommuurde waringinboomen, zullen, na den Gouverneur de noodige eerbewijzen gegeven te hebben, zich opstellen ten Noorden van de Tratag rambat, als aangegeven op de schetskaart, maar bij het marcheeren zullen de muzikanten hunne instrumenten niet bespelen.

Op het Srimĕngantiplein zal de Gouverneur als gewoonlijk verwelkomd worden door Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en vervolgens gearmd met dezen den Kraton binnentreden.

De andere pangérans zullen zich aansluiten bij den stoet van den Gouverneur.

Om 10 uur 's ochtends zal Zijne Hoogheid de Sultan plaats nemen in de Bangsal Kĕntjânâ, gekleed als bij een Garĕbĕg en achter Zijne Hoogheid de vrouwelijke en mannelijke ambtenaren met de Rijkssieraden en staatsiestukken.

Bij de komst van den Gouverneur verwelkomt Zijne Hoogheid den Gouverneur als gewoonlijk, waarna zij hunne zetels innemen.

Daarop beveelt Zijne Hoogheid den pangéran-adjudant om de manggoengs en de pĕngampils te doen aantreden.

Intusschen gaan de ambtenaren van de golongan Kori en Poenâkawan als gewoonlijk vooruit.

Daarop volgen de dragers van den gouden zetel van Zijne Hoogheid.

Daarna komen de panèwoe's en mantri's van den binnendienst, die zich verzameld hebben op het Srimĕngantiplein.

Daarop beveelt Zijne Hoogheid aan Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ, met den fgd. Resident zijn plaats in te nemen in den Vorstelijken stoet.

De pangérans zullen Zijne Hoogheid als bij een Garĕbĕg vergezellen.

Daarna volgen de ambtenaren van de golongan Pâlâwidjâ Tjébolan.

Daarop de keurpradjoerits Soemâatmâdjâ.

Daarop de manggoengs met de Rijkssieraden.

Daarop Zijne Hoogheid de Sultan aan den arm van den Gouverneur.

Daarna Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam met zijn pangérans, en de andere gasten.

Artikel 8.

Is Zijne Hoogheid bij de poort Brâdjânâlâ gekomen, dan laat de gamĕlan monggang als gewoonlijk een welkomstlied hooren.

Is Zijne Hoogheid onder de Taroep Agoeng gekomen, dan gaat de monggang in een snel tempo over om vervolgens op een bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging te zwijgen.

Bij de komst van Zijne Hoogheid in de Bangsal Pĕngrawit zullen Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en de fg. Resident de vereischte eerbewijzen brengen, waarna zij de Bangsal betreden om hunne plaatsen in te nemen.

Alle pradjoerits en al degenen die daartoe verplicht zijn, zullen als gewoonlijk de voorgeschreven eerbewijzen brengen.

Artikel 9.

Zijn de plaatsen ingenomen, dan beveelt Zijne Hoogheid de benoeming van Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ tot Rijksbestuurder onder den titel en naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ [1]).

Daarop lezen de Gewestelijk-Secretaris en de Translateur het betrekkelijk Gouvernementsbenoemingsbesluit, respectievelijk in het Nederlandsch en in het Javaansch voor. Op bevel van den Gouverneur geleidt de Translateur den nieuw benoemden Rijksbestuurder daarna naar zijn zetel.

Op bevel van Zijne Hoogheid den Sultan komt Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ na-

1) „....... toemoentĕn Sampéjandalĕm Ingkang Sinoewoen ladjang mijosakĕn Dawoeh Timbalandalĕm tĕtĕpipoen Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ tĕtĕp dados Pĕpatihdalĕm, kapatĕdan nâmâ Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ."

derbij en brengt Zijne Hoogheid een kniekus om vervolgens zijn plaats te hernemen.

Heeft de Rijksbestuurder zijn plaats hernomen, dan begeven Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en de andere gasten zich naar den Rijksbestuurder om dezen geluk te wenschen.

Hierna wordt de eerewijn geserveerd en de volgende condities ingesteld:

1. op Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië,

2. op Zijne Hoogheid den Sultan (met vermelding van de decoraties),

door den Gouverneur;

3. op den Gouverneur,

door Zijne Hoogheid.

De condities worden door het muziekcorps begeleid als gewoonlijk.

Na de condities gaan de muzikanten vooruit om plaats te nemen in de Bangsal Mandâlâsânâ en de noodige eerbewijzen te geven bij de terugkomst en het zich terugtrekken van Zijne Hoogheid, bij het serveeren van thee en gebakjes en voorts bij het vertrek van den Gouverneur.

Het serveeren voor Zijne Hoogheid en den Gouverneur geschiedt door een Nederlandschen ordonnans in zwarte kleeding en voor de andere gasten door de ambtenaren van de golongan Poenâkawan in een paars tenue.

Artikel 10.

Na de condities vertrekken de pradjoerits Mantridjĕro op een bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vooruit, Kratonwaarts.

De pradjoerits Kĕtanggoeng en Njoetrâ volgen de pradjoerits Mantridjĕro en stellen zich op op de daarvoor bestemde plaatsen.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de pangérans, Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ wederom aan den arm van den fg. Resident.

Onderwijl vertrekken ook alle ambtenaren van de golongan Poenâkawan Kratonwaarts.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de keurpradjoerits Soemâatmâdjâ.

Op bevel van Zijne Hoogheid middels een handbeweging vertrekken daarop de manggoengs.

Daarop volgt Zijne Hoogheid aan den arm van den Gouverneur.

Daarop de gasten als gewoonlijk.

Daarop de boepati's van den binnendienst en hunne ondergeschikte ambtenaren.

Bij het vertrek van Zijne Hoogheid zullen alle pradjoerits, voorts de Rijksbestuurder en de andere ambtenaren, die daartoe verplicht zijn, de noodige eerbewijzen als gewoonlijk geven.

Na het vertrek van Zijne Hoogheid zullen de pradjoerits atoesan zich opstellen als te voren om den Gouverneur de noodige eerbewijzen te geven. Bij de opstelling zullen de muzikanten hunne instrumenten niet bespelen.

Artikel 11.

In den Kraton teruggekomen nemen Zijne Hoogheid, de Gouverneur, de pangérans, voorts de genoodigden de zetels in de Bangsal Kĕntjânâ weer in.

Zijn de plaatsen ingenomen, dan wordt op bevel van Zijne Hoogheid thee geserveerd.

Het serveeren voor Zijne Hoogheid en den Gouverneur geschiedt door boepati's van de golongan Poenâkawan, voor de anderen door de ambtenaren, die in de Tratag Pagĕlaran dienst hebben gedaan.

Heeft het serveeren van thee plaats gevonden, dan neemt de Gouverneur afscheid van Zijne Hoogheid, vervolgens ook Zijne Hoogheid Pangéran Adipati Ariâ Pakoe Alam en de andere gasten. Intusschen verlaten de pangérans, die geen andere diensten hebben, de Bangsal Kĕntjânâ en nemen hunne plaatsen in de Bangsal Srimĕnganti in.

Na het vertrek van den Gouverneur trekt Zijne Hoogheid zich terug.

Al de ambtenaren, die hunne opwachting hebben gemaakt begeven zich daarop huiswaarts.

De pradjoerits begeven zich eveneens naar huis langs het Kratonerf.

Tot zoo ver de artikels van het protocol aangaande de plechtigheid in den Kraton.

Wat de, in Art. 9 vermelde „benoeming" betreft, deze geschiedde als volgt:

Op zijn zetel gezeten riep de Sultan Pangéran Ariâ Hardjâkoesoemâ aan:

„Hardjâkoesoemâ",

waarop door deze geantwoord werd met:

„Non koelâ", (ja).

De Sultan hernam daarop het woord met:

„Sahiki kang dadi karsaningsoen, Ingsoen woes sabijantoe karo râmâ Toewan Gouverneur, Sirâ Ingsoen tĕtĕpaké dadi Pĕpatihingsoen, djĕnĕng sirâ Hardjâkoesoemâ Ingsoen poendoet, sahiki Ingsoen paringi djĕnĕng Pangéran

Ariâ Adipati Danoerĕdjâ, Ingsoen lilani nganggo pajoeng poetih blongsong, sartâ Ingsoen lilani nganggo âpâ anggonangoné Patih, âjâ déné kang kasĕboet Rijksblad tahoen 1927 ângkâ 19 bab 20, Ingsoen paringi bajar kang kawitan kèhé f 2000.— roepijah sĕsasi, sĕkâ kagoenganingsoen kas Kasultanan."

(Het behaagt mij, in overleg met Vader, den Gouverneur, jou te benoemen tot mijn Rijksbestuurder, jouw naam Hardjâkoesoemâ ontneem ik jou en Ik geef jou thans den naam van Pangéran Ariâ Adipati Danoerĕdjâ; Ik geef jou de vergunning den song-song poetih blongsong te voeren en de staatsiekleedingstukken te dragen als vermeld in artikel 20 van Rijksblad 1927 No. 19. Ik geef jou als aanvangsbezoldiging een bedrag van f 2000 uit Mijn Sultanaatskas.)

Pamgéran Ariâ Hardjâkoesoemâ antwoordde hierop met: „Kawoelâ noewoen sĕndikâ kapoendi", (ik zeg eerbiedigen dank).

Hierop richtte de Sultan zich tot het hoofd der pangérans, Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ als volgt:

„Pĕnikoe kangmas Pangéran Harjâ „Mangkoekoesoemâ sartâ pârâ Pangé- „ran sadâjâ sami angèstoknâ dawoeh „Mĕnirâ pĕniki".

(Oudere broeder Pangéran Ariâ Mangkoekoesoemâ en alle andere pangérans zullen dit Mijn bevel eerbiedigen.)

De pangérans antwoordden:

„Sĕndikâ", (ja).

Tot de ambtenaren sprak de Sultan:

„Apâ déné sirâ Pangoeloe Kadji Moe- „hamad Kâmâloediningrat, sartâ sirâ „Toemĕnggoeng Widjil, lan kabèh „botjahingsoen gĕḍé tjilik, oegâ pâḍâ „hangèstoknâ ḍawoehingsoen ngarĕp „maoe".

(Ook jij Pangoeloe Kadji Moehamad Kamaloediningrat en jij Toemĕnggoeng Widjil, voorts al mijn dienaren, groot en klein, zullen Mijn bevel voornoemd eerbiedigen.)

Hierop werd geantwoord:

„Kawoelâ noewoen sĕndikâ", (ja).—

Bij het bovenstaande valt nog e.e.a. op te merken: Er zijn in totaal 8 boepati's najâkâ: 4 van de golongan djâbâ t.w. Boemidjâ, Panoemping, Sitisèwoe en Noembakanjar, en 4 van de golongan djĕro t.w. Kĕparak-kiwâ, Kĕparak-tĕngĕn, Gĕdong-kiwâ en Gedong-tĕngĕn.

Voor den buitendienst, djâbâ, heeft men nog altijd den Pĕpatih; voor den binnendienst was er oorspronkelijk een Pĕpatih-djĕro.

Van de golongans djâbâ en djĕro heeft men steeds twee loerahs en twee bĕkĕls, waarbij een loerah hooger in rang is dan een bĕkĕl.

De oudste in ancienniteit van al de boepati's najâkâ is thans de loerah Radèn Toemĕnggoeng Soerânĕgârâ van de golongan djâbâ, terwijl van de golongan djĕro Radèn Toemĕnggoeng Widjil loerah en oudste is.

Het heeft nu menigeen getroffen, dat Radèn Toemĕnggoeng Widjil met name de opdracht heeft gekregen om des Sultans bevel inzake de benoeming van den Rijksbestuurder te eerbiedigen.

Werd er een streng onderscheid gemaakt tusschen de golongans djĕro en djâbâ, evenals zulks het geval is met de golongan pangoelon met den pangoeloe aan het hoofd eenerzijds, en de andere golongans anderzijds, dan zouden zoowel de loerah Radèn Toemĕnggoeng Soerânĕgârâ als de loerah Radèn Toemĕnggoeng Widjil de vorstelijke opdracht hebben dienen te krijgen.

Een tweede zienswijze is, dat volstaan had kunnen worden met een opdracht aan den loerah djâbâ Radèn Toemĕnggoeng Soerânĕgârâ, wijl toch, in tegenstelling met dezen en den Rijksbestuurder zelven, de golongan djĕro onmiddellijk tot den eigenlijken Kraton behoort.

Wat de benoeming van den Rijksbestuurder betreft, na voorafgaand overleg met den Sultan heeft het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, geheel overeenkomstig het bestaande politieke contract van 1743, bij besluit van 15 November 1933 No. 1 goed gevonden en verstaan:

„Eerstelijk: Te benoemen tot „Rijksoestuurder van Jogjakarta, onder „den naam en titel van Pangeran Aria „Adipati Danoeredja en onder genot „van eene bezoldiging van f 1000.— „(één duizend gulden) 's maands,

„Pangeran Aria Hardjakoesoema,

„thans Regent van Jogjâkartâ,

„onder verplichting om, alvorens ge-

„noemde betrekking te aanvaarden, in „handen van den Gouverneur van Jog-„jakarta af te leggen den bij artikel 3 van „het met den Sultan van Jogjakarta in „1792 gesloten contract bedoelden eed „van trouw en gehoorzaamheid aan het „Nederlandsch-Indische gouvernement.

„Ten tweede: Aan te teekenen, dat „de Sultan van Jogjakarta heeft goed-„gevonden aan den bij artikel 1 van dit „besluit benoemden Rijksbestuurder toe „te kennen een aanvangsbezoldiging uit „de Sultanaatskas van ƒ 2000 (twee dui-„zend gulden) 's maands".—

Daarna heeft de Sultan zijn nieuwen eersten ambtenaar in zijn ambt b e v e s t i g d, want als zoodanig zal toch de plechtigheid van 30 November 1933 beschouwd moeten worden, alhoewel het betrekkelijke programma de woorden bezigt:

„Angangkat Pangéran Ariå Hardjå-„koesoemå, dipoen kersakakěn tětěp da-„dos Pěpatihdalěm", en dus spreekt van de v e r h e f f i n g van Pangéran Ariå Hardjåkoesoema tot Rijksbestuurder, en voorts schrijft:

„Mijosakèn Dawoeh Timbalandalěm „tětěpipoen Pangéran Ariå Hardjåkoe-„soemå tětěp dados Pěpatihdalem ...", hetgeen feitelijk wil zeggen, dat Zijne Hoogheid de b e n o e m i n g of verheffing van Pangéran Ariå Hardjåkoe-koesoemå tot Rijksbestuurder beveelt.

Hoe dit zij, na deze t w e e instanties mocht men de benoeming zeker p e r f e c t achten. Desniettemin werd het nog noodzakelijk geacht, dat de Sultan bij beschikking van 1 December 1933 No. 193 besloot „Pangeran Aria Har-„djakoesoema, Regent van Jogjakarta, „thans belast met de waarneming van de „betrekking van (Zijn) Rijksbestuurder, „te benoemen tot (Zijn) Rijksbestuurder, „onder intrekking van den naam Har-„djakoesoema en toekenning van den „naam van Pangeran Aria Adipati Da-„noeredja en voorts de aanvangsbezol-„diging van ƒ 2000 (twee duizend gul-„den) 's maands ten laste van (Zijn) Sul-„tanaatskas en zulks met ingang van 1 „December 1933.

„Zijn rangorde" (aldus ging het besluit voort) „is tusschen Mijn zoon „Pangeran Hangabehi en Mijn jongeren „broeder Pangeran Aria Tedjakoesoema, „Ridder der Orde van de Kroon van „Siam, Majoor bij den Generalen Staf, „terwijl zijn staatsiekleedingstukken zijn „overeenkomstig het bepaalde bij artikel „20 van Rijksblad 1927 No. 19."

Pangéran Ariå Adipati Danoerědjå VIII heeft dus thans zijn ambt aanvaard en daarmede zich de veel omvattende, zware taak van Rijksbestuurder op de schouders gelegd. Moge het niet nogmaals blijken, dat het een ondankbare taak kan zijn. Moge Pangéran Ariå Adipati Danoerědjå VIII zijn adviseurs op een dusdanige wijze weten te kiezen, dat dit voorkomen worde.

R. SOEDJÅNÅ
TIRTÅKOESOEMÅ.

BIJLAGE I.

Eed van den Rijksbestuurder.

Ik zweer en beloof:

dat ik om tot Rijksbestuurder te worden verheven, aan niemand geld of geschenken heb gegeven of beloofd, of geven zal;

dat ik gehouw en getrouw en gehoorzaam zal zijn aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden, aan Zijne Excellentie den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, als Hoogstderzelver vertegenwoordiger en aan Zijne Hoogheid den Sultan;

dat ik, voor zooveel zulks van mij afhankelijk is, zal zorg dragen voor de getrouwe opvolging der tusschen het Nederlandsch-Indische Gouvernement en Zijne Hoogheid den Sultan van Jogjakarta bestaande en nader te sluiten contracten;

dat ik de zaken van het rijk met ijver zal voorstaan en alles zal doen wat de gemeenschappelijke belangen van het Gouvernement en van Zijne Hoogheid den Sultan kan bevorderen;

dat ik de bevolking met rechtvaardigheid zal behandelen, zonder mijne vrienden te bevoordeelen of mijne vijanden te benadeelen;

dat ik voorts ijverig zal werkzaam zijn voor de welvaart van het rijk van Jogjakarta en voor de handhaving eener goede politie;

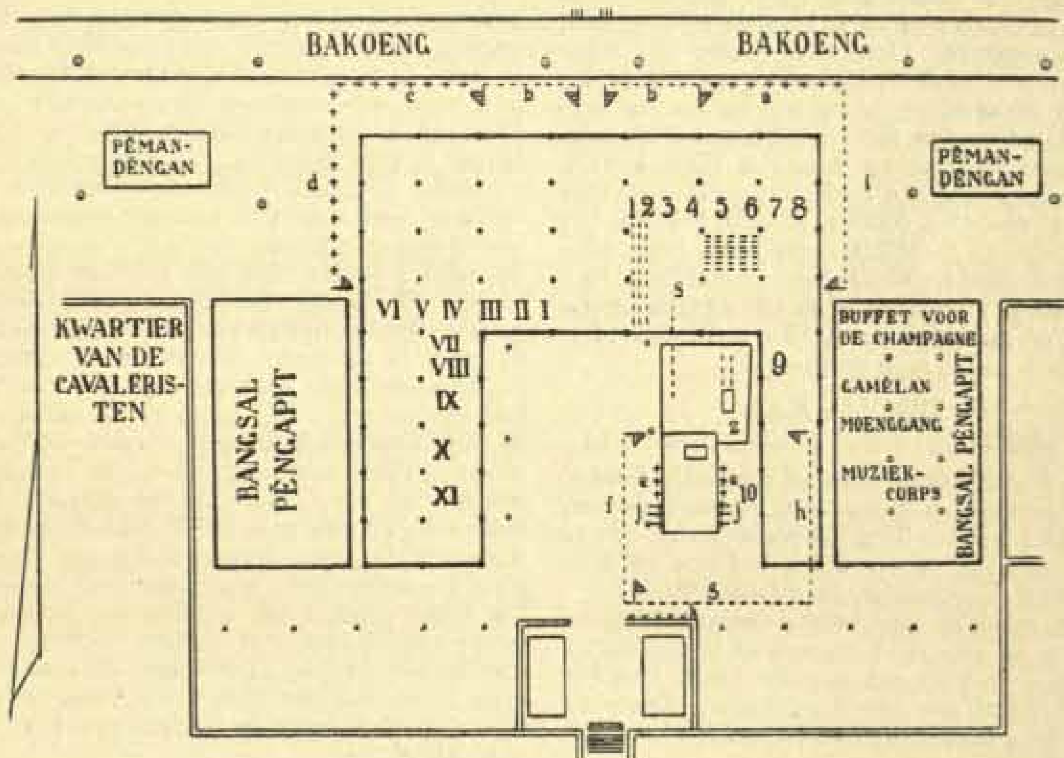
dat ik eindelijk in de uitoefening van mijnen dienst steeds met den Gouverneur van Jogjakarta over alle onderwerpen, onverschillig van welken aard zal raadplegen en gemeenschappelijk te werk gaan.

Deze mijne verklaring geschiedt met een oprecht hart en zoo ik van mijn eed afwijk en niet oprecht meen, wat ik hier verklaar, bij God en den profeet, dat dan mij niet zal ten deel vallen de zegen van den Koran, die nu boven mij is.

Ten blijke, dat ik dezen eed gezworen heb, stel ik hieronder mijne gewone handteekening en mijn zegel.

BIJLAGE II.

Schetskaart plechtigheid op de Pagĕlaran.

Verklaring.

S : Song-song van Zijne Hoogheid den Sultan.
z : Zitplaats voor den Rijksbestuurder.
I, II : Ambtenaren van de golongan Kĕpatihan.
III, IV, V : Bestuursambtenaren en ambtenaren van andere Sultanaatskantoren.
VI : Pamoetihan (Geestelijken).
VII : Ambtenaren van de golongans Kadipatèn en Taman.
VIII : Ambtenaren van de golongans Kori, Soemâtali en Mahosan.
IX, X, XI : Poenâkawans vanaf den rang Bĕkĕl toewâ tot en met magang.
1 : Kĕparak Kiwâ.
2 : Kĕparak Tĕngĕn.

3 : Gĕdong Kiwå.
4 : Gĕdong Tĕngĕn.
5 : Siti Sèwoe.
6 : Noembakanjar.
7 : Panoemping.
8 : Boemidjå.
9 : Wedånå en Loerah Poenåkawan.
10 : Oendagi en Pålåwidjå Tjĕbolan.
a : Pradjoerits Dahèng. (Over deze onderscheiden corpsen zie men Art. 5 en 7.)
b : Pradjoerits Wiråbrådjå.
c : Pradjoerits Kawandåså.
d : Pradjoerits Prawiråtåmå.
e : Pradjoerits Midji Soemåatmådjå.
f : Pradjoerits Njoetrå.
g : Pradjoerits Kĕtanggoeng.
h : Pradjoerits Mantridjĕro.
i : Pradjoerits Djågåkarjå.
j : Soerånåtå.
k : Pradjoerits Bawat.

BLADVULLING.

EEN CHINEESCH EN EEN JAVAANSCH SPEL.

Van bevriende zijde werd mij niet lang geleden medegedeeld, dat Mej. *A. Tolk* te Blitar de aandacht der belangstellenden wenschte te vestigen op de overeenkomst, die h.i. bestaat tusschen het Chineesche spel van den geest uit de groentemand en het bekende Javaansche Ni-Towong-spel. Over dit laatste en zijne verwanten behoeft in Djåwå niets meer medegedeeld te worden; in de veelomvattende verhandeling van den Heer en Mevrouw Brandts Buys over muziek op Madoera (Djåwå VIII, 1928) vindt men een opgave van daarover verschenen opstellen (blz. 249, noot 86). De beschrijving van het Chineesche spel, waar Mej. Tolk aan dacht, vindt men in het boek van den Heer *J. Moerman*, In en om de Chineesche kamp (Weltevreden 1929, blz. 248). Deze beschrijving wordt hier opgenomen.

Tjhoi lam Sin.

(De geest uit de groentemand.)

„Op Banka wordt een spel gespeeld, dat een mengeling van bijgeloof en vermaak te zien geeft. Het wordt alleen gespeeld in de achtste Chineesche maand en wel vanaf den vijftienden, altijd 's avonds en in de open lucht.

„Men heeft er voor noodig een groentemand in den vorm van een lagen cylinder, die eindigt in vier punten en een handvat heeft. Om het handvat wordt een rottan gebonden, die vooraf in een paar mouwen van een meisjes-kabaja is gestoken.

„Op den grond wordt een mat uitgespreid. Twee meisjes houden de mand op haar handen. Verder zijn benoodigd 2 kaarsen, die aangestoken worden, 3 kopjes thee en 3 soorten koekjes, die op bordjes zijn gelegd. Voor de mand worden bidstokjes in den grond gestoken; terwijl er gin-tjoa [1]) wordt verbrand, prevelt een van de aanwezigen de volgende woorden:

Tjhoi lam sin, tjhoi lam koe
pat ngiat sip nge tjhiang djit koe
ngie oy loy tjhiew loy
moen khie moen hew ngian koe koe!

waarmee de geest opgeroepen wordt. Is er eenigen tijd gebeden, dan wordt er geïnformeerd of de geest al gearriveerd is, zoo ja, dan moet de mand een tik op de mat geven. Die tik is goed te hooren, daar er aan de armen van de mand een bos sleutels hangt. Is de geest nog niet in de maand gevaren, dan verroert deze zich niet, en moet men doorgaan met prevelen. Ieder, die de bovengenoemde woorden prevelen kan, kan ook den geest oproepen. Er worden allerlei vragen aan den geest gesteld, b.v. de leeftijd van aanwezige personen, of men in de loterij zal winnen of verliezen, en hoeveel het gewonnen of het verloren bedrag zal zijn. De vraag moet echter altijd in het Chineesch gesteld worden en wel als volgt: „Tjhoi lam sin, tjhoi lam koe, zal ik winnen of niet? Win ik, tik dan een keer, verlies ik, tik dan twee keer". Ook de toekomst voorspelt de geest, die natuurlijk een dame is en zes zusters heeft, waaronder oude en jonge. De jonge geesten zijn betrouwbaarder dan de oude; antwoorden van de jonge hebben 70%, die der oude 40% waarheidskans. Daarom vraagt men altijd om de komst van jonge geesten. Vooral voor bakvischjes is dit spel een gezocht tijdverdrijf."—

Tot zoover de Heer Moerman. Inderdaad is de overeenkomst treffend, al zijn er ook wel enkele verschillen aan te wijzen. Zonder grondige kennis van de volkskunde van de Chineesche, bevolking, die op Banka is komen wonen, zou het intusschen al te onvoorzichtig zijn, gevolgtrekkingen te maken uit deze overeenkomst.

Dr. TH. PIGEAUD.

1) Zilverpapier.

Sadjèn tingalan (links op de overzichtsfoto).

Overzicht van de opstelling van de sadjèns en het trapladdertje.

HET BETREDEN DER AARDE (TĔḌAK SITÈN)

door

S. KOPERBERG.

Een bijzondere feestelijkheid, niet algemeen bekend en nog niet vaak beschreven, is de eerste aanraking van een Javaansch kind met de aarde. Als het kind een zekeren leeftijd, meestal de zevende maand bereikt heeft, en het moet leeren staan of loopen, wordt deze slamĕtan met bepaalde, hieronder beschreven, ceremoniën gehouden, alvorens het kind met de aarde in aanraking wordt gebracht.

Een dergelijk feest gaf Z.H.P.A.A. Pakoe Alam VII, voor R. M. Soedåmå, oudsten kleinzoon van Z.H., geboren uit het huwelijk van R.M. Koesoemaningrat en R. A. Koossabandinah.

Den avond van den 25sten Augustus 1934 (14 Djoemadilawal 1865) werd deze ceremonie, zooals gebruikelijk, ingeluid met een wajang-koelit-voorstelling, waarbij de lakon Gaṭoetkåtjå-kĕmbar werd vertoond.

Nog voor het gloren van den ochtendzon van den 26sten werd voor de pĕnḍåpå van Z. H. P. A. A. Pakoe Alam een trapladdertje (åndå), gemaakt van stengels van suikerriet (gesteund door bamboe) en fraai versierd met allerlei vlaggetjes en uit blad gesneden figuurtjes, opgesteld. Boven de zeven treden, eveneens van suikerriet, was een vergulde papieren pajong geplaatst.

Op den weg naar het laddertje lagen in een lange rij achter elkaar 7 rijstwannen met offerspijzen op blauw gekleurde katoenen lapjes (patroon bango-toelak) en daarna nog 10 schotels met verschillende soorten djĕnangs (koeken of vladen).

De namen dezer offers zijn:

1. djadah poetih	1. djĕnang abrit
2. ,, abang	2. ,, poetih
3. ,, koening	3. ,, baro-baro
4. djadah biroe	4. djĕnang koening
5. ,, idjo	5. ,, biroe
6. ,, tjĕmĕng	6. ,, idjo
7. djĕnang dodol	7. ,, tjĕmĕng
	8. ,, palang
	9. ,, pliringan
	10. ,, soenḍoel langit.

Aan het begin van de rij dezer spijsoffers (en dus niet rèchts daarvan, gelijk op de foto) stond een sierlijke koeroengan, behangen met kĕmbang-tĕlon (kĕmbang kĕnångå, mĕlaṭi en kanṭil); in de koeroengan bevonden zich: pari, koeṭoek (een kuikentje), en een bokor, gevuld met bĕras koening en goudstukken.

Bij het begin der ceremonie wordt het kind met zijn voedster alshetware een poos onder de koeroengan gevangen; sommigen meenen, dat het kind door zijn eerste greep naar een der drie onder deze koeroengan geplaatste sadjèn's zijn aanleg zou verraden.

Aan den linkerkant van de rij der 17 sadjèns staan nog zeven sadjèn tingalan, bestaande uit:

1. pisang rådjå sĕlirang
2. ,, poeloet ,,
3. pålå gĕmantoeng: djamboe kloetoek, djamboe abrit, gowok, djamboe mété, timoen, blimbing.
4. pålå kĕpĕnḍĕm: télå kaspé, katjang, bĕsoesoe, gĕmbili, kimpoel, oewi, télå pĕnḍĕm.
5. opak angin, tjloroh, srabi abang, srabi poetih, sĕkar borèh, sirih, gambir, djambé, såtå.
6. toempĕng robjong, toempĕng goenḍoel.
7. djĕnang abang, djĕnang poetih, djĕnang katoel.

Als de min met het kind uit de koeroengan komt, dan betreedt het kind, door de naaste familieleden geholpen, met de beide voetjes elk der zeventien achter elkaar gerijde sadjèns en komt zoo aan het laddertje.

Dat moet het dan tree voor tree op, en eerst daarna wordt het kind op de aarde gezet. Vervolgens wascht de grootmoeder, in dit geval R. A. Pakoe Alam, de voetjes van het kind in een met banjoe sĕtaman (water met verschillende soorten welriekende bloemen) gevulden bak.

Het zetten op den grond wordt oeḍoenan genoemd. De bedoeling van deze ceremonie is, dat de aarde, die veel onheil kan veroorzaken en veel geheimzinnigs in zich bergt, maar tevens alle voorwaarden voor het bestaan van den mensch schept, met de noodige ernst voor het eerst betreden wordt.

Aan het einde der plechtigheid strooiden de grootvader (Z.H. P. A. A. Pakoe Alam), de vader en de ooms de gele rijst met daarin verborgen munten, (die onder de koeroengan geplaatst waren) onder de toekijkende kinderen.

Nadat deze ceremonie afgeloopen was, ging de gansche familie naar de pĕnḍåpå, en vond er een groote slamĕtan plaats. Daarmede was de plechtigheid ten einde; het kind had, symbolisch, de eerste schreden op zijn levensweg gezet.

BLADVULLING.

GAMĔLAN, GRAMMOFOON EN RADIO.

RD. NG. DR. POERBÅTJARÅKÅ *aan J. S. Brandts Buys.*

. . . . . Op de bedoelde Nirom-vergadering heb ik omtrent de Javaansche grammofoonplaten niet véél gezegd. Ik heb alléén beweerd, dat de platen ons niet kunnen bevredigen, niet zoozeer om de kwaliteit, maar wel om de kwantiteit of liever den duur. Immers de opname der platen uit de Mangkoenĕgaran o.a. is bijna zonder uitzondering uitstekend.

Maar zooals U ook weet, is, wat men de v o r m i n g van de wiråmå (de maat) zou kunnen noemen, bij gamĕlanmuziek een belangrijk element. Als ik het goed aanvoel, dan is het bij de Europeesche muziek zóó, dat de maat al reeds dadelijk is vastgesteld. Bij de gamĕlan daarentegen moet bij het spel de maat eerst gezocht of gevormd worden. De boekå kan b.v. duren totdat de wiråmå gevonden is. Heeft deze daarna zekeren tijd geduurd, dan krijgen we de moenggah, d.i. behalve een overgang naar een andere wijs, vaak tevens een overgang naar een andere wiråmå. Verderop komt dan nog de aanloop tot de soewoek (het einde). Dit alles kan al bij een middelmatig uitgebreide Jav. gĕnḍing n i e t meer op één plaat genomen worden. Zelfs bij kortere gĕnḍings is het zoo gesteld, dat, juist als men goed begint te genieten, men wordt opgeschrikt doordat de plaat eindigt. En dat vind ik dan zeer onaangenaam.

Met de ladrangans en de kĕtawangs is het natuurlijk anders gesteld. De beste opnamen kunnen deze twee soorten van gĕnḍings v o l m a a k t weergeven. Maar wij mogen onze ooren toch niet uitsluitend met ladrangans en kĕtawangs voeden; wij willen ook graag de grootere gĕnḍings hooren, liefst met de moenggah ladrangan!

Om enkele voorbeelden uit paṭĕt 9 te geven: Ronḍon — Gondjang-gandjing (inclus ngĕlik) — Ajak-ajakan. Ofwel: Bontit — Wani-wani.

Gebonden aan hun betrekkelijk korten duur, blijven de platen, voor mij althans, een kwelling. Ik zou 't durven te vergelijken met iemand die honger heeft en slechts een håpje lekker eten krijgt. Dat is geen genot maar een temptatie.— Met de levende gamĕlan is het natuurlijk geheel anders.

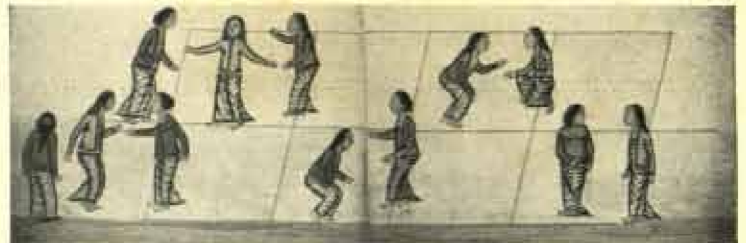
Daarom, zoolang de techniek ons nog geen gamĕlanstukken, gefixeerd in den vorm van fonofilmstrooken geeft, zoolang blijft de levende gamĕlan verre te verkiezen boven de platen.

Buiten dit verband heb ik nog gezegd, dat de gamĕlanuitzending door de radio niet met krontjong e.d. mag worden afgewisseld. Immers daardoor wordt de stemming, de sfeer bedorven. Dat is het wat ik zei. Ik hoop, dat U het met mij eens zijt . . . . . (Zie ook *blz. 222*).

Gobag grĕndoel of G. boendĕr

Gobag sodor.

Gobag gĕndoel.

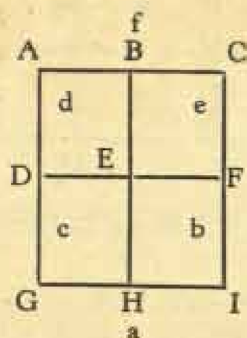
GOBAG SODOR

door

H. OVERBECK.

In zijn proefschrift „Het Kakean-Genootschap van Seran" (Almelo 1926) heeft Dr. J. Ph. Duyvendak overgenomen (blz. 129 e.v.) de beschrijving van een Keieesch spel uit het boek van H. Geurtjens „Uit een vreemde wereld" (blz. 66).

Het spel heet „[illegible]tāi āi"; „entāi" beteekent treden, betreden, trappen; „āi" is hout, boom (cf. Geurtjens' „Woordenlijst"). Het wordt gespeeld op een teekening op den grond met een plattegrond als volgt:

Dr. Duyvendak schrijft:

„De beschrijving van Geurtjens luidt als volgt: 'Men is met een tiental spelers. Vijf zijn wachters van 't kamp, die elk de wacht hebben over een lijn, nl. GHI, DEF, ABC, HE en EB. De andere spelers staan voor 't kamp en moeten trachten, er door te loopen, zonder door een der wachters gepakt te worden. Zij mogen echter alleen gepakt worden op 't oogenblik, dat ze de lijn overschrijden. Eenmaal over de lijn, zijn ze daar veilig om een gunstig oogenblik af te wachten om over de volgende te slippen. Is iemand op die wijze door het heele kamp heengeloopen, dan moet hij trachten op dezelfde manier terug te keeren. Wordt men gepakt, dan moet men de wacht overnemen van dengene door wien men gepakt is, en die dan op zijn beurt door 't kamp begint te loopen. Wie de zijgrenzen van 't kamp overschrijdt, moet de wacht overnemen van den waker, die 't gezien heeft. En zoo gaat het spel onbepaaldelijk door.'"

Dr. Duyvendak ziet in den plattegrond van dit spel een inheemsche teekening van de stamverdeeling, en wel een stamhalveering die weer verdeeld is in huwelijksgroepen, de „fām's":

„Ook zonder dat het mogelijk is, het gedrag van de spelers geheel tot een maatschappelijke handeling te herleiden, mogen wij toch wel in deze vakken en afscheidingen een teekening zien van de stamgroepen, die dan vier in getal blijken. De beteekenis van dit type van stamorganisatie is zoo ingrijpend voor den primitieven mensch, dat het ons niet behoeft te verwonderen in spelen hiervan een herinnering te vinden. De speler heeft hier telkens een duidelijk gemarkeerde scheidingslijn te passeeren. Uit de beschrijving moet men opmaken, dat hij, b.v. kans ziende bij b de grens te overschrijden, zich houden moet aan de volgorde a, b, c, d, e, f; bij een andere route zou hij niet alle vereischte lijnen „nemen", of zou hij twee keer dezelfde moeten passeeren. Nu is opmerkelijk, dat alleen de lijn BH twee wachters heeft, die elk een eigen gedeelte bewaken. Zij bestaat uit de helften BE en EH en loopt niet als de lijn DF door het geheele gebied heen. Dit kan slechts beteekenen, dat DF de lijn is, die in eersten aanleg het gebied in twee helften verdeelt, welke de beide stamhelften vertegenwoordigen. Elk dier helften is weer, secundair, zelve door een eigen scheidingslijn in tweeën gedeeld, BE en EH. Hoe klein onze middelen ook zijn, wij mogen in dit alles een belangrijke bevestiging zien van ons voorafgaand betoog en een verrijking daarvan door de vaststelling van het aantal fām's op vier."

Een soortgelijk spel bestaat ook op Java en is bekend onder den naam van „Gobag sodor", ook wel eens „Gobag manis" genoemd.

Het „Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek" van Gericke en Roorda (2de druk 1901) geeft voor deze woorden de volgende beteekenissen:

„Gobag" = benaming van een kinderspel bestaande uit een langwerpig vierkant vak met dwarslijnen, waarop jongens geposteerd staan om het indringen van de tegenpartij te beletten.

„Sodor" = tournooilans, lans met een kwast aan de punt in plaats van ijzer, ook wel bij krijgsdansen gebruikt.

„Manis" = zoet, lief enz. Ik veronderstel echter, dat dit „masin" moet zijn, „een term bij het Gobag-spel, uitgeroepen door een der spelers, die al de kringen, door de tegenpartij bewaakt, doorgeloopen heeft zonder aangeraakt te worden, ten teeken dat hij gewonnen heeft" (zie ook beneden).

In de verzameling van handschriften en boeken betrekking hebbende op Javaansche volks- en kinderspelen in beheer bij Dr. Th. Pigeaud wordt „Gobag sodor" vermeld in de volgende teksten:

T 1. H/S afkomstig uit de Kraton te Jogjåkartå,
T 2. „ „ „ Jogjåkartå,
T 3. „ „ „ Soeråkartå,
T 4. „ „ „ Matésih, Soeråkartå,
T 5. „ „ „ Jogjåkartå,
T 6. „Lagoe botjah-botjah" (Javaansche Kinderspelen), door R. Soekardi alias Prawirå Winarså, Inl. Onderwijzer te Imågiri. Sĕmarang 1912, (Serie uitgaven door bemiddeling der Commissie voor de Volkslectuur No. 25).

De beschrijvingen van het spel zijn telkens onduidelijk of onvolledig; de onderstaande is gecombineerd uit de verschillende teksten, met als legger de beschrijving uit T 6, en aangevuld, zoo ver noodig, met mondelinge mededeelingen van R. Kismånå uit Jogjåkartå, die het spel zelf heeft gespeeld. Bijzondere afwijkingen worden aan het slot vermeld.

Het spel wordt door jongens zoowel als meisjes gespeeld. Het aantal spelers moet even zijn; als minimum wordt opgegeven 4, als maximum 12 spelers.

Men teekent op den grond een groot, langwerpig vierkant vak, dat door een middellijn in de lengterichting in tweeën wordt gedeeld. De twee helften worden in even groote vakken verdeeld door zoo veel dwarslijnen als de helft van de aantal der spelers bedraagt, waarbij de twee korte buitenlijnen van het hoofdvak medegeteld worden. B.v.

6 spelers — 3 dwarslijnen — 4 vakken
8 „ — 4 „ — 6 „
10 „ — 5 „ — 8 „
enz.

T 2 geeft als maten van het groote vierkant bij tien medespelers op: 4 m breedte en 20 m lengte; ieder vak zou dus 2 m breed en 6 m lang zijn. De onderstaande teekening is overgenomen uit T 6, bestemd voor 8 spelers.

G E C A
d 5 4 b 1
I
J a f g h i
6 3 2
c
H F D B

De acht spelers verdeelen zich in twee partijen:

partij Y, spelers a, b, c, d,
partij Z, spelers f, g, h, i.

De „inzet" van het spel is, dat de verliezende partij de andere partij op den rug moet dragen, waarmee bij de verdeeling in partijen rekening moet worden gehouden. B.v. a is ongeveer even groot en sterk als f; hij gaat naar hem toe en vraagt: „Kowé dadi ilonkoe, ja?" (Wil jij de bij mij behoorende medespeler of tegenspeler zijn? — Ilon van iloe, volgen). Zij probeeren ook, of zij elkaar op den rug kunnen dragen. Als dit in orde is, kiest b.v. b als zijn „ilon" g, waarop door „soet" uitgemaakt wordt, bij welke partij zij behooren. („Soet" is het aftellen of loten, algemeen in gebruik om bij een spel dengene te bepalen, die „'m is". Er bestaan verschillende manieren van „soet"; in dit geval wordt gewoonlijk geloot door middel van grashalmpjes.) Wie wint, kiest de partij, waar hij bij wil behooren; de andere behoort dan bij de andere partij.

Als de spelers in twee partijen verdeeld zijn, wordt door middel van „asat agoeng" uitgemaakt, welke partij „'m zijn zal", Hiervoor neemt men een stukje potscherf, spuwt op de eene zij, en een speler van de eene partij werpt de scherf in de lucht, terwijl een speler van de andere partij moet raden, of het „asat" of „agoeng" wordt. „Asat" (eb) heet het als de potscherf op den grond valt met de droge zij naar boven, „agoeng" (vloed), als ze met de natte zij naar boven komt te liggen. De partij, die verliest, wordt 'm. Zeg b.v. dat een speler van partij Z heeft geworpen, en een speler van partij Y „asat" heeft geroepen, maar de potscherf komt „agoeng" neer, dan heeft dus partij Y verloren en moet 'm worden. De twee partijen worden als „vijanden" beschouwd.

Eerst wordt nog uitgemaakt, of „djawilan" (aanraken), of „tjĕg-tjĕgan" (pakken) zal gelden. (Zie beneden). Daarop nemen de twee partijen haar positie in.

De bedoeling is, dat de spelers van partij Z in de lengte-richting door het groote vierkant loopen, en weer terug, en de spelers van partij Y dit beletten. Men loopt altijd van het Oosten (rechts) naar het Westen (links) en weer terug.

Partij Y verdeelt zich als volgt :

a gaat op de lijn AB staan; hij wordt als leider van partij Y beschouwd en „sodor" genoemd; de middellijn JI heet echter ook „sodor". Hij mag op de lijn AB en op de middellijn JI loopen.

b gaat op de lijn CD, c op de lijn EF, d op de lijn GH staan. Zij mogen slechts ieder op zijn eigen lijn loopen. Geen van deze spelers mag de hem toegewezen lijn verlaten of buiten het groote vierkant komen.

De spelers van partij Z gaan in een rij naast elkaar ten Oosten (rechts) van het hoofdvak tegenover de lijn AB staan, op een afstand ver genoeg, dat a ze niet kan aanraken. Zij pogen dan het hoofdvak binnen te komen; het is onverschillig in welke volgorde zij daarbij beginnen, en op welke plaats zij de lijn AB overschrijden. Men tracht de oplettendheid van a, die het binnenkomen moet beletten, af te leiden door hem te plagen met het versje:

Dor, sodorĕn akoe,
Sing njodor boedĕg bisoe.
(Sodor, steek mij met de sodor;
Degene, die met de sodor steekt, is doofstom),

en dicht bij de lijn AB te gaan staan, alsof men binnen wil komen.

Voor de spelers van partij Z gelden de volgende voorschriften:

Eenmaal het hoofdvak binnengekomen, mogen zij niet terug.

Zij mogen in het midden van een van de vakken blijven staan, omdat zij aldaar niet kunnen worden aangeraakt, en een goede kans afwachten om verder te komen.

De weg, en daarmee de vakken, die zij moeten doorloopen, zijn niet voorgeschreven. Zij mogen beginnen, waar zij willen, kunnen dus naar keuze bij het overschrijden van de lijn AB vak 1 of vak 2 binnenkomen. Van het eene vak mogen zij echter slechts naar een vak overgaan, dat er vlak naast ligt, en niet diagonaal. Van vak 1 mag men dus overgaan naar vak 2 of 4, maar niet naar vak 3; van vak 3 b.v. naar vak 4 of 6, maar niet naar vak 5, enz. Zij mogen, om een goede kans te hebben een dwarslijn te overschrijden, teruggaan b.v. van vak 2 naar vak 1, van vak 4 naar vak 3, van vak 6 naar vak 5, waarbij zij natuurlijk op a moeten letten, die ook de middellijn JI bewaakt, echter niet van b.v. vak 3 naar vak 2, of van vak 6 naar vak 3, aangezien daarbij over een dwarslijn zou worden teruggegaan. Hoeveel vakken in het geheel worden doorloopen, is onverschillig en hangt van de kansen af, b.v. kan men er over 1, 4, 5 doorheenkomen, echter kan het ook voorkomen, dat men 1, 2, 3, 4, 5, 6 moet doorloopen. De buitengrens van het hoofdvak mag men in geen geval overschrijden, geschiedt dit toch dan moet de geheele partij Z met partij Y van plaats verwisselen; hetzelfde moet geschieden,

als een van de spelers van partij Z diagonaal van het eene vak naar een ander overloopt.

Is een speler van partij Z erin geslaagd, het geheele hoofdvak te doorloopen, en over de lijn GH er buiten gekomen, dan moet hij weer terug, waarbij het eveneens onverschillig is, welken weg hij kiest, mits hij de bovenstaande voorschriften in acht neemt. Heeft hij op dezen terugweg de eerste dwarslijn GH overschreden en is dus in vak 5 of 6 gekomen, dan moet d roepen: „Maling, maling! (dief, dief), om zijn medespelers te waarschuwen, dat zij nu ook op den achterkant moeten letten. Dikwijls doen dus de indringers hunne pogingen van twee kanten, waardoor de de taak van de spelers van partij Y niet makkelijker wordt.

Als een van de spelers van partij Z door een van de spelers van partij Y wordt aangeraakt, dan wordt er „kĕdjawil" geroepen, het spel wordt gestopt, en partij Z moet met partij Y van plaats verwisselen: de spelers van partij Z gaan de lijnen bewaken, en de spelers van partij Y gaan rechts van het hoofdvak staan en moeten pogen, er doorheen te komen. Dit geldt indien er „djawilan" is gekozen (zie boven); indien er met „tjĕgtjĕgan" gespeeld wordt, moet een van de spelers van partij Z door een van de spelers van partij Y gepakt en vastgehouden worden. Dan wordt „kĕtjandak" geroepen, het spel stopt, en de partijen verwisselen weer van plaats.

Slaagt een van de spelers van partij Z erin, het hoofdvak van rechts naar links, en terug van links naar rechts te doorloopen en de lijn AB weer te overschrijden, zonder aangeraakt of gepakt te worden, dan roept hij: „Boetoel!" (er door!) of „Masin" (zie boven) als teeken dat hij en daarmee zijn partij het spel gewonnen heeft. Dan stopt het spel, de spelers verzamelen zich rechts buiten het groote vierkant, en iedere speler van partij Y neemt zijn „ilon" van partij Z op den rug en draagt hem van lijn AB naar lijn GH en terug naar lijn AB. Dan begint het spel opnieuw, waarbij partij Y 'm blijft. (Volgens R. Kismånå moet dit op den rug dragen te voren worden overeengekomen; is dat niet geschiedt, dan begint het spel eenvoudig opnieuw, zoodra een van de spelers „boetoel" of „masin" is.)

De spelers van ieder partij mogen gedurende het spel hunne plaatsen binnen hun partij verwisselen, dus a, b, c, d onder elkaar, en eveneens f, g, h, i onder elkaar. In zoo'n geval moet de betr. speler, die met een ander lid van zijn partij van plaats wenscht te verwisslen, roepen: „Nas!", dan den naam van den betr. medespeler, met wien hij van plaats wenscht te wisselen noemen, en er bijvoegen: „Alih lintang". („Nas", verkort van „banas", beteekent, dat datgene, wat daarop geschiedt, niet bij het eigenlijke spel behoort. Het spel wordt gestopt, ieder speler blijft op zijn plaats staan. „Alih" beteekent verhuizen, van plaats veranderen; „lintang" zal hier wel staan voor „lijå", ander, anders van plaats enz. [G/R Hwbk. II, blz. 86]; de gewone beteekenis, ster, gaat hier blijkbaar niet op). Het spel wordt dus gestopt, de twee spelers verwisselen van plaats, en het spel gaat weer verder. Dit verwisselen van plaats geschiedt volgens R. Kismånå uit „strategische" redenen. B.v.: van partij Z heeft speler f reeds het heele vierkant van rechts naar links doorloopen en is op zijn terugweg al weer tusschen de lijnen EF en CD (dus in vak 3 of 4). Speler i, op zijn heenweg van rechts naar links, is tusschen lijn EF en GH (vak 5 of 6) gekomen, kan echter niet verder, omdat speler d van partij Y, die de lijn GH moet bewaken, grooter en vlugger is dan hij. Dus roept i: „Nas, alih lintang", en verwisselt van plaats met f. Dan moet f den weg van i, en i den weg van f voortzetten. Eveneens mogen de spelers van partij Y onder elkaar van plaats verwisselen, als b.v. een van de bewakers een te grooten of snellen „vijand" voor zich heeft en zijn partij daardoor kans loopt, het spel te verliezen. Dit verwisselen van plaats mag zoo dikwijls geschieden als in het belang van het spel

wenschelijk blijkt; het geschiedt bij de eene partij onafhankelijk van de andere, dus een plaatsverwisseling in de eene partij behoeft niet noodzakelijk ook eene plaatsverwisseling in de andere partij met zich te brengen.

Er mogen niet meer dan twee spelers van partij Z in één van de zes vakken zijn; als er nog een derde binnenkomt, heet dit „di-ĕpès" („ĕpès" een pakje van in een blad gewikkelde en geroosterde visch, garnalen of andere kost; „di-ĕpès" is dus dat er een dergelijk pakje is gemaakt). Indien zooiets gebeurt, moet partij Z met partij Y van plaats verwisselen; de spelers van partij Z moeten dus gedurende het spel opletten, dat zij niet een vak binnendringen, waarin reeds twee van hunne partijgenooten zijn.—

Bijzonderheden.

T 1. De beschrijving is te onvolledig, om er iets van te kunnen maken. Uit de teekening blijkt, dat de middellijn aan den eenen kant van het hoofdvak nog is doorgetrokken en eindigt in een cirkeltje. „Als men van het eene vak naar het andere wil overgaan, moet men zeggen: 'Sisrip pès bol, pès balik bol'." (???)

(Volgens mondelinge mededeeling van derde zijde wordt te Jogjåkartå dit spel ook dikwijls met de doorgetrokken middellijn gespeeld. Op deze middellijn, die dan dan ook „sodor" heet, loopt de speler „sodor"; het cirkeltje beduidt de grens, hoe ver hij mag gaan. Voor de bewaking van lijn AB is nu een andere speler aangewezen, aangezien de „sodor" slechts op de „sodor"-lijn mag loopen. Er zijn dus nu bij een spel met 4 dwarslijnen en 6 vakken vijf bewakers, het aantal spelers bedraagt tien. Hier is dus van vorenstaanden regel, dat er zoo veel dwarslijnen moeten zijn als de helft der spelers bedraagt, afgeweken, of men moet de „sodor", die hier haar eigen bewaker heeft, als vijfde lijn rekenen.)

T 2. Van de bewakers heet de eerste „sodor", de andere worden „tamping" genoemd. (Tamping beteekent stroomafleider, windscherm of beschermer, en was volgens G/R (vroeger) ook de benaming van zekere ambtenaren in het Jogjåkartåsche, overkomende met de „Goenoeng's" te Soeråkartå.)

T 3. De terugweg, nadat het hoofdvak in eene richting is doorloopen, heet „balèni".

T 4. Gespeeld door tien spelers, hoofdvak met vier dwarslijnen, dus 6 vakken; de middellijn wordt door den „sodor" bewaakt, de dwarslijnen door zijne vier medespelers. (Vergl. boven onder T 1.) De ruimte rechts buiten de lijn AB wordt „masin" genoemd, de ruimte links buiten de lijn GH heet „sĕrit" (kam?). De vijf spelers van de tegenpartij beginnen echter in vak 1 en niet buiten. Gaat een der indringers van een reeds betreden vak terug op een vak, dat hij reeds had doorloopen (zie boven), zoo wordt dat „bali bol" genoemd, en hij moet met zijn partij de plaats van de tegenpartij innemen.

* * *

Dr. Duyvendak zegt verder:

„Behalve over de stamteekening in vieren, beschikken wij echter over eene tweede teekening, van gelijken aard, en nu in negen groepen.

		A		
	F	N	I	
B	K	E	M	C
	G	L	H	
		D		

Wij laten weer de beschrijving van Geurtjens (o.c. 68) volgen. Het spel heet 'Entăi dakdak'. Dit is een vooral door jongelui zeer geliefd spel, waarmee ze zich vooral bij lichte maan, uren lang kunnen vermaken. Men legt vier lange stokken van bamboe of gaba-gaba kruiselings over elkaar. Op elk der punten A B, C, D zit een speler, die op vaste maat de stokken beurtelings tweemaal op den grond en dan tegen elkaar slaat. Bij het op den grond slaan,

vertoonen de stokken de figuur der teekening. In de vakken F, G, H en I staan de dansers. Neem den danser van vak F. Terwijl de stokken op den grond slaan, moet hij twee danspassen uitvoeren: één in vak E en één in vak K, en terwijl ze tegen elkaar slaan, twee in vak G. Slaan de stokken weer op den grond, dan weer één stap in vak E en één in vak H, enz. Onderwijl doen de andere dansers hetzelfde in hun betrekkelijke vakken. En zoo gaat het voort, totdat een der dansers een misstap begaat en met zijn voet tusschen de stokken beklemd raakt, waardoor dan de maat verstoord wordt. Blijft dit wat lang uit, dan versnelt men geleidelijk het tempo wel zoozeer, dat er ten slotte niet meer aan te ontkomen valt. Dit spel trekt altijd veel toeschouwers, die zich kostelijk vermaken met de kromme sprongen der in de knel geraakte dansers.'

Het lijdt geen twijfel of het is, als bij het eerst besproken spel, weer de stam, die het tooneel vormt der spelhandelingen. Als de stokken op den grond liggen — wanneer dus de teekening gevormd is en de grenzen der groepen getrokken zijn —, doet de danser telkens één pas naar het middelpunt en één naar de horizontaal of verticaal gelegen groep. En wanneer hij een der vier hoekgroepen binnengaat, worden de stokken opgeheven, worden de grenzen weggenomen; de danser volbrengt dan twee passen binnen dat vak.

De nauwkeurige beteekenis hiervan ontgaat ons weer, doch het staat vast, dat er twee soorten vakken worden onderscheiden. De danser heeft eigenlijk alleen kans in de stokken verward te raken, door de grenzen te worden tegengehouden, bij zijn pogingen binnen de vakken K, L, M, N te komen. Dit is de eene groep. De andere wordt gevormd door de vier hoekvakken G, H, I, F, waarin de danser zonder stoornis binnenkomt en waar hij twee passen volbrengt. Het middelpunt van dit alles is vak E. Wanneer wij nu letten op de onderlinge verhouding der vier hoekgroepen blijkt deze dezelfde te zijn als die der vier groepen in het vorige spel; in dit spel doen zij eigenlijk niet mee: het gaat hier om het overschrijden der grenzen tusschen de vier groepen, die er tusschen zijn geschoven. Wij hebben hier ongetwijfeld te doen met een uitbreiding van de stamverdeeling, die wij boven leerden kennen, en het spel beweegt zich nu om de nieuw erbij gekomen groepen. Een scheidingslijn tusschen twee stamhelften is hier niet gemarkeerd. In de eerste teekening waren de vier groepen gescheiden door een lijn in de vorm van een Grieksch kruis; hier zijn zij gescheiden door een *band* van deze vorm, waarop vier nieuwe groepen liggen."

(Betreffende de conclusies, die Dr. Duyvendak uit deze Keieesche spelen en de daarbij behoorende teekeningen trekt, ook ten aanzien van de oorspronkelijke Javaansche stamverdeeling in twee helften, waarvan elke onderverdeeld in twee groepen, die tezamen met den stamzelf de „Montja-pat" vormen, en de verdere indeeling in de acht-negen groep, zij naar het boek zelf verwezen.)

Over een Javaansch spel, dat eenigszins met dit Keieesche overeenkomt [1]), heeft schr. ds. geen gegevens kunnen vinden; het is echter wenschelijk, dat met het oog hierop nog nasporingen, speciaal in afgelegen streken en désâ's, worden gedaan. Daarentegen kent men op Java nog twee eenvoudige spelen, die eveneens den naam van „Gobag" dragen: Gobag grĕndoel (ook G. gowokan of G. boendĕr genoemd. Grĕndoel = knoedels in meelpap; gowok = gat of holte in een boomstam, waarin vogels of bijen nestelen; boendĕr = rond) en „Gobag gĕndoel" (gĕndoel = flesch met langen hals, bottel).

---

1) Met het welnemen van den auteur, wilden we gaarne enkele citaten geven, betreffende het voorkomen van dergelijke spelen elders.

Voor Borneo een aanhaling uit: A.W. Nieuwenhuis, Quer durch Borneo, II, 137: „Das Spiel besteht darin, dass eine Frau zwischen zwei Reisstampfern tanzt, die von zwei Gefährtinnen an beiden Enden festgehalten und in einem bestimmten Rhythmus erst auf zwei am Boden liegende Stampfer, dann gegen einander geschlagen werden. Je geschickter die Tänzerin, desto seltener werden ihre Füsse zwischen die zusammenschlagenden Stampfer geklemmt. Der Rhythmus das Tanzes ist sehr verschieden, auch werden die Stampfer bisweilen schneller und schneller bewegt ......"

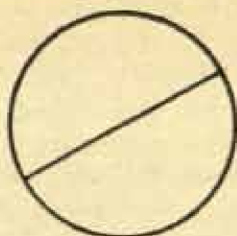
Voor Celebes een passage uit: Adriani en Kruyt, De Bare'e-sprekende Toradja's, II, 388: „Twee rijststampers worden door twee tegenover elkander zittende personen horizontaal vastgehouden en op bepaalde maat, op twee op den grond liggende balken en daarna tegen elkaar geslagen. Een ander springt dan tusschen deze stampers in: hij moet maken, dat zijn been zich niet tusschen de stampers bevindt op het oogenblik dat ze tegen elkaar geslagen worden ......"

Voor Amboina enkele regels uit: J. S. en A. Brandts Buys, Inlandsche dans en muziek, Timboel III, 281: „(een vertooning) door de Amboineezen gegeven, waarbij twee gehurkte mannen twee lange einden hout ...... beurtelings twee malen tegen elkaar en twee malen een eind van elkander af op den grond neer slaan; een tweede paar hurkenden heeft juist zulk een stel sparren daar loodrecht op liggen en beweegt die precies zoo; in de spaties van dit beweeglijke houten kruis, springt een viertal dansers rond ......"

Vooral in het Amboineesche geval is de overeenstemming met het Keieesche treffend. In de beide andere wordt er slechts met één paar stampers gemanoeuvreerd; maar het dubbele k r u i s is ook nu aangeduid.

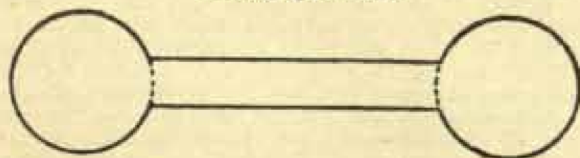
(Red. Dj.)

Gobag grĕndoel.

Het spel wordt door jongens zoowel als door meisjes gespeeld; het aantal spelers is onverschillig. De cirkel (ook wel een ellips) moet zoo groot zijn, dat in de eene helft de helft van de medespelers kunnen staan zonder dat ze van af de buitenlijn of de middellijn kunnen worden aangeraakt. Door aftellen wordt degene bepaald, die „'m is". Deze mag op de buitenlijn en op de middellijn loopen; de andere kinderen staan of loopen binnen den cirkel, waar of hoe zij maar willen; zij mogen echter niet buiten den cirkel komen. Die 'm is, moet trachten, een van de andere kinderen aan te raken; als hij daar in slaagt, moet degene, die geraakt is, hem vervangen en 'm zijn. (Een der teksten zegt, dat de aangeraakte ook dengene, die 'm geweest is, op zijn rug rond om den cirkel moet dragen.) Gedurende het spel wordt wie 'm is, door de anderen geplaagd. Indien bij toeval in de eene helft van den cirkel zich slechts één enkele speler bevindt, is het voldoende, dat wie 'm is, met den wijsvinger van zijn rechterhand op hem wijst en uitroept: „'ndoel!"; dan moet de speler, die alleen in de eene helft van den cirkel was, hem vervangen. Indien wie 'm is, bij het aanraken de lijn verlaat, is het ongeldig. Het spel wordt voortgezet, tot men zich verveelt.

Gobag gĕndoel.

Het spel wordt door jongens zoowel als door meisjes gespeeld; het aantal spelers is onverschillig, (volgens een van de teksten moet het echter minstens tien bedragen). De twee cirkels moeten zoo groot zijn, dat de gezamenlijke spelers er in kunnen staan zonder van af de buitenlijn te kunnen worden aangeraakt. De twee cirkels moeten een tamelijk grooten afstand van elkaar hebben; de precieze lengte en breedte van den middelweg blijft echter aan de keuze van de spelers overgelaten. (Een der teksten geeft bij 10 medespelers op: middellijn cirkels 3 m, lengte middelweg 10 m, breedte 1 m.) Door aftellen wordt bepaald, wie 'm is. De andere kinderen gaan binnen de figuur staan; meestal begint men zoo, dat allen in één van de cirkels staan. Die 'm is gaat op de buitenlijn staan en tracht dan, een van de andere kinderen aan te raken. Deze mogen binnen de buitenlijn loopen, waar en hoe zij maar willen; die 'm is, mag slechts op de buitenlijn van cirkels of middelweg, loopen. (In Jogjåkartå worden de cirkels meestal doorgetrokken, zooals boven uitgestippeld, en die 'm is mag dan óók loopen op onze stippellijn, dus rond om de cirkels.) Wie aangeraakt wordt, moet dengene vervangen, die 'm was; zoo ook, wie zich toevallig alléén in een van de cirkels bevindt en op wien door dengene, die 'm is, onder het uitroepen van „'ndoel" met den rechter wijsvinger wordt gewezen. (Een van de teksten zegt weer, dat de aangeraakte dengene, die 'm is, op zijn rug van den eenen cirkel naar den andere en terug moet dragen).—

Schrijver dezes durft niet zeggen of deze laatstbeschreven twee Gobag's in eenig verband staan met „Gobag sodor", of slechts eene compliceering zijn van een ander spel, „Gowokan" of „Kowokan" genaamd, waarbij de spelers in een cirkel staan en dengene plagen, die 'm is, en op de cirkellijn rondloopt en tracht, een van de spelers aan te raken. Er wordt echter bij dit „Gowokan" een lied gezongen, dat op een samenhang wijst met „Koewoekan", een soortgelijk spel, waarbij wie 'm is, beschouwd wordt als een

boschkat (koewoek), die een kip wil vangen. —

De bijgaande illustraties zijn genomen uit de Platen-albums van kinderspelen van Jogjåkartå, aangekocht door den heer Ir. Moens voor het Kon. Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Naschrift.

Van zijn laatste reis naar Oost-Java heeft Dr. Pigeaud nog een bundel verschillende gegevens over inheemsche gebruiksvoorwerpen, kinderspelen enz. meegebracht, samengesteld door R. Soedirå en ontvangen door bemiddeling van den Heer I. H. Behrns te Panataban, Banjoewangi. Daarin wordt een jongensspel vermeld, „Balikontjang" genoemd, dat volgens de teekening en de korte beschrijving identiek is met „Gobag sodor".

Een korte beschrijving is ook nog te vinden in L. Th. Mayer, Een blik in het Javaansche Volksleven, Leiden z.j., bd. II, bl. 312, waar het spel „Obag odor" wordt genoemd. Mayer vermeldt ook nog (l.c.) een „Obag boendĕr" en „Obag gonḍĕl". Bij „Obag boendĕr" wordt een cirkel op den grond geteekend, die door een kruis in vier segmenten is verdeeld. „In elk dezer segmenten staat een speler, terwijl de vijfde om den cirkel heen loopen en daarbij trachten moet, een der in den cirkel staanden aan te raken, die dan in zijne plaats de rol van vanger vervullen moet." (Of de vanger ook op de lijnen van het kruis mag loopen, wordt niet gezegd.) „Obag gonḍĕl" is hetzelfde spel, „maar moet de vanger den gevangene vasthouden (gonḍĕl) en dezen buiten den cirkel trachten te trekken".

BLADVULLING.

RADIO, GRAMMOPHOON EN GAMĔLAN.

J. S. BRANDTS BUYS *aan Rd. Ng. Dr. Poerbåtjarakå.*

(Men zie *blz. 214.*)

..... Op dat láátste punt ben ik het alvast glóéiend eens met U! Sommige broadcasters hebben er wèrkelijk een handje van, àlle tusschenpauzen van een „uitgezonden" Javaansch concert op te vullen met het afdraaien van een *krontjong*-„plaat". U zult nèt zoo min als ik iets tégen die Indoëuropeesche muziek hebben. We vinden ze, denk ik, àllebei charmant. Daar hoeft men geen „indische jongen" voor te zijn. Maar haar charme zal ons niet verlokken om een radioconcert van zuiver inheemsche muziek, zeg van Javaansche, met haar te willen hooren doorspekken. Trouwens, het ware even verkeerd deze voor te dragen òm-en-òm met echte Westersche. Of met Chineesche; — die ik voor mij overigens niét láger waardeer dan de krontjong. (Anders, onlangs in „Groot Nederland", *E. du Perron* bij monde van „Arthur Ducroo".)

Ik heb tegen die invoegsels nog een apart bezwaar. Naar mijn gevoel zijn bij een muziekuitvoering de rustpoozen iets éven noodzakelijks en wezenlijks als de muziek zelf. Zangers of fluitspelers willen natuurlijk van tijd tot tijd op adem komen. Maar ook de andere musici, en evengoed de toehoorders, moeten bijwijlen verademen; en wel psychisch.

Het was toch een Westersch dichter, die de „silence a whisper of eternity" noemde. Maar het modérne Westen gedraagt zich gemeenlijk alsof het doodsbeangst voor alle stilte (en eeuwigheid) is. Speciaal ook die nieuwste exponent van het Westen, de radio kan dat. Zèlf zou ze vermoedelijk beweren, ze móét wel dóórrazen; want wou z ij even uitblazen, dan draaiden de helft van haar toehoorders dóór naar een ànder „station". Maar intusschen veroordeelt ze òns, U en mij, om onwillens Javaansche en Indo-muziek te slikken hap-om-hap. Ze moeten niet zeggen: Draai dan maar aan het eind van een Javaansch nummer de radio àf; want dan missen we het begin van het vòlgende.

Nu een ànder punt: De *qualiteit* der *grammophoon*-weergaven van Javaansche muziek. Het is waar, U had het alleen over de bèste. Maar ik hoor veel te vaak Javaansche „platen" die de klank-, de sterkte-verhoudingen van het origineel gebrèkkig weergeven. De stem van een, zèlf toch al volstrekt niet bizònder bescheiden solozangeres wordt dan nog èxtra naarvoren gehaald, en dikwijls is het stuk niet-eens vocale muziek van origine. De kleine gendèr klinkt niet zelden gedecideerd te hard, (en daardoor dan met-een afwijkend in haar timbre). En het is haast een uitzondering, dat U de slĕnṭĕm en de lage saron's góéd hoort, die toch ruggegraat en botten van het klanklichaam vormen. Néén; volmáákt zal ik een grammophoonplaat niet gauw noemen!

En kunt U niet óók iets voelen voor mijn, — ik geef toe: ouderwetsche, — bezwaren tegen àlle platen en rollen? Ze heffen ellendiglijk de geheimzinnige „Einmaligkeit" der artistieke reproductie op, die haar zelf tot schèpping maakte. — *Paul van Ostayen* heeft de volkomen overeenstemming tusschen het poëtische sentiment en het, dit belichamend, beeld, in een bepaald geval geprezen als bezittende „de zuiverheid van een gramofoonopname". Maar hoe kan ooit een grammophoon de lof verdienen, die, per moto contrario, in die merkwaardige

(Zie verder blz. 230.)

HET TĔGALSCHE ROEWAT,

(HET VERLOSSEN, BEZWEREN VAN KWADE INVLOEDEN)

door

J. W. VAN DAPPEREN.

Als kinderen over wie, volgens algemeen gangbare lezing in het Tĕgalsche, in 't bijzonder onheilen kunnen komen, worden aangemerkt zij die door de volgende termen worden aangeduid:

a) Laré panas: een eenigst kind.
b) Kĕḍina-kĕḍini: twee kinderen.
c) Onṭang-anṭing: drie kinderen.
d) Pĕnḍawa panṭoeran: vijf kinderen.
e) Pĕnḍawa olah-olah: zeven kinderen.

Bij al deze gevallen wordt aangenomen dat, zoo men geen tegenmaatregel treft, de moeder verder onvruchtbaar, voor meerdere nakomelingschap niet geschikt is. In tegenstelling met onderscheiden andere streken op Java, geeft hier in hoofdzaak het *aantal* kinderen den doorslag; de verdeeling en opeenvolging van mannelijk en vrouwelijk geslacht blijft vrijwel buiten beschouwing.

Het is de plicht der ouders of, bij ontstentenis, van verwanten, om te trachten de mogelijke rampen, die over dergelijke kinderen kunnen komen, af te wentelen. Men poogt dit te bereiken door het ngroewat — verlossen, onttooveren —.

Men gaat daartoe als volgt te werk:

Men roept een ḍalang, die den roep heeft, succès te hebben bij dergelijk werk, die vooral de noodige bezweringsformules juist weet aan te geven, daar het in dit opzicht niet voldoen, zoo goed als zeker, volgens 't volksgeloof, nieuwe onheilen zou veroorzaken.

Het volgende gesprek wordt gevoerd:

A. Koela, bapak ḍalang, baḍé ngroewat laré koela, soepados laré koela sampoen dipoen tĕḍa Baṭara Kala, kala-kala sanèsipoen, sampéjan napa poeroen nanggĕl?

Ḍalang: Koela ḍèrèk sakadjĕngipoen kémawon.

A. Bilih bapak ḍalang nanggĕl, tĕḍiné Baṭara Kala napa?

Ḍ. Salĕrèsipoen tĕḍanipoen Baṭara Kala, Baṭara Goeroe, Kala-Kala sanèsipoen, laré panas, kĕḍina-kĕḍini, laré onṭang-anṭing, laré pĕnḍawa.

A. Napa kénging dipoen lintoni tĕḍanipoen, bapak ḍalang?

Ḍ. Baṭara Kala oegi tĕḍanipoen ḍawĕt tjèbong (tjèndol) sadjĕmbaran, tĕboe woeloeng sapasang dalah goḍongé, boewahé gĕḍang toenḍoenan sapasang dalah gĕdĕbogé, klapa sakanṭèt, toempĕng aloes, panggang ajam poetih, banjoe sadjĕmbangan, pariné rong gèḍèng.

A. Pĕnganggonipoen Baṭara Kala napa?

Ḍ. Pĕnganggonipoen Baṭara Kala bĕbĕd toeloeh-watoe, ikĕté woeloeng.

A. Dolananipoen Baṭara Kala napa?

Ḍ. Dolananipoen Baṭara Kala, Kala-Kala sanèsipoen sadaja wadoeng tjilik, pĕndĕl tjilik, arit tjilik, wĕloekoe tjilik, koeḍi tjilik.

Hieronder volgt de vertaling van dit gesprek:

A. Eerwaarde ḍalang, ik wensch mijn kind verlossing te brengen, opdat het niet door Baṭara Kala, of andere Kala's opgegeten worde. Neemt U op zich, dit te bewerkstelligen?

Ḍalang: Ik leg mij geheel bij Uwe wenschen neer.

A. Als U het een en ander op zich neemt, wat eet Baṭara Kala eigenlijk?

Ḍ. Om U de waarheid te zeggen eten Baṭara Kala, Baṭara Goeroe en de overige Kala's kinderen die door hun geboorte voorbeschikt zijn onheil te krijgen.

A. Kan voor dat eten niet iets anders in de plaats gegeven worden?

Ḍ. Baṭara Kala is ook belust op ḍawĕt

tjèbong [1]), een pot vol, een paar paarse rietstokken met hun blad, twee tros pisang met stam, twee aan elkaar gekoppelde klappers, een rijstkegel [2]), een geroosterde witte kip, een groote pot met water en twee schoven padi.

A. Wat is de kleeding van Baṭara Kala?

Ḍ. Een lendenkleed van 't weefsel toeloeh watoe [3]), en een zwarten („paarsen") hoofddoek [4]).

A. Waar vermaakt Baṭara Kala zich mede?

Ḍ. Zoowel Baṭara Kala als de andere Kala's scheppen behagen in een bijltje, een beiteltje, een grasmesje, een ploegje en een kapmesje.

— Tot zoover het onderhoud. Is men het daarna nog eens geworden over 't benoodigd bedrag, — van 40—60 gulden indien de ḍalang het voorbereiden en bewerkstelligen der plechtigheid geheel op zich neemt (nĕbas, uitkoopen); zooniet dan ongeveer 20—30 gulden, — dan wordt een gunstige dag bepaald, waarop de vereischte wajang-poerwa-opvoering zal plaats hebben.

Er wordt nu een feestloods opgericht (lajos), en men hangt bovenin twee stokken riet, twee klappers, eenige bossen rijst en een paar trossen pisang, opdat de Kala's uit den hemel nederdalende zich kunnen verzadigen, en zet op den grond een toempĕng aloes (rijstkegel), een pot ḍawĕt (een lekkernij van klonters rijstmeel met kokosmelk en Javaansche suiker) en een kom water, tot laving dienende van de Kala's die uit den grond mochten opstijgen. Op den bepaalden dag heeft 's avonds in de meeste gevallen de opvoering plaats van een lakon naar keuze. De opvoering van den vereischten lakon Baṭara Kala vangt dan aan 's morgens om 7 uur en moet tusschen 12 en 1 uur geëindigd zijn. Na dien tijd worden de kidoengs — hier bezweringsformules —, door den ḍalang voorgedragen uit een pakĕm.

Voor den aanvang der opvoering van den roewat-lakon wordt een wierookoffer gebracht, en een sadjèn pĕpĕkan, een vierkant uit bamboe vervaardigd bakje, hangende aan een bamboetouwtje, en inhoudende bloemen, pinangnoten, borèh (gele welriekende zalf) en wierook, aangeboden. Het bakje hangt vlak bij den ḍalang aan de kĕlir (het scherm).

Naast de wajanglamp wordt het gevraagde stel kleederen, — een lenden- en hoofddoek — neergelegd, ook dit bewierookt en na afloop door den ḍalang medegenomen.

Alvorens met de opvoering van den lakon Baṭara Kala aangevangen wordt, worden alle openingen en gaten in huis en bijgebouwen, alsmede de putten dichtgemaakt, opdat geen Kala gelegenheid zal krijgen zich schuil te houden. Opgegeven werd dat de boven aangegeven werktuigjes in 't bijzonder opgevraagd worden door Baṭara Kala zelf.

Tijdens de opvoering van den lakon Baṭara Kala kunnen de kinderen, die onttooverd zullen worden, zich ophouden waar zij zelf wenschen, tijdens 't ngidoeng echter moeten zij met hunne ouders en verwanten zich vóór het scherm plaatsen. Is 't ngidoeng afgeloopen, dan brengt de moeder de kinderen (het kind) naar den ḍalang, die over hen bidt, hen baadt in den pot met het sadjènwater, waarna het water over de omstanders wordt gesprenkeld, gevolgd door een rondom werpen van gele rijst, ten teeken dat 't kind gereinigd is van kwade invloeden en de ceremonie geëindigd is. De Kala's hebben geen macht meer over de kinderen. De ḍalang gaat onmiddellijk weg. Tijdens 't ngidoeng

1) Katélameel dat tot een stijve pap gekookt wordt, dan in een mandje, waar beneden een gaatje in is, wordt overgestort. Onder 't mandje bevindt zich een bak met water. Het meel wordt tusschen de handen fijn gewreven, valt door de opening in den bak en vormt daar klontertjes. Het geheel wordt gemengd met Javaansche suiker en klappermelk.

2) Toempĕng aloes, rijst zonder vleesch.

3) Toeloeh watoe, weefsel met blauw fond, waarop thans afwisselend breedere en smallere banen wit; in ouden tijd met wit patroon aan boven- en benedeneinde.

4) Ook blauwzwart wordt in Tĕgal „woengoe" genoemd.

mag niemand zich naar buiten begeven, wil ook hij of zij gevrijwaard zijn voor onheil. Bovendien wordt iemand die weggaat beschouwd als te zijn een kwade geest, of althans met de Kala's in verbinding te staan.

In 't kort is de inhoud van de lakon Baṭara Kala volgens Tĕgalsche lezing de volgende, (ḍalang Karta, Slèrok langon):

In den hemel heeft een onderhoud plaats tusschen Baṭara Goeroe en Narada, den bode der Goden. 't Gesprek loopt over de ongerechtigheden die blijkbaar in den hemel plaats vinden. Alle gewassen verleppen daar, een zekere aanduiding dat een groot onheil den goeden gang van zaken in de Natuur dreigt te verstoren. Narada ontvangt opdracht te onderzoeken wat er eigenlijk aan de hand is. Hij vertrekt om aan 't gegeven bevel te voldoen en komt in Ngali tjahja pĕntjorong. In 't Zuid-Oosten aldaar omdwalende, ontmoet hij eene Kluizenaarster, die, geheel naakt, als eenigste bedekking haar haar heeft. Op Narada's vraag, hoe zij heet en waarom zij zich zoo heeft afgezonderd, geeft zij ten antwoord, dat zij Dèwi Tanana heet, en zich afzonderde op den berg Djamoerdipa in de hoop daardoor als man te kunnen krijgen een „Sadjati", [1]) een man geheel onafhankelijk, die noch bevelen geeft, noch deze ontvangt.

Narada belooft haar den man te zullen brengen waarop zij haren zin gezet heeft en deelt haar mede dat slechts Baṭara Goeroe aan de gestelde eischen voldoet. Dèwi Tanana verzoekt haar verlangen spoedig te bevredigen. IJlings gaat Narada terug en doet Baṭara Goeroe mededeeling van 't geen hij gezien en gehoord heeft. Samen gaan zij nu onmiddellijk op weg naar den berg en na lang zoeken vinden zij ten slotte Dèwi Tanana, aan wie Baṭara zijne liefde bekent en die hij uitnoodigt zijne gemalin te worden. Zij is echter van zijne liefde voorloopig niet gediend maar deelt Baṭara mede, dat zij over de zaak nog eens zal nadenken als de God zich van al zijne zonden zal gereinigd hebben. Daar alle pogingen haar te overreden falen, gaat Baṭara spijtig heen en komt te Bèdji Lĕlangèn, waar hij zich baden gaat. Tijdens zijn verblijf aldaar ontdekt hij de bloem Kanigara, die hij plukt om haar aan Dèwi Tanana te kunnen geven, opdat haar hart vermurwd mocht worden. Maar ook dit baat niet, de Godin blijft bij haar eens genomen besluit en wanneer hij haar begint lastig te vallen en te achtervolgen, vlucht zij. Het blijk van Baṭara Goeroe's liefdesdrift valt daarbij op de aarde en Dèwi Pĕrtiwi haast zich het in zee te werpen.

Over 't gebeurde verontwaardigd, draagt B. Goeroe Narada op het verloren gegane te zoeken, immers is er in den hemel door dit voorval groote onrust ontstaan. Narada daalt naar de aarde af, komt echter (het uitgangspunt der beroering naspeurende) in zee terecht, waar hooge golven hem van alle kanten beuken.

Na lang worstelen wordt hij de gedaante van een Boeta gewaar, weet zich omhoog te werken, gaat een gesprek met hem aan en vraagt waar hij eigenlijk heen op weg is. De Boeta antwoordt hem, dat hij op weg is naar den hemel om zijn Vader te zoeken, doch zijne Moeder hem dwarsboomt. In den hemel aangekomen bespeurt Narada dat de Goden den Boeta den toegang daartoe trachten te ontzeggen. Er ontstaat een gevecht en de Goden delven het onderspit. Den hemel binnen gaande komt de Boeta bij Baṭara Goeroe die hem ten slotte erkent, hem den naam Baṭara Kala geeft en den raad, Dèwi Doerga zijn opwachting te maken en haar eten te vragen. Deze is bezig met 't hakken der groente voor 't eten en heeft 't ongeluk haar pink af te hakken die in 't eten valt. Zij geeft Kala den pink die hem opeet en te kennen geeft, dat dit bijzonder lekker voedsel is. Van af dat oogenblik wil B. Kala niets anders eten dan fijn menschenvleesch. Doerga zelf vindt hij zeer begee-

1) Een wezenlijk, waar, uitstekend mensch.

renswaard als voedsel; zij weet hem echter te ontloopen en rent naar B. Goeroe. Ook B. Kala komt tot B. Goeroe en vraagt vergunning voortaan menschenvleesch te mogen eten. B. Goeroe staat hem dit toe doch onder voorwaarde dat hij slechts de kinderen waarvan in het begin van dit opstel sprake is, zal nuttigen.

Daar B. Goeroe echter 't onredelijke van 't toegestane verzoek inzag, wilde hij dit ongedaan maken, daalde af naar Mĕnḍang Kĕmoelan en trad als ḍalang aldaar op onder den naam van ḍalang Kaloengloengan. Hij gebood Narada alle menschen te verzamelen en hen een wajangopvoering te hunner verlossing van 't gestichte onheil te doen bijwonen. Zij gaven aan den oproep gehoor en hoorden toen B. Goeroe de onderstaande bezweringsformules voordragen, waardoor het onheil, dat over de menschen gekomen was, of in de toekomst komen mocht, afgewend kon worden.

Bij vergelijking met het „ngroewat" en het wajangverhaal „Moerwa Kala" bij den heer L. Th. Mayer, Weltevreden Visser en Co. 1906, ten rechte arbeid van Prof. Dr. G. A. J. Hazeu, vallen de groote verschillen op, die er tusschen beide lezingen zoowel in 't verhaal zelf, als ook in de kidoengs bestaan, al zijn er ook punten van overeenkomst.

Voor degenen die het Javaansch voldoende machtig zijn, levert de inhoud der kidoengs, al zijn veel details wellicht niet te verklaren, geen bepaalde moeilijkheden op; de beteekenis er van als gehéél genomen, is duidelijk. Voor hen die met die taal onbekend zijn, moge hier volstaan worden met een uittreksel van de bezweringsformules, dat een denkbeeld kan geven van hetgeen zij bedoelen:

In de „Waringin Soengsang" wordt weergegeven de alverwinnende kracht van Baṭara Kala, zetelende in zijn verschillende lichaamsdeelen, magisch sterk. Op die kracht duidt ook het begrip „waringin soengsang", d.w.z. een omgekeerde met de wortels naarboven staande waringin. De bedoeling is Kala te kenmerken als krachtig genoeg om een waringin uit den grond te trekken (dibĕḍol).

De „Koedangan" poogt Kala vriendelijk te stemmen en tevreden te stellen door lofspraak en zoete woordjes, al wil hij ook nog geen afstand doen van het verslinden van kinderen.

De „Adjalé Kala" heeft tot inhoud de afkomst van Kala en het weder terugbrengen van Kala tot zijn vroegeren toestand, — dien van vocht, — opdat hij inderdaad afstand doe van zijn slechte neigingen. Hiertoe behoort ook de „Kĕloempoehan", de bezwering opdat Kala verlamd moge worden en bevreesd.

In de „Sari Panggoeng" vindt het opsommen plaats van allerlei liefs en fraais, dat hem wordt aangeboden als vervanging van de kinderen om te eten.

De „Banjak ḍalang" noemt al de middelen op waarover de ḍalang beschikt om te maken dat Kala het tegen hem moet afleggen en aan zijn macht gehoorzamen moet.

De „Sĕmboeran pĕngantèn" is de bezwering, die, gepaard met bespuwen en beblazen, de kinderen moet bewaren tegen onheilen en gezond moet doen blijven. (Deze zelfde formules en handelwijzen worden ook toegepast op bruid en bruidegom bij het huwelijk, alsmede ter genezing van krankzinnigen.) Aan al de Kala's jaagt deze bezwering vrees in.

De „Kondjaja Karna" wil Kala, die zich thans ongelukkig en zwak gevoelt, weer wat op krachten doen komen. De 40 kleinere Kala's, de hulptroepen van Kala, moeten zich door deze bezwering terugtrekken naar de plaatsen, die hun normale verblijfplaatsen zijn, erven, putten, rivieren en bepaalde lichaamsdeelen. Deel van deze bezwering maakt de kidoeng „Mĕdaha sĕkawan": Ha, na tja, ra, enz., uit, die moet waarborgen, dat er overal, in het Oosten, Westen, Zuiden en Noorden, heil moge heerschen, en ook

de vier verwanten van den mensch voorspoed mogen deelachtig worden.

De bezwering „Mogor ramboet" moet de gevaren afweren, verbonden aan het haarsnijden bij jonge kinderen. Dit zou noodig zijn omdat bij de geboorte 't haar het eerste te voorschijn komt (ingkang sĕpoeh pijambak) en er groote magische kracht in zetelt.

„Sĕmboeran banjoe" is een bezwering om door het rondom spuwen en sprenkelen van water, waar geen kwade invloeden meer in huizen, alles magisch te reinigen.

De „Toenḍoengan Boeta wadon" wil alle kwade vrouwelijke geesten verdrijven.

De „Toenḍoengan Doerga" richt zich in 't bijzonder tegen de gevaarlijke Doerga. Zoodra deze verdwenen geacht wordt en haar gevaarlijke invloed gebroken is, roept de ḍalang de, goedgunstig geachte, Nini Loḍaja, de Njai Lara Kidoel, en haar genoot Nini Sentani, de beschermster van het voedsel en speciaal ook van 't drinkwater, op. Deze beiden hebben zich tevoren tusschen de toeschouwers opgehouden. De ḍalang verzoekt hen, thans te voorschijn te komen.

In de „Prasondohing ḍalang" tenslotte, roept de ḍalang God en den Profeet aan, opdat de belofte, dat alle Kala's uitgedreven zouden worden, bewaarheid moge blijken.

December 1933.

AANHANGSEL.

I. Poenika wiwitan roewat. (Doerma.)

Waringin Soengsang wajahipoen toemaroena/ kang toemrap ing awak mami/ toer tinoebing atap/ antjak soedji kĕmbar/ pĕpitoe sami mrapit/ adĕming sijang/ angĕt kalané wĕngi

doek samana ngaoep koempoelé rasa/ nétrakoe kang dadi ḍingin/ nétraningsoen mas/ sĕlaka koepingingwang/ Baṭoekkoe séla tjĕnḍani/ kang moenggèng sirah/ wĕsi ka windoe adji

ramboet kawat alis wĕsi rĕroedjitan/ djaroemkoe idĕp kalih/ pasoengkoe lojang/ paroenggoeh papilingan/ koeningan kang moenggèng pipi/ kang moenggèng grana/ wĕsi katèl tan osik

watoe itĕm loenggoeh ing djanggoetingwang/ oentoekoe radjĕg wĕsi/ kang moenggoeh in it kang/ aran wĕsi slarak/ idoekoe tawas sĕkalir/ séla matangkĕb/ lambékoe kalih

wĕsi boeroek loenggoehé manikingwang/ goeloené gada wĕsi/ poenḍak wĕsi akas/ koewatan kĕna mĕmbat/ bahoekoe wĕsi waloeling/ lĕngĕné ḍĕngḍa/ sikoetkoe poekoel wĕsi

asta tjoeriga panoedoeh kalih tjakarwa/ djĕmpolkoe soepit wĕsi/ èpèk-èpèké tjakra/ panoenggoelkoe trisoela/ djaridji wĕsi kaliṭik/ enṭik-enṭikan/ pèso pati wĕsi

kĕmbang loenggoehé walikatingwang oela-/ oelakoe gada wĕsi/ kang moenggèng sĕsalang/ wĕsi galinggangan/ ḍaḍa koeningan sari/ rinangkĕp pisan/ lawan wĕsi poerasani

wĕsi ambal loenggoehé ing iganingwang/ balitoeng poeroes mami/ kang moenggèng poesĕringwang/ ingaran wĕsi parang/ sĕdaja sami mĕstani/ kĕkĕmpoengingwang/ ingaran wĕsi patah

poepoekoe wĕsi koening rinangkĕp tĕmbaga/ lawan wĕsi bali

wĕsi kladjĕr kang loenggoeh ing wĕdidang/ toengkakkoe séla poetih/ kang moenggèng dlamakan/ ingaran wĕsi langkap/ karang kidjang koekoe mami/ pan soengsoemingwang/ gĕgala kang kinardi.

II. Poenika Koedangan.

Ong. soen koedangé anakkoe si Koekoe toembang djarak. Doedoe djarak, ja oegĕng, ja agĕng, ja kĕngkĕng toendjoeng tjĕmpaka poetih marambat ing kamiri, ja gĕḍé alonggoran. Ong gĕgana langgĕng boeana poekoeloen kang pasang tabé ka sabĕting iladina. kĕna ḍĕngḍa sapoening nga Baṭara.

III. Poenika adjalé Kala.

Kala doek anang oetĕk tĕloeng prĕkara. si radja kapala. si radja Kapa-Kapa. si radja Manik. temoeroen mring rĕrahi. si tĕgal prawyan aranira. nang baṭoek séla tjanḍani. nang mata si manon lajap. si manon lalap aranira. nang pasoeng kiwa tĕngĕn. si goenoeng kĕmbar aranira. nang tjoengoer si aras korsi. nang tjangkĕm séla matĕngkab. nang oentoe radjĕg wĕsi. nang poetjoeké ilat. si ogal-agil aranira. nang tengahé ngilat rĕsĕping rasa. nang njokoté ngilat ka soetjijané Allah. nang tĕnggok kasiroeoen. nang bahoe si tradjoe pĕpĕt. nang ḍaḍa sang saak djati. nang

gĕgĕr sĕgara ranté. nang kĕmpoeng kiwa-tĕngĕn. si tĕgal krakahan aranira. ngantjik tĕngahé djagad limang prĕkara. kaja borèh si érang djati. kaja banjoe sang lĕngis djati. kaja lĕnga sang lĕnga sĕdjati. djaminah, djamilah: toemoeroen mring bongkongtèng dakar. si nokat gaïb aranira. nang tengahèng dakar. si lanang gaïb aranira. ngantjik nang poetjoeké kalamoellah. èstoe mètès. sang tès rasa aranira. kapèlèt ing soekĕt gagoḍongan. si bodoh. si plontjo aranira. moelané ana oepas saking gĕgoḍongan. sing kono adjal kamoeljané. nĕroes boemi lapis pitoe. sang tĕroes rasa aranira. kĕsangga baboe praṭiwi sangga boewana aranira. tan kangkatèng baboe praṭiwi. koemĕtĕr tangané aranira. sang koentjang, sang kèntjong. sang branawasa. sang braéta. di oentjalakĕn ing sagara. Sang kontala manik aranira kagĕbjoeg ing ombak. sang lĕmbak boewana. anang gĕbjoegan sa kĕnḍang goemoeling. amor wĕdi pasisir. aranira si lĕmboe, si alaroepa roepanira samar. lĕnga doedoe lĕnga. banjoe doedoe banjoe. oepamané banjoe kĕsangga in goḍong loemboe. katoeloep ing Baṭara Soerja. aranira si Kĕṭĕk mĕlĕng. Kala niba loempoeh. Kala djaloek oerip. tobat mari ḍalang Kaloengloengan.

Ki ḍalang awèh tjangkriman. sap karna dèwi pangoetjap. taloh tjana. toendjoeng tjĕmpaka poetih. anaké Baṭara Goeroe. lanang toenggal kinasihan. ngantjik sarining gampang. tĕka gampang sapolahé. tĕka gampang sakarĕpé. tĕka gampang sanijaté. Ong sang ongrang-angring. para lĕmba, para mintji gorasang. kala kala kasihan. Sang kala nginté, sang kala kala laré. sang kala kala kagĕman. dèn koe sang kala kala karwawatan. dèn koesoena ngadĕg satĕngahé djagat. pĕngawak bajoe akassa pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. kala tangi djimboel-djimboel. kala sĕsoembar njĕmbah maring bapa ḍalang Kaloengloengan.

2. ja koe si badan rata.
3. ja koe si blagbag antolan.
4. ja koe isi tès kirahmat.
5. ja koe si djati pĕpĕt.
6. ja koe si Kala.

IV. Poenika Kidoengan Sari panggoeng.

Ong. soen angidoeng sari panggoeng. kĕbog koe jang nagardja tĕpak ḍara. sangga boewana. galigèn. jang radjĕg wĕsi. kĕlirkoe Baṭara Siwah. platjĕké di pamona. ta rĕntĕm pamoekĕtati. klarapan jang méga malang. pagawangan jang pĕḍawang nala. tjĕtjanṭèl paroenggoe sari. aling-aling pĕdamaran kajoe joetédja. soen oekir patra goemĕlar. dalepak Iboe Praṭiwi. di lĕsé boewaja silĕm. lĕngané tirta kamandaloe. oeroebé Baṭara Brama. wangwané Baṭara Kala. koekoesé jang namoen-namoen awoené Baṭara Samboe. arĕngé Baṭara Wisnoe. koṭak koejang gĕḍong minĕb. rimpènkoe séla matangkĕp, kajonkoe si tédjamaja. tjampoerit sang toenggoel manik. tĕtoeḍing Sri mangawé.

Pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. larageng. lara wigĕna. Gĕndèrkoe Ni Sorosoti. kĕnongkoe si Doerga ngĕrik. gongkoe sang naga ngoewoeng. kĕnongkoe panggoegah atma. ṭoeṭoekan ajam papĕtak. kang wajang katĕlah ḍalang Kaloengloengan. Ni Sroeni kang anggĕndèri. asĕm soré kang gamĕli. wajang ing Kadjoewatan. kang nonton Widadara, Widadari. Pangroewatan dasamala. pangroewatan lara-roga. doedoek tĕloeh taragnjana. soepata lawan sĕngara. soepataning wong ngatoewa. soepataning maratoewa. lĕboer moesna ilang. lara rogané kang dèn roewat. ala, ili katoeta ing banjoe mili. katoet ing barat angin. Ong. kasabĕt ing iladina. sarik toelah ḍĕngḍaning Baṭara.

V. Iki kidoengan Banjak ḍalang.

Ong. soen angidoeng Banjak ḍalang awajang satĕngahèng pasar. kaloenggoeh ing balé pandjang. saloené patra goemĕlar. lĕlĕmèké klasa patjar. koepat lĕpĕt bajabon. pisang. wadjik. dodol sari. anĕngnoeng sang mani. koening lĕlĕmèké tjanḍi poetih asongsong waringin sari. anginanga andong idjo. djambéné tĕloe, sirih. soempingé majang mĕkar. sira kaki kasinoman.

loenggoeha maring mandala. amoenḍoeta ampèl gaḍing. amoenḍoeta tĕboe koening toegĕlĕn para pitoenĕn. dokokĕn sĕgara agoeng. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara roga. sira kaki kasinoman loengaa maring Lodaja. amoenḍoeta toja wĕning. soemoeré djadjar pĕpitoe. soemoer banḍoeng aliwoengan. timbané timba kĕpala, aliné oesoes pinoentir. banjoené loedira moentjar. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara roga. sira kaki kasinoman loengaa mara toendjoeng bang. amoenḍoeta kĕmbangan tjĕmpaka lang sĕngara. mĕnoer dadoe oerab-oeraban. sroeni lan trasèn pinoekĕt daning loengloengan. pangroewatan dasamala, pangroewatan lara roga. jang goeroe kang ngawajang. dèn babĕrang, dèn bĕbaroeng gamĕlan sampoen pinasang. Karoedéning si prasanta. loenggoeh ing binapalangan. sikila maja gĕris. awĕdi si boeta ḍĕngĕn. awĕdi si boeta soliwah. si kĕṭĕk si kara wĕlang. sira kaki kasinoman loengaa maring bĕngawan anontona laroeng kèli. laroeng kèli banjak ḍalang. ana ramon-ramon katja. ramon-ramon soeri. bangoné biloengloengan. ana tjoetjoek wĕsi bangka, ana tjoetjoek madja toempĕk. ana nétra wadja lĕlidah. ana ḍangḍang tĕka ing sabrang. adja noetjoek atma. tjoetjoekĕn lara-rogané si djabang baji. ibĕrna maring sabrang. si kĕṭĕk si toeralaya. adja tĕka maning. lamon tĕka olija dadar sadina. pangroewatan dasamala. pangroewatan lara

roga. ala ili katoet ing banjoe mili katoet ing barat angin. ong kasabat ing ila dina. sarik toelah ḍĕngḍaning nga Baṭara.

VI. Poenika sĕmboeran pĕngantèn.

Ong lahé pinangka arankoe. Sang Trigana nila warna. sangnjang tiga paloenggoehkoe. ḍaḍakoe jang oela naga. naga pasah ring oentoekoe. naga milĕt toelalékoe. gaḍingkoe warna tjoeriga. tjangkĕmkoe mas, oentoe manik. nétrakoe sang Soerja Tjandra. tjoengoerkoe si goewa kĕmbar. lidahkoe si Sorosoti radjapati. pamoewoeskoe sangjang Siwah. pangadigkoe roepakoe jang rinadjĕgan radjĕg wĕsi kinĕmit ing widadara, widadari. paḍa béla maring mami. krodakoe galĕdĕg gĕlap. kĕtoeg linḍoe pribawakoe. ja akoe sangjang ila-ila. ja akoe sangjang agoeng. Oega Kala loenggoeh dan sirna wigĕna. soepata lan sĕngara. lĕboer moesna ilang tanpa krana lararogané si djabang baji déning sangjang Wisésa. Ong kasabĕta ing iladina. sarik toelah ḍĕngḍaning nga Baṭara.

VII. Poenika kidoeng Kondjaja karna.

Ong Sang Prajoga doekanang njakasa. méga midjil joeganira. gilang ing siti kadi daging sang Kamaléha, gèris. awĕdi sikila maja. Si troes rasa. toek midjil. si kĕtĕk, si karawĕlang jang Baṭara, jang Baṭari. Ja koe sangjang Wisésa. awĕdi si Boeta dĕngdĕm. mangoen si prasanta. alinggih ing Tĕgal Kapanasan. Iboenira si tanana. andjĕnĕngkoe iboe akasa. tan koe loemibĕng tan patangan. ningali tanpa nétra. ènggal wĕroeh tanpa toeḍoek. amibar sa tanpa talingan. angoetjap tanpa lésan. loemakoe tanpa soekoe. ana soewara tanpa roepa. ana roepa tanpa soewara. ja ingsoen toetoer mèngetakĕn arta kĕtak bok ana si Saliwah. doh dinadoh. sĕsingkir kala tjilik. kala nang kali: Kala Gagah aranira doh dinadoh. ingsoen wĕroeh adjal kamoeljanira. kala nang djogan: Kala Dĕpĕk aranira doh dinadoh. kala nang pagĕr: Détja manginté aranira doh dinadoh. kala nang latar: Kala Kèndjèr aranira doh dinadoh. kala nang bloeboekan: Kala Rawa-roewoeh aranira. kala nang soemoer: Santri Soera aranira. kala nang dalan: Kala Ngaḍang aranira doh dinadoh. katon tjangkĕmé. séla matangkĕb. katon bahoené. pĕḍawang nala. katon tjanḍiné arané soesoe. katoen wĕtĕngé: Sang Prawisésa. katon bokongé: Sang Goenoeng kĕmbar. klanangan. tlaga korsi. dĕdĕngkoel gigirèng poeloeng. wĕdidang tambiné poetjang. dlamakan koentoel langĕlajang binĕḍong. Naga milĕt loemingling gĕbyah ring kilat. andjagong Pakoe Boewana. loemakoe. Kala Kĕndjĕr bisa bĕbĕdan. Naga Poespa bisa saboekan. katĕla ḍalang Kaloengloengan. kontab badèn dĕlĕngi. sapa aranira Sang Maliring dèn tĕmokakĕn. Kombala gĕni. Gonggong gĕni gĕni. sarining kombala gĕni. radja ḍasa radi moeksa goentanoe. ja koe Sang njang Moerpada gonggong gĕni. soerak ḍalang paḍa lĕboer. moenahi lang tanpa krana. déning Sangjang Iman Wisésa. Nini Baṭara Doerga toeroe lawan Dĕnawa poetih. lĕboer moesna ilang tanpa krana. ja kang anang koelon Ni Djaka Kaoeripan, koening roepané, makoeṭané kĕntjana. ja anang wétan Ki Djaka Katiwang, poetih roepané, makoeṭané slaka. ja kang anang kidoel Ni lara Koembang, abang roepané, makoeṭané tĕmbaga, ja kang anang lor: Ki Djaka Pilala, irĕng roepané, makoeṭané wĕsi. noeli dèn sapa sanaké papat hé laré sira tĕka sing ngĕndi? ingsoen tĕka sing goewa garbané si bi jang. lan dĕdalanira apa arané? dĕdalaningsoen tĕlaga goepit. lan sira arĕp mring ngĕndi? ingsoen arĕp does doesan. gĕḍongira apa arané? tĕlaga kosta. kosokanira soetra aloes. patĕlĕsanira oerap sira pajoengira. pajoeng agoeng-agoeng. lantaran kadarri jah. roepi jah, soepi jah.

Ha, na, tja, ra, ka, wétan tirta pĕrnah koelon koening roepané, makoeṭané kĕntjana. pira balané? wong sa kĕṭi. apa pĕngoewasané anglĕboer sakèhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh. Moechammad doer rasoel lalloh.

Da, ta, sa, wa, la. koelon tirta pĕrnah wétan. poetih roepané, makoeṭané slaka. pira balané? wong sa kĕṭi. apa pangoewasané anglĕboer sakèhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illaloh. Moechammad doer rasoel lalloh.

Pa, ḍa, dja, ja, nja, kidoel tirta pĕrnah lor, irĕng roepané, makoeṭané wĕsi. pira balané? wong sa kĕṭi, apa pangoewasané anglĕboer sakèhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha, illaloh, Moechammad doer rasoel lalloh.

Ma, ga, ba, ṭa, nga. lor tirta pĕrnah kidoel. abang roepané. makoeṭané tĕmbaga. pira balané? wong sa kĕṭi. apa pangoewasané anglĕboer sakèhing lara. moesna ilang tanpa krana. la illaha illalloh, Moechammad doer rasoel lalloh.

Sang Ratoe Maja Siloeman tĕka bahé, loenga bahé. Awong-awong oewoeng-oewoeng. boemi langit. sa doeroengé ana boemi langit. ana bajoe aliangan. masoep bajoe pĕrmana. bajoe tjahjané Allah. sir koedrat toelah. masoep ing bajoe pi ja-pi joe; ana atma kajang-kajangan. soep sakoeroengan. Ki Adi jah, Ki Jari jah; apa moelanira. soen toengkoeli pĕḍang lan tadji lan apa sanḍanganira. anang doenja, bĕras sapitrahan, pitjis rong kèṭèng. sawoeng tali angin.

VIII. Mogor ramboet.

Apa moelanira soen pagas? Eh wis patoet oekoemé Allah, bok tĕtĕkon kĕkasihira. Si Djaka katiwang-tiwang. Boemi soeka, badan sampoerna sapa djatèn-djinanènan. sampoerna ginawé idoep.

IX. Poenika sĕmboeran banjoe.

Danamĕrta, banjoe lanang, Danamĕrti banjoe wadon. ingsoen ngadĕg tjahjané Allah. soemilak Nabi Moechammad. Byar pĕntjorong. Kaki Baṭara Gangga. Nini Baṭara Ganggi. Ingsoen andjaloek adoes banjoe kajowanan. ora ana banjoe kajowanan. ana atjining banjoe. adoesna awakira. awèt anom, awèt bagoes. soeplanggĕng tan kĕna ingowah. Ingsoen adoes banjoe soetji kang soen doesi banjoe moer tjahjané Allah. asangoewa. sĕlaka sakĕnḍaga. atjangkok widjaja. anom tan kĕna ingowah. anom tan kĕna ing pati. langgĕng tan kĕna ingowah. lakoelahoe Allah. soeroeping tanpa poetih. jahoe ja Allah, jahoe ja Allah, jahoe akbar. mirah adoes intĕn. kèlija ingsoen kang édab sabandjar.

X. Poenika toenḍoengan Boeta wadon, noenḍoeng kala boebar sadaja.

Doek samana roepanira samar. oewi doedoe oewi. kĕmbili doedoe kĕmbili. baligo doedoe baligo, waloeh doedoe waloeh. aranira sija oega adja oega. si kĕṭĕk si maja réka. rèk poetoeng sijoengé Baṭara Kala. bradja sang Kala-Kala loenga. sang Kala-Kala mĕntas. sang Kala-Kala kagĕman dèk koe sang Kala-Kala karoewatan. dèk koe sang Bastoe soewoeng. kĕngné rĕnah ira. ing sasĕlané Adam djawĕning. ngandika rasoel kang ngraksa sira.

XI. Poenika toenḍoengan noenḍoeng boeta wadon nami Doerga. kidoengan astra pinĕḍati.

Ong. soen ngidoeng astra pinĕḍati. asmaranira maja joda jodini lodaja. kĕḍajohan Nini Sĕntana. ja sija tjĕtjajang sija. ja sija djĕgdjaja sija.

XII. Poenika prasondohing ḍalang.

Allah karoewat Adam kang dèn roewat, Moechammad kang ngraksa rasoel kang ngli poetih, jahoe ja Allah. Jahoe ja Allah, jahoe ja Allah. ja Moechammad ja roesoel Allah. ingsoen ngroewat banjoe kang ora toemarima ing waḍah. ingaran rasa sadjati. rasijah. rasinah. djatining moelya. djatining Wesésa. ja ingsoen kang djĕnĕng datoellah.

Dalĕm KARTA wakil
ḍalang Kaloengloengan.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 222.

uitlating is neergelegd? Want op zijn best beduidt die „zuiverheid" immers nog maar een, quasi-materieele, identiteit. En het adaequate poëtische beeld een, ideale, transcendentie!—

Overgebracht per *radio*, klinkt ook lèvende, niet-verduurzaamde, Javaansche muziek me vaak als uit haar klankevenwicht geraakt. En wel in denzèlfden zin als veel „platen". De bij de „uitzending" betrokkenen schijnen zich die onvolkomenheden ook wèl bewust. Ik heb tenminste soms, en niet zonder woede!, onmondige jongelieden zien rondcommandeeren in een concerteerenden gamĕlan. Blijkbaar om de klankverhoudingen te retoucheeren voor de radiotoehoorders, maar ze tevens bedervende voor het primaire, onmiddellijke, publiek.

Raakt misschien het klankaequilibre in het bizonder verstoord als er voor de overbrenging aanzienlijke dráád-telephonische trajecten moeten worden ingelascht? Bij een van de állereerste, als het ware heimelijke, proefnemingen met de uitzending van levende Javaansche muziek naar Europa hoorde ik tenminste een ingeschakelde instantie pogingen doen om de solozangeressen te laten zwijgen: „Want dat zingen is toch maar gegil!"— „„Nou ja! wíé zegt dat?"", waren we geneigd te reageeren. Maar heel toevallig konden we achteraf den indruk nagaan, dien die uitzending had gemaakt op een musiciënne van onze kennis in Holland. Die had dezèlfde zangeressen van vlakbij zeer gewaardeerd. Maar nù had het, zoo schreef ze, wèrkelijk geklonken alsof er katten miauwden. Dus gelden de bezwaren, die de Westersche sopranen plegen te ondervinden bij de broadcasting, blijkbaar vooral niet minder voor haar Oostersche kunstzusters.

Ik stem dus gehéél in met de opmerking van den Jogjâschen pangéran, die het luisteren naar radiophonische gamĕlanmuziek alléén zin vond hebben, voorzoover iemand niét in de mogelijkheid is, bij het gamĕlanspel i.q. zelf tegenwoordig te zijn. — Eveneens te Jogjâ was het, dat ik gelegenheid vond tot een curieuze waarneming: Ik kreeg toen, om-en-om, twéé éven goede gamĕlan's te hooren, maar de eene van dichtbij, de andere door radiophonie. Ik moet zeggen, ditmaal leek de stand der mikrophoons onberispelijk, en de gebroadcaste gĕnḍing's klonken niét onevenwichtig in hun dynamische verhoudingen. Maar nu schenen ze me, alshetware, in âl hun nuancen gelijkelijk gereduceerd. Gehoord naast die geurig levende en klinkende gamĕlan vlak bij me, werd die radio-gamĕlan in zijn geluid om-het-zoo-te-zeggen schimmig; op de manier van bloemen, geplet tusschen filtreerpapier. (Deze ervaring bracht me tebinnen, wat ik eens heb gelezen; dat n.l., — vergeleken met hun ppp??, — het fff van muziek in natura, van muziek op een „plaat", van muziek per radio, zich zouden verhouden als 1000 staat tot 100 staat tot 25. Wat voor eenheden hier bedoeld waren, physisch-dynamische, of psychisch-physiologische, weet ik niet. Maar dergelijke getallen schijnen iniedergeval belangrijke deformaties te bewijzen. En moet er voor geradiographeerde grammophoonmuziek dan niet nog bovendien met een summatie, resp. vermenigvuldiging worden gerekend? — U begrijpt, door per loudspeaker âlle dynamische quantiteiten te versterken, wordt er aan de verhóúdingen niets verbeterd!)

Van radio geproken, — U weet wat hier de nieuwste accomodement avèc le ciel is? Voor wie theologische bezwaren hebben tegen een gamĕlan? Ze laten dezen veilig búîten hun huis, bij een ánder spelen, en vroolijken niettemin hun festiviteit op met zijn muziek. Máár, via de radio.

(Zie verder *blz. 248*).

WAJANG-SÉTANAN

door

H. OVERBECK.

Kort geleden berichtte mij een mijner Javaansche medewerkers, dat in zijn buurt, binnen de Bètèng of Kraton-muren van Jogjåkartå, een vertooning had plaats gehad van wat hij noemde „Wajang Képang", waarbij een poppetje uit képang (vlechtwerk van dun gesneden geschilde bamboe) door de geheime kracht van den Ḍalang in beweging werd gebracht. De vertooning, die hij niet zelf had gezien, moest ongeveer overeenkomen met de Wajang Sétanan, waarvan Serrurier in zijn „De Wajang Poerwa" (Leiden 1896) bl. 146 de volgende beschrijving geeft:

„Twee platte buffellederen poppen, één mannelijke en één vrouwelijke, die door kunstig gespannen lange haren in beweging worden gebracht. De vertooning geschiedt bij een eenvoudige lamp. De plaats der vertooning wordt in het vierkant afgebakend. Daar binnen wordt op den grond een mat uitgespreid. De twee poppen liggen voor de vertooning los op de mat. Alvorens te beginnen brandt de ḍalang ook wierook en plaatst daarbij eenige offerspijzen. Daarna neemt hij de poppen op, overdekt zich met een deken en zet dan op heimelijke wijze de poppen aan de reeds gespannen haren vast, waarvan hij de uiteinden tusschen zijn teenen en vingers houdt. Dan steekt hij zijn hoofd buiten de deken en gaat op eenigen afstand van de poppen zitten, die hij in beweging brengt onder begeleiding van eigen zang en van een keṭoek, die door een ander, meestal zijne vrouw, bespeeld wordt. Aldus mijn berichtgever uit de afdeeling Kenḍal, de eenige alwaar van de wajang sétanan wordt gewag gemaakt. Wij hebben hier blijkbaar te doen met praktijken, als die der gebroeders Davenport en consorten, op het gebied der poppenspelen, doch die met de eigenlijke wajang niets te maken hebben."

De ḍalang van de vertooning te Jogjåkartå, woont in de désa Kĕnaran onder Prambanan en is niet alleen als vertooner van deze geheimzinnige wajang bekend, maar ook als zijnde in het bezit van de „èlmoe toewå" en van de kennis der daarbij behoorende tooverformulieren enz.. Mijn medewerker, R. Kismånå, bracht den zoon van den ḍalang bij mij, die verklaarde dat zijn vader gaarne eene vertooning zou geven, dat deze liefst op een Donderdag-avond moest plaats hebben, dat daarvoor in geen geval betaald mocht worden, aangezien de geest, die de pop bezielt, dit niet toelaat, dat echter degene, die de vertooning wilde zien, voor een te voren te houden slamĕtan, die bij zijn kennissen te Jogjåkartå zou plaats hebben en voor de noodige sadjèn of offers moest zorgen. Onder deze condities werd dan ook een séance gearrangeerd, die op 9 Augustus 1934, 8.30 p.m. heeft plaats gehad. De eenige Europeesche toeschouwers waren Dr. Pigeaud en ik; aan mijne Javaansche medewerkers had ik vrije hand gelaten om voor al het noodige op ritueel en financieel gebied te zorgen.

De plaats was mijn zijgalerij, verlicht door een laag hangende 75W-lamp. Matten waren uitgespreid. Requisieten waren: twee gewone hoofdkussens met witte sloopen, een comfoortje voor de wierook, en een groot presenteerblad voor de offers. De offers werden buiten door de vrouw van den ḍalang in orde gemaakt, en bestonden uit Kĕmbang tĕlon, d.i. mĕlaṭi-, kanṭil- en kĕnångå-bloemen, pisang radja, rijstkorrels en wierook, buitendien wat geld. Er was dagen tevoren een wenk gegeven, dat het bedrag drie kwartjes moest zijn, dit werd echter in de spanning over het hoofd gezien, zooals later bleek, en maar één kwartje verstrekt, dat door de vrouw van den ḍalang in het pakje met rijstkorrels gedaan en onder de pisang's werd geschoven, zoodat niemand het kon zien. Het orkestje bestond uit een kĕnḍang en een saron.

De ḍalang had intusschen het tooneel ingericht:

Toe-		Kĕnḍang	Ḍalang	
schou-	lamp		(pop)	
wers				offers
		Saron	kussens	wierook
	Vrouw			

De afstand van den ḍalang tot de lamp was ongeveer 3½ meter. Links van hem, en recht tegenover hem mocht niemand zitten.

De ḍalang liet ons eerst de pop zien: een eenvoudig poppetje, uit een droog arèn-blad gesneden, ongeveer 12 cm lang, als een trekpoppetje en profil, armen en beenen zeer los bevestigd, zonder handen en voeten, de armen buitengewoon lang. Niet de minste overeenkomst met de gewone wajang-poppen, er eerder Europeesch uitziende, met een tamelijk rond gezicht, echter een hoekigen neus, en een lang, rond buikje. Op de linkerzijde was de pop iets bijgewerkt door teekening van oogen, mond, knoopen van de jas enz. Het poppetje was hier en daar wel hoekig, iets verdachts was er echter niet aan te vinden. Het scheen betrekkelijk nieuw te zijn. De ḍalang vroeg dan om te mogen beginnen; wij mochten echter niet boos worden, als het niet gelukte, omdat hij niet meer kon doen, dan den beschermgeest (Ḍanjang) roepen.

Hij ging tegenover de kussens zitten, waarvan het een op het andere lag, brandde wierook en haalde uit de offers verschillende bloemen, die rechts en links op en onder de kussens werden gelegd. Het poppetje werd, na bewierookt en aangeblazen te zijn, plat op de kussens gelegd. De ḍalang informeerde vervolgens naar den naam van de plaats, waar wij ons bevonden, ging de tamelijk zware wierook, die door het huis werd gewaaid, achterna naar buiten, òm het huis; aan den Zuidoosthoek ervan gekomen, bleef hij staan (volgens getuigenis van mijn kok) en onder het prevelen van het een of ander hief hij driemaal zijn armen omhoog, de handpalmen naar beneden gekeerd, om die daarna op zijn borst te brengen. Hierop zette hij zijn linkerhand in de zijde, liet de rechterhand los naar beneden hangen en stampte driemaal met den rechtervoet op den grond.

Vervolgens keerde hij terug naar zijn plaats tegenover de kussens, haalde ergens een bloem vandaan, die op een sĕmbodjabloem geleek, bewierookte ze, nam ze in zijn mond en schoof haar diep tusschen de kussens. Opnieuw werd het poppetje bewierookt en aangeblazen, en nu plat op de mat tusschen ḍalang en kussens gelegd, de linkerzijde naarboven. De ḍalang boog voor het poppetje, prevelde gebeden of tooverformulieren en sprak er ook tegen in krâmâ, waarvan echter slechts nu en dan een woord verstaanbaar was, daarbij ook met het hoofd knikkende of schuddende. Hij richtte hierop tot ons de vraag, of wij de wajang voor geld lieten vertoonen. R. Kismânâ, die wist waarom het ging, antwoordde, dat wij de uitvoering slechts uit belangstelling wilden zien en dat het geld alleen bestemd was om offers te koopen. De Ḍanjang scheen tevreden, en de ḍalang verzocht het orkestje te beginnen, maar eerst langzaam. De eerste melodie was „Ajoen-ajoen". De ḍalang ging eerst nog voort met wierookbranden, buigen en knikken, legde toen zijn rechterhand plat op het poppetje, streek er zachtjes over heen, en klopte er zachtjes op met de platte hand, die hij vervolgens iets naar rechts schoof, zoodat nog slechts de beenen van het poppetje bedekt waren, en op de maat van de muziek begon het poppetje zich langzaam op te richten. De ḍalang, altijd het poppetje star aankijkende en het nu en dan toeknikkende, trok zijn rechterhand terug en ging in de gewone silâ-houding zitten, de handen voor zich

in zijn schoot, de rechterhand de linker bedekkende; eenige beweging in zijn handen of voeten was er niet te zien. Het poppetje kwam overeind te staan en begon op de maat van de muziek te dansen, altijd met de neus naar den ḍalang toe, tot er een storing kwam doordat mijn bedienden met enkele vrienden buiten achter den ḍalang passeerden. Het poppetje viel om en bleef liggen, en de ḍalang verklaarde, dat de menschen zijn linkerzijde waren gepasseerd, wat niet mocht, omdat het de weg was, dien de Ḍanjang moest nemen. Het begin werd herhaald, en na eenigen tijd op de maat van de muziek te hebben gedanst, begon het poppetje zich heel langzaam, altijd huppelende op de maat van de muziek, vooruit te bewegen, in de richting naar den ḍalang toe. Toen het dicht bij den ḍalang was (en ik vreesde, dat het mijn theorie zou teleurstellen en werkelijk zou kunnen omdraaien), begon het echter langzaam neer te zakken, en de ḍalang nam het op en legde het weer plat op de mat vóór de kussens.

Als tweede melodie vroeg de ḍalang om Djaṭilan, en op de maat van deze genḍing heeft het poppetje een tamelijk langen tijd gedansd, altijd op dezelfde plek, en in dezelfde richting. Toen het eindelijk neerzakte, nam de ḍalang het op en voerde er een onhoorbaar gesprek mee, terwijl hij het dikwijls voor zijn mond, en dan weer aan zijn rechteroor hield. Hij legde het hierna weer op de mat neer en vroeg, waarom er in de sadjèn slechts één kwartje was? De penningmeester van dien avond deed er snel nog twee kwartjes bij, en op de maat van Poetjoeng Kĕṭoprak begon het poppetje, na ook eerst weer met de vlakke hand te zijn gestreeld (waarbij de ḍalang zich er over buigt) en beklopt, en na zich weer op dezelfde manier te hebben opgericht, zijn derden dans, die echter niet zeer lang duurde. Het protest van het poppetje tegen het schrale offer (waaraan ik onschuldig was) was mij onaangenaam geweest, en ik gaf R.K. een gulden, dien de ḍalang ook aannam en op of tusschen de sadjèn legde. Een ander van mijn medewerkers ging toen naast den kĕnḍangspeler zitten, om beter te kunnen zien.

Op de klanken van „Idjo-idjo" begon het poppetje op de gewone manier zijn vierden dans, zakte echter heel spoedig weer ineen, en na een kort gesprek met de pop verklaarde de ḍalang, dat de vertooning afgeloopen was. De geest had hem, den ḍalang, verdacht, dat hij om méér geld had gevraagd, en ofschoon de ḍalang verklaard had, dat ik den gulden uit vrijen wil en alleen uit goedheid had gegeven, hetwelk ik bevestigde, beweerde de geest dat men hem voor geld liet dansen, en weigerde alle verdere medewerking.

De ḍalang toonde ons nog eens het poppetje, waaraan echter niets was te zien; ik mocht het echter noch houden, noch den volgenden dag fotografeeren. Door Dr. Pigeaud ondervraagd verklaarde de ḍalang, afkomstig te zijn van Mådjåpahit, dus uit het Mådjåkĕrtå'sche; hij sprak ook zijn Javaansch met Oost-Javaanschen tongval uit. Het spel was afkomstig van „sabrang" (overzee); hij had in zijn jeugd als contractant in de omstreken van Médan (O.K. Sumatra) gewerkt en aldaar zijn wetenschap van een Batak-goeroe geleerd. Hij vroeg mij nog om vergiffenis, dat het spel zoo kort had geduurd, en vertrok, nadat hij ook de bloem, die tusschen de kussens had gelegen, en de andere offerbloemen in zijn hoofddoek had geborgen.

Met de Javaansche Wajang heeft deze vertooning dus niet te maken; iedere aanduiding van een Lakon ontbrak. Het is een stukje van zuivere Ḍoekoen-kunst, en de statige manier van werken van den ḍalang was wel geschikt om zijn toeschouwers onder den indruk te brengen, dat hier andere krachten aan het werk waren dan die voor den scepticus voor de hand lagen. Ik hoorde nog, dat bij eene séance in een Javaansch huis, bij een oliepitje, het repertoire nog uitgebreider is, en dat de

ḍalang hoopt, in den loop van den tijd door strenge ascese de macht te erlangen, ook nog een tweede pop in beweging te brengen.

De ḍalang zei nog, dat in de Tanah Sabrang, dus O.K. Sumatra, dit spel in zeker opzicht overeen kwam met het Ni-Ṭowong-spel op Java. A. Maas, Durch Central-Sumatra, vermeldt niets over een dergelijk spel, en de Sigalé-galé bij de Toba-Bataks, vermeld in de „Batakspiegel", bl. 148 en 170, is een ledepop, die door trektouwtjes in beweging wordt gebracht.

De beschrijving door den heer en mevrouw Brandts Buys van het Bataksch Marionettenspel, te Batavia vertoond ter gelegenheid van het Pacific Science Congres te Bandoeng (overgenomen uit het Batav. Nieuwsblad in „Timboel", 3den jaargang, bl. 225 en 249) [1]) zegt dat de poppen geregeerd werden door een gecompliceerde mechaniek met tenslotte horizontaal verloopende trektouwen. Eenigszins overeenkomstig met de Wajang Sétanan, beschreven door Serrurier, is eene uitvoering, die Dr. van Hoëvel 1847 te Tjiandjoer heeft gezien; (Reis over Java, Madura en Bali in het midden van 1847, deel I, bl. 25, beschrijving van een feest op het Residentserf in Tjiandjoer) [1]):

„Er was in den tuin ook een „Tjemin"-voorstelling (Tjermin?): Vier muzikanten zaten op een matje, met tamboerijns en eene viool, en vóór één hunner was een andere mat uitgespreid, waarop hij zes popjes, elke een halven voet groot, en als Europeesche vrouwen gekleed, liet dansen. Ze voerden een geregeld bal uit, dat echter nu en dan door de zonderlingste bewegingen en sprongen der dansenden alleraardigst werd geparodieerd.

Tegenover hem, die vóór de mat zat, lag een langwerpig vierkant kussen, waarmee het geheim der gansche voor het oog der inlandsche omstanders onverklaarbare en aan het bovennatuurlijke grenzende geschiedenis in verband stond."

W. W. Skeat in zijn „Malay Magic" [1]) vermeldt (bl. 466 e.v.) ook een paar voorbeelden van het schiereiland Malaka van dansen uitgevoerd door bloemscheeden van de betelpalm en door een vischfuik, die door geesten worden bezield. Volgens de beschrijving behooren deze vertooningen echter bij het Ni-Ṭowong-complex en niet bij de Wajang Sétanan.—

Toevoegsel.

De Heer Brandts Buys maakt ons nog opmerkzaam op een artikel in het Zschr. f. Ethnol. 1927, blz. 97 door Walter Knoche, „Waren die Toromiro der Osterinsel Marionetten?" en meer speciaal op een daarin weergegeven verhaal: „(König Tukuihu schnitzte) unzählige dieser Figuren und hing sie im Halbkreis um sein Haus auf. Und zur Unterhaltung seines Volkes befestigte er Stricke ...... an diesen Figuren, vereinigte sie in seiner Hand und liesz sie alle möglichen Bewegungen ausführen. Seitdem nannten seine Untertanen das Haus ...... das Haus der Figuren, die gehen". (Maar deze poppen schijnen géén bewegelijke ledematen gehad te hebben.) Red. Dj..

---

1) Voor deze gegevens heb ik Dr. Pigeaud te danken.

BOEKBESPREKING.

Expansion of Indo-Aryan Culture during Pallava Rule. Proefschrift door R. CH. CHH. SHASTRI, M. A., M. O. L. Leiden 1934.

De vraag wanneer, hoe en waar de Hindoe-cultuur voor het eerst in den Archipel kwam, is nog steeds niet bevredigend beantwoord. Weliswaar zijn wij reeds zoover, dat wij niet meer gelooven aan een verovering van den Archipel door Hindoe's, gepaard gaande aan de verdrijving van de oorspronkelijke bevolking, en weten wij, dat de eerste eeuwen van onze jaartelling slechts het begin van een meer geregeld contact tusschen Hindoe's en inheemschen moeten hebben gezien, doch op welke wijze dit contact gelegd werd en hoe het ten slotte aanleiding gaf tot het ontstaan van een hindoeistischen staatsvorm blijft in het duister gehuld. Nu kunnen wij wel naar analogie van wat wij van andere tijden weten, aannemen, dat het voornamelijk handelaren moeten geweest zijn, die hier het Hindoeisme tegelijk met hunne waren brachten, doch zulks is niet bewezen en voorloopig niet te bewijzen. Onze oudste historische gegevens plaatsen ons plotseling tegenover een gehindoeiseerden staat, al of niet onder Hindoe's dan wel gehindoeiseerde inheemsche hoofden staande.

De overgang van verondersteldе handelarenkolonies aan de kusten op zulk een staat (als zij daar al iets mede te maken hadden) is voorloopig nog onzeker en onduidelijk. Meer dan gewone belangstelling verdienen dus alle pogingen, hetzij rechtstreeks, hetzij zijdelings in het werk gesteld, om licht te brengen in deze duisternis en dit is dan ook de reden waarom ik mij voorstel in het ondervolgende een meer uitvoerige aankondiging te geven van het in den titel genoemde werk, dat helaas niet in druk verscheen, doch, waarschijnlijk door den ongunst der tijden, in slechts enkele exemplaren vermenigvuldigd werd. Reden te meer om den inhoud langs dezen weg bekend te stellen.

Dr. Shastri is het er echter niet in de eerste plaats om te doen geweest den overgang van een oudinheemschen, meer primitieven staatsvorm, zooals wij dien nog van Dajaks en Toradja's kennen, op een vele van zulke staatjes omvattend koningschap na te gaan. Hem is het als Hindoe in de eerste plaats te doen om de verbreiding van de Hindoe-cultuur van Zuid-Indië, meer in het bijzonder van het rijk der Pallawa's, na te gaan, voorzoover deze zich overzee naar Ceylon, Achter-Indië en Indonesië richtte. Daarbij beperkt hij zich tot het epigraphische materiaal, hetwelk inderdaad een zekere, hoewel ietwat onvolledige gids in zulke aangelegenheden is. Immers, zooals Dr. Shastri terecht opmerkt, uit zulk epigraphisch materiaal blijkt bijvoorbeeld niets van eenig politiek contact tusschen het rijk der Pallawa's en Ceylon, terwijl latere bronnen, kronieken, met nauwkeurigheid van krijgstochten, die het laatste eiland in een van de Pallawa's afhankelijke positie brachten, weten te vertellen. Tevens moet worden opgemerkt, dat er eeuwen kunnen verloopen zijn alvorens een koning zich geroepen gevoelde oorkonden in steen te laten beitelen en zoo zou het dan ook waarschijnlijk een verkeerd beeld van den werkelijken toestand geven, indien men uitsluitend op de epigraphische gegevens zou afgaan. Hoewel het wetenschappelijk volkomen verdedigbaar is om alle tijds- en gebiedsdeelen, waarvoor ons geen epigraphisch materiaal ten dienste staat, blank te laten, heeft de ondervinding toch geleerd, dat zulk „blank" maar al te vaak niet in potentieelen zin doch in negatieven zin wordt opgevat. In dit verband ware het misschien dan ook nog beter geweest indien het onderzoek zich niet uitsluitend of bijna uitsluitend tot de oorkonden had beperkt, doch in ruimer mate te rade was gegaan bij de zoo waardevolle Chineesche berichten of andere bronnen. Het zou ongetwijfeld de volledigheid van het werk ten goede gekomen zijn, zonder dat aan de wetenschappelijke waarde ook maar eenige afbreuk zou zijn gedaan.

De schrijver begint met een schets te geven van de geschiedenis der Pallawa's, de vorsten van dat in de tweede helft van het eerste millennium onzer jaartelling sterk naar voren tredende rijk aan de kust van Koromandel, dat beurtelings met succes of tegenslag getracht heeft de naburige rijken te overvleugelen, ten onder te brengen of schatplichtig te maken. De oudste berichten over dat rijk gaan tot in de 2e eeuw A.D. terug, nemen voortdurend in aantal toe, leeren ons dat de Pallawa's hunnen bloeitijd beleefden in de 7e eeuw om na de 9e eeuw in het niet te verdwijnen, opgeslokt door de naburige Chola's, waaraan de Oostkust van Indië nog tot heden haar naam ontleent. Vervolgens gaat hij er toe over de sporen van Pallawa-invloed op Ceylon na te gaan, welke zich echter blijken te beperken tot het gebruik van een gelijksoortig schrift. Wij zouden omtrent de onderlinge machtsverhouding van Ceylon en het rijk der Pallawa's dan ook zelfs niets weten te vertellen

ware het niet, dat latere kronieken juist op dit punt tamelijk uitvoerig waren, zooals boven reeds werd opgemerkt. Van op oorkondesteenen vastgelegde veroveringen dus geen spoor.

Hetzelfde geldt voor Malaka, waartoe Dr. Shastri thans overgaat. Vier inscripties uit den Pallawa-tijd zijn hier gevonden [1]). Een ervan bevat de boeddhistische geloofsbelijdenis met nog een andere spreuk [2]). Een ander is eveneens boeddhistisch van aard en schijnt te vertellen van een zeekapitein, Buddhagupta genaamd, afkomstig van de kust van den golf van Siam, die ter verzekering van het slagen van een verre reis (ik vraag mij af of dat niet een propagandareis naar China kan geweest zijn) een pagode op de rots heeft geteekend en daarnaast in een korte inscriptie van zijn voornemen heeft getuigd [3]). Het schrift kan in de 5e eeuw worden gedateerd.

De derde inscriptie, van Ligor is veel uitgebreider en tevens van veel lateren datum, aangezien zij dateert uit 775 A.D., dus drie jaren vóór de bekende inscriptie van Kalasan op Java. De koning (het is een koningsinscriptie) blijkt vorst van Çrīwijaya te zijn en eenige pagoden te hebben opgericht of, juister gezegd, te hebben laten oprichten door den „koningsmonnik".

Hij noemt zich „çailendrawangçaprabhu", hetgeen Dr. Shastri vertaalt met „Hoofd van het Ç.-geslacht". Mijns inziens kan daar echter alleen uit gelezen worden „een vorst uit het Ç.-geslacht", zoodat omtrent zijn dynastieke positie weinig naders blijkt. Voorts heet de koning Çrī Mahārāja, vreemd genoeg, aangezien deze woorden een titel en geen naam vormen. Al deze feiten nu waren reeds uit de uitgave der inscriptie door Coedès bekend geworden, doch Dr. Shastri verrast ons thans met de mededeeling, dat de eigenlijke naam van den koning Wiṣṇu luidt. Dit vermoedt hij op grond van het voorkomen van dezen naam, gevolgd door het bekende achtervoegsel ākhyā, dat inderdaad in sommige gevallen „genaamd" kan beteekenen. Thans zou dan de lastige naam Çrī mahārāja, die, zooals gezegd, eigenlijk geen naam doch een titel is, geen ernstig bezwaar meer kunnen opleveren, aangezien de werkelijke naam in het woord Wiṣṇu zou zijn gegeven. Het wonderlijke van den naam Wiṣṇu (hij komt als zoodanig elders niet voor en zou, zooals hij in de oorkonde staat ook niet goed voor een koning passen) wordt dan op grond van de vierde inscriptie uit Malaka, een zegelring, verklaard door den volledigen vorm Wiṣṇuwarman, hetgeen inderdaad beter klinkt.

Het komt mij echter voor, dat er tegen deze redeneering wel iets in te brengen is. In de eerste plaats zou ik willen opmerken, dat de naam Wiṣṇu hier voorkomt midden tusschen de zoogenaamde epitheta ornantia, welke wij van elke koningsoorkonde kennen. Hij houdt door het tusschengevoegde „so 'yam" dan ook geen rechtstreeksch verband met de daarop volgende omschrijving „bekend als de vorst uit het geslacht der Çailendra's, Çrī Mahārāja genaamd". Hierdoor is het al zeer onwaarschijnlijk geworden, dat wij aan het woord Wiṣṇu het karakter van een eigennaam verbinden moeten, aangezien een eigennaam, voorzoover mij bekend, nimmer midden tusschen de epitheta wordt gegeven. Dr. Shastri zou echter zeker in dit Wiṣṇu geen eigennaam hebben vermoed, indien dit woord niet gevolgd ware door het reeds genoemde ākhyā. Hier moet ik echter met Coedès opmerken, dat dit suffix niet alleen kan beteekenen „genaamd, bekend als", doch ook „er uitziende als", „de gedaante hebbend van". Daardoor wordt de samenstelling Wiṣṇuwākhya echter een epitheton ornans zooals de andere, beteekenend „er als Wiṣṇu uitziende", en vervalt de zekerheid, dat wij hier den naam van den koning hebben [4]). Naar mijn meening blijft deze vorst dan ook nog steeds Çrī Mahārāja heeten, hetgeen in overeenstemming is met de Arabische berichten, die den koning van Çrīwijaya den n a a m Mahārāja geven. Helaas geeft de nieuwe vertaling van deze inscriptie, die overigens verschillende nieuwe lezingen en verbeteringen bevat, dus geen oplossing van dat onverklaarbare geval van een koning uit het Çailendra-geslacht in Çrīwijaya die zich oppermachtig noemt en een gelijktijdig Çailendra-vorst in Java (Pañcapaṇa van de Kalasan-oorkonde), die zich eveneens oppermachtig noemt en tevens tot een Javaansche dynastie blijkt te behooren. Onbegrijpelijk

1) De vier door Dr. Shastri behandelde inscripties zijn die van Kĕḍah (Boekit Moeriam), Wellesley Province (thans Calcutta Museum), Ligor en Perak. Van alle geeft schrijver een geheel nieuwe transscriptie en vertaling, zooals hij meerendeels ook met de later behandelde doet.

2) Een spreuk, die betrekkelijk weinig gevonden wordt en die luidt: „Door onwetendheid wordt karma opgehoopt. De oorzaak van geboorte is karma. Door kennis wordt karma niet (meer) opgehoopt. Door afwezigheid van karma wordt men niet meer wedergeboren". Deze spreuk zullen wij ook op een rots in Borneo (Batoe Pahat) aangebracht zien.

3) Hierbij bestrijdt, met succes naar ik meen, Dr. Shastri de meening van Coedès e.a. dat de term „siddhayātra" iets met toovermacht of magie uit te staan zou hebben; hij zou ook hier zooveel beteekenen als „wiens reis geslaagd is".

4) Op dezelfde wijze wordt deze koning genoemd „manmathābho wapuṣmān", „gelijk Cupido in persoon zijnde". Trouwens, in de constructie van de eerste strofe wordt duidelijk door „so 'yam" een einde gemaakt aan de ephitheta ornantia, waarna de eigenlijke namen beginnen. Daar het Wiṣṇuwākhya nog vóór bedoelde scheiding staat, lijkt mij eigenlijk geen twijfel mogelijk.

tenminste, indien men wil blijven vasthouden aan een in den Archipel oppermachtig Çrīwijaya.

Helaas heeft Dr. Shastri over dit probleem zijn licht niet laten schijnen; het feit, dat hij spreekt van de onderwerping van Java door Çrīwijaya doet vermoeden, dat het hem zelfs onbekend was.

Thans gaat schrijver over tot de inscripties in Pallawa-schrift uit den Indonesischen Archipel en begint met de laatstelijk door Coedès uitgegeven oud-Maleische inscripties van Soematra, die uit de 7e eeuw dateeren [1]). Vooral die van Koṭa Kapoer wekt onze belangstelling, aangezien hierin gesproken zou worden van een expeditie van Çrīwijaya naar Java (bhūmi Jāwa), hetgeen zou passen in de voorstelling van een door Çrīwijaya overwonnen Java. Daar het mij echter een onverklaarbare zaak zou lijken indien lieden van Palembang, die Java bestookten, ter herinnering daaraan een inscriptie op Bangka zouden plaatsen, lijkt mij nog steeds de juiste oplossing „bhūmi Jāwa" te vertalen met „het Javaansche gebied", hetgeen dan op Bangka zou kunnen slaan. „Bhūmi" beteekent niet altijd en zeker niet in de eerste plaats „Rijk", doch vaak genoeg „gebied van —". Helaas blijkt de moeilijkheid aan Dr. Shastri ontgaan te zijn. Daar voorts de overige in het oud-Maleisch gestelde inscripties van Soematra den schrijver geen aanleiding geven tot nieuwe gezichtspunten, kunnen wij thans met hem naar Java overgaan [2]). Het spreekt haast vanzelf, dat de uitgave door Kern en Vogel van de oudste inscripties van dat eiland, de in de 4e en 5e eeuw dateerende opschriften van West-Java, de taak gemakkelijk maakte. Ingrijpende wijzigingen in de bestaande vertalingen vinden wij dan ook niet; anders is het gesteld met de Tjanggal-oorkonde uit 732. Talrijke andere lezingen worden door Dr. Shastri gegeven, terwijl hij met name het bestaan van de „zuster" van den vorst in twijfel trekt en een gissing van Vogel vermeldt, die veronderstelt dat Sañjaya de zoon zou zijn van Sannāha's zuster en niet van Sannāha zelf [3]).

Thans komt Borneo aan de beurt. Eenige interessante opmerkingen worden hier gewijd aan de offerpaal-inscripties, door Kern en later door Vogel uitgegeven. Tevens geeft schrijver nadere en welkome bijzonderheden omtrent zeven korte opschriften op een rots en van boeddhistischen aard [4]). Het blijken, zooals Dr. Shastri naar foto's kon uitmaken, boeddhistische spreuken te zijn, waaronder de bekende geloofsbelijdenis, doch ook afwijkende, zooals in Malaka gevonden werden. Schrijver vermoedt, dat een en ander verband hield met een bron in de buurt, die bij die gelegenheid tot een drink- en badplaats gemaakt zou zijn.

Indo-China (Tjampa en Kambodja) levert voorts heel wat in verband met schrijvers onderwerp op, waarbij de bestaande uitgaven der gevonden inscripties worden gecontroleerd en gedeeltelijk geëmendeerd [5]). Daarna gaat Dr. Shastri tot het opstellen van zijn conclusies over, waarbij het feit op den voorgrond komt te staan dat van eenige politieke bemoeienis met of verovering van den Archipel en omgeving door de Pallawa's nergens ook maar iets blijkt. Dat dit nog niet behoeft te zeggen, dat zij er ook niet geweest zijn, brengt hij echter tevens in herinnering. Hij wijst dan ook terecht op het feit, dat in de oudste inscripties van die streken uitsluitend een bij de Pallawa's gebruikelijke schriftsoort wordt gebezigd en geen spoor van andere werd aangetroffen. Waar voorts het latere Oudjavaansche en dus ook het daaruit afgeleide Nieuwjavaansche schrift zich uit dat Pallawa-schrift schijnen te hebben ontwikkeld, kan men aannemen, dat de cultureele rol, door Pallawa's of hunne tijdgenooten in den Archipel gespeeld, groot geweest moet zijn. Een en ander wordt nog sprekender als wij bedenken, dat deze Pallawa-schriftsoort van de inscripties van Indonesië en Achter-Indië uit de 4e en 5e eeuw zich parallel blijkt te blijven ontwikkelen aan dat in het rijk der Pallawa's zelf en wel tot ongeveer de 8e eeuw. Dan treedt hier in de eerste plaats het gebruik van een

---

1). Behandeld worden de inscripties van Kĕdoekan Boekit, Talang Toewo, Karang Brahi, Koṭa Kapoer I, Koṭa Kapoer II en Boekit Sĕgoentang.

2). Behandeld worden de inscripties van West-Java, van Toek Mas, en van Tjanggal.

3). Wij moeten het betreuren, dat Dr. Shastri zich hier niet beijverd heeft ook de oorkonde van Kalasan critisch te bespreken. Er zitten daar nog te veel problemen aan vast, dan dat wij de uitgave daarvan als definitief zouden moeten beschouwen. Dit gemis wordt temeer gevoeld, aangezien de schrijver wèl de oorkonde van Ligor heeft behandeld, die slechts drie jaren ouder is, eveneens door een Çailendra-vorst werd uitgevaardigd, daarenboven in strekking, bouw en taal zoozeer met die van Kalasan overeenstemt, dat scheiding van die twee mij niet gewenscht voorkomt. Het aangelegd criterium, de gebezigde schriftsoort, lijkt mij niet steekhoudend, gezien het feit, dat wij over oorkonden in beide schriftsoorten, doch van één vorst afkomstig, beschikken. — Naar aanleiding van de Tjanggal-oorkonde zij mij nog de opmerking veroorloofd, dat het auteurschap der vertaling „in onverbrekelijke eendracht met zijn zuster" niet, zooals de Heer Shastri in stelling no. 5 meent, mij toekomt, doch een ander. Hij zal deze vertaling dan ook aantreffen op de door hem geciteerde pagina 123 van Kroms Hindoejavaansche geschiedenis (2e editie), welk werk eerder verscheen dan het door Dr. Shastri geraadpleegde schoolboekje.

4). De inscripties van Batoe Pahat.

5). Achtereenvolgens worden behandeld de inscripties van Vo-Chanh, Cho-Dinh (2), My-Son (2), Thapmuoi, Ta Prohm, Phou Lokhon, Khan Thevada.

noord-Indische schriftsoort op, terwijl de verdere ontwikkeling van het oude Pallawa-schrift een eigen weg inslaat, onafhankelijk van Zuid-Indië.

Zich de vraag voorleggende of wij mogen aannemen, dat de behandelde gebiedsdeelen in de periode van 500—700 tot het rijk der Pallawa's behoorden, antwoordt Dr. Shastri dan ook in negatieven zin. Hij vermoedt eerder dat een groep van ambitieuze handelaren, gevolgd door priesters en edelen, zich in het verre Oosten vestigden en op een of andere wijze de macht in handen kregen; zij stonden buiten verband met het vorstelijke huis van het rijk der Pallawa's. Daar zij echter als goede Hindoe's „de fakkel van hun cultuur brandend hielden", mogen wij de grondslagen van de hindoeistische cultuur van den Archipel en Achter-Indië aan hen toeschrijven: het Çiwaisme met zijn lingga-cultus, het Wiṣṇuisme met zijn voetspoorvereering, Agastya, de held van het Zuiden, dat alles zou men aan de Pallawa's te danken hebben. Hoewel ik van meening ben, dat men zich beter niet één bepaalde emigratie voorstelt, doch eer een reeds op oer-oude tijden teruggaanden handel, welke Zuid-Indische handelaren aan de kusten van Achter-Indië en Indonesië bracht, geloof ik toch dat Dr. Shastri in zijn verdere conclusies gelijk heeft en aldus bevestigen kan wat door anderen werd verondersteld. En daarmede zijn wij aan het einde gekomen van de aankondiging van dit voor de archaeologie van den Archipel zoo belangrijke proefschrift, welks waarde vooral gelegen is in het feit, dat het de epigraphische gegevens uit den Pallawa-tijd zoowel voor Zuid-Indië zelf als voor het verdere Oosten bij elkaar zet en onderling critisch vergelijkt. Voor de vele verbeterde lezingen, gissingen als anderszins, blijven wij hem daarenboven hoogst dankbaar.

A History of Johore, door DR. R. O. WINSTEDT en A History of Perak, door DR. R. O. WINSTEDT en R. J. WILKINSON. Uitgaven van de Malayan Branch of the Royal Asiatic Society, Singapore.

Wie meenen mocht, dat het belang van de geschiedenis der kleinere staten, welke op het schiereiland Malaka gelegen zijn, voor de studie van de Javaansche geschiedenis gering zou zijn, bevindt zich op een dwaalspoor. Weliswaar beteekende eenmaal Java meer voor deze staten dan zij voor Java, doch ook dit is betrekkelijk, aangezien hun lotgevallen op verschillende punten met die van Java waren saamgeweven en zelfs van beslissenden invloed zijn geweest op het langzaam verval van Java's macht in het Oosten. Het is daarom met vreugde, dat wij de beide in den titel genoemde werken van den bekenden General Advisor van Johore, Dr. R. O. Winstedt, begroeten, zij het dan ook, dat het eerstgenoemde reeds eenige jaren geleden (eind 1932) in het Journal van de Malayan Branch der Royal Asiatic Society het licht zag.

Perak en Djohore hebben, tezamen met andere kleine staten van het schiereiland van Malaka, zooals Kĕḍah, Trĕngganau en niet in de laatste plaats Malaka zelf, een uiterst belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van bedoeld schiereiland, in den Oudjavaanschen tijd gemeenlijk Pahang geheeten. Reeds in de bloeiperiode van het Soematraansche rijk Çrīwijaya zou de streek van Kĕḍah door Palembangers bezet zijn geworden en als dependance aan den overwal zijn bestemd om de macht van het ietwat achteraf gelegen Palembangsche Çrīwijaya overal in de Straat krachtig te doen gevoelen. Een koning van Çrīwijaya heeft er vrome stichtingen gedaan, waarvan de ruïnes te Ligor nog getuigen kunnen.

Herhaaldelijk moeten de kusten van het schiereiland de gevechten gezien hebben der Soematraansche en Javaansche vloten, die er om het monopolie in den handel streden en niet rustten alvorens zij door de wapens hunner manschappen vrijheid van handelen kregen inzake het opleggen van zware schattingen en lasten aan de handeldrijvende Hindoe's en Chineezen, die in de omgeving van de Straat hunne waren onderling uitruilden. Deze strijd om het monopolie, dat na den val van de Javaansche grootmacht in andere handen was overgegaan, werd vervolgens door Portugeezen en Hollanders, Engelschen en andere Europeanen voortgezet, totdat hij onder invloed van in de 19e eeuw in Europa baanbrekende nieuwe ideeën vervangen werd door maatregelen, die een vrij vervoer, een vrijen handel en een vlot verkeer door den Straat op het oog hadden.

Dr. Winstedt merkt in dit verband op dat „de fanatiekste voorstander van „Klein-Engeland", de overtuigdste verdediger van de rechten en gewoonten van kleine naties de Pax Britannica in Perak moet bewonderen en het werk der Britsche protectie zegenen, dat dit rijke en schoone land en zijn oude dynastie uit eeuwenlange beproevingen bevrijdde". En in

zijn voorwoord op de Geschiedenis van Djohore laat hij de bittere woorden klinken: „Sterker, vuiler en hardnekkiger dan alle overige motieven voor twist was de „auri sacra fames", een dierlijke, gevloekte begeerte naar goud, welke de acteurs niet alleen van hun eer doch tevens van hun menschelijkheid beroofde", onder welke „acteurs" op het tooneel der geschiedenis hij de Maleiers, Portugeezen, Atjehers, Hollanders, Boegineezen en Engelschen verstaat. „Het ergste symptoom van deze verschrikkelijke begeerte" zoo gaat hij voort „was het monopolie, het beperken van den handel tot één markt, waar de kooper niet tegen concurreerende prijzen kocht, doch tegen prijzen, die door de kanonnen van zijn schepen werden vastgesteld. Zoover als wij kunnen teruggaan is het monopolie steeds een eigenschap van den handel in het Oosten geweest, bij Hindoe's, Parthen en Arabieren, en het was de wanhopige poging van de Goedjaraten om hun monopolie te behouden, die leidde tot de botsing tusschen Maleiers en Portugeezen in Malaka".

Het is niet zonder opzet, dat ik hier den geleerden schrijver uitvoerig citeer. Immers, maar al te vaak vindt men de voorstelling van zaken alsof met de komst der Portugeezen en Hollanders in deze landen een tevoren ongekend, de eilanden verarmend monopolie-systeem zijn intrede zou gedaan hebben en het is niet meer dan de rechtvaardigheid der geschiedenis, die ons dwingt in hun optreden te zien de regelmatige voortzetting van een eeuwen en eeuwen lang bestaand systeem, waarin slechts de handelende personen andere waren, zonder dat het systeem zelf gewijzigd werd [1]). Hetzelfde monopoliestelsel, dat de Compagnie in de meest duistere oogenblikken van haar bestaan dreef tot rooftochten, moord- en doodslag, had lang voor haar de Javaansche vloten over den Archipel gejaagd, teneinde de onderworpen volkeren der overige eilanden te dwingen hunne waren uitsluitend via Java en Javaansche havens en tegen door Javanen vastgestelde voorwaarden op de toenmalige wereldmarkt van het Oosten te brengen. Als wij dan ook kennis maken met het door Gouverneur-Generaal Petrus Albertus van der Parre met Padoeka Sri Soeltan Moehammad Sjah, koning van Perak, in 1765 gesloten contract en na de hooggestemde, veelbelovende woorden van het eerste artikel daarvan, luidende „Een oprecht, waar en eeuwigdurend vertrouwen en vriendschap zal tusschen contractanten bestaan" onmiddellijk het tweede artikel lezen: „De Koning belooft al het tin, dat zijn rijk voortbrengt, uitsluitend aan de Compagnie te zullen leveren", dan is dit niet anders dan de kennismaking met een nieuwe faze van den ouden strijd om het monopolie in de Straat, die vroeger door Javanen en Soematranen gestreden werd. Dat hierin geen rechtvaardiging van het optreden hunner uitheemsche opvolgers gelegen is, spreekt vanzelf; dat wij er echter een beter inzicht door krijgen in de werkelijke beteekenis van wat geschiedde, is echter eveneens duidelijk. Zonder dit inzicht zouden wij maar al te gemakkelijk in de bekende fout der geschiedenis vervallen, die in vervlogen tijden de aurea aetas, het gouden tijdperk der dichters wil herkennen en daarmede zouden wij alle spelers op het historisch tooneel onrecht aandoen. Keeren wij echter tot ons onderwerp terug.

Beide boeken vangen aan met een overzicht van de theorieën en gegevens die omtrent het ontstaan der staten Djohore en Perak bestaan. Wij vinden er de theorie van Rouffaer onder, die Djohore gelijk stelde aan het Wurawari van Erlangga's tijd om via het Arabische woord voor edelsteen, djauhar, en het Javaansche voor hetzelfde begrip, galoeh, te komen tot een gelijkstelling van Djohore en het Oedjoeng Galoeh, dat door Erlangga in 1032 veroverd werd (een drukfout geeft hier 1302). Indien in deze theorie waarheid schuilt, zou daarmede de geschiedenis van Djohore reeds dadelijk opgevoerd kunnen worden tot de periode van Erlangga en dus reeds in haar aanvang Djohore en Java met elkaar in aanraking brengen. Helaas is het er nog verre van dat wij zulks kunnen beweren — integendeel, van gezaghebbende zijde is veel hiertegen te berde gebracht.

Hetzelfde geldt voor de vele gissingen, die gemaakt zijn inzake de stichting van Malaka door Javanen, hetzij tengevolge van de expansiepolitiek op het einde der dertiende eeuw door Kṛtanagara gevoerd, hetzij vanuit het latere Madjapahit. Ook hier geldt voorloopig het non liquet. Dat echter het ontstaan van Malaka verband moet hebben gehouden met den eeuwigen strijd tusschen Java en Çrīwijaya, dat staat wel vast en dat dit ontstaan eveneens verband hield met de kwestie van het monopolie op den handel in de Straat is zonder meer zeker. Tevens zijn er zoovele zaken in de cultuur der Malakastaten op te merken, die onmiskenbaar een Javaansche herkomst vertoonen, dat wij den invloed van Java zeker niet spoedig kunnen overschatten, eer onderschatten. In het bijzonder geldt dit voor Perak, onder welks regalia zich eenige van dergelijke voorwerpen zouden bevinden. In tegenstelling echter tot wat Dr. Winstedt op gezag van anderen aanneemt, meen ik dat de stijl van een dezer voorwerpen, het groote zilveren voetstuk, weinig specifiek Javaansch is, zoodat ik hierop geen conclusies

1) Dat dit monopolie-systeem ook in Europa bestond moet voldoende bekend geacht worden.

zou willen bouwen. Eer lijkt het mij raadzaam te denken aan invloeden van de zijde van Siam.

Het is echter geenszins mijn bedoeling hier een critische bespreking van den voortreffelijken inhoud der beide boeken te geven; het feit, dat verreweg het grootste gedeelte daarvan, zooals Dr. Winstedt zelf opmerkt, behoort tot de „Victorian Age", doet het onwenschelijke daarvan reeds in het oog springen, aangezien ik mij allerminst competent gevoel voor een dergelijke taak. De bedoeling van bovenstaande regelen is dan ook uitsluitend de aandacht te vestigen op het bestaan van deze beide werken, waarin vooral voor beoefenaars der geschiedenis der Hollanders in en om den Archipel veel van hun gading te vinden is. Om een indruk te geven van wat hun te wachten staat, vermeld ik nog dat in de History of Perak achtereenvolgens behandeld worden de oudste beschaving dier landen, de primitieve stammen (waarbij de schrijver te rade kon gaan bij hetgeen de praehistorie in de laatste jaren op het schiereiland ontdekte), de komst der Maleiers, de Portugeesche, Atjehsche, Hollandsche, Boegineesche en Siameesche perioden, Perak onder de Britsche Oost Indische Compagnie en ten slotte de vestiging van het Britsche gezag, terwijl wij in de History of Johore een en ander vinden omtrent het oudste Djohore, de stichting ervan in de 16e eeuw, de aanraking met Portugeezen, Hollanders, Atjehers, Boegineezen enz., speciaal nog iets over Riouw en de Hollanders en ten slotte de latere Sultanaten. Hier is een rijkdom aan materiaal bijeen gebracht en critisch verwerkt, die niet zal nalaten ons inzicht in de belangrijkheid van de staten aan de Straat, zoowel die aan de West-zijde, Soematra, als die aan de Oost-zijde, Malaka, te verdiepen. Bedenken wij daarbij, dat het hier gaat om dat gedeelte van Azië, dat voor het wereldverkeer tusschen Oost en West van het hoogste belang is geweest en nog steeds is, dan kunnen wij niet anders dan dankbaar zijn voor het grondige, ongetwijfeld hoogst nuttige werk, dat door Dr. Winstedt is gedaan.

DR. W. F. STUTTERHEIM.

De Geologie van Ned.-Indie, door PROF. DR. L. M. R. RUTTEN, Uitg. W. P. van Stockum & Zoon, Den Haag 1932. — 218 blz., 49 fig.

(Spelling Marchant.)

Het verschijnen van een beknopt werkje over de geologie van Indonesië is zeker toe te juichen. Dit boekje dankt zijn ontstaan aan een reeks voordrachten, door Prof. Rutten gehouden voor „Diligentia" in Den Haag. Gelijk de schrijver in de aanvang reeds opmerkt, moest de inhoud van dit werkje wel van algemene aard zijn, aangezien het in een betrekkelijk beknopt overzicht ondoenlijk is alle locale verschijnselen te behandelen. Daarvoor zijn èn de Indische Archipel èn de geologie te uitgebreide gebieden. In dit boekje vindt de lezer een overzicht van de algemeen-geologische problemen, die in Indonesië biezonder goed bestudeerd kunnen worden en bovendien een zeer algemeen overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van dat deel van de aardkorst, waar Insulinde ligt.

Wat Indonesië in geologisch opzicht interessant maakt, is vooral de verscheidenheid van geologische verschijnselen, die het biedt. De structuur der aardkorst, het vulkanisme, het voorkomen van aardbevingen, de fossiele resten van praehistorische planten en dieren, de aanwezigheid van ertsen, delfstoffen en olie, de koraal-eilanden en riffen — bijna nergens op aarde treft men een gebied aan, waar zoveel belangwekkende uitingen van geologische krachten naast elkaar voorkomen. Al deze verschijnselen worden door den schrijver zeer overzichtelijk behandeld en geven den belangstellende lezer een duidelijk beeld van „Indië's geologische veelzijdigheid".

In verschillende hoofdstukken behandelt de schrijver eerst de afzettingen, die in de loop der geologische geschiedenis in Indonesië aan de oppervlakte der aarde zijn ontstaan. Vervolgens wordt nagegaan in welke perioden zich dieptegesteenten hebben gevormd en van welke aard deze zijn en ten slotte worden de gegevens over de verschillende gebergtevormingen vermeld. De laatste hoofdstukken behandelen de recente geologische krachten (rijzingen en dalingen van de bodem, denudatie, aardbevingen en vulkanisme), de koraalriffen en de delfstoffen van Ned.-Indië.

Een enkele opmerking moge hier nog aan toegevoegd worden. Naast de bestaande hoofdstukken, die alle uit de aard der zaak een systematisch-morphologisch karakter hebben, missen wij een overzicht van de opvattingen over het ontstaan der geologische krachten. Juist in een gebied als Indonesië, waar uitingen van geologische krachten zich a.h.w. aan de mens opdringen, rijst vanzelf de vraag naar het ontstaan dezer krachten. Nu behandelt de schr. in dit verband wel in het kort de geosynclinaaltheorie (blz. 17 e.v.), volgens welke de geolo-

gische beweeglijkheid van Indonesië wordt veroorzaakt door het feit, dat dit eilandenrijk het twijfelachtige genoegen heeft juist op het kruispunt van twee geosynclinalen te liggen.

Waar echter het boekje een algemeen overzicht wil geven, lijkt het ons niet juist, dat door het alleen vermelden van deze theorie de indruk gevestigd wordt dat zij de gangbare opvatting vertegenwoordigt. Dit nu is echter niet het geval en wij missen hiernaast dan ook een beschrijving van de drifthypothese of verschuivingstheorie van Wegener. In de eerste plaats, omdat deze theorie in overeenstemming is met de onderzoekingen der moderne geologen (Molengraaff, Wanner, Van Vuuren, Wing-Easton Escher, Smit-Sibinga) en in de tweede plaats, omdat deze theorie de enige is, die een logische en ongezochte geologische verklaring geeft niet alleen voor de aanwezigheid van vulkanisme en aardbevingen, maar ook voor de eigenaardige bouw van de Indische Archipel en voor de tegenwoordige verspreiding van flora en fauna.

Niettemin voorziet dit boekje ongetwijfeld in een bestaande behoefte en verdient het een ruime verspreiding onder allen, die door hun werk of anderszins belangstelling hebben voor: de Geologie van Ned.-Indië.

DR. S. BROEKHUIZEN.

Wângsâtâmâ mamaling (Wângsâtâmâ gaat uit stelen) en vijftien andere lakon's, uitgegeven en van een korte inhoudsopgaaf en register voorzien door A. JONKERS (M. Dubbeldeman, Leiden, 1934).

Voor dengeen, die een studie wil maken van de lakon-letterkunde, zal het dienstig zijn, hier een lijstje op te nemen van de wajang-poerwâ-lakon's, te vinden in deze tekstuitgave van den Heer Jonkers, die berust op een Javaansch handschrift (No. 2133) van de Leidsche Universiteitsbibliotheek. In dit lijstje heb ik ook opgenomen de namen van de lakon's, te vinden in het boek van den Heer Kats over de wajang-poerwâ (Volkslectuur, Batavia 1923), die, al zij het slechts min of meer, naar den inhoud overeenstemmen met lakon's in de uitgave van den Heer Jonkers. Voor verder gaande vergelijkingen of besprekingen is het hier niet de plaats. Het boek van den Heer Kats is, helaas, nog steeds de eenige eenigszins uitgebreide weergave in het Nederlandsch van een belangrijke reeks lakon's.

1. Wângsâtâmâ mamaling
2. Tongtong-borong: Kats No. 122, blz.389
3. Manon-manonton
4. Majat-miring
5. Srikaṇḍi mandoeng
6. Dânâ-salirâ : „ „ 114, blz.378
7. Lĕsmânâ boeroe bodjoné bambang
8. Tjaloenṭang : „ „ 130, blz.406 (Rârâ-tĕmon)
9. Na de Brâtâjoedâ
10. Parikĕsit : „ „ 145, blz.441 (Parikĕsit grogol)
11. Joedâjânâ
12. Praboe Wahânâ
13. Majangkârâ
14 en 15. Bandoeng
16. Djâjâsalobâ.

Over de meeste dezer lakon's, zooals trouwens ook over tal van andere tooneelstukken van het Javaansche wajang-tooneel, zou een niet onbelangrijke verhandeling te schrijven zijn. De Heer Jonkers is, blijkens het voorwoord, van plan geweest (een plan, dat hij tot nu toe helaas nog niet ten uitvoer heeft mogen leggen) den inhoud dezer lakon's aan een nader onderzoek te onderwerpen, vooral, naar het schijnt, in de hoop er geschiedkundige kernen in te ontdekken. Hij had blijkbaar vooral het oog op de lakon's, die spelen na de Brâtâjoedâ.

Het is inderdaad niet onmogelijk, dat er in sommige dezer lakon's, bij voorbeeld in de lakon's van Joedâjânâ en Praboe Wahânâ, vage herinneringen aan vorsten uit den ouden tijd verwerkt zijn. Van de lakon's, die vertellen van de lotgevallen van Bandoeng, is dit misschien zelfs wel waarschijnlijk te achten. Vrij veel van de wajang-poerwâ-lakon's (om van de andere wajangtooneel-soorten te zwijgen) zijn vermoedelijk niet zeer oude letterkundige bewerkingen van volksvertellingen, legendarische geschiedenissen, sprookjes of mythische verhalen. Vage herinneringen aan oude vorsten kunnen ook wel in lakon's verwerkt zijn.

Het komt mij evenwel voor, dat de zekerheid, een lakon met een geschiedkundigen kern voor zich te hebben, uiterst moeilijk te krijgen is. We weten op zeer enkele, gedeeltelijke, uitzonderingen na, nog zoo uiterst weinig, en eigenlijk zoo weinig belangrijks en kenmerkends, van de vorsten uit Java's ouden tijd. Zoo nu en dan bepaalt onze kennis zich tot een naam, verder niets. En deze gegevens zijn nog niet eens altijd volkomen betrouwbaar: gissingen en konjekturen spelen bij de ontcijfering van oude inschriften

een groote rol. Wanneer men dergelijke geringe gegevens in verband wil gaan brengen met den inhoud van lakon's, die vermoedelijk pas in de vorige eeuw op schrift gesteld zijn, moet men wel de uiterste voorzichtigheid betrachten.

En, wanneer men ten slotte een figuur uit een lakon met eenige waarschijnlijkheid vereenzelvigd heeft met een naam uit het stukje oude Javaansche geschiedenis, dat de oudheidkunde uit schaarsche gegevens samengesteld heeft, dan zou het uiterst onvoorzichtig zijn, de lotgevallen of den aard van den lakon-held ook toe te kennen aan den geschiedkundigen vorst. Immers, men weet hoe buitengewoon onbetrouwbaar de volksoverlevering en de legende zijn op het gebied van de geschiedenis. In de enkele gevallen dat het ons gegeven is, overlevering en eenigermate betrouwbaar geboekstaafde geschiedenis te kunnen vergelijken, is dit telkens weer gebleken. Als een leerzaam voorbeeld wil ik hier noemen de lotgevallen van den oom van den Gezant Gods, Amir Hamza. Wong Agoeng Ménak Djajèngrânâ's heldendaden en reizen zijn in de verhalen, niet alleen van de Javanen maar van vele andere Moslimsche volken, zoo wonderbaarlijk, dat men moeite heeft er eenige herinneringen aan den eersten tijd van den Islam in West-Arabië in terug te vinden.

Niet de werkelijk gebeurde geschiedenis van oude vorsten kan men uit de volksverhalen en legenden, en zoomede uit de Javaansche lakon's, leeren kennen, maar alleen de opvatting van de geschiedenis, zooals die bestond in den tijd, dat die volksverhalen vasten vorm kregen of op schrift werden gesteld. Over de oude Javaansche opvatting van de geschiedenis, die samenhangt met oude gedachten over de samenstelling der menschenmaatschappij uit eenige groepen, kan hier verder gezwegen worden. Voldoende zij het, vast te stellen, dat zij eenige rollen kende, zooals, bijvoorbeeld, de rol van den vorst en die van den raadsman, die, volgens haar, bij elke gebeurtenis vervuld moesten worden. Het verhaal moest zich ook volgens een bepaalde lijn ontwikkelen, het moest eindigen met een bepaalde, van tevoren vaststaande ontknooping.

Het zal duidelijk zijn dat, waar dergelijke opvattingen heerschen, eerbied voor de geschiedkundige waarheid ver te zoeken is. In de volksverhalen handelen de vorsten en de grooten en hun vijanden en belagers, zooals vorsten en grooten, vijanden en belagers behooren te handelen. Het is volstrekt niet zeker, dat de helden van een volksverhaal, die historische namen dragen, in werkelijkheid ook inderdaad gedaan hebben, wat het verhaal hen laat doen. Het verhaal laat hen misschien die dingen slechts doen, omdat de vertellers en de hoorders in den ouden tijd ervan overtuigd waren, dat helden deze of dergelijke daden altijd deden, wanneer het echte helden waren. Wanneer er historische namen of herinneringen in het verhaal voorkomen, moet men mede verdacht zijn op de mogelijkheid van het bestaan van grove anachronismen.

Met deze opmerkingen over enkele zinsneden in het voorwoord van het boek van den Heer Jonkers moge ik volstaan. Prijzenswaardig in dit boek is overigens vooral ook het register van eigennamen, met uitvoerige verklaringen. Het is zeer te wenschen, dat wij binnen niet al te langen tijd in het bezit gesteld mogen worden van een uitvoerig register van eigennamen op de enkele groote verzamelingen lakon's, die voorhanden zijn, welk register dan met recht een Javaansch mythologisch woordenboek genoemd zal kunnen worden.

DR. TH. PIGEAUD.

UIT DE PERS.

DE MUZIEK VAN DE SĔKATÈN-GAMĔLAN'S [1]).

Een Doodenklacht. — De Andere Wereld. — De Fijnste Gĕṇḍing.

Sålå, Juni 1934.

Een mensch vergist zich vaak niet zuinig.

We hadden bedacht, we konden heel goed beginnen, en „even" dat eigenaardige, aldoor weerkeerende, inleidingsstuk van de Sĕkatèngamĕlan's noteeren. Dat kon dan als illustratie dienen bij een klein artikel in *De Locomotief* over de muziek, waar die gamĕlan's ieder jaar de Sålåsche jaarmarkt mee opluisteren en de garĕbĕg Moeloed aankondigend mee inleiden.

Maar toen we, nà complicaties, die noteering eindelijk ten naaste bij in orde hadden, toen vulde ze een blad muziekpapier van 40 bij 27 c.M., (wat niet veel minder is dan een halve krantenbladzij) ; en toen moest het ons wel droevig duidelijk zijn, dat géén courant ter wereld het clicheeren dáárvan zou toestaan! We zullen, wat dàt betreft dus maar hopen op een tijdschrift, een rijk! [2]), en hier zoo straks alleen maar een bescheiden proefje geven.

Vooraf iets aangaande de legendarische verhalen, die zich aan de Gamĕlan's Sĕkatèn hechten. De meeste ervan kent de Lezer zeker óók wel ; want er vergaat bijna geen jaar, of belangstellende journalisten komen er over te spreken. De Gamĕlan Sĕkatèn, de echte oude, die in Sålå speelt in het pavillioentje op het moskee-erf, Nóórdelijk, rechts van den ingang, moet nog afkomstig zijn van Dĕmak, en dáár al bij of in de moskee gespeeld hebben. Ongeloovigen werden niet toegelaten, en de liefhebbers van zijn schoone spel lieten zich dus bekeeren tot den Islam.

De verklaringen van den naam „Sĕkatèn" varieeren van Verlustiging des Harten tot Harteleed, Benardheid des Harten. Die Vreugde des Harten zou dan kunnen duiden op de Geboorte van den Gezant Gods, die immers met Garĕbĕg Moeloed wordt gevierd. De Kommernis op Zijn dood, die denzelfden dag herdacht wordt. Het zou in het bizonder de Treurnis zijner dochter, van Dèwi Fatimah zijn, waar het spel van den Gamĕlan Sĕkatèn uiting aan geeft. En dan wel speciaal door dat, voor iedere gĕṇḍing gespeelde, inleidings-stuk [3]). Want die forsch gespeelde, feestelijk luide, stukken zelf, klinken niets treurig.

Een, waarschijnlijk minder rechtgeloovige en mogelijk oudere, traditie, vindt men soms ook vermeld, die Fatimah wil laten treuren over den dood van haar zonen, Hoesein en Hasan.

Héél iets anders echter staat er in een oude, vergeten aanteekening uit het Jogjåsche, die we zoojuist terugvinden. De Gamĕlan Sĕkatèn zou met zijn spel het geruisch van de boomen in de Zuidzee weergeven. En daarbij zal dan zeker wel niet aan mangroven moeten gedacht worden, doch aan geboomte in het rijk van de Koningin der Zuidzee, d.w.z. in de Andere Wereld, het Paradijs, het Doodenrijk.

En dit brengt ons een interessante mededeeling van verleden jaar door een Vorstenlandschen dagbladcorrespondent te binnen. (We meenen, het was de heer *Van der Pant.*) Dat n.l. aan den Gamĕlan Sĕkatèn het haar is aangebracht van den gevreesden en gehaten, en ten slotte door de hulp der Hollanders overwonnen en gedooden Madoereeschen rebel Troenadjaja. Natuurlijk was er een kleine correctie noodig van het détail, dat nog zeer lang geen hofdame dezen gamĕlan passeeren kon, of ze had, vol verachting, het haar aan den gongstander gebruikt als voetwisch. Aan bedoeld instrument zit dat haar immers méér dan anderhalven meter hóóg. Maar de phantastische gedierten, wien dat rebellenhaar tot baard dient, prijken even goed op het, maar lage, raamwerk van de b o n a n g, de batterij van slagketels. Echter is geen van die dieren een k å l å. Het zijn n å g å's, daemonische slangen dus, sterk „chthonische", onderwereldsche dieren, ofschoon soms gevleugeld.

En daar de Andere Wereld even goed Hel als Paradijs wezen kan, mag men zeggen, dat dit overblijfsel van den oproerling, (wien blijkbaar géén eerlijke begrafenis gegund is, want van zijn huid moet er een tromvel gemaakt zijn, [4])

---

1) Onder dankbetuiging ontleend aan „*De Loc.*" van 23 en 25 Juni l.l..

2) En dus niet op „Djåwå"!

3) Hier pleit, naar we reeds eerder aangestipt hebben, (Dj. XII, 206), wel eenigszins tégen, dat diezèlfde inleiding óók bij andere, echter volmáákt féëstelijke gelegenheden geregeld wordt gebruikt. Wanneer n.l. één der Sĕkatèngamĕlan's, (— wèlke schijnt van het „bon plaisir" van den Soenan af te hangen —), op den vóórdag of den vóóravond eener Kratonfestiviteit de viering inluidt van de sitinggil af, met zijn opgewekte sabĕtanspel. (Bij de Garĕbĕg Moeloed is die muzikale oproep en voorbereiding dus van een avond of dag uitgebreid tot een wéék.)

4) Voorzichtig met deze schilderachtige barbaarschheid! Waarschijnlijker is: een wajangkoelit-pop. Die man van het tromvel moet een andere, låtere, verfoeide geweest zijn.

al zal ze wel niet stevig genoeg zijn geweest om er een groote-trom, een bĕḍoeg mee te bespannen als die van dezen gamĕlan), dat dit overblijfsel terecht is gekomen, waar het thuis hoorde.

De relatie die er blijkbaar bestaat tusschen dezen gamĕlan en den Dood en zijn Rijk, wordt op haar beurt door dit merkwaardige geval nog wel extra geaccentueerd. (De dit geval betreffende traditie zou feitelijk-juist kunnen wezen. Tenminste lijken ons sommige van de haarbossen echt menschenhaar.[1]) Andere eer dierenhaar. Aan den Zuidelijken, jongeren gamĕlan schijnen ze door plantenvezels nagebootst.)

En, weliswaar komt, wanneer we ons min-of-meer poëtische omschrijvingen veroorloofd hebben van den indruk die Javaansche, dus Oostersche, kunst gemaakt heeft op ons, haar beminnend, maar Wèstersch, gemoed, achteraf ons wetenschappelijk geweten geregeld bij ons spoken met de vraag:

Hóé we kunnen bewijzen, dat die indrukken ook maar in het allerminst met de Javaansche sensaties overeenstemmen?

Maar waarschijnlijk bestaat er géén zéér principieele tegenstelling tusschen de door de goede Westersche en de goede Javaansche muziek gaande gemaakte aesthetische roerselen. Vandaar dat een competent Duitsch muziekgeleerde, *dr. Robert Lachmann*, schrijven kon, dat de Javaansche muziek voor ons Westersch gevoel de begrijpelijkste, toegankelijkste der Oostersche muzieken is.

En verder heeft weleens een Javaansch intellectueel, wanneer we onze gewaarwordingen bij een bepaalde gĕnḍing, in woorden trachten te omschrijven, ons (en zeker niet uit complaisance!), verheugd met het antwoord: „M a a r d a t i s d a n o o k w e l d e b e d o e l i n g". En dan zijn daar, ten slotte, in het gegeven geval, die duidelijke karakteristieken, afkomstig van Javanen zelf, dier zachte, inleidende Sĕkatènmuziek als een Doodenklacht.

En dus durven we hier wel herhalen, dat die vele, zachte kleine bonangtonen, vallende tusschen de, zeer weinige, wijd uiteen liggende, harde themanoten en bĕḍoegslagen dóór, ons stille, gelaten tranen lijken, neerdruppelend in een troostelooze, leege eeuwigheid.

Maar wilt U zelf iets gewaarworden van de indrukken die de bedoelde muziek maken kan, dan moet U zorgen, dat U vlak bij het instrument komt te staan. Anders is het effect niet goed te onderkennen en waardeeren. Nog beter heeft U het, als het U lukt in den gamĕlan zelf te gaan zitten, midden tusschen de instrumenten. Wij zelf hebben daar menig uur gesleten. Maar U moet dan óók kunnen tegen het fortissimo sabĕtanspel van den gamĕlan. Ons was dat alleen maar een pleizierige herinnering aan de carillons in Holland. Want die hoorden we óók het liefst, gezeten boven in den toren, midden tusschen de daverende klokken in.

* * *

De inleidingsmuziek, waarvan in ons artikel van onlangs sprake was, is, ons bedunkens, niet alleen om zijn sentiment van hooge waarde, maar buitendien technisch zeer interessant. D.w.z., misschien krijgt U er éérst den indruk van iets onbegrijpelijk onsamenhangends van. Een ver uit elkaar liggen der tonen van de hoofdstem is in Javaansche orkestmuziek weliswaar heelemaal geen uitzondering. Er bestaat een karakteristiek mouvement in met 24 tellen per minuut; maar vaak zijn de vaste noten dan nog z.g. „heele" noten, zoodat er dan maar 6 in de minuut vallen! Om de tien seconden één druppel thema, denkt dan de Westersche toehoorder, die niet goed weet, waar hij precies anders, in de veelheid van de bewegelijkere stemmen het thema zoeken moet. En juist door de verbazende regelmaat kan de heele gamĕlan dan een groote, trage metronoom gaan lijken.

Maar misschien hebben we vroeger op die haast al te groote gelijkmatigheid van veel Javaansche muziek wat onrechtvaardig sterken nadruk gelegd. Ook een keer in de Loc., meenen we. De rhythmisch-metrische vrijheden van dit Sĕkatèninleidingsstuk verdienen daarom wel extra onze aandacht. De hoofdnoten vallen ook nu vèr uit elkander. Soms nog wel méér dan 10 seconden zelfs. Maar soms hebben de afstanden ook een heel andere afmeting. Doch het ware moeilijk te zeggen, volgens welke regels deze tijdruimten verdeeld worden, dan die van het instinctief gevoel. Dat wil zeggen, het mooie is, dat er tòch een indruk van geordende regeling blijft bestaan. Maar ofschoon een oorspronkelijk grootste afstand, later, den volgenden keer, óók wel

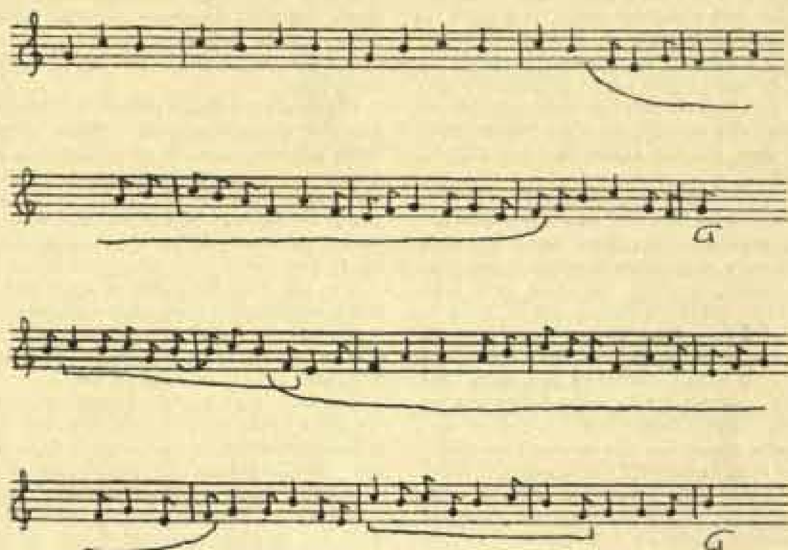

1) Bepaalde muzikanten houden het er echter voor, dat aan den ouden gamĕlan thàns alles paardenhaar is, het oorspronkelijke menschenhaar (door die voetenwisscherij?) is afgesleten; en vervangen.

de grootste blijkt, en een kleinere kleiner, kan dezelfde moot heel goed den eenen keer 7 of 8, en den anderen 12 of 13 seconden duren. En dat alles bij een ònveranderd tempo, (met zeggen we, allemaal „achtsten" van zoowat 96 per minuut).

Natuurlijk moet dan de inhoud aan kleine nootjes, die zoo'n afstand vullen, óók anders worden, dit er méér zijn, of minder. Eigenlijk is de zaak nèt omgekeerd, overigens: Omdat die slierten nootjes, die quasi-prevelingen van de bonang, zoo zeer kunnen verschillen, (in aantal, niet in thematischen inhoud), duurt het dan ook een heel verschillenden tijd, éér de afsluitende slag van thema of chineesche-trom, (bĕḍoeg), invalt. Het willekeurige brokstuk[1]) dat we geven, heeft, dat ziet men vanzelf, ònderaan de fortissimo themaslagen en bóvenaan het pianissimo bonangspel; de kruisjes markeeren bĕḍoegbonken. Opdat niet soms de lezer ons een aanmerking maakt, nog een opmerking over de stemming, ligging der notities.

We hebben de voorbeelden namelijk niet op de toonhoogte genoteerd, waarop ze gespeeld werden; en dat wel terwille van de overzichtelijkheid. We kozen een vrij normale ligging, die er bovendien eenvoudig uitziet. De meeste gamĕlan's zijn iets van een toon lager gestemd. Sĕkatèngamelan's echter vaak véél lager. [2]) Ook verschillen de twee Sâlâsche Gamĕlan's Sĕkatèn (dat zal de Lezer, als hij ooit ernaar is gaan luisteren, gauw bespeurd hebben), niet slechts in hóógte, maar ook ten opzichte van de inwendige

1) Het is ontleend aan de pélogbĕm-lezing. (Voor de twee kategorieën dáárvan: péloglimâ en pélognĕm schijnt er in dit inleidingsstuk geen onderscheid te worden gemaakt.) De pélogbarang-lezing wijkt er van af. De gongslag aan het eind van het fragment is de vierde. De eerdere vielen op limâ (b), de eerstvolgende valt op goeloe (f). Het fragment is niet het hééle gedeelte tusschen den derden en den vierden gong, doch circa de laatste twee derde deelen daarvan.

2) N.B. Deze aanvullende noten zijn uitsluitend bestemd voor de des gamĕlan's en der Javaansche muziek kundigen! Andere Lezers mogen zich dit voor gezegd houden. Ze hebben het dus aan zichzelf te wijten, als ze er in omkomen!

Maar wat we opmerken wilden: Wonderlijk genoeg hielden enkele nijâgâ's tegen ons vol, dat de Noordelijke, oudere, gamĕlan, die met de kleinere instrumenten, dieper, „grooter" van klank was, dan de jongere, Zuidelijke, welks instrumenten toch veel kolossaler zijn. Dit is echter gedecideerd onjuist. In onze notatie van *Ramboe* beduidt de noot c'' den zesden toets van de dĕmoeng. Bij gewone gamĕlan's klinkt deze toets factisch als bes' of a'. Bij den Noordelijken Gamĕlan Sĕkatèn te Sâlâ evenwel als f'! Bij den Zuidelijken daarentegen als c' of cis'! De Noordelijke staat dus iets van een kwart of een groote-terts te laag. Maar de Zuidelijke liefst een sext. De zaak is echter vermoedelijk, dat die Javaansche musicus, den stemtoon van den kleinen gamĕlan vergelijkend met de hem in de ooren liggende normale nĕm, constateert, dat de eerste lager is, ze resp. een f en een a zijnde zoo ongeveer. (Wij Westerlingen zouden zeggen: Dus de eerste een tèrts lager.) Maar hetzelfde bij den Zuidelijken doende, krijgt hij als stemtoon een c tegenover die normale a, en vat de eerste dan allicht op als óók een terts met deze verschillend, maar nu naar den anderen kant, dus als een terts hóóger. Hij zou dus, gelijk ook bij ons zoo vaak geschiedt, een sext in de opvatting omkeeren tot een terts. Waartegen dan ware aan te voeren, dat de nijâgâ, die dus eigenlijk constateeren zou, dat de nĕm van dien Zuidelijken G.S. zoowat gelijk is aan een gewone bĕm, dien afstand eerder als een wijd interval (sext), dan als een eng (een terts) moet opvatten, daar het op zijn kerninstrumenten, (dĕmoeng, saron e.d.), in den wijden vorm ligt. Hier staat dan weer tegenover, dat hij den engen vorm toch zeer goed kent van gambang en gĕndèr's.

constructie van de toonschaal [1]). Zulke onderscheiden komen er tusschen verschillende Javaansche gamĕlan's váák voor, en men moet ze vooral niet als fouten, als verkeerdheden beschouwen. Integendeel; ze maken zoo'n gamĕlan ook „tonaal" tot een individu met eigen karakter.

Zoo had de door „Mardi Raras" hier te Sâlâ gebruikte gamĕlan, dien de Lezer allicht zal kennen via de radio, vroeger een heel andere stemming dan de groote gamĕlan in de Astana, die óók wel wordt „uitgezonden". Nu is echter niet lang geleden de eerste naar den laatsten verstemd.

Dit maakt, dat men ze eventueel sámen zou kunnen laten spelen; maar deze mogelijkheid is te duur gekocht met eigenaardige finessen, van de fluitpartij bijvoorbeeld, die er nu in het spel van M. R. zijn verloren gegaan. En méérdere assimilaties van gamĕlanstemmingen zouden ongetwijfeld met het verlies van meerdere fijnheden en eigenaardigheden gepaard gaan [2]).

---

1) Volgens onze ooren is de Oude, Noordelijke zeer veel aangenamer. Maar wellicht pleit dat niet erg voor onzen smaak. Het is namelijk onder alle gamĕlan's welke we kennen, die, waarvan de tóón pélog het tamste, makste klinkt. Maar dus ook veel minder karakter vertoont dan gewoonlijk. Gewoonlijk heeft hij daar schier een overdaad van. Zóó veel, dat ieder met normale ooren, ook zelfs als hij van Javaansche muziek niets afweet, in een minimum van tijd leert, bij het luisteren naar een péloggĕnḍing daar de tonen pélog op het gehoor uit te pikken. Ze maken namelijk op hem den indruk van iets stórends. Merkwaardig genoeg plegen zelfs musici, en zelfs góéde, wanneer men hun vraagt dien indruk nader te omschrijven, dien toon niet slechts valsch, onzuiver, doch ook „te lââg" te noemen. En men moet dan toegeven, dat zijn expressie werkelijk het neerdrukkende, neertrekkende van een aanzienlijk te laag geïntoneerden toon heeft. En toch blijkt zoo'n pélog, wanneer men hem factisch gaat vergelijken met den Westerschen toon, waarmee men hem bewust of onbewust heeft geïdentificeerd, eer te hóóg te zijn. Zoo zou het interval e—a (bĕm-pélog) onzer notatie, nagemeten, vermoedelijk gróóter blijken, óók op dézen gamĕlan, dan een zuivere quart. En men kan toch niet aannemen, dat ons Europeesche oor in pélog liever een ais zou hooren, (en dus de quasi chromatische successie ais-b-c voor pélog-limâ-nĕm normaler zou achten), en dáárom met de sensatie „te laag" reageert! (Vgl. nog Dj. XIV, 153.) Hoe dit zij, bij dien Ouden S.gamĕlan heeft de toon pélog niets neerhalends; ja U zou hem er vermoedelijk heelemaal niet uithooren; òndanks Uw scherpe ooren. Hoe dat komt, of het interval „g-a" in dit geval soms bizonder „goed" is of bepaalde andere, dat weten we niet. Bij den Zuidelijken gamĕlan blijkt de toon pélog daarentegen waarlijk sterk en dwars genóég van karakter.

Een ander verschil schijnt in het interval goeloe-ḍâḍâ, f(is)-g te liggen. Over het karakter van de goeloe als bewegelijken toon hebben we onlangs geschreven, (Dj. XIV, 152). Het is duidelijk, dat bij het sabĕtanspel van de Sĕkatèngamĕlan's, zònder rĕbab, en zònder zang, de decisie: f of fis, niet van de intonaties in die partijen kan komen. Nu hooren we dat interval ḍâḍâ-goeloe van den Nieuwen S.gamĕlan als véél kleiner dan van den Ouden; gevolg: dat we bij den eerstbedoelden dien goeloe altijd willen verstaan als (relatief) een fis, óók in pélogbĕm. Vandaar een gevoel van belemmerdheid bij het opvatten, verstaan der gĕnḍing's in questie, en een troebeling te meer, voor onze ooren althans, in de tonaliteit van dezen gamĕlan. Daarentegen hebben we dan, (van den weeromstuit?), een zekere neiging om bij den Ouden de goeloe óók in péloġbarang als een (relatieve) f te verstaan; èchter zònder dat dàt ons verder hindert.

Terloops gezegd, ons schiet tebinnen, dat volgens *Walter Spies*' opvatting in de eene der twee tot pélogbĕm behoorende kategorieën, n.l. in péloglimâ (maar niet in pélognĕm) de toon goeloe nu eens als f en dan weer als fis zou klinken. Hier te Sâlâ hebben we dat nóóit geobserveerd. Maar óók niet in den Jogjâschen Kraton. Zulke dingen zijn echter vermoedelijk soms zeer locaal. Misschien geldt het wèl voor den Pakoealaman.

2) We doelen hier meer speciaal op sléndro.

Daarin plachten de saroninstrumenten van Mardi Raras ons, gerekend van den 2den toets af, te klinken als:
cis, dis, fis, gis, b, wat correspondeerde met de Javaansche tonen: barang, goeloe, ḍâḍâ, limâ, nĕm.

De grootste, diepste toets echter was een b, (thans een a), een lage nĕm dus, de kleinste een hooge barang. M.a.w., deze, vrij diep liggende, gamĕlan gebruikte, bijwijze van compensatie, tegemoetkoming aan de zangstemmen vermoedelijk, de hóóge stemming, ligging onder de twee mogelijke.

De soeling conformeerde zich meestal aan deze tonaliteit der slaginstrumenten. Maar ze maakte toch ook zeer vaak gebruik van de plooibaarheid harer intonaties om daar een eigen tonaliteit tegenover te stellen. De b en de fis echter, de nĕm en de ḍâḍâ dus, handhaafde ze steeds, maar de (quasi) kleine-tertsen verlegde ze, de barang, goeloe en limâ zóó hoog nemend, dat ze ons nu klonken als d, e en a.

Een der door haar daarbij stereotyp te berde gebrachte, maar niettemin fraaie kleine phrasen was:
fis fis fis / fis ... eee dee / fis ... dee eee / bee ...
(De noten en rusten dezer notatie zijn ditmaal zestienden. Het accent valt op de bee.)

Een wezenlijk conflict leverde dat niet op. Wij plachten het geheel,(àls we er bij dachten aan Westersche tonaliteit of harmonieën!), te verstaan als figureerend, verbloemend een drieklank met den grondtoon b, waarbij het majeur of mineur karakter ongedecideerd bleef.

Dergelijke dingen schijnen niet zeldzaam te zijn, juist door de soeling bewerkstelligd, en ook wel schèrper te botsen. Men zie Dj. I, praeadv. II, blz. 6, waar we een observatie uit den Pakoealaman hebben vastgelegd. Overigens zal het wel een overdrijving zijn, dat de fluitstem en de rest „harmonisch geen punten gemeen (hadden)". Vermoedelijk zal er altijd wel, evenals in dat geval van Mardi Raras, bijwijze van een gemeenschappelijke spil een (domineerende) quint worden vastgehouden.

Maar, hoewel we wel eens voortreffelijke vakmusici hebben hooren opponeeren tegen het denkbeeld, dat er aan Javaansche muziek pluritonaliteit te pas komt, moeten we aan de opvatting, dat dat wèl het geval is, althans zijn kan, vasthouden.

Ook al, omdat we hoe langer zoo meer geneigd zijn, de tot Sâlâsche zangeressen gerichte aanmaning, als ze in den dáár speciaal geliefden stijl met de vele tusschentonen (plèsèdan's) zingen: „Je moet pélog zingen", letterlijk op te vatten, zoodat dan een gezongen pélog met het sléndro van den gamĕlan zou samengaan; (onder het conserveeren van bepaalde spiltonen alweer).

Den grooten gamĕlan uit de Astana hebben we al in lang niet gehoord, en vinden er momenteel ook geen precieze aanteekeningen over. Dus schrijven we het onderstaande uit het geheugen.

Sléndro klonk ons in zijn geval als:
c, d, e, g, a.

De hoogste twee toetsen, de 6de en 7de echter, waren een hooge barang en goeloe. M.a.w., deze, nogal hóóg liggende, gamĕlan gebruikte (compensatorisch?) de lâge stemming.

De quasi kleine-tertsen zijn natuurlijk altijd betwijfelbaar in sléndro, en zoo leek ons de ḍâḍâ óók wel een f soms.

En nu moge er nog iets volgen over de àndere muziek, die door de Sĕkatèngamĕlan's gespeeld wordt; over de stukken dus, waarvan er telkens één achter dat inleidingsstuk komt.

De oude dokter *Groneman* geeft ergens een ceel namen van stukken die bepaaldelijk het repertoire van die gamĕlan's zouden uitmaken.

Dit zal dan wel zoo geweest zijn in Jogjå en is daar mogelijk nòg zoo. Maar voor nu, hier in Sålå, deelt men ons uitdrukkelijk mee, dat een vrije keus is geoorloofd uit al de zooveel honderd Javaansche gĕṇḍing's.

Alleen dienen sommige perioden van den dag, na een rustpoos, of na een verandering van toonsoort, met bepáálde gĕṇḍing's te beginnen.

We kiezen er daar één van. En wel het stuk, genaamd „*Ramboe*".

Het staat hoog in tel bij de Javaansche musici. Maar ònafhankelijk daarvan is het ook, zoolang we de Sĕkatènmuziek kennen, een bizonder lievelingsstuk geweest van ons. Kort geleden betoogde een oude mantri-nijågå tegen ons, dat „*Ramboe*" zooveel was als de „gĕṇḍing Pĕngrawit" van den Gamĕlan Sĕkatèn. Nu, het eigenlijke stuk van dien naam kennen en waardeeren we óók. En, ook al omdat hij zelf, en nog een heele groep van andere Kratonmuzikanten met hun ambtsnaam naar laatstbedoeld gamĕlanstuk vernoemd zijn, trachtten we ons verder zijn bedoeling te laten uitleggen.

Maar hij scheen evenzeer te bedoelen, dat het de éérste, fijnste, (rawit), als dat het de éérste, oudste gĕṇḍing naar afkomst was, terwijl het ook nog die is, die in bepaalde gevallen aan het begin (awit) van het musiceeren gespeeld wordt. Hoe dit nu zij, de Lezer zal, als hij zich dit gamĕlanthema voorfluit of láát voorfluiten, [1]) (hoofdtempo „kwarten" van circa 36 per minuut, maar bij de laatste herhalingen enorm aangejakkerd!), bemerken, dat dit stuk niets heeft van de al te groote rhythmische gelijkmoedigheid die zooveel andere Javaansche thema's vertoonen. Rhythmische indifferentie, noemden we dat eens. Hier echter is er aan bewegelijkheid eer overvloed dan gebrek.

Een al te schrandere Lezer kan er zelfs metrisch-rhythmische momenten in weervinden, die hij zich óók uit Amerikaansche amusementsmuziek herinnert[2]). Maar er is „meer gelijk dan eigen". (En die dingen zijn in Amerika ook *niet* ontleend aan de oorspronkelijke rhythmiek der negers, gelijk men vaak leest.) Maar vooral is de gevoelszin van die oppervlakkige overeenkomstigheden, hemelsbreed verschillend in de Javaansche en in Amerikaansche muziek.

Voorts zal de Lezer in onze gĕṇḍing nog naast opmerkelijk stèrke dingen, eigenaardige zwakke oogenblikken kunnen vinden; wat men in een schilderij doffe plekken zou noemen. En die toch meehelpen om de merkwaardige muzikale persoonlijkheid van dit stuk in zijn bizondere karakter op te bouwen. [3])

Een kleine observatie, dit jaar in den Zuidelijken gamĕlan gedaan: Een oude muzikant droeg een zeer jong kind aan, (zijn kleinkind?), en bracht daarvan het hoofdje in aanraking met een der vellen van de bĕḍoeg. Bij navrage bleek, dat de zuigeling 's nachts veel huilt, en dat van die aanraking verbetering werd verwacht. Wellicht omdat die trom zelf vrij zelden, slechts met aanzienlijke tusschenpoozen geluid geeft? (Maar waarom dan niet de gong?)

(*Vervolg noot 2, van pag 246.*)

In ieder geval, zoo als die collectie daar ligt, blijkt ze niet zeer geschikt om op de zèlfde manier behandeld te worden, als de soelingspeler van Mardi Raras met de zijne deed. (Daartoe had de quint a-e tot spil gemaakt moeten worden.)

Die in de Astana pleegt danook andere dingen te doen: Versiert gaarne de g (limå) en de c (barang) ieder met een onder-„leidtoon", dus resp. met een fis en met een b. (Extra-tonen treden zelf graag op in stellen met een quint afstand.) Daarentegen nemen zangeressen bij dezen gamĕlan graag een extraordinairen toon, (circa) a(s), boven de g, en eene, (circa) es boven de d, terwijl dan de (ḍåḍå en) nĕm ongeveer (f en) bes word(en). (De reeks: d, es, g, as, bes is een bruikbaar „pélog", en wel „barang"!)

Men ziet, de stemming van dezen gamĕlan, waarnaar thans die van Mardi Raras is vèrstemd, brengt héél andere fantastischheden met zich, dan zijn eigen oude; geen wonder dus, als z'n soelingspeler voorloopig in zijn inspiratie en exspiratie belemmerd is.

1) Bij de herhalingen wordt de aanhef van het thema wat gewijzigd, begint het met enkele achtste noten. Incluis de voorafgaande slotnoot luidt de eerste maat dan: /B-f g-b coé bee/(coé enz.). Van meer belang is, dat dit stuk behoort tot de gĕṇḍing's met twéé thematische hoofdbestanddeelen, wilĕt's, echter na het éérste eindigend, en dus vertoonende de structuur A—B—A. (Vgl. Dj. XIV, 144.) Tegen het eind van het geheel wordt de figuratie in achtsten opgegeven, en het slot luidt dientengevolge: /c-b a-f aaa èff / eee gee èff eee / èff gee bee èff / GEE. (Voor ons notatiesysteem zie men Dj. XIV, 138, noot.)

2) We doelen hier op zekere syncopen waarbij niet het positieve aspect: het vóór-zijn-tijd komen, doch juist het negatieve: het mankeeren, te-laat-zijn van een betrekkelijk zwaar element het totale effect beheerscht.

Overigens lette men ook op de onregelmatige architectuur van het thema, die we nader hebben gekenmerkt door die bogen of haken. Dat vier maten lang fragment boven den langen ronden haak keert weer na z e s maten; maar het kortere boven den vierkanten haak na z e s m a t e n *minus een kwartnoot!* Dit heeft o.a. ten gevolge, dat er den eersten keer slechts één, den tweeden keer echter twéé van de regelmatige maataccenten in vallen.

3) De in de vorige noot aangewezen opschuiving ten bedrage van een kwartnoot, veroorzaakt een tekort, een gat van datzelfde bedrag in de maat vóór den tweeden gong, en dat hiaat is op de goedkoopst-mogelijke manier aangevuld; met nòg een noot g (ḍåḍå). Maar dit heeft het aardige gevolg, dat nu de gongslag quasi „nèrgens", op een totaal indifferent moment schijnt te vallen. — Het is echter toch maar beter, dat dit niet bij den factischen eindgong gebeurt!

Dit jaar werd de Zuidelijke Gamĕlan Sĕkatèn, naar men zeide, bespeeld door nijågå's, die gerekend worden te behooren tot de „linksche" helft van het Hof- en Wereld-bestel. Dus zal de bedoelde oude-heer in zijn ambtsnaam ook dat element „pĕngrawit" hebben. Bij de „rechter"-nijågå's komt daar „mlåjå" voor in de plaats. Van jaar tot jaar, en wel met den dag van Garĕbĕg Moeloed, zou de bezetting der twee S.-G.'s wisselen tusschen „rechts" en „links".

Als twéédе obligaat nummer, steeds volgende op „Ramboe", en eveneens in pélogbĕm staande, fungeert de „*Gĕṇḍing Rangkoeng*"; een zeer veel taaiere muziek dan „Ramboe". Pélogbarang heeft als verplicht stuk alléén de „*Gĕṇḍing Pélog miring*". Zoo'n obligate gĕṇḍing wordt altijd eerst ten gehoore gebracht door den Zuidelijken, en daarna nog weer door den Noordelijken G.-S.. Ondanks den, eerder gesignaleerden, afkeer van het tautologische; (dompo, zie blz. 162). Indien vervolgens de Zuidelijke G.-S., na dat „Ramboe", met een *gĕṇḍing rĕbab* komt, dan antwoordt de Noordelijke met een „*gĕṇḍing bonang*", en dat blijft dan zoo afwisselen verder. Nogal eigenaardig, deze zorgvuldigheid. Want weliswaar is er tusschen de „gĕṇḍing's rĕbab", de stukken, die, — waarschijnlijk wel wegens een weeker ethos van hun thematisch materiaal, — het geschiktst worden geacht voor zacht gamĕlanspel, en danook liefst ingeleid door de, zachte, rĕbab, en anderzijds de pootige gĕṇḍing's waarbij de boekå door een bonang pleegt gespeeld te worden, dus een verschil van karakter, en zou in principe die afwisseling eentonigheid kunnen helpen tegengaan. Maar practisch leidt dit streven tot variatie hier niet vèr! Doordat immers in de S.-G.'s de rĕbab en de andere zachte instrumenten ontbreken, en àlles in typischen gĕṇḍing-bonang-stijl namelijk als „sabĕtan" voorgedragen wordt. Hoe dit zij, we hoorden dit jaar op een avond achtereenvolgens: „Kĕmbang Mårå", — „Brĕmårå", — „Djĕlågå (rĕbab)", — „Babar Lajang", — „Moentap",— „Djĕlågå (bonang)". En „Djĕlågå" is inderdaad een stuk dat in twee verschillende vormen voorkomt, naarmate het als g. bonang of g. rĕbab zal gespeeld worden; en ook overigens klopte de zaak wel.

J. S. BRANDTS BUYS.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 230.

Wat Uw voornåámste bezwaren tegen het distribueeren van Javaansche grammophóónmuziek betreft, die vinden hun oorzaak in den betrekkelijk *korten duur der „platen"* en in de organieke langdurigheid van de meer belangrijke Javaansche gĕṇḍing's. Deze eischt tijd zoo betoogt U. Al dadelijk reeds door de manier van beginnen die typisch is voor haar: haar *„zoeken" naar het tempo*. Weliswaar, zou ik willen zeggen, is het min-ofmeer een zoeken naar den bekenden weg: U kunt in een gegeven geval wel van-te-voren zeggen, op wèlk tempo de muzikanten belanden zullen. Maar dat maakt het effect van dat zoeken of tasten niet minder bekoorlijk, en het kan nog genoeg verschillen in het eene geval, of in het andere.

Zóó als U het aanduidt: dat het al in de boekå zijn beslag krijgt, ken ik het „zoeken" eigenlijk het best uit demonstraties van Madoereezen. (Zie Dj. VIII, blz. 41—43, bis.) Die begonnen daarbij dan b.v. in kwarten van 96 om aan het eind der boekå op 48 te belanden, en dat tempo vervolgens als hoofdtempo der gĕṇḍing zelf te bewaren. — Maar frequenter is, geloof ik, wat U pleegt te hooren bij het klĕnènganspel van Mardi Raras: De rĕbab-inleiding in vage noten, vermoedelijk nog het best als kwarten van circa 48 te verstaan, bèter dan als halven in een tempo van 96, — maar heel op haar laatst wat concreter wordend en óók iets vlugger, en vervolgens pardoes, zonder rustpunt, bij het „attacca" van de eigenlijke gĕṇḍing, verkeerende in kwarten van 72, om daarna dat tempo, gedurende den eersten kĕnongan (als die lang genoeg is), te laten kalmeeren tot het hóófdtempo van de mérong; te weten: kwarten van omtrent 36. — Maar diezèlfde gĕṇḍing zou óók, als ze niet gespeeld werd bijwijze van concertstuk, maar om er op te laten dansen, door Jogjåsche wajangspelers bijvoorbeeld, een inleiding kunnen hebben met vermoedelijke-kwarten van 120. De eigenlijke gĕṇḍing zou dan iets vlugger kunnen beginnen, zeg: met kwarten van 144, die vervolgens vervloeien tot een hoofdtempo van circa 96 kwarten per minuut. Onder dat rallentando wordt dan niet werkelijk gedanst; dien aanhef gebruiken de spelers om zich plechtstatig neer te zetten en hun initialen groet, hun groote sĕmbah te brengen. Het gestabiliseerde, „gevonden" tempo van 96 dient dan bij het naderen, het aantreden van het gevolg des Wajangvorsten, als marschdanstempo. Hijzelf zal later met zijn gemalinnen of lijfdienaressen langzamer bewegen, enwel op muziek in kwarten van 72; (eventueel ná het minggah der gĕṇḍing; waarop weer niet werd gedanst). — Er is geen twijfel aan; al die wijzigingen enz. van het tempo hebben het grootste belang voor de architectuur van de Javaansche muziek (en dans).

(Zie verder *blz. 249*.)

UIT DE JAVAANSCHE CULTUURBEWEGING.

MARDI KAGOENAN DJAWI.

In de maand April, jongstleden, is te Jogjåkartå onder den hierboven prijkenden naam een vereeniging opgericht, die zich ten doel stelt, het bevorderen der belangstelling voor Javaansche kunst bij de Indonesische jeugd.

Ze wil dit doel met name bereiken door op geregelde tijden voordrachten en lezingen te doen houden over de Javaansche kunst en haar uitingen; door haar leden zoo veel mogelijk in de gelegenheid te stellen, opvoeringen, vertooningen en andere uitingen van Javaansche kunst bij te wonen; door het organiseeren van excursies naar centra van de huidige of vroegere Javaansche cultuur; door het bevorderen eener ernstige beoefening van verschillende vormen der Javaansche kunst door de leden.

Reeds zijn er enkele voordrachtsavonden gehouden.

Op den eersten, in de maand Augustus, werden lezingen gehouden over de twee volgende onderwerpen: Zoek 't bij U zelf, (een opinie over de waarde van een *eigen* kunst); en: Hof- en volkskunst op Java, hun ontwikkeling vroeger en nu, en hun beoefening.

Op den tweeden, in September, waren de onderwerpen der lezingen: De batikkunst, hare geschiedenis en techniek; en: De wajang, zijn oorsprong, geschiedenis, waarde en beteekenis ook voor het heden. Voorts besprak nog een der leden de rol die de vereeniging Mardi Kagoenan Djawi zal kunnen spelen, en de houding die ze zal hebben aan te nemen o.a. tegenover de Westersche kunst.

BLADVULLING.

Vervolg Bladvulling pag. 248.

Terloops gezegd, de Jogjåsche stijleigenaardigheid, dat in het groote beginritardando het thema een vereenvoudigden vorm vertoont, een z.g. „låmbå"-variant, met i.c. dus fáctisch hálven van, aanvankelijk, 72, schijnt mij minder verkieslijk dan de Sålåsche, die den vluggen aanhef niét, dus-doende, nivelleert, maar hem in wèrkelijk snelle noten laat verloopen. — Naar het vorenstaande gerekend wordt een gĕṇḍing om er op te dansen circa drie maal zoo vlug gespeeld dan bij het concerteeren; want dan overheerschen immers tempi van omtrent 36 en 24. Maar de spoed der figuratienootjes is niét evenredig sneller doch blijft in de buurt van 8 × 36 en 16 × 24. Overigens liggen de uitersten, waartusschen een thema, zonder veranderd te worden, in breedte van beweging varieeren kan, nog verder uiteen vermoedelijk. Zoo is in den Ruitjesschrift-legger de ladrang „Gagaq sètrå" genoteerd in héèle noten, (met nog een „låmbå(?)" in dubbele-heelen), hetgeen een beweging suggereert vier maal zoo breed als het gewone klĕnènganmouvement in kwarten van 32-36, en ik weet niét, voor wèlk gebruik de gĕṇḍing in een dergelijke enorme breedte van beweging kan bedoeld wezen. (Natuurlijk is er daarbij wèl gerekend op „pantjĕr": het inlasschen van aldoor stereotiep dezèlfde tusschennoot tusschen elke twee cantusfirmus-noten in.) Maar toen ik in Jogjå op haar zag dànsen bewoog haar, òngewijzigde!, thema in kwàrten van 96! Hier schijnt dus te blijken van uitersten met een onderlinge verhouding van omtrent 1 : 12. (Bij de Senènanmuziek op de Sålåsche sitinggil wordt overigens, als ik het wel heb, de vaart van het thematische gegeven in nòg veel sterkere mate gevarieerd; maar nu binnen eenzelfde auditie.) — Eén ding zal echter iedereen wel duidelijk zijn: muziek met dergelijke eigenaardigheden, heeft er behoefte aan, dat men haar de ruimte laat. U verzet er zich dus volkómen terècht tegen, dat ze wordt gekooid op een grammophoonplaat.

Maar daar komt nog iets anders bij. Iemand zou kunnen zeggen: Volgt U dan toch hetzèlfde systeem als bij Wèstersche muziek gebeurt, en verdeel b.v. zoo'n quasi-suite van Javaansche muziek over een áántal platen; voortzetten op den tweeden kant gebeurt immers nú al wel. — Maar dat zou niét baten!

(Zie het slot op *blz.* 250.)

AANVULLING.

Zie „Gobag Sodor", blz. 215.

Nadat het hierboven vermelde artikel van zijn hand reeds was afgedrukt, heeft de ondergeteekende nog merkwaardige gegevens betreffende het voorkomen van spelen die op het Keieesche 'Entai dakdak' gelijken (zie hiervóór blz. 219 en 220), èlders uit het Zuidoosten van den Archipel gevonden. En wel in het boek van Prof. Dr. Ernst Vatter, „Ata Kiwan", (Unbekannte Bergvölker im tropischen Holland), Leipzig 1932.

Op blz. 126 schrijft deze betreffende Tenga Dĕi, Tandjong, Oost-Flores:

„Bei diesem „daku-dolo" (Foto pl. 20, 1) teilen sich die Mitspielenden, Erwachsene und Kinder, in zwei Gruppen. Durch dicke Holzplanken oder Bambusrohre wird ein Quadrat von einigen Metern Seitenlänge abgegrenzt, und auf sie setzen sich zwei der Teilnehmer gegenüber, in jeder Hand das Ende einer langen Bambusstange haltend, sodass im Innern des Vierecks ein Gitterwerk sich überkreuzender Hölzer entsteht. Diese werden in bestimmtem, regelmässigem, sich allmählich aber beschleunigendem Rhythmus, und zwar meist im Vierviertelktakt, gegeneinandergeschlagen und wieder voneinander entfernt, sodass sich die Zwischenräume dauernd verändern. Die zweite Gruppe der Mitspielenden hüpft im Rhythmus des Schlagens zwischen den Stangen hin und her, wobei es darauf ankommt, immer in die offenen Felder zu springen, damit der Fuss nicht zwischen die mit grosser Kraft zusammengeschlagenen Bambusstangen geklemmt wird.

„Wie wir im weiteren Verlauf unserer Reise feststellen konnten, ist dieses „Bambushüpfen" oder „daku-dolo", in anderen soloresischen Dialekten auch „gawă-daku", „gawă-alo" oder „rassing-alo" genannt, — Ausdrücke, die alle „hüpfen-schlagen" bedeuten — fast über den ganzen Solor-Alor-Archipel, vielleicht mit Ausnahme Lomblems und des grössten Teils von Pantar verbreitet. Doch war es ursprünglich kein eigentliches Spiel, sondern eine Art Festtanz, der nur bei besonderen Gelegenheiten aufgeführt werden durfte und magisch-religiöse Bedeutung hatte. Wir sind dem Bambushüpfen in zwei Varianten begegnet: einer mit acht *gekreuzten* Stangen wie in Tandjong, und so auch früher am Ili Mandiri und jetzt noch westlich davon in Bama und am Lobe Tobi, ferner ausserhalb von Ost-Flores auf Adonare und Alor üblich, und einer andern mit acht *parallel* angeordneten Hölzern, bei der die Spieler sich in zwei Reihen gegenüber sitzen, auf der Insel Solor. (Foto pl. 36, 2). Am Ili Mandiri wurde das Bambushüpfen nur nach der Fertigstellung eines Hauses gespielt, in Bama, wo die Männer die Stangen zusammenschlugen und die Frauen sprangen, war es auf die grossen Krokĕfeste beschränkt, am Lobe Tobi wurde es nur alle sieben Jahre einmal, und zwar anlässlich eines grossen Fruchtbarkeitsfestes „rĕkanwu'un", d.h. „Essen-tabu", vor dem Haus des Zauberdoktors veranstaltet. Auf Solor, wo wiederum nur die Frauen zwischen den Stangen tanzen, gehörte es zu den Zauberhandlungen, die bei Mondfinsternissen vorgenommen wurden, um den Mond wieder hell zu machen. Ausserdem wurde, ebenso wie in Ost-Flores, mit Trommeln und Gongs ein ohrenbetäubender Lärm vollführt. Auf Adonare konnten wir über die ursprüngliche Bedeutung des Spiels nichts mehr erfahren; es dient dort heute nur noch der Belustigung; auf Alor endlich wird es heute noch bei den grossen Totenfesten gespielt: auf der Kabola-Halbinsel, wo es „moirak-rak" heisst, nur von Männern, im Südwesten der Insel unter dem Namen „olă-kar" von Männern, Frauen und Kindern."

Blz. 187, aangaande Lewo Lein, Solor:

„Ein Bambushüpftanz folgte, von Frauen ausgeführt zwischen acht parallelliegenden Stangen (Foto pl. 36, 2); aber hier war er noch ein richtiger Tanz, kein akrobatisches Springen wie in Tandjong: im Takt der Musik, die Zipfel ihrer Slendangs graziös auf- und niederschwingend, bewegten sich die Frauen zwischen und neben den Bambusrohren, die in gemächlichem Tempo zusammengeschlagen und wieder voneinander entfernt wurden."

H. OVERBECK.

---

(411) 60.

BLADVULLING.

Slot Bladvulling pag. 249.

Dan kreeg U immers de ongelooflijk dwaze en storende onderbrekingen, die nog altijd alle pleizier bij grammophoon-reproducties van langademige Westersch klassieke muziek vergallen, in Uwe klassieke Javaansche! En de kans dat omkeeren of verwisselen der platen samenvalt met het natuurlijk oponthoud tusschen de groote onderdeelen (eener sonate) b.v., bestaat bij Uw muziek niet eens. Want die vermijdt, zoo vaak ze van mouvement of van thematisch materiaal ruilt, naar U weet, zorgvuldig een werkelijk afbreken, „afsluiten", ja treft bizondere maatregelen om de continuïteit te handhaven. Wordt van een thema de voordracht door gamĕlan (plus solozangpartij) in de wirâmâ van circa 24, door den vorm voor koor (met gamĕlanbegeleiding) en de wirâmâ van 36 afgewisseld, dan treedt immers, via een klein stringendo, de nieuwe figuratie, met haar 8 partikels per kwartnoot inplaats van 16, al even vóór het metrische knooppunt in. (Zoo gaat het, mutatis mutandis, ook weer bij de omgekeerde verwisseling; via een klein ritenuto.) Ook wordt het nieuwe thematische materiaal al in het laatste lid vóór een minggah-gong geïntroduceerd, die bovendien op den tòp van een accelerando-rallentando kàn liggen, namelijk bij sabĕtanspel. Hééft de cantus firmus zich reeds in heele noten bewogen, maar er volgt nòg een nieuwe geleding der continue „suite", dan worden de lange themanoten vaak, onder verarming der figuratie zóó aangejakkerd, dat ze tenslotte „loopen" als kwarten, en wordt de omschakeling, de „dawah" naar het volgende, zeg kĕtawang-thema, juist zóó bewerkstelligd als waren er èchte kwarten voorafgegaan.

Werkelijk! De Javaansche muziek verdraagt het èven slecht, in brokken gezaagd, als binnen het formaat van een grammophoonplaat geperst te worden. Met andere woorden: U heeft gróót gelijk: Leve de *lèvende* gamĕlan!

70

